

จริยาปิฎก

๑. การบำเพ็ญทานบารมี

๑. อภิตติจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของอภิตติดาบส

[๑] ในสี่สงฆ์ขยแสนกับ ความประพฤติอัน
ใดในระหว่างนี้ ความประพฤติทั้งหมดนั้น เป็น
เครื่องบ่มพระโพธิญาณ เราจักเว้นความประ-
พฤติในภพน้อยใหญ่ในกับล่วงแล้วเสีย จัก
บอกความประพฤติในกับนี้ จงฟังเรา ในกาล
ใด เราเป็นดาบส ชื่ออภิตติ เข้าไปอาศัยอยู่
ในป่าใหญ่อันว่างเปล่า สัจเจียบ ปราศจาก
เสียงอ้ออิ่ง ในกาลนั้น ด้วยเดชแห่งการประ-
พฤติบะของเรา สมเด็จพระรัตนผู้ครองไตร-
ทิพย์ทรงร้อนพระทัย ทรงแปลงเพศเป็น
พราหมณ์เข้ามาหาเราเพื่อศึกษา เราได้เห็นอินท-
พราหมณ์มาขึ้นอยู่ใกล้ประตูบรรณศาลาของเรา
จึงเอาใบหมากเมาที่เรานำมาแต่ป่า อันไม่มีน้ำ-

มัน ทั้งไม่เค็มให้หมด พร้อมกับภาชนะ.
ครั้งได้ให้หมากเฒ่าแก่อินทพราหมณ์นั้นแล้ว
เราจึงคว่ำภาชนะ ละการแสวงหารบมมากเฒ่า
ใหม่ เข้าไปยังบรรณศาลา แม้ในวันที่ ๒
แม้ในวันที่ ๓ อินทพราหมณ์ก็เข้ามายังสำนัก
ของเรา เราไม่หวั่นไหว ไม่อาลัยในชีวิต ได้
ให้หมดสิ้นเช่นวันก่อนเหมือนกัน ในสรีระ
ของเราไม่มีความหอมองศรีเพราะการอดอาหาร
นั้นเป็นปัจจัย เรายังวันนั้น ๆ ให้น้อมล่วง
ไปด้วย ปิติ สุข และความยินดี ถ้าเรา
พึงได้ทักษิณบุคคลผู้ประเสริฐ แม้เดือน
หนึ่งสองเดือนเราก็ไม่หวั่นไหว ไม่ท้อแท้ใจ
พึงทานอันอุดม เมื่อให้ทานแก่ อินทพราหมณ์
นั้น เราจะได้ปรารธนายศและลาภก็หามิได้
เราปรารธนาพระสัพพัญญุตญาณเท่านั้น จึง
ได้ประพุดติกรรมเหล่านั้น ฉะนี้.

จบอกิตติจริยาที่ ๑

พระอริยสงฆ์ใด เป็นผู้ตั้งอยู่ในมรรค

และผลสมบุรณ์ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น ข้าพเจ้า
ขอนอบน้อมพระอริยสงฆ์นั้น ผู้เป็นเนื่อนาบุญ
อันยอดเยี่ยม.

บุญใด เกิดแต่การนอบน้อมนัสการ
พระรัตนตรัย ขอข้าพเจ้า ปราศจากอันตราย
ในที่ทั้งปวงด้วยเดชแห่งบุญนั้น.

บารมีใด มีทานบารมีเป็นต้น อันเป็น
บารมีชั้นอุกฤษฏ์ซึ่งบุคคลทำได้ยาก อันพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงแสวงหาคุณใหญ่ประทับ
อยู่ ณ นิโครธารามในแคว้นสักกะ ทรงประ-
กาศอานุภาพแห่งสัมโพธิจริยา แห่งพระบารมี
เหล่านั้น ทรงสะสมไว้ในภัศตรกัณฑ์.

ปิฎกใด ชื่อว่าจริยาปิฎกอันพระโลกนาถ
ทรงแสดงแล้วแก่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรผู้
เป็นยอดแห่งพระสาวกทั้งปวง.

พระธรรมสังคากาจารย์ทั้งหลายผู้แสวง

หาคุณใหญ่ ได้ร้อยกรองปิฎกได้อันแสดงถึง

เหตุสมบัติของพระศาสดา.

การพรรณนาอรรถที่ทำได้ยาก ข้าพเจ้า

สามารถจะทำได้เพราะอาศัยนัยอันจำแนกสัม-

โพธิสมภารแห่งปิฎกนั้น.

เพราะการพรรณนาอันเป็นคำสอนของ

พระศาสดา จะทรงอยู่ การวินิจฉัยของบูรพ-

จารย์ผู้เป็นดังสีหะ จะดำรงอยู่ ฉะนั้น ข้าพเจ้า

จะรักษาและยึดปิฎกนั้นอันเป็นนัยแห่งอรรถ-

ถาก่า อาศัยขาดกโดยประการทั้งปวงเป็นที่

อาศัยได้ มิใช่เป็นทางแห่งคำพูด บริสุทธิ์ด้วย

ดี ไม่วุ่นวาย เป็นข้อวินิจฉัยอรรถอันละเอียด

ของพระเถระทั้งหลายผู้อาศัยอยู่ ณ มหาวิหาร

แล้วจักทำการพรรณนาอรรถแห่งจริยาปิฎกนั้น

แสดงพระบารมีอันมีเนื้อความที่ได้แนะนำแล้ว

และควรแนะนำต่อไป.

ด้วยประการฉะนี้ขอท่านสาธุชนทั้งหลาย
เมื่อหวังให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ตลอดกาลนาน
จงพิจารณาอรรถแห่งปิฎกนั้น ซึ่งจำแนกไว้
ฉะนี้แล.

ในบทเหล่านี้ันพบว่า จริยาปิฎก ชื่อว่าจริยาปิฎกด้วยอรรถว่าอย่างไร ? ด้วยอรรถว่าเป็นตำราประกาศถึงพระจริยานุภาพของพระศาสดาในชาติที่เป็นอดีต. จริยอยู่ ปิฎก ศัพท์นี้ มีอรรถว่า ตำรา คุณในบทมีอาทิว่า มาปิฎกสมุปาทเนน อย่าเชื่อโดยอ้าง ตำรา. อีกอย่างหนึ่ง เพราะปริยัตินั้นเป็นดังภาษาณะประกาศอานุภาพของพระจริยาทั้งหลาย ในชาติก่อนของพระศาสดานั้นเอง ฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า จริยาปิฎกจริงอยู่ แม้อรรถว่าภาษาณะท่านก็แสดงถึง ปิฎก ศัพท์ คุณในประโยคมีอาทิว่า อถ ปุริโส อากขุเจยย กุทาลปิฎก อาทาย ครั้นบุรุษเดินมาก็ถือเอาจอบและ ตะกร้า มาด้วย. อนึ่ง จริยาปิฎกที่นับเนื่องอยู่ในสุตตันตปิฎก ในปิฎก ๓ คือ วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก อภิธรรมปิฎก. นับเนื่องอยู่ในขุททกนิกายในนิกาย ๕ คือ ที่มกนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย ขุททกนิกาย. สงเคราะห์เข้าใน คาถา ในองค์แห่งคำสอน ๕ องค์ คือ สุตตะ เคยยะ เวชยาภระณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดกอะ อัပ္ภุตะ เวทัลละ. สงเคราะห์เข้าในธรรมชั้นเบ็ดเตล็ดในธรรมชั้น ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น อันท่านผู้เป็นธรรมกัณฑาคาริก ได้ประกาศไว้ดังนี้ว่า :-

พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๕ ภาค ๓ - หน้าที่ 7

เราได้ถือธรรมที่ปรากฏแก่เราจากพระ-

พุทธเจ้า ๘๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ จากภิกษุ

๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์.

โดยวรรคสังเคราะห์เข้าไปใน ๓ วรรค คือ อภิตติวรรค หัตถินาควรรค ยุชฌยชนวรรค. โดยจริยาสังเคราะห์เข้าไปในจริยา ๓ คือใน อภิตติวรรค ๑๐ ในหัตถินาควรรค ๑๐ ในยุชฌยชนวรรค ๑๕ ใน ๓ วรรค อภิตติวรรค เป็นวรรคต้น. ในจริยา อภิตติจริยา เป็นจริยาต้น. คาถาดั้งของ อภิตติจริยานั้น มีอาทิว่า:-

ความประพุดิทั้งหมด ในระหว่างสี่

อสงไขยแสนกัป เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ.

ต่อจากนี้ไปจะเป็นการพรรณนาอรรถของจริยาปิฎกนั้นตามลำดับ.

จบ คันถวรรคภกถา

นิทานถก

เพราะการพรรณนาอรรถนี้ ท่านกล่าวแสดงนิทาน ๓ เหล่านี้ คือ ทูเรนิทาน นิทานมีในทีไกล อวิทูเรนิทาน นิทานมีในทีไม่ไกล สันติเกนิทาน นิทานมีในทีไกล เป็นอันผู้ฟังทั้งหลายย่อมรู้แจ้งด้วยดีตั้งแต่เริ่มเรื่อง ฉะนั้น ฟังทราบการจำแนกนิทานเหล่านั้น ดังต่อไปนี้.

กถามรรคตั้งแต่พระมหาโพธิสัตว์ทรงสะสมบารมี ในศาสนาของ พระพุทธพระนามว่าที่บังกรจนกระทั่งทรงอุบัติในสวรรคชั้นดุสิต ชื่อว่า ทูเรนิทาน. กถามรรคที่เป็นไปแล้วตั้งแต่สวรรคชั้นดุสิตจนถึงบรรลุพระ- สัพพัญญุตญาณ ณ โภธิมณฑล ชื่อว่า อวิทูเรนิทาน. กถามรรคที่เป็นไปแล้ว ตั้งแต่มหาโพธิมณฑลจนถึงเรื่องที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ชื่อว่า สันติเกนิทาน. ในนิทาน ๓ อย่างนี้ เพราะทูเรนิทานและอวิทูเรนิทาน เป็นสรรพสาธาธารณะ ฉะนั้น นิทานเหล่านั้น ฟังทราบโดยพิสดารตามนัยกล่าวไว้พิสดารแล้วใน อรรถถกถาชาดก นั้นแล. แต่ในสันติเกนิทานมีความต่างออกไป ฉะนั้น ฟังทราบถกโดยสังเขปแห่งนิทานแม้ ๓ อย่าง ตั้งแต่ต้น ดังต่อไปนี้.

ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าที่บังกร พระพุทธเจ้าผู้ เป็นที่พึ่งของโลก เป็นพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัศ สมควรแก่ อภินิหารของพระองค์ ทรงยังบารมีที่สะสมมาเพื่อพระสัพพัญญุตญาณให้ถึง ที่สุด เสด็จอุบัติในสวรรคชั้นดุสิต รอเวลาเพื่อให้เกิดความเป็นพระพุทธรู- ทรงดำรงอยู่ ณ สวรรคชั้นดุสิตนั้นตรารบเท่าถึงอายุขัย จุตติจากนั้นแล้วทรง

ถือปฏิบัติในตระกูลศากยราช ทรงได้รับการเลี้ยงดูเป็นอย่างดี ทรงเจริญด้วยสิริโสภาคอันยิ่งใหญ่ ถึงความเป็นหนุ่มโดยลำดับ เมื่อพระชนม์ ๒๕ พรรษา เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ ทรงเริ่มทำความเพียรใหญ่อยู่ถึง ๖ ปี ประทับนั่ง ณ โคนต้นโพธิในวันวิสาขบูชา เมื่อดวงอาทิตย์ตกทรงกำจัดมารและพลมาร ในปฐมยามทรงได้บุพเพนิวาสญาณ (ระลึกชาติได้) ในมัชฌิมยาม ทรงได้ทิพยจักขุ ในปัจฉิมยาม ทรงยังกิเลสพันห้าร้อยให้สิ้นไป ทรงบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ.

แต่นั้นทรงประทับอยู่ ณ แคว ๆ นั้นล่วงไป ๗ สัปดาห์ แล้วเสด็จไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวันกรุงพาราณสี ในวันอาสาฬหบูชา (ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘) ยังพรหม ๑๘ โกฏิ มีพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นประมุขให้ตั้งอมตธรรม ทรงยังพระธรรมจักรให้เป็นไป ยังเวไนยสัตว์มีพระยสะเป็นต้นให้ตั้งอยู่ในอรหัตผล แล้วทรงมอบให้พระอรหันต์ ๖๐ รูป ทั้งหมดเหล่านั้นไปเพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก พระองค์เองเมื่อจะเสด็จไปยังอุรุเวลา ยังพระภิกษุทวารคิย์ ๓๐ รูป ให้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผลเป็นต้น ณ ไร่ฝ้าย ครั้นเสด็จถึงอุรุเวลาแล้วได้ทรงแสดงปาฏิหาริย์ ๓,๕๐๐ ครั้ง ทรงแนะนำชฎิลสามพี่น้องมีอุรุเวลกัสสปเป็นต้นกับชฎิลบริวารอีกหนึ่งพัน อันชฎิลเหล่านั้นแวดล้อมแล้วประทับนั่ง ณ สวนลัญจิวัน ใกล้กรุงราชคฤห์ ทรงยังพราหมณ์และคฤหบดีแสนสองหมื่น มีพระเจ้าพิมพิสารเป็นประมุข ให้ยังลงในพระศาสนาประทับอยู่ ณ เวฬุวันมหาวิหารอันพระราชามคธทรงสร้างถวาย.

ครั้นต่อมาเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เวฬุวันมหาวิหาร
เมื่อทรงตั้งพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะไว้ในตำแหน่งพระอัครสาวก
เมื่อเกิดสวากสันนิบาต พระเจ้าสุทโธทนมหาราช ทรงสดับว่า มีข่าวว่าพระ-
โอรสของเรามาเพ็ญทุกกริยาอยู่ถึง ๖ ปี แล้วได้บรรลुพระปรมาภิเชกพสัมโพธิ-
ญาณ ทรงยังธรรมจักรอันบวรให้เป็นไป ทรงอาศัยกรุงราชคฤห์ประทับอยู่
ดังนี้ จึงทรงส่งอำมาตย์ ๑๐ คนมีบุรุษหนึ่งหมื่นเป็นบริวารรับสั่งว่า พวกเจ้า
จงนำโอรสของเรามา ณ ที่นี้. เมื่ออำมาตย์เหล่านั้นไปกรุงราชคฤห์แล้ว ได้
ตั้งอยู่ในพระอรหัต เพราะพระธรรมเทศนาของพระศาสดา พระกาฬทายี-
เถระกราบทูลความประสงค์ของพระราชบิดาให้ทรงทราบ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าแวดล้อมด้วยพระชีมาสพสองหมื่นเสด็จออกจากกรุงราชคฤห์ ถึง
กรุงกบิลพัสดุ์ประมาณ ๖๐ โยชน์ เวลาสองเดือน. บรรดาเจ้าศากยะทั้งหลาย
ทรงประชุมกันด้วยหวังพระทัยว่า จักเห็นพระญาติผู้ประเสริฐของพวกเรา
จึงรับสั่งให้สร้างนิโครธารามเป็นที่ประทับของพระผู้มีพระภาคเจ้า และเป็น
ที่อยู่ของภิกษุสงฆ์ ต่างถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น ทรงกระทำการ
ต้อนรับทูลอาราธนาพระศาสดาให้เสด็จเข้าไปยังนิโครธาราม.

ณ ที่นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า แวดล้อมด้วยพระชีมาสพสองหมื่น
ประทับเหนือพุทธาสนะอันประเสริฐที่เจ้าศากยะปลูถวาย. เจ้าศากยะทั้งหลาย
ทรงมานะจัดมิได้ทรงทำความเคารพ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูอัธยา-
ศัยของเจ้าศากยะเหล่านั้น แล้วทรงเข้าจตุตถฌานมีภิกษุญาเป็นบาทเพื่อทำ-

ลายมานะ แล้วทำเจ้าสากยะเหล่านั้นให้เป็นภษณะรองรับ พระธรรมเทศนา ทรงออกจากสมาบัติเหาะไปสู่อากาศ คุณเรียรายฝุ่นพระบาทลงบนพระเศียรของเจ้าสากยะเหล่านั้น ได้ทรงกระทำมกปาฏิหาริย์เช่นกับปาฏิหาริย์ที่พระองค์การทำ ณ โคนต้นคัมภีพพฤกษ์. พระราชาทอดพระเนตรเห็นความอัศจรรย์นั้น ทรงดำริว่าโอรสนี้เป็นบุคคลเลิศในโลก. เมื่อพระราชาวายบังคมแล้ว เจ้าสากยะทั้งหลายเหล่านั้นไม่อาจเฉยอยู่ได้ ทั้งหมดก็พากันถวายเป็นบังคม.

นัยว่าในครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงกระทำมกปาฏิหาริย์ได้ทรงกระทำปาฏิหาริย์เปิดโลก เมื่อปาฏิหาริย์เป็นไปอยู่พวกมนุษย์ยืนอยู่ก็ตาม นั่งอยู่ก็ตามในมนุษย์โลก ย่อมเห็นแต่เทวดาสนทนาธรรมซึ่งกันและกัน ตั้งแต่สวรรค์ชั้นจาตุมมหาราชิกาถึงชั้นอกนิฏฐภพด้วยตาของตนด้วยพุทธานุภาพ ในผืนแผ่นดินเบื้องล่าง ย่อมเห็นสัตว์ทั้งหลายเสวยมหาทุกข์ในนรกนั้น ๆ คือ ในมหานรก ๘ ขุม ในอุสสทนรก ๑๖ ขุม และในโลกันตริยนรก. พวกเทวดาในหมื่นโลกธาตุ เข้าไปเฝ้าพระคตถาคดด้วยเทวานุภาพอันยิ่งใหญ่ บังเกิดจิตอัศจรรย์อย่างไม่เคยมี ประคองอัญชลินมัสการพากันเข้าไปเฝ้า ต่างเปล่งคาถาปฏิสังขตด้วยพระพุทธรูป สรรเสริญปรบมือรื่นเริง ประกาศถึงปีติและโสมนัส. ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า :-

ภุมมเทวดา จาตุมมหาราชิกาเทวดา พวก
เทพชั้นดาวดึงส์ ยามา คุณิต นิमितเทพ

ปรณิมิตเทพ และหมู่พรหมภิกขา ต่างยินดี

พากันบอกกล่าวป่าวร้องแพร่หลาย.

ก็ในครั้งนั้นพระทศพล ทรงดำริว่า เราจักแสดงกำลังของพระพุทธเจ้าของพระองค์มิให้มีใครเปรียบได้ จึงเพิ่มพระมหากรรณาให้สูงขึ้น ทรงเนรมิตจกกรมในที่ประชุมหมื่นจักรวาพบนอบอากาศ เสด็จขึ้น ณ ที่จกกรมสำเร็จด้วยแก้วทุกอย่างในเนื้อที่กว้าง ๑๒ โยชน์ ทรงแสดงปาฏิหาริย์แสดงถึงอานุภาพแห่งสมาธิและญาณของพระพุทธเจ้าทั้งหลายอันไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น นำอัสจรรย์ ตกไปในที่แห่งเดียวกันของเทวดามนุษย์และผู้ไปในเวหาได้ เห็นกันตามที่กล่าวแล้ว เสด็จจกกรม ณ ที่จกกรมนั้น ทรงแสดงธรรม สมควรแก่อัสยาศัยของเวไนยสัตว์ทั้งหลาย ด้วยพระพุทธานุภาพอันไม่มีที่เปรียบ อันมีอานุภาพที่เป็นอนินไตย. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า :-

เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเหล่านี้ ย่อม

ไม่รู้ว่พระพุทธเจ้านี้ เป็นผู้สูงสุดว่าคนเป็น

เช่นไร กำลังฤทธิ์ และกำลังปัญญาเป็นเช่นไร

กำลังของพระพุทธเจ้าพึงเป็นประโยชน์แก่

สัตว์โลก เป็นเช่นไร

เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเหล่านี้ย่อมไม่

รู้ว่ พระพุทธเจ้านี้ เป็นผู้สูงสุดกว่าคนเป็น

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๘ ภาค ๓ - หน้าที่ 13

เช่นนี้ กำลังฤทธิ์ และกำลังปัญญาเป็นเช่นนี้

กำลังพระพุทธเจ้าพึงเป็นประโยชน์แก่โลก

เป็นเช่นนี้.

เอาเถิดเราจักแสดงกำลังของพระพุทธ-

เจ้าอันยอดเยี่ยม เราจักเนรมิตจอมประดับ

ด้วยแก้วบนท้องฟ้า.

เมื่อพระตถาคตทรงแสดงปาฏิหาริย์ แสดงถึงพุทธานุภาพของพระองค์
อย่างนี้แล้วทรงแสดงธรรม ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ยืนอยู่บนภูเขา
ศิขณภูฏในกรุงราชคฤห์ เห็นด้วยทิพยจักขุ เกิดจิตอัศจรรย์ไม่เคยมีด้วย
การเห็นพุทธานุภาพนั้น จึงเกิดความคิดขึ้นว่า เอละเราจักทำพุทธานุภาพ
ให้ปรากฏแก่โลกให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป จึงแจ้งความนั้นแก่ภิกษุ ๕๐๐ ซึ่งเป็น
บริวารของตน ทันใดนั้นเองจึงมาทางอากาศด้วยฤทธิ์พร้อมกับบริวาร เข้าไป
เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ประคองอัญชติ
ขึ้นเหนือศีรษะ กราบทูลถามถึงมหาภิณิหารและการบำเพ็ญบารมีของพระ-
ตถาคต พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำท่านพระสารีบุตรนั้นให้เป็นกายสักขี
คือ พยานทางกาย เมื่อจะทรงแสดงพุทธานุภาพของพระองค์ แก่พวกมนุษย์
ที่ประชุมกัน และเทวดาพรหมในหมื่นจักรวาฬจึงทรงแสดงพุทธวงศ์. สมดัง
ที่ท่านกล่าวไว้ว่า :-

พระสารีบุตรผู้มีปัญญามาก ฉลาดใน
สมาธิมาน บรรลุบารมีด้วยปัญญา ย่อมทูล
ถามพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นนายกแห่งโลกว่า
ข้าแต่พระมหาวิระผู้สูงสุดกว่าคน อภินิหาร
ของพระองค์เป็นเช่นไร ข้าแต่ท่านผู้ทรงปัญญา
ในกาลไร ที่พระองค์ทรงปรารถนาความตรัสรู้
อันอุดม.

ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ จันทิ
สัจจะ อธิษฐาน เมตตาและอุเบกขาเป็นเช่น
ไร.

ข้าแต่ท่านผู้ทรงปัญญา ผู้เป็นนายกแห่ง
สัตวโลก บารมี ๑๐ ที่พระองค์ทรงบำเพ็ญ
แล้วเป็นเช่นไร.

อุปบารมีเป็นอย่างไร ปรมัตตบารมีเป็น
อย่างไร.

พระองค์ผู้มีพระสุรเสียงไพเราะ คุณนก
การะเวก ข้าพระองค์เมื่อจะยังหทัยให้เยือกเย็น

ยังมโนหทัยพร้อมด้วยเทวดาให้รื่นเรียง จึงทูลถาม

ขอพระองค์ทรงพยากรณ์แก่ข้าพระองค์เถิด.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพุทธวงศ์อย่างนี้แล้ว ท่านพระ-
ธรรมเสนาบคิสารีบุตรส่งญาณมีพระพุทธรูปเป็นอารมณ์ว่า โอ การถึงพร้อม
ด้วยเหตุ การถึงพร้อมด้วยผล การสำเร็จแห่งมหาภิณจาร ของพระพุทธรูปเจ้า
ทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบำเพ็ญบารมีอย่างนี้ตลอดกาลเพียงนี้ ทรง
กระทำการที่คนทำได้ยาก นี่เป็นผลอันสมควรแก่การสะสมโพธิสมภารอัน
เป็นวิธีอย่างนี้ คือ ความเป็นพระสัพพัญญู ความเป็นผู้ชำนาญในกำลังทั้ง
หลาย ความเป็นผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ ความเป็นผู้มีอานุภาพมากอย่างนี้.

ท่านพระธรรมเสนาบคิสารีบุตรนั้น ตามไปตามระลึกถึง โดยติดตาม
ธรรม ถึงพระพุทธรูปอันมีอานุภาพเป็นอินไตยมีอาทิอย่างนี้ คือ สิล
สมาธิ ปัญญา วิมุติ วิมุติญาณทัสนะ หิริโอตตปปะ ศรัทธา วิริยะ สติ-
สัมปชัญญะ สีลวิสุทธิ ทิฏฐิวิสุทธิ สมณะ วิปัสสนา กุสลมูล ๓ สุจริต ๓
สัมมาวิตก ๓ สัจญาที่ไม่มีโทษ ๓ ชาติ ๓ สติปฏิฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔
อิทธิบาท ๔ อริยมรรค ๔ อริยสัจ ๔ ปฏิสัมภทา ๔ ญาณกำหนดกำเนิด ๔
อริยวงศ์ ๔ เวสัชชญาณ ๔ ปธานยังคะ (องค์เป็นที่ตั้งแห่งความเพียร) ๕
สัมมาสมาธิมีองค์ ๕ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ นิสสรณียธาตุ (ธาตุนำออกไป) ๕
วิมุตตตายตณญาณ (ญาณมีอายตนะพ้นไปแล้ว) ๕ วิมุตติปริปาจนียธรรม(ธรรม

อันเป็นความงอกงามแห่งวิมุตติ) ๕ สาราณียธรรม ๖ อนุสสติ ๖ การวะ ๖
นิสสรณียธาตุ ๖ สัตตวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่เนื่องๆ) ๖ อนุตตริยะ ๖
นิพเพธกาสัญญา (สัญญาอันเป็นส่วนแห่งตลอด) ๖ อภิญญา ๖ อสทธาณ-
ญาณ ๖ อปริหานิยธรรม ๗ อริยทรัพย์ ๗ โพชฌงค์ ๗ สัมปยุตธรรม ๗
นิททสวัตถุ (เรื่องชี้แจง) ๗ สัญญา ๗ ทักขิไณยบุคคลเทศนา (การ
แสดงถึงทักขิไณยบุคคล) ๗ จินสวพลเทศนา (การแสดงถึงกำลังของ
พระจินาสพ) ๗ ปัญญาปฏิลาภเหตุเทศนา (การชี้แจงถึงเหตุได้ปัญญา) ๘
สัมมัตตะ ๘ การก้าวล่วงโลกธรรม ๘ อาร์มภวัตถุ (เรื่องปรารภ) ๘ อักขณ-
เทศนา (การแสดงแบบสายฟ้าแลบ) ๘ มหาปุริสวิตก ๘ อภิกายตนเทศนา
(การแสดงอายตนะของท่านผู้เป็นอภิกุ) ๘ วิโมกข์ ๘ ธรรมเป็นมลแห่งโยนิ-
โสมนสิการ ๘ องค์แห่งธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเพียรอันบริสุทธิ์ ๘ สัตตवास
๘ อาฆาตปฏิวินัย (การกำจัดความอาฆาต) ๘ ปัญญา ๘ นานัตตเทศนา
(การแสดงความต่างกัน) ๘ อนุบุพพิหารธรรม ๘ นาถกรณธรรม ๑๐
กสิณายตนะ ๑๐ กุสลกรรมบถ ๑๐ สัมมัตตะ ๑๐ อริยวาสะ ๑๐ อเสกข-
ธรรม ๑๐ รตนะ ๑๐ กำลังของพระตถาคต ๑๐ อานิสงส์เมตตา ๑๑ อาการ
ของธรรมจักร ๑๒ ฐคฺคคุณ ๓ พุทธญาณ ๑๔ วิมุตติปริปานียธรรม ๑๕
อานาปานสติ ๑๖ อปรัมปรียธรรม (ธรรมที่ไม่เป็นปรัมปรา) ๑๖ พุทธธรรม
๑๗ ปัจจเวกขณญาณ ๑๘ ญาณวัตถุ ๔๔ อุทยัพพญาณ ๕๐ กุสลธรรมเกิน ๕๐
ญาณวัตถุ ๗๗ มหาวชิรญาณอันเป็นจารีตร่วมกับสมาบัติ สองล้านสี่แสน

โกฏิ และเทศนาญาณเป็นเครื่องค้นคว้าและพิจารณา สมันตปัญฐาน (การเริ่มตั้งโดยรอบคอบ) อันมีนัยไม่มีที่สุด และญาณประกาศอรรถาक्षยเป็นต้นของสัตว์ทั้งหลายไม่มีที่สุดในโลกธาตุอันหาที่สุดมิได้ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า อันไม่สาธารถแก่ผู้อื่นไม่เห็นที่สุด ไม่เห็นประมาณ. จริงอยู่พระเถระ. เมื่อนึกถึงที่สุดก็ดี ประมาณก็ดี แห่งคุณทั้งหลายแม้ของตนเองก็ไม่เห็น. พระเถระนั้นจักเห็นประมาณ หรือ ข้อกำหนดแห่งพระคุณทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้อย่างไร. จริงอยู่ผู้มีปัญญามาก มีญาณเฉียบแหลมย่อมเชื่อพระพุทธรคุณทั้งหลายโดยความเป็นพระพุทธรคุณใหญ่. ด้วยประการฉะนี้พระเถระเมื่อไม่เห็นประมาณ หรือ ข้อกำหนดแห่งพระคุณทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตัดสติใจลงไปว่า เมื่อคนเช่นเราผู้ตั้งอยู่ในสาวกบารมีญาณยังไม่สามารถกำหนดพระพุทธรคุณทั้งหลายโดยญาณได้ จะกล่าวไปไยถึงคนพวกนี้ น่าอัศจรรย์พระสัพพัญญุคุณเป็นอนินไตย ไม่มีข้อกำหนด มีอานุภาพมาก อนึ่ง พระสัพพัญญุคุณเหล่านี้เป็นโคจรแห่งพุทธานุอย่างเดียวเท่านั้นโดยประการทั้งปวง มิได้เป็นโคจรแก่ผู้อื่น. แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายก็ไม่สามารถกล่าวโดยพิสดารได้เลย. สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า :-

แม้พระพุทธรเจ้าก็กล่าวคุณของพระพุทธรเจ้า
หากว่ากล่าวถึงคุณอื่นแม้ตลอดกัป ก็

ย่อมลึนไปในระหว่างเวลายาวนาน คุณของ

พระตถาคต หาได้ลึนไปไม่.

พระสารีบุตรเถระมีปีติโสมนัสเป็นกำลังเกิดขึ้นเพราะอาศัยความที่ พระพุทธเจ้าทั้งหลายมีพระคุณใหญ่อย่างนี้จึงคิดต่อไปว่า น้าอัศจรรย์ ธรรม ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า คือบารมี มีอนุภาพมาก เป็นเหตุแห่งพุทธคุณทั้งหลายเห็นปานนี้. ความเป็นบารมี เป็นความเจริญงอกงามในชาติไหนหนอ หรือว่าถึงความแก่กล้าอย่างไร.

ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่งขัดสมาธิ ๓ ชั้น ณ รตนะ จงกรมนั้น ประทับนั่งรุ่งโรจน์ดุจดวงอาทิตย์อ่อนรุ่งเรืองอยู่ ณ ภูเขาคุณทร ฉะนั้น ทรงแสดงแก่พระสารีบุตรว่า ดูก่อนสารีบุตร พุทธการกธรรมของ เราได้เจริญงอกงามจากภพสู่ภพ จากชาติสู่ชาติ ในกัปทั้งปวงเพราะทำด้วยความเคารพติดต่อกัน และด้วยการอุปถัมภ์ของวิริยะตั้งแต่สมათาน แต่ในกัปรกัปกนี้ พุทธการกธรรมเหล่านั้นเกิดแก่กล้าในชาติเท่านี้แล้วได้ตรัส ธรรมปริยาย อันมีชื่อเป็นที่สองว่า **จริยาปิฎก พุทธาปทานิย** จริยา- ปิฎก เป็นที่ตั้งแห่งตำนานของพระพุทธเจ้า ด้วยบทมีอาทิว่า **กปะเป จ สตสหัสเส** ตลอดแสนกัป. ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า พระผู้มี- พระภาคเจ้า ผู้เป็นเทวดายิ่งกว่าเทวดาทรงจงกรมอยู่ ณ ที่จงกรมแก้ว อัน เทวดาและพรหมเป็นคันบูชาทรงหยั่งลง ณ นิโครธารามแวดล้อมด้วยพระ- จินาสพสองล้านรูป ประทับนั่งเหนือวรพุทธาสนะที่เขาปูไว้ อันท่านพระ-

สารีบุตรทูลถามโดยนัยดังกล่าวแล้ว จึงทรงแสดงจริยาปิฎก. ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านแสดงทุเรณิทานและอวิทูเรณิทานโดยสังเขปแล้วชี้แจง สันติกะนิทานแห่งจริยาปิฎก โดยพิสดาร. ส่วนทุเรณิทานจักมีแจ้งในการอธิบายเรื่องอสงไขย.

บัดนี้จะพรรณานี้ความแห่งบาลี จริยาปิฎกที่มีมาโดยนัยมีอาทิว่า กปฺเป จ สตสฺสเส ดังนี้. กัปศัพท์ในบทนั้นทั้งที่มีอุปสรรค และไม่มีอุปสรรค ย่อมปรากฏในความมีอาทิว่า วิตก วิชาน ปฏิภาค บัญญัติ กาล ปรมายู สมณโวหาร สมันตภาวะ อภิสัททณะ เจทนะ วินิโยคะ วินยะกิริยา เลสะ อันตรกัป คัณฑาทิฏฐิ อสงไขยกัป มหากัป.

กัปศัพท์มาใน วิตก ในบทมีอาทิว่า เนกขมฺมสฺสกปฺโป อพฺยา- ปาทสฺสกปฺโป คําริในการออกจากกาม คําริในความไม่พยาบาท. มาใน วิชาน ในบทมีอาทิว่า จิวเร วิกปฺโป อปชฺเชยฺย ภิกขุพึงทำวิกัปในจิวร. อธิบายว่า ควรปฏิบัติตามธรรมเนียมเป็นอย่างยิ่ง. มาใน ปฏิภาค ในบทมีอาทิว่า สตุ- กปฺเปน วต ฯลฯ น ชานิมฺหา ท่านผู้เจริญทั้งหลายได้ยินว่า พวกเราปรึกษา กับพระสาวกซึ่งคล้ายกับพระศาสดาก็ยังไม่วู้. ในบทนั้นมีอธิบายว่า คล้ายกับ เช่นกับ พระศาสดา. มาใน บัญญัติ ในบทมีอาทิว่า อิธายสฺมา กปฺโป ท่านผู้มีอายุเป็นบัญญัติในศาสนานี้. มาใน กาล ในบทมีอาทิว่า เยน สุกฺ นจฺจกปฺโป วิหฺรามิ ได้ยินว่าข้าพเจ้าจะอยู่ตลอดกาลเป็นนิจ. มาใน ปรมายู ในบทมีอาทิว่า อากฺขมาโน ฯลฯ กปฺปาวเสสฺส วา คู่ก่อนอนนท

ตถาคต หวังจะดำรงอยู่ตลอดกัป. หรือตลอดส่วนที่เหลือของกัป. กัปในที่นี่
ท่านประสงค์เอาอายุกัป. มาใน สมณโฆหาร ในบทมีอาทิว่า อนุชานามิ
ฯลฯ ปริภุชชิตู์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้ฉันผลไม้ด้วยสมณกัป ๕
อย่างมาใน สมันตภาวะ ในบทมีอาทิ เกวลกปป์ เขตวน โภกาเสตวา
ยังพระเชตวันโดยรอบทั้งสี่ให้สว่างไสว. มาในอภิสิทธิ์ทณะในบทมีอาทิว่า
สทฺธา สทฺทหนา โอกปฺปนา อภิปฺปสาโท ศรัทธาความเชื่อ ความเชื่อ
อย่างยิ่ง ความเลื่อมใสอย่างยิ่ง. มาเน เจทนะ ในบทมีอาทิว่า อลงฺกโต
กปฺปิเตกสมสฺสุ โจนम्मเลहनวดคคตแต่งแล้ว. มาใน วินโยคะ ในบท
มีอาทิว่า เอวมว อิต ทินฺนํ เปตานํ อุปกปฺปติ ทานที่ให้แล้วจากโลกนี้
ย่อมสำเร็จแก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว ฉะนั้น. มาใน วินยกริยา ในประโยคมี
อาทิว่า กปฺปกเตน ออกปฺปกตํ สํ สิพฺพิตํ โหติ จีวรอันภิกษุผู้ทำกัปปะมิ
ได้ทำตามวินัยก็เป็นอันเข็ยดีแล้ว. มาใน เลสะ ในประโยคมีอาทิว่า อตุถิ
กปฺโป นิปฺชชิตู์ หนุทาหํ นิปฺชชามิ มีเลสเพื่อจะนอน เอาเถิดเราจะ
นอนละ. มาใน อันตรกัปป ในประโยคมีอาทิว่า อาปายิกอ เนรยิกอ ฯลฯ
นिरยมฺหิ ปจฺจติ ผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน ต้องตกอบาย ตกนรก ตั้งอยู่กัปปหนึ่ง
และไหม้อยู่ในนรกตลอดกัป. มาในคัณหาและทิกฺกุฐิในคาลามีอาทิว่า :-

แม่ธรรมทั้งหลายก็ไม่ดำริถึง ไม่ทำไว้

ข้างหน้า ไม่ยอมรับ เขามีชีพราหมณ์ที่ผู้มีศีล

จะพึงแนะนำ เขาเป็นผู้ถึงฝั่ง เป็นผู้คงที่ ย่อม
ไม่หมกไหม้.

เป็นความจริงอย่างนั้นท่านกล่าวไว้ในนิทเทสว่า จากบทว่า กปฺป
นี้ กัปปมีสองอย่าง คือ ตัณหากัปป ๑ ทิฏฐิกัปป ๑. มาในอสงไขยกัปปในบท
มีอาทิวา อเนกปิ ตั วุฏฺฐกปฺเป อเนกปิ วิวุฏฺฐกปฺเป ในสังวัฏฺฐกัปป
ไม่น้อยในวิวัฏฺฐกัปปไม่น้อย. มาในมหากัปปในบทมีอาทิวา จตฺตาริมา
นิกฺขว กปฺปสฺส อสงฺเขยฺยานิ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มหากัปปมีสี่อสงไขย.
กัปปในที่นี้ได้แก่มหากัปป.

บทสำเร็จในคำว่า กปฺป นั้นมีดังนี้ ชื่อว่า กปฺป เพราะย่อม
กำหนด. อธิบายว่า พึงกำหนดมีปริมาณที่ควรกำหนดด้วยการเปรียบกับ
กองเมล็ดฝักกาดเป็นต้นอย่างเดียวเพราะไม่สามารถคำนวณด้วยปีได้ว่า เท่า
นั้นปี เท่านั้นร้อยปี เท่านั้นพันปี เท่านั้นแสนปี. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า :-
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กัปปยาวเพียงไรหนอ. คู่ก่อนภิกษุ กัปปยาวมาก
กำหนดไม่ได้ว่า เท่านั้นปี เท่านั้นร้อยปี เท่านั้นพันปี เท่านั้นแสนปี.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สามารถจะเปรียบเทียบได้หรือไม่พระเจ้าข้า. พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสว่า สามารถเปรียบเทียบได้ ภิกษุ. เหมือนอย่างว่ากองเมล็ด
ฝักกาด โดยความยาวโยชน์หนึ่ง โดยความกว้างโยชน์หนึ่ง โดยความสูง
โยชน์หนึ่ง เมื่อล่วงไปร้อยปี พันปี ผู้วิเศษเก็บเมล็ดฝักกาดไปเมล็ดหนึ่ง ๆ
เมล็ดฝักกาดหมด. ก็ยังไม่สิ้นกัปป. คู่ก่อนภิกษุ กัปปยาวอย่างนี้แล.

มหากัปนี้นั้นสงเคราะห์เข้าด้วยสี่สงไขยกัป ด้วยสามารถแห่งสัง-
วัฏฏกัปเป็นต้น. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สี่สงไขยกัปเหล่านี้
นี้ สี่สงไขยกัปเป็นโณน. คือ สังวัฏฏกัป
สังวัฏฏัญญาธิบดี วิวัฏฏกัป วิวัฏฏัญญาธิบดี.

ในกัปเหล่านั้น สังวัฏฏกัปมี ๓ คือ เตโชสังวัฏฏกัป ๑ อาโป-
สังวัฏฏกัป ๑ วาโยสังวัฏฏกัป ๑. แคนสังวัฏฏกัปมี ๓ คือ อากัสสรา ๑
สุภกัณหา ๑ เวหัพผลา ๑. ก็ในกาลใดกัปย่อมเป็นไปด้วยไฟ ในกาลนั้น
กัปเบื้องล่างจากอากัสสราล้อมถูกไฟไหม้. ในกาลใดกัปย่อมเป็นไปด้วยน้ำ
ในกาลนั้นกัปเบื้องล่างจากสุภกัณหาล้อมถูกน้ำละลาย. ในกาลใดกัปย่อม
เป็นไปด้วยลม ในกาลนั้นกัปเบื้องล่างจากเวหัพผลาย่อมถูกลมกำจัด. แต่โดย
กว้างออกไปจักรวาทแสนโกฏิ ย่อมพินาศ. ท่านกล่าวว่าเป็นอาณาเขตของ
พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย. ในสังวัฏฏกัป ๓ เหล่านี้ การทำลายเปลวไฟ น้ำ
หรือลม ตั้งแต่มหามณฑลยังกัปให้พินาศตามลำดับ นี้เป็นอสงไขยหนึ่ง. ชื่อว่า
สังวัฏฏกัป. มหามณฑลตั้งขึ้นเต็มจักรวาทแสนโกฏิตั้งแต่การทำลายเปลวไฟอัน
ยังกัปให้พินาศ นี้เป็นอสงไขยที่สองชื่อว่า สังวัฏฏัญญาธิบดี.

ความปรากฏแห่งดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ตั้งแต่มหามณฑลตั้งขึ้น นี้เป็น
อสงไขยกัปที่สาม ชื่อว่าวิวัฏฏกัป. มหามณฑลยังกัปให้พินาศอีก ตั้งแต่ความ

ปรากฏแห่งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ นี่เป็นอสงไขยกัปที่สี่ ชื่อว่าวิวิฎฐัญญายิกัป. ในกัปเหล่านี้ การสงเคราะห์กัปในระหว่าง ๖๔ กัป ชื่อว่าวิวิฎฐัญญายิกัป. ด้วยบทนั้นพึงทราบว่าเป็นต้นกำหนดด้วยกาลอันเสมอกัน. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า การสงเคราะห์กัปในระหว่าง ๒๐ กัป. ด้วยประการฉะนี้ สี่สงไขยกัปเหล่านี้เป็นหนึ่งมหากัป. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า มหากัปนี้นั้น สงเคราะห์ด้วยสี่สงไขยกัปด้วยอำนาจแห่งสังวัฏฏกัปเป็นต้น.

อนึ่ง บทว่า กปฺปเป เป็นเหตุยวิภคตัพพหุจนะ ด้วยเป็นอัจจันตสังโยคะ แปลว่า ตลอดกัป ลี้กัป. บทว่า สตสหสฺเส แสดงถึงปุลลิ่งค์โดยเชื่อมกับศัพท์ว่า กปฺป. แม้ในที่นี้ก็เป็นพหุจนะด้วยเป็นอัจจันตสังโยคะ ทั้งสองบทนี้เป็นอริกณะเสมอกัน. แม้ในบทว่า จตุโร จ อสงฺขิเย นี้ ก็มีนัยนี้แล. อนึ่ง บทว่า อสงฺขิเย ย่อมให้รู้ความนี้ว่า กปฺปานิ โดยคัมภีร์ เพราะไม่กล่าวบทอื่นและเพราะกล่าวถึงกัปเท่านั้น. การเว้นบทที่กล่าวแล้วคือเอาบทอะไร ๆ ที่ไม่ได้กล่าวไว้ไม่สมควร. จ ศัพท์เป็นสัมพันธนัตตะ (บวกความท่อนหลังเข้ากับความท่อนต้น). มีเนื้อความว่า สี่สงไขยกัปแห่งมหากัปและแสนมหากัป พึงทราบความในบทว่า อสงฺขิเย นี้ ชื่อว่า อสงฺขิยา เพราะไม่สามารถจะนับได้. อธิบาย เกินการคำนวณ. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า บทว่า อสงฺเขยฺยํ เป็นการนับที่แปลกอย่างหนึ่ง. อาจารย์พวกนั้นกล่าวว่า คະแนนมหากำลังสิบเวณฐานะ ๕๕ อันมีคะแนนมหากำลังเป็นที่สุดตั้งแต่

รวมเป็นอันเดียวกัน ชื่อว่าอสงไขย ในลำดับอัฐฐานะ ๖๐. ข้อนี้ไม่ถูก การคำนวณที่แปลกชื่อว่าในระหว่างฐานะที่นับได้. ในระหว่างฐานะหนึ่ง ชื่อว่าอสงไขย เพราะไม่มีความที่การคำนวณที่แปลกนั้นจะพึงนับไม่ได้ เพราะเหตุนี้ ข้อนี้จึงผิด. ข้อที่กัปนนั้นมี ๔ อย่าง ในความเป็นอสงไขย กัป เพราะความที่เป็นกัปนับไม่ได้ไม่ถูกมิใช่หรือ. ไม่ถูกก็ไม่ใช่ เพราะ ความที่อสงไขยกัปนปรารถนาแล้วในฐานะ ๔. ในบทนั้นพึงทราบการ จี้แจงตั้งแต่ต้นดังต่อไปนี้.

มีเรื่องเล่ามาว่า ในกัปนี่ครั้งอดีต พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๔ พระองค์ คือ พระตณ्हังกร ๑ พระเมธังกร ๑ พระสรณังกร ๑ พระทีปังกร ๑ ทรงอุบัติขึ้นในโลกตามลำดับ. ในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นในศาสนา ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า ทีปังกรได้มีเมืองว่า อมรวดี. สุเมธ- พราหมณ์อาศัยอยู่ในเมืองนั้นเป็นอุภโตสุชาติสังสุทธเคราหณี (มีกรรมที่เป็น ที่ปฏิสนธิอันบริสุทธิ์ทั้งสองฝ่าย) ทางฝ่ายมารดาและบิดาตลอด ๗ ชั่วตระกูล ไม่ถูกรังเกียจโดยชาติ. มีรูปงาม น่าชม น่าเลื่อมใสถึงพร้อมด้วยผิวพรรณ งดงามอย่างยิ่ง สุเมธพราหมณ์มิได้ทำงานอย่างอื่น เรียนศิลปะของ พราหมณ์อย่างเดียว. มารดาบิดาได้ถึงแก่กรรมตั้งแต่เขายังเป็นหนุ่ม. ครั้งนั้น สิริวัฑฒกะ อำมาตย์ของเขา นำบุญชีทรัพย์สินมาให้แล้วเปิดห้องทรัพย์สิน เต็มไปด้วย ทอง เงิน แก้วมณี แก้วมุกดาเป็นต้น แล้วแจ้งทรัพย์สิน ตั้งแต่ ๗ ชั่วตระกูลว่า ข้าแต่กุมารทรัพย์ประมาณเท่านี้เป็นของมารดา

ของท่าน ประมาณเท่านี้เป็นของบิดาของท่าน ประมาณเท่านี้เป็นของปู่ ย่า ตา ยาย และทวดของท่าน แล้วกล่าวว่า ขอท่านจงปกครองทรัพย์สินนี้เถิด. สุเมธบัณฑิตคิดว่า ญาติทั้งหลายมีมารดาบิดาเป็นต้นของเรารวบรวมทรัพย์สินนี้ไว้เป็นอันมาก ถึงอย่างนี้ก็ยังไม่ไปสู่ปรโลก มิได้ถือเอาไปได้แม้แต่กหาปณะเดียว แต่เราควรจะทำเหตุแห่งการถือเอาไปได้ ดังนี้ เขาจึงทูลแต่พระราชาแล้วให้ตีกลองประกาศทั่วไปในเมือง ได้ให้ทานแก่มหาชนแล้วไปยังหิมวันตประเทศบวชเป็นคาบสล่วงไปได้ ๗ วัน จึงยังสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ให้เกิดขึ้นอยู่ด้วยสมาบัติวิหารธรรม.

ก็ในกาลนั้น พระทศพลพระนามว่า ทีปังกรบรรลुพระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณ ยังบรรพชาจาริกให้เป็นไปแควดล้อมด้วยพระจีณาสพ หนึ่งแสนรูป เสด็จจาริกไปโดยลำดับ ถึงรัมมวดีนครประทับอาศัยอยู่ที่สุทัสนมหาวิหารไม่ไกลเมื่อนั้น. ชาวเมืองรัมมวดีนครได้ฟังว่า ได้ยินว่าพระศาสดาเสด็จถึงนครของพวกเราแล้วประทับอยู่ ณ สุทัสนมหาวิหาร จึงพากันถือของหอมมีดอกไม้เป็นต้นเข้าไปเฝ้าพระศาสดาถวายบังคมแล้ว บูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น นั่งอยู่ส่วนข้างหนึ่งฟังพระธรรมเทศนาแล้วนิมนต์เพื่อเสวยภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น พากันลุกจากที่นั่งกลับไป. วันรุ่งขึ้นชาวเมืองเหล่านั้นเตรียมมหาทานตแต่งนคร ต่างรื่นเรงยินดีทำความสะอาดทางที่พระทศพลเสด็จมา.

อนึ่ง ในกาลนั้น สุเมธคาบสมาทางอากาศเห็นพวกมนุษย์เหล่านั้น รื่นเรงยินดีจึงถามว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านทำความสะอาดทางนี้

เพื่อใคร. เมื่อพวกมนุษย์บอกว่า พวกเราทำความสะอาดทางเพื่อพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าเสด็จมา เพราะคำที่ตนได้สะสมบารมีมาในพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ในอดีตพอได้ยินคำว่า พุทฺโธ ก็เกิดปีติโสมนัส ลงจากอากาศในทันใด
นั่นเอง แล้วกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงให้โอกาสแก่เราบ้าง แม้เราก็จักทำ
ความสะอาดด้วย ครั้นพวกมนุษย์ให้โอกาสแล้ว จึงคิดว่า ความจริงเรา
พอจะทำทางนี้ให้วิจิตรด้วยรัตนะ ๗ ด้วยฤทธิ์แล้วตกแต่งได้ แต่วันนี้เรา
ควรทำความขวนขวายทางกาย เราจักถือเอาบุญสมควรแก่กาย แล้วจึงนำ
หญ้าและหยากเขื่อเป็นค้อนออกไปเอาฝุ่นมาเกลี่ยให้เสมอทำให้สะอาด. ก็เมื่อ
ทำความสะอาดที่นั่นยังไม่สำเร็จ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระทีปังกรแวดล้อม
ด้วยพระจินาสพผู้ได้อภิญญา ๖ ผู้มีมหานุภาพสี่แสนรูปเสด็จมาถึงทางนั้น.

สุเมธบัณฑิตคิดว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระสาวกของ
พระพุทธเจ้าจงอย่าเหยียบโคลนจึงคลี่ผ้าป่าน แผ่นหนัง และห่อชฎาออก
ตนเองนอนคว่ำหันศีรษะไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้า. และเขาคิดอย่างนี้ว่า
หากเราจักปรารถนา เราจักเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ จักทำลาย
กิเลสในวันนี้ทีเดียว. ประโยชน์อะไรด้วยการนอนจากโอฆะใหญ่คือสงสาร
ของเราเพียงผู้เดียวเท่านั้น ถ้ากระไรแม้เราก็พึงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
เห็นปานนี้ ยังโลกพร้อมทั้งเทวโลกให้ข้ามจากห้วงน้ำใหญ่คือสงสาร. สุเมธ-
บัณฑิตตั้งใจด้วยอธิหารประกอบด้วยองค์ ๘ ด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาประทับยืน ณ เบื้องศีรษะของ
สุเมธบัณฑิตนั้น ทรงทราบความสำเร็จวารจิตของสุเมธบัณฑิตนั้นทรง
พยากรณ์ความเป็นไปนี้ทั้งหมดของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จากนั้นไปในที่สุด
สี่แสนอสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป สุเมธบัณฑิตนี้จักเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระนามว่าโคดมดังนี้ แล้วหลีกไป.

จากนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแม้อื่นทรงอุปบัติขึ้นตามลำดับ มีพระผู้มี-
พระภาคเจ้า พระนามว่า โภณทัณฺฑะเป็นต้นจนถึงพระทศพล พระนามว่า
กัสสปเป็นที่สุด ทรงพยากรณ์พระมหาสัตว์ว่า จักเป็นพระพุทธเจ้า. เมื่อ
พระโพธิสัตว์ของพวกเราทรงบำเพ็ญบารมีอยู่นั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ทรงอุปบัติขึ้น ๒๔ พระองค์. ในกัปที่พระทศพลพระนามว่าทิงกรทรงอุปบัติ
ได้มีพระพุทธเจ้าอื่นอีก ๓ พระองค์. ในสำนักของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น
มิได้มีการพยากรณ์พระโพธิสัตว์. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าเหล่านั้นจึง
ไม่ถือเอาในที่นี้. แต่ในอรรถกถาเก่า เพื่อแสดงถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย
ตั้งแต่กัป ท่านจึงกล่าวคานี้ว่า :-

พระตัมหังกร พระเมธังกร พระสรณังกร

พระทิงกร ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระ
โภณทัณฺฑะ ผู้สูงสุดกว่าสัตว์สองเท้า พระ
มังคละ พระสุมนะ พระเรวตะ พระโสภิตะ
ผู้เป็นมุณี พระอินมทัสสี พระปทุม พระ

นารทะ พระปฐมุตตระ พระสุเมธะ ผู้เกิดดี
แล้ว พระปิยทัสสี ผู้มียศใหญ่ พระอถตทัสสี
พระธรรมทัสสี พระลิทฐัตตะ ผู้เป็นนายก
ของโลก พระติสสะ พระมุสสะ ผู้เป็น
พระสัมพุทธเจ้า พระวิปัสสี พระสิจี พระ
เวสสภู พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ
พระกัสสปะ ผู้เป็นนายก. ท่านเหล่านี้ได้
เป็นพระสัมพุทธเจ้า ปราศจากราคะ ตั้งมั่น
แล้ว มีรัศมี ๑๐๐ บรรเทาความมืดใหญ่
รุ่งเรืองดุจกองไฟ พระสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น
พร้อมด้วยสาวกทั้งหลาย ได้นิพพานแล้ว.

ในระหว่างพระทศพลพระนามว่าที่ปึงกร และพระทศพลพระนามว่า
โกณฑัญญะ โลกได้วางพระพุทธรูปไปตลอดสองชายหนึ่งแห่งมหากัป. ใน
ระหว่างพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า โกณฑัญญะ และพระผู้มีพระภาคเจ้า
พระนามว่า มังคละ ก็เหมือนกัน ในระหว่างพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า
โสภิตะ พระนามว่า อโนมทัสสี พระนามว่า นารทะ พระนามว่า ปทุ-
มุตตระ ก็เหมือนกัน. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ในพุทธวงศ์ว่า :-

กัปทั้งหลายในระหว่างแห่งพระพุทธเจ้า

เหล่านั้น คือแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า
ทีปังกร และแห่งพระศาสดาพระนามว่า โภณ-
ทัณฺฑะเป็นกัปที่นับไม่ได้โดยการคำนวณ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นนายกพระนาม
ว่า มังคละ โดยพระนามอื่นจากพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าพระนามว่า โภณทัณฺฑะ กัปทั้งหลาย
ในระหว่างพระพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น ก็เป็นกัป
ที่นับไม่ได้โดยการคำนวณ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า อโนม-
ทัตถิ ผู้มียศใหญ่อื่นจากพระผู้มีพระภาคเจ้า
พระนามว่า โสภิตะ กัปทั้งหลายในระหว่าง
พระพุทธเจ้า แม่เหล่านั้นก็เป็นกัปที่นับไม่ได้
โดยการคำนวณ.

กัปทั้งหลายในระหว่างพระพุทธเจ้า แม่
เหล่านั้น คือ แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนาม
ว่า นารทะ แห่งพระศาสดาพระนามว่า ปทุ-
มุตตระ ก็เป็นกัปที่นับไม่ได้โดยคำนวณ.

ด้วยประการฉะนี้ท่านจึงกล่าวว่า **จตุโร จ อสงฺขิเย** สื่อสงไขยโดยการล่วงการคำนวณมหากัปในฐานะ ๔ แม้ในความเป็นอสงไขยกัป เพราะความเป็นกัปที่ล่วงเลยการคำนวณ. ฟังทราบที่ท่านมิได้กล่าวด้วยสังขยาวิเสสนะ (การนับที่แปลกออกไป). อนึ่ง เพราะ ๓ หมื่นกัปในระหว่างพระทศพลพระนามว่า ปทุมุตตระ และพระทศพลพระนามว่า สุเมธะ ๖๕,๘๘๒ กัป แห่งพระทศพลพระนามว่า สุชาติ และ พระทศพลพระนามว่า ปิยทัสสี. ๒๐ กัป ในระหว่างพระทศพลพระนามว่า ธรรมทัสสี และพระทศพลพระนามว่า สิทธิตถะ ๑ กัป ในระหว่างพระทศพลพระนามว่า สิทธิตถะ และพระทศพลพระนามว่า ดิสสะ ๖ กัป ในระหว่างพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสี และพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า สิขี. ๓๐ กัป ในระหว่างพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า เวสสกุ และพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ. และ ๑๐๐,๐๐๐ มหากัป พร้อมด้วยกัปที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ๆ ทรงอุบัติภายหลังตั้งแต่กัปที่พระทศพลพระนามว่า ปทุมุตตระ ทรงอุบัติและด้วยภัทรกัปนี้ ด้วยประการฉะนี้ท่านจึงกล่าวว่า **กปฺเป จ สตสฺสสุเต** ตลอดแสนกัปหมายถึงมหากัปเหล่านั้น. เมื่อเนื้อความนี้กล่าวพิสดารควรจะนำบาลีพุทธวงศ์ทั้งหมดมาพรรณนา ฉะนั้นเราจะรักษาใจของมหาชนผู้กลัวความพิสดารเกินจึงจะไม่กล่าวให้พิสดาร. ผู้มีความต้องการความพิสดารพึงเรียนจากพุทธวงศ์. อนึ่งในที่นี้ก็ถามรรคใดที่ควรกล่าว กถามรรคเมื่อนั้นก็ฟังทราบโดยนัยดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในอรรถกถาธรรมสังคหะชื่อว่า อัญญุสะลินี และอรรถกถาชาดกนั้นและ

อนุตระ ศัพทโนบพว่า เหตุอนุตระ นี้ มาแล้วใน เหตุ โนบพม

อาทิวา :-

ชนทั้งหลาย ประชุมกันที่ฝั่งแม่น้ำ ที่
เรือน ที่สภา และที่ถนนปริกษาเหตุอะไร
กะเราและกะท่าน.

มาแล้วใน ขณะ ในประโยคมีอาทิวา ข้าแต่ท่านผู้เจริญหญิงคนหนึ่ง
ล้างภาชนะในขณะฟ้าแลบ ได้เห็นข้าพระองค์. มาแล้วใน จิต ในประโยค
มีอาทิวา ความโกรธไม่มีแต่จิตของผู้ใด. มาแล้วใน ระหว่าง โนบพมมีอาทิวา
ว่า เมืองคยาในระหว่าง และคันโพธิ์ในระหว่าง. มาแล้วใน ท่ามกลาง
โนบพมมีอาทิวา เมื่อพระอุปัชฌาย์ยังพูดอยู่ไม่ควรสอดคำพูดในท่ามกลาง
แม้ในที่นี้พึงเห็นว่า ในท่ามกลางนั้นแล เพราะฉะนั้น ในระหว่างนี้
ความว่าในท่ามกลาง. บทนี้เป็นอันท่านกล่าวไว้ว่า ในมหากัปพระผู้มีพระ
ภาคของเรา เป็นสุเมธบัณฑิตในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า
ที่ปึงกรได้ทรงกระทำมหากนิหารประกอบด้วยองค์ ๘ ซึ่งท่านกล่าวไว้
อย่างนี้ คือ ความเป็นมนุษย์ ๑ ความถึงพร้อมด้วยเพศ ๑ เหตุ ๑ การเห็นพระ
ศาสดา ๑ บรรพชา ๑ คุณสมบัติ ๑ อธิการ ๑ ความพอใจ ๑. ทรง
สะสม สมาทานบารมี ๓๐ ทศ ทรงปรารถนาเพื่อยังพุทธการกธรรมแม้ทั้งหมด
ให้สมบูรณ์ อนึ่ง มีพระบารมีเต็มเปี่ยมด้วยประการทั้งปวง ในภัตร์กัปนี้
ได้บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ. กาลวิเศษมีกำหนดตามที่กล่าวแล้ว

ในระหว่างมหากัปสองเหล่านี้. ก็ข้อนั้นรู้ได้อย่างไร. จริงอยู่บทที่ว่า กปุเป
จ สตสทสสุเส จตุโร จ อสงฺจียเย ลือสงไขยแสนกัป เป็นบทแสดง
ถึงการนับมหากัปโดยกำหนดและมีได้กำหนด. ก็การนับนั้นเป็นการถือเอา
เบื้องต้นและที่สุดของการคำนวณ เว้นจากนั้นไม่มี เพราะเหตุนี้การเริ่ม
โพธิสมาการและการแสวงหาข้อมรู้ได้ว่า แม้ทั้งสองอย่างนั้นท่านแสดงโดย
เนื้อความในบทที่ว่า เหตุอุตฺตเร ในระหว่างนี้ด้วยความมีเขตจำกัด อนึ่ง
เขตจำกัดนี้พึงทราบด้วยวิธีอันยิ่ง. ไม่พึงทราบด้วยอำนาจขอบเขต เพราะ
กัปเริ่มและกัปสุดท้ายยังลงภายในโดยเอกเทศ อนึ่ง วิธีอันยิ่งย่อมไม่มี
ในที่นี้ เพราะมิได้กำหนดกัปเหล่านั้นไว้ โดยไม่มีขอบเขตมิใช่หรือ ไม่
ใช้อย่างนั้น เพราะนั่นเป็นแม่ในเอกเทศของกัปนั้น. จริงอยู่ กัปที่เป็น
เอกเทศของกัปนั้น กำหนดไว้โดยไม่มีขอบเขต.

บทว่า จริตฺ ในบทที่ว่า ยํ จริตฺ , สพุทฺ ติ โพธิปาจนํ ความ
ประพฤติกัมมคนนั้นเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณ ได้แก่ จริยา อันเป็นข้อปฏิบัติ
มีทานและศีลเป็นต้น สงเคราะห์เข้าในบารมี ๓๐ ทศ เพราะญาติตถจริยา
โลกัตถจริยา และพุทฺธตถจริยา หยั่งลงภายในจริยานั้น. อนึ่ง จริยา นี้
มี ๑ คือ อิริยาปถจริยา จริยาในอิริยาบถ ๔ ของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยความ
ตั้งใจ ๑ อายุตถจริยา จริยาในอายตนะภายในของท่านผู้มีทวารกุ่มครอง
แล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย ๑ สติจริยา จริยาในสติปัญญา ๔ ของท่านผู้มีความ
ไม่ประมาทเป็นธรรมเครื่องอยู่ ๑ สมาธิจริยา จริยาในฌานทั้งหลาย

๔ ของท่านผู้ชวนขวายนในอธิจิต ๑ **ญาณจริยา** จริยาในอริยสัง ๔ ของ
ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ๑ **มคฺคจริยา** จริยาในอริยมรรค ๔ ของท่าน
ผู้ปฏิบัติชอบ ๑ **ปตฺติจริยา** จริยาในสามัญผล ๔ ของท่านผู้บรรลุผล ๑
โลกุตฺตจริยา จริยาในสรรพสัตว์ ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ๓ พระองค์.
ในจริยาเหล่านั้น โลกัตตจริยา ของพระโพธิสัตว์สององค์ และพระปัจ-
เจกพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้า โดยมีขอบเขต แต่ของพระโพธิสัตว์
และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายโดยไม่มีขอบเขต. มีดั่งที่ท่านกล่าวไว้ใน
นิทเทสว่า บทว่า **จริยา** ได้แก่จริยา ๘ คือ อริยาปถจริยา และอายตณ-
จริยา เป็นต้น ความพิสดารมีอยู่ว่า พระโยคาวจรประพตฺติ น้อมไปด้วย
ศรัทธา ประพตฺติประคองไว้ด้วยความเพียร ประพตฺติรู้ทั่วด้วยปัญญา
ประพตฺติรู้แจ้งด้วยวิญญาน เมื่อปฏิบัติอยู่อย่างนี้ กุศลธรรมทั้งหลายย่อมแผ่
ไป ด้วยเหตุนี้ชื่อว่าประพตฺติด้วยอายตณจริยา. แม้ปฏิบัติอย่างนี้ ก็ย่อม
บรรลุคุณวิเศษด้วยเหตุนี้ชื่อว่าประพตฺติด้วยวิเสสจริยา. ดังนั้นท่านจึงกล่าว
ถึงจริยา ๘ แม้อื่น. พึงทราบการปิดบังในบารมีทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้นไว้.
ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่ บทว่า **จริตฺ** คือ **จริยา** อันเป็นข้อปฏิบัติมี
ทานและศีลเป็นต้น สงเคราะห์เข้าในบารมี ๓๐ ทศ. แต่ในที่นี้พึงทราบ
ความไม่ปิดกั้นมรรคจริยาและปัตติจริยา เพราะประสงค์เอาเหตุจริยานั้นแล
ในที่นี้. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่ **สพฺพํ ตํ โปธิปาจนํ** ความประพตฺติ
ทั้งหมดนี้เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ ดังนี้.

สัพพ ศัพท์ในบทนั้นย่อมาปรากฏในอรรถ ๔ อย่าง คือ สัพพสัพพ

๑. ในอรรถว่า สัพพสัพพ ในบทมีอาทิว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวง ย่อมมาสู่ครองในหัวข้อว่า ญาณ ของพระพุทธเจ้าผู้มีพระภาค ด้วยอาการทั้งปวง. ในอรรถว่า สัพพสัพพ ในบทนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลายเราจักแสดงอายตนะทั้งปวง พวกเธอจงฟัง. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ รูป ฯลฯ มนะและธรรมทั้งหลาย เป็นอย่างไร. ในอรรถว่า สกฺกายสัพพ ในบทมีอาทิว่า ภิกษุ ย่อมรู้สิ่งทั้งปวงโดยประการทั้งปวง. ในอรรถว่า ปเทสสัพพ ในบทมีอาทิว่า คู่ก่อนสารีบุตรถ้อยคำอันพวกเธอทั้งหมดกล่าวดีแล้วโดยปริยาย. แม้ในที่นี้พึงทราบว่ สัพพ ศัพท์ในอรรถว่า ปเทสสัพพ เพราะท่านประสงค์เอาความประพฤตินั้นเป็นการสะสมโพธิญาณ.

บทว่า โโพธิ ได้แก่ต้นไม้ง่าม อริยมรรคบ้าง นิพพานบ้าง สัพพัญญุตญาณบ้าง. ต้นไม้ง่ามชื่อว่า โโพธิ เพราะต้นไม้ง่ามเป็นที่ตรัสรู้ ในอากาศสถานว่า ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าครั้งแรก ณ ควางต้นโพธิและว่า คยาประเทศ ในระหว่าง และต้นโพธิในระหว่าง. อริยมรรคชื่อว่า โโพธิ เพราะอริยมรรคเป็นเหตุตรัสรู้อริยสัจ ๔ ในอากาศสถานว่า ญาณในมรรค ๔ ท่านเรียกว่า โโพธิ. นิพพานชื่อว่า โโพธิ เพราะนิพพานเป็นนิมิต ในอากาศสถานว่า ทรงบรรลุโพธิญาณอันเป็นอมตะและอสังขตะ. พระสัพพัญญุตญาณชื่อว่า โโพธิ เพราะพระสัพพัญญุตญาณเป็นเหตุตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยอาการ

ทั้งปวง ในอากตสถานที่ท่านผู้มีปัญญาว่าประเสริฐจตุแผ่นดิน ย่อมบรรลุนิพพาน. ในที่นี้ประสงค์เอาพระสัพพัญญุตญาณ. หรือว่า สัพพัญญุตญาณอันเป็นอรหัตมรรคพึงทราบว่าเป็น **โพธิ** ในที่นี้. พระสัพพัญญุตญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า **โพธิ** เพราะประสงค์เอา **มหาโพธิ**. จริงอยู่พระสัพพัญญุตญาณ อันมีอาสวกขญาณเป็นปทัฏฐาน และอาสวกขญาณอันมีพระสัพพัญญุตญาณเป็นปทัฏฐาน ท่านกล่าวว่า **มหาโพธิ**. ความย่อในบทนี้ มีดังนี้ ความประพุดติกล่าวคือปฏิบัติมีทานและศีลเป็นต้น ของเราอันใด ในการกำหนดกาลตามที่กล่าวแล้ว ความประพุดตินั้นทั้งหมดเป็นเครื่องบ่ม เป็นความสำเร็จ ทำให้เกิดมหาโพธิญาณ อันไม่มีส่วนเหลือ อภิตติคาบแสดงการบำเพ็ญโพธิสมภารติดต่อกันไปด้วยบทนี้. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **สพฺพ** ได้แก่ความประพุดติอันใดในระหว่างนี้ คือ ในการกำหนดกาลตามที่กล่าวแล้ว ความประพุดตินั้นทั้งหมด เป็นโพธิสมภารทั้งสิ้น ไม่มีส่วนเหลือ. อภิตติคาบแสดงการบำเพ็ญบุญบารมีทั้งหมดด้วยบทนี้.

ภาวนาในโพธิสมภารมี ๔ อย่าง คือ **สพฺพสมุภาวนา** ๑

นิรnutรภาวนา ๑ **จิริกาลภาวนา** ๑ **สกุจฺจภาวนา** ๑. ในภาวนาอย่างนั้น ท่านกล่าว **จิริกาลภาวนา** (การบำเพ็ญตลอดกาลนาน) ด้วยบทนี้ว่า **กปฺเป จ สตสฺสเส, จตุโร จ อสงฺขิเย** ในสี่อสงฺขิเย. ท่านกล่าว **นิรnutรภาวนา** (การบำเพ็ญติดต่อกันไป) ด้วยการถือเอาทั้งหมดในอรรถวิภังค์ที่หนึ่ง ด้วยการประกอบล่วงส่วนในระหว่างนี้. ท่านกล่าว

สรรพสมภารกาวนา (การบำเพ็ญบุญกุศลทั้งหมด) ด้วยบทนี้ว่า สัพพ
จิตติ ความประพฤติทั้งหมด ในอรรถวิภังค์ที่สอง. ท่านกล่าว สกุกจ-
ภาวนา (การบำเพ็ญด้วยความเคารพ) ด้วยบทนี้ว่า โภธิปาจนํ เป็น
เครื่องบ่มโพธิญาณ. ความประพฤตินั้นย่อมบ่มสัมมาสัมโพธิญาณ เพราะ
แสดงความเป็นอย่างนั้น ฉันทิ ความประพฤตินั้นย่อมควรที่จะกล่าวว่า
โพธิปาจนํ เป็นเครื่องบ่มโพธิญาณ ฉันทิไม่ควรที่จะกล่าวโดยอาการ
อื่น. ก็ในบทนี้พึงทราบความที่โพธิจริยาติดต่อกันไปอย่างไร. ฌิว่า จิตนั้น
ไม่ควร เพราะจิตติดต่อกันไป เป็นความจริงที่ไม่อาจจะกล่าวได้ว่า จิตอื่นจาก
จิตสะสมโพธิสมภาร จะเกิดขึ้นสูงกว่ามหานิหารของพระมหาสัตว์ทั้งหลาย.
เมื่อเป็นเช่นนั้น พึงกล่าวหมายถึงความเป็นไปแห่งจิตสำเร็จด้วยกิริยา. แม้
อย่างนี้ก็ไม่ควร. ความจริงไม่ควรเห็นว่า จิตสำเร็จด้วยกิริยาทั้งหมดของพระ
มหาโพธิสัตว์เหล่านั้น ย่อมเป็นไปได้ด้วยอำนาจแห่งการสะสมโพธิสมภาร
เท่านั้น แม้การทำความเพียรติดต่อกันไป ท่านก็ห้ามด้วยบทนี้เหมือนกัน.
อนึ่ง พึงทราบนิรันดรภาวนา เพราะความติดต่อกันแห่งชาติ. พระมหา-
โพธิสัตว์ยังมหาปณิธานให้เกิดในชาติใด ชาตินั้นย่อมไม่เข้าไปได้ตั้งแต่นั้น
จนถึงอตภาพหลัง. ชาติใดที่พระมหาโพธิสัตว์สะสมโพธิสมภารไว้หมดสิ้น
ทุกประการ โดยที่สุดหมายเอาเพียงทานบารมีก็พึงมีไม่ได้. เพราะชาตินี้
เป็นธรรมดาของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนากิจของพระศาสนา. พระ-
โพธิสัตว์เหล่านั้น ยังไม่ถึงความเป็นผู้ชำนาญในกรรมเป็นต้น เพียงใด
พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ย่อมถึงความขวนขวายอันมีขอบเขตในการสะสมบุญ

เพียงนั้น. อนึ่ง เมื่อใดพระโพธิสัตว์ทั้งหลายถึงความเป็นผู้ชำนาญในกรรม
เป็นต้นโดยประการทั้งปวง เมื่อนั้นความเคลื่อนไหวและกระทำติดต่อกันใน
โพธิสมภารทั้งหลาย ย่อมสมบูรณ์โดยไม่มีขอบเขตตั้งแต่นั้น. ก็การทำโดย
ความเคารพยอมเป็นกาลทั้งหมด. ความสำเร็จตามความประสงค์ ย่อม
สมบูรณ์ในทางของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย. พึงทราบที่ท่านประกาศภavana
๔ อย่าง คือ สพุพสมุภาภavana ๑ จิรกาลภavana ๑ นිරนุตรภavana ๑
สกุจฺจภavana ๑ ในโพธิสมภารทั้งหลาย ด้วยคานี้.

ในบทนั้นเพราะความประพฤติกของพระโพธิสัตว์ โพธิสมภาร โพธิ-
จริยา อัครยาน บารมี เป็นอันเดียวกันโดยอรรถ พหุชณะเท่านั้นต่างกัน.
อนึ่ง เพราะบทว่า จริติ นี้ เป็นคำไม่พิเศษไปจากบารมี มีทานบารมี เป็นต้น
ซึ่งจะกล่าวโดยวิภาคข้างหน้า ฉะนั้นในที่นี้ควรพรรณนาบารมีทั้งหลายเพื่อ
ให้เกิดความเป็นผู้ฉลาดในโพธิสมภารทั้งหมด. เราจักพรรณนาในปณิณณก-
กถา ข้างหน้าจนครบ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงพระจิริยาในภูมิของพระโพธิสัตว์
ของพระองค์. โดยไม่พิเศษว่า เป็นเครื่องบ่มมหาโพธิญาณตั้งแต่เริ่มจน
สุดท้าย บัดนี้ เพื่อทรงแสดงถึงความที่พระจิริยานั้นเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณ
โดยสมบูรณ์ยิ่งขึ้นด้วยการถึงความยอดเยี่ยมอย่างยิ่ง เมื่อจะทรงประกาศ
บุรพจิริยาเล็ก ๆ น้อย ๆ ในภักตรกับนี้โดยวิภาค จึงตรัสคำมีอาทิว่า อตี-
กปะเป ในกัปล่วงแล้วดั่งนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อดีตกปเป** คือในมหากัปมีกำหนดตามที่กล่าวแล้วล่วงไปแล้วทั้งหมดก่อนหรือกว่าจากกัปนี้ อธิบายว่า ในสี่สงไขยแสนกัป. บทว่า **จริตัม** คือการปฏิบัติบารมีมีทานบารมีเป็นต้น ที่สะสมไว้แล้ว. บทว่า **รปยิตฺวา** คือเว้นไม่ถือเอา อธิบายว่า ไม่กล่าวถึง. บทว่า **ภวภเว** คือในภพน้อยใหญ่. ฟังทราบความในบทว่า **อติภวภวถัม** ดังต่อไปนี้ ท่านกล่าวถึงความเจริญและความเสื่อมว่า **ภวภว**. ในบทที่ว่าล่วงความเป็นผู้เจริญและเป็นผู้เสื่อม ท่านประสงค์เอา สมบัติวิบัติ ความเจริญ ความเสื่อม สัสตติภุจฺญิ อจฺเจททภุจฺญิ บุญและบาป ว่า **ภวภว**. อนึ่ง ในบทนี้ว่า คุณอนภิกขุทั้งหลายค้นหาเมื่อจะเกิดแก่ภิกขุย่อมเกิดขึ้น เพราะเหตุของประณิต ท่านประสงค์เอาเกสัชฌิมเนยสและเนยขึ้นเป็นต้นอันประณิต ประณิตยิ่ง ว่า **ภวภว**. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ในสมบัตติภพ ภพน้อยภพใหญ่ประณิตยิ่ง ประณิตที่สุด ดังนี้บ้าง. เพราะฉะนั้น แม้ในที่นี้ ก็ฟังทราบความนั้นนั่นแล ท่านอธิบายว่า ในภพน้อยและภพใหญ่. บทว่า **อิมมฺหิ กปเป** คือในภัทรกัปนี้. บทว่า **ปวกฺขิสฺสุ** คือเราจักบอก. บทว่า **สุโณหิ** ท่านจงฟัง คือทรงชักชวนพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ในการฟัง. บทว่า **เมห** คือในสำนักของเรา. อธิบายว่า จากคำพูดของเรา.

จบ นิตานกถา

อรรถกถาอภิตติวรรคที่ ๑

๑. การบำเพ็ญทานบารมี

อรรถกถาอภิตติจริยาที่ ๑

ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงยังอุตสาหะในการฟัง บุรพ-
จริยาของพระองค์ให้เกิดแก่ท่านพระสารีบุตรเถระ และแก่บริษัทกับทั้ง
เทวดาและมนุษย์แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงกระทำบุรพจริยานั้นซึ่งปกปิดไว้ใน
ระหว่างภพให้ประจักษ์ คุณะขามป้อมในฝ่ามือ ฉะนั้นจึงตรัสพระดำรัสมี
อาทิว่า :-

ในกาลใดเราเป็นดาบสชื่ออภิตติเข้าไป

อาศัยอยู่ในป่าใหญ่อันว่างเปล่า สัจเจียบ

ปราศจากเสียงอ้ออึง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ยथा คือ ในกาลใด. บทว่า พุรหารणฺเณ
คือ ในป่าใหญ่ อธิบายว่า ในป่าใหญ่ชื่อว่า อรัญญานิ. บทว่า สุณฺเณ
ว่างเปล่า คือ สัจจากชน. บทว่า วิปินภานเน คือ ป่าเล็กๆ อันสัจ
เจียบ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความเจียบของป่านั้นด้วยสองบท บท
ทั้งหมดนั้นท่านกล่าวหมายถึงการทวิป. บทว่า อชฺโณคฺคาหตุวฺหา คือเข้าไป
อาศัย. บทว่า วิหรามิ คือเรากำจัดทุกข์ของร่างกายอยู่ยังอรรถภาพให้เป็นด้วย

อิริยาบถวิหารอันวิเศษกว่าสุขที่เกิดจากอาณัญชวิหาร คือการอยู่ไม่หวั่นไหว ที่เป็นของทิพย์ เป็นของพรหม เป็นของอริยะ. บทว่า อกิตติ นาม ตาปโส คือในกาลใดเราเป็นคาบสมิชื่ออย่างนี้อยู่ในป่านั้น. ในกาลนั้น พระศาสดาตรัสถึงความที่พระองค์เป็นคาบสมิชื่ออกิตติ แก่พระธรรมเสนาบดี. มีกถาเป็นลำดับดังต่อไปนี้ :-

ได้ยินว่า ในอดีตกาล ภัทรกัปนี้แล ครั้นเมื่อพระเจ้าพรหมทัต เสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลพราหมณ์ มหาศาล มีสมบัติ ๘๐ โภกฺก มีชื่อว่า อกิตติ. เมื่ออกิตติเดินได้ น้องสาวก็เกิด มีชื่อว่า ยสวดี. เมื่ออกิตติมีอายุได้ ๑๕ ปีก็ไปเรียนศิลปะทุกอย่างในเมือง ตักกสิลา เรียนสำเร็จแล้วก็กลับ. ครั้งนั้นมารดาบิดาของอกิตติได้ถึงแก่กรรม. อกิตติทำมาปนกิจมารดาบิดาแล้วล่องไปสองสามวัน ให้ผู้จัดการ มรดกตรวจตราทรัพย์สิน ครั้นสดับว่า ทรัพย์สินส่วนของมารดา ประมาณเท่านี้ ส่วนของบิดาประมาณเท่านี้ ส่วนของปู่ตาประมาณนี้ จึงเกิดสังเวชว่า ทรัพย์นี้เท่านั้นยังปรากฏอยู่ แต่ผู้จัดหาทรัพย์มาไม่ปรากฏ ทั้งหมดละ ทรัพย์นี้ไป แต่เราจักเอาทรัพย์นี้ไป จึงกราบทูลพระราชอาให้ตีกลองป่าว ประกาศว่า ผู้มีความต้องการทรัพย์จงมายังเรือนของอกิตติบัดนี้.

อกิตติบัณฑิตบริจาคมหาทานตลอด ๗ วัน เมื่อทรัพย์ยังไม่หมดจึง คิดว่า ประโยชน์อะไรด้วยชนกริฑานี้แก่เรา ผู้มีความต้องการจกรับตามชอบใจ จึงเปิดประตูเรือนแล้วให้เปิดห้องเก็บสมบัติอันเต็มไปด้วยเงินและ

ทองเป็นต้น ประกาศว่า ชนทั้งหลายจงนำเอาทรัพย์ที่เราให้แล้วไปเถิดแล้ว
ละเรือนไปเมื่อวงศ์ญาติรำไห้ออยู่ ได้พาน้องสาวออกจากกรุงพาราณสีข้าม
แม่น้ำไป ๒-๓ โยชน์ ออกบวชสร้างบรรณศาลาอยู่ ณ ภูมิภาคนารีนรมย์
ทำที่อภิตติดาบสข้ามแม่น้ำไปชื่อ **ท่าอภิตติ**. พวกมนุษย์ชาวบ้านชาวนิคม
และชาวเมืองหลวงได้ฟังว่า อภิตติบิณฑิตบวชแล้ว ต่างมีใจจดจ่อด้วยคุณ-
ธรรมของอภิตติดาบสจึงพากันบวชตาม. อภิตติดาบสได้มีบริวารมาก. ลาก
และสักการะเป็นอันมากเกิดขึ้นคจพทุฐปาทกาล. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์
ดำริว่า ลากและสักการะอันมากนี้แม้บริวารก็มาก แม้เพียงกายวิเวกก็ไม่ได้
ในที่นี้ เราควรอยู่แต่ผู้เดียว เพราะเป็นผู้มีความมักน้อยอย่างยิ่ง และเพราะ
เป็นผู้น้อมไปในวิเวกจึงไม่ให้ใคร ๆ รู้ออกไปผู้เดียว ถึงแคว้นทมิฬตามลำดับ
อยู่ในสวนใกล้ท่าการวิระยังฉานและอภิญญาให้เกิด. แม้ ณ ที่นั้นลากและ
สักการะใหญ่ก็เกิดขึ้นแก่อภิตติดาบสนั้น. อภิตติดาบสสร้างเกยลากและ
สักการะใหญ่นั้นจึงทิ้งเหาะไปทางอากาศห้อยลง ณ การทวิป, ในครั้งนั้น
การทวิปมีชื่อว่า อหิทวิป. อภิตติดาบสอาศัยต้นหมากเฒ่าใหญ่ ณ ที่นั้น
สร้างบรรณศาลาพักอาศัยอยู่. แต่เพราะความเป็นผู้มักน้อยจึงไม่ไปในที่
ไหน ๆ บริโภคผลไม้ในกาลที่ต้นไม้มีผล เมื่อยังไม่มีผลก็บริโภคใบไม้
ขงน้ำ ยิ่งกาลเวลาให้น้อมไปด้วยฉานและสมาบัติ.

ด้วยเดชแห่งศีลของอภิตติดาบสนั้น ปิณทุกัมพลศิลาอาสน์ของท้าว
สักกะนั้นแสดงอาการเร่าร้อน. ท้าวสักกะรำพึงอยู่ว่า ใครหนอประสงคฺให้

เราเคลื่อนจากที่นี่ ทอดพระเนตรเห็นอกิตติบัณฑิตทรงดำริว่า คาบสนี้
ประพตติบะที่ทำได้ยากอย่างนี้เพื่ออะไรหนอ หรือจะปรารธนาความเป็น
ท้าวสักกะ หรือว่าอย่างอื่น เราจักทดลองคาบสนั้นดู. จริงอยู่คาบสนี้มีความ
ประพตติทางกายวาจาและใจบริสุทธิ์สะอาด ไม่อาลัยในชีวิต บริโภคใบ
หมากเม่าขงน้ำ หากปรารธนาความเป็นท้าวสักกะ จักให้ใบหมากเม่าขงน้ำ
ของตนแก่เรา หากไม่ปรารธนาจักไม่ให้ จึงแปลงเพศเป็นพราหมณ์ไปหา
อกิตติคาบสนั้น. แม้พระโพธิสัตว์ก็รินใบหมากเม่าออกคิดว่าจักบริโภคน้ำ
ใบหมากเม่าเย็น นั่งอยู่ที่ประตูบรรณศาลา. ลำดับนั้นท้าวสักกะมีรูปเป็น
พราหมณ์มีความต้องการภิกษา ได้ยื่นข้างหน้าพระคาบส. พระมหาสัตว์
เห็นพราหมณ์นั้นก็ดีใจด้วยคิดว่า เป็นลาภของเราแล้วหนอ เราได้ดีแล้ว
หนอ เราไม่ได้เห็นขากมานานะแล้วหนอ คิดต่อไปว่าวันนี้เราจักยังความ
ปรารธนาของเราให้ถึงที่สุดแล้วจักให้ทาน จึงถือเอาด้วยภาชนะที่มีอาหาร
สุกไป แล้วนึกถึงทานบารมี ใส่ลงในภิกษาภาชนะของพราหมณ์นั้นจนหมด.
ท้าวสักกะรับภิกษานั้นไปได้หน่อยหนึ่งก็อันตรธานไป. แม้พระมหาสัตว์
ครั้งให้ภิกษาแก่พราหมณ์นั้นแล้วก็ไม่นึกที่จะแสวงหาอีก ยังกาลเวลาให้
น้อมล่วงไปด้วยปีติสุขนั้นนั่นเอง.

ในวันที่สองท่านอกิตติคาบสนั่งอยู่ที่ประตูบรรณศาลา ก็ดื่มใบหมาก
เม่าอีกคิดว่า เมื่อวานนี้เราไม่ได้ทักษิณบุคคลวันนี้เราจะได้อย่างไรหนอ
ท้าวสักกะก็เสด็จมาเหมือนเดิม. พระมหาสัตว์ได้ให้ภิกษายังกาลเวลาให้

น้อมล่องไปเหมือนอย่างนั้นอีก. ในวันที่สามก็ให้อย่างนั้นอีกแล้วคิดว่าน่าปลื้มใจหนอ เป็นลาภของเรา เราประสบบุญมากหนอ หากเราได้ทักษิณียบุคคล เราจะให้ทานอย่างนี้ ตลอดเดือนหนึ่งบ้าง สองเดือนบ้าง. แม้ในสามวัน พระดาบสก็ตั้งจิตอธิษฐานว่า ด้วยทานนั้นเรามีได้ปรารถนา ลาภสักการะ และความสรรเสริญ ไม่ปรารถนาสมบัติจักรพรรดิ ไม่ปรารถนาสักกสมบัติ ไม่ปรารถนาพรหมสมบัติ ไม่ปรารถนาสาวกโพธิญาณ ไม่ปรารถนาปัจเจกโพธิญาณ ที่แท้ขอทานของเรานี้ จงเป็นปัจจัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณเถิด. ด้วยเหตุนี้ท่านอกิตติดาบสจึงกล่าวว่า :-

ในกาลนั้นด้วยเดชแห่งการประพடுத்தบะ
ของเรา ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่ในไตรทิพย์ทรง
ร้อนพระทัย ทรงแปลงเพศเป็นพราหมณ์ เข้า
มาหาเราเพื่อศึกษา.

เราได้เห็นพราหมณ์มายืนอยู่ใกล้ประตู
บรรณศาลาของเรา จึงเอาใบหมากเม่าที่เรานำ
มาแต่ป่า อันไม่มีน้ำมันทั้งไม่เค็มให้หมด
พร้อมกับภาชนะ.

ครั้งได้ให้ใบหมากเม่าแก่พราหมณ์นั้น
แล้ว เราจึงคว่ำภาชนะ ละการแสวงหาใบ

หมากเม่าใหม่ เข้าไปยังบรรณศาลา.

แม่วันที่สอง แม่วันที่สาม พราหมณ์
ก็เข้ามายังสำนักเรา เราไม่หวั่นไหว ไม่อ้าลัย
ในชีวิต ได้ให้หมดสิ้นเช่นก่อนเหมือนกัน.

ในสรีระของเราไม่มีความหม่นหมอง เพราะ
การอดอาหารนั้นเป็นปัจจัย เรายังวันนั้น ๆ ให้
น้อมไปด้วยความยินดีด้วยปีติสุข.

คิดว่าเราพึงได้ทักษิณบุคคลผู้ประเสริฐ
แม้เดือนหนึ่งสองเดือน เราก็ไม่หวั่นไหว ไม่
ท้อแท้ พึงให้ทานอันอุดม เมื่อให้ทานแก่
พราหมณ์นั้น เราจะได้บารณนายศและลาภ
ก็หามิได้ เราบารณาพระสัพพัญญุตญาณ จึง
ได้ประพடுத்தกรรมเหล่านั้น ฉะนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ตทา คือในกาลที่เราเป็นดาบสชื่อว่าอกิตติ
อยู่ในป่าไภหมากเม่านั้น (การทวิป). บทว่า มํ คือของเรา. บทว่า ตปเตเชน
ด้วยเดชแห่งการบำเพ็ญตบะ คือด้วยอานุภาพแห่งศีลบารมี. จริงยู่ศีลท่าน
เรียกว่า ตบะ เพราะเผาความเศร้าหมองอันเกิดแต่ทุกจริต. หรือเพราะอานุ-
ภาพแห่งเนกขัมมบารมีและวิริยบารมี. เพราะแม้บารมีเหล่านั้นท่านก็เรียกว่า

ตบะ เพราะเผาความเศร้าหมองคือตัณหา และความเกียจคร้าน. อนึ่ง บารมีเหล่านั้นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยอดเยี่ยมในอภิปหานี้. อันที่จริง ควรจะกล่าวว่า **ขนฺติปารมิตานุภาเวน** ด้วยอานุภาพแห่งขันติบารมี เพราะ ขันติสังวรเข้าถึงความยอดเยี่ยมอย่างยิ่ง. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **ขนฺติ ปรมํ โตไป** ขันติเป็นตบะอย่างยิ่ง. บทว่า **สนฺตฺตฺโต** ท้าวสักกะ ทรงร้อนพระทัย ความว่า ท้าวสักกะทรงร้อนพระทัยด้วยอาการแสดงความ เร่าร้อนของปีณทุกัมพลศิลาอาสน์อันศักดิ์สิทธิ์ ตามธรรมดาที่เกิดด้วยอานุภาพของคุณธรรมที่กล่าวแล้ว. บทว่า **ติทิวาภฺภู** ผู้เป็นใหญ่ในไตรทิพย์ คือผู้เป็นใหญ่ในเทวโลกได้แก่ท้าวสักกะ. ไบหมากเม่าแม่ถือเอาในที่ใกล้ บรรณศาลา ท่านกล่าวว่า **ปวฺนา อภตฺติ** นำมาจากป่า เพราะบรรณศาลา อยู่ท่ามกลางป่า.

บทว่า **อเตลฺลฺยจ อโลณฺณิ** ไม่มีน้ำมัน ทั้งไม่มีความเค็ม ท่านกล่าว เพื่อแสดงความรุ่งเรืองอย่างใหญ่หลวงแห่งทานบารมี ด้วยความสมบูรณ์ แห่งอริยาศัย แม้ไทยธรรมจะไม่ใหญ่โตนัก. บทว่า **มม ทฺวาเร** คือใกล้ ประตูปรรณศาลาของเรา. ด้วยบทนี้ว่า **สภฺญาเห น อากิรี** ให้หมดพร้อม ทั้งภาชนะ ท่านอภิตติดาบสแสดงถึงความที่ตนให้ไม่มีอะไร ๆ เหลือ.

บทว่า **ปฺุเนสฺสํ ชหิตฺวาน** ละการแสวงหาไบหมากเม่าใหม่คือท่าน อภิตติดาบสคิดว่าการแสวงหาของบริโภควันหนึ่งสองครั้ง ไม่เป็นการขัด เกลาภิเลส จึงไม่แสวงหาอาหารใหม่ในวันนั้น เป็นคุณว่าอิมด้วยความอิม ในทาน.

บทว่า **อกมปิโต** ไม่หวั่นไหว คือ ไม่หวั่นไหวด้วยความตระหนี่ เพราะข่มเสียได้นานมาแล้ว ไม่กระทำแม้เพียงความหวั่นไหวโดยอหิชาสัย ในการให้. บทว่า **อโนลกุโค** ไม่อาลัยในชีวิต คือ ไม่อาลัยแม้แต่น้อยด้วยความโลก. บทว่า **ตติยมฺปิ** ย่อมประมวลบทนี้ว่า **ทุตติยมฺปิ** ด้วย ปิ ศัพท์. บทว่า **เอวเมวมทาสหิ** เราได้ให้หมดสิ้นเช่นวันก่อน คือ แม่ในวันที่สอง แม่ในวันที่สาม เราก็ได้ให้อย่างนั้นเหมือนในวันแรก.

บทว่า **น เม ตปฺปจฺยตา** เพราะการอดอาหารนั้นเป็นปัจจัยคือ ท่านอกิตติคาบสกระทำความที่กล่าวไว้ในคาถาให้ปรากฏ. ในบทเหล่านั้น บทว่า **ตปฺปจฺยตา** ความว่า เพราะการอดอาหารใน ๓ วัน เพราะการให้เป็นปัจจัย จะพึงมีความหม่นหมองอันใดในสรีระ ความหม่นหมองอันนั้นในสรีระของเราย่อมไม่มีเพราะการให้เป็นปัจจัยเลย. เพราะเหตุไร เพราะเรายังกาลเวลาให้น้อมล่วงไปด้วยปีติสุขตลอด ๓ วัน. มิใช่เพียง ๓ วันเท่านั้น อันที่จริงเพื่อแสดงว่า เราพอใจที่จะให้อย่างนั้นได้ตลอดเวลาแม้เดือนหนึ่ง และสองเดือน ท่านอกิตติคาบสจึงกล่าวว่า **ยทิ มาสมฺปิ**. บทว่า **อโน-**
ลิโน คือไม่ท้อแท้ใจ อธิบายว่า มีใจไม่ท้อถอยในการให้.

บทว่า **ตสฺส** คือ ท้าวสักกะผู้มาในรูปของพราหมณ์. บทว่า **ยถิ** คือ เกียรติ หรือ บริวารสมบัติ. บทว่า **ลาภญจ** คือ เราไม่ปรารถนาลาภ ที่ควรได้ด้วยความเป็นจักรพรรดิเป็นต้นในเทวโลกและมนุษย์โลก ที่แท้เราปรารถนา คือหวังพระสัพพัญญุตญาณ จึงได้ประพฤติก็นได้กระทำบุญกรรม

อันสำเร็จด้วยทานอันเกิดขึ้นหลายครั้งใน ๓ วันเท่านั้น หรือบุญกรรมมี
กายสุจริตเป็นต้น อันเป็นบริวารของท่าน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกาศเพียงบุญจริยา ที่ทำได้ยากของ
พระองค์ในอรรถาพินี้แก่พระมหาเถระในวรรคนี้ ด้วยประการฉะนี้. แต่ใน
เทศนาชาดก ท่านประกาศถึงท้าวสักกะเข้าไปหาในวันที่สี่ แล้วทรงทราบ
อหยาศัยของพระโพธิสัตว์ การประทานพร การแสดงธรรมของพระโพธิ-
สัตว์ด้วยหัวข้อการรับพร และความหวังไทยธรรมและทักษิณบุคคล และ
การไม่มาของท้าวสักกะ. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า :-

ท้าวสักกะผู้เป็นภูตบดี ทอดพระเนตร

เห็นท่านอกิตติดาบส พักสำราญอยู่ จึงถามว่า
ข้าแต่มหาพรหม พระคุณเจ้าปรารถนาอะไรจึง
อยู่ผู้เดียวในฤดูร้อน.

ท่านท้าวสักกรินทร์เทพ ความเกิดใหม่
เป็นทุกข์ การแตกทำลายแห่งสรีระ เป็นทุกข์
การตายด้วยความหลง เป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น
อาตมาจึงอยู่ผู้เดียว.

ข้าแต่ท่านกัสสปะ เมื่อพระคุณเจ้ากล่าว
คำสุภาษิตอันสมควรนี้แล้ว พระคุณเจ้า
ปรารถนาอะไร ข้าพเจ้าจะให้พรนั้นแก่ท่าน.

ท่านท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพทั้งหลาย

หากท่านจะให้พรแก่อาตมา ขอจงให้พรดังนี้
คนทั้งหลายได้บุตร ภรรยา ทรัพย์สมบัติ และ
ของเป็นที่รักด้วยความโลภได้แล้วไม่เดือดร้อน
ขอความโลภนั้นไม่พึงอยู่ในอาตมาเลย.

ข้าแต่ท่านกัสสปะ เมื่อพระคุณเจ้ากล่าว
ดีแล้ว ฯลฯ พระคุณเจ้าปรารถนาอะไรอีก.

ท่านท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพทั้งหลาย

หากท่านจะให้พรแก่อาตมา ขอจงให้พรดังนี้
นา ไร่ ทอง โค ม้า ทาสและบุรุษ ย่อม
เสื่อมไปด้วยโทษใด โทษนั้น ไม่พึงอยู่ใน
อาตมาเลย.

ข้าแต่ท่านกัสสปะ ฯลฯ พระคุณเจ้า
ปรารถนาอะไรอีก.

ท่านท้าวสักกะหากท่านจะให้พรแก่อาตมา

ขอจงให้พรดังนี้ บุคคลไม่พึงเห็น ไม่พึงได้ยิน
คนพาล ไม่พึงอยู่ร่วมด้วยคนพาล ไม่พึง

กระทำ และไม่พึงชอบใจการสนทนาปราศรัย
ด้วยคนพาล.

ข้าแต่ท่านกัสสปะ เพราะอะไรท่านจึง
ไม่ชอบคนพาล ของงบอกเหตุ เพราะเหตุไร
พระคุณเจ้าจึงไม่ปรารถนาที่จะเห็นคนพาล.

คนพาลย่อมแนะนำสิ่งไม่ควรแนะนำ
ย่อมชวนชวายนอกจันไม่ใช่ฐานะ คนพาล
แนะนำให้ตีได้ยาก พุทธิหวังจะให้เขาเป็นคน
ประเสริฐกลับโกรธ คนพาลนั้นไม่รู้วินัย การ
ไม่เห็นคนพาลได้เป็นความดี.

ข้าแต่ท่านกัสสปะ พระคุณเจ้าปรารถนา
อะไรอีก.

ท่านท้าวสักกะจอมเทพ หากท่านจะให้
พรแก่อาตมา ของงให้พรดังนี้ บุคคลพึงเห็น
นักปราชญ์ พึงฟังนักปราชญ์ พึงอยู่ร่วมกับ
นักปราชญ์ พึงกระทำและพึงชอบใจการ
สนทนาปราศรัยกับนักปราชญ์.

ข้าแต่ท่านกัสสปะ เพราะเหตุไร พระ-
คุณเจ้าจึงชอบใจนักปราชญ์ ของจงบอกเหตุนี้
เพราะเหตุไร พระคุณเจ้าจึงปรารถนาจะเห็น
นักปราชญ์.

นักปราชญ์แนะนำสิ่งไม่ควรแนะนำไม่
ขวนขวายในกิจที่มีโทษระ นักปราชญ์แนะนำ
ได้ง่าย พุดหวังจะให้ดีก็ไม่โกรธ นักปราชญ์
ย่อมรู้จักวินัย การสมโภชกับนักปราชญ์เป็น
ความดี.

พระคุณเจ้าปรารถนาอะไรอีก.

ท่านท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพ หากท่าน
จะให้พรแก่อาตมา ของงให้พรดังนี้ เมื่อราตรี
หมดไป ดวงอาทิตย์ขึ้นเป็นเจ้าโลก ของ
บริโกลอันเป็นทิพย์ฟังปรากฏ ผู้ขอฟังเป็นผู้มี
ศีล.

เมื่ออาตมาให้ของบริโกลไม่หมดสิ้นไป
ครั้งให้แล้วอาตมาไม่ฟังเตือนร้อน เมื่อให้จิต
ฟังพอใจ ท่านท้าวสักกะของงให้พรนี้เถิด.

พระคุณเจ้าปรารถนาอะไรอีก.

ท่านท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพ หากท่านจะให้พรแก่อาตมา ขอจงให้พรดังนี้ ท่านไม่พึงกลับมาหาอาตมาอีก ท่านท้าวสักกะ ขอจงให้พรนี้เถิด.

เทพบุตร หรือ เทพธิดา ปรารถนาจะเห็นด้วยการประพุดิพรตเป็นอันมาก อะไรจะเป็นภัยในการเห็นของอาตมา.

ตบะพึงแตกไป เพราะเห็นสีสรรของพวกเทพเช่นนั้น ผู้ล้วนแล้วไปด้วยความสุขสมบูรณ์ในกามนี้เป็นภัยในการเห็นของพระคุณเจ้า.

ลำดับนั้นท้าวสักกะตรัสว่า ดีแล้วพระคุณเจ้า ตั้งแต่บัดนี้ไปข้าพเจ้าจักไม่มาหาพระคุณเจ้าอีกแล้ว ทรงกราบพระดาบสนั้นเสด็จกลับไป. พระมหาสัตว์อยู่ ณ การทวิปนั้นตลอดชีวิต เมื่อสิ้นอายุก็ไปบังเกิดในพรหมโลก.

ในครั้งนั้นพระอนุรุทธเถระเป็นท้าวสักกะ. พระโลกนาถเจ้าเป็นอกิตติบัณฑิต.

ย่อมได้รับบารมี ๑๐ เหล่านี้ คือ ชื่อว่า เนกขัมมบารมี เพราะการ
ออกไปของท่านอกิตติบัณฑิตนั้นเชื่อกับมหาภิเนษกรมณ. ชื่อว่า สีลบารมี
เพราะมีศีลาจารอันบริสุทธิ์ด้วยดี. ชื่อว่า วิริยบารมี เพราะข่มกามวิตก
เป็นต้นด้วยดี. ชื่อว่า ขันติบารมี เพราะขันตีสั่งวรถึงความขอดเยียมอย่าง
ยิ่ง. ชื่อว่า สัจจบารมี เพราะปฏิบัติตามสมควรแก่ปฏิญญา ชื่อว่า อธิฏ-
ฐานบารมี เพราะตั้งใจสมาทานไม่หวั่นไหวในที่ทั้งปวง. ชื่อว่า เมตตาบารมี
ด้วยอหยาศัยเกื้อกูลในสรรพสัตว์ทั้งหลาย. ชื่อว่า อุเบกขาบารมี เพราะ
ถึงความเป็นกลางในความผิดปกติที่สัตว์และสังขารกระทำแล้ว ชื่อว่า
ปัญญาบารมี ได้แก่ปัญญาอันเป็นอุบายโกศลซึ่งเป็นสหชาติปัญญา และ
ปัญญาให้สำเร็จความประพฤติในการขัดเกลากิเลสอย่างยิ่ง. เพราะฐัธรรม
เป็นอุปการะ และธรรมไม่เป็นอุปการะแก่บารมีเหล่านั้น ละธรรมอันไม่
เป็นอุปการะเสีย มุ่งประพฤติอยู่ในธรรมอันเป็นอุปการะ.

เทศนาอันเป็นไปแล้วด้วยทานเป็นประธานอันเป็นความกว้างขวางยิ่ง
นักแห่งผู้มีอหยาศัยในการให้. เพราะฉะนั้นธรรมเหล่าใดมีประเภทไม่น้อย
เป็นร้อยเป็นพัน เป็นโพธิสมภาร เป็นคุณของพระโพธิสัตว์ มีอาทิอย่างนี้
คือ ธรรมเป็นปฏิญญา ๗ มีอาทิ คือ มหากรุณาอันให้สำเร็จในที่ทั้งปวง
บุญสมภาร และญาณสมภาร แม้ทั้งสอง สุจริตของพระโพธิสัตว์ ๓ มี
กายสุจริตเป็นต้น อธิฏฐาน ๔ มีสัจจาธิษฐานเป็นต้น พุทธภูมิ ๔ มีอุตสาหะ
เป็นต้น ธรรมเป็นเครื่องบ่มมหาโพธิญาณ ๕ มีศรัทธาเป็นต้น อหยาศัย

ของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ๖ มีอธยาศัยไม่โลภเป็นต้น เราข้ามได้แล้วจักข้ามต่อไป มหาปริสวิตก ๘ มีอาทิว่า ธรรมนี้ของผู้มีความมักน้อย ธรรมนี้มีโทษของผู้มีความมักใหญ่ ธรรมมีโยนิโสมนสิการเป็นมูล ๙ อธยาศัยของมหาบุรุษ ๑๐ มีอธยาศัยในการให้ เป็นต้น บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ มีทานและศีล เป็นต้น. ธรรมเหล่านั้นแม้ทั้งหมดควรกล่าวแจ้งไปในที่นี้ตามสมควร.

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบคุณานุภาพของพระมหาสัตว์ มีอาทิอย่างนี้ คือ การละกองสมบัติใหญ่ และวงศ์ญาติใหญ่ แล้วออกจากเรือนเช่นกับมหาภิเนษกรรมณ์ ครั้นออกไปแล้ว เมื่อบวชซึ่งชนเป็นอันมากรับรู้แล้ว ก็ไม่เกี่ยวข้องกับตระกูล ในขณะเพราะเป็นผู้มักน้อยอย่างยิ่ง รังเกียจลาภสักการะและความสรรเสริญสิ้นเชิง ยินดีในความสงัด วางเฉยในร่างกาย และชีวิตเสียดสละ อดอาหาร ยินดีด้วยความอิมในทาน แม้ ๓ วัน ร่างกายยังเป็นไปได้ไม่ผิดปกติ เมื่อมีผู้ขอก็ให้อาหารอยู่อย่างนั้น เดือนหนึ่งสองเดือน ประพฤติไม่ทอดอຍในการบริจาคมื้ออธยาศัยในการให้อย่างกว้างขวาง ด้วยคิดว่า เราจักยังร่างกายให้เป็นที่ไปอยู่ได้ด้วยปีติสุขอันเกิดจากการให้เท่านั้น ครั้นให้ทานแล้วก็ประพฤติขัดเกลากิเลสยิ่งขึ้นไม่เป็นเหตุให้ทำการแสวงหาอาหารใหม่. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า :-

นำอัจจรรยั ไม่เคยมีมาแล้วพระมหาสัตว์
ทั้งหลายเป็นผู้แสวงหาคุณธรรมใหญ่หลวง มี
มหากรุณาเป็นนักปราชญ์ เป็นเผ่าพันธุ์เอก
ของสรรพโลก.

พระมหาสัตว์ผู้เป็นพระโพธิสัตว์ มีอนุภาพเป็นอินไตย มีพระสัทธรรมเป็นโคจรในกาลทุกเมื่อ มีความประพฤตฺชิดเกลือกเลสอย่างหมดจด.

พายุใหญ่ มหาสมุทรมีคลื่นซัดเป็นวงกลม พระโพธิสัตว์กระโดดข้ามแดนนั้นไปได้ ไม่ใช่เรื่องธรรมดา.

พระมหาสัตว์เหล่านั้น แม้เป็นผู้เจริญโดยสัตยชาติในโลก เป็นผู้อบรมดีแล้วก็ไม่ติดด้วยโลกธรรมทั้งหลาย เหมือนประทุมไม่ติดด้วยน้ำฉนั้นนั้น.

ความเสนาหาเพราะกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย ย่อมเจริญโดยประการที่ละความเสนาหาในตนออกไปของพระมหาสัตว์ทั้งหลาย.

กรรมย่อมอยู่ในอำนาจ ทั้งไม่เป็นตามอำนาจของกรรม เหมือนจิตย่อมอยู่ในอำนาจ ทั้งไม่เป็นไปตามอำนาจของจิต ฉะนั้น.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๕ ภาค ๓ - หน้าที่ 55

พระมหาสัตว์เหล่านั้น เทียวแสวงหา
โพธิญาณอันโศกะไม่ครอบงำ หรือไม่เกิดขึ้น
ดังบุรุษทั้งหลายรู้ถึงความเสื่อม.

แม้จิตเสื่อมใสในท่านเหล่านั้น ก็พึงพ้น
จากทุกข์ได้ จะพูดไปทำไมถึงการทำตามท่าน
เหล่านั้นโดยธรรมสมควรแก่ธรรมเล่า.

จบ อรรถกถาอภิกคิจริยาที่ ๑

๒. สังขพราหมณจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของสังขพราหมณ์

[๒] อีกเรื่องหนึ่ง เมื่อเราเป็นพราหมณ์มีนามว่า
สังขะ ต้องการจะข้ามมหาสมุทรไปอาศัยปีญ-
ฎนคามอยู่ ในกาลนั้น เราได้เห็นพระปัจเจก-
พุทธเจ้าผู้รู้เอง ใคร ๆ ชนะไม่ได้ ซึ่งเดินสวน
ทางมาตามทางกันดาร บนภาคพื้นอันแข็ง ร้อน
จัด ครั้นเราเห็นท่านเดินสวนทางมา จึงคิด
เนื้อความนี้ว่า บุญเขตนี้อันถึงแก่เราผู้เป็นสัตว์
ที่ต้องการบุญ เปรียบเหมือนบุรุษชาวนา เห็น
นาอันเป็นอยู่ข้าวอยู่น้ำ (เป็นที่น้ำยินดีมาก)
ไม่ปลูกพืชลงในนาอันนั้น เขาเชื่อว่าเป็นผู้ไม่ต้อ
งการด้วยข้าวเปลือกอันใด เราก็ฉันนั้นเหมือน
กัน เป็นผู้ต้องการบุญ เห็นเขตบุญอันประ-
เสริฐสุดแล้ว ถ้าไม่ทำบุญ คือสักการะ เราก็เชื่อ
ว่าเป็นผู้ไม่ต้องการบุญ เปรียบเหมือนอำมาตย์
ต้องการจะให้ชนชาวเมืองของพระราชายินดี
แต่ไม่ให้ทรัพย์และข้าวเปลือกแก่เขา ก็ย่อม

เสื่อมจากความยินดี ฉันทใด เราก็นั้นนั้นเหมือนกัน เป็นผู้ต้องการบุญ เห็นทักษิไณยบุคคลอันไพบูลย์แล้ว ถ้าไม่ให้ทานในทักษิไณยบุคคลนั้นก็จักเสื่อมจากบุญ ครั้นเราคิดอย่างนี้แล้วจึงถอดรองเท้า ใหว่เท้าของท่านแล้ว ได้ถวายร่มและรองเท้า เพราะฉะนั้น เราจึงเป็นผู้ละเอียดอ่อนเจริญสุขได้ร้อยเท่าพันทวี หนึ่งเมื่อเรานำเพ็ญทานให้บริบูรณ์ ได้ถวายแก่ท่านนั้น อย่างนี้แล.

จบ สังขพราหมณจริยาที่ ๒

อรรถกถาสังขพราหมณจริยาที่ ๒

ฟังทราบวินิจฉัยในสังขพราหมณจริยาที่สองดังต่อไปนี้ บทว่า ปุณาปรี ตัดบทเป็น ปุณ อปรี อีกเรื่องหนึ่งอธิบายว่า บทนี้มีใจอกิตติ-จริยาอย่างเดียวเท่านั้น ที่แท้เราจักกล่าว แม้สังขจริยาอื่นอีก ท่านจงฟัง. แม้ในบทอื่นจากนี้ก็มียันนี้เหมือนกัน. บทว่า สงฺขสฺสุหโย เป็นชื่อของสังขพราหมณ์. บทว่า มหาสมุทฺทํ ตรีศุกาโม คือประสงค์จะข้ามมหาสมุทรด้วยเรือเพื่อไปยังสุวรรณภูมิ. บทว่า อุปลจฺจามิ ปฏฺญัน คือจะไปอาศัย

เมืองท่าชื่อว่าตามลิตติอยู่. พระปัจเจกพุทธเจ้าชื่อว่า สยัมภู เพราะเป็นผู้
เห็นเอง เพราะบรรลุปัจเจกโพธิญาณด้วยพระสยัมภูญาณ. ชื่อว่า อปราชิตะ
เพราะบรรดามารทั้งหลายมิกลสามารถเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งชนะไม่ได้.
อธิบายว่า ย่ำยีที่สุดแห่งมารทั้งหลาย ๓. บทว่า ตตตตาย กฉินญมียา บน
ภาคพื้นอันแข็ง ร้อนจัด คือบนภาคพื้นอันแข็งหยาบ เต็มไปด้วยกรวดและ
ทรายอันร้อนระอุในฤดูร้อน.

บทว่า ตี คือพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นั้น. อิมมตถึ เนื้อความนี้
คือเนื้อความมีอาทิว่า บุญเขตนี้ฉันจะกล่าวถึงเดี๋ยวนี้. บทว่า วิจินุตยิ คิต
แล้ว คือพระศาสดาตรัสว่า ครั้งนั้นเราเป็นสังฆพราหมณ์คิดแล้ว ฟังทราบ
กถาตามลำดับในบทนั้นดังต่อไปนี้.

ในอดีต กรุงพาราณสีนี้ชื่อว่าโมฬินนคร. เมื่อพระเจ้าพรหมทัต
เสวยราชสมบัติอยู่ ณ โมฬินนคร พระโพธิสัตว์เป็นพราหมณ์ชื่อว่า สังฆะ
เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มากให้ตั้งโรงงาน ๖ แห่ง ในที่ทั้ง ๖ คือที่ประตูนคร
๔ ที่กลางนคร ๑ ที่ประตูบ้านของตน ๑ สละทรัพย์ทุกวัน วันละ ๖๐๐,๐๐๐
ยังมหาทาน ให้เป็นไปในบรรดาคนยากจนและเดินทางเป็นต้น วันหนึ่ง
สังฆพราหมณ์คิดว่า เมื่อทรัพย์ในเรือนหมดเราก็จักไม่สามารถจะให้ทานได้
เมื่อทรัพย์ยังไม่หมดทีเดียว เราจักไปยังสุวรรณภูมิด้วยเรือแล้วนำทรัพย์มา.
สังฆพราหมณ์บรรทุกสินค้าเต็มเรือเรียกบุตรภรรยามากล่าวว่า พวกท่าน
อย่าเลิกละทานของเราพึงทำอย่าให้ขาดจนกว่าเราจะกลับมาแล้ว แวดล้อม
ด้วยทาสและกรรมกร สวมรองเท้ากำร่มบ้ายหน้าไปยังปัญจกคาม.

ในขณะนั้น ณ ภูเขาคันธมาทน์มีพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งเข้า
นิโรธสมาบัติอยู่ตลอด ๗ วัน ครั้นออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว จึงตรวจดู
สัตว์โลกเห็นสังขพราหมณ์กำลังนำทรัพย์มา ร่ำพียงอยู่ว่า มหาบุรุษจะไป
นำทรัพย์มา อันตรายในมหาสมุทร จักมีแก่เขาหรือไม่มีหนอ รู้ว่า จักมี
อันตราย คิดว่ามหาบุรุษผู้นี้เห็นเราจักถวายร่มและรองเท้าแก่เราด้วยอานิ-
สงฆ์ถวายรองเท้า เมื่อเรือแตกในมหาสมุทรจักได้ที่พึ่ง เราจักอนุเคราะห์
เขา จึงเหาะไปทางอากาศ แล้วลงไม่ไกลสังขพราหมณ์นั้น ครั้นเวลาเที่ยง
ด้วยลมและแดดอันร้อนแรง เหียบทรายร้อนคล้ายกับลาดไว้ด้วยถ่านไฟ
เดินมาถึงข้างหน้าสังขพราหมณ์นั้น. สังขพราหมณ์เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า
นั้น มีความยินดีรำเริงคิดว่า บุญเขตมาหาเราแล้ววันนี้ เราควรจะหว่านพืช
ในเขตนี้. ด้วยเหตุพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า เราเห็น
พระปัจเจกพุทธเจ้านั้นเดินสวนทางมา จึงคิดเนื้อความนี้ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อิทฺถิ เขตฺตํ** เป็นต้น แสดงอาการคิด. บทว่า
เขตฺตํ ชื่อว่า **เขต** เพราะป้องกันพืชที่หว่านไปโดยทำให้มีผลมาก คือพื้นที่
ปลูกปุพพัตถชาติ (เช่นข้าว ข้าวฟ่าง ลูกเดือย เป็นต้น) และอปรัณ-
ณชาติ (เช่นถั่ว งา เป็นต้น นอกจากข้าว) ในที่นี้พระปัจเจก
พุทธเจ้าเป็นทักษิณยบุคคลผู้เลิศ ชื่อว่าเป็นบุญเขตเพราะเป็นดุจเขต. ด้วย
เหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **บุญถกามสุส ชนฺตฺโน** ผู้เป็นสัตว์ต้องการบุญ.
บทว่า **มหาคมฺมิ** คือเป็นที่มาแห่งผลอันไพบูรณ์ อธิบายว่า ให้ความสมบูรณ์
แห่งข้าวกล้า. บทว่า **พฺชํ น โรเปติ** คือไม่ปลูกพืช.

บทว่า **เขตตุวรุตุตม** คืออุคตแม่ในเขตบุญอันประเสริฐ. จริงอยู่ พระอริยสาวกทั้งหลาย ผู้ถึงพร้อมด้วยคุณมีศีลเป็นต้นเป็นบุญเขตอันประเสริฐกว่ากิเลส. พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นผู้เลิศกว่านั้นจึงชื่อว่า เป็นบุญเขตอันประเสริฐสูงสุด. บทว่า **การ** คือ สักการะ. พึงเชื่อมความว่า **ยทิ น** **กโรมิ** คือว่าไม่ทำบุญ. บทนี้ท่านอธิบายไว้ว่า คือว่าเราได้บุญเขตอันยอดเยี่ยมแล้วไม่ทำการบูชาสักการะในบุญเขตนั้น เราก็ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ต้องการบุญ.

พึงทราบความสังเขปแห่งกาถาสองคาถามีอาทิว่า **ยถา อมจิโจ** ดังต่อไปนี้ เหมือนนุรุษอำมาตย์ หรือเสนาบดี พระราชาทรงตั้งไว้ในตำแหน่ง เสริมสร้างความคิดได้รับตราตั้งแล้ว เขาไม่ปฏิบัติตาม พระราชโองการใน ชนภายในเมืองและในหมู่พลเป็นต้นภายนอก ไม่ให้ทรัพย์สมบัติแก่พวกเขา ทำให้การปฏิบัติที่ควรทำเสื่อมเขย่งเสื่อมจากความยินดี ย่อมเสื่อมจาก สมบัติที่ได้จากตำแหน่งเสริมสร้างความคิด ฉะนั้นใครก็ตามที่ฉันนั้นเหมือนกัน ยินดีในการทำบุญเป็นผู้ใคร่บุญ กล่าวคือผลบุญที่ควรได้เห็นทักษิณบุคคล อันไพบุลย์นั้น คือได้ทักษิณบุคคลผู้เลอเลิศ ด้วยการทำทักษิณให้มีผล ไพบุลย์ คือไม่ให้ท่านแก่ทักษิณบุคคลนั้น จักเสื่อมจากบุญและจากผลบุญ ต่อไป. เพราะฉะนั้นเราจึงควรทำบุญ ณ ที่นี้แล.

มหานุรุษครั้นคิดอย่างนี้แล้ว ถอดรองเท้าแต่ไกลรีบเข้าไปไหว้พระ-
ปัจเจกพุทธเจ้า กล่าวว่าพระคุณเจ้าขอรับนิมนต์เข้าไปยังโคนไม้นี้ เพื่อ
อนุเคราะห์กระผมด้วยเถิด. เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าเข้าไปยังโคนไม้นั้น จึง
ชนทรายมาแล้วปูผ้าห่ม เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้านั่ง ณ ที่นั้นไหว้แล้วเอาน้ำ

ที่กรองไว้ล้างเท้าของพระปัจเจกพุทธเจ้า เอน้ำมันหอมทา เช็ดรองเท้า ของตน ซัดด้วยน้ำมันหอมแล้ว สวมเท้าพระปัจเจกพุทธเจ้า กล่าวว่า พระ-
คุณเจ้าขอรับ นิมนต์สวมรองเท้านี้ แล้วกางร่มนี้ไปเถิดขอรับ แล้วได้ถวาย
ร่มและรองเท้า. แม้พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น เมื่อมหาบุรุษแลดูเพื่อเจริญความ
เลื่อมใส ก็รับร่มและรองเท้าหะไปยังเวหาไปถึงภูเขาคันมาทน์. ด้วยเหตุ
นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า :-

ครั้นเราคิดอย่างนี้แล้วจึงถอดรองเท้าให้

เท้าของท่านแล้วได้ถวายร่มและรองเท้า.

พระโพธิสัตว์เห็นดังนั้นมีใจเลื่อมใสยิ่งนัก จึงขึ้นเรือไปยังปัญจคาม.
ครั้นเมื่อพระโพธิสัตว์ ข้ามมหาสมุทรไปในวันที่ ๗ เรือก็ทะเล. พวกทาส
และกรรมกรไม่สามารถจะวิดน้ำออกได้. ผู้คนต่างกลัวมรณภัย จึงให้หัวหน้า
ของคน ๆ หนึ่งร้องเสียงระงม. พระโพธิสัตว์พาคนรับใช้คนหนึ่งไป แล้วเอาน้ำ
มันทาทั่วตัว บริโภคน้ำตาลกรวดกับเนยใส ตามความต้องการ ให้คนรับใช้
บริโภคบ้าง แล้วขึ้นยอดเสากระโดงเรือกับคนรับใช้กำหนดทิศทางว่า เมือง
ของเราอยู่ทางทิศนี้ ตั้งสัจจาธิฐาน เพื่อให้พ้นจากอันตรายคือปลาและเต่า
จึงก้าวลงยังที่ประมาณอุสกะหนึ่งกับคนรับใช้ พยายามจะว่ายข้ามมหาสมุทร.
ส่วนมหาชนได้ถึงความพินาศในมหาสมุทรนั่นเอง. เมื่อพระโพธิสัตว์ข้าม
อยู่นั้นล่วงไป ๗ วัน. ในเวลานั้นพระโพธิสัตว์เอาน้ำเค็มบ้วนปากแล้วรักษา
อุโบสถ

ในครั้งนั้น นางเทพธิดาฉวีเมขลาซึ่งทำวโลกบาลทั้ง ๔ ตั้งไว้คอยดูแลบรุษผู้วิเศษเช่นนี้ เผลอไป ๗ วัน ด้วยความเป็นใหญ่ของตนในวันที่ ๗ ได้เห็นพระโพธิสัตว์แล้วสังเวชใจว่า หากบรุษนี้ตายในมหาสมุทรนี้ เราต้องได้รับคำติเตียนมากมาย จึงเอาอาหารทิพย์บรรจุลงในภาชนะทองคำรีบมาแล้วกล่าวว่า ท่านพราหมณ์ บริโภคอาหารทิพย์นี้เถิด. พระโพธิสัตว์มองดูเทพธิดานั้นจึงปฏิเสธว่า เราไม่บริโภค เรายกขาอุโบสถ เมื่อจะถามเทพธิดานั้นจึงกล่าวว่า :-

ท่านเชื่อเชิญเราเป็นอย่างดี ท่านกล่าว
กะเราว่า เชิญบริโภคอาหาร ดูก่อนนารีผู้มี
อานุภาพมาก เราขอถามท่าน ท่านเป็นเทพธิดา
หรือเป็นมนุษย์.

เทพธิดาฉวีเมขลา เมื่อจะให้คำตอบแก่พระโพธิสัตว์ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

ท่านสังขพราหมณ์ ข้าพเจ้าเป็นเทพธิดา
มีอานุภาพมาก มาในท่ามกลางมหาสมุทรนี้ มี
ความสงสาร มิได้มีจิตประทุษร้าย มาในที่นี้
เพื่อประโยชน์แก่ท่าน ข้าพเจ้าขอมอบข้าว
น้ำ ที่นอน ที่นั่ง และยานหลายชนิดแก่ท่าน
ทั้งหมด ขอท่านนำไปใช้ตามความปรารถนา
เถิด.

**ท่านสังฆพราหมณ์ ท่านได้ถวายรองเท้า
กะถิกนุรูปหนึ่งซึ่งเหยียบลงไปบนทรายร้อน
เดือดร้อนลำบากในทางอันร้อนระอุ ทักขิณ
นั้น เป็นผลให้ความปรารถนาแก่ท่านในวันนั้น.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า **เอกภิกขุ** ท่านกล่าวหมายถึงพระปัจเจก
พุทธเจ้าองค์หนึ่ง. บทว่า **อุคฺคณฺณุปาทิ** คือเหยียบลงไปบนทรายร้อน
อธิบายว่า มีเท้าถูกเบียดเบียน. บทว่า **ตลิตฺติ** คือหวาดสะดุ้ง. บทว่า **ปฏฺิปาทยิ**
คือมอบให้. บทว่า **กามทุหา** คือให้ความใคร่ทั้งปวง.

พระมหาสัตว์ได้ฟังดังนั้น มีความยินดีว่า เราถวายรองและรองเท้า
เป็นผลให้สำเร็จความปรารถนาทั้งปวง ในมหาสมุทรอันหาที่พึ่งมิได้เห็น
ปานนี้. นำปณิธานใจเราได้ถวายดีแล้ว จึงกล่าวคาถาว่า :-

**เรือลำนัน มีแผ่นกระดานมากไม่ต้อง
ชวนขวยหา ประกอบด้วยลมพัดเฉื่อย ๆ ใน
มหาสมุทรนี้ ไม่มีพื้นที่ของยานอื่น เราต้อง
ไปถึงโมฬินนครได้ในวันนั้นแหละ.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ผลฺกุปปนฺนา** คือประกอบด้วยแผ่นกระดาน
เพราะมีแผ่นกระดานมากเพราะเป็นเรือใหญ่. ชื่อว่าไม่ต้องชวนขวยเพราะ
น้ำไม่ไหลเข้า. ชื่อว่าประกอบด้วยลมพัดเฉื่อย ๆ เพราะลมพาไปเรียบร้อย.

เทพธิดาได้ฟังคำของพระโพธิสัตว์มีความยินดีร่าเริง จึงเนรมิตเรือสำเร็จด้วยแก้วทุกชนิด ยาว ๘ อุตสะ กว้าง ๔ อุตสะ ลึก ๑ อุตสะแล้วเนรมิตเรือสำเร็จด้วยแก้วอินทนิล เงินและทองเป็นคันประกอบด้วยเสาศระโคง พายและหางเสือ เต็มไปด้วยแก้ว ๗ ประการ แล้วจงพราหมณ์ให้ขึ้นเรือ แต่เทพธิดาไม่เห็นคนรับใช้ของพราหมณ์. พราหมณ์ได้แผ่ส่วนบุญจากความคิดที่ตนทำไว้ให้แก่คนรับใช้นั้น. เขาอนุโมทนา. เทพธิดาจึงจงคนรับใช้นั้นให้ขึ้นเรือ นำเรือไปถึงโมฬีนคร เอาทรัพย์ไปตั้งไว้ในเรือนของพราหมณ์แล้วจึงกลับที่อยู่ของตน. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า :-

เทพธิดานั้น ปลื้มใจ ดีใจ อิ่มเอิบใจ

เนรมิตเรือสวยงาม พาสังขพราหมณ์พร้อม

ด้วยคนรับใช้ ส่งถึงนครเรียบร้อย.

จริงอยู่ ในเจตนา ๗ อย่าง เจตนาต้นด้วยความสมบูรณ์แห่งจิตของพระโพธิสัตว์ และด้วยความที่พระปัจเจกพุทธเจ้าออกจากนิโรธ จึงเป็นเจตนาที่ให้ได้ดีเสวยผลในปัจจุบันและมีผลมากมายยิ่ง. แม้ผลนี้พึงเห็นว่าเป็นผลของความไม่ประมาทต่อทานนั้น. จริงอยู่ ทานนั้นมีผลประมาณไม่ได้ เป็นโพธิสมภาร. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า :-

เพราะเหตุนี้เราจึงเป็นผู้ละเอียดอ่อน

เจริญสุขได้ร้อยเท่า อนึ่ง เมื่อเราบำเพ็ญทาน

ให้บริบูรณ์ ได้ถวายทานแก่ท่านนั้นอย่างนี้

แล.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เตน คือจากพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น. บทว่า สกคุณโต คือ ร้อยเท่า. ในครั้งนั้นเราเป็นสังฆพราหมณ์ เป็นผู้ละเอียดอ่อน. เพราะฉะนั้นเราจึงได้รับความสุข คือเจริญสุข. อนึ่ง เมื่อเป็นอย่างนี้ เราจึงบำเพ็ญทานให้บริบูรณ์. พระศาสดาทรงประกาศความที่อภัยภัยในทานของพระองค์กว้างขวางมากกว่า ขอบทานบารมีของเราจึงบริบูรณ์ด้วยประการฉะนี้ เพราะเหตุนี้ เราจึงได้ถวายร่วมและรองเท่าแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นั้น ไม่คำนึงถึงทุกข์ในร่างกายของตนเลย.

แม้พระโพธิสัตว์ อยู่ครองเรือนซึ่งมีทรัพย์นับไม่ถ้วนตลอดชีวิต ได้ให้ทานมากมาย รักษาศีล เมื่อสิ้นอายุก็ยกเทพนครให้เต็มพร้อมด้วยบริษัท.

เทพนิคานครั้งนั้น ได้เป็นอุบลวรรณาเถรี ในครั้งนี้ บุรุษรับใช้ในครั้งนั้น ได้เป็นพระอานนทเถระในครั้งนี้ สังฆพราหมณ์คือพระโลกนาถ.

สังฆพราหมณ์นั้นย่อมได้รับบารมีแม่เหล่านี้ คือ ศีลบารมี ด้วยอำนาจแห่งนิจศีลและอุโบสถศีลอันบริสุทธิ์ด้วยดี. เนกขัมมบารมีด้วยอำนาจแห่งกุศลธรรม เพราะออกจากธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อทานและศีลเป็นต้น. วิริยบารมี ด้วยอำนาจแห่งความอดสาหะยังเพื่อให้สำเร็จ ทานบารมีเป็นต้น และด้วยอำนาจแห่งความพยายามข้ามมหาสมุทร. จันตบารมี ด้วยอำนาจแห่งความอดกลั้นเพื่อประโยชน์อันนั้น. สัจจบารมี ด้วยการปฏิบัติสมควร

แก้ปัญญา. อธิฐานบารมี ด้วยอำนาจแห่งการสมาทานและความตั้งใจไม่
หวั่นไหวในที่ทั้งปวง. เมตตาบารมี ด้วยอำนาจแห่งอหยาตย์ เกื้อกูลใน
สรรพสัตว์ทั้งหลาย. อุเบกขาบารมี ด้วยการถึงความเป็นกลางในความคิด
ปกติอันสัตว์และสังขารทำไว้. ปัญญาบารมี คือปัญญาอันเกิดขึ้นเอง และ
ปัญญาอันเป็นอุบายโกศล เพราะรู้ธรรมเป็นอุปการะและไม่เป็นอุปการะแห่ง
บารมีทั้งปวงแล้ว ละธรรมไม่เป็นอุปการะเสียมุ่งปฏิบัติในธรรมเป็นอุปการะ.

เทศนาเป็นไปแล้วด้วยอำนาจแห่งทานบารมี อันเป็นความกว้างขวาง
ยิ่งแห่งผู้มีอหยาตย์ในการให้. อนึ่ง เพราะในที่นี้ได้บารมีครบ ๑๐ ประการ
ฉะนั้น ในที่นี้ควรเจาะจงกล่าวถึงคุณของพระโพธิสัตว์ มีมหากรุณาเป็นต้น
ในภายหลังตามสมควร. อนึ่ง พึงทราบคุณของพระมหาสัตว์มีอาทิอย่างนี้ว่า
การไม่คำนึงถึงโทษสุขของตนด้วยมหากรุณาคิดว่า เราจักบำเพ็ญทานบารมี
ดังนี้ แล้วเตรียมการเดินทาง ทางมหาสมุทร เพื่อนำสัมภาระในการให้ไป
แม้เมื่อตกลงไปในมหาสมุทรก็อธิษฐานอุโบสถ ในมหาสมุทรนั้น และการ
ไม่ให้เทพธิดานำอาหารมาเข้าไปใกล้เพราะกลัวจะทำลายศีล. บัดนี้ เมื่อจะ
กล่าวถึงความประพาศที่เหลือ พึงทราบถึงการเจาะจงคุณสมบัติโดยนัยนี้แล.
เราจักกล่าวเพียงความที่แปลกกันไปในที่นั้น ๆ. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า :-

นำอัครธรรย์ ไม่เคยมีมาแล้ว พระมหาสัตว์

ทั้งหลายเป็นผู้แสวงหาคุณใหญ่หลวง

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๕ ภาค ๓ - หน้าที่ 68

๗๑

จะพูดไปทำไมถึงการทำตามท่านเหล่านั้น

โดยธรรมสมควรแก่ธรรม.

จบ อรรถกถาสังฆพราหมณจริยาที่ ๒

๓. กุรุธรรมจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของพระเจ้าธนัญชัย

- [๓] อีกเรื่องหนึ่ง เมื่อเราเป็นพระราชามีนามว่า
ธนัญชัย อยู่ในอินทปัตถบุรีอันอุดม ประกอบ
ด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการในกาลนั้น พวก
พราหมณ์ชาวกาลิงครัฐ ได้มาหาเรา ขอ
พระยาคชสารทรง อันประกอบด้วยมงคลหัตถี
กะเราว่าชนบทฝนไม่ตกเลย เกิดทุพภิกขภัย
อดอยากอาหารมาก ขอพระองค์จงทรงพระ-
ราชทานพระยาคชสารตัวประเสริฐ มีสีกาย
เขียวช่ออัชชนะเถิด เราคิดว่า การห้ามยาจก
ทั้งหลายที่มาถึงแล้ว ไม่สมควรแก่เราเลย
กุศลสมาทานของเราอย่าทำลายเสียเลย เรา
จักให้คชสารตัวประเสริฐ เราได้จับวงพระยา
คชสาร วางลงบนมือพราหมณ์ แล้วจึงหลั่งน้ำ
ในเต้าทองลงบนมือได้ให้พระยาคชสารแล้ว
พราหมณ์ เมื่อเราได้ให้พระยาคชสารแล้ว
พวกอำมาตย์ได้กล่าวดังนั้นว่า เหตุไรหนอ

พระองค์จึงพระราชทานพระยาชสาธตัวประ-
เสริฐ อันประกอบด้วยธัญญลักษณ์ สมบูรณ์
ด้วยมงคล ชนะในสงครามอันสูงสุด แก่
ยาจก เมื่อพระองค์ทรงพระราชทานชสาธ
แล้ว พระองค์จักเสวยราชสมบัติได้อย่างไร
(เราได้ตอบว่า) แม้ราชสมบัติทั้งหมดเราก็
พึงให้ ถึงสรีระของเราก็พึงให้ เพราะ
ลัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา ฉะนั้น เรา
จึงได้ให้พระยาชสาธ ดังนี้แล.

จบ กุรุธรรมจริยาที่ ๓

อรรถกถากุรุธรรมจริยาที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในกุรุธรรมจริยาที่สามดังต่อไปนี้. บทว่า อินท-
ปตฺเต ปุรุตฺตเม คือเมืองอุตม เมืองประเสริฐ แห่งแคว้นกุรุ ชื่อว่า
อินทปตตะ. บทว่า ราชา ชื่อว่า ราชา คือยังบริษัทธิให้ยินดีด้วยสังคห-
วัตถุ ๔ โดยธรรม โดยเสมอ. บทว่า กุสเล ทสฺหุปากโม คือ
ประกอบด้วยกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ หรือด้วยบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ มีทาน-
มัยเป็นต้น. บทว่า กาลิงฺครณฺฐวิสยา คือพวกพราหมณ์ชาวกาลิงครัฐ.
บทว่า พุราหฺมณา อุปคณฺฐ มํ คือพราหมณ์ ๘ คน อันพระเจ้ากาลิงคะ

ส่งมาได้มาหาเรา. ก็และครั้งเข้าไปหาแล้วได้ขอพระยาชสาธกะเรา. บทว่า **ธณฺณํ** คือพระยาชสาธสมบุรณ์ด้วยลักษณะอันสิริโสภาคย์สมควรเป็นชสาธทรง. บทว่า **มจฺจลสมฺมตํ** คืออันชนทั้งหลายเห็นด้วยเป็นอย่างยิ่งว่าเป็นมงคลหัตถิ เป็นเหตุแห่งความเจริญยิ่งด้วยลักษณะสมบัตินั้นนั่นแล. บทว่า **อวฺภูจฺจโก** คือปราศจากฝน. บทว่า **ทพฺพภิกฺโข** คือหาอาหารได้ยาก. บทว่า **ฉาตโก** มหา ออดอยากมาก คือเกิดความเจ็บป่วยเพราะความหิวมาก. บทว่า **ททาหิ** คือขอทรงพระราชทาน. บทว่า **นินฺ** คือมีสีเขียว. บทว่า **อญฺชนสวฺหฺย** คือมีชื่อว่าอัญชนะ. ท่านอธิบายบทนี้ไว้ว่า แคว้นกาลิงคะของข้าพระพุทธเจ้า ฝนไม่ตก. ด้วยเหตุนี้ บัดนี้ เกิดทพฺพภิกขภัยใหญ่ ฉาดกภัยใหญ่ในแคว้นนั้น. เพื่อสงบภัยนั้น ขอพระองค์จงทรงพระราชทานมงคลหัตถิ ชื่อว่า อัญชนะของพระองค์คล้ายอัญชนกิริณีเกิด. เพราะว่าเมื่อนำพระยาชสาธนี้ไป ณ แคว้นนั้นแล้วฝนก็จะตก. สรรพภัยนั้นจักสงบไปด้วยพระยาชสาธนั้นเป็นแน่. ฟังทราบกลายเป็นลำดับในเรื่องนั้นดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล ในนครอินทปัตถะแคว้นกुरु พระโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระอัครมเหสีของพระเจ้ากुरुราช ถึงความเจริญวัยโดยลำดับไปยังเมืองตักกสิลา เรียนศิลปศาสตร์อันเป็นประโยชน์ในการปกครอง และวิชาหลัก ครั้นเรียนจบกลับพระนครพระชนกให้ดำรงตำแหน่งอุปราช. ครั้นต่อมาเมื่อพระชนกสวรรคต ได้รับราชสมบัติยังทศพิช

ราชธรรมไม่ให้กำเริบ ครองราชสมบัติโดยธรรมมีพระนามว่า **ชนนุชชัย** พระเจ้าชนนุชชัยทรงให้สร้างโรทาน ๖ แห่ง คือที่ประตูพระนคร ๔ แห่ง กลางพระนคร ๑ แห่ง ประตูราชนิเวศน์ ๑ แห่ง ทรงสละทรัพย์วันละ ๖๐๐,๐๐๐ ทุกวัน ทรงกระทำชมพู่ทวีปทั้งสิ้นเจริญรุ่งเรืองแล้วทรงบริจาคตาน. เพราะพระองค์มีพระอหิชาศัยในการทรงบริจาคตาน ความยินดีในทานแผ่ไปทั่วชมพูทวีป.

ในกาลนั้น แคว้นกาลิงคะเกิดภัย ๓ อย่าง คือ ทุพภิกขภัย ฆาตกภัย โรคภัย. ชาวแคว้นทั้งสิ้นพากันไปทันตบรี กราบทูลร้องเรียนส่งเสียงอึงคะนึ่งที่ประตูพระราชวังว่า. ข้าแต่ท้าว ขอพระองค์จงทรงให้ฝนตกเกิดพระเจ้าข้า. พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้วตรัสถามพวกอำมาตย์ว่า พวกประชาชนร้องเรียนเรื่องอะไรกัน. พวกอำมาตย์กราบทูลความนั้นแด่พระราชา. พระราชามีพระดำรัสถามว่า พระราชาแต่ก่อน เมื่อฝนไม่ตกทรงทำอย่างไร. กราบทูลว่า ทรงให้ทาน ทรงอธิษฐานอุโบสถ ทรงสมาทานศีลเสด็จเข้าห้องสิริบรรทมตลอด ๗ วัน ณ พระที่ทรงธรรม ขอให้ฝนตก พระราชาสดับดังนั้นก็ได้ทรงกระทำอย่างนั้น. ฝนก็ไม่ตก. พระราชาตรัสว่า เราได้กระทำกิจที่ควรทำแล้ว ฝนก็ไม่ตก เราจะทำอย่างไรต่อไป. กราบทูลว่า ขอเดชะเมื่อนำพระยาชสารมงคลหัตถีของพระเจ้าชนนุชชัย กุรราชในอินทปัตถนครมา ฝนจึงจกตกพระเจ้าข้า. พระราชารับสั่งว่า พระราชาพระองค์นี้มีพลพาหนะเข้มแข็ง ปราบปรามได้ยาก เราจักนำ

พระยาชสารของพระองค์มาได้อย่างไรเล่า. กราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าแต่
มหาราชเจ้ามิได้มีการรพุงกับพระราชานั้นเลย พระเจ้าข้า. พระราชา
พระองค์นั้นมีพระอภัยชัยในการบริจาต ทรงยินดีในทาน เมื่อมีผู้ทูลขอ
แล้ว แม้พระเศียรที่ตกแต่งแล้วก็ตัดให้ได้ แม้พระเนตรที่มีประสาทบริบูรณ์
ก็ทรงควักให้ได้ แม้ราชสมบัติทั้งสิ้นก็ทรงมอบให้ได้ ไม่ต้องพูดถึงพระยา
ชสารเลย เมื่อทูลขอแล้วจักพระราชทานเป็นแน่แท้ พระเจ้าข้า ตรัสถาม
ว่า ก็ใครจะเป็นผู้สามารถทูลขอได้เล่า. กราบทูลว่า ขอเดชะข้าแต่มหาราช
พราหมณ์ พระเจ้าข้า. พระราชารับสั่งให้เรียกพราหมณ์ ๘ คนเข้าเฝ้า
ทำสักการะสัสมานะแล้ว ทรงให้สะเบียงส่งไปเพื่อขอพระยาชสาร.
พราหมณ์เหล่านั้นรีบไปกินเคี้ยว บริโภคอาหารที่โรงทานใกล้ประตูพระนคร
อยู่ชั่วเวลาเล็กน้อยครั้นอิมหันาสารายแล้วก็ยืนอยู่ที่ประตูด้านตะวันออกรอ
เวลาพระราชเสด็จมายังโรงทาน.

แม้พระโพธิสัตว์ก็ทรงสงนนานแต่เข้าประตู ทรงประดับด้วยเครื่อง
สรรพาลังการเสร็จขึ้นคอพระยาชสารตัวประเสริฐที่ตกแต่งแล้ว เสด็จไป
ยังโรงทานด้วยราชานุภาพอันใหญ่หลวง เสด็จลงพระราชทานแก่ชน
๗ - ๘ คน ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์แล้วตรัสว่า พวกท่านจงให้ทำนอง
นี้แหละ เสด็จขึ้นสู่พระยาชสารแล้วเสด็จไปทางประตูด้านทิศใต้. พวก
พราหมณ์ไม่ได้โอกาสเพราะทางทิศตะวันออกจัดอารักขาเข้มแข็งมาก จึงไป
ประตูด้านทิศใต้ คอยดูพระราชเสด็จมายืนอยู่ที่เนินไม้ไกลจากประตู

เมื่อพระราชเสด็จมาถึงต่างก็ยกมือถวายชัยมงคล.พระราชาทรงบังคับช้างให้กลับด้วยพระขอเพชรเสด็จไปหาพราหมณ์เหล่านั้น ตรัสถามพวกพราหมณ์ว่า พวกท่านต้องการอะไร. พวกพราหมณ์กราบทูลว่า ขอเดชะแคว้นกาลิงคะ ถูกทุกุภิกขภัย ชาติภภัยและโรคภัยรบกวน. ความรบกวนนั้นจักสงบลงได้เมื่อนำพระยามงคลหัตถีของพระองค์เชือกนี้ไป. เพราะฉะนั้น ขอพระองค์จงทรงโปรดพระราชทานพระยาขสสารสีคอกอัญชันเชือกนี้เถิด พระเจ้าข้า. พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสว่า กาลิงครภูริวิเสชา ๗๑๗ อณฺชนสวหฺยํ พวกพราหมณ์ชาวกาลิงครรัฐได้มาหาเรา ขอพระยาขสสารทรง ๗๑๗ ขอพระองค์จงทรงพระราชทานพระยาขสสารตัวประเสริฐมีสีกายเขียวช่ออัญชันเถิด.

บทนั้นท่านอธิบายไว้ดังต่อไปนี้ :-

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ทรงตรัสว่า การที่เราจะทำลายความต้องการของยากทั้งหลายไม่เป็นการสมควรแก่เรา และจะพึงเป็นการทำลายกุศลสมาทานของเราอีกด้วย จึงเสด็จลงจากคอกขสสารมีพระดำรัสว่า หากที่มีได้ตกแต่งไว้มีอยู่เราจักตกแต่งแล้วจักให้ จึงทรงตรวจดูรอบ ๆ มิได้ทรงเห็นที่มีได้ตกแต่ง จึงทรงจับพระยาขสสารที่วางแล้ววางไว้บนมือของพราหมณ์ทรงหลังน้ำที่อบด้วยดอกไม้และของหอมด้วยพระเต้าทอง แล้วพระราชทานแก่พราหมณ์. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า :-

การห้ามจากทั้งหลายที่มาถึงแล้ว ไม่

**สมควรแก่เราเลย กุศลสมาทนของเราอย่า
ทำลายเสียเลย เราจักให้คชสารตัวประเสริฐ
เราได้จับวงคชสารวางบนมือพราหมณ์แล้วจึง
หลั่งน้ำในเต้าทองลงบนมือ ได้ให้พระยา
คชสารแก่พราหมณ์.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า ยาจกมนุสฺสฺยเต คือจากทั้งหลายที่มาถึงแล้ว. บทว่า อนุจฺจโว คือเหมาะสม สมควร. บทว่า มา เม ภิชฺชิสมาทานํ กุศลสมาทนของเราอย่าทำลายเสียเลย คือกุศลสมาทนอันใดของเราที่ตั้งไว้ว่า เราจะให้สิ่งทั้งปวงที่ไม่มีโทษซึ่งจากทั้งปวงต้องการจักบำเพ็ญทานบารมี เพื่อต้องการพระสัมพันธุญฺจญาณ กุศลสมาทนอันนั้นอย่าทำลายเสียเลย. เพราะฉะนั้นเราจักให้พระยาคชสารตัวประเสริฐอันเป็นมงคลหัตถินี้. บทว่า อํ ติ คือได้ให้แล้ว.

เมื่อพระราชทานพระยาคชสารแล้ว พวกอำมาตย์พากันกราบทูลพระโฑธิสัตว์ว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า เพราะเหตุไรพระองค์จึงพระราชทานมงคลหัตถิ กวรพระราชทานช้างเชือกอื่นมิใช่หรือ. มงคลหัตถิฝึกไว้สำหรับเป็นช้างทรงเห็นปานนี้ อันพระราชารู้ทรงหวังความเป็นใหญ่และชัยชนะไม่ควรพระราชทานเลยพระเจ้าข้า. พระมหาสัตว์ตรัสว่า เราจะให้

สิ่งที่ยากทั้งหลายของเรา. หากขอราชสมบัติของเรา เราก็จะให้ราชสมบัติแก่พวกเขา. พระสัพพัญญุตญาณเท่านั้นเป็นที่รักยิ่ง แม้กว่าราชสมบัติแม้กว่าชีวิตของเรา. เพราะฉะนั้น เราจึงได้ให้กษัตริย์นั้น. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า **ตสฺส นาคะ ปทินุณฺนุหิ** เมื่อพระองค์พระราชทานพระยาชชสารแล้ว.

บทว่า **มงฺกลสมฺปนฺนํ** สมบูรณ์ด้วยมงคล คือประกอบด้วยคุณอันเป็นมงคล. บทว่า **สงฺคามวิชฺชุตฺตมํ** ชนะในสงครามอันสูงสุด คือสูงสุด เพราะชนะในสงคราม หรือพระยาชชสารสูงสุด เป็นประธานอันประเสริฐในการชนะสงคราม. บทว่า **กิ เต รชฺชํ กริสฺสตี** พระองค์จักเสวยราชสมบัติได้อย่างไร. เมื่อพระยาชชสารไปเสียแล้ว พระองค์จักครองราชสมบัติได้อย่างไร. ท่านแสดงว่า จักไม่ทำราชกิจ แม้ราชสมบัติก็หมดไป.

บทว่า **รชฺชมุปี เม ทเท สพฺพํ** แม้ราชสมบัติทั้งหมดเราก็พึงให้ คือ พระยาชชสารเป็นสัตว์เดียรัจฉานยกไว้เถิด แม้แคว้นกुरुทั้งหมดนี้เราก็พึงให้แก่ผู้ขอทั้งหลาย. บทว่า **สรีริ ทชฺชมตฺตโน** ถึงสรีระของตนเราก็พึงให้ คือ จะพุดไปทำไมถึงราชสมบัติ แม้สรีระของตนเราก็พึงให้แก่ผู้ขอทั้งหลาย. แม้สิ่งครอบครองทั้งภายในภายนอกทั้งหมดของเรา เราก็สละให้ได้เพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก. ท่านแสดงว่าเพราะพระสัพพัญญุตญาณ

และความเป็นพระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเราอันผู้ไม่บำเพ็ญบารมี
ทั้งปวงมีทานบารมีเป็นต้นไม่สามารถจะให้ได้ ฉะนั้นเราจึงได้ให้พระยาช-
สาร.

แม้เมื่อนำพระยาชสารมาในแคว้นกาลิงคะ ฝนก็ยังไม่ตกอยู่นั่นเอง.
พระเจ้ากาลิงคะตรัสถามว่า แม้บัดนี้ฝนก็ยังไม่ตก อะไรหนอเป็นเหตุ
ทรงทราบ ว่า พระเจ้ากुरुทรงรักษาครุธรรม ด้วยเหตุ นั้นในแคว้นของ
พระองค์ฝนจึงตกทุกกิ่งเดือน ทุก ๑๐ วัน ตามลำดับ นั้นเป็นคุณานุภาพ
ของพระราชามิใช่อาณูภาพของสัตว์เดียรัจฉานนี้ จึงทรงส่งอำมาตย์ไปด้วย
มีพระดำรัสว่า เราจักรักษาครุธรรมด้วยตนเอง พวกท่านจงไปเขียนครุธรรม
เหล่านั้นในราชสำนักของพระเจ้าธนัญชัยโกรพยะ ลงในสุพรรณบัฏแล้ว
นำมา. ท่านเรียกชื่อ ๕ ว่า ครุธรรม. พระโพธิสัตว์ทรงรักษาชื่อ ๕
เหล่านั้นนกระทำให้บริสุทธิ์เป็นอย่างดี. อนึ่ง พระมารดา พระอัครมเหสี
พระกนิษฐา อุปราช ปุโรหิต พราหมณ์ พนักงานรังวัด อำมาตย์
สารถี เศรษฐี พนักงานเก็บภาษีอากร คนเฝ้าประตู นครโสเภณี
วรรณาทาสีรักษาครุธรรมเช่นเดียวกับพระโพธิสัตว์. ด้วยเหตุ นั้นท่านจึง
กล่าวว่า :-

คน ๑๑ คน คือ พระราชา ๑ พระชนนี ๑
พระมเหสี ๑ อุปราช ๑ ปุโรหิต ๑
พนักงานรังวัด ๑ สารถี ๑ เศรษฐี ๑

พนักงานเก็บภาษีอากร ๑ คนเฝ้าประตู ๑

หญิงงามเมือง ๑ ตั้งอยู่ในนครธรรม.

พวกอำมาตย์เหล่านั้นเข้าไปเฝ้าพระโพธิสัตว์ ถวายบังคมแล้วกราบทูลความนั้น. พระมหาสัตว์ตรัสว่า เรายังมีความเคลือบแคลงในนครธรรมอยู่, แต่พระชนนีของเรารักษาไว้เป็นอย่างดีแล้ว พวกท่านจงรับในสำนักของพระชนนีนั้นเถิด. พวกอำมาตย์ทูลวิงวอนว่า ข้าแต่มหाराชเจ้าชื่อว่าความเคลือบแคลงย่อมมีแก่ผู้ยังต้องการอาหาร มีความประพฤติดัดเกล้ากิเลสขอพระองค์ทรงโปรดพระราชทานแก่พวกข้าพระองค์เถิดพระเจ้าข้า. แล้วรับสั่งให้เขียนลงในสุพรรณบัฏว่า ไม่ควรฆ่าสัตว์ ๑ ไม่ควรลักทรัพย์ ๑ ไม่ควรประพฤติดินในกาม ๑ ไม่ควรพูดปด ๑ ไม่ควรดื่มน้ำเมา ๑ แล้วตรัสว่า พวกท่านจงไปรับในสำนักของพระชนนีเถิด.

พวกทูลถวายบังคมพระราชแล้วไปยังสำนักของพระชนนีนั้น กราบทูลว่า ข้าแต่พระเทวี ได้ยินว่า พระนางเจ้าทรงรักษานครธรรม ขอพระนางเจ้าทรงโปรดพระราชทานนครธรรมนั้นแก่พวกข้าพระพุทธเจ้าเถิด. แม้พระชนนีของพระโพธิสัตว์ ก็ทรงทราบว่าจะองค์ยังมีความเคลือบแคลงอยู่เหมือนกัน แต่เมื่อพวกพราหมณ์วิงวอนขอก็ได้พระราชทานให้. แม้พระมเหสีเป็นต้นก็เหมือนกัน. พวกพราหมณ์ได้เขียนนครธรรมลงในสุพรรณบัฏในสำนักของชนทั้งหมด แล้วกลับทันตบุรี ถวายแด่พระเจ้ากาลิงคะ แล้วกราบทูลเรื่องราวให้ทรงทราบ. พระราชาทรงปฏิบัติในธรรม

นั้นทรงบำเพ็ญศีล ๕ ให้บริบูรณ์. แต่นั้นฝนก็ตกทั่วแคว้นกาลิงคะ. ภัย
๓ ประการก็สงบ. แคว้นก็ได้เป็นแดนเกษม หาภิกษาได้ง่าย. พระโพธิสัตว์
ทรงบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น ตลอดพระชนมายุ พร้อมด้วยบริษัทที่ไป
อุบัติในเมืองสวรรค์.

หญิงงามเมืองเป็นต้นในครั้งนั้น ได้เป็นอุบลวรรณาเป็นต้นในครั้ง
นี้. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

หญิงงามเมืองคืออุบลวรรณา คนเฝ้า

ประตู คือ ปุณณะ พนักงานรังวัด คือ

กัจจანะ พนักงานภาษีอากร คือ โกลิตะ

เศรษฐี คือ สารีบุตร สารถิ คือ อนรุททะ

พราหมณ์ คือ กัสสปเถระ อุปราช คือ

นันทบัณฑิต พระมเหสี คือ มารดาพระราहुล

พระชนนี คือ พระมหามายาเทวี พระโพธิ-

สัตว์ผู้เป็นราชาในแคว้นกुरु คือเรตถาคต

พวกท้าวองทรงจำชาดกไว้ด้วยประการฉะนี้.

แม้ในที่นี้ ธรรมที่เหลือมีเนกขัมมบารมีเป็นต้น พึงจะจงลงไป
โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

จบ อรรถกถากุรุธรรมจริยาที่ ๓

๔. มหาสุทฺถนจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของพระมหาสุทฺถนจักรพรรดิ

[๔] ในเมื่อเราเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงพระนามว่ามหาสุทฺถนจะมีพละานุภาพมาก ได้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน เสวยราชสมบัติในนครกุสาวดี ในกาลนั้นเราได้สั่งให้ประกาศทุก ๆ วัน วันละ ๓ ครั้งว่า ใครอยากปรารถนาอะไร เราจะให้ทรัพย์อะไรแก่ใคร ใครหิว ใครกระหาย ใครต้องการดอกไม้ ใครต้องการเครื่องลูบไล้ ใครขาดแคลนผ้าสีต่าง ๆ ก็จงมาถือเอาไปนุ่งห่ม ใครต้องการร่วมไปในหนทาง ก็จงมารับเอาไป ใครต้องการรองเท้าอันอ่อนงาม ก็จงมารับเอาไป เราให้ประกาศดังนี้ทั้งเวลาเย็น ทั้งเวลาเช้า และเวลาเที่ยง ทุกวัน ทานนั้นมีไร่เราตกแต่งไว้ในที่ ๑๐ แห่ง หรือมีไร่ ๑๐๐ แห่ง เราตกแต่งทรัพย์ไว้สำหรับยากในทั้งหลายร้อยแห่ง วนพิภพจะมาในเวลากลางวันก็ตาม หรือในเวลากลางคืนก็ตาม ก็ได้โภคะตามความปรารถนา

พอเต็มมือกลับไป เราได้ให้มหาทานเห็นปาน
นี้ จนตราบเท่าสิ้นชีวิต เราได้ให้ทรัพย์ที่นำ
เกลียดก็หามิได้ และเราไม่มีการสั่งสมก็หา
มิได้ เปรียบเหมือนไข้กระสับกระส่าย เพื่อจะ
พ้นจากโรค ต้องการให้หมอพอใจด้วยทรัพย์
จึงหายจากโรคได้ ฉนใด เราก็นั้นนั้น รู้
อยู่ ว่า ทานบริจจาคเป็นอุบายเครื่องปลี้อองตนและ
สัตว์โลกทั้งสิ้น ให้พ้นจากโลกทั้งสิ้น ให้พ้น
จากโลกคือสังขารทุกข์ทั้งสิ้นได้ จึงบำเพ็ญ
ทานให้บริบูรณ์โดยไม่มีเศษเหลือ เพื่อยังใจที่
บกพร่องให้เต็มเราจึงให้ทานแก้วนิพก เรามี
ได้อาลัย มิได้หวังอะไร ได้ให้ทานเพื่อบรรล
สัมโพธิญาณ ฉะนี้แล.

จบ มหาสุทศนจริยาที่ ๔

อรรถกถามหาสุทศนจริยาที่ ๔

พึงทราบวินิจฉัยในมหาสุทศนจริยาที่ ๔ ดังต่อไปนี้. บทว่า กุสวา-
ติมฺหิ นคเร คือ ในนครชื่อว่ากุสวาดี. ฉ ที่นั่น บัดนี้เป็นที่ตั้งเมืองกุสิ-

นารา. บทว่า มหิปติ ได้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน คือเป็นกษัตริย์มีพระนามว่า มหาสุทศนะ. บทว่า จุกกวัตติ พระเจ้าจักรพรรดิ คือยังจักรวรรดิให้หมุนไป หรือหมุนไปด้วยจักรสมบัติ ๔. ยังจักรอื่นจากจักรสมบัติเหล่านั้นให้เป็นไป ยังมีความหมุนไปแห่งจักรคืออิริยาบถ เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นอีก เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า จุกกวัตติ. หรืออีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า จุกกวัตติ เพราะมีความหมุนไปแห่งจักร คือ อาณาเขตอันผู้อื่นครอบงำไม่ได้ ล่วงล้ำไม่ได้ ประกอบด้วยสังคหัตถุอันเป็นอัจฉริยธรรม ๔ ประการ. ชื่อว่า มหัพทโล มีพละคุณภาพมาก็เพราะประกอบด้วยหมู่กำลังมาก อันมีปริณายกแก้วเป็นผู้นำ มีช้างแก้วเป็นต้นเป็นประมุข และกำลังพระวรกายอันเกิดด้วยบุญญาคุณภาพ. พึงทราบการเชื่อม บทว่า ยथा อาสี เราได้เป็นแล้ว. ในบทนั้นพึงทราบเรื่องราวเป็นลำดับต่อไปนี้ :-

ได้ยินว่าในอดีตกาล พระมหาบุรุษบังเกิดในตระกูลกฤหบดีในอัทธภาพที่ ๓ จากอัทธภาพที่เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมหาสุทศนะเข้าไปยังป่า ด้วยการงานของตนเห็นพระเถระรูปหนึ่ง ในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้ดำรงพระชนม์อยู่ อาศัยอยู่ในป่า นั่งอยู่ ณ โคนต้นไม้ คิดว่าเราควรจะสร้างบรรณศาลาให้แก่พระคุณเจ้าในป่านี้แล้ว ละการงานของตนตัดเครื่องก่อสร้างปลูกบรรณศาลาให้เป็นทีสมควรจะอยู่ประกอบประคอง กระทำเครื่องปลูกด้วยไม้ คิดว่าพระเถระจักใช้หรือไม่ใช้หนอ แล้วนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง. พระเถระมาจากภายในบ้านเข้าไปยังบรรณศาลา นั่ง ณ ที่ปลูกด้วยไม้. แม้

พระมหาสัตว์ก็เข้าไปหาพระเถระนั้นแล้วถามว่า ข้าแต่พระคุณเจ้า บรรณ-
ศาลาเป็นที่ผาสุกอยู่หรือ. พระเถระตอบว่า ท่านผู้มีหน้างาม เป็นที่ผาสุกดี
สมควรแก่สมณะ. ข้าแต่พระคุณเจ้า พระคุณเจ้าจักอยู่ ณ ที่นี้หรือ. ถูกแล้ว
อุบาสก. มหานุรุษทราบว่พระเถระจักอยู่ โดยอาการแห่งการรับนิมนต์ จึง
ขอให้พระเถระรับปฏิญญาว่า จะมายังประตูเรือนของเราตลอดไป แล้วสละ
ภัตตาหารในเรือนของตนเป็นนิจ. มหานุรุษปุ่เสื้อลำแพนในบรรณศาลา
แล้วตั้งเตียงและตั้งไว้. วางแท่นพิงไว้. ตั้งไม้เช็ดเท้าไว้. ขุดสระโบกขรณี
ทำที่จงกรมเกลี่ยทราย. ล้อมบรรณศาลาด้วยรั้วหนามเพื่อป้องกันอันตราย.
โบกขรณีและที่จงกรมก็ล้อมเหมือนกัน. ที่สุดภายในรั้วแห่งสถานที่เหล่านั้น
ปลูกต้นตาลไว้เป็นแถว. ครั้นให้ที่อยู่สำเร็จลงด้วยวิธีอย่างนี้แล้ว จึงได้ถวาย
สมณบริขารทั้งหมดมีไตรจีวรเป็นต้นแก่พระเถระ. จริยอยู่ในกาลนั้นเครื่อง
ใช้สอยของบรรพชิตมีอาทิ ไตรจีวร บิณฑบาต ถลกบาตร หม้อกรองน้ำ
ภาชนะใส่ของบริโภค ร่ม รองเท้า หม้อน้ำ เข็ม กรรไกร ไม้เท้า สว่าน
คิปลี มีดตัดเล็บ ประทีป ชื่อว่า พระโพธิสัตว์มิได้ถวายแก่พระเถระมิได้
มีเลย. พระโพธิสัตว์รักษาศีล ๕ รักษาศีลอุโบสถ บำรุงพระเถระตลอดชีวิต.
พระเถระอาศัยอยู่ ณ ที่นั้นได้บรรลุพระอรหัตแล้วปรินิพพาน.

แม้พระโพธิสัตว์ก็ได้ทำบุญตราบเท่าอายุไปบังเกิดขึ้นเทวโลก จุตจาก
เทวโลกนั้นมาสู่มนุษยโลก บังเกิดในราชธานีกุสาวดี ได้เป็นพระเจ้าจักร-
พรรดิพระนามว่า มหาสุทศนะราชา. อานุภาพแห่งความเป็นใหญ่ของพระ-
ราชามหาสุทศนะนั้น มาแล้วในสูตรโดยนัยมีอาทิว่า คู่ก่อนอนันท์เรื่องเคย

มีมาแล้ว พระราชามหาสุทศนะได้เป็นกษัตริย์ พุทธาภิเษก. นัยว่าพระ-
ราชามหาสุทศนะนั้น มีเมืองประเทศราช ๘๔,๐๐๐ อันมีเมืองกุสาวดีราชธานี
เป็นประมุข. มีปราสาท ๘๔,๐๐๐ มีธรรมปราสาทเป็นประมุข. มีเรือนยอด
๘๔,๐๐๐ มีเรือนยอดหมู่ใหญ่เป็นประมุข. ทั้งหมดเหล่านั้นเกิดด้วยอานิสงส์
แห่งบรรณศาลาหลังหนึ่งซึ่งพระองค์สร้างถวายแก่พระเถระนั้น. บัลลังก์
๘๔,๐๐๐ ช้าง ๑,๐๐๐ ม้า ๑,๐๐๐ รถ ๑,๐๐๐ เกิดด้วยอานิสงส์แห่งเดียว
และตั้งที่พระองค์ถวายแก่พระเถระนั้น. แก้วมณี ๘๔,๐๐๐ เกิดด้วยอานิสงส์
แห่งประทีปที่พระองค์ถวายแก่พระเถระ. สระโบกขรณี ๘๔,๐๐๐ เกิดด้วย
อานิสงส์ แห่งสระโบกขรณีสระหนึ่ง. สตรี ๘๔,๐๐๐ บุตร ๑,๐๐๐ และ
คฤหบดี ๑,๐๐๐ เกิดด้วยอานิสงส์แห่งการถวายเครื่องบริวารของบรรพชิต
อันสมควรแก่สมณบริโภกมีถลกบาตรเป็นต้น. แม้โคนม ๘๔,๐๐๐ เกิดด้วย
อานิสงส์แห่งการถวายเบญจโครส. คลังผ้า ๘๔,๐๐๐ เกิดด้วยอานิสงส์แห่ง
การถวายเครื่องนุ่งห่ม. หม้อหุงข้าว ๘ เกิดด้วยอานิสงส์แห่งการ
ถวายโภชนะ. พระโพธิสัตว์เป็นพระราชธิดาประกอบด้วย รตนะ ๘ และ
ฤทธิ์ ๔ ทรงชนะครอบครองปฐมฌานมีสมาธิเป็นที่สุดทั้งสิ้นโดยธรรม
ทรงสร้างโรงงานในที่หลายร้อยที่ดั่งมหาทาน. ทรงให้ราชบุรุษตีกลองป่าว-
ประกาศในพระนคร วันละ ๓ ครั้ง ว่าผู้ใดปรารถนาสิ่งใด ผู้นั้นจงมาที่
โรงงานรับเอาสิ่งนั้นเถิด. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ตตุถาหิ
ทวส ติกุขตุตุ , โฆสาเปมิ ตหิ ตหิ** เราให้ประกาศทุก ๆ วัน วันละ
๓ ครั้ง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ตตฺถ คือในพระนครนั้น. ปาฐะว่า ตทาหิ ก็มี อธิบายว่า ในครั้งนั้น คือ ในครั้งที่เราเป็นพระราชามหาสุทิสนะ. บทว่า ตหิ ตหิ คือในที่นั้น ๆ อธิบายว่า ทั้งภายในและภายนอกแห่งกำแพงนั้น ๆ. บทว่า โก ก็ อิจฺฉติ ใครปรารถนาอะไร คือบรรดาพรหมณ์เป็นต้น ผู้ใดปรารถนาอะไรในบรรดาไทยธรรม มีข้าวเป็นต้น. บทว่า ปตฺเตติ เป็นไวพจน์ของบทว่า อิจฺฉติ นั้น. บทว่า กสฺส ก็ ทิยฺยตุ ธนฺ เราจะทำให้ทรัพย์อะไรแก่ใคร คือ ท่านกล่าว เพื่อแสดงความที่การโฆษณาทานเป็นไปแล้ว โดยปริยายหลายครั้ง. ด้วยบทนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง สรุไปด้วยทานบารมี. จริงอยู่ทานบารมีของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย เว้นจากการกำหนดไทยธรรมและปฏิคาหก. บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทรงแสดงสรรเสริญบุคคลผู้สมควรแก่ไทยธรรมนั้นด้วยการโฆษณาทาน จึงตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า โก ฉาตโก ใครหิว ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ฉาตโก คืออยาก. บทว่า ตลิตฺโต คือ กระจาย. พึงนำบทว่า อิจฺฉติ มาประกอบบทว่า โก มาลํ โก วิเลปนํ ความว่า ใครต้องการดอกไม้ ใครต้องการร่มดังนี้. บทว่า นคฺโค ขาดแคลนผ้า อธิบายว่า มีความต้องการผ้า. บทว่า ปริทิสฺสติ คือ นุ่งห่ม.

บทว่า โก ปเต ฉตฺตมาเทติ ความว่า ใครเดินทางต้องการร่ม เพื่อป้องกันฝน ลมและแดด ของตนในหนทาง อธิบายว่า มีความต้องการด้วยร่ม. บทว่า โก ปาหนา มฺหุ สุภา ใครต้องการรองเท้าอันอ่อนงาม

คือ รongเท้า ชื่อว่า งาม เพราะน่าดู ชื่อว่า อ่อน เพราะมีสัมผัส สบาย เพื่อป้องกันเท้าและนัยน์ตาของตน. บทว่า โก อาเทติ ความว่า ใครมีความต้องการรองเท้าเหล่านั้น. ฟังนำบทว่า มชฺฌนุติเก จ และเวลาเที่ยงมาประกอบด้วย จ ศัพท์ในบทนี้ว่า สายลฺย ปาโตจ ทั้งเวลาเย็น เวลาเช้า และเวลาเที่ยง. ท่านกล่าวว้ให้ประกาศวันละ ๓ ครั้ง.

บทว่า น ตํ ทสฺสุ จาเนสุ โยชนาแกัไว้ว่า ท่านนั้นมีไร่เรตก แต่งไว้ในที่ ๑๐ แห่ง. หรือมีไร่ ๑๐๐ แห่ง ที่แท้เรตกแต่งไว้ในที่หลายร้อยแห่ง. บทว่า ยาจเณ ธนํ คือ เรตกแต่ง คือ เตรียมไว้สำหรับ ผู้ขอทั้งหลาย. เพราะในนครยาว ๗ โยชน์ กว้าง ๗ โยชน์ ล้อมไปด้วยแนวคันตาล ๗ แถว. ณ แนวคันตาลเหล่านั้น มีสระโบกขรณี ๘๔,๐๐๐ สระ เราตั้งมหาทานไว้ที่ฝั่งสระโบกขรณี เฉพาะสระหนึ่ง ๆ. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ดูก่อนอานนท้ พระราชมหาสุท้สนะ
ทรงตั้งทานเห็นปานนี้ไว้ ณ ฝั่งสระโบกขรณี
เหล่านั้น คือ ตั้งข้าวไว้สำหรับผู้ต้องการข้าว
ตั้งน้ำไว้สำหรับผู้ต้องการน้ำ ตั้งผ้าไว้สำหรับผู้
ต้องการผ้า ตั้งยานไว้สำหรับผู้ต้องการยาน ตั้ง
ที่นอนไว้สำหรับผู้ต้องการที่นอน ตั้งสตรีไว้

สำหรับผู้ต้องการสตรี ตั้งเงินไว้สำหรับผู้ต้อง

การเงิน ตั้งทองไว้สำหรับผู้ต้องการทอง.

พึงทราบความในบทนั้นดังนี้ จริงอยู่มหาบุรุษปรารถนาแต่จะให้ทาน จึงสร้างเครื่องประดับอันสมควรแก่สตรีและบุรุษ ตั้งสตรีไว้เพื่อไว้รับใช้ใน ที่นั้น และตั้งทานทั้งหมดนั้นไว้เพื่อบริจาค จึงให้ตีกลองป่าวร้องว่า พระ- ราชามหาสุทสนะพระราชทานทาน พวกท่านจงบริโภคนั้นตามสบาย- เกิด. มหาชนไปยังฝั่งสระโบกขรณีอาบน้ำ นุ่งห่มผ้าเป็นต้นแล้ว เสวย มหาสมบัติ ผู้ใดมีสมบัติเช่นนี้แล้ว ผู้นั้นก็ละไป ผู้ใดไม่มี ผู้นั้นก็ถือเอา ไป. ผู้ใดนั่งบนยานช้างเป็นต้นก็ดี เทียวไปตามสบาย นอนบนที่นอนอัน ประเสริฐก็ดี ก็เอาสมบัติไปเสวยความสุขกับสตรีบ้าง ประดับเครื่องประดับ ล้วนแล้ว ๗ ประการก็เอาสมบัติไป ถือเอาสมบัติจากสำนักที่ได้เอาไป เมื่อ ไม่ต้องการก็ละไป. พระราชามหาสุทสนะทรงกระวีกระวาดบริจาคทานแม่ ทุก ๆ วัน. ในครั้งนั้นชาวชมพูทวีปไม่มีกิจการงานอย่างอื่น. บริโภคน เสวย สมบัติเที่ยวเตร่กันไป. ทานนั้นมิได้มีกำหนดแล. ผู้มีความต้องการจะมา เมื่อใดทั้งกลางคืนทั้งกลางวัน ก็พระราชทานเมื่อนั้น. ด้วยประการฉะนี้ มหาบุรุษทรงทำชมพูทวีปทั้งสิ้นให้สนุกสนานรื่นเริง ยังมหาทานให้เป็นไป ตลอดพระชนมายุ. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ทิวา วา ยทิ วา รตุตี ยทิ เอติ วณิพุกโก วณิพุกจะมาในเวลากลางวันก็ตาม หรือในเวลากลางคืนก็ตาม เป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงทานตามกาลของมหาบุรุษนั้นด้วยบทนี้ว่า ทิวา วา ยทิ วา รตุตี ยทิ เอติ. จริงอยู่กาลเวลาที่ผู้ขอเข้าไปเพื่อหวังลาภ ชื่อว่าเป็นกาลเวลาแห่งทานของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย. บทว่า วณิพุกโก คือผู้ขอ. ด้วยบทนี้ว่า ลทฐา ยทิจุกกั โภคั ได้โภคะตามความปรารถนา ท่านกล่าวถึงทานตามความชอบใจ. เพราะว่ามีผู้ขอคนใดปรารถนาไปโทษกรรมใด ๆ พระโพธิสัตว์ทรงให้ทานนั้น ๆ แก่ผู้ขอคนนั้น พระโพธิสัตว์มิได้ทรงคิดถึงความที่โทษกรรมนั้นมีค่ามากหาได้ยากอันเป็นการคิดขวางพระองค์เลย. ด้วยบทนี้ว่า ปุรหตุโลว คจฺจติ เตมม็อกฺกลับไปแสดงถึงทานตามความปรารถนา. เพราะว่ามีผู้ขอทั้งหลายปรารถนาเท่าใดพระมหาสัตว์ทรงให้เท่านั้นไม่ลดหย่อน เพราะมีพระอภัยมณีกว้างขวางและเพราะมีอำนาจมาก.

ด้วยบทว่า ยาวชีวิกิ ตลอดชีวิตนี้ แสดงถึงความไม่มีสิ้นสุดของทาน. เพราะว่าได้ตั้งแต่สมทาน พระมหาสัตว์ทั้งหลายมิได้ทรงกำหนดกาลเวลาในท่ามกลางจนกว่าจะบริบูรณ์. การไม่เข้าไปตัดรอนแม้ด้วยความตายจากการไม่เข้าที่สุคติในระหว่าง ๆ เพราะไม่มีความเบื่อหน่ายในการสะสมโพธิสมภาร. แม้อันจากนั้น เพราะการปฏิบัติอย่างนั้นท่านจึงกล่าวด้วยอำนาจแห่งความประพฤติของพระราชามหาสุทศนะว่า ยาวชีวิกิ จนตลอดชีวิตดังนี้. บทว่า นปาหิ เทสุถิ ธนั ทมฺมิ เราได้ให้ทรัพย์ที่น่าเกลียดก็หามิได้ คือ ทรัพย์ของเรานี้ น่าเกลียดไม่น่าพอใจก็หามิได้ เพราะเหตุนี้เรา

เมื่อให้มหาทานเห็นปานนี้ จึงให้นำทรัพย์ออกจากเรือน. บทว่า **นปินตุ** **นิจโย มยิ** เราไม่มีการสะสมก็หาไม่ได้ คือ การสะสมทรัพย์ การสงเคราะห์ ด้วยทรัพย์ในที่ใกล้ไม่มีแก่เราก็หาไม่ได้. อธิบายว่า แม้การไม่สงเคราะห์ คุณสมบัติผู้ประพฤติขัดเกลากิเลสก็ไม่มี. มหาทานนี้ของพระมหาสัตว์นั้น เป็นไปแล้วด้วยอหยาศัยใด เพื่อแสดงถึงอหยาศัยนั้นท่านจึงกล่าวไว้.

บัดนี้เพื่อแสดงความนั้นโดยอุปมาจึงกล่าวว่า **ยถาปี อาตุโร นาม** เหมือนคนไข้กระสับกระส่าย ดังนี้เป็นต้น.

บทนี้แสดงเนื้อความพร้อมด้วยการเปรียบเทียบโดยอุปมา เหมือน บุรุษถูโรคครอบงำกระสับกระส่าย ประสงค์จะให้ตนพ้นจากโรค ต้องการ ให้หม้อผู้เยียวยาพอใจ คือยินดีด้วยทรัพย์มีเงินและทองเป็นต้น แล้วปฏิบัติ ตามวิธี ก็พ้นจากโรคนั้นฉันทใด แม้เราก็จันทนั้นเหมือนกัน ประสงค์จะ เปลื้องสัตว์โลกทั้งสิ้น อันได้รับทุกข์จากโรคคือกิเลส และจากโรคคือทุกข์ ในสงสารทั้งสิ้น รู้ยู่ว่าการบริจาคสมบัติทั้งปวงนี้ เป็นทานบารมี เป็นอุบาย แห่งการปลดเปลื้องจากโลกนั้น เพื่อยังอหยาศัยของสัตว์ทั้งหลายให้บริบูรณ์ ด้วยอำนาจแห่งผู้รับไทยธรรมโดยไม่มีเศษเหลือ และด้วยอำนาจแห่งมหาทานโดยไม่มีเศษเหลือ อนึ่ง ทานบารมีของเรายังไม่บริบูรณ์แก่คน เพราะ ฉะนั้น เพื่อยังใจที่บกพร่องอันเป็นไปในบทว่า **อุนมน** ใจบกพร่องให้ เต็ม จึงได้ให้ทานนั้นแก่ฉัพพก คือผู้ขอ เราให้มหาทานเห็นปานนี้ เรา มิได้อาลัยมิได้หวังอะไรในการให้ทานนั้นและในผลของการให้นั้น ให้เพื่อ

บรรลุประสัมิโพธิญาณ คือ เพื่อบรรลุประสัพัตถุญตญาณอย่างเดียว.

พระมหาสัตว์ยังมีมหาทานให้เป็นไปอย่างนี้ เสด็จขึ้นสู่ธรรมปราสาท อันเกิดด้วยบุญญาภาของพระองค์ ทำลายกามวิตกเป็นต้น ณ ประตุนเรือน ยอดหมู่มุใหญ่ตนเอง ประทับนั่งเหนือราชบัลลังก์ทำด้วยทองคำ ณ ประตุน เรือนยอดนั้นยังฉานและอภิญาให้เกิด เสด็จออกจากที่นั่น เสด็จเข้าไปยัง เรือนยอดสำเร็จด้วยทอง ประทับนั่งเหนือบัลลังก์สำเร็จด้วยเงิน ณ เรือน ยอดนั้นทรงเจริญพรหมวิหาร ๔ ยังกาลเวลาให้น้อมล่วงไปด้วยฉานและ สมบัติตลอด ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงให้อิวาทแก่นางสนมกำนัลใน ๘๔,๐๐๐ คน มี พระนางสุภัททาเทวีเป็นหัวหน้า และอำมาตย์กับสมาชิกที่ประชุมกันเป็นต้น ซึ่งเข้าไปเพื่อเฝ้าในมรณสมัยด้วยคาถานี้ว่า :-

สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีการเกิด

ขึ้นและมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา สังขาร

ทั้งหลาย ครั้นเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป การเข้าไป

สงบสังขารเหล่านั้นเป็นสุข.

เมื่อสิ้นสุดพระชนมายุ ก็ได้เสด็จสู่พรหมโลก.

พระนางสุภัททาเทวีในครั้งนั้น ได้เป็นพระมารดาพระราหุลในครั้ง นี้. ปริณายกแก้ว คือ พระราหุล. บริษัทที่เหลือ คือ พุทธบริษัท. ส่วน พระราชามหาสุทัสนะ คือ พระโลกนาถ.

แม่ในจริยานี้เป็นอันได้บารมี ๑๐ โดยสรุป. ทานบารมีเท่านั้นมาใน
บาติ เพราะอชยาศัยในการให้กว้างขวางมาก. ธรรมที่เหลือมีนัยดังกล่าว
แล้วในหนหลังนั้นแล.

อนึ่ง พึงเจาะจงลงไปถึงคุณานุภาพมีอาทิอย่างนี้ว่า แม้อำรงอยู่ใน
ความเป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ อันรุ่งเรืองด้วยรตนะ ๗ อย่างมากมาย ก็ไม่พอ
ใจ โภคสุขเช่นนั้น ข่มกามวิตกเป็นต้นแต่ไกล ยังกาลเวลาให้น้อมไปด้วย
สมบัติตลอด ๘๔,๐๐๐ ปี ของผู้ประพุดิโนมหาทานเห็นปานนั้น แม้
กระทำกรรมกถาปฏิสังขตด้วยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น ก็ไม่ทอดทิ้ง
ความชวนชวายในวิปัสสนาในที่ทั้งปวง.

จบ อรรถกถาหาสุทสนจริยาที่ ๔

มหาโควินทจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของมหาโควินทพราหมณ์

[๕] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นพราหมณ์
นามว่ามหาโควินท์ เป็นปุโรหิตของพระราช
พระองค์ อันนรชนและเทวดาบูชา ในกาล
นั้น เครื่องบรรณาการอันใดในราชอาณาจักร
ทั้ง ได้มีแล้วแก่เรา เราได้ห้ามหาทานร้อย
ล้านแสนโกฏิ เปรียบด้วยสาครด้วยบรรณา
การนั้น เราจะเกลียดทรัพย์และข้าวเปลือกก็
ห้ามได้ และเราจะไม่มีการสั่งสมก็ห้ามได้ แต่
พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา ฉะนั้น
เราจึงให้ทานอย่างประเสริฐ ฉะนั้นแล.

จบ มหาโควินทจริยาที่ ๕

อรรถกถามหาโควินทจริยาที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถกถามหาโควินทจริยาที่ ๕ ดังต่อไปนี้. บทว่า
สตตราชปุโรหิโจ คือปุโรหิตผู้เป็นอนุสาสก คือผู้ถวายอนุศาสน์ ในกิจ
การทั้งปวงแก่พระราชชา ๗ พระองค์ มีพระราชชาพระนามว่า สัตตภู เป็นต้น.
บทว่า ปุชิโต นรเทเวหิ อันนรชนและเทวดาทั้งหลายบูชาแล้ว คือ อัน

นรชนเหล่าอื่น และกษัตริย์ทั้งหมดในชมพูทวีปบูชาแล้วด้วยปัจจัย และด้วยสักการะและสัมมานะ. บทว่า มหาโควินทพุราหุโณ คือพราหมณ์ชื่อว่า มหาโควินท เพราะเป็นผู้มีอำนาจมาก และเพราะได้รับแต่งตั้งโดยอภิเษกให้เป็นโควินท. เพราะว่าพระโพธิสัตว์ได้ชื่อนี้ตั้งแต่วันอภิเษก ชื่อเดิมว่า โขติปาละ ได้ยินว่าในวันที่โขติปาละเกิด สรรพาวุธทั้งหลายสว่างไสว. แม้พระราชาก็ทอดพระเนตรเห็นมังกลาวุธของพระองค์ สว่างไสวในตอนใกล้รุ่ง ทรงสะอื้นพระทัยคร่ำครวญปุโรหิตของพระองค์ซึ่งเป็นบิดาของพระโพธิสัตว์ผู้มาปฏิบัติราชการ ปุโรหิตทูลให้เบ้าพระทัยว่า ขอเดชะข้าแต่ महाराज ข้าพระองค์อย่าทรงหวาดสะอื้นไปเลย บุตรของข้าพระองค์เกิด ด้วยอำนาจของบุตรนั้นมีใช้ในกรุงราชคฤห์เท่านั้น แม้ในนครทั้งสิ้น อาวุธทั้งหลายก็สว่างไสว อันตรายมิได้มีแต่พระองค์เพราะอาศัยบุตรของข้าพระองค์ อนึ่ง ในชมพูทวีปทั้งสิ้น จักหาผู้ที่มีปัญญาเสมอด้วยบุตรของข้าพระองค์ไม่มี. นั่นเป็นบุรพนิมิตของข้าพระเจ้าข้า. พระราชาทรงยินดี พระราชทานทรัพย์ ๑,๐๐๐ โดยตรัสว่า จงเป็นค่าน้ำนมของพ่อกุมารเกิด แล้วตรัสว่า เมื่อบุตรของท่านเจริญวัย จงนำมาอยู่กับเรา. ต่อมากุมารนั้นเจริญวัย เป็นผู้เห็นประโยชน์อันควรจึงเป็นอนุสาสก์ในกิจทั้งปวงของพระราชบิดา ๗ พระองค์ ครั้นบวชแล้วก็ได้สั่งสอนสัตว์ทั้งหลายจากสิ่งไม่เป็นประโยชน์ แล้วชักชวนด้วยสิ่งมีประโยชน์ทั้งปัจจุบันและสัมปรายภพ. ด้วยเหตุนี้จึงได้ขนานนามว่า โขติปาละ เพราะเป็นผู้รุ่งเรืองและเพราะสามารถในการอบรมสั่งสอน. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่ นามเณ

โชติปาโล นาม ชื่อเดิมว่า โชติปาละ. พึงทราบเนื้อความในบทนั้นดัง ต่อ
ไปนี้ พระโพธิสัตว์เป็นบุตรของโควินทพราหมณ์ ผู้เป็นปุโรหิตของพระ-
ราชาพระนามว่าทิสัมบดี เมื่อบิดาของตนล่วงลับไปและพระราชาสวรรคต
แล้ว ยังพระราช ๗ พระองค์ ให้ดำรงอยู่ในราชสมบัติโดยที่พระราชาทัง
๗ พระองค์ คือ พระเรณูราชา โอรสของพระทิสัมบดีราชา พระสหายราชา
พระสัตตกุราชา พระพรหมทัตตราชา พระเวสสกุราชา พระภารตราชา
พระชตวรรษราชา มิได้ทรงวิวาทกันและกัน ถวายอนุศาสน์อรรถธรรมแด่
พระราชاهเหล่านั้น พระราชาทั้งหมด พราหมณ์ เทวดา นาค และคฤหบดี
ในพื้นที่ชมพูทวีป สักการะ นับถือ บูชา อ่อนน้อม ได้ถึงฐานะเป็นที่เคารพ
อย่างสูงสุด. เพราะความที่โควินทพราหมณ์นั้นเป็นผู้ฉลาดในอรรถและธรรม
จึงได้รับสมัญญาว่า มหาโควินทะ ด้วยประการฉะนี้. ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า
โควินุโท วต โภ พุราหุโมน มหาโควินุโท วต โภ พุราหุโมน ท่าน
ผู้เจริญโควินทพราหมณ์ ได้เป็นมหาโควินทพราหมณ์แล้วหนอ ด้วยเหตุ
นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า :-

อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นพราหมณ์

นามว่ามหาโควินทะ เป็นปุโรหิตของพระราช

๗ พระองค์ อันนรชนและเทวดาบูชาแล้ว.

ลำดับนั้น ลากสักการะอันมากมายนับไม่ถ้วน อันพระราชผู้ตั้งต้น
ด้วยอานุภาพของพระโพธิสัตว์ กษัตริย์ผู้นับถือพระราชเหล่านั้น พราหมณ์

คฤหบดี และชาวนิคมน ชาวชนบท น้อมนำเข้าไปถมไว้ ๆ ดูกว้างน้ำใหญ่
ท่วมทับโดยรอบ เหมือนอย่างลากสักการะเกิดแก่ผู้สะสมบุญอันไพบูลย์ซึ่งได้
สะสมไว้ในชาตินับไม่ถ้วน ผู้มีธรรมเกิดขึ้นแล้วมากมาย มีศิลาจารวัตร
บริสุทธิ์ มีศีลเป็นที่รัก สำเร็จศิลปศาสตร์ทุกชนิด มีหทัยอ่อนโยนน่ารักแผ่
ไปด้วยมหากรุณาในสรรพสัตว์ทั้งหลายเช่นกับบุตร. พระโพธิสัตว์ดำริว่า
บัดนี้ ลากและสักการะมากมายเกิดขึ้นแก่เรา ถ้ากระไรเราจะให้สรรพสัตว์ทั้ง
หลาย เอบอ้อมด้วยลากและสักการะนี้แล้ว ยังทานบารมีให้บริบูรณ์ จึงให้สร้าง
โรงทานขึ้น ๖ แห่ง คือ กลางพระนคร ๑ ที่ประตูพระนคร ๑ ที่ประตูพระราช
นิเวศน์ ๑ แล้วยังมหาทานให้เป็นไปด้วยการบริจาคทรัพย์หาประมาณมิได้
ทุก ๆ วัน. ของขวัญใด ๆ ที่มีผู้นำมามอบให้เพื่อประโยชน์แก่ตน ทั้งหมด
นั้นส่งไปที่โรงทาน. เมื่อพระโพธิสัตว์ทำมหาบริจาคทุก ๆ วันอย่างนี้ ความ
อ้อมใจก็ดี ความพอใจก็ดี มิได้มีแก่ใจของพระโพธิสัตว์นั้นเลย. ความเหน้อย-
หน่ายจะมีได้แต่ไหน. หมู่ชนผู้มายังโรงทานเพื่อหวังลากของพระโพธิสัตว์
ได้รับไทยธรรมกลับไป และประการคุณพิเศษ ของพระมหาสัตว์ โดยรอบ
ด้านทั้งภายในพระนคร และภายนอกพระนคร ได้มีเสียงแข่งแซ่ชิงคะนึง
เป็นอันเดียวกันคจุมหาสมุทร มีห้วงน้ำเป็นอันเดียวกัน หมุนวนเพราะ
กระทบพายุกว้างอันตั้งขึ้นตลอดกัป ฉะนั้น. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า :-

ในกาลนั้นเครื่องบรรณาการอันใดในราช-
อาณาจักรทั้ง ๗ ได้มีแล้วแก่เรา เราได้ให้

**มหากาณร้อยล้านแสนโกฏิ เปรียบด้วยสาคร
ด้วยบรรณาการนั้น.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า ตทาคี คือในกาลที่เราเป็นมหาโควินท-
พราหมณ์ เป็นปุโรหิตของพระราชา ๗ พระองค์. บทว่า สตฺตฺรชฺเชสุ คือ
ในราชอาณาจักรของพระราชา ๗ พระองค์ มีพระราชาพระนามว่า เรณู
เป็นต้น. บทว่า อกุโฆภํ (การนับที่สูงคือเลข ๑ มีศูนย์ตาม ๔๒ ศูนย์)
ชื่อว่าอันใคร ๆ ให้กำเริบไม่ได้ เพราะเข้าถึงภายในและภายนอกเกิดขึ้นไม่
ได้. ปาฐะว่า อจฺจุพฺภํ บ้าง คือ กองทัพที่มีกระบวนพร้อมมูล อธิบายว่า
บริบูรณ์อย่างยิ่งด้วยความกว้างขวาง และด้วยความไพบูรณ์แห่งอชยาศัยใน
การให้อันเต็มเปี่ยม และแห่งไทยธรรม. บทว่า สาครูปมํ คือเช่นกับสาคร
อธิบายว่า ไทยธรรมในโรงทานของพระโพธิสัตว์ คุณน้ำในสาครอันชาวโลก
ทั้งสิ้นนำไปใช้ก็ไม่สามารถให้หมดไปได้.

พึงทราบความในคาถาสุดท้ายดังต่อไปนี้ บทว่า วริ นํ ทรัพย์
ประเสริฐ. คือทรัพย์ สูงสุดหรือทรัพย์ที่คนต้องการ. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าว
แล้วนั้นแล.

พระมหาสัตว์ ยังฝนคือทานใหญ่ให้ตกโดยไม่หยุดยั้งคุ่มหาเมฆใน
ปฐมกัป ยังฝนใหญ่ให้ตกจะนั้น แม้เป็นผู้ชวนขายในทานเวลาที่เหลือก็ยัง
ไม่ประมาท ถวายอนุสาสน์ อรรถธรรมแก่พระราชา ๗ พระองค์ และยัง
พราหมณ์มหาศาล ๗ ให้ศึกษาวิชาศิลปศาสตร์. และบอกมนต์กะช่างกลับก

๗๐๐ คน. ครั้นย่อมากิตติศัพท์อันงดงามนี้ ของพระโพธิสัตว์ขจรไปว่า
มหาโควินทพราหมณ์ เสด็จขึ้นมาเห็นพระพรหม. มหาโควินทพราหมณ์
เสด็จขึ้น สนทนา พูดยา ปรีกษากับพระพรหม. พระมหาสัตว์บำเพ็ญพรหม
วิหารภavanaตลอด ๔ เดือนในฤดูฝนโดยตั้งใจว่า เราพึงอำลาพระราชา ๗
พระองค์ พราหมณ์มหาศาล ๗ ช้างกลบ ๗๐๐ และบุตรภรรยาไปเฝ้า
พระพรหม. ด้วยความตั้งใจของพระโพธิสัตว์นั้น สุนัขกุมารพรหมได้รู้ความ
คิดคำนึง จึงได้ปรากฏข้างหน้า. มหาบุรุษเห็นพรหมจึงถามว่า :-

ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านเป็นใครหนอ จึงมี

ผิวพรรณ มียศ มีสิริ ข้าพเจ้าไม่รู้จักท่าน จึง

ถามข้าพเจ้าจะรู้จักท่านได้อย่างไร.

พระพรหมเมื่อจะยังพระโพธิสัตว์ให้รู้จักตน จึงกล่าวว่า :-

ท่านโควินทะ ทวยเทพทั้งปวง รู้จัก

ข้าพเจ้า ว่าเป็นกุมารพรหมอยู่ในพรหมโลกมา

เก่าแก่ ขอท่านจงรู้จักข้าพเจ้าด้วยประการ

ฉะนี้เถิด.

พระโพธิสัตว์กล่าวว่า :-

ข้าแต่ท่านผู้เป็นพรหม ข้าพเจ้าขอต้อนรับ

ท่านผู้เจริญด้วยอาสนะ น้ำ เครื่องเซ็ดเท้าและ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๕ ภาค ๓ - หน้าที่ 98

ผักผสมน้ำผึ้ง ขอได้โปรดรับของมีค่าอันเป็น

ของข้าพเจ้าเถิด.

พระพรหมแม้ไม่มีความต้องการของต้อนรับแขก ที่พระโพธิสัตว์นำเข้าไปก็ยินดีรับเพื่อความเบิกบานใจของพระโพธิสัตว์ และเพื่อทำความคุ้นเคย จึงกล่าวว่า ท่านโควินทะข้าพเจ้าขอรับของมีค่าที่ท่านบอก เมื่อให้โอกาส จึงกล่าวว่า :-

**ข้าพเจ้าให้โอกาส ท่านจงถามสิ่งที่ต้องการ
การถาม เพื่อประโยชน์ในภพนั้นและเพื่อความ
สุขในภพหน้า.**

ลำดับนั้น พระมหาบุรุษจึงถามถึงประโยชน์ในภพหน้าอย่างเดียวว่า :-

**ข้าพเจ้าผู้มีความสงสัย ขอถามท่านสนง-
กุมารพรหมผู้ไม่มีความสงสัย ในปัญหาอัน
ปรากฏแก่ผู้อื่นว่า สัตว์ตั้งอยู่ในอะไร และ
ศึกษาในอะไร จึงจะถึงพรหมโลกอันเป็น
อมตะ.**

พระพรหมเมื่อจะพยากรณ์แก่พระโพธิสัตว์ จึงกล่าวถึงทางอันไปสู่พรหมโลกว่า :-

ท่านผู้ประเสริฐ สัตว์ละความเป็นของ
เราในสัตว์ทั้งหลาย เป็นอยู่ผู้เดียว น้อมไป
ในกรุณา ไม่มีกลิ่นน้ำยินดี เว้นจากเมถุน
ตั้งอยู่ในธรรมเหล่านั้น และศึกษาอยู่ในธรรม
เหล่านี้ ย่อมถึงพรหมโลกอันเป็นอมตะ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า มํ เว ภูมาริ ชานนฺติ คือทวยเทพทั้งหลาย
รู้จักข้าพเจ้าว่า เป็นกุมารพรหมโดยส่วนเดียวเท่านั้น. บทว่า พุรฺหมฺโลก
คือในโลกอันประเสริฐ. บทว่า สนนฺตํ คือโบราณนานมาแล้ว. บทว่า
เอว โควินฺนุท ชานาหิ คือ ท่านโควินทะท่านจงจำข้าพเจ้าไว้ดังนี้.

บทว่า อาสนํ นี้ คืออาสนะที่ปูไว้ เพื่อให้พระพรหมผู้เจริญนั่ง.
น้ำนี้สำหรับใช้เพื่อล้างเท้า น้ำคั้นเพื่อบรรเทาความกระหาย. เครื่องเช็ดเท้า
นี้ คือน้ำมันทาเท้าเพื่อบรรเทาความเหน็ดเหนื่อย. ผักผสมน้ำผึ้งนี้ ไม่ใช่
เปรียง ไม่ใช่เกลือ ไม่ใช่ชอล์มควัน ล้างน้ำสะอาด ท่านกล่าวหมายถึงผัก.
ก็ในการนั้นพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ประพาศพรหมจรรย์ตลอด ๔ เดือน
เป็นพรหมจรรย์อดเยี่ยมอย่างยิ่งในการประพาศขัดเกลากิเลส. ข้าพเจ้าขอ
เอาของมีค่าทั้งหมดเหล่านี้ต้อนรับท่าน ขอจงรับของมีค่านี้อันเป็นของ
ข้าพเจ้าเอง. พระมหาบุรุษแม้รู้ที่อยู่พระพรหมไม่บริโภคของเหล่านั้น แต่ตั้ง
ไว้เป็นพิธีในการปฏิบัติ เมื่อจะแสดงการบูชาแก่ที่ตนเคยประพาศมาจึง

กล่าวอย่างนั้น แม้พระพรหมก็ทราบความประสงค์ของพระโพธิสัตว์นั้น จึง
กล่าวว่า ท่านโควินทะ ข้าพเจ้าขอรับสิ่งมีค่าที่ท่านบอกนั้นไว้.

อธิบายในบทนั้นว่า ข้าพเจ้าจะนั่งบนอาสนะของท่าน. จะล้างเท้า
ด้วยน้ำล้างเท้า. จะดื่มน้ำดื่ม. จะทาเท้าด้วยเครื่องทาเท้า. จะบริโภคน้ำที่ล้าง
ด้วยน้ำ.

บทว่า กงฺขิ อกงฺขิ ปรเวทียesu คือข้าพเจ้าไม่สงสัยในปัญญาที่
ปรากฏแก่ผู้อื่น เพราะผู้อื่นสร้างปัญหาขึ้นมาเอง.

บทว่า หิตฺวา มมุตฺตํ คือสละตัณหาอันเป็นเครื่องอุดหนุนให้เป็น
ไปอย่างนี้ว่า นี้ของเรา นี้ของเรา ดังนี้. บทว่า มนุเชสุ คือในสัตว์ทั้งหลาย
บทว่า พุรุหมे คือพระพรหมเรียกพระโพธิสัตว์. บทว่า เอโกทิกฺกุโตะ
ชื่อว่า เอโกทิกฺกุโตะ เพราะเป็นไปผู้เดียว คืออยู่ผู้เดียว. ด้วยบทนี้ ท่าน
กล่าวหมายถึงกายวิเวก. อีกชื่อว่า เอโกทิ เพราะเป็นเอกผู้ขึ้นได้แก่ สมภาติ.
ชื่อว่า เอโกทิกฺกุโตะ เพราะถึงความเป็นเอกผู้ขึ้นนั้น. อธิบายว่า สมภาติ.
ด้วยอุปจารสมภาติและอัปนาสมภาติ. พระพรหมเมื่อจะแสดงความเป็นเอก
ผู้ขึ้นด้วยอำนาจแห่งกรุณาพรหมวิหาร จึงกล่าวว่า กรุณฺณิมุตฺโต คือ
น้อมไปในฉานคือกรุณา. อธิบายว่า ยังฉานให้เกิดขึ้น. บทว่า นีรามคฺคฺโข
ไม่มีกลิ่นนารัณรมย์ คือปราศจากกลิ่นเป็นพิษคือกิเลส. บทว่า เอตฺถกฺกุจฺจโตะ
คือตั้งอยู่ในธรรมทั้งหลายเหล่านี้. ยังธรรมทั้งหลายเหล่านี้ให้สมบูรณ์ บทว่า

เอตถ จ ลิกขมาโน คือศึกษาอยู่ในธรรมทั้งหลายเหล่านี้ อธิบายว่า
เจริญพรหมวิหารภาวนานี้. นี่เป็นความตั้งใจในบพนี้. ส่วนความพิสดาร
มาแล้วในบาลีด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนั้นพระมหาบุรุษ ได้สดับคำของพระพรหมนั้นรังเกียจกลืน
อันเป็นพิษ จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าจักบวชในบัดนี้ละ. แม้พระพรหมก็กล่าวว่า
ดีแล้วท่านมหาบุรุษ จงบวชเถิด. เมื่อเป็นอย่างนี้การที่ข้าพเจ้ามาหาท่าน จึง
เป็นการมาดีทีเดียว. พ่อเจ้าประคุณพ่อเป็นอัครบุรุษทั่วชมพูทวีปยังอยู่ใน
ปฐมวัย. ชื่อว่าการละสมบัติและความเป็นใหญ่ ถึงอย่างนี้ออกบวชเป็นความ
ประเสริฐยิ่ง คุณกันธหัตถิทำลายเครื่องผูกทำด้วยเหล็กแล้วกลับไปป่า ฉะนั้น.
นี่ชื่อว่าเป็นเชื้อสายของพระพุทธเจ้า. แม้พระมหาสัตว์ก็ดำริว่า เราออกจาก
เมืองนี้ไปบวชไม่เป็นการไม่สมควร. เรายังถวายอนุสาสน์อรรถและธรรมแก่
ราชตระกูลอยู่. เพราะฉะนั้นเราทูลพระราชาเหล่านั้น หากว่า พระราชาเหล่า
นั้นจะบวชบ้างก็จะเป็นการดีทีเดียว. เราจักคืนตำแหน่งปุโรหิตของเราแล้ว
บวช จึงทูลแต่พระราชาเรณุก่อน พระราชาเรณูทรงปลอบโยนด้วยกามมาก
มาย จึงทูลถึงเหตุความสังเวชของตนและความประสงค์เพื่อจะบวชอย่างเดียว
แต่พระราชา. เมื่อพระราชาเรณูตรัสว่า ดีว่าเป็นอย่างนั้นแม้เราก็จักบวช
ด้วย จึงรับว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า โดยนัยนี้จึงได้ไปอำลาคษัตริย์ ๖ พระองค์
มีพระราชาสัตตภูเป็นต้น พรหมณมหาศาล ๗ ช่างกัลบก ๗๐๐ และภรรยา
ของตนแล้วคอยตามดูใจของคนเหล่านั้นอยู่ประมาณ ๗ วัน จึงออกบวช
เช่นเดียวกับมหาภิเนษกรรมณ์.

ชนเหล่านั้นทั้งหมดมีพระราชสา ๗ พระองค์เป็นต้น ออกบวชตาม พระโพธิสัตว์. ได้เป็นบริษัทใหญ่ขึ้นแล้ว. พระมหานุรุชเวคล้อมด้วยบริษัท กว้างหลายโยชน์ เทียวจาริกแสดงธรรมในคามนิคมชนบทและราชธานี. ยังมหาชนให้ตั้งมั่นในบุญกุศล. ในที่ที่ไปปรากฏอุจพุทธโกลาหล. พวกมนุษย์ ได้ฟังว่าโควินทบัณฑิตจักมา จึงพากันสร้างมณฑปไว้ล่วงหน้าก่อนตกแต่ง มณฑปนั้นแล้วต้อนรับนิมนต์ให้เข้าไปยังมณฑป อังคาสด้วยโกชนะมีรสเลิศ ต่าง ๆ. ลากสักการะใหญ่เกิดท่วมทับคัจฉางน้ำใหญ่ท่วม. พระมหานุรุชยัง มหาชนให้ตั้งอยู่ในบุญกุศล คือในศีลสัมปทา อินทรีย์สังวร ความรู้จัก ประมาณในการบริโภค การประกอบความเพียร บริกรรมกสิณฌาน อภิญญา สมาบัติ ๘ และพรหมวิหาร. ได้เป็นคฤกาลเกิดแห่งพระพุทธเจ้า.

พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีอยู่ตราบเท่าอายุ ยังกาลเวลาให้น้อมล่วงไป ด้วยสุขเกิดแต่สมาบัติ เมื่อสิ้นอายุก็ไปเกิดในพรหมโลก. การประพฤติพรหม- จรรย์ของพระโพธิสัตว์นั้นมั่นคง แพร่หลายกว้างขวาง รู้กันเป็นส่วนมาก หนาแน่น จนเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศดีแล้วเป็นไปสิ้นยาวนาน. ผู้ใดรู้คำสอนของพระโพธิสัตว์นั้นโดยสิ้นเชิง. ผู้นั้นตายไปแล้วก็ได้ไปเกิด ยังพรหมโลกอันเป็นสุคติภพ. ผู้ใดยังไม่รู้ทั่วถึง ผู้นั้นบางพวกก็เข้าถึงความ กับเหล่าเทพชั้นนิมมานรดี ฯลฯ คุสิต ยามา ดาวดึงส์ จาคุมมหาราชิกา. ผู้ใดยังต่ำกว่าเขาทั้งหมด. ผู้นั้นก็ไปเกิดเป็นหมู่คนธรรพ์. มหาชนโดยมาก

ได้เข้าถึงพรหมโลก และเข้าถึงสวรรค์ด้วยประการฉะนี้. เพราะฉะนั้น เทวโลก และพรหมโลกจึงเต็มไปหมด. อบาย ๔ ได้เป็นเหมือนจะสูญไป.

แม้ในมหาโควินทจริยานี้ ก็พึงทราบการกล่าวเจาะจงลงไปถึงโพธิสัมภารดูจในอกิตติชาดก.

พระราชชา ๗ พระองค์ในครั้งนั้น ได้เป็นพระมหาเถระทั้งหลายในครั้งนี้. บริษัทที่เหลือ คือพุทธบริษัท. มหาโควินทะ คือ พระโลกนาถ.

พึงประกาศคุณานุภาพ มีอาทิอย่างนี้ คือ การประดิษฐานในรัชกาลของตน ๆ โดยไม่คิดฟ้องหมองใจกันและกันของพระราชชา ๗ พระองค์ มีพระราชชาเรณูเป็นต้น. ความไม่ประมาทในการถวายนุศาสน์อรรถและธรรมแก่พระราชชาเหล่านั้นใน ๗ รัชกาลอันใหญ่หลวง. การสรรเสริญอันเป็นไปแล้วว่า พระโพธิสัตว์สนทนาแม้กับพระพรหม. การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ถึงความยอดเยี่ยมอย่างยิ่งตลอด ๔ เดือนเพื่อทำความจริง. การให้พระพรหมเข้ามาถึงตนด้วยการประพฤติพรหมจรรย์นั้น. การตั้งอยู่ในโอวาทของพระพรหมแล้ว ทอดทิ้งลาภสักการะอันพระราชชา ๗ พระองค์ และชาวโลกทั้งสิ้นนำเข้าไปให้ดูก่อนน้ำลาย แล้วยึดมั่นในบรรพชาอันเป็นเครื่องหมายการบวชตามของบริษัท มีกษัตริย์และพราหมณ์เป็นต้น นับไม่ถ้วน. การติดตามคำสอนของตนดูคำสอนของพระพุทธเจ้าตลอดกาลนาน.

จบ อรรถกถามหาโควินทจริยาที่ ๕

๖. เนมิราชจिया

ว่าด้วยจริยาวัตรของพระเจ้าเนมิราช

- [๖] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นมหาราช
พระนามว่าเนมิเป็นบัณฑิต ต้องการกุศลอยู่
ในพระนครมิตลาอันอุดม ในกาลนั้น เราให้
สร้างศาลา ๔ แห่ง อันมีหน้ามุขหลังละสี่ ๆ
เรายังทานให้เป็นไปในศาลานั้นแก่ เนื้อ นก
และนรชนเป็นต้น ยังมหาทาน คือ เครื่อง
นุ่งห่ม ที่นอน และโภชนะ คือ ข้าว และ
น้ำ ให้เป็นไปแล้วไม่ขาดสาย เปรียบเหมือน
เสวก เข้าไปหานายเพราะเหตุแห่งทรัพย์
ย่อมแสวงหาของที่พึงให้ยินดีได้ ด้วยกาย-
กรรม วชิกรรม และมโนกรรมฉันใด เราก็
ฉันนั้น จักแสวงหาพระสัพพัญญุตญาณในภพ
ทั้งปวง จึงยังสัตว์ทั้งหลายให้อิ่มหนำด้วยทาน
แล้วปรารถนาโพธิญาณอันอุดม ฉะนี้แล.

จบ เนมิราชจियाที่ ๖

อรรถกถาเนมิราชจริยาที่ ๖

ฟังทราบวินิจฉัยในอรรถกถาแห่งเนมิราชจริยาที่ ๖ ดังต่อไปนี้.

บทว่า มิถิลา ยัม ปुरुคฺตเม คือในนครอันอุดมแห่งกรุงวิเทหะชื่อว่ามิถิลา.
บทว่า เนมิ นาม มหาราชา คือพระเนมิกุมาร ทรงอุบัติสืบต่อวงศ์
กษัตริย์ดุจกรุงจึงได้ชื่อว่า เนมิ. ชื่อว่าเป็น มหาราชา เพราะเป็น
พระราชาสผู้ยิ่งใหญ่ เพราะใหญ่ด้วยคุณวิเศษมีทานและศีลเป็นต้นใหญ่ และ
เพราะประกอบด้วยราชานุภาพ. บทว่า ปญฺหิโต กุสฺลตฺถิโก เป็น
บัณฑิตต้องการกุศล คือต้องการบุญเพื่อตนและเพื่อผู้อื่น.

ได้ยินว่า ในครั้งอดีตในนครมิถิลา แคว้นวิเทหะ พระโพธิสัตว์
ของเราได้เป็นพระราชาพระนามว่ามณฑพ. พระองค์ทรงสนุกสนานตอน
เป็นพระกุมารอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงได้รับตำแหน่งอุปราชอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี
ทรงครองราชสมบัติอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี พระองค์ตรัสแก่ช่างกัลบกว่า เมื่อใด
เจ้าเห็นผมหงอกบนศีรษะของเรา เมื่อนั้นเจ้าพึงบอกแก่เรา ครั้นต่อมา
ช่างกัลบกเห็นพระเกศาหงอกจึงกราบทูล แล้วเอาแหนบทองคำถอนวางไว้
บนพระหัตถ์ ทรงแลดูพระเกศาหงอก ทรงเกิดความสังเวชว่า เทวทูต
ปรากฏแก่เราแล้ว ทรงดำริว่า บัดนี้เราควรออกบวช. จึงพระราชทาน
บ้านส่วย ๑๐๐,๐๐๐ แก่ช่างกัลบก แล้วตรัสเรียกพระเชษฐกุมารมา
ตรัสว่า :-

**ผมบ่นศีรษะของพ่อหงอก ความชรา
ปรากฏแล้ว เทวทูตปรากฏแล้ว ถึงเวลาที่
พ่อจะบวชละ.**

จึงมอบราชสมบัติให้ ศิวาตนมียายุ ๘๔,๐๐๐ ปี แม้เมื่อเป็นอย่าง
นั้นก็ยังสำคัญตนคุดยืนอยู่ใกล้ความตายจึงสลดใจชอบที่จะบวช ด้วยเหตุ
นั้นท่านจึงกล่าวว่า

**พระทีฆมบดีพระนามว่า มฆเทพ ทอด-
พระเนตรเห็นพระเกศาหงอกบนพระเศียร ได้
ความสังเวชพอพระทัยที่จะทรงผนวช.**

พระราชาทรงประทานโอวาทแก่พระโอรสว่า ลูกควรประพฤติโดย
ทำนองนี้เหมือนอย่างที่ผมปฏิบัติ ลูกอย่าได้เป็นคนสุดท้ายเลย แล้วเสด็จ
ออกจากพระนครทรงผนวชเป็นภิกษุ ยังกาลเวลาให้น้อมล่วงไปด้วยฉับและ
สมบัติตลอด ๘๔,๐๐๐ ปี เมื่อสิ้นพระชนม์ก็ไปบังเกิดในพรหมโลก แม้
พระโอรสของพระองค์ก็ทรงครองราชสมบัติโดยธรรมตลอดหลายพันปี ได้
ทรงผนวชโดยอุบายนั้นเหมือนกันแล้วก็ไปบังเกิดในพรหมโลก. กษัตริย์
๘๔,๐๐๐ หย่อนไปกว่าสองพระองค์อย่างนี้คือ โอรสของกษัตริย์องค์นั้น
ก็เหมือนกัน ขององค์นั้นก็เหมือนกัน ทรงเห็นพระเกศาหงอกบนพระ-
เศียรแล้วก็ทรงผนวช.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ประดิษฐานอยู่บนพรหมโลกทรงรำพึงว่า
กัลยาณธรรมที่เราได้ทำไว้ในมนุษยโลกยังเป็นไปอยู่หรือ หรือว่าไม่เป็นไป
ได้ ทรงเห็นว่า เป็นไปตลอดกาลเพียงเท่านี้ บัดนี้จักไม่เป็นไปต่อไป.
พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า แต่เราจักไม่ให้การสืบสายของเราขาดไป จึงทรง
ถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระอัครมเหสีของพระราชามีกำเนิดในวงศ์
ของพระองค์นั่นเอง ทรงบังเกิดสืบต่อวงศ์ของพระองค์ดุจกงรถ ฉะนั้น.
ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า พระโอรสได้พระนามว่า เนมิ เพราะทรง
อุบัติสืบต่อวงศ์ตระกูลดุจกงรถ ฉะนั้น.

ในวันขนานพระนามของพระโอรสนั้น พระชนกตรัสเรียก
พราหมณ์ผู้ชำนาญการพยากรณ์ลักษณะ ครั้นพราหมณ์ตรวจดูพระลักษณะ
แล้วก็พยากรณ์ถวายว่า ขอเดชะข้าแต่พระมหाराชเจ้าพระกุมารนี้จะประดับ
ประคองวงศ์ของพระองค์ พระกุมารนี้มีอานุภาพยิ่งใหญ่ มีบุญมากกว่า
พระชนก พระเจ้าปู่และพระเจ้าตา. พระราชาได้ทรงสดับดังนั้นจึงทรง
ขนานพระนามพระโอรสนั้นว่า เนมิ เพราะอรรดดังได้กล่าวไว้แล้ว. พระ
โอรสนั้นตั้งแต่วัยเยาว์พระชนม์ ได้ทรงชวนชวายนในศีลและอุโบสถกรรม.

ลำดับนั้น พระชนกของพระกุมาร ทอดพระเนตรเห็นพระเกศา
หงอกโดยนัยก่อน จึงพระราชทานบ้านส่วยแก่ช่างกัลบก มอบราชสมบัติแก่
พระโอรสแล้ว เสด็จออกจากพระนครทรงผนวช ยังฉานให้เกิดแล้วไป
บังเกิดในพรหมโลก.

ฝ่ายพระเนมิราชทรงให้สร้างโรงทาน ๕ แห่ง คือที่ประตูประนคร ๔ แห่ง ท่ามกลางพระนคร ๑ แห่ง ทรงบริจาคมหาทาน. ทรงบริจาค วันละ ๕๐๐,๐๐๐ โรงทานละ ๑๐,๐๐๐. ทรงรักษาศีล ๕. ทรงสมาทาน อุโบสถกรรมในวันปักษ์. ทรงให้มหาชนยึดมั่นในบุญมีทานเป็นต้น. ทรง บอกรทางสวรรค์ให้. ทรงคุกคามภัยในนรก. ทรงห้ามจากบาป. มหาชน ตั้งอยู่ในโอวาทของพระเนมิราชนั้น กระทำบุญมีทานเป็นต้น จุติจาก มนุษย์โลกแล้วก็ไปบังเกิดในเทวโลก. เทวโลกเต็มไปด้วยทวยเทพ. นรก ปราศจากจว้างเปล่า.

ก็ในครั้งนั้น พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความที่อชยาศัยในการให้ ของพระองค์กว้างขวางและความที่ทานบารมีบริบูรณ์ไม่มีขาดเหลือ จึงตรัส พระดำรัสมีอาทิว่า :-

ในครั้งนั้นเราสร้างศาลา ๔ แห่ง มี
๔ มุข บริจาคทานแก่ เนื้อ นก และคน
เป็นต้น ณ ที่นั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ตทา คือในเวลาที่เป็นพระเนมิราชนั้น. บทว่า มาปยิตฺวาน คือให้สร้าง. บทว่า จตุสฺสาลํ คือโรงทานเชื่อมกัน ใน ๔ ทิศ. บทว่า จตุมุขํ คือประกอบด้วยประตู ประตูใน ๔ ทิศ. เพราะไม่สามารถทำทาน ให้สิ้นสุดไปโดยประตูเดียวเท่านั้นได้และให้

ไทยธรรมถึงที่สุดได้ เพราะโรงงานใหญ่มากและเพราะไทยธรรมและผู้ขอ
มาก จึงต้องให้สร้างประตูใหญ่ ๔ ประตูใน ๔ ทิศ แห่งโรงงาน. ณ
โรงงานนั้นตั้งแต่ประตูถึงปลายประตูไทยธรรมตั้งอยู่เป็นกองใหญ่. ทาน
ย่อมเป็นไปเริ่มตั้งแต่อรุณขึ้นจนถึงเวลาเข้าไปตามปกติ. แม้ในกาลนอกนี้ก็
จุดประทิวไว้หลายร้อยดวง. ผู้ต้องการจะมาเมื่อใดก็ให้เมื่อนั้น. ทานนั้น
มิได้ให้แก่คนยากจน คนเดินทาง วณิพก และยากจกเท่านั้น ที่จริงแล้ว
มนุษย์ชาวชมพูทวีปทั้งสิ้น แม้ทั้งหมดก็รับและบริโภคนั้นเช่นเดียวกับ
ทานของพระมหาสุทศนราช ด้วยสำเร็จแก่คนมั่งคั่ง และแม้มีสมบัติมาก
เพราะสละไทยธรรมมากมายและประณีต. จริงอยู่พระมหาบุรุษกระทำชมพู
ทวีปทั้งสิ้นให้เจริญอกงาม แล้วบริจาคมหาทานในครั้งนั้น. ทรงบริจาค
ทานด้วยให้สำเร็จ แม้แก่สัตว์เดียรัจฉานทั้งหลายมีเนื้อและนกเป็นต้นนอก
โรงงาน เช่นเดียวกับมนุษย์. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
บริจาคตาน ณ โรงทานนั้นแก่เนื้อ นก และคนเป็นต้น. ไม่บริจาคเฉพาะ
แก่สัตว์เดียรัจฉานเท่านั้น แม้แก่เปรตทั้งหลายก็ทรงให้ส่วนบุญทุก ๆ วัน.
ทรงบริจาคตานในโรงงาน ๕ แห่ง เหมือนในโรงงานแห่งเดียว. แต่ใน
บาลีกล่าวไว้จุดแห่งเดียวว่า ในครั้งนั้นเราสร้างโรงงาน ๔ โรง มี ๔ मुख.
บทนั้นท่านกล่าวหมายถึงโรงทานท่ามกลางพระนคร.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงถึงไทยธรรม ณ โรงทาน
นั้นโดยเอกเทศ จึงตรัสว่า :-

เครื่องนุ่งห่ม ที่นอน ข้าว น้ำ และ

อาหาร.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อจฺจาทนํ ได้แก่เครื่องนุ่งห่มหลายๆ อย่าง มีผ้าทำด้วยเปลือกไม้และฝ้ายเนื้อละเอียดเป็นต้น. บทว่า สยมนํ ได้แก่ ที่ควรรนอนหลายอย่าง มีเสียงและบัลลังก์เป็นต้น และพรหมทำด้วยขนแกะ และเครื่องลาดที่ปักเป็นรูปสวยงามเป็นต้น. อนึ่งในบทนี้แม้ที่นั้งก็พึงกล่าว ว่า ท่านให้ด้วย สยมน ศัพท์นั่นเอง. บทว่า อนฺนํ ปานญจ โภชนํ ได้แก่ ข้าวและน้ำมีรสเลิศต่าง ๆ ตามความชอบใจของสัตว์เหล่านั้น ๆ และ ชนิดของอาหารต่าง ๆ ที่เหลือ. บทว่า อพฺุโพจฺฉินฺนํ กริตฺวาน กระทำ ไม่ให้ขาดสาย คือกระทำไม่ให้ขาดสายทั้งกลางวันและกลางคืนตั้งแต่เริ่ม จนถึงสิ้นอายุ.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงความที่ท่านนั้นเป็นไปแล้ว โดยความเป็นทานบารมี ปรารภสัมมาสัมโพธิญาณ เพื่อจะทรงแสดงถึง อธิษาศัย ของพระองค์ที่เป็นไปแล้วในกาลนั้นด้วยข้ออุปมา จึงตรัสพระดำรัส มีอาทิว่า ยถาปี เสวโก เปรียบเหมือนเสวกดังนี้. พระพุทธดำรัสนั้นมีความดังต่อไปนี้ เปรียบเหมือนบุรุษผู้เป็นเสวก เข้าไปหานายของตนด้วยการคบหากันตามกาลอันควรเพราะเหตุแห่งทรัพย์ที่ควรได้ ย่อมแสวงหาความยินดีที่นายพึงให้ยินดีได้โดยอาการที่ให้ยินดีด้วยกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมอันใด แม้เราผู้เป็นโพธิสัตว์ก็ฉันนั้น ประสงค์จะเสพความ

เป็นพระพุทธเจ้าอันยอดเยี่ยม เป็นเจ้าโลกพร้อมทั้งเทวโลก เพื่อให้เป็นที่
ยินดีแก่สัตว์โลกนั้นจักแสวงหา ค้นหาพระสัพพัญญุตญาณอันได้ชื่อว่า
โพธิช เพราะเกิดแต่อริยมรรคญาณ กล่าวคือ โพธิ ด้วยอุบายต่าง ๆ
ในที่ทั้งปวงข้างหน้า ในภพทั้งปวง คือในภพที่เกิดแล้ว ๆ เล่า ๆ ทั้งปวง
จึงยังสัตว์ทั้งหลายให้อิ่มหนำด้วยทาน ด้วยการบำเพ็ญทานบารมี. เรา
ปรารถนาโพธิญาณ คือสัมมาสัมโพธิญาณอันอุดมนั้นจึงทำอย่างไรอย่างหนึ่ง
มีการบริจาคชีวิตเป็นต้น.

เพื่อแสดงถึงความกว้างขวางแห่งอหยาศัยในการให้ไว้ในที่นี้ด้วยประ-
การฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงกำหนดเทศนาไว้ด้วยทานบารมีเท่านั้น.
แต่ในเทศนาชาดก ท่านชี้แจงถึงความบริบูรณ์แม้แห่งศีลบารมีเป็นต้นของ
พระโพธิสัตว์นั้น. เป็นความจริงอย่างนั้นเมื่อพระโพธิสัตว์ตกแต่งพระองค์
ด้วยคุณมีศีลเป็นต้นตามนัยที่กล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล แล้วทรงให้มหาชน
ตั้งอยู่ในศีลนั้น เทวดาผู้บังเกิดเพราะตั้งอยู่ในโอวาท จึงประชุมกัน ณ
เทวสภาชื่อสุทธรรมา พวกนั้นกล่าวสรรเสริญพระคุณของพระมหาบุรุษว่า นำ
อศจรรยหนอ พวกเราได้รับสมบัตินี้เพราะอาศัยพระเนมิราชของพวกเรา.
เมื่อพระพุทธเจ้ายังมีได้อุบัติ มนุษย์อศจรรยเห็นปานนี้ก็ยังทำพุทธกิจให้
สำเร็จแก่มหาชนอุบัติขึ้นในโลก. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส
พระดำรัสมีอาทิว่า :-

นำอัครรย์หนอ ได้มีผู้ฉลาดเกิดขึ้น

ในโลก ได้เป็นพระราชาพระนามว่าเนมิราช

เป็นบัณฑิต มีความต้องการด้วยกุศล.

ทวยเทพทั้งปวงมีท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพเป็นต้น ได้สดับดังนั้น ประสงค์จะเห็นพระโพธิสัตว์. วันหนึ่ง เมื่อพระมหาบุรุษทรงรักษาอุโบสถ ประทับอยู่เบื้องบนปราสาทอันประเสริฐ ประทับนั่งขัดสมาธิในปัจฉิมยาม ทรงเกิดความปริวิตกขึ้นว่า ทานประเสริฐ หรือ พรหมจรรย์ประเสริฐ พระโพธิสัตว์ไม่สามารถตัดสิ้นความสงสัยของพระองค์ได้ ในขณะที่นั้น ภพของท้าวสักกะแสดงอาการร้อน. ท้าวสักกะทรงรำพึงถึงเหตุนี้ ครั้น ทรงเห็นพระโพธิสัตว์ทรงวิตกอยู่อย่างนั้นจึงทรงดำริว่า เอาเถิดเราจะตัดสิ้น ความวิตกของพระโพธิสัตว์นั้น จึงเสด็จมาประทับอยู่ข้างหน้า พระโพธิสัตว์ ตรัสถามว่า ท่านเป็นใคร ? จึงทรงบอกว่า พระองค์เป็นเทวราชแล้วตรัสถามว่า มหาราชพระองค์ทรงดำริถึงอะไร ? พระโพธิสัตว์จึงตรัสบอกความ นั้น. ท้าวสักกะเมื่อจะทรงแสดงให้เห็นว่าพรหมจรรย์นั้นแหละประเสริฐ ที่สุด จึงตรัสว่า :-

บุคคลเกิดในตระกูลกษัตริย์ ก็เพราะ

ประพฤติพรหมจรรย์ต่ำ บุคคลเกิดเป็นเทวดา

ก็เพราะประพฤติพรหมจรรย์ปานกลาง บุคคล

บริสุทธี ก็เพราะประพฤติพรหมจรรย์สูงสุด.

**การเป็นพรหมมิใช่เป็นได้ง่าย ๆ เพียง
วิงวอนขอให้เป็นผู้ที่จะเป็นพรหมได้นั้น
ต้องไม่มีเหย้าเรือน ต้องบำเพ็ญตบะ.**

ในบทนั้นพึงทราบความดังนี้ ความประพฤติเพียงเว้นจากเมถุนใน
ลัทธิศาสนาเป็นอันมาก ชื่อว่า พรหมจรรย์ต่ำ. ด้วยพรหมจรรย์ต่ำนั้น
ย่อมเกิดในตระกูลกษัตริย์. ความประพฤติเพียงใกล้เคียงฉาน ชื่อว่า
พรหมจรรย์ปานกลาง. ด้วยพรหมจรรย์ปานกลางนั้น ย่อมเกิดเป็นเทวดา.
แต่การยังสมาบัติ ๘ ให้เกิด ชื่อว่า พรหมจรรย์สูงสุด. ด้วยพรหมจรรย์
สูงสุดนั้นย่อมบังเกิดในพรหมโลก. ชนภายนอกกล่าวพรหมโลกนั้นว่า
นิพพาน. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า วิสุขมตติ ย่อมบริสุทธี. แต่ใน
พระศาสนา เมื่อภิกษุผู้มีศีลบริสุทธี ปรรณนาห่มุเทพออย่างใดอย่างหนึ่ง
ชื่อว่าพรหมจรรย์ต่ำเพราะเจตนาในการประพฤติพรหมจรรย์ต่ำ. ด้วย
พรหมจรรย์ต่ำนั้น ย่อมเกิดในเทวโลกตามที่ตนปรารณา. การที่ผู้มีศีล
บริสุทธียังสมาบัติ ๘ ให้เกิด ชื่อว่าพรหมจรรย์ปานกลาง. ด้วยพรหมจรรย์
ปานกลางนั้นย่อมเกิดในพรหมโลก. ส่วนผู้มีศีลบริสุทธีเจริญวิปัสสนาแล้ว
บรรลุพระอรหัต ชื่อว่าพรหมจรรย์สูงสุด. ย่อมบริสุทธีด้วยพรหมจรรย์
สูงสุดนั้น. ด้วยประการฉะนี้ท้าวสักกะจึงพรรณนาว่า มหาราช การอยู่
ประพฤติพรหมจรรย์นั้นแหละมีผลมากกว่าทานร้อยเท่า พันเท่า แสนเท่า
บทว่า กายา คือห่มุพรหม. บทว่า ยาจโยเคน คือประกอบด้วยความ

วิงวอน. บาลีว่า **ยาชโยเคน** ก็มี คือประกอบด้วยการบูชา อธิบายว่า ประกอบด้วยการให้. บทว่า **ตปสุติโน** คือบำเพ็ญตบะ. ท้าวสักกะทรง แสดงถึงการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เท่านั้น ว่ามีอานุภาพมากด้วยกาลานี้. ก็และท้าวสักกะครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว จึงให้โอรสท้าวพระโพธิสัตว์ว่า มหาราช แม้พรหมจรรย์จะมีผลมากกว่าท่านก็จริง ถึงดังนั้นพระมหาบุรุษก็ควรทำ ทั้งสองอย่างนั้นแล. จึงเป็นผู้ไม่ประมาทในทานและพรหมจรรย์ทั้งสอง จึงให้ทานและจงรักภักดีแล้วเสด็จกลับเทวโลก.

ครั้งนั้นหมู่เทพทูตถามท้าวสักกะว่า ข้าแต่จอมเทพพระองค์เสด็จไป ไหนมา? ท้าวสักกะตรัสว่า เราไปตัดสินความสงสัยของพระเจ้าเนมิราช ในกรุงมิลิตา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงพรรณานาคณสมบัติ ของพระโพธิสัตว์โดยพิสดาร. ทวยเทพได้สดับดังนั้นจึงทูล ข้าแต่จอมเทพ พวกข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายประสงค์จะเห็นพระเจ้าเนมิราช. พวกข้า- พระพุทธเจ้าขอโอกาส ขอพระองค์ตรัสเรียกพระเจ้าเนมิราชเถิด. ท้าวสักกะตรัสรับว่าตกลง แล้วตรัสเรียกมาตลีเทพบุตรมารับสั่งว่า ท่านจงไปทูล เชิญเนมิราชประทับเวชยันตปราสาทแล้วนำมา. มาตลีเทพบุตรรับเทว- บัญชาแล้วนำรถไปรับพระมหาสัตว์ พระมหาสัตว์ทรงชักไช้ไล่เลียง จึงทูล ถึงฐานะของผู้มีบาปกรรมและผู้มีบุญกรรม นำไปสู่เทวโลกตามลำดับ. แม้ ทวยเทพทั้งหลายได้สดับว่า พระเจ้าเนมิราชเสด็จมาแล้วจึงถือของหอมและ ดอกไม้ทิพย์ไปต้อนรับตั้งแต่ซุ้มประตูจิตตคฤง์ บูชาพระมหาสัตว์ด้วยของ

หอมทิพย์เป็นต้นแล้วนำไปสู่สุวรรณเทวสภา. พระราชาเสด็จลงจากรถแล้วเสด็จเข้าไปยังเทวสภาประทับนั่งร่วมอาสนะกับท้าวสักกะ ท้าวสักกะต้อนรับด้วยกามทิพย์ ทรงปฏิเสธรว่า ข้าแต่จอมเทพ ขออย่าทรงต้อนรับด้วยกามอุปมาด้วยผู้ยืมของเหล่านี้แก่ข้าพระองค์ แล้วทรงแสดงธรรมโดยอนึ่งปริยาย ทรงประทับอยู่ ๗ วัน โดยนับจำนวนวันของมนุษย์ แล้วทูลว่า ข้าพเจ้าจะกลับมนุษยโลก. ข้าพเจ้าจักทำบุญมีทานเป็นต้น ณ มนุษยโลกนั้น. ท้าวสักกะมีเทวบัญชาจะมาตลีเทพบุตรว่า ท่านจงนำพระเจ้าเนมิราชไปยังกรุงมถิลาคิด. มาตลีเทพบุตรทูลเชิญพระโพธิสัตว์ให้ทรงขึ้นสู่เวชยันตรถแล้วพาไปส่งถึงกรุงมถิลาทิศปราจีน. มหาชนเห็นทิพยรถจึงได้ทำการต้อนรับพระราชา. มาตลีเทพบุตรทูลเชิญพระมหาสัตว์ให้ลงข้างสี่หบัญชรแล้วทูลลากลับไปยังเทวโลก. แม้มหาชนก็พากันมาล้อมพระราชาทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ เทวโลกเป็นอย่างไรบ้างพระเจ้าข้า พระราชาทรงพรรณนาถึงสมบัติในเทวโลก แล้วทรงแสดงธรรมว่า แม้พวกท่านก็จงทำบุญมีทานเป็นต้น. พวกท่านจักเกิดขึ้นเทวโลกนั้นด้วยประการฉะนี้. ครั้นต่อมาพระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นพระเกศาหงอกตามนัยที่กล่าวแล้วในก่อน ทรงมอบราชสมบัติแก่พระโอรสทรงละกาม ทรงผนวช เจริญพรหมวิหาร ๔ แล้วเสด็จไปสู่พรหมโลก.

ท้าวสักกะในครั้งนั้นได้เป็นพระอนูรุธเถระในครั้งนี้. มาตลีเทพบุตรคือพระอานนท์. พระราชา ๘๔,๐๐๐ คือพุทธบริษัท. พระเจ้าเนมิราชคือพระโลกนาถ.

แม้ในเนมิราชจริยานี้ ก็พึงเจาะจงกล่าวถึงโพธิสมภารของพระเจ้า
เนมิราชนั่น โดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลังนั่นแล.

อนึ่ง พึงเจาะจงกล่าวถึงคุณานุภาพมีอาทิอย่างนี้ คือการละสมบัติ
ในพรหมโลกแล้วบังเกิดในมนุษย์โลก ด้วยพระมหากรุณาว่า เราจักติดตาม
กัลยาณวัตรที่พระองค์ปฏิบัติมาแล้วในก่อน. อธิษาศัยในทานอันกว้างขวาง.
การปฏิบัติในทานเป็นต้นอันสมควรแก่อธิษาศัยนั้น. การให้มหาชนตั้งอยู่
ในการปฏิบัตินั้น. ความท้อของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายแผ่ไปแล้ว. ความ
นำพิสงวในการเข้าไปหาของท้าวสักกเทวราช. แม้ท้าวสักกะทรงต้อนรับ
สมบัติทิพย์ก็ไม่พอพระทัย สมบัติทิพย์นั้นแล้วกลับไปยังที่อยู่ของมนุษย์
อีกเพื่อเพิ่มพูนบุญสมภาร. ความไม่ติดอยู่ในสมบัติทั้งปวงมีลาภสมบัติเป็น
ต้น.

จบ อรรถกถาเนมิราชจริยาที่ ๖

๗. จันทกุมารจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของพระจันทกุมาร

[๗] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นโอรสของพระเจ้าเอกราชมีนามว่าจันทกุมาร อยู่ในพระนครปุบผวดี ในกาลนั้น เราพ้นจากการบูชาญแล้ว ออกไปจากที่บวงสรวงนั้น ยังความสังเวชให้เกิดขึ้น แล้วยังมหาทานให้เป็นไป เราไม่ให้ทานแก่ทักษิณบุคคลแล้วยอมไม่ดื่ม น้ำ ไม่เคี้ยวของเคี้ยว และไม่บริโภคโภชนะ ๕ - ๖ ราตรีบ้าง เปรียบเหมือนพ่อค้ารวบรวมสินค้าไว้แล้ว ในที่ใดจะมีลาภมากคือได้กำไรมาก ก็นำสินค้าไปในที่นั้น ฉันทอแม้อาหารของคนที่เราให้แล้วแก่คนอื่น มีกำลังมาก (มากมาย) ฉันทนั้น (สิ่งของที่เราให้ผู้อื่น มีกำลังมา ว่าสิ่งของที่คนใช้เอง ฉันทนั้น) เพราะฉะนั้น ทานที่เราให้ผู้อื่นจักเป็นส่วนร้อย เรา รู้อำนาจประโยชน์นี้ จึงให้ทานในภพน้อย

**ภพใหญ่ เราไม่ถอยกลับ คือไม่ถอยออกจาก
การให้ทาน เพื่อบรรลุสัมโพธิญาณ ฉะนั้นแล.**

จบ จันทกุมารจริยาที่ ๗

อรรถกถาจันทกุมารจริยาที่ ๗

ฟังทราบวินิจฉัยในอรรถกถาจันทกุมารจริยาที่ ๗ ดังต่อไปนี้. บทว่า **เอกราชสุต อตุโร** คือเป็นพระโอรสของพระเจ้ากาสิพระนามว่า เอกราช. บทว่า **นคเร ปุ่ปุผวติยา** ในพระนครบุผวติ. บทว่า **จนุทสวุหโย** คือฟังเรียกชื่อด้วยศัพท์ว่า **จนุท** อธิบายว่า ชื่อ **จันทะ**.

มีเรื่องเล่าว่า ในอดีตกาลกรุงพาราณสีนี้มีชื่อว่าบุผวติ. ณ เมืองบุผวตินั้น โอรสของพระราชาวสวัตติ พระนามว่า เอกราช ครองราชสมบัติ. พระโพธิสัตว์ได้ถือปฏิสนธิ ในพระครรภ์ของพระอัครมเหสี ของพระเจ้าเอกราชนั้น พระนามว่าโคตมี. พระชนกชนนีขนานพระนามว่า **จันทกุมาร**. เมื่อพระจันทกุมารทรงดำเนินได้ ก็เกิดพระโอรสอื่นอีกพระนามว่า **สุริยกุมาร**. เมื่อสุริยกุมารทรงดำเนินได้ ก็เกิดพระธิดาองค์หนึ่ง พระนามว่า **เสลา**. พระโอรสและพระธิดาเหล่านั้นได้มีพระภาคต่างพระมารดาอีกสองพระองค์ คือ **ภัทเสนะ** และ **สุร**. พระโพธิสัตว์เจริญวัยขึ้นโดยลำดับ ได้สำเร็จศิลปศาสตร์และวิชาปกครอง. พระราชบิดาได้อภิเษกสมรสพระราชธิดาจันทาแก่พระโพธิสัตว์ แล้วทรงตั้งให้เป็นอุปราช. พระโพธิสัตว์มีพระโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่า **वासुदे**. พระราชามีปุโรหิต

คนหนึ่ง ชื่อว่า ชันฆาหาละ. ทรงแต่งตั้งชันฆาหาละให้เป็นผู้ตัดสินคดี. ชันฆาหาละเป็นคนเห็นแก่สินบน ได้สินบนแล้วก็ตัดสินผู้ที่ไม่เป็นเจ้าของ ให้เป็นเจ้าของ ผู้เป็นเจ้าของให้ไม่เป็นเจ้าของ. อยู่มาวันหนึ่ง บุรุษผู้หนึ่ง. ถูกตัดสินให้แพ้ จึงร้องคำว่าปุโรหิตในโรงวินิจฉัยคดี ครั้นเดินออกมาเห็น พระโพธิสัตว์กำลังเสด็จมาเฝ้าพระราชบิดา ก็หมอบลงแทบพระบาทของ พระโพธิสัตว์ แล้วสะอื้นให้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ชันฆาหาลปุโรหิตกินสินบนในโรงศาล แม้ข้าพระองค์ก็ถูกเขารับสินบน ยังตัดสินให้แพ้อีก. พระโพธิสัตว์ทรงปลอบบุรุษนั้นว่า อย่ากลัวไปเลย แล้วทรงนำไปยังโรงวินิจฉัย ได้ทรงตัดสินผู้ที่เป็นเจ้าของให้เป็นเจ้าของ. มหาชนก็พากันส่งเสียงร้องสาธุการ.

พระราชาทรงสดับ ข่าว่าพระโพธิสัตว์วินิจฉัยคดียุติธรรม จึงตรัสเรียกพระโพธิสัตว์มาแล้วพระราชทานการวินิจฉัยแก่พระโพธิสัตว์ว่า ตั้งแต่บัดนี้ไป เจ้าผู้เดียวจงวินิจฉัยคดีทั่วไป. ผลประโยชน์ของชันฆาหาละก็ขาดลง ตั้งแต่นั้นมาชันฆาหาละก็ผูกอาฆาตในพระโพธิสัตว์คอยหาโอกาสจับผิดเรื่อยมา. ส่วนพระเจ้าเอกราชมีพระสติปัญญาอ่อนเชื่อคนง่าย. วันหนึ่งทรงสุบินไปว่าได้เห็นเทวโลก ประสงค์จะเสด็จไป ณ เทวโลกนั้น จึงตรัสกะปุโรหิตว่า ขอท่านจงบอกทางไปพรหมโลก. ปุโรหิตทูลว่า ขอเดชะพระองค์ทรงให้ทานยังบุชชาญด้วยสิ่งมีชีวิต อย่างละ ๔ ๆ ตรัสถามว่า ทานยังเป็นอย่างไร ทูลว่า การบริจาคนสัตว์สองเท้าสี่เท้าเพื่อบุชชาญ ทำให้เป็นอย่างละ ๔ ๆ เหล่านี้ คือ พระโอรส พระธิดา พระอัครมเหสี เศรษฐี ช้างมงคล

และม้ามงคล บุษาด้วยเลือดในลำคอของสัตว์เหล่านั้น ชื่อว่าทานยัง พระราชาทรงยินยอม. ด้วยประการฉะนี้ ชัณฑหาละคิดว่าจักบอกทางสวรรค์ แต่บอกทางนรก.

แม้พระราชาที่ทรงสำคัญว่า ชัณฑหาละนั้นเป็นบัณฑิต มีพระประสงค์จะปฏิบัติตามด้วย ทรงสำคัญว่าวิธีที่ชัณฑหาละบอกนั้นเป็นทางสวรรค์ จึงรับสั่งให้ขุดหลุมบุษายัญหลุมใหญ่ แล้วมีพระบัญชาว่า พวกท่านจงนำสัตว์สองเท้าสี่เท้าทั้งหมดตามที่ชัณฑหาละสั่งตั้งแต่พระราชกุมาร มีพระโพธิสัตว์เป็นต้นไปในที่ที่ประกอบพิธีบุษายัญ. สิ่งของเครื่องใช้ในการบุษายัญทั้งหมดเตรียมไว้พร้อมแล้ว. มหาชนได้ฟังดังนั้นก็ระเบ็งเซ็งแซ่่วนวายกันยกใหญ่. พระราชาทรงร้อนพระทัย แต่ถูกชัณฑหาละ ชักจูงก็ทรงบัญชาเหมือนอย่างนั้นอีก. พระโพธิสัตว์ทรงทราบว่ ชัณฑหาละไม่ได้ทำหน้าที่ตัดสินคดีจึงผูกอาฆาตเรา ประารถนาจะให้เราตาย จะได้ทำความพินาศล่มจมให้เกิดแก่มหาชนอีก แม้พยายามเพื่อให้พระราชาทรงสำนึกผิดด้วยอุบายหลายอย่าง จากการเข้าพระทัยผิคนั้นก็ไม่สามารถทำให้กลับพระทัยได้. มหาชนร่ำร้องอยู่เซ็งแซ่. พระโพธิสัตว์ทรงสงสารมาก. เมื่อมหาชนร่ำร้องเซ็งแซ่อยู่นั้น พิธีกรรมทั้งหมดในหลุมบุษายัญก็สำเร็จลง. พวกราชบุรุษนำพระราชโอรสเข้าไปแล้วให้นั่งก้มคอลง. ชัณฑหาละนำถาดทองคำเข้าไป ถือบยื่นอยู่ด้วยคิดว่า จักตัดพระศอกของพระโพธิสัตว์. พระนางจันทาเทวีมเหสีของพระโอรสเห็นดังนั้น คิดว่าบัดนี้เราไม่มีที่พึ่งอื่นแล้ว เราจักทำ

ความสวัสดิแก่พระสวามีด้วยกำลังความสัจของตน จึงประกอบอัญชลีดำเนิน
ไปในระหว่างชุมชน กระทำสัตยาธิษฐานว่า ทางสวรรค์ที่ขัณฑหาละบอก
นี้เป็นกรรมชั่วโดยส่วนเดียว. ด้วยคำสัจของข้าพเจ้านี้ขอความสวัสดิจึงมี
แก่พระสวามีของข้าพเจ้าเถิด. พระนางจันทาทวีได้ตั้งสัตยาธิษฐานต่อไป
อีกว่า :-

**ขอทวยเทพทั้งหลาย ทั้งมวลบรรดามีอยู่
ในโลกนี้ จงมาเป็นที่พึ่ง ของปกป้องข้าพเจ้า
ผู้ไร้ที่พึ่ง ขอให้ข้าพเจ้าได้อยู่กับสามีด้วยความ
สวัสดิเถิด.**

ท้าวสักกเทวราชได้ทรงสดับเสียงร่ำไห้ของพระนางจันทาทวีนั้น ทรง
ทราบเรื่องราวทั้งหมด จึงทรงฉวยก้อนเหล็กมีไฟโพลง ให้พระราชาหวาด
สะดุ้ง แล้วมีเทวโองการให้ปลดปล่อยผู้ที่จะถูกฆ่าเพื่อบุชายัญทั้งหมด. ท้าว-
สักกาก็ได้ทรงแสดงรูปทิวของพระองค์ในครั้งนั้น ทรงกวัดแกว่งพระขรรค์
เพชรรุ่งโรจน์สว่างไสว ประทับยืนอยู่บนอากาศมีเทวดารัสว่า คุณก่อนพระ-
ราชาผู้ลามกใจร้าย กาพักณณี การไปสวรรค์ด้วยการทำปาณะติบาต ท่าน
เคยเห็นเมื่อไร. ท่านจงปล่อยพระจันทกุมารและชนทั้งหมดเหล่านี้ จาก
เครื่องผูกมัด. หากท่านไม่ปล่อย เราจักผ่าศีรษะของท่านและของพราหมณ์
ช้วนี่เดี๋ยวนี้ตรงนี้ทีเดียว. พระราชาและพราหมณ์เห็นความอัศจรรย์ดังนั้น
ก็รีบให้ปล่อยสัตว์ทั้งหมดจากเครื่องผูกมัด.

ครั้งนั้นมหาชนต่างเอิกเกริกไกล้ำหลรินดมหลุมบูชาัญญ แล้วถือก้อนดินคนละก้อนปาชนทหาละจนถึงแก่ความตาย ณ ที่นั่นเอง แล้วเตรียมจะฆ่าพระราชาด้วย. พระโพธิสัตว์ตรงเข้าสวมกอดพระบิดาไว้ก่อนไม่ให้ถูกฆ่าได้. มหาชนพากันกล่าวด้วยความแค้นว่า เราจะไว้ชีวิตพระราชาลามกนั้น แต่จะไม่ให้เสวตฉัตร ไม่ให้อยู่ในพระนคร จะให้ไปอยู่นอกพระนคร แล้วช่วยกันปลดเปลื้องเครื่องยศของพระราชาดออก ให้นุ่งผ้ากาสาจะ เอาผ้าเก่าข้อมขมึ้นโพกศีรษะทำเช่นคนจันฑาล แล้วส่งไปอยู่บ้านคนจันฑาล. อนึ่งชนเหล่าใดบูชาัญญด้วยการฆ่าสัตว์เองก็ดี ให้ผู้อื่นบูชาัญญก็ดี พลอยยินดีก็ดี ชนเหล่านั้นทั้งหมดจะต้องตกนรก. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า :-

คนทั้งปวงตกนรก เพราะทำความชั่ว

คนได้ไปสวรรค์ เพราะไม่ทำความชั่ว.

ลำดับนั้น ราชบริพาร ชาวนคร ชาวชนบท แม้ทั้งหมดประชุมกัน อภิเษกพระโพธิสัตว์ไว้ในราชสมบัติ. พระโพธิสัตว์ทรงเสวยราชสมบัติโดยธรรม ทรงระลึกถึงความพินาศอันเกิดขึ้นแก่พระองค์และแก่มหาชน โดยเหตุอันไม่สมควร ทรงเกิดความสังเวช มีพระอุตสาหะในการบำเพ็ญบุญให้ยิ่งขึ้นไป ทรงบริจาคมหาทาน. ทรงรักษาศีล. ทรงสมาทานอุโบสถกรรม. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า :-

ในกาลนั้น เราพ้นจากการบูชาแล้ว
ออกไปจากที่บวงสรวงนั้น ยังความสังเวชให้
เกิดขึ้น แล้วบริจาคมหาทาน.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ยชนา มุตฺโตหฺต พ้นจากการบูชาแล้ว ก็พ้นจากการถูกฆ่าโดยนัยดังกล่าวแล้วจากยัญพิธีที่ขันทหาละเตรียมไว้. บทว่า นิภูขฺนุโต ยณฺณวณฺณโต ออกจากที่บวงสรวง คือออกจากที่บูชาญานั้น พร้อมกับมหาชนผู้เกิดความอึดสาหะเพื่อจะทำการอภิเษก. บทว่า ตํ เวคฺขณียตุวาน ยังความสังเวชให้เกิดขึ้นคือให้เกิดความสังเวชเป็นอย่างยิ่งว่า การอาศัยอยู่ในโลกมีอันตรายมาก. บทว่า มหาทานํ ปวตฺตยฺยิ บริจาคมหาทาน คือสร้างโรงทาน ๖ แห่ง แล้วบริจาคมหาทาน เช่นกับทานของพระเวสสันดร ด้วยการบริจาคตริพยมก. ด้วยบทนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความที่มหาทานนั้นเป็นไปแล้วตั้งแต่ได้รับอภิเษก.

บทว่า ทกฺขิณฺณเย อทฺตฺวาน คือเราไม่บริจาคไทยธรรมในทักษิณญาณบุคคลแล้ว. บทว่า อปี จปฺปญฺจ. รตฺตโย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า ทุกครั้งเราไม่บริโภคน้ำของคัมของเคี้ยวและของบริโภคน้ำ ๖ ราตรีบ้าง ๕ ราตรีบ้าง.

ได้ยินว่า ในครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ ทรงกระทำมพุกวิปทังสินให้เจริญอกงาม ทรงบริจาคมหาทานคจุฝนตกท่าใหญ่. พระโพธิสัตว์ทรงบริจาคทานมากมาย และประณีตทั้งนั้น มีข้าวและน้ำเป็นต้นในโรงทาน แก่

ผู้ขอทั้งหลายตามความพอพระทัย ทุก ๆ วัน ก็จริง ถึงดังนั้นหากพระองค์ยังไม่ทรงบริจาทานแก่ผู้ขอทั้งหลาย ก็จะไม่เสวยพระกระยาหารที่เตรียมไว้สำหรับพระองค์ แม้พระกระยาหารนั้นจะสมควรแก่พระราชา. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงความนั้นว่า **นาหิ ปิวามิ** เราจะยังไม่บริโภค.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงถึงเหตุในการบริจาทแก่ผู้ขอทั้งหลายอย่างนั้น จึงทรงนำข้อเปรียบเทียบด้วยนัยมีอาทิว่า **ยลาปิ วาณิโช นาม** เปรียบเหมือนพ่อค้า ดังนี้.

อธิบายเนื้อความนั้นดังนี้ เปรียบเหมือนพ่อค้าไปทำการค้า มีสินค้า น้อย แต่ขายได้มาก จึงสะสมสินค้าให้มากไว้เมื่อรู้เทศกาล ในเทศกาล ใดจะได้กำไรมาก ก็นำสินค้านั้นไปขายในเทศกาลนั้น.

บทว่า **สภฏตุตาปี** คืออาหารของตนที่ดี อาหารที่ตนบริโภคที่ดี. ปาฐะว่า **สภปริภูตตา** บ้าง. บทว่า **ปเร** คือบุคคลผู้รับอื่น. บทว่า **สตาภาโค** ส่วนร่อย คือ ส่วนหลายร่อยจักมีต่อไป. ท่านอธิบายไว้ว่า เหมือนสินค้าที่พ่อค้าซื้อจะไม่ขายในที่นั้นทันที จะรอไว้ขายในเทศกาล จะได้มีกำไรมาก มีผลไพบูลย์ ฉันทใด ของของตนก็ฉันทนั้นตนเองยังไม่บริโภค ให้บุคคลผู้รับอื่นก่อน จักมีผลมาก จักมีส่วนหลายร่อย. เพราะฉะนั้นตนเองไม่ควรบริโภค ควรให้ผู้อื่นก่อน ด้วยประการฉะนี้. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ให้ท่านในสัตว์เดียรัจฉาน ฟังหวังทักษิณาร้อยเท่า ให้ท่านในปุถุชนผู้เป็นทาสหวังได้พันเท่า. ฟังทราบความพิสดารต่อไป. พระผู้มี

พระภาคเจ้าตรัสเมื่อดังนั้นไว้อีกมีอาทิว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลายหากว่าสัตว์ทั้งหลายพึงรู้ผลของการบริจาคทาน เหมือนอย่างที่เรารู้ คือไม่ให้ก่อนแล้วไม่พึงบริโภคนั้น อนึ่ง จิตมีความตระหนี่เป็นมลทินของสัตว์เหล่านั้น ย่อมไม่ควบคุมตั้งไว้. ก้อนข้าวก้อนหลัง คำข้าวคำหลัง พึงมีแก่สัตว์เหล่านั้น เมื่อยังไม่แบ่งจากก้อนข้าวคำข้าวนั้น ไม่ควรบริโภคนั้น.

บทว่า เอตมตฺถวสฺส ญตฺวา เรารู้อ่านาจอประโยชน์นี้ คือรู้อ่านาจอประโยชน์ รู้เหตุ กล่าวคือความที่ท่านมีผลมาก และความที่ท่านเป็นปัจจัยแห่งสัมมาสัมโพธิญาณ. บทว่า น ปฏิภุทฺถามิ ทานโต เราไม่ทอดทิ้งจากการให้ คือไม่ทอดทิ้ง ไม่หลีกเลี่ยงจากทานบารมีแม้แต่น้อย. เพื่ออะไร. เพื่อบรรลुสัมโพธิญาณ อธิบายว่า เพื่อบรรลุสัมโพธิญาณ คือ พระสัมพัชฌญาณุตตญาณ.

ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์ เมื่ออุทฺถมาชนจับไล่พระบิดาไปอยู่บ้านคนจันทาล ได้ทรงประทานเสบียงอันควรให้ผ่านุงและฝ่าห่ม. แม้พระบิดานั้นก็ไม่ได้เข้าพระนคร เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จไปนอกพระนครเพื่อทอดพระเนตรพระอุทฺถยาน. พระบิดาไม่ไหว. ไม่ทำอัญชลีกรรมด้วยเห็นว่าเป็นบุตร แต่กล่าวว่า ขอให้ลูกจงมีอายุยืนนานเถิด. แม้พระโพธิสัตว์ในวันที่เห็นพระบิดา ก็ทรงกระทำสัมมานะเป็นอย่างดี. พระโพธิสัตว์ทรงครองราชสมบัติโดยธรรมอย่างนี้ เมื่อสวรรคตก็เสด็จสู่เทวโลกพร้อมด้วยบริษัท.

ข้าพเจ้าในครั้งนั้นได้เป็นเทวทัตในครั้งนี้. พระนางโคตมีเทวี
คือพระนางมหายา. พระนางจันทราธาธา คือพระมารดาพระราहुล.
พระวาสุละ คือพระราहुล. พระนางเสลา คือพระนางอุบลวรรณา. พระ-
สุระ คือพระมหากัสสป. พระภัททเสนะ คือพระมหาโมคคัลลานะ. พระ-
สุริยกุมาร คือพระสารีบุตร. พระเจ้าจันทราธา คือพระโลกนาถ.

แม้ในที่นี้ก็ควรจะจงกล่าวถึงบารมีที่เหลือของพระโพธิสัตว์นั้นตาม
สมควรโดยนัยดังกล่าวแล้วในก่อนนั้นแล. พึงจะจงกล่าวถึงคุณานุภาพมี
อาทิว่า ในครั้งนั้นพระโพธิสัตว์แม่ทรงรู้ว่า ข้าพเจ้าเป็นคนหยาบคายก็
ทรงใช้คุลยพินิจวินิจัยคดีโดยธรรมโดยเสมอ แม่ทรงทราบวิธีบูชาัญญ
อย่างนั้นของข้าพเจ้า เพื่อประสงค์จะปลงพระชนม์พระองค์ ก็มีได้มีจิต
โกรธเคืองข้าพเจ้านั้น. แม้สามารถจะจับบริษัของพระองค์ ซึ่งเป็นศัตรู
ของพระบิดา เมื่อพระบิดาประสงค์จะทำพระองค์ให้เป็นบุรุษสัตว์เลี้ยงแล้ว
ปลงพระชนม์เสีย ก็มีได้ใช้ตำแหน่งหน้าที่ในการลงอาชญา ด้วยทรงดำริว่า
การพิโรธด้วยกรรมหนักไม่สมควรแก่คนเช่นเรา. เมื่อปุโรหิตถอดคาบออก
จากฝักย่างเท้าเข้าไปเพื่อจะตัดศีรษะ เพราะพระองค์มีจิตแผ่เมตตาไปใน
พระบิดาของพระองค์เสมอกับในพระโอรส และสรรพสัตว์ทั้งหลาย. เมื่อ
มหาชนฮือกันเข้าไปหมายจะปลงพระชนม์พระบิดา ตนเองเข้าสวมกอดพระ-
บิดาให้ชีวิตพระบิดานั้น. แม้เมื่อทรงบริจาคนหาทานเช่นกับทานของพระ-
เวสสันดร ทุก ๆ วัน ก็มีได้ทรงอิมด้วยทาน. การให้ของที่ควรให้แก่พระ-

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๕ ภาค ๓ - หน้าที่ 127

ชนก ผู้ถูกมหาชนจับไล่ให้ไปอยู่ในบ้านคนจันทาลแล้วทรงเล็งดู. การ
ให้มหาชนตั้งอยู่ในการทำบุญ.

จบ อรรถกถาจันทกุมารจริยาที่ ๗

๘. สิวราชจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของพระเจ้าสิวราช

[๘] ในกาลเมื่อเราเป็นกษัตริย์พระนามว่าสิวิ อยู่
ในพระนครอันมีนามว่าอิฏฐะ เรานั่งอยู่ใน
ปราสาทอันประเสริฐ ได้ดำริอย่างนี้ว่า ทาน
ที่มนุษย์พึงให้ได้อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เราไม่ได้ให้
แล้วไม่มี แม้ผู้ใดพึงขอจากขุกะเรา เราก็จึงให้
ไม่หวั่นใจเลย ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าทวย-
เทพ ทรงทราบความดำริของเราแล้ว ประทับ-
นั่งในเทพบริษัท ได้ตรัสพระดำรัสนี้ว่า พระเจ้า
สิวิผู้มีฤทธิ์มาก ประทับนั่งในปราสาทอันประ-
เสริฐ พระองค์ทรงดำริถึงทานต่าง ๆ ไม่ทรง
เห็นสิ่งที่ยังมิได้ให้ ข้อนั้นจะเป็นจริงหรือไม่
หนอ ฉะนั้น เราจักทดลองพระองค์ดู ท่าน
ทั้งหลายพึงคอยอยู่สักครู่หนึ่ง เพียงเรารู้น้ำใจ
ของพระเจ้าสิวิเท่านั้น ท้าวสักกะจึงทรงแปลง-
เพศเป็นคนตาบอด มีกายสั้น ศีรษะหงอก
หนังหย่อน กระสับกระส่ายเพราะชรา เข้าไป

เฝ้าพระราชานในกาลนั้น อินทพราหมณ์นั้นประ-
คองพระพาหาเบื้องซ้ายขวา ประนมกรอัญชลี
เหนือเศียร ได้กล่าวคำนี้ว่า ข้าแต่พระมหา-
ราชาผู้ทรงธรรม ทรงปกครองรัฐให้เจริญ ข้า-
พระองค์จงขออะพระองค์ เกียรติคุณคือความ
ยินดีในทานของพระองค์ ขจรไปในเทวดา
และมนุษย์ หน่วยตาแม่ทั้งสองของข้าพระองค์
บอดเสียแล้ว ขอจงพระราชทานพระเนตรข้าง
หนึ่งแก่ข้าพระองค์เถิด แม้พระองค์จักทรงยัง
อศภาพให้เป็นไปด้วยพระเนตรข้างหนึ่ง เรา
ได้ฟังคำของพราหมณ์แก่นั้นแล้ว ทั้งดีใจและ
สลดใจประคองอัญชลี มีปีติและปราโมทย์
ได้กล่าวคำนี้ว่า เราคิดแล้วลงจากปราสาทมา
ถึงที่นี้บัดนี้เอง ท่านรู้จักของเราแล้ว มาขอ
นัยน์ตา โอ ความปรารถนาของเราสำเร็จแล้ว
ความดำริของเราบริบูรณ์แล้ว วันนี้ เรจักให้
ทานอันประเสริฐ ซึ่งเราไม่เคยให้ แก่യാจก
มานี้แน่ะหมอลิวีกะ จงขมิขมัน อย่าชักช้า

อย่าครั้นคร้าม จงควักนัยน์ตาแม่ทั้งสองข้าง
ออกให้แก่ฉัพพนี้ เดียวนี้ ทมอสิวิกะนั้น
เราเตือนแล้ว เชื้อฟังคำของเรา ได้ควักนัยน์-
ตาทั้งสองออกดูจาวตาลให้แก่จากทันที เมื่อ
เราจะให้ก็ดี กำลังให้ก็ดี ให้แล้วก็ดี จิตของ
เราไม่เป็นอย่างอื่น เพราะเหตุแห่งพระโพธิ-
ญาณนั่นเอง จักขุทั้งสองเราจะเกลียดชังก็หา
มิได้ แม้คนเราก็มิได้เกลียดชัง แต่พระสัพ-
พัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา ฉะนั้น เราจึงได้
ให้จักขุ ฉะนี้แล.

จบ สิวีราชจริยาที่ ๘

อรรถกถาสิวีราชจริยาที่ ๘

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถกถาสิวีราชที่ ๘ ดังต่อไปนี้. บทว่า อริฏฐ-
สวหุเย นนเร คือในพระนครชื่อว่า อริฏฐบุรี. บทว่า สิวี นามาสี
ขตุติโย กษัตริย์พระนามว่า สิวี คือ พระราชาได้มีพระนามอย่างนี้โดย
โคตรว่า สิวี.

ได้ยินว่าในอดีตกาล ครั้งเมื่อพระเจ้าสิวีครองราชสมบัติอยู่ในอริฏฐ-
ปุรนคร แคว้นสีพีพระมหาสัตว์ทรงอุบัติเป็นพระโอรสของพระเจ้าสิวีราชนั้น.

พระนามของพระมหาสัตว์นั้นว่า **สิวิ कुमार**. ครั้นพระมหาสัตว์เจริญวัยได้
เสด็จไปยังเมืองตักกสิลา ทรงเล่าเรียนศิลปะ สำเร็จแล้วเสด็จกลับ ทรง
แสดงศิลปะแก่พระบิดา ได้รับตำแหน่งอุปราช ย่อมมาพระบิดาสวรรคต ได้
เป็นพระราชา ทรงละอคติ ทรงตั้งอยู่ในราชธรรม ครองราชสมบัติ ทรง
ให้สร้างโรทาน ๖ แห่ง คือ ที่ประตู่พระนคร ๔ แห่ง ท่ามกลางพระนคร
๑ แห่ง ที่ประตู่พระราชนิเวศน์ ๑ แห่ง ทรงบริจาคมหาทานวันละ ๖๐๐,๐๐๐
ทุกวัน. ในวัน ๘ คำ ๑๔ คำ และ ๑๕ คำ ได้เสด็จไปยังโรทานด้วยพระ-
องค์เอง ทรงตรวจตราโรทาน. บางคราวในวัน ๑๕ คำ ตอนเช้าตรู่พระองค์
ประทับนั่งบนราชบัลลังก์ ภายใต้พระเศวตฉัตรที่ยกขึ้น ทรงดำริว่า ทาน
ภายนอกของเราไม่ยังจิตใจยินดีเหมือนทานภายใน. โฉนหนอในเวลาที่เรา
ไปโรทาน จะมีผู้ขอไร ๆ ไม่ขอวัตถุภายนอก ฟังขอวัตถุภายในอย่างเดียว.
ก็หากว่าใคร ๆ ฟังขอเนื้อหรือเลือดในร่างกายของเรา ศีรษะ เนื้อหัวใจ
นัยน์ตา ร่างกายครั้งหนึ่งหรืออวัยวะทั้งสิ้นเอาไปเป็นทาส เราก็ยังความ
ประสงค์ของผู้นั้นให้บริบูรณ์ในทันที สามารถจะให้ได้. แต่ในบาลีก้าวไว้
เพียงนัยน์ตาเท่านั้น. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เรานั่งอยู่บนปราสาทอันประเสริฐ ได้ดำริ
อย่างนี้ว่า ทานที่มนุษย์ฟังให้อย่างใดอย่างหนึ่ง
ที่เราไม่ได้ให้แล้วไม่มี แม้ผู้ใดฟังขอจักษุของ
เรา เราก็จะฟังให้ไม่หวั่นใจเลย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า มานุสฺสึ ทานํ ได้แก่ข้าวและน้ำเป็นต้น อันเป็นทานที่มนุษย์ทั่วไปจะพึงให้. ก็เมื่ออหิชาศย์ในการให้อันกว้างขวาง เกิดขึ้นแก่พระมหาสัตว์อย่างนี้ ปันทุกัมพลลีลาอาสน์ของท้าวสักกะแสดงอาการร้อน. ท้าวสักกะนั้นทรงรำพึงถึงเหตุนี้ ได้ทรงเห็นพระอหิชาศย์ของ พระโทธิสัตว์ว่า พระเจ้าสิริราชทรงดำริว่า วันนี้หากมีผู้มาขอดวงตาเรา เราก็จักลวักดวงตาให้เขา ท้าวสักกะจึงตรัสแก่เทพบริษัทว่า เราจักทดลอง พระโทธิสัตว์ก่อนว่า จักสามารถให้ดวงตาจริงหรืออ้อไม่ เมื่อพระโทธิสัตว์ ทรงสรณานด้วยน้ำหอม ๑๖ หม้อ แล้วทรงประดับด้วยสรรพาลังการ ทรงประทับบนคอช้างพระที่นั่ง ซึ่งตกแต่งไว้เป็นอย่างดี เสด็จไปยังโรง- ทาน ท้าวสักกะจึงทรงแปลงเพศเป็นพราหมณ์ตาบอด เป็นคนแก่ก ๆ เงิน ๆ ทรงเหยียดพระพาหาทั้งสองในที่เป็นเนินแห่งหนึ่ง ให้อยู่ในคลองจักษุของ พระโทธิสัตว์นั้น แล้วทรงยื่นถวายพระพรขอให้พระราชาทรงพระเจริญ พระโทธิสัตว์ทรงชักช้างไปตรงหน้าพราหมณ์แปลงนั้น แล้วตรัสถามว่า ท่านพราหมณ์ ท่านต้องการอะไรพราหมณ์ทูลขอดวงตาข้างหนึ่งโดยตรัสว่า ชาวโลกทั้งสิ้นแพร่สะพัดไปไม่ขาดสายด้วยการประกาศเกียรติคุณอันสูงส่ง อาศัยอหิชาศย์ในทานของพระองค์. ข้าพเจ้าเป็นคนตาบอด. เพราะฉะนั้น จึงวิงวอนขอดวงตาของพระองค์. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าทวยเทพ ทรง

ทราบความดำริของเราแล้ว ประทับนั่งในเทพ-

บริษัท ได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า พระเจ้าสิริราชผู้มี
ฤทธิ์มากประทับนั่งในปราสาทอันประเสริฐ
พระองค์ทรงดำริถึงทานต่าง ๆ ไม่ทรงเห็นสิ่ง
ยังมีได้ทรงให้ ข้อนั้นจะเป็นจริงหรือไม่หนอ
ช่างเถิดเราจะทดลองพระองค์ดู พวกท่านฟัง
คอยอยู่สักครู่หนึ่ง เพียงเรารู้ว่าพระทัยของ
พระเจ้าสิริราชเท่านั้น.

ท้าวสักกะจึงทรงแปลงเพศเป็นคนตาบอด

มีกายสั้น ผมหงอก หน้างหย่อนกระสับกระ-
ส่าย เพราะชรา เข้าไปเฝ้าพระราชาในกาลนั้น
ท้าวสักกะแปลงประคองพระพาหาซ้ายขวา
ประนมกรอัญชลีเหนือเศียร ได้กล่าวคำนี้ว่า

ข้าแต่พระมหाराชผู้ทรงธรรม ทรงปกครองรัฐ
ให้เจริญ ข้าพระองค์จะขออะพระองค์ เกียรติ-
คุณคือความยินดีในทานของพระองค์ ขจรไป
ในเทวดาและมนุษย์ หน่วยตาแม่ทั้งสองของ
ข้าพระองค์บอดเสียแล้ว ขอพระองค์ทรงพระ-

ราชทานพระเนตรข้างหนึ่งแก่ข้าพระองค์เถิด

แม้พระองค์จักทรงยังอัมพาต ให้เป็นไปด้วย

พระเนตรข้างหนึ่ง.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **จินฺตฺตฺโต วิริชฺชํ ทานํ** ทรงดำริถึงทานต่าง ๆ คือทรงดำริรำพึงถึงทานต่าง ๆ ที่พระองค์พระราชทาน คือทรงดำริถึงทาน หรือไทยธรรมภายนอกหลายอย่างที่พระองค์พระราชทาน. บทว่า **อเทยฺย โส น ปสฺสตี** ไม่ทรงเห็นสิ่งที่ยังมิได้ทรงให้ คือมิได้ทรงเห็นแม้วัตถุภายใน ที่ยังมิได้ทรงให้ คือ ไม่อาจให้ได้เหมือนวัตถุภายนอก. อธิบายว่า พระโภชิสฺสฺวทรฺสดาริว่า แม้ดวงตาเราก็จักตวัดให้ได้. บทว่า **ตถฺ นู วิตถฺ เหนติ** ข้อนั้นจะเป็นจริงหรือไม่หนอ ความว่า การไม่เห็นแม้วัตถุภายในเป็น สิ่งที่ยังมิได้ให้ การเห็น การคิด. โดยความเป็นสิ่งที่ควรให้ ข้อนั้นจะเป็นจริงหรือไม่จริงหนอ. บทว่า **โส ตทา ปคฺคเหตฺวาน, วามํ ทกฺขิณฺพาหุจ** คือ ในกาลนั้นทรงประคองพระพาหาซ้ายขวา อธิบายว่า ทรงยกพระพาหา ทั้งสอง. บทว่า **รฏฺฐวฑฺฒน** คือทรงปกครองรัฐให้เจริญ. บทว่า **ตวมฺปิ เอนฺน ยาปยา** แม้พระองค์จักทรงยังอัมพาตให้เป็นไปด้วยพระเนตรข้างหนึ่ง ท่านแสดงไว้ว่าพระองค์ทรงเห็นเสมอและไม่เสมอด้วยพระเนตรข้างหนึ่ง ก็ยังอัมพาตของพระองค์ได้เป็นไปได้. แม้ข้าพระองค์ก็จะยังอัมพาตให้เป็นไปด้วยตาข้างหนึ่งที่ได้จากพระองค์ผู้เจริญ.

พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้นทรงดีพระทัย ได้เกิดพระกำลังใจว่า เรานั่งอยู่บนปราสาทคิดอย่างนี้แล้วมาเดี๋ยวนี้เอง. พราหมณ์นี้ขอดวงตาคูรู้ใจของเรา. เป็นลาภของเราเถิดจริงหนอ. วันนี้ความปรารถนาของเราจักถึงที่สุด. เราจักให้ทานที่ไม่เคยให้. พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสว่า :-

เราได้ฟังคำของพราหมณ์นั้นแล้วทั้งดีใจ
และสลัดใจ ประคองอัญชลี มีปีติและปรา-
โมทย์ ได้กล่าวคำนี้ว่า เราคิดแล้วลงจากปรา-
สาทมาถึงที่นี้บัดนี้เอง ท่านรู้จักของเราแล้ว
มาขอนัยน์ตา.

โอ ความปรารถนาของเราสำเร็จแล้ว
ความดำริของเราบริบูรณ์แล้ว. วันนี้เราจักให้
ทานอันประเสริฐ ซึ่งเราไม่เคยให้แก่ยาก.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ตสฺส คือท้าวสักกะผู้มาในรูปของพราหมณ์
นั้น. บทว่า ญฺุโ คือยินดี. บทว่า สํ วิคฺคฺมานโส สลัดใจ คือพราหมณ์
นี้ขอดวงตา คูรู้ใจเรา. ชื่อว่า สลัดใจ เพราะเราไม่คิดอย่างนี้มาตลอด
กาลเพียงนี้ เป็นผู้ประมาทแล้วหนอ. บทว่า เวทฺชาโต คือเกิดปีติและ
ปราโมทย์. บทว่า อพฺุรวี คือได้กล่าวแล้ว. บทว่า มานสํ คือความตั้งใจ

ได้แก่อหฺรยาศัยในการให้. อธิบายว่า เกิดอหฺรยาศัยในการให้ว่า เราจักให้ดวงตา. บทว่า **สจฺกปฺโป** คือความปรารถนา. บทว่า **ปริปุริโต** คือบริบูรณ์แล้ว.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า พราหมณ์นี้ขอดวงตาแม้ใคร ๆ ก็ให้ยาก กะเราคจฺรู้วาระจิตของเรา. น่ากลัวว่าจะเป็นเทพองค์หนึ่งณะมาหรืออย่างไร. เราจักถามดูก่อนแล้วจึงตรัสถามพราหมณ์นั้น ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในเทศนาชาดกว่า..

ดูก่อนวณิพก ไครณะท่านจึงมา ณ ที่นี้

เพื่อขอดวงตา ท่านขอดวงตาอันเป็นอวัยวะ

สำคัญที่คนสละให้ได้ยาก.

ท้าวสักกะ - ในรูปพราหมณ์ สดับดังนั้นแล้วจึงตรัสว่า :-

ในเทวโลกเรียกว่า ท้าวสุชัมบดี ใน

มนุษยโลกเรียกว่า ท้าวมฆวา ข้าพเจ้าเป็น

วณิพก ท้าวมฆวาณะจึงมา ณ ที่นี้ เพื่อขอ

ดวงตา.

ข้าพเจ้าขอดวงตาของท่าน ขอท่านจงให้

สิ่งที่ขอ อันไม่มีอะไรอื่นยิ่งไปกว่า แก่ข้าพเจ้า

ผู้ขอเถิด.

ขอท่านจงให้ดวงตา ที่คนสละให้ได้ยาก

แก่ข้าพเจ้าเถิด.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า :-

ดูก่อนพราหมณ์ ท่านมาปรารถนาประ-
โยชน์อันใด ความปรารถนาเหล่านั้นจงสำเร็จ
แก่ท่านเถิด ท่านจงเอาดวงตาไปเถิด.

เมื่อท่านขอดวงตาข้างหนึ่ง เราจะให้
สองข้าง.

ท่านมีดวงตา จงไปเฟ่งดูชนเถิด.

ท่านปรารถนาสิ่งใด สิ่งนั้นจงสำเร็จ แก่

ท่าน.

ในบทเหล่านั้น บทว่า วณิพุก พระโพธิสัตว์ตรัสเรียกพราหมณ์
นั้น. บทว่า จกฺขุปลานิ นี้ เป็นชื่อของดวงตา เพราะเป็นคลองแห่งการ
เห็น. บทว่า ยมาหุ คือชนทั้งหลายพากันพูดถึงสิ่งใดในโลกว่า สละได้ยาก.
บทว่า วณิพุกโก คือผู้ขอ. บทว่า วณิ คือการขอ. บทว่า เต เต คือ
ความปรารถนาเหล่านั้นของท่านผู้ดาบอด. บทว่า ส จกฺขุมา คือท่าน
ผู้มีดวงตาด้วยดวงตาของเรา. บทว่า ตท เต สมิขฺฌตุ คือท่านปรารถนา

สิ่งใดจากากำนักของเรา สิ่งนั้นจงสำเร็จแก่ท่าน. พระราชาครั้นตรัสเพียงเท่า
นี้แล้ว จึงตรัสว่า พราหมณ์นี้ท้าวสักกะณะจึงมาหาเรา ณ ที่นี้. ทรงทราบว่า
ดวงตัจฉสำเร็จบริบูรณ์แก่พราหมณ์นี้ด้วยอุบายนี้แน่ จึงทรงดำริว่า เราไม่
ควรควักดวงตาให้ ณ ที่นี้ จึงทรงพาพราหมณ์เข้าไปภายในพระนครประทับ
นั่งบนราชอาสน์ ตรัสเรียกหมอชื่อสิวกะมา. ลำดับนั้นได้เกิดเอิกเกริก
โกลาหลขึ้นทั่วพระนครว่า นัยว่าพระราชาของพวกเรามีพระประสงค์จะให้
หมอกวักดวงพระเนตรให้แก่พราหมณ์. ครั้งนั้น พวกราชวัลลภของพระราชา
มีพระญาติและเสนาบดีเป็นต้น เหล่าอำมาตย์ บริษัท ชาวพระนครเหล่า
สนมทั้งหมดประชุมกัน ทูลห้ามพระราชาโดยอุบายต่างๆ. แม้พระราชาที่
มิได้ทรงคล้อยตามบุคคลเหล่านั้น. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ข้าแต่พระองค์ ขอพระองค์อย่าพระ-
ราชทานพระเนตรเลย อย่าทิ้งพวกข้าพระองค์
ทั้งปวงเสียเลย.
ข้าแต่ महाराजเจ้า ข้าพระองค์จะให้ทรัพย์
คือแก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์ ซึ่งมีอยู่มากมาย.
ข้าแต่พระองค์ ของงพระราชทานรถ-
เทียมม้าอาชาไนยที่ประดับแล้ว.

ข้าแต่มหाराช ของพระราชทาน ช้าง
เครื่องนุ่งห่มทำด้วยทอง.

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐในราชสมบัติ
ชาวสี่พิทังปวง พร้อมด้วยยวดยาน พร้อมด้วย
รถ ยังแวดล้อมพระองค์อยู่โดยรอบทุกเมื่อ
ขอพระองค์จงพระราชทานอย่างอื่นเถิด.

ลำดับนั้นพระราชาก็ตรัส ๓ คำว่า :-

ผู้ใดแลกล่าวว่าจักให้แล้วตั้งใจไม่ให้ ผู้
นั้นย่อมสวมบ่วงที่ตกลงไปบนแผ่นดินที่ค่อ.

ผู้ใดกล่าวว่าจักให้แล้วตั้งใจไม่ให้ ผู้นั้น
เป็นผู้ลามกกว่าผู้ลามก จะตกนรกของพระยา-
ยม.

เมื่อเขาขอสิ่งใดควรให้สิ่งนั้น เมื่อเขา
ไม่ขอสิ่งใด ไม่ควรให้สิ่งนั้น.

เราจักให้สิ่งที่พราหมณ์ขอ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โน เป็นเพียงนิบาต. ข้าแต่พระองค์ พระ-
องค์อย่าพระราชทานพระเนตรเลยพระเจ้าข้า. บทว่า มา โน สพุเพ

ปรากฏ คือพระองค์อย่าทรงทอดทิ้งพวกข้าพระองค์เสียทั้งหมดเลย.

ชนทั้งหลายกราบทูลอย่างนี้โดยประสงคฺว่า เพราะเมื่อพระองค์พระราชทานพระเนตร พระองค์ก็จักไม่ทรงครองราชสมบัติ. พวกข้าพระองค์จักชื่อว่า ถูกพระองค์ทอดทิ้ง. บทว่า **ปริกิริเยยฺย** คือแวดล้อม. บทว่า **เอวฺ เทหิ** ความว่า ขอพระองค์จงพระราชทานอย่างอื่นเถิด โดยที่ชาวสีพียังแวดล้อมพระองค์ผู้มีพระเนตรไม่วิกัลมานานแล้ว ขอจงพระราชทานทรัพย์แก่พราหมณ์นั้นอย่างเดีวเถิด. อย่าพระราชทานพระเนตรเลย. ท่านแสดงว่า เพราะเมื่อพระราชทานพระเนตรเสียแล้ว ชาวสีพีก็จักไม่พากันแวดล้อมพระองค์.

บทว่า **ปฏิมุญฺจติ** คือสวม. บทว่า **ปาปา ปาปาตโร โหติ** ชื่อว่าเป็นผู้ลามกกว่าผู้ลามก. บทว่า **สมฺปตฺโต ยมฺสาธนํ** คือผู้นั้นชื่อว่าตกอุสสทนรกอันเป็นที่ที่พระยายมบังคับบัญชา. บทว่า **ยลฺลหิ ยาเจ** คือพระโพธิสัตว์ตรัสว่าผู้ขอ ขอสิ่งใด. แม้ผู้ให้ก็ควรให้สิ่งนั้น. ไม่ให้สิ่งที่เขาไม่ได้ขอ. ก็พราหมณ์นี้ขอดวงตาคะเรา ไม่ขอทรัพย์มีแก้วมุกดาเป็นต้น เราจักให้สิ่งที่พราหมณ์ขอ.

ลำดับนั้น ชนทั้งหลายทูลถามพระโพธิสัตว์ว่า ข้าแต่พระองค์ พระองค์ทรงปรารถนาอะไรในอายุเป็นต้น จึงพระราชทานพระเนตร. พระมหาบุรุษตรัสว่า เรามิได้ให้เพราะปรารถนาสมบัติในปัจจุบันหรือในภพหน้า. ที่

แท่นนี้เป็นทางเก่าแก่ที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายประพาศิสมกันมา คือการ
บำเพ็ญทานบารมี. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ข้าแต่ท่านผู้เป็นจอมชนพระองค์ปรารถนา
อะไรหนอ จึงทรงให้ อายุ วรรณะ สุขะ พละ.

จริงอยู่ พระราชาผู้ยอดเยี่ยมกว่าชนใน
แคว้นสี่พี พระราชทานพระเนตร เพราะเหตุ
แห่งปรโลกได้อย่างไร.

เราไม่ให้ดวงตานีเพราะหวังยศ ไม่
ปรารถนาบุตร ไม่ปรารถนาทรัพย์ ไม่ปรารถนา
แคว้นแคว้น อนึ่ง ธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย
เป็นธรรมเก่าอันบัณฑิตประพาศิสมกันมาแล้ว.

ใจของเรายินดีในการให้ ด้วยประการ-
ฉะนี้แล.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ปรโลกเหตุ ความว่า ข้าแต่มหาราชาเจ้า
บุรุษบัณฑิตเช่นพระองค์ สละความเป็นใหญ่ที่พระองค์ทรงเห็นอยู่แล้ว เช่น
กับสมบัติของท้าวสักกะ พึงพระราชทานพระเนตร เพราะเหตุแห่งปรโลก
ได้อย่างไร.

บทว่า น วาหิ ตตฺตบพเป็น น เว อหิ . บทว่า ยสุตา ความว่า เพราะเหตุแห่งความเป็นใหญ่ อันเป็นของทิพย์ หรือของมนุษย์. อีกอย่างหนึ่ง ธรรมอันเป็นพุทธการกกรรมของสัตว์ทั้งหลาย ก็คือของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย เป็นของเก่าอันบัณฑิตประพตติ ประพตติยิ่งสะสมแล้ว ใจของเราเป็นเช่นนี้ ยินดีเป็นนิจในทานนั้นแล ด้วยเหตุนี้ ด้วยประการฉะนี้แล.

ก็และพระราชกรณียกิจอย่างนี้แล้ว ทรงให้อำมาตย์ทั้งหลายรับรู้แล้ว ตรัสกะหมอสิวกะว่า:-

ดูก่อนสิงกะมานี้แน่ะ จงลุกขึ้นอย่างซักช้า
อย่าครั่นคร้าม จงควักนัยน์ตาแม่ทั้งสองข้าง
ออกให้แก่ฉฬภก. หมอสิวกะนั้น เราเตือน
แล้ว เชื่อฟังคำของเราได้ควักนัยน์ตาทั้งสอง
ออกจวจวารตาลีให้แก่ผู้ขอทันที.

บทว่า อญฺเฐหิ คือจงขมิขมัน. ท่านแสดงว่า จงทำกิจของสหายด้วยการให้ดวงตาของเรา. บทว่า มา ทนุรยิ คืออย่าซักช้า. เพราะขณะของทานนี้หาได้ยากยิ่ง เราปรารถนามานานแล้ว เราได้แล้ว. อธิบายว่า ขณะของทานนั้นอย่าพลาดไปเสีย. บทว่า มา ปเวรยิ อย่าครั่นคร้าม คืออย่าหวั่นไหวด้วยความหวาดสะดุ้งว่า เราจะควักพระเนตรของพระราชของเราอย่าถึงความป่นป่วนในร่างกาย คือปวดอุจจาระปัสสาวะ บทว่า อุโรปิ

นยน์ คือนัยน์ตาแม่ทั้งสองข้าง. บทว่า วนิพฺพเก คือผู้ขอ บทว่า มยฺหํ คืออันเรา. บทว่า อุทฺธริตฺวาน ปาทาสิ ควักนัยน์ตาทั้งสองข้าง คือหมอนั้นควักนัยน์ตา แม่ทั้งสองข้างจากเบ้าพระเนตรของพระราชาแล้วได้วางบนพระหัตถ์ของพระราชา.

อนึ่ง หมอนั้นเมื่อให้มีได้ควักให้ทั่วสักกะ. เพราะเขาคิดว่า หมอผู้ชำนาญเช่นเราไม่ควรใช้มีดผ่าตัดในพระเนตรของพระราชา จึงบดเภสัชเอาผงเภสัชผสมเกษรบัว แล้วโรยพระเนตรข้างขวา. พระเนตรกลอกไปมา. เกิดทุกขเวทนา. หมอผสมแล้วโรยอีก. พระเนตรพ้นจากเบ้าตา. เกิดเวทนา รุนแรงกว่าเก่า. ครั้งที่ ๓ หมอผสมเภสัชให้แรงขึ้นกว่าเก่าโรยลงไป. พระเนตรหมุนหลุดออกจากเบ้าตาค้างกำลังเภสัช ห้อยติดอยู่ด้วยสายเอ็น. เกิดเวทนา รุนแรงยิ่งขึ้น พระโลหิตไหล. แม้พระภุชยาทรงก็ชุ่มด้วยพระโลหิต พวกสนม อำมาตย์หมอบลงแทบพระบาทของพระราชาร้องไห้คร่ำครวญว่า ข้าแต่พระองค์ ขอพระองค์อย่าพระราชทานพระเนตรทั้งสองเลย อย่าพระราชทานพระเนตรทั้งสองเลย พระเจ้าข้า.

พระราชาทรงอดกลั้นเวทนาแล้วตรัสว่า อย่าชักเข้าไปเลยพ่อคุณ. หมอถูกรับสนองแล้วยึดพระเนตรด้วยมือซ้าย จับศัสตราด้วยมือขวาตัดสายพระเนตรแล้วหยิบพระเนตรวางไว้บนพระหัตถ์ของพระมหาสัตว์. พระมหาสัตว์ทรงทอดพระเนตร พระเนตรข้างขวาด้วยพระเนตรข้างซ้าย เสวยทุกขเวทนาทรงข่มไว้ด้วยปีติในการบริจาคนั้น รับสั่งเรียกพราหมณ์ว่า ท่าน

พราหมณ์จึงมาเกิด ตรัสว่า สมันตจักขุของเรา เป็นที่รักกว่านัยน์ตานี้ ตั้งร้อยเท่าพันเท่า แสนเท่า. การให้ดวงตาของเรานี้ จึงเป็นปัจจัยแห่งสมันตจักขุนั้นเกิด. (สมันตจักขุคือพระสัพพัญญุตญาณ) แล้วได้พระราชทานพระเนตรแก่พราหมณ์ พราหมณ์หิบบพระเนตรนั้นใส่ที่นัยน์ตาของตน. พระเนตรนั้นปรากฏดุจดอกอุบล เยี่ยมด้วยอานุภาพแห่งพราหมณ์แปลงนั้น. พระมหาสัตว์ทรงเห็นนัยน์ตาของพราหมณ์ด้วยพระเนตรข้างซ้าย มีพระวรกายซาบซ่าด้วยปีติผุดขึ้นภายในเป็นลำดับว่า โอ เราให้นัยน์ตาดีแล้ว ได้พระราชทานอีกข้างหนึ่ง. แม้ท้าวสักกะก็กระทำเหมือนอย่างเดิม เสด็จออกจากพระราชนิเวศน์ เมื่อมหาชนแลดูอยู่นั่นเอง เสด็จออกจากพระนครกลับไปยังเทวโลก.

ในไม่ช้านักพระเนตรของพระราชา ยังไม่ถึงเป็นหลุมมีก้อนพระมังสะขึ้นเต็มคูดุจกลีหนึ่งหุ้มด้วยผ้ากัมพลฉะนั้น งอกขึ้นดุจรูปจิตรกรรม. เวทนาหายขาดไป. ลำดับนั้นพระมหาสัตว์ประทับอยู่ ณ ปราสาท ๒ - ๓ วัน ทรงดำริว่า คนตาบอดจะครองราชสมบัติไปทำไม เราจึงมอบราชสมบัติให้แก่อำมาตย์ทั้งหลาย แล้วจักไปยังพระอุทยานบวชบำเพ็ญสมณธรรม แล้วทรงแจ้งความนั้นแก่พวกอำมาตย์ ตรัสว่า ราชบุรุษคนหนึ่ง ทำหน้าที่ให้น้ำล้างหน้าเป็นต้น จงอยู่กับเรา. แม้ในที่ที่เราจะทำสรีริกิจ พวกท่านก็จงผูกเชือกไว้ให้เรา แล้วเสด็จขึ้นเสลี่ยงประทับนั่ง เหนือราชบัลลังก์ใกล้ฝั่งโบกขรรณี. แม้พวกอำมาตย์ถวายบังคมแล้วก็พากันกลับ. พระโพธิสัตว์ก็ทรงรำลึกถึงทานของพระองค์. ในขณะนั้น อาสนะของท้าวสักกะแสดงอาการร้อน.

ท้าวสักกะทรงเห็นดังนั้น ทรงดำริว่า เราจักให้พรแก่มหाराช แล้วทำ
พระเนตรให้เป็นปกติอย่างเดิม. จึงเสด็จเข้าไปใกล้พระโพธิสัตว์ทรงทำเสียง
พระบาท พระมหาสัตว์ตรัสถามนั้นใคร ท้าวสักกะตรัสว่า :-

**ข้าพเจ้าเป็นท้าวสักกะจอมเทพ มหาท่าน
ข้าแต่ท่านผู้เป็นราชอุษี ท่านจงเลือกพรที่ท่าน
ปรารถนาเถิด.**

พระมหาสัตว์ตรัสว่า :-

**ข้าแต่ท้าวสักกะ ทรัพย์ข้าพเจ้ามีมาก
พอแล้ว ทั้งพลทหาร และท้องพระคลังก็มี
ไม่น้อย บัดนี้ เมื่อข้าพเจ้าตาบอดขอความ
ตายเท่านั้น.**

ลำดับนั้นท้าวสักกะจึงตรัสกะพระมหาสัตว์ว่า ข้าแต่ท่านสิวิราช ท่าน
ประสงค์จะตาย ขอความตายหรือ หรือว่า เพราะตาบอด. พระมหาสัตว์
ตรัสว่า เพราะตาบอดซิพระองค์. ท้าวสักกะตรัสว่า ข้าแต่มหाराช ชื่อว่าท่าน
มิได้ให้ผลเพื่อภพอย่างเดียวเท่านั้น ยังเป็นปัจจัยแม่เพื่อผลในปัจจุบันด้วย.
เพราะฉะนั้นท่านจงตั้งสัตยาธิษฐานอาศัยบุญแห่งทานของท่านเถิด. ด้วย
กำลังแห่งสัตยาธิษฐานนั้นนั่นแหละ นัยน์ตาของท่านจักเกิดขึ้นเหมือน
อย่างเดิม. พระโพธิสัตว์ตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นมหาทานเราให้ดีแล้ว เมื่อจะทรง
ตั้งสัตยาธิษฐาน จึงตรัสว่า :-

พวกฉัพพกาลหลายเหล่าหลายตระกูลมาเพื่อ
ขอกระเรา บรรดาฉัพพกาลที่มาเหล่านั้น ผู้ใดขอ
เราผู้นั้นก็เป็นที่รักของเรา ด้วยสัจจวาจา
ขอนัยน์ตาของเราจงเกิดขึ้นอย่างเดิมเกิด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เย มัม คือผู้ใดมาเพื่อขอกระเรา ในบรรดา
ผู้ที่มาเหล่านั้น ผู้ใดออกปากว่า ขอพระองค์จงพระราชทานสิ่งนี้เถิด ดังนี้
ขอกระเราแม้ผู้นั้นก็เป็นที่รักของเรา. บทว่า เอเตน ความว่า หากผู้ขอแม่
ทั้งหมดเป็นที่รักของเรา คำที่เรากล่าวนั้นเป็นความจริง ด้วยสัจจวาจาของ
เรา นี้ ขอนัยน์ตาข้างที่หนึ่งจึงเกิดเหมือนอย่างเดิมเกิด.

ทันใดนั้นเองพระเนตรดวงที่หนึ่งก็เกิดขึ้นพร้อมกับพระดำรัสของพระ-
มหาสัตว์ ต่อจากนั้นเพื่อให้พระเนตรดวงที่สองเกิดพระมหาสัตว์จึงตรัสว่า :-

พราหมณ์นั้นมาเพื่อขอกระเราว่า ขอท่าน
จงให้นัยน์ตาเถิด เราได้ให้นัยน์ตาทั้งสองข้าง
แต่พราหมณ์ผู้นั้น ปิดสันฟันได้เข้าไปถึง
เรา ความโสมนัสไม่น้อยบังเกิดขึ้น ด้วยสัจ-
จวาจา นี้ ขอนัยน์ตาดวงที่สองจงเกิดขึ้นแก่เรา
เถิด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ยัม มัม คือ โย มัม . บทว่า โส คือพราหมณ์ผู้
ขอนัยน์ตานั้น. บทว่า อาคา คือมาแล้ว. บทว่า วณิพฺพโต คือผู้ขอ. บทว่า
มัม อวิสิ เข้าไปหาเรา คือ ปิดสันพื้นได้เข้าไปถึงเราผู้ให้นัยน์ตาแก่พราหมณ์
แล้วไม่คำนึงถึงเวทนาเห็นปานนั้น แม้ในเวลาตาบอดแล้วพิจารณาอยู่ว่า
โอ ทานเราให้ดีแล้ว. บทว่า โสมนสุตฺตญฺจนปฺปกัม คือ ความโสมนัสหา
ประมาณมิได้ เกิดขึ้นแล้ว. บทว่า เอเตน ความว่า หากว่าในครั้งนั้นปีติ
และโสมนัสไม่น้อยเกิดขึ้นแก่เรา. คำที่เรากล่าวนั้นเป็นความจริง. ด้วย
สัจวาจาของเรานี้ ขอนัยน์ตาแม้ข้างที่สองจงเกิดขึ้นแก่เราเถิด.

ในทันใดนั้นเองพระเนตรแม้ข้างที่สองเกิดขึ้น. แต่พระเนตรทั้งสอง
ของพระโพธิสัตว์นั้นไม่เหมือนเดิมทีเดียว. มิใช่เป็นของทิพย์. เพราะไม่
สามารถจะทำนัยน์ตาที่ให้แก่สักกพราหมณ์เหมือนเดิมได้อีก. อนึ่ง ทิพยจักขุ
ย่อมไม่เกิดแก่ผู้มีนัยน์ตาถูกทำลายแล้ว. นัยน์ตาเกิดด้วยอำนาจแห่งปีติ
ซาบซ่าในอศัยปีติในทานของตน ของพระโพธิสัตว์นั้น ไม่วิปริตในเบื้องต้น
ใน ท่ามกลางและในที่สุด ตามนัยดังกล่าวแล้ว ท่านเรียกว่า สัจจปารมิตา-
จักขุ คือจักขุอศัยสัจจบารมี. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เมื่อเราจะให้ก็ดี กำลังให้ก็ดีให้แล้วก็ดี

จิตของเรามีได้เป็นอย่างอื่น เพราะเหตุแต่

พระโพธิญาณนั่นเอง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ทพมานสุส** คือให้หมอควกเพื่อจะให้มันย่นตา. บทว่า **เทนตสุส** คือวางมันย่นตาที่ควกแล้วนั้นไว้บนมือสักกพราหมณ์. บทว่า **ทินนทานสุส** คือให้มันย่นตาเป็นทานแล้ว. บทว่า **จิตตสุส อญญา** คือ อธิษฐานในการให้มิได้เป็นอย่างอื่น. บทว่า **โพธิยาเยว** การณา เพราะ เหตุแห่งพระโพธิญาณนั่นเอง. คือจักขุทานนั้นเป็นเหตุแห่งพระสัมโพธิญาณนั่นเอง.

เราทำสิ่งที่ทำได้ยากอย่างนี้ เพราะพระสัมโพธิญาณหาได้ยาก เพราะเหตุนี้เมื่อจะทรงแสดงว่า เพราะเราไม่รักมันย่นตาก็หามิได้ ไม่รักอศภาก็หามิได้ จึงตรัสคาถาสุดท่ายว่า **น เม เทสุตา** จักขุทั้งสองเรา เกลียดชังก็หามิได้เป็นอาทิ. **น** อักษรตัวแรกในบทว่า **อตุตา น เม น เทสุติโย** เป็นเพียงนิบาต ความว่า แม้นเราก็มิได้เกลียดชัง อธิบายว่า คนเราก็ไม่โกรธ ไม่เป็นที่รักก็หามิได้. ปาฐะว่า **อตุตานิ เม น เทสุติโย** ก็มีความว่าคนเราก็มิได้เกลียด. บทนั้นมีคำว่า เราไม่เกลียดไม่โกรธ ไม่ควรจะโกรธตนของเรา. อาจารย์บางท่านกล่าวว่า **อตุตาปี เม น เทสุติโย** ก็มีความอย่างเดียวกัน. บทว่า **อทาสหิ ตตฺตบเทปีน อทาสี อหิ** คือ เราได้ให้แล้ว. ปาฐะว่า **อทาสหิ** ก็มี แปลอย่างเดียวกัน.

ก็ในครั้งนั้น เมื่อพระเนตรเกิดขึ้นแล้วด้วยสัตตยาริฐานของพระโพธิสัตว์ พวกราชบริพารทั้งหมดได้ประชุมกันด้วยอานุภาพของท้าวสุกกะ

ลำดับนั้นท้าวสักกะประทับยืนบนอากาศท่ามกลางมหาชน สรรเสริญพระ-
โพธิสัตว์ด้วยคาถาเหล่านี้ว่า :-

ท่านผู้ยังชาวสี่พีให้เจริญ คาถาทั้งหลาย
ท่านกล่าวแล้วโดยธรรม พระเนตรทั้งสองของ
ท่านปรากฏเป็นของทิพย์. การเห็นโดยรอบ
๑๐๐ โยชน์ ผ่านนอกฝา นอกหิน และภูเขา
จงสำเร็จแก่ท่านเถิด.

แล้วเสด็จกลับสู่เทวโลก.

แม้พระโพธิสัตว์แวดล้อมด้วยมหาชน เสด็จเข้าสู่พระนครด้วยสักการะ
อันใหญ่ เมื่อตระเตรียมประตูประราชมณเฑียรเรียบร้อยแล้ว ประทับนั่ง
เหนือราชบัลลังก์ ภายได้เสวตฉัตรที่เขายกขึ้นไว้ ณ มหามณฑป เมื่อจะ
ทรงแสดงธรรมแก่ชาวพระนคร ชาวชนบท และราชบริพารผู้ยินดีร่าเริง
เบิกบานด้วยการได้พระเนตรคืนมาเพื่อจะเห็น จึงได้ตรัสคาถาเหล่านี้ว่า :-

ใครหนอในโลกนี้ เขาขอแล้วไม่ให้สมบัติ
อันประเสริฐบ้าง เป็นที่รักบ้างของตน. เชิญ
เถิดชาวสี่พีทั้งหลายทั้งปวง จงมาประชุมกันดู
นัยน์ตาทิพย์ของเราในวันนี้เถิด.

การเห็นโดยรอบร้อยโยชน์ ผ่านนอกฝา

นอกหิน และภูเขา จงสำเร็จแก่ท่าน. อะไร ๆ
ในชีวิตนี้ของสัตว์ทั้งหลาย จะยิ่งไปกว่าการ
บริจาคไม่มี เราให้จักขุอันเป็นของมนุษย์
แล้วได้จักขุอันเป็นทิพย์. ดูก่อนชาวสี่พีทั้ง
หลาย พวกท่านเห็นทิพย์จักขุนี้แล้วจงให้
ทาน จงบริโภคน้ำ. อนึ่ง พวกท่านครั้งนี้ให้
แล้ว บริโภคแล้ว ตามอนุภาพไม่ถุกนิทาน
จงไปสู่ฐานะอันเป็นแดนสวรรค์เกิด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺเม** ภาสิตา ความว่า ข้าแต่มหाराชา
พระองค์ตรัสสถาเถล่านี่โดยธรรม โดยความเป็นจริงทีเดียว. บทว่า **ทิพฺพพานิ**
คือประกอบด้วยอนุภาพอันเป็นของทิพย์. บทว่า **ปฎิทฺตฺสเร** คือยอมปรากฏ.
บทว่า **ติโรกูทํ** คือนอกฝา. บทว่า **ติโรเสถ** คือนอกหิน. บทว่า **สมตฺคฺ-**
คฺยห คือผ่านไป. บทว่า **สมนฺตฺตา** คือการเห็นรูปทั่วสิบทิศประมาณร้อย
โยชน์จงสำเร็จแก่ท่าน.

บทว่า **โก นฺธ** ตัดบทเป็น **โก นฺธ อธิ** คือใครหนอในโลกนี้. บทว่า
อปี วิสติจฺจ คือมีความสูงสุด. บทว่า **น จาคมตฺตา** คือไม่มีสิ่งอื่นชื่อว่า
ประเสริฐกว่าการบริจาค. บทว่า **อธิ ชีวิต** คือในชีวิตโลกนี้. อาจารย์บางพวก

กล่าวว่า อิช ชิวติ บ้าง. ความว่า เป็นอยู่ในโลกนี้. บทว่า อมานุส คือเรา
ได้ทิพยจักขุ. ด้วยเหตุนี้จึงควรกล่าวได้ว่า ไม่มีสิ่งชื่อว่าสูงกว่าการบริจา.
บทว่า เอตมปิ ทิสฺวา คือเห็นทิพยจักขุที่เราได้นี้แล้ว.

พระโพธิสัตว์มิได้ทรงแสดงด้วยคาถา ๔ คาถาเหล่านี้ในขณะที่
เท่านั้น อันที่จริง พระโพธิสัตว์ทรงประชุมมหาชนในอุโบสถ ทรงแสดงธรรม
แม้ทุกกึ่งเดือนด้วยประการฉะนี้. มหาชนได้สดับพระธรรมนั้นแล้ว ต่าง
ทำบุญมีทานเป็นต้นแล้วก็ได้ไปบังเกิดในเทวโลก.

หมอในครั้งนั้นได้เป็นพระอานนทเถระในครั้งนี้. ท้าวสักกะ คือ
พระอนุรุทธเถระ. บริษัทที่เหลือ คือพุทธบริษัท. พระเจ้าสิริราช คือพระ-
โลกนาถ.

แม้ในสิริราชจริยานี้ของพระโพธิสัตว์นั้น ก็พึงเจาะจงกล่าวถึงบารมี
ทั้งหลายตามสมควร โดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล. อนึ่ง พึงทราบคุณานุภาพ
ของพระมหาสัตว์มีอาทิอย่างนี้ คือ ทุกๆ วัน วัตถุประสงค์เป็นไทยธรรมภายนอก
ที่ไม่เคยพระราชทาน ไม่มีฉันใด เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงบริจาคนมหาทานอัน
นับไม่ถ้วนก็ฉันนั้น ไม่ทรงยินดีด้วยมหาทานนั้น ทรงดำริว่า ทำอย่างไรหนอ
เราจะพึงบริจาคนทานอันเป็นวัตถุภายในได้. เมื่อไรหนอจะพึงมีใครๆ มาหา
เราแล้วขอไทยธรรมอันเป็นวัตถุภายใน. หากมีผู้ขออะไรๆ จะพึงขอเนื้อ-
หทัยของเรา เราจักนำเนื้อหทัยนั้นออกด้วยหอกแล้วนำหทัยซึ่งมีหยาดเลือด
ไหลคุดยกดอกบัวพร้อมด้วยกำนังขึ้นจากน้ำใสแล้วจักให้. หากพึงขอเนื้อใน

ร่างกาย เราจักเชือดเนื้อในร่างกาย คุณกริดเขื่อน้ำอ้อยงบของตาลด้วยการขูด
ออก. หากพึงขอเลือดเราจะเอาคาบแทงหรือสอดเข้าไปในปากแห่งสรีระแล้ว
นำเอาภาชนะเข้าไปรองจนเต็มแล้วจักให้เลือด. อนึ่ง หากใคร ๆ พึงกล่าวว่า
ในเรือนของเรา การงานไม่ค่อยเรียบร้อย ท่านจงรับใช้เราที่เรือนนั้นเถิด.
เราจักเปลี่ยนเครื่องทรงของพระราชา ออกมอบตนแก่เขาแล้วรับใช้เขา
หรือว่าหากใคร ๆ พึงขอนัยน์ตาเรา. เราจักให้ควักนัยน์ตา คุณนำจาวตาลออก
ฉะนั้นแล้วให้แก่เขาดังนี้. พระมหาโพธิสัตว์ทรงถึงความเป็นผู้ชำนาญอันใช้
ทั่วไปแก่ผู้อื่นอย่างนี้ ทรงเกิดความปริวิตกกว้างขวางเป็นพิเศษ. การได้ผู้ขอ
จักขุแล้วแม้เมื่ออำมาตย์และเหล่าบริษัทเป็นผู้ทูลคัดค้าน ก็ได้ทรงเชื่อฟังคำ
ของชนเหล่านั้น ทรงเสวยปีติอย่างยิ่งด้วยการปฏิบัติสมควรแก่ความปริวิตก
ของพระองค์. ทรงตั้งสัตยาธิษฐานต่อพระพักตร์ของท้าวสักกะ อาศัยความ
ที่การปฏิบัตินั้นเป็นความจริงแท้แน่นอน เพราะพระองค์มีพระทัยอัมเอิบ.
ความที่พระเนตรของพระองค์เป็นปกติด้วยสัตยาธิษฐานนั้น และความที่
พระเนตรนั้นมีอานุภาพเป็นของทิพย์ ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาสีวิราชจริยาที่ ๘

๕. เวสสันตรจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของพระเวสสันดร

- [๕] นางกษัตริย์พระนามว่าผุสดี พระชนนีของเรา พระนางเป็นมเหสีของท้าวสักกะ ในชาติที่ล่วงมาแล้ว ท้าวสักกะจอมเทพทรงเห็นว่าพระนางจะสิ้นอายุ จึงตรัสตั้งนี้ว่า เราจะให้พร ๑๐ ประการแก่เธอ นางผู้เจริญ จะปรารถนาพรอันใด พอท้าวสักกะตรัสอย่างนี้เท่านั้น พระเทวีนั้นได้ทูลท้าวสักกะ ดังนี้ว่า หม่อมฉันมีความผิดอะไรหรือ หรือพระองค์เกลียดหม่อมฉันเพราะเหตุใด จึงจะให้หม่อมฉันเคลื่อนจากสถานอันรื่นรมย์เหมือนลมพัดให้ต้นไม้หวั่นไหว ฉะนั้น เมื่อพระนางผุสดีตรัสอย่างนี้ ท้าวสักกะนั้นได้ตรัสกะพระนางดังนี้ อีกว่า เธอไม่ได้ทำความชั่วเลย และจะไม่เป็นที่รักของเราอีกหาได้ แต่อายุของเรามีประมาณเท่านั้นเอง เวลานี้เป็นเวลาที่คุณจักต้องจุติ เธอจงรับเอาพร ๑๐ ประการอัน

ประเสริฐสุด ที่นั่นให้เกิด พระนางมุสดีนั้น
มีพระทัยยินดี ร่ำเรียงเบิกบานพระทัย ทรงรับ
เอาพร ๑๐ ประการซึ่งเป็นพรอันท้าวสักกะ
พระราชทานทรงทำเราไว้ในภายใน พระนาง
มุสดีนั้น จูติจากดาวดึงส์นั้นแล้ว มาบังเกิด
ในตระกูลกษัตริย์ ได้สมาคมกับพระเจ้า
กรุงสญชัย ก็เป็นมเหสีของพระเจ้ากรุงสญชัย
ในพระนครเชตุตร ในกาลเมื่อเราลงสู่-
พระครรภ์ของพระนางมุสดี พระมารดาที่รัก
ด้วยเดชของเรา พระมารดาของเราเป็นผู้ยินดี
ในทานทุกเมื่อ ทรงให้ทานแก่คนยากจน คน
ป่วยไข้ กระสับกระส่าย คนแก่ ยาจก คน
เดินทาง สมณพราหมณ์คนสิ้นเนื้อประดาตัว
คนไม่มีอะไรเลย พระนางมุสดีทรงพระครรภ์
ครบ ๑๐ เดือน เมื่อพระเจ้าสญชัยทรงทำ
ประทักษิณพระนคร พระนางก็ประสูติเรา ณ
ท่ามกลางถนนของพวกคนค้าขาย นามของ

เราจึงไม่เนื่องข้างฝ่ายพระมารดา และไม่เกิด
เนื่องข้างฝ่ายพระบิดา เพราะเราเกิดที่ถนน
ของคนค้าขายนี้ ฉะนั้น เราจึงมีชื่อว่าเวสสันดร
ในกาลเมื่อเราเป็นทารกมีอายุ ๘ ปีแต่กำเนิด
ในกาลนั้น เรานั่งอยู่ในปราสาท คิดเพื่อจะ
ให้ท่านว่า เราพึงให้หทัย จักชู แม่เนื้อและ
เลือด เราพึงให้ท่านทั้งกาย ถ้าใครได้ยินแล้ว
พึงขอกะเรา เมื่อเราคิดถึงความเป็นจริง จิต
ของเราไม่หวั่นไหว ไม่หดหู่ ในขณะนั้น
แผ่นดิน เขาสีเนรุราชและป้าหิมพานต์ได้
หวั่นไหว ในเดือนเต็มวันอุโบสถที่ ๑๕ ทุก
กึ่งเดือน เราขึ้นคอมงคลหัตถิปัจฉัยนาค เข้า
ไปยังศาลาเพื่อจะให้ท่าน พราหมณ์ทั้งหลาย
ชาวกาลิงครัฐ ได้มาหาเราได้ขอพระยาชสาร
ทรง อันประกอบด้วยมงคลหัตถิปะเราว่า
ชนบทฝนไม่ตก เกิดทุพภิกขภัย อดอยาก
มากมาย ขอพระองค์ทรงโปรดพระราชทาน

พระยาक्षสารถีประเสริฐ เผือกผ่อง อันเป็น
ข้างมงคลอุดม พราหมณ์ทั้งหลายขอสิ่งใด
กะเรา เราย่อมให้สิ่งนั้นไม่หวั่นไหวเลย เรา
ไม่ซ่อนเร้นของที่มีอยู่ ใจของเรายินดีในทาน
เมื่อยากมาถึงแล้ว การห้าม คือ การไม่ให้
ไม่สมควรแก่เรา กุศลสมทานของเราอย่า
ทำลายเสีย เราจักให้คชสารถีประเสริฐ เรา
ได้จับวงพระยาक्षสารถี วางลงบนมือพราหมณ์
แล้วจึงหลั่งน้ำเต้าทองลงบนมือ ได้ให้พระยา
คชสารถีแก่พราหมณ์ เมื่อเราให้พระยามงคล
คชสารถีอันอุดม เผือกผ่อง อีก แม้ในกาลนั้น
แผ่นดินเขาสีเนรุราช และป่าหิมพานต์ ก็ได้
หวั่นไหว เพราะเราให้พระยาคชสารถีนั้น ชาว
พระนครสี่พิพากันโกรธเคือง มาประชุมกัน
แล้ว จับไล่เราจากแคว้นของเรา จง
ไปยังภูเขาวงกต เมื่อชาวพระนครเหล่านั้น
จับไล่ จิตของเราไม่หวั่นไหว ไม่หวั่น เรา

ได้ขอพรอย่างหนึ่ง เพื่อจะยังมหาทานให้เป็น
ไป เมื่อเราขอแล้ว ชาวพระนครสี่พันทั้งหมด
ได้ให้พรอย่างหนึ่งแก่เรา เราจึงให้อากลง
คู่หนึ่งไปตีประกาศว่าเราจะให้มหาทาน ครั้ง
เมื่อเราให้ทานอยู่ในโรงทานนั้น เสียงดัง
กึกก้องจึงมียอมเป็นไปว่า ชาวพระนครสี่พัน
ขับไล่พระเวสสันดรนี้เพราะให้ทาน พระองค์
จะยังให้ทานอะไรอีกเล่า เราได้ให้ช้าง ม้า รถ
ทาสี ทาส แม้โค ทรีพย์ ครั้นให้มหาทาน
แล้ว ก็ออกจากพระนครไปในกาลนั้น ครั้นเรา
ออกจากพระนครแล้ว กลับผินหน้ามาเหลียว
ดู แม้ในกาลนั้น แผ่นดิน เขาสิเนรุราช
และป่าหิมพานต์ ก็หวั่นไหว เราให้ม้าสินธพ
๔ ตัว และรถ แล้วยืนอยู่ที่ทางใหญ่ ๔ แยก
ผู้เดียวไม่มีเพื่อนสอง ได้กล่าวกะพระนาง
มัทรีเทวีดังนี้ว่า ดูก่อนแม่มัทรี เธอจงอ้อม
กัณหากุมารีเถิด เพราะเธอเป็นน้องคงเบากว่า

ที่จะอุ้มพ่อชาติ เพราะเขาเป็นพี่คงจะหนัก
พระนางมัทรีทรงอุ้มแม่กัณหาผู้อ่อนนุ้ม ดัง
ดอกปทุมและบัวขาว เราได้อุ้มพ่อชาติหน่อ
กษัตริย์ เปรียบดั่งแท่งทองคำ หนทั้ง ๔ เป็น
กษัตริย์สุขุมลชาติเกิดในสกุลสูง ได้เสด็จ
ดำเนินไปตามทางอันขรุขระและราบเรียบ ไป
ยังเขาวงกต มนุษย์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เดิน
ตามมาในหนทางก็ดี สวนทางมาก็ดี เรา
ทั้งหลายได้ไต่ถามเขาถึงหนทางว่า เขาวงกต
อยู่ที่ไหน เขาเห็นเราทั้งหลาย ณ ที่นั้นแล้ว
ได้เปล่งเสียงอันประกอบด้วยกรุณาว่า กษัตริย์
เหล่านั้นคงจะต้องได้เสวยทุกข์อย่างยิ่ง เพราะ
เขาวงกตยังไกล ถ้าพระกุมารทั้งหลายเห็น
ต้นไม้อันมีผลในป่าใหญ่ พระกุมารกุมารก็จะ
ทรงกันแสง เพราะเหตุแห่งผลไม้นั้น
ต้นไม้ทั้งหลายอันสูงใหญ่ไพศาล เห็นพระ-
กุมารกุมารทรงกันแสง ก็โน้มยอดลงมาหา

พระกุมารและพระกุมารีเอง พระนางมัทธิผู้
ทรงความงามทั่วสรรพางค์ ทรงเห็นความ
อัศจรรย์ที่อันไม่เคยมีมา นำขนลุกขนพอง
จึงยังสาธการให้เป็นไปว่า ความอัศจรรย์อัน
ไม่เคยมีในโลก บังเกิดขนชูชันหนอ หมู่ไม้
น้อมยอดลงมาเอง ด้วยเดชแห่งพระเวสสันดร
เทวดาทรงหลายช่วยย่นทางให้ ด้วยความเอ็น
ดูพระกุมารกุมาร ในวันที่เราออกจากพระนคร
สี่พันนั้นเอง เราทั้ง ๔ ได้ไปถึงเจตรัฐ ในกาล
นั้น พระราชา (เจ้า) หกหมื่นองค์ อยู่ใน
พระนครมาตุละ ต่างก็ประนมกรอัญชลีพากัน
ร้องให้มาหา เราเจรจาปราศรัยกับโอรสของ
พระเจ้าเจตราชเหล่านี้อยู่ ณ ที่นั้น ให้โอรส
ของพระเจ้าเจตราชเหล่านี้กลับที่ประตุนั้น
แล้ว ได้ไปยังเขาวงกต ท้าวสักกะจอม
เทวดา ตรัสเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรผู้มีฤทธิ์
มาก แล้วรับสั่งให้ไปเนรมิตบรรณศาลาอย่าง

สวยงาม นารีนรมย์ สำหรับเป็นอาศรม เรา
ทั้ง ๔ คน มาถึงป่าใหญ่อันเงียบเสียงอ้ออึง
ไม่เคลื่อนกล่นด้วยฝูงชนอยู่ในบรรณศาลานั้น
ณ เจริงเขา ในกาลนั้น เรา พระนางมัทรีเทวี
พ่อชาลีและแม่กัณหาทั้งสอง บรรเทาความ
เศร้าโศกของกันและกันอยู่ในอาศรม เรา
รักษาเด็กทั้งสองอยู่ในอาศรม อันไม่ว่างเปล่า
พระนางมัทรีนำผลไม้มาเลี้ยงคนทั้งสาม เมื่อ
เราอยู่ในป่าใหญ่ ชุชกพราหมณ์เดินเข้ามาหา
เรา ได้ขอบุตรทั้งสองของเรา คือ พ่อชาลี
และแม่กัณหาชินา เพราะได้เห็นยากเข้า
มาหา ความร่ำเรงเกิดขึ้นแก่เรา ในกาลนั้น
เราได้พาบุตรทั้งสองมาให้แก่พราหมณ์ เมื่อเรา
สละบุตรทั้งสองของตนให้แก่ชุชกพราหมณ์
ในกาลใด แม้ในกาลนั้น แผ่นดิน เขา
สิเนรุราช และป่าหิมพานต์ ก็หวั่นไหว
ท้าวสักกะทรงแปลงเพศเป็นพราหมณ์ เสด็จ

ลงจากเทวโลก มาขอนางมัทรีผู้มีศีล มีจริยา-
วัตรอันงาม กะเราอีก เรามีความดำริแห่งใจ
อันเลื่อมใส จັบพระหัตถ์พระนางมัทรียัง
ฝ่ามือให้เต็มด้วยน้ำ ใต้ให้พระนางมัทรีแก่
พราหมณ์นั้น เมื่อเราให้พระนางมัทรี หมู
เทวดาในอากาศเบิกบาน พลอยยินดี
แม้ในกาลนั้น แผ่นดิน เขาสีเนรราช และ
ป่าหิมพานต์ ก็หวั่นไหว เราสละพ่อชาติ
แม่กัณหาชนาผู้ธิดา และพระนางมัทรีเทวีผู้มี
จริยาวัตรอันงาม ไม่คิดถึงเลย เพราะเหตุแห่ง
โพธิญาณนั่นเอง เราจะเกลียดบุตรทั้งสอง
หาไม่ได้ จะเกลียดพระนางมัทรีก็หาไม่ได้ แต่
สัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา ฉะนั้นเราให้
บุตรและภรรยาผู้เป็นที่รัก อีกครั้งหนึ่ง เมื่อ
พระมารดาและพระบิดาเสด็จมาพร้อมกัน ณ
ป่าใหญ่ ทรงกันแสงสะอึกสะอื้นนำสงสาร
ตรัสถามถึงสุขทุกข์กันอยู่ เราได้เข้าเฝ้าพระ-

มารดาและพระบิดาทั้งสองผู้เป็นที่เคารพด้วย
หิริและโอตตปัปะ แม้ในกาลนั้น แผ่นดิน
เขาสเนรราช และป่าหิมพานต์ ก็หวั่นไหว
อีกครั้งหนึ่ง เรากับบรรดาพระญาติของเราออก
จากป่าใหญ่ จักเข้าสู่พระนครเชตุตร อันเป็น
นครนารีนรมย์ แก้ว ๗ ประการตกลงแล้ว
มหาเมฆยังฝนให้ตก (มหาเมฆยังฝนแก้ว
๗ ประการให้ตกลง) แม้ในกาลนั้นแผ่นดิน
เขาสเนรราช และป่าหิมพานต์ ก็หวั่นไหว
แม้แผ่นดินนี้ไม่มีจิตใจ ไม่รู้สุขและทุกข์
ก็หวั่นไหวถึง ๗ ครั้ง เพราะกำลังแห่งทาน
ของเรา ฉะนั้นแล.

จบ เวสสันตรจริยาที่ ๕

อรรถกถาเวสสันตรจริยาที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถกถาเวสสันตรจริยาที่ ๕ ดังต่อไปนี้. บทว่า
เม ในบทนี้ว่า ยา เม อโทสิ ชนิกา นางกษัตริย์พระนามว่ามุสดี
พระชนนีของเรา พระศาสดาตรัสหมายถึงพระองค์ครั้งเป็นพระเวสสันดร

ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงตรัสว่า **มุสสุติ นาม ขตุติยา** นางกษัตริย์ พระนามว่ามุสสุติ. เป็นความจริงดังนั้นพระมารดาขอพระโพธิสัตว์เป็นนาง กษัตริย์พระนามว่ามุสสุติ. บทว่า **ธา อตีตาสุ ชาติสุ** คือพระนางใน ชาติที่ล่วงมาแล้วเป็นลำดับจากชาตินั้น. จริงอยู่บทนี้เป็นพหูพจน์ในความ เดียวกัน. พึงทราบการเชื่อมความว่า พระนางเป็นมเหสีเป็นที่รักของท้าว สักกะ. อนึ่งพระนางได้เป็นพระชนนีของเราในอรรถภาพสุดท้าย. ในชาติ อันล่วงแล้วนั้นพระนางมีพระนามว่า **มุสสุติ**. กษัตริย์ทั้งหลายในชาติอัน ล่วงแล้วนั้น. เราได้เกิดเป็นเวสสันดรในพระครรภ์ของพระนางในชาติใด ก่อนแต่ชาตินั้น พระนางได้เป็นพระมเหสีเป็นที่รักของท้าวสักกะ พึง ทราบเรื่องราวเป็นลำดับ ดังต่อไปนี้.

ในกัป ๕๑ จากกัปนี้พระศาสดาพระนามว่า **วิปัสสี** ทรงอุบัติขึ้นใน โลก. เมื่อพระศาสดาพระนามว่า **วิปัสสี** ประทับอาศัยพันธุมนคร ประทับ อยู่ ณ มฤคทายวันชื่อ **เขมะ** พระเจ้าพันธุมราชได้พระราชทานแก่นจันทร์ มีค่ามากซึ่งพระราชองค์หนึ่งส่งไปถวาย แก่พระธิดาองค์ใหญ่ของพระ- องค์. พระธิดาได้อาแก่นจันทร์นั้นนับคเป็นผงละเอียดบรรจุลงพระอบ เสด็จ ไปวิหารบูชาพระสรีระของพระศาสดาซึ่งมีผิวดูทองคำแล้ว เกือบผงที่เหลือ ลงในพระคันธกุฎี ทรงตั้งความปรารถนาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอให้ หม่อมฉันพึงเป็นมารดาของพระพุทธเจ้าเช่นพระองค์ในอนาคตเกิด ครั้น พระนางจุติจากมนุษยโลกด้วยผลแห่งการบูชาผงจันทร์นั้น มีพระสรีระจุ

อบด้วยจันท์แดง ทรงท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ได้ทรงเกิดเป็นอัครมเหสีของท้าวสักกเทวราชในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์. ครั้นพระนางจะสิ้นพระชนม์ได้เกิดบุรพนิมิต ท้าวสักกเทวราชทรงทราบว่ พระนางจะสิ้นอายุ เพื่ออนุเคราะห์พระนาง จึงตรัสว่า แม่นางมุสดีผู้เจริญ เราจะให้พร ๑๐ ประการแก่เจ้า. เจ้าจงรับพรเถิด. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ท้าวสักกจะจอมเทพทรงทราบว่า พระนางจะสิ้นอายุ จึงตรัสดังนี้ว่า เราจะให้พร ๑๐ ประการแก่เจ้า นางผู้เจริญจะปรารถนาพรอันใด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า วร คือจงเลือกรับพร. บทว่า ภทฺยเทยฺยจฺฉลฺลิตฺติ ท้าวสักกจะตรัสว่า นางมุสดีผู้เจริญ เจ้าปรารถนาพรอันใด. พรอันใดเป็นที่รักของเจ้า เจ้าจงเลือกรับพรอันนั้น ๑ ประการ.

บทว่า ปุณฺนิทฺมพฺรุวิ คือพระนางไม่รู้ว่าตนจะต้องจุดจึงได้พูดคำเป็นอาทิว่า ก็ หนู เม อปฺราศฺตฺติ หม่อมฉันมีความผิอะอะไรหรือ? เพราะนางเป็นผู้ประมาทไม่รู้ว่าตนจะสิ้นอายุ เมื่อท้าวสักกจะตรัสว่า เจ้าจงรับพร จึงคิดว่า ท้าวสักกจะทรงปรารถนาจะให้เราเกิดขึ้นที่ไหน จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า อปฺราศฺตฺติ คือมีความผิ. บทว่า ก็ หนู เทสฺสา อหํ ตว พระองค์

ทรงเกลียดหม่อมฉันเพราะเหตุไร ? คือพระองค์ทรงเกลียด หมดความรักเสียแล้ว. บทว่า **รมมา จาเวสิ มํ ฆานา** คือพระองค์จะให้หม่อมฉันเคลื่อนจากสถานอันน่ารื่นรมย์นี้. บทว่า **วาโตว ธรณิรุหิ** เหมือนลมพัดให้ต้นไม้หวั่นไหวฉะนั้น พระนางทูลถามท้าวสักกะว่า พระองค์มีพระประสงค์จะให้หม่อมฉันเคลื่อนจากเทวโลกนี้ เหมือนลมแรงพัดถอนต้นไม้ฉะนั้น เพราะเหตุไรหนอ ?

บทว่า **ตสฺสึทํ** ตัดบทเป็น **ตสฺสา อิทํ** ความว่า ท้าวสักกะได้ตรัสกะพระนางดังนี้อีก. บทว่า **น เจว เต กตํ ปาปี** เจ้าไม่ได้ทำความชั่วเลย คือ ความชั่วไร ๆ เจ้ามิได้ทำไว้ ความผิดของเจ้าก็ไม่มี. บทว่า **น จ เม ตฺวํ ติ อปฺปิยา** เจ้ามิได้เป็นที่รักของเราก็ดำมิได้ อธิบายว่า. เป็นที่เกลียดชัง ไม่เป็นที่รักก็ดำมิได้.

บัดนี้ ท้าวสักกะเมื่อจะทรงแสดงถึงความประสงค์ที่จะประทานพร จึงตรัสว่า อายุของเจ้ามีประมาณเท่านี้เอง เวลานี้เป็นเวลาเจ้าจักต้องจุติ เมื่อจะทรงให้พระนางรับพรจึงตรัสว่า เจ้าจงรับพร ๑๐ ประการอันประเสริฐสุดที่เราให้เถิด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **วรุตฺตเม** คือพรอันประเสริฐสุดกว่าพรทั้งหลาย. บทว่า **ทินฺนุวรา** คือพรอันท้าวสักกะประทานแล้วด้วยทรงให้ปฎิญาณว่า เราจักให้พร. บทว่า **ตฺถุหฺนฺนุจา** นางมีพระทัยยินดีร่าเริง คือยินดีด้วยความพอใจในลาภที่พระนางปรารถนาไว้ และร่าเริงด้วยเห็น

ความปรารถนานั้นถึงที่สุด. บทว่า ปโมทิตา คือมีพระทัยเบิกบานด้วยความปรโมทย์มีกำลัง. บทว่า มม อพฺภนฺตฺริ กตฺวา คือทรงทำเราไว้ในภายใน ในพรเหล่านั้น. บทว่า ทส วเรวริ ความว่า พระนางทรงทราบว่า พระนางจะสิ้นอายุ ท้าวสักกะให้โอกาสเพื่อประทานพร จึงทรงตรวจดูทั่วพื้นชมพูทวีป ทรงเห็นพระราชนิเวศน์ของพระเจ้าสีพีสมควรถวายแก่ตน จึงทรงรับพร ๑๐ ประการเหล่านี้คือ ๑. ขอให้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้ากรุงสีพีในแคว้นสีพีนั้น ๒. ขอให้มีความร่ำรวย ๓. ขอให้มีความสุข ๔. ขอให้มีความดี ๕. ขอให้ได้อโอรสประกอบด้วยคุณวิเศษ ๖. ขออย่าให้ครรภ์นุโต ๗. ขออย่าให้ถนายนาน ๘. ขออย่าให้ผมหงอก ๙. ขอให้ผิวละเอียด ๑๐. ขอให้ปล่อยนักโทษที่ต้องประหารชีวิต.

ครั้นพระนางได้รับพร ๑๐ ประการแล้วก็จุติจากเทวโลกมาบังเกิดในพระครรภ์ของพระอัครมเหสี ของพระเจ้ามัททราช. อนึ่งเมื่อพระนางประสูติมีพระสรีระจวบด้วยผงจันทร์. ด้วยเหตุนั้นในวันขนานพระนาม จึงให้ชื่อว่า ศุสฺตี พระนางศุสฺตี มีบริวารมาก เมื่อพระชนม์ได้ ๑๖ พระพรรษามีพระรูปพระโฉมงามยิ่งนัก. ลำดับนั้น พระเจ้าสีพีมหाराช ทรงนำพระนางมาเพื่ออภิเษกสมรสกับพระสญชัยกุมาร ผู้เป็นพระโอรสรับสั่งให้ยกเสวตฉัตรทรงตั้งพระนางศุสฺตีไว้ในตำแหน่งพระอัครมเหสี ให้เป็นใหญ่กว่าสตรี ๑๖,๐๐๐ คน. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

พระนางมุสดีจจากดาวดึงส์นั้น แล้ว

มาบังเกิดในตระกูลกษัตริย์ ได้อภิเษกสมรส

กับพระเจ้ากรุงสญชัยในกรุงเชตุคร

พระนางมุสดีนั้น เป็นที่รักเป็นที่พอพระทัยของพระเจ้ากรุงสญชัย. ลำดับนั้น ท้าวสักกะทรงรำพึงเห็นว่า พรที่เราให้แก่พระนางมุสดีไป สำเร็จไปแล้ว ๕ ประการ ทรงดำริว่า พรเกี่ยวกับพระโอรสยังไม่สำเร็จ. เราจักให้พรนั้นสำเร็จแก่นาง ทรงเห็นว่า พระโพธิสัตว์จะสิ้นอายุในเทวโลก ชั้นดาวดึงส์ในครั้งนั้นแล้วจึงเสด็จไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์ตรัสว่า ท่าน ผู้นิรทุกข์ ท่านสมควรถือปฏิบัติในพระกรรมของพระอัครมเหสี ของ พระเจ้ากรุงสญชัยแคว้นสิพีในมนุษยโลก ทรงรับปฏิญญาของพระโพธิสัตว์ และเทพบุตร ๖๐,๐๐ เหล่าอื่นที่ปฏิบัติตามเทวบัญชา เสร็จแล้วเสด็จกลับ วิมานของพระองค์. แม้พระมหาสัตว์ครั้งนั้นจตุจากชั้นดาวดึงส์นั้น แล้วก็ทรง บังเกิดในแคว้นสิพีนั้น. แม้เทพบุตรที่เหลือก็ไปบังเกิดในเรือนของเหล่า อามาศย์ ๖๐,๐๐๐ เมื่อพระมหาสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ พระนางมุสดี- เทวี รับสั่งให้สร้างโรงทาน ๖ แห่ง คือที่ประตูประนคร แห่ง ท่ามกลาง พระนคร ๑ ที่ประตูประนิเวศน์ ๑ แห่ง ทรงสละทรัพย์ ๖๐๐,๐๐๐ ทุกๆ วัน ได้ทรงแพ้พระกรรมเมื่อทรงให้ทาน. พระราชาทรงสดับว่า พระนาง ทรงแพ้พระกรรม จึงรับสั่งเรียกพราหมณ์ผู้ทำนายโชคชะตามาตรัสถาม ทรงสดับคำกราบทูลว่า ขอเดชะข้าแต่มหाराชเจ้า สัตว์มีบุญมาก ยินดีใน

ทานจะอุบัติในพระครรภ์ของพระเทวี. สัตว์นั้นจักไม่อิ่มด้วยทานพระเจ้าข้า
ทรงมีพระทัยยินดี ทรงให้ตั้งทานดังได้กล่าวแล้ว. ทรงให้สมณพราหมณ์
คนแก่ คนเดือรื้อน คนยากจน คนเดินทาง วณิพก และยากทั้งหลาย
อิมหันำสำราญ. ตั้งแต่พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิ คือความเจริญของพระราช
หาประมาณมิได้. ด้วยบุญญาภพของพระโพธิสัตว์นั้น พระราชาทั่วชมพู
ทวีปต่างส่งเครื่องบรรณาการไปถวาย. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ในกาลเมื่อเราลงสู่พระครรภ์ของพระนาง
ผู้สดี พระมารดาที่รัก ด้วยเดชของเรา
พระมารดาเป็นผู้ยินดีในทานทุกเมื่อ ทรงให้
ทานแก่คนยากจน คนป่วยไข้ คนแก่ ยาก
คนเดินทาง สมณพราหมณ์ คนสิ้นเนื้อ
ประดาตัว คนไม่มีอะไรเลย.

ในบทเหล่านั้น. บทว่า มม เตเชน ด้วยเดชของเรา คือด้วย
อานุภาพแห่งอชสาสัยในการให้ของเรา. บทว่า จิเณ คือหมดสิ้นด้วย
โภคะเป็นต้น คือถึงความเสื่อมโทรม. บทว่า อภิญฺจน คือไม่มีอะไร
ยึดถือเลย. ในทุกบทเป็นสัตตมิมิภักตฺติลงในอรรถแห่งวิสัยคือเป็นอารมณ์
เพราะว่า คนไม่มีทรัพย์เป็นต้น เป็นอารมณ์แห่งการบริจาคไทยธรรม.

พระเทวีทรงได้รับการบริหารพระครรภ์เป็นอย่างมาก เมื่อครบ ๑๐ เดือน มีพระประสงค์จะทอดพระเนตรพระนคร จึงกราบทูลพระราชสวามี พระราชารับสั่งให้ตกแต่งพระนครดุจเทพนคร อัญเชิญพระเทวีขึ้นรถอัน ประเสริฐแล้วให้ทำประทักษิณพระนคร. เมื่อพระนางเสด็จถึงท่ามกลาง ถนนของพวกทำการค้า ลมกรรมชวาด (ลมเบ่ง) ได้ปั่นป่วนขึ้นแล้ว พวกอำมาตย์กราบทูลแด่พระราชอา. พระราชารับสั่งให้สร้างเรือนประสูติแก่ พระนางที่ถนนของพวกทำการค้านั่นเองแล้วทรงให้จัดตั้งอารักขา พระนาง ประสูติพระโอรส ณ ที่นั่นเอง. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

พระนางผู้สุติทรงพระครรภ์ครบ ๑๐

เดือน เมื่อพระเจ้าสญชัยทรงทำประทักษิณ
พระนคร พระนางก็ประสูติเรา ณ ท่ามกลาง
ถนนของพวกคนทำการค้า นามของเราจึงไม่
เนื่องข้างฝ่ายพระมารดา และไม่เกิดเนื่องข้าง
ฝ่ายพระบิดา เพราะเราเกิดที่ถนนของตน
ค้าขาย ฉะนั้น เราจึงมีชื่อว่า เวสสันดร.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ภโรนุเต ปุริ ปทกฺขิณฺ คือเมื่อพระเจ้า
สญชัยมหाराชทรงพาพระเทวีกระทำประทักษิณพระนคร. บทว่า เวสุธานํ
คือพวกพ่อค้า. บทว่า น มตุตฺถิ นามิ คือนามของเราไม่เนื่อง ตายาย

อันมาข้างมารดา. บทว่า **เปตติกสมภโว** ชื่อว่า **เปตติก** เพราะนี้ฝ่ายบิดา. ชื่อว่า **สมภโว** เพราะเกิดจากฝ่ายบิดา. ชื่อว่า **เปตติกสมภโว** เพราะเกิดเนื่องข้างฝ่ายบิดา หมายถึงชื่อ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่ามีได้ตั้งพระนามด้วยความผูกพันทางมารดาและบิดา. บทว่า **ชาตคตุ** ตัดบทเป็น **ชาโต** **เอตตุ** คือเกิดที่ถนนของตนค้ำขายนี้. ปาฐะว่า **ชาโต** มุหิ บ้างคือเราเกิดแล้ว. บทว่า **ตสุมา เวสุสนุโร อหุ** คือ เพราะในครั้งนั้นเราเกิด ณ ถนนของตนค้ำขาย ฉะนั้นจึงชื่อว่า **เวสสันดร** อธิบายว่าพระชนกชนนีทรงขนานพระนามว่า **เวสุสนุตร**.

พระมหาสัตว์ทรงประสูติจากพระครรภ์พระมารดา ทรงเฉลี่ยวงลาดทรงล้อมพระเนตรประสูติ. พอทรงประสูตินั้นเองทรงเหยียดพระหัตถ์ให้พระมารดาตรัสว่า แม่เจ้า ลูกจักให้ทาน มีอะไรบ้าง. มารดาของพระมหาสัตว์ทรงมอบอัญชัญทรัพย์ ๑,๐๐๐ ที่อยู่ใกล้พระหัตถ์ด้วยพระคำรัสว่า ลูกรักจงให้ทานตามอัยยาศัยเถิด. จจริงอยู่พระโพธิสัตว์พอประสูติก็ทรงพูดได้ในที่ ๓ แห่ง คือในอุมมังชาดก ๑ ในชาดกนี้ ๑ ในอิตถापสุคทำย ๑. พระราชาทรงให้แม่นม ๖๐ คนมีน้ำนมหวานเว้นจากโทษมีสูงเกินไปเป็นต้นคุณแลพระมหาสัตว์. พระราชทานแม่นมแก่ทารก ๖๐,๐๐๐ ซึ่งเกิดพร้อมกับพระโพธิสัตว์นั้น. พระโพธิสัตว์ทรงเจริญด้วยบริวารมากพร้อมกับทารก ๖๐,๐๐๐ คน. พระราชารับสั่งให้ช่างทำเครื่องประดับพระกุมารมีค่า ๑๐๐,๐๐๐ พระราชทานแก่พระกุมารนั้น. พระกุมารเมื่อมีพระชันษา ๔ - ๕ ขวบ

ทรงเปลื้องเครื่องประดับนั้นให้แก่พวกแม่นม พวกแม่นมถวายคืนอีกก็ไม่ทรงรับ. พระราชาทรงสดับดังนั้นจึงตรัสว่า เครื่องประดับที่โอรสของเราให้เป็นอันให้ดีแล้ว แล้วทรงให้ช่างทำเครื่องประดับอย่างอื่นอีก. พระกุมารก็ทรงให้อีก. เมื่อเป็นทารกนั้นเองได้ทรงให้เครื่องประดับแก่พวกแม่นมถึง ๘ ครั้ง.

เมื่อพระชนม์ได้ ๘ พระพรรษา บรรทมเหนือพระยี่ภู่ทรงดำริว่า เราให้ทานภายนอก. ทานนั้นก็ไม่ใช่ใจเรา. เราประสงค์จะให้ทานภายใน หากว่าใคร ๆ ฟังขอหทัยกะเรา. เราจะนำหทัยออกให้. หากฟังขอจักษุกะเรา. เราก็จักควักจักษุให้. หากฟังขอเนื้อหรือเลือดในร่างกายทั้งสิ้นของเรา. เราก็จะเชือดเนื้อจากร่างกายทั้งสิ้น เอาดาบเจาะเลือดให้. แม้ใคร ๆ จะฟังกล่าวว่า ขอท่านจงเป็นทาสของเราเถิด เราก็จะประกาศแล้วให้ตนแก่เขา. เมื่อพระกุมารทรงดำริตามความจริงพร้อมด้วยสมบัติอันสำคัญอย่างนี้ มหาปฐพีนี้หนา ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์ห้วนไหว จนถึงที่สุดของน้ำ. ภูเขาสิเนรุโน้มนั้นแล้วตั้งตรงไปยังพระนครเชตุคร. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ในกาลเมื่อเราเป็นทารกอายุ ๘ ปี แต่กำเนิดในกาลนั้น

เรานั่งอยู่ในปราสาท คิดเพื่อจะให้ทานว่า
เราฟังให้หทัย จักษุ แมเนื้อและเลือดเราฟังให้
ทานทั้งกาย ถ้าใครได้ยินแล้วฟังขอกะเรา เมื่อ

เราคิดถึงความเป็นจริง จิตของเราไม่หวั่นไหว

ไม่หวั่นไหว ในขณะนั้นแผ่นดิน ภูเขาตินเรรุได้

หวั่นไหว.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สเวตฺวา คือประกาศความเป็นทาสว่า ตั้งแต่วันนี้ไปเราจะเป็นทาสของบุคคลนี้. บทว่า ยถิ โภจิ ยาจเย มมฺ คือผู้ว่าใครพึงขอกะเรา. บทว่า สภาวํ จินฺตยฺนฺตฺสฺส เราคิดถึงความเป็นจริง คือ เราคิดถึงความเป็นจริงตามสภาพของตน อันไม่วิปริตตามอหยาตย์อัน ไม่อิม อธิบายว่า เมื่อเราคิด. บทว่า อกฺมฺปิ ตํ คือปราศจากความหวั่นไหว. บทว่า อสฺมฺจฺจิตํ คือประกาศความหวั่นไหว. อธิบายว่า เพราะจิตหวั่นไหว กล่าวคือ จิตหวาดสะคั่งในการให้จักษุเป็นต้นของผู้ไม่ใช่พระโพธิสัตว์ด้วย ความโลกเป็นต้น และจิตชบเซากล่าวคือความหวั่นไหว. เว้นจากจิตนั้น. บทว่า อกฺมฺปิ คือได้หวั่นไหว. บทว่า สินฺเรรุวันฺนํ สกา คือสินเรรุวันอันเป็นสวน ย่อมกำหนดด้วยนันทวัน ปารุสกวัน มิสสกวัน จิตรลดาวัน เป็นต้นอันตั้ง ขึ้นที่ภูเขาสินเรรุ. อีกอย่างหนึ่งสินเรรุ และสวนเป็นที่นารัณรมย์ในชมพูทวีป เป็นต้นชื่อว่า สินเรรุวัน ชื่อว่า สินเรรุวันนํ สกา เพราะสวนนั้นมีลักษณะ เป็นเครื่องประดับ.

อนึ่ง เมื่อแผ่นดินไหวเป็นไปอยู่อย่างนี้ ท้องฟ้ากระหึ่มยังฝนชั่วคราว ไร้ให้ตก. สายฟ้าแลบ. ระลอกซัดในมหาสมุทร. ท้าวสักกเทวราชปรบพระหัตถ์ มหาพรหมซ้องสาธุการ. ความเอิกเกริกโกลาหลได้มีขึ้นจนถึงพรหมโลก

พระมหาสัตว์เมื่อมีพระชนม์ได้ ๑๖ พรรษา ก็ทรงสำเร็จศิลปะทุกแขนง พระบิดาของพระองค์มีพระประสงค์จะทรงมอบราชสมบัติให้ จึงทรงปรึกษากับพระชนนีนำพระราชกัญญาพระนามว่ามัทรี ผู้เป็นพระธิดาของพระเจ้าลู่ จากตระกูลมัททราชแล้วทรงแต่งตั้งให้เป็นพระอัครมเหสี เป็นหัวหน้าของสตรี ๑๖,๐๐๐ นาง แล้วอภิเษกพระมหาสัตว์ให้ครองราชสมบัติ. พระมหาสัตว์ตั้งแต่งทรงครองราชสมบัติ ทรงสละพระราชทรัพย์วันละ ๖๐๐,๐๐๐ ทุกวัน ทรงบริจาคมหาทาน เสด็จทรงตรวจตราทานทุกกึ่งเดือน. ครั้นต่อมาพระนางมัทรีประสูติพระโอรส. พวกอำมาตย์รับพระองค์ด้วยขำทอง. เพราะเหตุนั้น จึงขนานพระนามว่า ชาลิกุมาร. เมื่อพระชาลิกุมารทรงดำเนินได้ พระนางมัทรีได้ประสูติพระธิดาอีกองค์หนึ่ง. พวกอำมาตย์รับพระธิดานั้นไว้ด้วยหิ้งหมีดำ. เพราะเหตุนั้นจึงขนานพระนามว่า กัณหาชينا. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ในวันอุโบสถเดือนเต็ม ๕ คำ ทุกกึ่ง
เดือน เราขึ้นคอมงคลหัตถิปัจจยานาค เข้าไป
ยังศาล เพื่อจะให้ทาน.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อนุวทุฆมาเส ทุกกึ่งเดือน. อธิบายว่าทุก ๆ กึ่งเดือน. บทว่า ปุณฺณมาเส คือในเดือนเพ็ญ ฟังทราบการเชื่อมความว่า เมื่อถึงวัน ๕ คำ ในเดือนเพ็ญและพระจันทร์เต็มดวง เราเข้าไปยังโรงทาน เพื่อให้ทาน. ในบทนั้นโยชนาแก่ไว้ว่า เราขึ้นคอมงคลหัตถิปัจจยานาคเข้าไป

ยังโรงงานเพื่อให้ท่านทุกกิ่งเดือน. อนึ่ง ในกาลใดเมื่อเราเข้าไปอย่างนี้ได้เข้าไปเพื่อให้ท่านในวันอุโบสถเดือนเพ็ญ ๑๕ ค่ำ ครั้งหนึ่ง. ในกาลนั้นพรหมณ์ชาวแคว้นกาลิงคะได้เข้าไปหาเรา. บทว่า **ปจฺจยํ นาคํ** คือมงคลหัตถิ ชื่อว่าปจฺจยนาค. เพราะในวันที่พระโพธิสัตว์ประสูติ แม้ช้างเที่ยวไปในอากาศเชือกหนึ่ง นำลูกช้างเผือกตลอดตัวเป็นช้างที่เขาถือว่าเป็นมงคลยิ่งมาปล่อยไว้ในที่ของมงคลหัตถิแล้วก็กลับไป. เพราะช้างนั้นได้มาเพราะพระมหาสัตว์เป็นปจฺจย จึงตั้งชื่อว่าปจฺจยนาค. เราขึ้นช้างมงคลนั้นที่ชื่อว่าปจฺจยนาคเข้าไปยังโรงงานเพื่อให้ท่าน ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

**พรหมณ์ทั้งหลายชาวกาลิงครรัฐได้มาหา
เราได้มาขอพระยาคชสารทรงอันประกอบด้วย
มงคลหัตถิกระเราว่า ชนบทฝนไม่ตกเกิดทุพ-
ภิกขภัยอดอยากมากมาย ขอพระองค์โปรด
พระราชทานพระยาคชสารตัวประเสริฐ เผือก
เผือกอันเป็นช้างมงคลอุดม.**

ในบทเหล่านั้น คำว่ามีอาทิว่า **กาลิงครรัฐวิศยา** มาแล้วแม้ในกรุงราช-
จิริยาในหนหลัง. เพราะฉะนั้น ความแห่งคาถาเหล่านั้นและกถามรรค พึง
ทราบตามนัยดังกล่าวแล้วในกรุงราชจิริยานั้นนั่นแล. แต่ในที่นี้พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสว่า **สพฺพเสตํ คชุตฺตมํ** เป็นช้างเผือกเผือกเป็นมงคลอุดม.
พระโพธิสัตว์นั้นทรงขึ้นคอพระยาคชสาร เมื่อจะทรงประกาศความยินดี
อย่างยิ่งในทานของพระองค์ว่า :-

พราหมณ์ทั้งหลายขอสิ่งใดกะเรา เราย่อม
ให้สิ่งนั้นไม่หวั่นไหวเลย เราไม่ซ่อนเร้นของ
ที่มีอยู่ ใจของเรายินดีในทาน.

ทรงปฎิญาณว่า :-

เมื่อยาจนมาถึงแล้ว การห้ามไม่สมควร
แก่เรา กุศลสมทานของเราอย่าทำลายเสีย เรา
จักให้คชสารตัวประเสริฐ.

แล้วเสด็จลงจากคอกคชสาร ทรงพิจารณาเพื่อตรวจดูสถานที่ที่มีมิได้ตกแต่ง มิได้ทรงเห็นสถานที่ที่มีได้ตกแต่ง จึงทรงจับพระเต้าทองเต็มไปด้วย น้ำหอมเจือดอกไม้ ครั้นว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลายจงมาข้างนี้ แล้วทรงจับวงคชสารเช่นกับพวงเงินที่ตกแต่งแล้ววางไว้บนมือของพวกพราหมณ์ ทรงหลั่งน้ำแล้วพระราชทานพระยาชสารที่ตกแต่งไว้เป็นอย่างดีแก่พวกพราหมณ์.
ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า :-

เราได้จับวงพระยาชสารวางลงบนมือ
พราหมณ์ แล้วจึงหลั่งน้ำในเต้าทองลงบนมือ ได้
ให้พระยาชสารแก่พราหมณ์ทั้งหลาย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สหฺตุ คือไทยธรรมอันมีอยู่. บทว่า นปฺปฏิ-
คฺยฺหามิ คือไม่ปกปิด. เพราะผู้ใดคิดว่า ของของตนต้องเป็นของเราเท่านั้น

ดังนี้. หรือเขาขอแล้วปฏิเสธ. ผู้นั้นชื่อว่าปกปิดแม่ของที่ตั้งไว้ต่อหน้าผู้ขอ
ทั้งหลายโดยใจความ. ส่วนพระมหาสัตว์มีพระประสงค์จะพระราชทาน ทาน
ภายในตั้งแต่ศิระเป็นต้นของพระองค์. จะทรงปฏิเสธทานภายนอกได้
อย่างไร. เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **สนฺตํ นปฺปฏิคฺชฺยามิ**
เราไม่ช้อนเร้นของมีอยู่. ดังที่ตรัสไว้ว่า **ทานเน เม รมเต มโน** ใจของเรา
ยินดีในทานดังนี้. บทที่เหลือมีความดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล

เครื่องประดับที่เท่าทั้ง ๔ ของคชสารนั้น มีค่า ๔๐๐,๐๐๐. เครื่อง
ประดับที่ข้างทั้งสอง มีค่า ๒๐๐,๐๐๐. ฝักมพลที่ได้ท้อง มีค่า ๑๐๐,๐๐๐. ข่าย
บนหลัง ๓ ข่าย คือ ข่ายแก้วมุกดา ข่ายแก้วมณี ข่ายทองคำ มีค่า ๓๐๐,๐๐๐.
เครื่องประดับหูทั้งสองข้าง มีค่า ๒๐๐,๐๐๐. ฝักมพลที่ลาดบนหลัง มีค่า
๑๐๐,๐๐๐. เครื่องประดับกระพอง มีค่า ๑๐๐,๐๐๐ พวงมาลัย ๓ พวง มีค่า
๓๐๐,๐๐๐. เครื่องประดับปลายหู มีค่า ๑๐๐,๐๐๐. เครื่องประดับงาทั้งสองข้าง
มีค่า ๒๐๐,๐๐๐. เครื่องประดับตาบตาบทั้งวง มีค่า ๑๐๐,๐๐๐. เครื่องประดับ
หาง มีค่า ๑๐๐,๐๐๐. บันไดพาด มีค่า ๑๐๐,๐๐๐. ภาชนะใส่อาหาร มีค่า
๑๐๐,๐๐๐. ของประมาณเท่านี้ มีค่าสองล้านสี่แสนนอกจากของที่หาค่ามิได้.
ของหาค่ามิได้ ๖ อย่างเหล่านี้คือ แก้วมณีที่พุ่มนัทร ๑ จุฬามณี ๑ แก้ว
มุกดาหาร ๑ แก้วมณีที่ขอ ๑ แก้วมุกดาหารที่สวมคอกชสาร ๑ แก้วมณี
ที่กระพอง ๑ แม้ช้างก็หาค่ามิได้เหมือนกัน รวมของหาค่ามิได้ ๗ อย่าง
กับช้าง. พระโพธิสัตว์ได้พระราชทานของทั้งหมดเหล่านั้นแก่พราหมณ์ทั้ง

หลาย อนึ่งได้พระราชทานตระกูลบำรุงช้าง ๕๐๐ ตระกูลพร้อมด้วยความช้าง และคนเลี้ยงช้าง. อนึ่ง พร้อมกับพระราชทานได้เกิดอัครธรมีแผ่นดินไหว เป็นต้น. โดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลัง. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เมื่อเราได้ให้พระยาขสารอันอุดมเผือก
ฟ่องอีก แม้ในกาลนั้นแผ่นดิน. เขาสิเนรุราช
และป่าก็ได้หวั่นไหว.

ในเมื่อเราให้ขสารอันประเสริฐ ความ
น่ากลัว ความสยดสยองของชนได้เกิดขึ้น
แผ่นดินก็หวั่นไหว.

บทว่า ตสุส นาคสุส ทาเนน เพราะให้ขสารนั้นคือเพราะ
บริจาคมงคลหัตถินั้น พร้อมด้วยสิ่งของเครื่องประดับมีค่าสองล้านสี่แสนกับ
ของอันหาค่ามิได้อีก ๖ อย่าง. บทว่า สิวโย คือ สีพีราชกุมารทั้งหลาย
และชาวแคว้นสีพี. อนึ่งบทว่า สิวโย นี้เป็นหัวข้อเทศนา. เพราะเหล่า
อำมาตย์ ชุมชน พรหมณ์ คหบดี ชาวนิคม ชาวชนบท ชาวเมือง ชาว
แคว้นทั้งสิ้น ทั้งหมด ยกเว้น พระสญชัยมหาราช พระนางศุสดี และ
พระนางมัทรี ชื่อว่า ชาวสีพีในบทว่า สิวโย นั้น. บทว่า กุฑธา พากัน
โกรธเคือง คือโกรธเคืองพระโพธิสัตว์ด้วยเทวดาคลใจ. บทว่า สมากตา
คือประชุมกัน.

นัยว่าพราหมณ์เหล่านั้น ครั้นได้คชสารแล้วก็ขึ้นคชสารนั้นเข้าไปทางประตูใหญ่พากันดื่มถวายพระพร ณ ท่ามกลางพระนคร. อนึ่ง เมื่อมหาชนพูดกันว่า พราหมณ์ผู้เจริญท่านจีช้างของเรามาจากไหน พราหมณ์ทั้งหลายบอกว่า พระเวสสันดรมหाराช พระราชทานแก่พวกเรา พวกท่านเป็นใคร แล้วโบกมือไล่ พากันเดินทางต่อไป.

ลำดับนั้นมหาชนมีพวกอำมาตย์เป็นต้น พากันมาประชุมที่ประตูพระราชวังกล่าวโทษว่า พระราชาควรพระราชทานทรัพย์ ข้าวเปลือก นา ไร่สวน หรือทาสหญิงชายและนางกำนัลแก่พวกพราหมณ์. พระเวสสันดรมหाराช พระราชทานมงคลหัตถ์อันเป็นช้างพระที่นั่งนี้ไปได้อย่างไร. บัดนี้พวกเราจักไม่ให้ราชสมบัติต้องพินาศไปอย่างนี้ จึงกราบทูลความนั้นแด่พระเจ้ากรุงสยุมหाराช พระเจ้ากรุงสยุมหाराชทรงเห็นด้วยตามคำแนะนำ รับจะทำตาม แล้วก็พากันกลับไป. แต่พวกพราหมณ์ยังได้กราบทูลว่า :-

พระองค์อย่าฆ่าพระเวสสันดรนั้น ด้วย
ท่อนไม้ หรือศัสตราเลยพระเวสสันดรนั้นไม่
ควรแก่เครื่องพันธนาการเลย แต่ขอพระองค์
จงจับไล่พระเวสสันดรออกจากแคว้นแคว้นไป
อยู่ ณ เขาว่างกตเถิด พระเจ้าข้า.

ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **ปพฺพาชตุ** สการภูฏา, วงฺกั กจฺจตุ
ปพฺพต ชาวกรุงสีพีประชุมกันขับไล่เราจากแคว้นของตนว่า จงไปยังเขา
วงกต.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปพฺพาชตุ** พากันขับไล่ คือได้ทำความพยายาม
เพื่อให้ไปอยู่ภายนอกจากราชสมบัติ.

แม้พระราชกัทรังคิรว่า นี่เป็นปฏิบัติใหญ่หลวงนัก เอาเถิดโอรส
ของเราจงอยู่ภายนอกราชสมบัติสักเล็กน้อยก่อนแล้วตรัสว่า :-

หากชาวเมืองสีพีมีความพอใจเช่นนั้น เรา

ก็ไม่ขัดความพอใจ แต่ขอให้โอรสของเราอยู่

บริโศภคามทั้งหลายตลอดคืนนี้ก่อน จากนั้น

เมื่อสิ้นราตรีพระอาทิตย์ขึ้นแล้ว ชาวเมืองสีพี

จงพร้อมใจกันขับไล่ เธอจงออกจากแคว้น

แคว้นเถิด.

แล้วส่งนักรไปยังสำนักของพระโอรสด้วยพระดำรัสว่า เจ้าจงบอก
ข่าวนี้แก่โอรสของเรา.

แม้พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้น จึงตรัสถามถึงเหตุผลว่า :-

ดูก่อนนักรการชาวกรุงสี่พี พากันโกรธเรา
ในเพราะเรื่องอะไร เรายังไม่เห็นความชั่วของ
เรา ท่านจงบอกความชั่วนั้นแก่เรา เพราะ
เหตุไรจึงพากันจับไล่เรา.

เมื่อนักรการกราบทูลว่า เพราะพระองค์พระราชทานคชสาร พระ-
เจ้าข้า พระเวสสันดรทรงมีความโสมนัสยิ่งนัก ตรัสว่า :-

เราจะให้หทัย ให้จักบุญ เงินทอง แก้ว.

มุกดา แก้วไพฑูรย์ และแก้วมณี เป็นเพียง

ทรัพย์ภายนอกของเรา จะเป็นอะไร.

เมื่อยาจากมา ถึงแล้วเห็นยาจากแล้ว จะ
ให้แขนขวา ซ้าย เราไม่หวั่นไหว เพราะใจของ
เรายินดีในทาน.

ชาวกรุงสี่พีทั้งปวง จงจับไล่ หรือจงฆ่า
เราก็ดาม หรือจงตัดเราเป็น ๗ ท่อนก็ตามเถิด
เราจักงดการให้ทานเสียมิได้เลย.

แล้วมีพระดำรัสต่อไปว่า ชาวเมืองทั้งหลายจงให้โอกาสแก่เรา เพื่อ
ให้ทานสักวันหนึ่งเถิด พຽงนี้เราให้ทานแล้วในวันที่ ๗ จักไป แล้วทรงส่ง

นักการไปยังสำนักของพวกเขาพรหมณ์ รับสั่งกะอำมาตย์ผู้ดูแลราชกิจทั้งปวงว่า. พรุ่งนี้เราจักให้สัตตสดกมหาทาน (การให้ทานครั้งใหม่อย่างละ ๗๐๐) คือช้าง ๗๐๐ ม้า ๗๐๐ รถ ๗๐๐ หญิง ๗๐๐ โคนม ๗๐๐ ทาสชาย ๗๐๐ ทาสหญิง ๗๐๐. ทานจงเตรียมไว้. จงจัดตั้งข้าวและน้ำเป็นต้น หลายๆ อย่าง อันเป็นของควรรีให้ทั้งหมด แล้วพระองค์องค์เดียวเท่านั้น เสด็จไปยังที่ประทับของพระนางมัทรี แล้วตรัสว่า. คุณก่อนแม่มัทรีน้อมเมื่อจะฟังทรัพย์อันจะติดตามไป พึงให้ในผู้มีศีลทั้งหลาย แล้วทรงชักชวนพระนางมัทรีในการบริจาคทาน ทรงแจ้งถึงเหตุที่พระองค์จะเสด็จไปให้พระนางทรงทราบแล้ว ตรัสว่า. พึงจักไปอยู่ป่า ขอให้พี่น้องอยู่ในพระนครนี้เถิด อย่าติดตามไปเลย. พระนางมัทรีทูลว่า. ข้าแต่พระราชสวามี หม่อมฉันเว้นพระองค์เสียแล้วจักขออยู่แม้วันเดียว.

ในวันที่สอง พระเวสสันดรทรงบริจาคสัตตสดกมหาทาน. เมื่อพระเวสสันดรทรงบริจาคสัตตสดกมหาทานนั่นเองก็ถึงเวลาเย็น. พระองค์เสด็จโดยรถที่ตกแต่งแล้วไปเฝ้าพระมารดาพระบิดา ทูลลาพระมารดาพระบิดาว่า. พรุ่งนี้ลูกจักไป. เมื่อพระมารดาพระบิดาไม่ทรงประสงค์ทรงพระกันแสงมีน้ำพระเนตรนองพระพักตร์ พระเวสสันดรถวายบังคมแล้วกระทำประทักษิณ เสด็จออกจากที่นั่น. ในวันนั้นพระองค์ประทับอยู่ในพระราชนิเวศน์ของพระองค์. วันรุ่งขึ้นทรงดำริว่า. เราจักไปละจึงเสด็จลงจากปราสาท. พระนางมัทรีแม่พระสัสสุ (แม่ผิว) พระสัสสุระ (พ่อผิว) ขอร้องโดยนัยต่าง ๆ

ให้กลับก็มีได้ทรงเชื้อฟุ้งพระดำรัสของพระกัสสุและพระกัสสุระ ถวายบังคม แล้วทรงกระทำประทักษิณ ทรงอำลาบรรดาสตรีที่เหลือ พาพระโอรสและธิดาทั้งสองเสด็จไปหาพระเวสสันดรก่อนประทับยืนอยู่บนรถ.

พระมหานุรุชเสด็จขึ้นรถประทับยืนบนรถทรงอำลามหาชน ทรงประทานโอวาทแก่มหาชนว่า พวกท่านจงอย่าประมาทกระทำบุญมีทานเป็นต้น แล้วเสด็จออกจากพระนคร. พระมารดาของพระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า โอรสของเราปลื้มอยู่กับการให้ทาน จงให้ทานเถิด จึงทรงส่งเกวียนเต็มไปด้วยรถตะแคง ๗ ประการพร้อมด้วยเครื่องอาภรณ์ไปทั้งสองข้าง. พระมหานุรุชพระราชทานเครื่องประดับที่ติดไปกับพระวรกายของพระองค์ แก่ยากที่เข้าไปขอถึง ๑๘ ครั้ง ได้พระราชทานสิ่งที่เหลือจนหมด. พระองค์เสด็จออกจากพระนคร ได้มีพระประสงค์จะหลีกวทอดพระเนตรพระนคร. ทันใดนั้น ด้วยบุญญาภพของพระองค์ มหาปฐพีในที่ชั่วคันรถได้แยกหมุนกลับทำรถให้บ่ายหน้าไปยังพระนคร. พระมหาสัตว์ทอดพระเนตรที่ประทับของพระชนกชนนี. ด้วยพระมหากรุณานั้นมหาปฐพีก็ได้ไหว. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า เตสิ นิจฺจุภมานานิ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น. บทว่า นิจฺจุภมานานิ คือเมื่อชาวกรุงสิฬีเหล่านั้น คร่าออกไป คือจับได้. หรือเมื่อกษัตริย์เหล่านั้นเสด็จออกไป. บทว่า มหาทานิ ปวตุเตตฺตุ คือเพื่อบริจาคสัตตสคคมหาทาน. บทว่า อยาจิสฺสึ คือเราได้ขอแล้ว. บทว่า สวายิตฺวา คือประกาศ. บทว่า กณฺณเณริ คือ

กลองใหญ่คู่หนึ่ง. บทว่า ททามหิ คือเราให้มหาทาน. บทว่า อเหตุถ
ในโรทานนี้ คือเมื่อเราให้ทานในโรทานนี้. บทว่า ตุมฺโถ คือเสียงดัง
กึกก้องอึงมี. บทว่า เกรโว คือน่ากลัว. จริงอยู่เสียงนั้นทำให้คนอื่นกลัว
เว้นพระมหาสัตว์. เพื่อทรงแสดงอาการที่เสียงนั้นให้เกิดความกลัวจึงตรัสว่า
ทานนิมิต্তังนี้ ความว่า ชาวกรุงสีพีพากันขับไล่พระเวสสันดรมหाराชนี่
ออกจากแคว้นแคว้น เพราะเหตุการให้. แม้กระนั้นพระเวสสันดรมหाराชนี่
ก็ยังให้ทานเช่นนั้นอยู่อีก.

บัดนี้เพื่อทรงแสดงทานนั้น จึงตรัสคาถาว่า หตฺถิ ดั่งนี้เป็นต้น.
ในบทเหล่านั้น บทว่า คฺว คือแม่โคนม. บทว่า จตุวาทิ รถมุ ทตุวา
เราให้ม้าสินธพ ๔ ตัวและรถ คือม้าชื่อว่า วาหิณ เพราะนำไป อธิบายว่า
ให้ม้าสินธพพาอาชาไนย ๔ ตัว และรถแก่พวกพราหมณ์.

จริงอยู่พระมหาสัตว์ เมื่อเสด็จออกจากพระนครอย่างนั้น ทรงให้
อำมาตย์ ๖๐,๐๐๐ และชนที่เหลือซึ่งมีหน้ำนองด้วยน้ำตา ติดตามไป กลับ
ทรงขับรถไปด้วยพระองค์เอง ตรัสกะพระนางมัทรีว่า นี่แน่ะน้องหากมีจาก
ตามมาข้างหลัง. น้องคอยดูด้วย. พระนางมัทรีประทับนั่งดูอยู่. ลำดับนั้น
พราหมณ์ ๔ คนไม่อาจมาทันรับสัตตศคคมหาทานของพระองค์ และทานที่
พระองค์ทรงบริจาคนขณะเสด็จได้จึงพากันเดินทางมาถามว่า พระเวสสันดร
ประทับอยู่ที่ไหน เมื่อเขาตอบว่า พระองค์ทรงให้ทานเสด็จโดยรถกลับไป
แล้ว จึงคิดว่าเราจักขอม้า จึงติดตามไป. พระนางมัทรีทรงเห็นพราหมณ์

เหล่านั้นเดินมา จึงกราบทูลว่า ยากมาแล้วพระเจ้าพี่. พระมหาสัตว์ทรง
จอครถ. พวกพราหมณ์เหล่านั้นจึงกราบทูลขอม้า. พระมหาสัตว์ทรงให้ม้า.
พวกพราหมณ์รับม้าแล้วก็พากันกลับ. ก็เมื่อพระราชทานม้าแล้ว แอกรถก็
ตั้งอยู่บนอากาศนั่นเอง. ลำดับนั้นเทพบุตร ๔ องค์มาด้วยเพศของละมั่งรับ
แอกรถไว้แล้วลากไป. พระมหาสัตว์ทรงทราบว่ ละมั่งนั้นเป็นเทพบุตร
จึงตรัสกะพระนางมัทรีว่า :-

ดูก่อนแม่มัทรี เชิญดูเถิด เนื้อละมั่ง

ปรากฏรูปร่างงดงาม เหมือนม้าที่ชานาญพาเรา

ไป

ในบทเหล่านั้น บทว่า จิตฺตฺรูปํ ว มีรูปน่าอัศจรรย์. บทว่า ทก-
ฉินฺสุสา คือเหมือนม้าที่ชานาญพาเราไป.

ครั้งนั้นพราหมณ์อีกคนหนึ่งมาทูลขอรถที่กำลังแล่นอยู่นั้น. พระ-
มหาสัตว์ทรงให้โอรสและมเหสีลง พระราชทานรถ. เมื่อพระราชทานรถ
แล้ว เทพบุตรก็หายไป. ตั้งแต่นั้นกษัตริย์ทั้ง พระองค์ก็ทรงดำเนินด้วย
พระบาท.

ลำดับนั้นพระมหาสัตว์ตรัสว่า ดูก่อนแม่มัทรี นื่องอุ่มกัณหา พี่จะ
อุ่มพ่อชาติ ทั้งของพระองค์ก็เอาพระกุมารกุมารีทั้งสองเข้าเอาไป ทรง
สนทนาปราศรัยเป็นที่รักซึ่งกันและกัน. ตรัสถามทางที่จะไปเขาวงกตกะพวก

มนุษย์ที่เดินสวนทางมา. เมื่อต้นไม้ผลโน้มลงมาเอง ก็เก็บผลไม้ให้พระโอรส และธิดา เพราะเทวดาผู้ใคร่ประโยชน์ย่อทางให้ จึงบรรลุถึงเจตรัฐในวันนั้นนั่นเอง. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า จตุวาทิ รถมํ ทตฺวา เป็นอาทิ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า จตุวาทิ จาตุมฺมหาปเต ยืนอยู่ที่ทางใหญ่ แยก ความว่า ยืนอยู่ที่ทาง แพร่ง เพราะทางที่ตนมาและทางที่พราหมณ์นั้นมาทะลุบรรจบกัน แล้วให้รถแก่พราหมณ์นั้น. บทว่า เอกากิโย คือผู้เดียวไม่มี เพราะไม่มีเพื่อนมีอำนาจและเสวกเป็นต้น. ดังที่ท่านกล่าวว่ามี อทุติโย ไม่มีเพื่อน. บทว่า มทุทเทวี อิทมฺพฺรวิ คือได้กล่าวกะพระนางมัทรีเทวีดังนี้. บทว่า ปทุมํ ปุณฺฑริกํ ว ดอกดอกประทุม และดอบบัวขาว บทว่า ภณฺหาชินฺคฺคาหิ ประนางมัทรีทรงอุ้มแก้วกัณหา. บทว่า อภิชาคา คือสมบุรณ์ด้วยชาติ. บทว่า วิสมํ สมํ คือภูมิประเทศขรุขระและเรียบ บทว่า เอนฺติ คือมา. บทว่า อนุมฺคฺเค ปฏฺิปปเต คือเดินตามมาก็ดีสวนทางก็ดี. ฟังเห็นว่าลบ วา ศัพท์เสียด. บทว่า กรุณฺํ คือสงสาร. อธิบายว่าเป็นความเป็นผู้ประกอบด้วยกรุณา. บทว่า ทุกฺขํ เต ปฏฺิเวทนฺติ กษัตริย์เหล่านั้นคงได้เสวยทุกข์อย่างยิ่ง คือกษัตริย์เหล่านี้เป็นสุขุมาลชาติ ทรงดำเนินด้วยพระบาทอย่างนี้ เขาวงกตจากนี้ยังอีกไกล เพราะเหตุนี้กษัตริย์เหล่านั้น ตนเองได้รับทุกข์เพราะความสงสารในพวกเราในครั้งนั้น. หรือเสวยทุกข์อันเกิดขึ้นแก่ตน.

บทว่า ปวเน คือในป่าใหญ่. บทว่า ผลิเน คือมีผล. บทว่า อุพพิทฺธา คือสูงมาก. บทว่า อุปฺคจฺจนฺจิ ทารเก ความว่า ต้นไม้ทั้งหลาย โน้มกิ่งเข้าหาพระกุมารกุมาริเอง โดยที่พระกุมารกุมาริเอื้อมพระหัตถ์จับดึง.

บทว่า อจิณฺริยํ คือประกอบด้วยความอัศจรรย์ คือควรแก่ประบมื่อให้. ชื่อว่า อพฺภูตํ เพราะไม่เคยมีมาก่อน. ชื่อว่า โลมหํ สนํ เพราะสามารถ ทำให้ชนลูกชนพอง. บทว่า สาหุการิ คือสาธุการ. ชื่อว่า สพฺพวงฺคโส-ภณฺญา เพราะมีอวัยวะทั้งหมดงดงาม. บทว่า อจฺเจริ วัตฺตํ คือน่าอัศจรรย์. บทว่า เวสฺสฺสนฺตฺตฺส เตเชน คือด้วยบุญญาภาของพระเวสสันดร. บทว่า สงฺขิปีสุ ปลิ ยกุขา ทวยเทพย่นทางให้ คือทวยเทพ อันบุญเดชของ พระโพธิสัตว์กระตุ่นจึงย่นทางให้ คือทำให้สิ้น. ทำดูจกรุณาในพระกุมาร-กุมาริ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อนุกมฺปาย ทารเก คือด้วยความ เอ็นดูในพระกุมารกุมาริ. เพราะภูเขาคือว่า สุวรรณคิริตาละ จากกรุงเชตุคร ๕ โยชน์. แม่น้ำชื่อว่า โคนติมารา จากภูเขานั้น ๕ โยชน์. ภูเขาชื่อว่า มารัญชนาคีรีจากแม่น้ำนั้น ๕ โยชน์. บ้านทัณฑพราหมณคคาม จากภูเขานั้น ๕ โยชน์. มาตุลนครจากบ้านทัณฑพราหมณคคามนั้น ๑๐ โยชน์. รวม ๓๐ โยชน์ จากกรุงเชตุครถึงแค่นั้น. ทวยเทพอันบุญเดชของพระโพธิ-สัตว์กระตุ่นจึงย่นทางให้. กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์จึงล่วงพื้นที่ทั้งหมดนั้น เพียงวันเดียวเท่านั้น. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า นิคุขนฺตทิวเสเยว เจตฺรภูมฺปาถมํ ในวันที่เราออกจากกรุงสีฬีนั่นเอง เราทั้ง ๔ ได้ไปถึง เจตร์ฐ.

พระมหาสัตว์เสด็จถึงมาตุลนคร แคว้นเจตวันในตอนเย็นประทับนั่ง
ในศาลาใกล้ประตูพระนครนั้น. ลำดับนั้นพระนางมัทรี ทรงเช็ดธุลีที่
พระบาทของพระมหาสัตว์แล้วทรงนวดพระบาท ทรงดำริว่า เราจักให้ชน
ทั้งหลายรู้ว่า พระเวสสันดรเสด็จมาจึงเสด็จออกจากศาลา ประทับยืนที่
ประตูศาลา พอที่พระเวสสันดรจะทรงเห็น. บรรดาสตรีที่เข้าออกพระนคร
เห็นพระนางมัทรี จึงพากันแวดล้อม.

มหาชนเห็นพระนางมัทรีพระเวสสันดร และพระโอรสเสด็จมาอย่าง
นั้นจึงไปกราบทูลพระราชา. พระราชา ๖๐,๐๐๐ ทรงกันแสงรำไร พากัน
ไปเฝ้าพระเวสสันดร บรรเทาความเหน็ดเหนื่อยในการเดินทาง แล้วจึงทูล
ถามถึงเหตุที่เสด็จมาอย่างนั้น.

พระมหาสัตว์ตรัสเล่าเรื่องทั้งหมด ตั้งตั้งแต่พระราชาทานกษสสาร.
พระราชาเหล่านั้นได้สดับดังนั้นแล้วจึงปรึกษากันมอบราชสมบัติแก่พระองค์.
พระมหาบุรุษตรัสว่า การที่เราจะรับราชสมบัติของพวกท่านยกไว้ก่อนเถิด.
พระราชาขับไล่เราออกจากแคว้นแคว้น. เพราะฉะนั้นเราจักไปเขาวงกต แม้
พระราชาเหล่านั้นทูลวิงวอนให้ประทับอยู่ ณ เจตวันนั้นมีประการต่าง ๆ ก็
มิได้ทรงพอพระทัยจะรับ ทรงขอร้องให้พระราชาเหล่านั้นจัดอารักขา ประ-
ทับอยู่ ณ ศาลานั้น ตลอดราตรี รุ่งขึ้นแต่เช้าตรู่ เสวยพระกระยาหารมีรส
เลิศต่าง ๆ แล้ว แวดล้อมด้วยพระราชาเหล่านั้น เสด็จออกไปเส้นทาง ๑๕
โยชน์ ประทับ ณ ประตูป่า รับสั่งให้พระราชาเหล่านั้นกลับ ได้เสด็จไป

ตามทางที่พระราชาเหล่านั้นทูล สิ้นหนทาง ๑๕ โยชน์ข้างหน้า. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ในกาลนั้นพระราชา ๖๐,๐๐๐ องค์อยู่ใน
มาตุลนคร ต่างก็ประนมกรพากันร้องให้มาหา
เราเจรจาปราศรัยกับโอรสของพระเจ้าเจตราช
เหล่านี้ อยู่ ณ ที่นั้น ให้โอรสของพระเจ้าเจต-
ราชเหล่านั้น กลับที่ประตุนั้นแล้ว ไปได้ไปยัง
เขาวงกต.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ตตฺถ วตฺเตตฺวา สลฺลาปํ คือเจรจาปรา-
ศรัยด้วยคำให้เกิดความเบิกบานกับพระราชาที่มาประชุมกัน ณ ที่นั้น. บทว่า
เจตปฺปฺเตหิ คือโอรสของพระราชาเจตราช. บทว่า เต ตโต นิกฺขมิตฺต-
วาน คือให้พระราชาเหล่านั้นกลับที่ประตู ประตูป่านั้น. บทว่า วงฺกํ อคฺม
ปพฺพตํ เรา ๔ คน ได้มุ่งไปเขาวงกต.

ลำดับนั้นพระมหาสัตว์เสด็จไปตามทางที่พระเจตราชทูล เสด็จถึง
ภูเขาคันธมาทน์ ทรงเห็นภูเขานั้น ประทับอยู่ ณ ที่นั้น จากนั้นทรงมุ่ง
พระพักตร์ตรงไปยังทิศอุดร เสด็จไปถึงเชิงเขาเวปุลลบรรพตประทับนั่ง ณ
ฝั่งแม่น้ำเกตุมดี เสวยน้ำผึ้งและเนื้อที่พรานป่าถวาย พระราชทานเข็มทองคำ
แก่พรานป่า ทรงตรงสนาน ทรงดื่มระงับความกระวนกระวาย เสด็จออก

จากฝั่งน้ำไปประทับนั่งพักผ่อน ณ โคนต้นไม้ ชื่อตั้งอยู่ใกล้ยอดสวนบุรพต
เสด็จลุกไปทรงบริหารพระวรกาย ณ นาลิกบุรพต เสด็จไปยังสระมุจลินท์
เสด็จถึงปลายทิศตะวันออกเฉียงเหนือทางฝั่งของสระ เสด็จเข้าไปยังช่องป่า
โดยทางเดินทางเดียวเท่านั้น เลขช่องป่าไปถึงสระโบกขรณี ๔ เหลี่ยม ข้าง
หน้าน้ำพุ เป็นภูเขาเข้าไปลำบาก.

ขณะนั้นท้าวสักกะทรงรำพึงว่า พระมหาสัตว์เสด็จเข้าไปยังหิมวันต-
ประเทศ ควรจะได้ที่ประทับ จึงทรงส่งวิษณุกรรมเทพบุตรไป มีเทวบัญชาว่า
ท่านจงไปสร้างอาศรมบถ ณ ที่ร่มเย็นในหลืบภูเขาเวงกต. วิษณุกรรมเทพ-
บุตรรับเทวบัญชาแล้วจึงไปสร้างบรรณศาลาสองหลัง ที่จกรมสองที่ ที่พัก
กลางคืนและกลางวันสองแห่ง ปลูกไม้ดอกไม้ดอกสวยงามต่าง ๆ ไม้ผล กอดอก
ไม้ และสวนกล้วยเป็นต้น ณ ที่นั้น ๆ แล้วมอบบริหารบรรพชิตทั้งหมดให้
จาริกอักษรไว้ว่า ผู้ที่ประสงค์จะบรรพชา จงถือเอาเถิด แล้วมิให้อมนุษย์
เนื้อและนกที่มีเสียงน่ากลัวรบกวน เสร็จแล้วกลับไปยังที่ของตน.

พระมหาสัตว์ทอดพระเนตรเห็นทางเดินทางเดียวทรงดำริว่า คงจัก
เป็นที่อยู่ของนักบวช จึงให้พระนางมัทรี พระโอรสและธิดาประทับอยู่ ณ
ที่นั้น เสด็จเข้าสู่อาศรมบถ ทอดพระเนตรเห็นอักษร ทรงดำริว่า ท้าว
สักกะทรงประทาน จึงทรงเปิดประตูบรรณศาลาเสด็จเข้าไป เอาพระขรรค์
และธนูออก เปลื้องผ้าสาฎก ทรงถือเพศฤาษี ถือไม้เท้าเสด็จออกไปหาพระ-
กุมารกุมารี ด้วยความสงบเช่นกับพระปัจเจกพุทธเจ้า.

แม้พระนางมัทรีเทวี ทรงเห็นพระมหาสัตว์ก็ทรงหมอบแทบพระบาท ทรงก้มแสงเสด็จเข้าอาศรมกับพระมหาสัตว์ แล้วเสด็จไปยังบรรณศาลาของพระนาง ทรงถือเพศเป็นฤาษี. ภายหลังทรงให้พระกุมารกุมารี่เป็นคาบสกุमार.

พระโพธิสัตว์ทรงขอพรพระนางมัทรีว่า ตั้งแต่ไปเราเป็นนักบวชแล้ว. ธรรมศาสตร์ย่อมเป็นมลทินแก่พรหมจรรย์. บัดนี้เธออย่ามาหาเรา ในกาลอันไม่สมควรเลย. พระนางรับว่าดีแล้วพระเจ้าข้า แล้วขอพรพระมหาสัตว์บ้างว่า ข้าแต่พระองค์ ขอพระองค์ทรงแลดูโอรสธิดาอยู่ ณ บรรณศาลานี้เถิด หม่อมฉันจักแสวงหาผลาผลมาถวาย. ตั้งแต่นั้นพระนางมัทรีก็ทรงนำผลาผลมาแต่ป่าทรงปรนนิบัติชนทั้ง ๓. กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ประทับอยู่ ณ หลับภูเขาวงกตประมาณ ๗ เดือน. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า อามนุคยิตฺวา เทวินุโท วิสุตมมัม มหิทฺธิกัม ท้าวสักกะจอมเทพ ตรัสเรียกวิษณุกรรมเทพบุตรผู้มีฤทธิ์มากมาดังนี้เป็นอาทิ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อามนุคยิตฺวา คือตรัสเรียก. บทว่า มหิทฺธิกัม คือผู้ประกอบด้วยฤทธิ์มาก. บทว่า อสุสมํ สุกตํ คือให้สร้างอาศรมบทให้ดี. ความว่า บรรณศาลาอันสมควรเป็นที่ประทับของพระเวสสันดรนำรีนรมย์. บทว่า สุมาปุยา คือให้สร้างให้ดี. บทว่า อาณาเปติ เป็นคำที่เหลือ. บทว่า สุมาปยิ คือให้สร้างโดยชอบ.

บทว่า อสุญโณ คืออาศรมนั้นไม่ว่างฉันใด เราเป็นผู้ไม่ว่างเพราะ ทำอาศรมนั้นไม่ให้ว่าง. ปาฐะว่า อสุญเณ คือเรารักษาเด็กทั้งสองคนอยู่ในอาศรมอันไม่ว่าง ด้วยการอยู่ของเรา คือเราตั้งอยู่ในอาศรมนั้น. ด้วยอำนาจแห่งเมตตาของพระโพธิสัตว์ แม้สัตว์เดียรัจฉานทั้งปวงก็ได้เมตตาในที่ ๓ โยชน์โดยรอบ.

เมื่อกษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ ประทับอยู่ ณ เขาวงกตนั้น พราหมณ์ ชูชก ชาวเมืองกสิงครรัฐ เมื่อภรรยาชื่อว่าอมิตตตปาณา พูดว่าเราไม่สามารถ จะทำการซ่อมข้าว ตักน้ำ หุงข้าวยาก และข้าวสวยแก่ท่านได้เป็นนิจ. ท่าน จงนำทาสชายหรือทาสหญิงมารับใช้เราเถิด ชูชกกล่าวว่า น้องเอ๋ย เราหรือ กียากจน จะได้ทาสชายหรือทาสหญิงแต่ไหนมาให้น้องได้เล่า. เมื่อนาง-อมิตตตปาณาบอกว่า ก็พระราชาเวสสันดรนั้นอย่างไรเล่า พระองค์ประทับ อยู่ที่เขาวงกต ท่านจงขอพระโอรสธิดาของพระองค์มาให้เป็นคนรับใช้เราเถิด ชูชกไม่อาจละเลยถ้อยคำของนางได้ เพราะว่ามีใจผูกพันนางด้วยอำนาจจิตเลศ จึงให้นางเตรียมสะเบียง เดินทางถึงกรุงเชตุครโดยลำดับ แล้ว ทำว่า พระเวสสันดรมหาธาอยู่ที่ไหน.

มหาชนต่างเกรี้ยวกราดว่า ของพวกเรา เพราะทรงให้ท่านยาก พวกนี้จึงต้องถูกเนรเทศออกจากแคว้นแคว้น. อีตาพราหมณ์แต่ผู้นี้ทำให้ พระราชาของพวกเราได้รับความพินาศแล้วยังมีหน้ามาถึงที่นี่อีก ต่างถือ ก้อนดินและท่อนไม้เป็นดั่ง ค้อนตีตามพราหมณ์ไป.

พราหมณ์ชุกนนั้นเทวดาคลีใจออกจากกรุงเซตุคร แล้วเดินตรงไปยังทางที่จะไปเขาวงกต ถึงประตูป่าโดยลำดับ หยั่งลงสู่ป่าใหญ่ หลงทางเที่ยวไป เติลิดไปพบกับเจตบุตรซึ่งพระราชานั่นทรงตั้งไว้เพื่ออารักขาพระโพิธิสัตว์. เจตบุตรถามว่า จะไปไหนพราหมณ์. ชุกนบอกว่า จะไปหาพระเวสสันดรมหाराช. เจตบุตรคิดว่าอิตาพราหมณ์นี้น่าจะไปทูลขอพระโอรสธิดาหรือพระเทวีของพระเวสสันดรเป็นแน่ จึงขู่ตะลอกว่า พราหมณ์ท่านอย่าไปที่นั่นนะ. หากไปเราจะตัดหัวท่านเสียที่นี่แหละ แล้วให้สุนัขของเรากิน ชุกนถูกขู่ก็กลัวตายจึงกล่าวเท็จว่า พระชนกของพระเวสสันดรส่งเราเป็นทูตมาด้วยหมายใจว่าจักนำพระเวสสันดรกลับพระนคร

เจตบุตรได้ฟังดังนั้นก็รำเรงยินดี แสดงความเคารพนับถือพราหมณ์ จึงบอกทางไปเขาวงกตให้แก่พราหมณ์. พราหมณ์เดินทางออกจากนั้นในระหว่างทาง ได้พบกับอัจจุตดาบสจึงถามถึงหนทาง เมื่ออัจจุตดาบสบอกหนทางให้ จึงเดินไปตามทางตามเครื่องหมายที่อัจจุตดาบสบอก ถึงที่ตั้งอาศรมบทของพระโพิธิสัตว์โดยลำดับ จึงเข้าไปหาพระโพิธิสัตว์ในเวลาทีพระนางมัทรีเทวีไปหาผลไม้ แล้วทูลขอพระกุมารกุมารีทั้งสอง ดังทีพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เมื่อเราอยู่ในป่าใหญ่ ชุกนพราหมณ์
เดินเข้ามาหาเรา ได้ขอบุตรทั้งสองของเรา
คือ พ่อชาติและแม่กัณหาชينا.

เมื่อพราหมณ์ทูลขอพระกุมารกุมาริอย่างนี้แล้วพระมหาสัตว์ทรงเกิดโสมนัสด้วยพระประสงค์ว่า นานแล้วยากมิได้มาหาเรา วันนี้เราจักบำเพ็ญทานบารมีโดยไม่ให้เหลือ ทรงยังจิตของพราหมณ์ให้ยินดีจวางธุระทรัพย์ ๑,๐๐๐ ลงบนมือที่เหยียดออก และยังหลีบเข้านั้นทั้งสิ้นให้บรรลือตรัสว่า เราให้ลูกทั้งสองของเราแก่ท่าน. ส่วนพระนางมัทรีเทวีไปป่าเพื่อหาผลาผล แต่เข้าตรูจักกลับก็ตอนเย็น. อนึ่งเมื่อนางมัทรีกลับ ท่านจงแสดงลูกทั้งสองนั้นจงคัมเคี้ยวรากไม้และผลาผล อยู่ข้างสักคีนหนึ่ง พอหายเมื่อย เข้าตรูจึงค่อยไป. พราหมณ์คิดว่า พระเวสสันดรนี้พระราชทานพระกุมารกุมาริ เพราะมีพระอชยาศัยกว้างขวางแท้ แต่พระนางมัทรีพระมารดามีความรักบุตรกลับมาจะพึงทำอันตรายแก่ท่านได้. ถ้ากระไรเราจะทูลแค้นไค้พระเวสสันดรนี้แล้ว พาโอรสทั้งสองไปวันนี้ให้จงได้จึงกราบทูลว่า หากพระองค์พระราชทานพระโอรสทั้งสองแก่ข้าพระองค์แล้ว ก็ไม่มีประโยชน์อะไรที่จะแสดงกะพระมัทรีแล้วจึงส่งไป. ข้าพระองค์จักขอพาโอรสทั้งสองไปในวันนี้แหละ พระเจ้าข้า. พระเวสสันดรตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ หากท่านไม่ปรารถนาจะเห็นพระนางมัทรีราชบุตร. ท่านจงพาทารกทั้งสองนี้ไปยังกรุงเชตุคร. ณ ที่นั้น พระสญชัยมหาราชจักรับทารกทั้งสองแล้วพระราชทานทรัพย์เป็นอันมากแก่ท่าน. ท่านจักมีทาสหญิงทาสชายได้ด้วยทรัพย์นั้น และท่านก็จะมีชีวิตอยู่อย่างสบาย. อีกประการหนึ่งทารกทั้งสองนี้ก็เป็นสุขุมาลชาติ เธอทั้งสองนั้นจักปรนนิบัติท่านได้อย่างไรเล่า.

พราหมณ์ทูลว่า ข้าพระองค์มีอาจะทำอย่างนั้นได้ ข้าพระองค์เกรงพระราชอาญา. ข้าพระองค์จักนำไปบ้านของข้าพระองค์เลย พระเจ้าข้า. ทารกทั้งสองได้สดับการสนทนาของพระบิดาและพราหมณ์ คิดว่า พระบิดามีพระประสงค์จะพระราชทานเราทั้งสองแก่พราหมณ์ จึงเลี้ยงไปยังสระโบกขรณีแอบที่กอบประทุม. พราหมณ์ไม่เห็นพระกุมารกุมาริ จึงทูลว่า พระองค์ตรัสว่า จะพระราชทานทารกทั้งสองแล้วให้ทารกทั้งสองหนีไป แล้วจึงทูลต่อว่าว่า นั่นเป็นอุบายวิธีที่ดั่งามของพระองค์.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทรงรีบลุกขึ้นเที่ยวตามหาพระกุมารกุมาริ ทรงเห็นทั้งสองแอบอยู่ที่กอบประทุมจึงตรัสว่า ลูกรักทั้งสองจงขึ้นมาเถิด. ลูกทั้งสองอย่าได้ทำอันตรายแก่ทานบารมีของพ่อเลย. จงให้อัชชาศัยในทานของพ่อถึงที่สุดเถิด. อนึ่ง พราหมณ์ผู้นี้พาลูกทั้งสองไปแล้วก็จักไปหาพระเจ้าสญชัยมหาราชซึ่งเป็นพระอัยกาของลูก. พ่อชาติลูกรัก ลูกต้องการจะเป็นไทก็พึงให้ทอง ๑,๐๐๐ แห่ง แก่พราหมณ์แล้วก็ได้เป็นไท. คู่ก่อนแม่กัณหาชีนาลูกรัก ลูกควรให้สิ่งละ ๑๐๐ คือทาสชาย ๑๐๐ ทาสหญิง ๑๐๐ ช้าง ๑๐๐ ม้า ๑๐๐ โคอุสุภะ ๑๐๐ ทองคำ ๑๐๐ แห่ง แล้วลูกก็จะพึงเป็นไท ทรงตีราคาตัวลูกทั้งสองดังนี้แล้วทรงปลอบพากลับไปยังอาศรมบทเอาคนโทใส่น้ำแล้วหลังน้ำลงในมือของพราหมณ์ ทำให้เป็นปัจฉัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณ ทรงเกิดปีติโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง ชังมหาปฐพีให้บรรลือกัมปนาท ได้พระราชทานบุตรเป็นที่รัก. แม้นในจริยานี้ก็ได้มีแผ่นดินไหว

เป็นต้นโดยนัยดังกล่าวแล้วในจรียาก่อน. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เพราะได้เห็นยากเข้ามาหา ความร่าเริง
เกิดขึ้นแก่เรา ในกาลนั้นเราได้พบบุตรทั้งสอง
มาให้แก่พราหมณ์ เมื่อเราสละบุตรทั้งสอง
ของตนให้แก่ชุกพราหมณ์ในกาลใด แม้ใน
กาลนั้น แผ่นดิน ภูเขาสิเนรุราชก็หวั่นไหว.

ครั้งนั้น พราหมณ์เอาเถาวัลย์ผูกพระหัตถ์นาคคร่าทารกทั้งสองผู้ไม่
อยากจะไป. ในพระหัตถ์ที่ผูกนั้น โลหิตไหลออกจากผิวหนัง. พราหมณ์เอา
ท่อนเถาวัลย์ดี นาคคร่าไป. พระกุมารกุมาริทรงเหลียวดูพระบิดาแล้วทูล
ว่า :-

ข้าแต่พระบิดา พระมารดาทั้งสองก็เสด็จไปป่า
พระบิดาก็ทรงเห็นแต่ลูกทั้งสอง พระบิดา
อย่าเพิ่งทรงให้ลูกไปเลยจนกว่าพระมารดาจะ
กลับมา เมื่อนั้นแหละอีตาพราหมณ์เฒ่า จะ
ขายหรือจะฆ่าลูกทั้งสองก็ตามที.

ทูลต่อไปอีก มีอาทิว่า อีตาพราหมณ์เฒ่านี้ร้ายกาจนัก ทำการ
หยาบช้า

จะเป็นมนุษย์ หรือยักษ์ กินเนื้อและ
เลือดออกจากบ้านมาสู่ป่า จะมาขอทรัพย์กะ
พระบิดา เมื่อตาพราหมณ์เฒ่าปีศาจจะนำลูก
ไป โฉนพระบิดาจึงทรงมองดูเฉยอยู่เล่า.

ทั้งของพระกุมารกุมาริต่างกันแสงให้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ธนํ ได้แก่ทรัพย์คือบุตร.

ชูกก เมื่อพระกุมารกุมาริรำไปให้อยู่อย่างนั้นก็โอบนุคกระซอกหลีกไป.

พระมหาสัตว์ทรงเกิดความเศร้าโศกเป็นกำลัง ด้วยความสงสารลูกทั้งสองที่
ร้องไห้ และด้วยความไม่สงสารของพราหมณ์ ในขณะนั้นเองทรงรำลึกถึง
ประเพณีของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย. ทรงดำหนิพระองค์ว่า ชรรmada
พระโพธิสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงทรงละมหาบริจาต ๕ แล้วจักเป็นพระพุทธเจ้า
แม้เราก็เป็นผู้หนึ่งของพระโพธิสัตว์เหล่านั้น บริจาตบุตรทาน และมหา
บริจาตอย่างใดอย่างหนึ่ง. เพราะฉะนั้น คุณก่อนเจ้าเวสสันดรการให้ทาน
แล้วเดือดร้อนในภายหลังไม่สมควรแก่เจ้าเลย. แล้วทรงเตือนพระองค์ว่า
ตั้งแต่วเวลาที่เราให้ทานแล้วอะไร ๆ ก็มีได้เป็นของเจ้า ทรงอธิษฐาน กุศล-
สมาทานมั่นคง ประทับนั่ง ณ ประตูปรรณศาลา ดูจพระปฎิมาทองคำ
นั่งบนแผ่นดิน ฉะนั้น.

ลำดับนั้น พระนางมัทรีเทวีหาผลจากป่าเสด็จกลับ เทพดาทั้งหลายจึงแปลงกายเป็นมฤค رأىกันทางไว้ด้วยคำริว่า พระนางมัทรีจงอย่าเป็นอันตรายแก่ทานของพระมหาสัตว์เลย เมื่อมฤค رأىหลีกไปแล้วพระนางเสด็จถึงอาศรมเข้าไป ทรงดำริว่าวันนี้เราฝนไม่ดีเลย และเกิดนิมิตร้ายขึ้นอีก จักเป็นอย่างไรหนอ เสด็จเข้าไปยังอาศรมไม่ทรงเห็นพระกุมารกุมารี จึงเข้าไปหาพระโพธิสัตว์ทูลว่า ข้าแต่พระทูลกระหม่อม หม่อมฉันไม่เห็นลูกทั้งสองของเรา. ลูกทั้งสองไปเสียที่ไหนเล่าเพคะ. พระโพธิสัตว์ทรงนิ่ง. พระนางมัทรีค้นหาลูกทั้งสอง เทียวหาในที่นั้น ๆ มิได้ทรงเห็นจึงกลับไปทูลถามอีก.

พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า เราจักให้แม่มัทรีละความเศร้าโศกถึงบุตร ด้วยถ้อยคำหาบจึงตรัสว่า :-

แม่มัทรีผู้มีรูปสมบัติอันประเสริฐ เป็น

ราชบุตรี เป็นผู้มียศเข้าไปแสวงหามูลผลอาหาร

แต่เข้ามิใช่หรือ โฉนเจ้าจึงกลับมาจนเย็น

เล่า.

เมื่อพระนางทูลถึงเหตุที่ทำให้ล่าช้าก็มิได้ตรัสอะไรๆ ถึงทารกทั้งสองอีกเลย. พระนางมัทรีด้วยความเศร้าโศกถึงบุตรคิดถึงบุตร จึงรีบออกไปค้นหาบุตรอีก. สถานที่ที่พระนางมัทรีเทียวค้นหาในราตรีเดียวคำนวณดูแล้วประมาณ ๑๕ โยชน์. ครั้นรุ่งสว่างพระนางได้เข้าไปหาพระโพธิสัตว์

ประทับขึ้น ถูความโศกมีกำลังครอบงำเพราะไม่เห็นลูกจึงล้มสลบลงบนพื้นดินแทบพระบาทของพระโพธิสัตว์นั้นคุณก็ช่วยถูกตัด.

พระโพธิสัตว์ทรงหวนใจด้วยทรงสำคัญว่า พระนางมัทรีสิ้นพระชนม์ ทรงเกิดความโศกใหญ่หลวง ดำรงพระสติมั่น ทรงดำริว่า เราจากรู้ว่าแม่มัทรียังมีชีวิตอยู่ หรือไม่มี แม่ตลอด ๗ เดือนไม่เคยถูกต้องกายกันเลย เพราะไม่มีอย่างอื่นจึงทรงยกพระเศียรของนางวางบนพระอุรุ (ขา) เอน้ำพรมลูบคลำ พระอุระพระหัตถ์ และพระหทัย. พระนางมัทรีล่วงไปเล็กน้อยก็ได้พระสติบังเกิดหิริโหดตปปะทูลถามว่า ลูกทั้งสองไปไหน. พระโพธิสัตว์ว่า คุณอนเทวี พี่ได้ให้บุตรของเราเพื่อเป็นทาสแก่พราหมณ์คนหนึ่งซึ่งมาขอกะพี่ เมื่อพระนางมัทรีทูลว่า ข้าแต่พระองค์เพราะเหตุไรพระเจ้าพี่ทรงให้ลูกทั้งสองแก่พราหมณ์แล้วจึงไม่บอกแก่น้องปล่อยให้ร้องไห้เที่ยวหาอยู่ตลอดคืนเล่า ตรัสว่า เมื่อพี่บอกเสียก่อน น้องก็จะมีทุกข์ใจมาก. แต่บัดนี้ทุกข์เบาบางลงแล้ว พระองค์จึงทรงปลอบพระมัทรีว่า :-

ดูก่อนแม่มัทรีน้องจงดูพี่ อย่าปรารถนา

ที่จะเห็นลูกเลย อย่างกันแสงไปนั้เลย เรา

ไม่มีโรคยังมีชีวิตอยู่ คงจะได้พบลูก เป็น

แน่แท้.

แล้วตรัสต่อไปว่า :-

สัตบุรุษเห็นยากมาขอทาน แล้วพึงให้
บุตร สัตว์เลี้ยง ข้าวเปลือก และทรัพย์
อย่างอื่นอันอันมีอยู่ในเรือน. ดูก่อนแม่มัทรี
น้องจอนุโมทนาบุตรทาน อันสูงสุดของ
ที่เกิด.

แล้วทรงให้พระนางมัทรีอนุโมทนาบุตรทานของพระองค์
แม่พระนางมัทรีก็ทูลอนุโมทนาว่า :-

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ น้องขอ
อนุโมทนาบุตรทาน อันสูงสุดของพระเจ้าที่
ครั้นพระเจ้าที่พระราชทานบุตรแล้ว ของทรง
ยังพระทัยให้ผ่องใส จงทรงบำเพ็ญทานให้
ยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก.

เมื่อภคตริย์ทั้งสองทรงสนทนากันเป็นที่สำราญพระทัยของกันและ
กันอย่างนี้แล้ว ท้าวสักกะจึงทรงดำริว่า เมื่อวานพระมหาบุรุษยังปลุกไฟให้
กึกก้องกัมปนาท ได้พระราชทานพระโอรสธิดาแก่ชุก. บัดนี้จะมีบุรุษชั่ว
เราเข้าไปหาพระองค์ แล้วทูลขอพระมัทรีเทวีก็จะพาเอาไปเสียอีก. แต่นั้น
พระราชโอรสธิดาก็จะหมดที่พึง. เอาเถิดเราจะแปลงเพศเป็นพราหมณ์

เข้าไปหาพระองค์ทูลขอพระนางมัทรี ทำให้พระโพธิสัตว์ทรงถือเอายอดพระบารมี แล้วจักไม่ทรงกระทำสิ่งที่ไม่ควรสละให้แก่ใคร ๆ อีกแล้ว จักมาคืนพระนางมัทรีนั้นแก่พระโพธิสัตว์. ท้าวสักกะจึงแปลงเพศเป็นพราหมณ์ ในตอนพระอาทิตย์ขึ้นได้ไปหาพระโพธิสัตว์ พระมหาบุรุษทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์นั้น ทรงเกิดปีติโสมนัสว่า แยกของเรามาแล้ว ทรงกระทำปฏิสันถารอย่างอ่อนหวานกับพราหมณ์นั้น แล้วตรัสถามว่า ท่านพราหมณ์ท่านมาที่นี่เพื่อประสงค์อะไร.

ลำดับนั้น ท้าวสักกะจึงทูลขอพระนางมัทรีเทวี. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ท้าวสักกะทรงแปลงเพศเป็นพราหมณ์

เสด็จลงจากเทวโลก มาขอนางมัทรี ผู้มีศีล

มีจริยาวัตรอันงามกะเราอีก.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปุนเทว** คือภายหลังจากวันที่เราให้ลูกทั้งสองนั้นแล. อธิบายว่า ในลำดับนั้นนั้นแล. บทว่า **โอรุยุห** คือลงจากเทวโลก. บทว่า **พฺราหฺมณสนฺุโ** คือแปลงเพศเป็นพราหมณ์

ลำดับนั้นพระมหาสัตว์มิได้ตรัสว่า เมื่อวานนี้เราได้ให้ลูกทั้งสองแก่พราหมณ์ แม้เราก็ออยู่ผู้เดียวเท่านั้นในป่า. เราจักให้แม่มัทรีผู้มีศีลปฏิบัติสามีดีแก่ท่านได้อย่างไร. มีพระทัยมิได้ถดถอย เพราะไม่สละ

เพราะไม่ผูกมัด คุณวางรัตนะอันหาค่ามิได้ลงในมือที่เหยียดออกทรงร่าเริง
ยินดีอุยงศิริให้กึกก้องกัมปนาทว่า วันนี้ทานบารมีของเราจักถึงที่สุด
ตรัสว่า :-

ท่านพราหมณ์ เราจะให้ เราไม่หวั่นไหว
ท่านขอสิ่งใดกะเรา เราไม่ซ่อนเร้นที่มีอยู่นั้น
ใจของเรายินดีในทาน.

ทรงรับเอาน้ำใส่คนโทแล้วหลั่งน้ำลงในมือพราหมณ์ได้พระราชทาน
ภรรยาให้. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เรามีความดำริแห่งใจเลื่อมใส เราจับ
พระหัตถ์พระนางมัทรี ยังฝ่ามือให้เต็มด้วยน้ำ
ได้ให้พระนางมัทรีแก่พราหมณ์นั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อุกถณฺชลิ คือยังมีมือให้เต็มด้วยน้ำ. อนึ่ง
บทว่า อุกถํ เป็นปฐมวิภคตฺสลงในอรรถแห่งคตฺยาวิภคตฺส. ความว่า ยังมีมือคือ
ฝ่ามือที่เหยียดออกของพราหมณ์นั้นให้เต็มด้วยน้ำ. บทว่า ปสฺนฺนมนสฺ-
กปฺโป คือมีความดำริแห่งใจเลื่อมใสแล้วด้วยความเลื่อมใสศรัทธาอันเกิด
ขึ้นแล้วว่า เราจักยังที่สุดแห่งทานบารมีให้ถึงด้วยการบริจาคภริยานี้ แล้ว
จักบรรลुสัมมาสัมโพธิญาณแน่นอน.

ในขณะนั้นนั่นเอง ได้ปรากฏปาฏิหาริย์ทั้งปวงมีประการดังได้กล่าวมาแล้วในหนหลัง. หมู่เทพ หมู่พรหม ได้เกิดปีติโสมนัสเป็นอย่างยิ่งว่า บัดนี้พระสัมมาสัมโพธิญาณของพระโพธิสัตว์นั้นอยู่นอกไกล. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เมื่อเราให้พระนางมัทรีทวยเทพในท้องฟ้า

ต่างเบิกบาน แม้ในครั้งนั้น แผ่นดิน เขา-

สินธุราช ก็หวั่นไหว.

อนึ่ง เมื่อเราให้พระนางมัทรีเทวี ไม่มีร้องไห้หน้าเศร้าหรือเพียงคิ้วขมวด. พระนางมัทรีเทวีได้มีพระดำริอย่างเดียวกันว่า จะทำสิ่งที่พระสวามีปรารถนา. พระนางมัทรีตรัสต่อไปว่า :-

เราเป็นราชกุมารี ได้เป็นภริยาของท่าน

ผู้ใด ท่านผู้นั้นก็เป็นเจ้าของ เป็นอิสระใน

ตัวเรา เมื่อปรารถนาจะให้เราแก่ผู้ใดก็ให้ได้

หรือจะขายก็ได้ จะฆ่าเสียก็ได้.

แม้พระมหาบุรุษก็ตรัสว่า ท่านพราหมณ์ผู้เจริญ พระสัพพัญญุตญาณเท่านั้น เรารักยิ่งกว่าแม่มัทรี ร้อยเท่า พันเท่า แสนเท่า. ขอทานของเราจึงเป็นปัจจัยแห่งการรู้แจ้งแทงตลอด พระสัพพัญญุตญาณเกิดแล้ว พระราชทาน ท่าน. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เมื่อเราสละพ่อชาติ แม่กัณหาชيناผู้เป็น
ธิดาและพระนางมัทรีผู้จงรักภักดี ไม่คิดถึง
เลย เพราะเหตุแห่งโพธิญาณนั่นเอง. บุตร
ทั้งสองเราก็ไม่เกลียด พระนางมัทรีเราก็ไม่
เกลียด แต่สัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา.
เพราะฉะนั้น เราจึงได้ให้บุตรและภริยาอัน
เป็นที่รักของเราอีกครั้งหนึ่ง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า จขมาโน น จินุเตติ คือเมื่อเราสละ
ก็มีได้คิดถึงด้วยความเดือดร้อน. อธิบายว่า เราสละแล้วก็เป็นอันสละไปเลย.
ในบทนี้สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ก็เพราะเหตุไรเล่าพระมหานุรุจจึงทรงสละ
บุตรภริยาของพระองค์ผู้สมบุรณ์ด้วยชาติเป็นกษัตริย์ โดยให้เป็นทาสของ
ผู้อื่น. เพราะการทำผู้เป็นไทบางพวก ไม่ให้เป็นไท มิใช่สิ่งที่ดี. ตอบว่า
เพราะเป็นธรรมสมควร. จริงอยู่การเข้าถึงพุทธการกรรม เป็นธรรมคานี้
คือ การบริจาควัตถุที่เขาหวังว่า นี้ของเราเนื่องในตนทั้งปวงได้โดยไม่
เหลือ. จริงอยู่การสละวัตถุที่เขาหวังว่า ของเราแก่จากผู้ขอจะไม่สมควร
แก่พระโพธิสัตว์ ผู้ถึงความขวนขวายเพื่อบำเพ็ญทวนบารมีปราศจากการ
กำหนดไทยธรรมและปฏิบัติหาก็ห้ามได้. แม้นี้ก็เป็นธรรมอันสมควรมีมา
แต่เก่าก่อน. ธรรมที่ประพฤดิสะสมมาสม่าเสมอนี้ เป็นวงศ์ของตระกูล

เป็นประเพณีของตระกูลของพระโพธิสัตว์ทั้งปวง คือการบริจาคของทุกสิ่ง แต่โดยพิเศษออกไปในข้อนั้นก็คือการบริจาคตสิ่งอันเป็นที่รักกว่า. จริงอยู่ พระโพธิสัตว์บางองค์เป็นพระพุทธเจ้า เพราะทรงบริจาคมหาบริจาค ๕ เหล่านี้ คือ บริจาคทรัพย์มีความเป็นอิสระในราชสมบัติเป็นต้นอันสืบวงศ์ มา ๑ การบริจาคอวัยวะ มีศีรษะ และนัยน์ตาเป็นต้นของตน ๑ บริจาค ชีวิตอันเป็นที่รัก ๑ บริจาคบุตรเป็นที่รักผู้จะดำรงวงศ์ตระกูล ๑ บริจาค ภริยาเป็นที่รักมีความประพฤติเป็นที่ชอบใจ ๑ เคยมีมาแล้วมิใช่หรือ. เป็น ความจริงดังนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า สุมังคละครั้งเป็น พระโพธิสัตว์ทรงแสวงหาโพธิญาณประทับอยู่ ณ ภูเขาลูกหนึ่งพร้อมด้วย บุตรภรรยาในอรรถภาพที่ ๑ จากอรรถภาพก่อนมีชกษ์ ชื่อว่า ขรทาสกษะ (เขียวแหลม) ได้ฟังว่าพระมหานุรุชมีอริยาศัยในการให้ จึงแปลงเพศ เป็นพราหมณ์ เข้าไปหาพระโพธิสัตว์ขอทารกทั้งสอง.

พระมหาสัตว์เบิกบานใจว่า เราจะให้บุตรทั้งสองแก่พราหมณ์ ยัง ปฐพีมีน้ำเป็นที่สุดให้ห้วนไหวได้ให้ทารกทั้งสอง. ชกษ์ยื่นฟิงกระดานสำหรับ ยึดในที่สุดที่จงกรม เมื่อพระโพธิสัตว์เห็นอยู่นั้นเอง ได้เคี้ยวกินเด็กทั้งสอง ดุจเง่าบัว. เมื่อพระมหานุรุชแลดูปากของชกษ์ ซึ่งพ่นสายเลือดออกมาดุจ เปลวไฟ ไม่ให้โอกาสแก่จิตตูปบาทเกิดขึ้นว่าชกษ์ลวงเรา เพราะความเป็นผู้ ฉลาดในอุบายได้อบรมดีมาแล้ว เพราะสภาพของธรรมในอดีตไม่มีปฏิสนธิ และเพราะความขำขี้ของสังขารทั้งหลายด้วยอำนาจแห่งความเป็นของไม่เที่ยง

เป็นต้น จึงเกิดโสมนัสขึ้นว่า ทานบารมีของเราเต็มแล้ว. เรายังประโยชน์ใหญ่ให้สำเร็จแล้วได้บรรลุ ดังนั้นด้วยกองสังขารอันหาสาระมิได้ ผูกไปตั้งอยู่เดียวเดียวอย่างนี้. พระมหาสัตว์ทราบความดิ้งามแห่งจิตของตน ในขณะนั้นอันไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น จึงตั้งความปรารถนาว่า ด้วยผลอันนี้ในอนาคตขอรัศมีของเราจะออกจากร่างกาย โดยทำนองเดียวกันนี้เกิด.

รัศมีจากสระของพระโพธิสัตว์ผู้เป็นพระพุทธรูปเจ้านั้น เพราะอาศัยความปรารถนานั้น ได้แผ่ซ่านตลอดโลกธาตุ ๑๐,๐๐๐ ตั้งอยู่เป็นนิจ. พระโพธิสัตว์แม่เหล่าอื่นก็อย่างนั้น สละสิ่งอันเป็นที่รักของตนและบุตรภรรยา ก็รู้แจ้งแทงตลอด พระสัพพัญญุตญาณ. อีกอย่างหนึ่ง เหมือนอย่างว่าบุรุษคนใดคนหนึ่งรับจ้างทำการงานบ้านหรือชนบท ในสำนักของใคร ๆ พึ่งทำทรัพย์หายไป ด้วยความประมาทของตนหรือของลูกน้อง. เขาถูกจับส่งเข้าไปยังเรือนจำ. เขาจึงมีความคิดอย่างนี้ว่า เราทำการงานของพระราชา เก็บทรัพย์ไว้ได้ประมาณเท่านี้ เราถูกพระราชานั้นส่งเข้าไปในเรือนจำ. หากเราอยู่ในเรือนจำนี้. ตนก็จนย่อยยับ. บุตรภรรยากรรมกรและบุรุษของเราปราศจากอาชีพพึ่งถึงความพินาศย่อยยับ. ถ้ากระไรเราจักทูลพระราชา ทรงตั้งบุตรหรือพี่ชายน้องชายของตนไว้ในที่นี้แล้วพึ่งออกไป. เราพ้นจากเรือนจำนี้ ไม่ช้าก็จะรวบรวมทรัพย์ จากมิตร จากสหายแล้วถวายแด่พระราชา แล้วปล่อยบุตรพี่ชายน้องชายนั้นจากเรือนจำ. เราเป็นผู้ไม่ประมาทจักกระทำสมบัติให้เสมือนเดิมด้วยกำลังความเพียร. บุรุษนั้นก็พึ่งทำอย่างนั้นฉันใด. พึงเห็นข้ออุปมาอุปมัยนี้ ฉะนั้น.

ในข้อนั้นมีความเปรียบเทียบดังต่อไปนี้. การงานของพระราชา. สงสาร
คนเรือนจำ. พระมหาบุรุษผู้ท่องเที่ยวไปในสงสารด้วยอำนาจกรรม คนบุรุษ
ที่พระราชาค้างไว้ในเรือนจำ. การที่พระมหาบุรุษให้บุตรเป็นต้นของคนแก่
คนอื่นแล้วปลดเปลื้องสัตว์ทั้งปวงให้พ้นจากทุกข์ในวัฏฏะ ด้วยการได้พระ-
สัพพัญญุตญาณ. การพ้นจากทุกข์ของบุตรหรือพี่น้องและของตน ซึ่งถูก
จำอยู่ในเรือนจำด้วยการฟังผู้อื่น. การถึงพร้อมด้วยสมบัติคือขอพระสัพพัญ-
ญุตญาณ มีทศพลญาณเป็นต้น ด้วยความเป็นพระพุทธรเจ้า ของพระมหา-
บุรุษผู้ปราศจากทุกข์ในวัฏฏะด้วยอรหัตมรรค และการถึงพร้อมด้วยสมบัติมี
วิชา ๓ เป็นต้น ของผู้ทำตามคำสอนของตน. การตั้งอยู่ในสมบัติตามความ
ประสงค์กับชนเหล่านั้นของบุรุษผู้พ้นทุกข์แล้ว เพราะเหตุนั้นการบริจาค
บุตรภรรยา ของพระมหาบุรุษทั้งหลาย จึงเป็นสภาพอันหาโทษมิได้ด้วย
ประการฉะนี้. โดยนัยนี้แล การทักท้วงใดในการบริจาคอวัยวะและชีวิตของ
พระโพธิสัตว์เหล่านั้น แม้การทักท้วงนั้นก็พึงทราบว่าเป็นบริสุทธิตีแล้ว.

ก็เมื่อพระมหาสัตว์ทรงให้พระนางมัทรีเทวีนี้อย่างนี้แล้ว ท้าวสักกะทรง
บังเกิดความอัศจรรย์อันไม่เคยมี ได้ทรงสรรเสริญด้วยการอนุโมทนาทาน
ของพระมหาบุรุษโดยนัยมีอาทิว่า :-

ข้าศึกทั้งหลายทั้งที่เป็นของทิพย์และของ
มนุษย์ พระองค์ชนะได้ทั้งหมดปฐพี พระ-

องค์ก็ให้กักก้องได้ พระเกียรติศัพท์ของพระองค์ก็ระบือไปถึงไตรทิพย์ เมื่อพระองค์ทรงให้สิ่งที่ให้ไต่ยาก กระทำสิ่งที่ทำได้ยาก คนที่เป็นอสังตบุรุษก็ทำตามไต่ยาก ธรรมของสังตบุรุษนำไปไต่ยาก เพราะฉะนั้นคติของสังตบุรุษและอสังตบุรุษ จากโลกนี้ไปจึงต่างกัน อสังตบุรุษย่อมไปนรก สังตบุรุษย่อมไปสวรรค์.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ปจฺจุหา คือข้าศึก. บทว่า ทิพฺพา คือผู้ห้ามขอันเป็นทิพย์. บทว่า มานุสา ผู้ห้ามขเป็นของมนุษย์. ก็ข้าศึกเหล่านั้นเป็นใคร คือความตระหนี่. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า ความตระหนี่ทั้งหมดนั้น อันพระมหาสัตว์ผู้ทรงให้บุตรภริยา ทรงชนะได้แล้ว. บทว่า ทฺวทฺทํ ให้ไต่ยาก คือเมื่อบุคคลเช่นท่านให้สิ่งที่ให้ไต่ยากมีบุตรภริยาเป็นต้น กระทำสิ่งที่ทำได้ยากนั้น พระสาวกพระปัจเจกพุทธเจ้า และพระโพธิสัตว์ทั้งหลายเหล่าอื่น กระทำตามไม่ได้จะกล่าวไปไปถึงสังตบุรุษผู้มีความตระหนี่. เพราะฉะนั้นธรรมของสังตบุรุษ นำไปไต่ยาก คือธรรมอันเป็นข้อปฏิบัติของตนี คือพระมหาโพธิสัตว์ อันบุคคลอื่นตามไปไต่ยาก.

ท้าวสักกะทรงสรรเสริญ ด้วยการอนุโมทนาพระมหานุรุชอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงมอบพระนางมัทรีเทวีคืน จึงตรัสว่า :-

ข้าพเจ้าขอถวายพระนางมัทรีอัครมเหสีผู้
มีพระวรกายงามพร้อม แก่พระองค์ พระองค์
เท่านั้นคู่ควรแก่พระนางมัทรี และพระนางมัทรี
ก็คู่ควรแก่พระองค์ผู้เป็นพระสวามี.

แล้วทรงมอบพระนางมัทรีคืน เสด็จประทับบนอากาศ รุ่งโรจน์ด้วย
พระอติภาพเป็นทิพย์ งดงามอาทิตย์อ่อน ๆ ประทับอยู่บนอากาศแสดงพระ-
องค์ตรัสว่า :-

ข้าแต่พระราชาญี ข้าพเจ้าคือท้าวสักกะ
จอมเทพมายังสำนักของพระองค์ ขอพระองค์
จงทรงเลือกพร ข้าพระองค์จะถวายพร ๘ ประ-
การแก่พระองค์.

แม้พระมหาสัตว์ก็ทรงขอพร ๘ ประการเหล่านี้ คือ ๑ ข้าแต่จอม-
เทพ ขอพระบิดาทรงแต่งตั้งข้าพระองค์ให้ดำรงอยู่ในราชสมบัติ. ๒ ขอให้
ข้าพระองค์ปลดปล่อยนักโทษที่ต้องถึงประหารให้พ้นจากการประหาร ๓. ขอ
ให้ข้าพระองค์เป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์ทั้งหลาย. ๔. ขอให้ข้าพระองค์อย่าได้
ล่วงเกินภรรยาของผู้อื่น อย่าได้ดูอำนาจของสัตว์. ๕ ขอให้โอรสของ
ข้าพระองค์มีอายุยืนนาน. ๖. ขอให้ไทยธรรมมีข้าวและน้ำเป็นต้นมีมาก
๗. ขอให้ข้าพระองค์มีจิตผ่องใส บริจาคไทยธรรมนั้นไม่รู้จักหมดสิ้น ๘ ขอ

ให้ข้าพระองค์บริจาคมหาทานอย่างนี้ ครั้นสิ้นชีพแล้ว ขอให้ไปสู่เทวโลก กลับจากเทวโลกมาเกิดในมนุษย์โลกนี้ ขอให้บรรลुพระสัพพัญญุตญาณ.

ท้าวสักกะตรัสว่า ในไม่ช้าพระเจ้ากรุงสมุชชัยมหาราชพระบิดาจักเสด็จมา ณ ที่นี้ รับพระองค์ไปดำรงในราชสมบัติ. อนึ่ง ความปรารถนาของพระองค์นอกนั้นทั้งหมด จักถึงที่สุด พระองค์อย่าทรงวิตกไปเลย. ขอพระองค์อย่าทรงประมาท. ครั้นประทานโอวาทแล้วก็เสด็จกลับเทวโลกทันที. พระโพธิสัตว์และพระนางมัทรีเทวีทรงเบิกบานพระทัย ประทับอยู่ ณ อาศรมที่ท้าวสักกะประทานให้.

แม้เมื่อชูชกพาสองกุมารไป ทวยเทพก็ได้ทำการอารักขา. ทุก ๆ วัน จะมีเทพธิดาองค์หนึ่งมาในตอนกลางคืน แปลงเพศเป็นพระนางมัทรีคอยดูแลสองกุมาร.

ชูชกนั้นเหวดคาดลใจ คิดว่าจักไปกาลิงครัฐ แต่ก็บรรลुถึงกรุงเชตุคร โดยถึงเดือน. พระราชาประทับนั่ง ณ ที่วินิจฉัย ทอดพระเนตรเห็นสองกุมารกับพราหมณ์ไปถึงพระลานหลวง ทรงจำได้รับสั่งให้เรียกสองกุมารกับพราหมณ์ ทรงสดับเรื่องราวนั้น จึงพระราชทานทรัพย์ตามจำนวนที่พระโพธิสัตว์ทรงตีราคาไว้ให้สองกุมาร ให้สองกุมารสรณาน เสดวยพระกระยาหาร ทรงตกแต่งด้วยเครื่องสรรพาลังการ พระราชาทรงให้พระชาติประทับบนพระเพลา พระนางมุสดีทรงให้แก้วกัณหาชิมาประทับบนพระเพลา ทรงสดับถึงเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ และพระนางมัทรีราชบุตรี.

พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้วทรงสดพระทัยว่า เราได้ทำลายความ
คิงาม ทนไคนั่นเอง ทรงจัดกองทัพนับได้ ๑๒ อักโขภินี (อักโขภินีหนึ่ง
เท่ากับร้อยล้านแสนโกฏิ) ทรงมุ่งพระพักตร์เสด็จไปเขาวงกต พร้อมด้วย
พระนางสุสติเทวี และสองกุมาร. เสด็จถึงโดยลำดับแล้วทรงเข้าไปหาพระ-
โอรสและพระสุณิสา.

พระเวสสันดรทอดพระเนตรเห็นพระปิยบุตร ไม่สามารถอดกลั้น
ความโศกได้ ทรงสลบล้มลง ณ ที่บรรณศาลานั้นเอง. พระนางมัทรี พระ-
ชนกชนนี และเหล่าอำมาตย์ ๖๐,๐๐๐ ที่เป็นสหชาติต่างก็สลบไสลไปตาม ๆ
กัน. บรรดาผู้เห็นความกรุณานั้นไม่สามารถดำรงอยู่โดยความเป็นตนของตน
ได้. ตลอดอาศรมบท ได้เป็นเหมือนป่าสาละที่ถูกลมยุคนั่วตวาดโหมกระหน่ำ
ฉะนั้น.

ท้าวสักกเทวราช เพื่อให้กษัตริย์และอำมาตย์พ้นจากสลบจึงบันดาล
ให้ฝนโบกขรพรรษตกลงมา. ผู้ประสงค์จะให้เปียกก็เปียก ฝูงฝนตกลงใน
ใบบัว แล้วกลับกลายเป็นน้ำไหลไป. ทั้งหมดก็พ้น. แม้ในครั้งนั้นความ
อัศจรรย์มีแผ่นดินไหวเป็นต้น มีประการดังกล่าวแล้วในหนหลังก็ได้ปรากฏ
ขึ้น. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า :-

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อพระชนกชนนีเสด็จมา
พร้อมกัน ณ ป่าใหญ่ ทรงกันแสงสะอึกสะอื้น
นำสงสาร ตรัสถามถึงทุกข์สุขกันและกันอยู่

เราได้เข้าเฝ้าพระชนกชนนีทั้งสอง ผู้เป็นที่
เคารพด้วยหิริและโอตตปัปะ แม้นในกาลนั้น
แผ่นดินเขาสีเนรราช ก็หวั่นไหว.

ในบทเหล่านั้น บทว่า กรุณฺ ปริเทวนฺเต คือเมื่อชนมาพร้อมกัน
ทั้งหมด มีพระชนกชนนีเป็นต้น ทรงกันแสงสะอึกสะอื้นน่าสงสาร บทว่า
สลลฺปนฺเต สฺขํ ทฺกฺขํ คือตรัสถามถึงทุกข์สุข แล้วสนทนากันด้วยการ
ปฏิสันถาร. บทว่า หิโรตฺตปฺเปน คุรฺนา อุกฺกฺขํ เราได้เข้าเฝ้าพระชนก-
ชนนีผู้เป็นที่เคารพด้วยหิริและโอตตปัปะ คือเรามีได้มีจิตโกรธเคืองว่า ชน
เหล่านี้ขับไล่เราผู้เชื่อฟังคำของชาวสีพีไม่ประทุษร้าย ตั้งอยู่ในธรรม แล้ว
เข้าเฝ้าพระชนกชนนี ด้วยหิริโอตตปัปะ อันเกิดขึ้นด้วยความเคารพในธรรม
ในพระชนกชนนีเหล่านี้. ด้วยเหตุนี้ มหาปฐมพิจึงหวั่นไหวขึ้นในครั้งนั้น
ด้วยเดชแห่งธรรมของเรา.

ลำดับนั้นพระเจ้ากรุงสญชัยมหาราช ทรงให้พระมหาสัตว์ยกโทษให้
แล้วทรงมอบราชสมบัติให้ครอบครอง ในขณะนั้นเองทรงให้พระมหาสัตว์
ปลงพระเกศาและพระมัสสุเป็นต้น ให้ทรงสรงสนาน ทรงอภิเษกพระ-
มหาสัตว์ผู้ทรงตกแต่งด้วยสรรพภรณ์งดงามดังเทวราช ไว้ในราชสมบัติ
พร้อมพระนางมัทรีเทวี ทันใดนั้นทรงลุกขึ้นพร้อมด้วยเสนา ๔ เหล่า
ประมาณ ๑๒ อักโขภินี แวดล้อมพระโอรสรับสั่งให้ตกแต่งทาง ๖๐ โยชน์
ตั้งแต่เขาวงกตถึงกรุงเชตุคร เสด็จเข้าสู่พระนครโดยสวัสดิ์ เป็นเวลา
สองเดือน.

มหาชนได้เสวยปีติโสมนัสเป็นอันมาก. ต่างยกฝืนผ้าเป็นต้น โบก
ไปมา. เทียวประโคนนันทเทรีไปทั่วพระนคร. สัตว์ทั้งปวงโดยที่สุด แมว
ที่อยู่ในเครื่องผูกมัด ก็ได้พ้นจากเครื่องผูกมัด. พระโพธิสัตว์ในวันเสด็จเข้า
สู่พระนครนั่นเอง ตอนใกล้รุ่งทรงดำริว่า พรุ่งนี้ตอนสว่าง ยากทั้งหลาย
ได้ข่าวว่า เรากลับมาก็จักพากันมา. เราจักทำอะไรแก่ยากเหล่านั้น.

ในขณะนั้น อาสนะของท้าวสักกะแสดงอาการร้อน. ท้าวเธอทรง
รำพึงอยู่ทรงทราบเหตุนี้แล้ว ทนไฉนตนเองทรงบันดาลให้สิ่งของมีอยู่ตอน
ต้นและมีในตอนหลัง ของพระราชนิเวศน์เต็มประมาณเอา ประทานให้ตก
คูก่อนเมฆ. ฝนแก้ว ๗ ประการตกทั่วพระนครสูงปานเขา. ดังที่พระผู้มี-
ภาคเจ้าตรัสว่า :-

อีกครั้งหนึ่ง เรากับบรรดาพระญาติของ
เราออกจากป่าใหญ่ จักเข้าสู่กรุงเชตุรอันนำ
รึนรมย์ แก้ว ๗ ประการตกลง แล้วมหาเมฆ
ยังฝนให้ตก แม้ในกาลนั้น ปรุพี เขาติเนรราช
หวั่นไหว แม้แผ่นดินไม่มีจิตใจ ไม่รู้สุขและ
ทุกข์ก็หวั่นไหวถึง ๗ ครั้ง เพราะกำลังแห่งทาน
ของเรา ฉะนั้นแล.

เมื่อฝนแก้ว ๗ ประการตกอย่างนี้ รุ่งขึ้นพระมหาสัตว์ทรงดำริว่า
ทรัพย์ที่อยู่ในวัตถุที่มีอยู่ก่อนและมีทีหลังของตระกูลใด จงเป็นของตระกูล
นั้น แล้วพระราชทานให้นำส่วนที่เหลือมาใส่ไว้ในท้องพระคลัง ร่วมกับ
ทรัพย์ในวัตถุที่อยู่ในพระราชนิเวศน์ของพระองค์ แล้วทรงบริจาคนิเวศน์.

บทว่า อเจตนาย ปฐวี คือปฐพีนี้ใหญ่ปราศจากเจตนา แต่ทวย-
เทพประกอบด้วยเจตนา. บทว่า อวิญญา ย สุขํ ทุกขํ ไม่รู้สุข ไม่รู้ทุกข์
เพราะไม่มีเจตนาตนเอง. แม้เมื่อมีการประกอบปัจจัยอันเป็นสุขเป็นทุกข์
ปฐพีนั้นก็มิได้เสวยปัจจัยนั้น. บทว่า สปิ ทานพลา มยุหิ คือมหาปฐพี
นั้น แม้เป็นอย่างนั้นก็เพราะเหตุแห่งบุญญาภพแห่งการให้ของเรา. บทว่า
สตตฺถุขตฺตํ ปกมฺปล ความว่า มหาปฐพีหว่านไหวถึง ๗ ครั้งในฐานะ
เหล่านี้ คือในเมื่อเรามีอายุได้ ๘ ขวบเกิดอหิชาศัยในการให้ว่า เราพึงให้
แม้หัวใจและเนื้อเป็นต้น แยกจากทั้งหลาย ในเมื่อให้มงคลหัตถิ ในการ
ครั้งใหญ่จนถูกขบได้ ในการให้บุตร ในการให้ภริยา ในคราวหมู่พระญาติ
มาพร้อมกันที่เขาวงกต ในคราวเข้าสู่พระนคร ในคราวฝนรตนะตก. พระ-
มหาสัตว์ทรงบริจาคนิเวศน์ตราบเท่าพระชนมายุอันเป็นเหตุ ปรากฏความ
อศจรรยัมมีมหาปฐพีหว่านไหวเป็นต้นสิ้น ๗ ครั้ง ในอรรถภาพเดียวเท่านั้น เมื่อ
เสด็จสวรรคตได้ไปบังเกิดบนสวรรค์ชั้นดุสิตด้วยประการฉะนี้.

ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า :-

กรั้นพระเวสสันดรราช ผู้เป็นกษัตริย์มี

พระปัญญา พระราชทานมหาทาน กรั้นสวรรคต

แล้วก็ทรงอุปถัมภ์บววรรค.

ชูชกในครั้งนั้นได้เป็นเทวทัตในครั้งนี้. นางอมิตตดาปนา คือนาง-
จิตฺตมาณวิกา. เจตบุตร คือพระฉันทะ. อจฺตดาบส คือพระสารีบุตรเถระ.
ท้าวสักกะ คือพระอนรุทธะ. พระนางมัทรี คือมารดาพระราหุล. ชาลิกุมาร
คือพระราหุล. กัณหาชينا คือนางอุบลวรรณา. พระชนกชนนี คือตระกูล
มหाराช. บริษัทที่เหลือ คือพุทธบริษัท. พระเวสสันดรราช คือพระโลก-
นาถ.

แม้ใน เวสฺสุตฺตจริยา นี้ ก็พึงเจาะจงกล่าวถึงบารมีที่เหลือตาม
สมควรโดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั่นแล. พึงประกาศคุณานุภาพของ
พระมหาบุรุษไว้ในจริยานี้ อันเป็นเหตุปรากฏความอัศจรรย์หลายอย่าง มี
มหาปฐพีหวั่นไหวเป็นต้นถึง ๗ ครั้ง มีอาทิอย่างนี้ คือเมื่อพระมหาสัตว์
ทรงอยู่ในพระครรภ์ พระชนนีทรงแพ้พระครรภ์ เพราะมีพระประสงคฺจะ
ทรงสละทรัพย์ถึง ๖๐๐,๐๐๐ ทุก ๆ วัน. อนึ่ง เมื่อทรงให้ทานพระราชทรัพย์
ก็มีได้หมดสิ้นไป. ในขณะที่ประสูตินั่นเอง ทรงเหยียดพระหัตถ์ แล้วเปล่ง
พระวาจาว่า หม่อมฉันจักให้ทาน. มีอะไรบ้าง. เมื่อมีพระชนม์ได้ ๔ - ๕
พระพรรษา ความที่พระองค์มีพระประสงคฺจะทรงให้เครื่องประดับของพระ-
องค์แก่แม่นมทั้งหลาย อันเป็นเหตุแห่งความเป็นผู้เลิศ. เมื่อพระชนม์ ๘

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๕ ภาค ๓ - หน้าที่ 215

พระพรรษา ความที่พระองค์มีพระประสงค์จะทรงให้อวัยวะของพระองค์มี
หัวใจและเนื้อเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า :-

ท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่เหล่านั้น นำ
อัครรย์ทั้งไม่เคยมีอย่างนี้ แม้เพียงจิตเลื่อมใส
ในท่านเหล่านั้น ก็พึงพ้นจากทุกข์จะหลุดไป
ทำไมถึงการทำตามท่านเหล่านั้น โดยธรรม
สมควรแก่ธรรม.

จบ อรรถกถาเวสสันดรจรियाที่ ๕

๑๐. สสบัณฑิตจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของสสบัณฑิต

- [๑๐] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นกระต่าย
เที่ยวอยู่ในป่า มีหญ้า ใบไม้ ผักและผลไม้
เป็นภักษา เว้นจากการเบียดเบียนผู้อื่น ใน
กาลนั้น ลิง สุนัขจิ้งจอก ลูกลิงและเราเป็น
สหายอยู่ร่วมกัน มาพบกันทั้งเวลาเย็นเวลาเช้า
เราสั่งสอนสหายเหล่านั้นในกุศลธรรมและ
อกุศลธรรมว่า ท่านทั้งหลาย จงเว้นบาปกรรม
เสีย จงตั้งอยู่ในกรรมอันงาม เราเห็นพระจันทร์
เต็มดวงในวันอุโบสถ จึงนอกแก่สหายเหล่านี้นว่า
วันนี้เป็นวันอุโบสถ ท่านทั้งหลายจง
ตระเตรียมทานทั้งหลายเพื่อให้แก่ทักษิณะ.
บุคคลครั้งให้ทานแก่ทักษิณะบุคคลแล้ว จง
รักษาอุโบสถ สหายเหล่านั้นรับคำของเราว่า
สาธุ แล้วได้ตระเตรียมทานต่าง ๆ ตามสติกำลัง
แล้วแสวงหาทักษิณะบุคคล เรานอนคิดถึง

ท่านอันสมควรแก่ทักษิณบุญคุณว่า ถ้าเราพึง
ได้ทักษิณบุญคุณ เราจักให้อะไรเป็นทาน งา
ถั่วเขียว ถั่วเหลือง ข้าวสาร และเปรียง ของ
เราไม่มี เราเลี้ยงชีวิตด้วยหญ้า เราไม่อาจให้
หญ้าได้ ถ้าทักษิณบุญคุณมาชักท่านหนึ่ง
เพื่อขอในสำนักของเรา เราพึงให้ตนของตน
ทักษิณบุญคุณจักไม่ไปเปล่า ท้าวสักกะทรง
ทราบความดำริของเราแล้ว แปลงเพศเป็น
พราหมณ์เสด็จเข้ามายังสำนักของเรา เพื่อทรง
ทดลองทานของเรา เราเห็นพราหมณ์นั้นแล้ว
ก็ยินดี ได้กล่าวคำนี้ว่า ท่านมาถึงในสำนัก
ของเรา เพราะเหตุแต่งอาหาร เป็นการดีแล
วันนี้เราจักให้ท่านอันประเสริฐที่ใคร ๆ ไม่เคย
ให้แก่ท่าน ท่านผู้ประกอบด้วยศีลคุณ การ
เบียดเบียนผู้อื่นไม่ควรแก่ท่าน ท่านจงไปนำ
เอาไม้ต่าง ๆ มาก่อไฟขึ้น เราจักปิ้งตัวของเรา
ท่านจักได้กินเนื้อที่สุก พราหมณ์นั้นรับคำ

แล้ว มีใจรำเริง นำเอาไม้ต่างๆ มาได้ทำเชิง
ตะกอนใหญ่ ทำเป็นห้องอันเต็มด้วยถ่านเพลิง
ก่อไฟโพลงขึ้น ณ ที่นั่นทันทีเหมือนไฟนั้น
เป็นกองใหญ่จะนั้น เราสลัดตัวอันมีธุลีแล้ว
เข้าไปนั่งอยู่ข้างหนึ่ง ในเมื่อกองไม้อันไปติด
ทั่วแล้ว เป็นควันตะลอบอยู่ ในกาลนั้น เรา
โดดลงในท่ามกลางระหว่างเปลวไฟ น้ำเย็น
อันผู้ใดผู้หนึ่งด่ำลงแล้ว ย่อมระงับความกระวน
กระวายและความร้อน ย่อมให้ความเย็นดี
และปิติ ฉนใดในกาลเมื่อเราเข้าไปยังไฟที่ลุก
โพลง ก็ฉนนั้นเหมือนกัน ความกระวนกระ-
วายทั้งปวงย่อมระงับ ดังด่ำลงในน้ำเย็นจะนั้น
เราได้ให้แล้วซึ่งกายทั้งสิ้น โดยไม่เหลือ คือ
ขน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก และชิ้นเนื้อหทัย
แก่พราหมณ์ ฉะนี้แล.

จบ สลปปัจเจกจริตที่ ๑๐

อรรถกถาสप्तตทิจริยาที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถกถาสप्तตทิจริยาที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้. บทว่า
ยथा โหมิ คือในกาลใดเราเป็น. บทว่า สสโก ความว่า คู่ก่อนสารีบุตร
เราเที่ยวแสวงหาโพธิญาณ ในกาลเมื่อเราเป็นสप्तตทิต (กระต่าย). จริงอยู่
พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย แม้ถึงความเป็นผู้ตอกอยู่ในอำนาจของกรรมก็ยังบังเกิด
ในกำเนิดเดียวระจกานเพื่ออนุเคราะห์สัตว์เดียระจกานเช่นนั้น. บทว่า ปวน-
จารโก คือผู้เที่ยวไปในป่าใหญ่ ชื่อว่า ติลปนฺณสากผลภุกโข เพราะ
มีหญ้า มีหญ้าแพรกเป็นต้น ใบไม้ที่กอไม้ ผักอย่างใดอย่างหนึ่ง และผลไม้
ที่ตกจากจากต้นไม้. บทว่า ปรวิหรณวิวชฺชิตो คือเว้นจากการเบียดเบียนผู้
อื่น. บทว่า สุตฺตโปโต จ คือลูกนก. บทว่า อหิ ตทา คือในกาล
เมื่อเราเป็นกระต่าย เราสอนสหายมีลิงเป็นต้น. บทว่า กิริเย กลฺยาณปาปเก
คือในกุศลกรรมและอกุศลกรรม. บทว่า ปาปานิ เป็นบทแสดงอาการพรา
สอน. ในบทเหล่านั้น บทว่า ปาปานิ ปริวชฺเชต คือท่านทั้งหลายจงเว้น
บาปเหล่านี้ คือฆ่าสัตว์ ฯลฯ มิจฉาทิฏฐิ. บทว่า กลฺยาณาณ อภินิวิสฺส
ได้แก่กรรมดี คือทาน ศีล ฯลฯ การทำความเห็นให้ตรง. ท่านทั้งหลาย
จงตั้งอยู่ในกรรมดีนี้ ด้วยความเป็นผู้มีกาย วาจา ใจ ของตนให้อยู่เฉพาะ
หน้า. อธิบายว่า จงปฏิบัติกัลยาณปฏิบัตินี้เถิด.

พระมหาสัตว์แม้อุบัติในกำเนิดเดียวระจกานอย่างนี้ ก็เป็นกัลยาณมิตร
เพราะเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยญาณ ทรงแสดงธรรมด้วยการให้อิโวาทแก่สัตว์ทั้ง

๓ เหล่านั้นผู้เข้าไปหาตามกาลเวลา. สัตว์ทั้ง ๓ เหล่านั้นรับโอวาทของพระมหาสัตว์แล้วก็เข้าไปยังที่อยู่ของตน. เมื่อกาลผ่านไปอย่างนี้ พระโพธิสัตว์มองดูอากาศ เห็นดวงจันทร์เต็มดวง จึงสอนว่าพวกท่านจงรักษาอุโบสถ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เราเห็นพระจันทร์เต็มดวงในวันอุโบสถ

จึงบอกแก่สหายเหล่านั้นว่า วันนี้เป็นวันอุโบ-

สถ ท่านทั้งหลายจงเตรียมทานทั้งหลาย

เพื่อให้แก่ทักษิณบุคคล ครั้นให้ทานแก่

ทักษิณบุคคลแล้ว จงรักษาอุโบสถ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **จนฺทํ ทิสฺวา น ปูริตํ** คือเราเห็นพระจันทร์ยังไม่เต็มดวงอีกเล็กน้อยในวัน ๑๔ ค่ำข้างแรม แต่ครั้นราตรีสว่างเวลาอรุณขึ้น ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ จึงบอกแก่สหายทั้งหลายของเรามีถึงเป็นต้นเหล่านั้นว่า วันนี้เป็นวันอุโบสถ. เพราะฉะนั้นพึงประกอบ บทว่า **อากิจฺชี** เราได้บอกแล้วอันเป็นวิธีปฏิบัติในวันอุโบสถนั้นด้วยบทมีอาทิว่า **ทานานิ ปฏฺยทาถ** ท่านทั้งหลายจงเตรียมทานทั้งหลายเถิด. ในบทเหล่านั้น บทว่า **ทานานิ** คือไทยธรรม. บทว่า **ปฏฺยทาถ** คือจงเตรียมตามสติตามกำลัง. บทว่า **ทาถเว** คือเพื่อให้. บทว่า **อุปวสุสฺส** คือจงทำอุโบสถกรรมได้แก่ จงรักษาอุโบสถศีล. การตั้งอยู่ในศีลแล้วให้ทานย่อมมีผลมาก. เพราะ

ฉะนั้น เมื่อยากมาถึงพึงให้จากอาหารที่พวกท่านควรเคี้ยวกิน แล้วจึงกิน
ท่านแสดงไว้ดังนี้.

บทว่า เต สาธุติ สัตว์เหล่านั้นรับโอวาทของพระโพธิสัตว์ด้วย
ศรัทธา แล้วอธิษฐานองค์อุโบสถ. ในสัตว์เหล่านั้น ลูกนาคไปฝั่งแม่น้ำแต่เช้า
ครุ่นคิดว่าเราจักหาอาหาร. ครั้งนั้นพรานเบ็ดคนหนึ่ง ตกปลาตะเพียนได้
๓ ตัว เอาถั่วลันเตาร้อยไว้แล้วหมกด้วยทรายที่ฝั่งแม่น้ำไปหาปลาต่อไป ตกลง
ไปทางใต้กระแสน้ำ. ลูกนาคสูดกลิ่นปลาคุ้ยทรายเห็นปลาจึงนำออกประกาศ
๓ ครั้งว่า ปลาเหล่านี้มีเจ้าของใหม่ เมื่อไม่เห็นเจ้าของก็คาบที่ถั่วลันเตาไว้
ที่พุ่มไม้อันเป็นที่อยู่ของตน คิดว่าเราจักกินในเวลาอันควร. นอนนึกถึงสติ
ของตน. แม้สุนัขจิ้งจอกก็เที่ยวหาอาหาร เห็นเนื้ออย่างสองชิ้น เห็นตัวหนึ่ง
หม้อนมส้มหม้อหนึ่ง ที่กระท่อมของตนเพื่อนคนหนึ่ง ประกาศ ๓ ครั้งว่า
อาหารเหล่านี้มีเจ้าของใหม่ ครั้นไม่เห็นเจ้าของก็เอาเชือกที่ผูกหม้อนมส้ม
คล้องคอ คาบเนื้ออย่างและเหยี่ยววางไว้ที่พุ่มไม้อันเป็นที่อยู่ของตน คิดว่า
จักกินในเวลาอันสมควร นอนนึกถึงสติของตน. แม้ลิงก็เข้าป่านำผล
มะม่วงมาวางไว้ที่พุ่มไม้อันเป็นที่อยู่ของตน คิดว่า จักกินในเวลาอันสมควร
นอนนึกถึงสติของตน. ทั้ง ๓ สัตว์ก็คิดว่า โอ ยาก จะพึงมาที่นี่ใหม่หนอ.
ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

สหายเหล่านั้นรับคำของเราว่า สาธุ แล้ว

ได้เตรียมทานต่างๆ ตามสติกำลัง แล้ว

แสวงหาทักษิณยบุคคล.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ออกในเวลาอันสมควร คิดว่า เราจักกินหญ้ามีหญ้า
แพรงเป็นต้นนอนที่พุ่มไม้อันเป็นที่อยู่ของตน คิดว่า เมื่อจากทั้งหลายมา
หาเรา ไม่อาจกินหญ้าได้. เราไม่มีแมงาและข้าวสารเป็นต้น. หากจากมา
หาเรา. เราเลี้ยงชีวิตด้วยหญ้า. เราจักให้เนื้อในร่างกายของตน ดังที่พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เราอนคิดถึงทานอันสมควรแก่ทักษิณย-

บุคคลว่า ถ้าเราพึงได้ทักษิณยบุคคล เราจัก
ให้อะไรเป็นทาน งา ถั่วเขียว ถั่วเหลือง
ข้าวสาร และเปรียง ของเราไม่มี เราเลี้ยงชีวิต
ด้วยหญ้า เราไม่อาจให้หญ้าได้ถ้าทักษิณย-
บุคคลมาสักท่นหนึ่ง เพื่อขอในสำนักของเรา
เราพึงให้ตนของตน ทักษิณยบุคคลจักไม่ไป
เปล่า.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ทานํ ทกฺขิณฺณจฺจว คือเราคิดถึงทานอัน
สมควร คือไทยธรรมที่ควรให้แก่ทักษิณยบุคคล เพราะไม่มีทักษิณย-
บุคคล. บทว่า ยทฺธิ ลเภ คือพิจารณาวันนี้เราพึงได้ทักษิณยบุคคลไร ๆ. บทว่า
กึเม ทานํ ภวิสฺสุติ คือเราจักเอาอะไรให้เป็นทาน. บทว่า น สกฺกา

ติณทาทเว ความว่า ติว่าเราไม่มีงาและอวัยวะเป็นต้น เพื่อให้แก่ทักษิณย-
บุคคล เราไม่อาจให้หญาอันเป็นอาหารของเราได้. บทว่า ทชฺชาหิ สกมตุ-
ตานิ เราพึงให้ตนของตน ความว่า ประโยชน์อะไรที่เราจะมามัดคิดเรื่อง
ไทยธรรม. ร่างกายของเรานี้แหละไม่มีโทษ สมควรเป็นอาหารบริโภคนของ
ผู้อื่นทั้งหาได้ง่าย เพราะไม่ต้องพึ่งผู้อื่น หากทักษิณบุคคลคนหนึ่งมาหา
เรา. เราจะให้ตนของตนนี้แก่เขา. เมื่อเป็นดังนั้นเขามาหาเราก็จักไม่ไป
เปล่า คิดจักไม่มีมือเปล่าไป.

เมื่อพระมหาบุรุษปรวิตถถึงสภาพตามความเป็นจริงอย่างนี้ ด้วยอนุ-
ภาพแห่งความปรวิตถนั้น ปันทุกัมพลศิลาอาสน์ ขอท้าวสักกะก็แสดง
อาการร้อน ท้าวเธอราพึงอยู่ ทรงเห็นเหตุนี้แล้วจึงดำริว่า เราจักทอดลง
พระยากระต่ายจึงแปลงเพศเป็นพราหมณ์ไปที่อยู่ของนากก่อน ได้ประทับยืน
อยู่. เมื่อนากถามว่า ท่านพราหมณ์ ท่านยืนอยู่เพื่ออะไร. ท้าวเธอตอบว่า
หากเราได้อาหารสักอย่าง เราจะรักษาอุโบสถ บำเพ็ญสมณธรรม. นาก
ตอบว่าสาธุ เราจักให้อาหารแก่ท่าน. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ปลาตะเพียนของเรามี ๗ ตัว พึงเอาขึ้น

จากน้ำวางไว้บนบก ท่านพราหมณ์ ข้าพเจ้ามี

สิ่งนี้แหละ เจริญท่านบริโภคนแล้วอยู่ในป่าเถิด.

พราหมณ์กล่าวว่า รอไว้ก่อน. จักรู้ภายหลัง จึงไปหาสุนัขจิ้งจอก และลิง เหมือนอย่างนั้น แม้สัตว์เหล่านั้นก็ต้อนรับด้วยไทยธรรมที่ตนมีอยู่ พราหมณ์กล่าวว่า รอไว้ก่อน จักรู้ภายหลัง. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

**เนื้ออย่างสองชิ้น เหี้ย หม้อนมส้ม ของคน
 เส้นาโน้น ซึ่งข้าพเจ้านำมาเป็นอาหารกลางคืน
 ท่านพราหมณ์ ข้าพเจ้ามีอาหารอย่างนี้แหละ
 เชิญท่านบริโภคล้วนอยู่ในป่าเถิด. มะม่วงสุก
 น้ำเย็น สถานที่ร่มรื่นเย็นสบาย ท่านพราหมณ์
 ข้าพเจ้ามีอย่างนี้ เชิญท่านบริโภคล้วนอยู่ใน
 ป่าเถิด.**

 ในบทเหล่านั้น บทว่า **ทุสฺส** คือโน้น. บทว่า **รตุติ ภตุตฺ อปาภตฺ** นำออกมา เพราะเป็นอาหารกลางคืน. บทว่า **มํ สสุลา จ เทว โคธา** คือเนื้ออย่างสองชิ้น และเหี้ยตัวหนึ่ง. บทว่า **ทธีวาร์กํ** คือหม้อนมส้ม. ต่อจากนั้นพราหมณ์จึงเข้าไปหาสสบัณฑิต. แม้เมื่อสสบัณฑิตถามว่า ท่านมาเพื่ออะไร? พราหมณ์ก็บอกเหมือนอย่างนั้น. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ท้าวสักกะทรงทราบความดำริของเราแล้ว

จึงแปลงเพศเป็นพราหมณ์ เสด็จเข้ามายัง
สำนักของเรา เพื่อทรงทดลองทานของเรา.
เราเห็นพราหมณ์นั้นแล้วก็ยินดี. ได้กล่าวคำนี้
ว่า ท่านมาถึงในสำนักเรา เพราะเหตุแห่งอาหาร
เป็นการดีแล้ว. วันนี้เราจักให้ท่านอันประเสริฐ
ที่ใคร ๆ ไม่เคยให้แก่ท่าน. ท่านผู้ประกอบ
ด้วยศีลคุณ การเบียดเบียนผู้อื่นไม่ควรแก่ท่าน
ท่านจงไปเอาไม้ต่าง ๆ มาก่อไฟขึ้นเราจักย่างตัว
ของเรา ท่านจักได้กินเนื้อที่สุก พราหมณ์นั้น
รับคำแล้วมีใจร่าเริง นำเอาไม้ต่าง ๆ มาทำเป็น
เชิงตะกอนใหญ่ ทำเป็นห้องอันเต็มด้วยถ่าน
เพลิง ก่อไฟโพล่งขึ้น ณ ที่นั่นทันที เหมือน
ไฟนั้นเป็นกองใหญ่. เราสลดตัวมีธุลี เข้าไป
อยู่ข้างหนึ่ง ในเมื่อกองไฟอันไฟติดทั่วแล้ว
เป็นควันตระลบอยู่ ในกาลนั้นเรากระโดดลงใน
ท่ามกลางระหว่างเปลวไฟ. น้ำเย็นอันผู้หนึ่ง

ผู้ใดต่ำลงแล้ว ย่อมระงับความกระวนกระวาย
และความร้อน ย่อมให้ความยินดีและปีติ ฉันท
ใด. ในกาลเมื่อเราเข้าไปยังไฟที่ลุกลุโพลง ก็
ฉันทนั้นเหมือนกัน ความกระวนกระวายทั้งปวง
ย่อมระงับ ดังต่ำลงในน้ำเย็นฉะนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า มม สจฺกปฺปมฺณฺยา ย คือท้าวสักกะทรง
ทราบความปริวิตก มีประการยังกล่าวแล้วในก่อน. บทว่า พราหมณฺวณฺณินา
คืออรรถภาพเป็นรูปพราหมณ์. บทว่า อาสยํ คือพุ่มไม้เป็นที่อยู่. บทว่า
สนฺตุญฺโจ คือยินดีโดยส่วนทั้งปวงอย่างสม่ำเสมอ. บทว่า มาสเหตุ คือ
เพราะเหตุแห่งอาหาร. บทว่า อทินฺนปฺพุพฺพํ คืออนใคร ๆ ที่มีใช้พระโพธิ-
สัตว์ไม่เคยให้. บทว่า ทานวรี คือทานอันอุดม. สสปีณฺทิตถกถาววํ วันนํ
เราจักให้แก่ท่าน. ท่านผู้ประกอบด้วยศีลคุณ การเบียดเบียนผู้อื่นไม่สมควร
แก่ท่าน บัดนี้เพื่อจะเปลื้องพราหมณ์ออกจากกรมาสัตว์ แล้วทำตนให้
สมควรแก่การบริโภคของพราหมณ์นั้นแล้วให้ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า เอหิ
อคุติ ปทีเปหิ ท่านจงก่อไฟขึ้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อหิ ปจิสฺสมตฺตทานิ เราจักย่างตัวของเรา
คือเมื่อท่านทำห้องอันเต็มด้วยถ่านเพลิงแล้วเราจะโคดย่างตัวของเรา. บทว่า
ปุกฺกํ ตฺวํ ภกฺขยิสฺสุสฺสี คือ ท่านจะได้กินเนื้อที่สุกเช่นนั้น.

บทว่า นานากฎฺฐเฐ สมานนฺธิ พราหมณฺ์นำเอาไม้ต่าง ๆ คือท้าวสักกะ ผู้ทรงเพศเป็นพราหมณฺ์นั้น ได้เป็นคูกหาไม้ต่าง ๆ. บทว่า มหนฺตํ อคฺคิ จิตฺตํ กตฺวาหฺนงฺครตฺตํ นำเอาไม้ต่าง ๆ. มาทำเป็นเชิงตะกอนใหญ่ทำ เป็นห้องอันเต็มด้วยถ่านเพลิง คือ พราหมณฺ์นั้นได้ทำเชิงตะกอนใหญ่ใน ขณะนั้นทันที ปราศจากเปลว ปราศจากควัน ภายในเต็มไปด้วยถ่านเพลิง ลูกโพลงอยู่โดยรอบ พอที่ร่างกายของเราจะดำลงไปได้. อธิบายว่า ท้าวสักกะ รีบเนรมิตขึ้นด้วยฤทธิ์. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า อุกฺคิ คตฺตํ ปทีเปฺลฺลํ ยถา โส จิปป์ปี มทาภเว ก่อไฟโพลงขึ้น ณ ที่นั้นทันที เหมือน ไฟนั้นเป็นกองใหญ่.

ในบทเหล่านั้นบทว่า โส คือ พราหมณฺ์ได้ก่อเหมือนกองไฟนั้น เป็นกองใหญ่ทันที. บทว่า โผฏฺฐุรา รชคเต คตฺเต สลฺลตฺตวํอันมีฐิติ ความว่า สลัดตัวของเราอันมีฝุ่น ๓ ครั้งด้วยคิดว่า หากมีสัตว์อยู่ในระหว่าง ขน. สัตว์เหล่านั้นอย่าตายเสียเลย. บทว่า เอกมฺนฺตํ อุปาวัสํ เราไปอยู่ ข้างหนึ่ง คือ เราเห็นว่ากองไม้ยังไม่ติดไฟ จึงเลี้ยงไปหน่อยหนึ่ง.

บทว่า ยมา มหากฎฺฐปฺลฺลโฆ, อาทิตฺโต ธมฺมมาศติ ในเมื่อกองไม้ อันไฟติดทั่วแล้ว เป็นควันและรมอยู่ ความว่า ในเมื่อกองไม้นั้นอันไฟติด ทั่วแล้วโดยรอบเป็นควันระหลบอยู่ ด้วยอำนาจแห่งเปลวไฟที่ก่อกำขึ้นด้วย ความรวดเร็ว. บทว่า ตพฺปปฺติตฺวา ปปฺตี, มชฺเช ชาลลฺลิตฺตฺตเร เรา โดดลงในท่ามกลางระหว่างเปลวไฟ ความว่า ในกาลนั้นเราคิดว่ากองถ่าน

เพลงนี้สามารถแพร่ของเราได้. จึงโอดลงไปให้ร่างทั้งสิ้นเป็นทานโอดลง
ในท่ามกลางกองถ่านเพลิงนั้น ซึ่งอยู่ในระหว่างเปลวไฟ มีใจเบิกบานดู
พระยาหงส์โอดลงในกองประทุมฉะนั้น.

บทว่า ปวิภูจฺจํ ยสฺส กสฺสจฺจि น้ำเย็นอันผู้หนึ่งผู้ใดตกลงไป คือ
เหมือนในเวลาร้อน น้ำเย็นอันผู้หนึ่งผู้ใดตกลงไป ย่อมระงับความกระวน
กระวายเดือดร้อนของผู้นั้นได้ คือ ให้เกิดความพอใจและปีติฉันใด. บทว่า
ตถว ชลิตํ อคฺคิ เราเข้าไปในไฟทูลุกโพลงก็ฉันนั้น คือ ในกาลเมื่อ
เราเข้าไปในกองถ่านเพลิงที่ลุกโพลงก็ฉันนั้น มิได้มีแม้แต่ความร้อน. โดย
ที่แท้ได้มีความระงับความกระวนกระวายเดือดร้อนทั้งปวง ด้วยความอิมใน
ทาน. สรีรารพทั้งหมดมีขนและหนังเป็นต้นของเรา เข้าถึงความเป็นของ
ควรให้เป็นทาน. ความปรารถนาที่เราปรารถนาไว้ได้ถึงความสำเร็จแล้ว.
ดังนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

เราได้ให้แล้วซึ่งกายทั้งสิ้นโดยไม่เหลือ

คือ ขน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูกและชิ้นเนื้อ

หัวใจ แก้วพราหมณ์ ฉะนั้นแล.

ในบทเหล่านั้นบทว่า หทยพฺพุณฺณํ คือชิ้นเนื้อหัวใจ. จริงอยู่ชิ้น
เนื้อหัวใจนั้นท่านเรียกว่า หทยพินฺธนะ เพราะตั้งอยู่ค้ำจุนไว้ซึ่งหทัยวัตถุ.
อีกอย่างหนึ่ง บทว่า หทยพฺพุณฺณํ มีอธิบายว่า หทัย การผูก เนื้อหทัย

และเนื้อตัวตั้งอยู่ดุจผูกไว้ซึ่งหทัยวัตุนั้น. บทว่า เกวลํ สกัลลํ กายํ ได้แก่สรীরะทั้งหมดไม่มีส่วนเหลือ.

แม้พระโพธิสัตว์ก็ไม่สามารถทำความร้อนแม้เพียงขุมขนในร่างกายของตนในกองไฟนั้นได้ จึงทำเป็นจุเข้าห้องหิมะกล่าวกะท้าวสักกะผู้ทรงรูปเป็นพราหมณ์อย่างนี้ว่า ท่านพราหมณ์ท่านทำไฟให้เย็นจัดได้ ทำได้อย่างไร. พราหมณ์กล่าวว่า ท่านบัณฑิตข้าพเจ้ามิใช่พราหมณ์ดอก. ข้าพเจ้าเป็นท้าวสักกะ. มาทำอย่างนี้ก็เพื่อทดลองท่าน. พระโพธิสัตว์ได้บันลือสีหนาทว่า ข้าแต่ท้าวสักกะช่างเถิด. หากว่า โลกทั้งสิ้นพึงทดลองข้าพเจ้าด้วยท่าน. ความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะไม่ให้ของข้าพเจ้าคงไม่มีอีกแล้ว. ใครจะให้ท่านเกิดขึ้น ท่านจะเห็นท่านนั้นได้อย่างไรอีกเล่า.

ลำดับนั้นท้าวสักกะตรัสว่า ท่านสสบัณฑิตคุณธรรมของท่านจงปรากฏอยู่ตลอดกัปเกิด แล้วทรงบีบภูเขาคือเอาขางภูเขาवादลักษณะของกระด้ายไว้ ณ จันทมณฑลแล้วให้พระโพธิสัตว์นอนบนตั้งหญ้าแพรกอ่อนที่พุ่มไม้ในราวป่านั้น แล้วเสด็จกลับเทวโลก. บัณฑิตทั้ง ๒ แม้เหล่านั้นก็สมัครสมานเบิกบานบำเพ็ญนิจศีลและอุโบสถศีล กระทำบุญตามสมควรแล้วก็ไปตามยถากรรม.

นาคในครั้งนั้นได้เป็นพระอานนท์ในครั้งนี้. สุนัขจิ้งจอก คือ พระมหาโมคคัลลานะ. ลิง คือ พระสารีบุตร. สสบัณฑิต คือ พระโลกนาถ.

แม้ในสप्तบัณฑิตจริยานี้ ฟังจะจงกล่าวถึงศีลขันธ์เป็นต้น ของ
สप्तบัณฑิตนั้นตามสมควร โดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล. อนึ่งพึง
ประกาศ คุณานุภาพของพระโพธิสัตว์ไว้ในที่นี้มีอาทิอย่างนี้ คือ เมื่อกุศล-
ธรรมเป็นต้นแม้มืออยู่ในกำเนิดเดียรัจฉานการรู้ตามความจริงจากกุศลเป็นต้น.
การเห็นโทษแม้มือมีประมาณน้อยในกุศลเหล่านั้นโดยความเป็นของน่ากลัว
แล้วเว้นจากกุศลเดี๋ยวด. การตั้งตนไว้ในกุศลธรรมทั้งหลายโดยชอบ
เท่านั้น. การชี้แจงโทษแก่คนอื่นว่า ธรรมลามกชื่อนี้อันท่านถือเอาแล้ว
อย่างนี้ ลูกกล้าแล้วอย่างนี้ ข้อมมิดคืออย่างนี้ ในภพหน้าอย่างนี้แล้ว ชักชวน
ในการเว้นจากโทษนั้น. การชี้แจงถึงอนิสงส์ในการทำบุญโดยนัยมีอาทิว่า
เทวสมบัติ มนุษยสมบัติอยู่ในมือของผู้ตั้งอยู่ในทานศีลอุโบสถกรรมดังนี้แล้ว
ให้เขาดำรงอยู่. การไม่คำนึงถึงร่างกายและชีวิตของตน. การอนุเคราะห์
สัตว์เหล่าอื่น. และมีอริยาศัยในทานอย่างกว้างขวาง. ดังที่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสไว้ว่า เอว อจฺจริยา เหตุ ฯลฯ ฆมฺมสุส อฺนุฆมฺมโต
ความว่า :-

ท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่เหล่านี้ นำ
อัครรย์ทั้งไม่เคยมีมา แม้เพียงใจเลื่อมใสใน
ท่านเหล่านั้นก็พึงพ้นจากทุกข์ได้ จะพูดไป
ทำไมถึงการทำตามท่านเหล่านั้น โดยธรรม
สมควรแก่ธรรมเล่า.

จบ อรรถกถาสप्तบัณฑิตจริยาที่ ๑๐

บัดนี้จะกล่าวสรุปถึงจริยา ๑๐ ประการ ตามที่กล่าวแล้วโดยนัยมี
อาทิว่า อภิตติพราหมโณ ดังนี้. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

อภิตติดาบส สังฆพราหมณ์ พระเจ้า

ชนนุชชัยกูรราช พระเจ้ามหาสุทนต์จักรพรรดิ-
ราช มหาโควินทพราหมณ์ พระเจ้าเนมิราช
จันทกุมาร พระเจ้าสิวิราช พระเวสสันดร
และสสबंधิต ผู้ให้ทานอันประเสริฐในกาล
นั้น เป็นเรานี่เอง ทานเหล่านี้เป็นบริวารแห่ง
ทาน เป็นทานบารมี เราได้ให้ชีวิตเป็นทานแก่
ยาก จึงยังบารมีนี้ให้เต็มได้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า อหเมว ทา อาสี ในกาลนั้นเป็นเรานี่เอง
คือ ผู้ใดได้ให้ทานอันประเสริฐเหล่านั้น คือ ผู้ใดได้ให้ทานอันอุดมเหล่านั้น.
ผู้นั้นมีอภิตติพราหมณ์เป็นต้น ในกาลนั้นได้เป็นเรานี่เอง มิใช่คนอื่น.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกเทศนาขึ้นด้วยอำนาจแห่งทานบารมีเท่านั้น ทรง
หมายถึงความกว้างขวางอย่างยิ่งของอภิตติพราหมณ์ในทาน ในครั้งนั้นของพระองค์
ในความเป็นผู้บำเพ็ญศิวบารมีเป็นต้น แม้มีอยู่ในอรรถภาพทั้งหลายเหล่านั้น
ด้วยประการฉะนี้. บทว่า เอเต ทานปริกขารา, เอเต ทานสุส ปารมี
ทานเหล่านี้เป็นบริวารของทาน เป็นทานบารมี ความว่า เราบริจาคไทย

ธรรมอันมีคุณมากมายในอกิตติชาดกเป็นต้น เราบริจาคอวัยวะและบุตร
ของเราเป็นครั้งสุดท้ายเหล่าใด การบริจาคเหล่านั้นเป็นทานบารมีเท่านั้น
ด้วยถึงความยิ่งยวดอย่างยิ่งของท่าน เพราะเรายึดความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย
คือกรูณา เพราะเราบริจาคอุทิศพระสัพพัญญุตญาณเท่านั้นโดยแท้. แม้ถึง
อย่างนั้นทานเหล่านี้ก็เป็นบริวารแห่งทาน เพราะช่วยหนุนทานของเราให้
เป็นทานปรมัตถบารมี เพราะช่วยหนุนสันดานให้เจริญรอบ. พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าเพื่อทรงแสดงถึงทานที่เป็นบริวารเหล่านั้น จึงตรัสว่า **ชีวิต ยากเก
ทตฺวา, อิมํ ปารมิ ปุริยํ** เราได้ให้ชีวิตเป็นทานแก่ยาก จึงยังบารมีนี้
ให้เต็มได้. จจริงอยู่ในที่นี้พึงทราบทานบารมี ทานอุบารมีใน ๕ จริยา
ที่หล่อตามสมควรเว้นสสबंधิตจริยา. ก็เพราะในสสबंधิตจริยาเป็นทาน
ปรมัตถบารมี. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เราเห็นยากเข้ามาเพื่อขอแล้ว ได้สละ

คนของตนให้ ความเสมอด้วยทานของเราไม่มี

นี้เป็นทานบารมีของเรา.

จริงอยู่ไม่มีการกำหนดอรรถภาพที่บำเพ็ญทานบารมีของพระมหาบุรุษ
ในครั้งที่เสวยพระชาติเป็นอกิตติพราหมณ์เป็นต้นตามที่กล่าวแล้ว และใน
ครั้งที่เสวยพระชาติเป็นพระมหาชนกและมหาสุตโสมเป็นต้น ก็จริง ถึง

อย่างนั้นก็พึงประกาศความเป็นปรมัตถบารมีแห่งทานบารมีในครั้งที่เสวย
พระชาติเป็นสสบัณฑิตโดยส่วนเดียวเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาอกิตติวรรคที่ ๑

รวมจริยาที่มีในวรรคนี้ คือ

อกิตติคาบส สังขพราหมณ์ พระเจ้าธัญชัยกुरुราช พระเจ้า
มหาสุทนต์จักรพรรดิราช มหาโควินทพราหมณ์ พระเจ้าเนมิราช จันทกุมาร
พระเจ้าสิวิราช พระเวสสันดร และสสบัณฑิตผู้ให้ทานอันประเสริฐ ใน
กาลนั้น เป็นเรานี้เอง ทานเหล่านี้เป็นบริวารแห่งทาน. เป็นทานบารมี
เราได้ให้ชีวิตเป็นทานแก่ยากจึงยังบารมีนี้ให้เต็มได้ เราเห็นยากเข้ามา
เพื่อขอแล้ว ได้สละตนของตนให้ ความเสมอด้วยทานของเราไม่มี นี่เป็น
ทานบารมีของเรา ฉะนี้แล ฯ

จบ การบำเพ็ญทานบารมีที่ ๑

๒. หัตถินาควรรค

๒. การบำเพ็ญศีลบารมี

๑. สีสวนาคจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของพระยาช้างสีสวนาค

[๑๑] ในกาลเมื่อเราเป็นกฤษณเรณูมารดาอยู่ใน
ป่าหิมพานต์ ในกาลนั้น ในพื้นแผ่นดินนี้
ไม่มีอะไรที่จะเสมอด้วยศีลคุณของเรา พราน
ป่าพบเราในป่าใหญ่แล้ว ได้กราบทูลแต่พระ-
ราชาว่า ข้าแต่พระราชาผู้ใหญ่ ช้างมงคลอัน
สมควร เป็นช้างพระที่นั่งทรง มีอยู่ในป่าใหญ่
อันการจับช้างนั้นไม่ต้องขุดคู แม้การปักเสา
ตะลุงและการขุดหลุดลวงก็ไม่ต้อง ในขณะที่
จับเข้าที่วงเท่านั้น ช้างนั้นก็มา ณ ที่นี้เอง
พระเจ้าข้า ฝ่ายพระราชาได้ทรงฟังคำของพราน
ป่านั้นแล้วทรงดีพระทัย ทรงส่งควาญช้างซึ่ง
เป็นอาจารย์ผู้ฉลาดศึกษาดีแล้ว ควาญช้างนั้น
ไปแล้ว ได้พบช้างกำลังถอนง่าบัวอยู่ใน

สระบัวหลวง เพื่อต้องการเลี้ยงมารดา ความ
ซำงรู้ศีลคุณของเรา พิจารณาดูลักษณะแล้ว
กล่าววว่า มานี่แน่ลูก แล้วได้จับที่วงของเรา
ในกาลนั้น กำลังของเราที่มีอยู่ในกายตาม
ปกติอันใด วันนี้กำลังของเรานั้นเสมอเหมือน
กับกำลังของซำงพันเชือก ถ้าเราโกรธแก่ความ
ซำงเหล่านั้น ผู้เข้ามาใกล้เพื่อจับเรา เราพึง
สามารถจะเหยียบย่ำเขาเหล่านั้นได้ แม้ตลอด
ราชสมบัติของมนุษย์แต่ถึงแม้เราจะถูกเขาใส่
ไว้ในเสาดะลุง เราก็ไม่ทำจิตโกรธเคือง เพื่อ
รักษาศีล เพื่อบำเพ็ญศีลบารมีให้บริบูรณ์ ถ้า
เขาเหล่านั้นพึงทำลายเราที่เสาดะลุงนี้ด้วยขวาน
และหอกซัด เราก็จะไม่โกรธเขาเหล่านั้นเลย
เพราะเรากลัวศีลของเราจะขาด ฉะนี้แล.

จบ สี่สวนาคจริยาที่ ๑

อรรถกถาหัตถินาควรรคที่ ๒

๒. การบำเพ็ญศีลขารมี

อรรถกถาสีลวนาคจริยาที่ ๑^๑

ฟังทราบวินิจฉัยในอรรถกถาสีลวนาคจริยาที่หนึ่งแห่งวรรคที่ ๒ ดังต่อไปนี้. บทว่า กุณฺฆโร คือช้าง. บทว่า มาตุโปสโก ผู้เลี้ยงมารดา คือบำรุงมารดาชราตาบอด. บทว่า มหิยา คือ ในแผ่นดิน บทว่า กุณฺเณน คือด้วยศีลคุณ. ในครั้งนั้นไม่มีอะไรที่จะเสมอเรา.

เรื่องมีอยู่ว่า พระโพธิสัตว์ ในครั้งนั้นบังเกิดในกำเนิดช้าง ณ หิมวันตประเทศ. เพื่อกรองตลอด รูปงาม สมบูรณ์ด้วยลักษณะเป็นหัวหน้าโขลง มีช้างบริวาร ๑๐๐,๐๐๐ เชือก. ส่วนมารดาของพระโพธิสัตว์ตาบอด พระโพธิสัตว์ให้ผลาผลมีรสอร่อยในวงช้างทั้งหลายแล้วเลี้ยงมารดา. ช้างทั้งหลายไม่เอาไปให้มารดาเกี่ยวกินเสียเอง. พระโพธิสัตว์คอยสังเกตดูก็รู้เรื่องราว คิดว่าเราจะเลิกละโขลงช้าง เลี้ยงดูมารดาเอง ตอนกลางคืน เมื่อช้างเหล่านี้ไม่รู้ ก็พามารดาไปยังซึ่งเขาจันทรชนบรรพต เข้าไปอาศัยสระบัว สระหนึ่ง ให้มารดาอยู่ในถ้ำภูเขาซึ่งตั้งอยู่ แล้วเลี้ยงดู.

๑. พม่าเป็น มาตุโปสกจริยา.

พรานป่าคนหนึ่งหลงทางไม่สามารถกำหนดทิศได้ร้องคร่ำครวญเสียจนดัง. พระโพธิสัตว์ได้ยินเสียงของพรานป่านั้นจึงดำริว่าชายผู้นี้ไร้ที่พึ่ง. เมื่อเราอยู่การที่ชายผู้นี้จะพึงพินาศไปในที่นี้ไม่เป็นการสมควร. จึงไปหาพรานป่า เห็นพรานป่าหนีเพราะความกลัวจึงถามว่า ท่านผู้เจริญ ท่านไม่มีภัยเพราะอาศัยเราดอก. อย่าหนีไปเลย. เพราะเหตุไรท่านจึงเที่ยวร้องคร่ำครวญอยู่เล่า พรานป่าตอบว่า ข้าพเจ้าหลงทางมา วันนี้เป็นวันที่ ๗ แล้วละนาย. พระโพธิสัตว์กล่าวว่า อย่ากลัวไปเลยพ่อ. เราจะพาท่านไปที่ทางเดินของมนุษย์ แล้วให้พรานป่านั่งบนหลังของตนนำออกจากป่าแล้วก็กลับ. พรานป่าลามก คิดว่าเราจักไปพระนครกราบทูลแต่พระราชาก็ทำเครื่องหมายต้นไม้ภูเขาออกไปกรุงพาราณสี.

ในกาลนั้นมงคลหัตถิของพระราชาล้ม. พรานป่าจึงเข้าไปเฝ้าพระราชากราบทูลถึงความที่ตนเห็นพระมหานุรุช. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

พรานป่าพบเราในป่าใหญ่แล้วได้กราบทูล

แต่พระราชาวา ข้าแต่มหाराชช้างมงคลสมควร

เป็นช้างพระที่นั่งทรง มีอยู่ในป่าใหญ่อันการจับ

ช้างนั้นไม่ต้องขุดคุ้ แม้การบักเสาคะลุมและ

**การขุดหลุมฝังศพไม่ต้อง ในขณะที่จับเข้าที่วัง
เท่านั้น ช้างนั้นก็มา ณ ที่นี้เองพระเจ้าข้า.**

ในบทเหล่านั้นบทว่า ปวเน ทิสฺวา วนฺจโร คือพรานป่าคนหนึ่ง
เที่ยวไปในป่าใหญ่เห็นเรา. บทว่า รณฺโณ มํ ปฏิเวทยิ ความว่า จึงกราบทูล
แด่พระราชา. บทว่า ตวานุจฺจโว คือสมควรทำเป็นช้างพระที่นั่งทรง
ของพระองค์. บทว่า น ตสฺส ปริกฺขายตุโธ ไม่ต้องขุดคู ความว่า
อันการจับช้างนั้นเพื่อการหนีไปกำบังตนด้วยการขุดคู ด้วยใบหูของนางช้าง
ช้างเข้าไปในเชือกบ่วงที่เหวี่ยงไปหรือในเสาถ้ำช้าง คือเสาตะลุงที่ปักไว้
ก็ไม่สามารถจะไปในที่ใดที่หนึ่งได้. ไม่มีประโยชน์ด้วยหลุมฝังศพเช่นนั้น.
บทว่า สหคฺคิเต คือในขณะที่จับ. บทว่า เอหิตฺติ คือจักมา.

พระราชาได้ให้พรานป่าเป็นผู้นำทางไปป่า ทรงส่งความช้างไปกับ
บริวารด้วยมีพระดำรัสว่า ท่านจงนำคชสารที่พรานป่าบอกมาให้ได้. ความ
ช้างนั้นได้ไปกับพรานป่า เห็นพระโพธิสัตว์เข้าไปยังสระบัวหาอาหาร. ดังนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

**แม้พระราชาทรงได้ยินคำของพรานป่านั้น
แล้ว ก็ทรงดีพระทัย ทรงส่งความช้างซึ่งเป็น
อาจารย์ผู้ฉลาดศึกษาดีแล้ว. ความช้างนั้นไป
ได้พบช้างกำลังถอนเง้าบัวอยู่ ในสระบัวหลวง**

**เพื่อเอาไปเลี้ยงมารดา. ความขำขี้ขลาดของ
เราพิจารณาคุณลักษณะแล้ว กล่าวว่ามีแน่ลูก
แล้วจับที่วงของเรา.**

ในบทเหล่านั้นบทว่า **เอกาจริย** คือความขำขี้ขลาดในวิธีจับข้าง
เป็นต้น. บทว่า **สุตฺถุจิตฺ** คือศึกษาดีแล้วด้วยสำเร็จวิชาฝึกข้าง. บทว่า
วิญญาย เม สิลลฺลณฺ คือ ความขำขี้ขลาดของเราว่า ข้างผู้เจริญนี้
เป็นข้างอาชาไนย ไม่โง่ ไม่คู้ มีปกติไม่คลุกคลี. รู้อย่างไร ? บทว่า
ลกฺขณฺ อปฺพรายิ คือความขำพิจารณาคุณลักษณะของเราโดยถ้วนถี่ เพราะ
เป็นผู้มีศิลปะในการดูข้างซึ่งศึกษามาเป็นอย่างดี. ด้วยเหตุนี้ความขำจึง
กล่าวว่ามีแน่ลูก แล้วจับที่วงของเรา.

พระโพธิสัตว์เห็นความขำแล้วตั้งจิตอธิษฐานว่า ภัยของเรานี้เกิด
จากพรานป่าผู้นี้. เรามีกำลังมากสามารถจะกำจัดแม้ข้างตั้งพันเชือกได้. เรา
โกรธขึ้นมาพอที่จะยังเหล่านักรบพร้อมด้วยแคว้นให้พินาศลงไปได้. แต่หาก
เราโกรธ. ศีลของเราก็จะขาด. เพราะฉะนั้น แม้ความขำจะเอาหอกทิ่มแทง
เราก็จะไม่โกรธ ดังนี้แล้วก็โน้มศีรษะลงย่นนิ่งอยู่. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้ว่า :-

**ในกาลนั้นกำลังของเรที่มีอยู่ในกายตาม
ปกติอันใด วันนี้กำลังของเรานั้นเสมอเหมือน**

กับกำลังของช้างพันเชือก ถ้าเราโกรธความ
ช้างผู้เข้ามาจับเรา เราพึ่งสามารถจะเหยียบย่ำ
เขาเหล่านั้นได้ แม้ตลอดราชสมบัติของมนุษย์.
แต่ถึงแม้เราจะถูกเขาใส่ไว้ในเสาตะลุง เราก็
ไม่คิดโกรธ เพื่อรักษาศีล เพื่อบำเพ็ญศีล
บารมีให้บริบูรณ์. ถ้าเขาพึ่งทำลายเราที่เสา
ตะลุงนี้ด้วยขวานและหอกซัดเราก็จะไม่โกรธ
เขาเลย เพราะเรากลัวศีลของเราจะขาด.

ในบทเหล่านั้นบทว่า ปากติก คือเหมือนเดิม. บทว่า สรีรานาคตัม
คือกำลังกายที่ติดอยู่กับร่างกาย. อธิบายว่า มิใช่กำลังกายที่เกิดขึ้นด้วยญาณ
คือ ความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย. บทว่า อชฺช นาคสหัสสานัม ความว่าในวันนี้
เท่ากับช้างพันเชือก. บทว่า พเลน สมสาทิสฺส คือกำลังของเราเท่ากับ
กำลังในร่างกายของช้างเหล่านั้น. มิใช่ด้วยเพียงเปรียบเทียบ. เพราะใน
ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลมงคลหัตถิ.

บทว่า ยทึหฺม เตสฺส ปกฺขเปยฺยํ คือหากเราโกรธความช้างผู้เข้ามา
เพื่อจับเรา. เราพึ่งมีกำลังต่อสู้ในการทำลายชีวิตของควาญช้างได้. มิใช่มี
กำลังต่อสู้ควาญช้างอย่างเดียว ที่จริงแล้วแม้ตลอดราชสมบัติของมนุษย์เรา
ก็จักทำลายราชสมบัติทั้งหมดของมนุษย์เหล่านี้ผู้มาโดยราชการ ให้เป็น

เป็นผุยผงไป. บทว่า อปี จาหิ ลีลรทขาย คือ แม่เราสามารถอย่างนั้น
ได้ เราก็ได้รับการคุ้มครอง ด้วยการรักษาศีล ด้วยการคุ้มครองของศีล อันตั้ง
อยู่ในตน คุณผูกพันไว้. บทว่า น หกโรมิ จิตฺเต อณฺณตตฺตํ ความว่าเรา
ไม่ทำจิตโกรธเคือง คือ เราไม่ทำวิธีมีการจับฟาดเป็นต้นแก่สัตว์เหล่านั้น
อันเป็นการทำลายศีลนั้น คือ แม้จิตในการจับฟาดเป็นต้นนั้นก็มีได้เกิดขึ้น
เลย. บทว่า ปกฺขิปนฺนํ มมาพฺพุทฺเท ความว่าผูกเราไว้ที่เสาตะลุง คือผูกไว้ที่
เสาถ้ำมช้าง. คำว่า ทิสวาปี เป็นคำเกิน. หากถามว่าเพราะเหตุไร. โยชนา
แก้ไว้ว่า เมื่อเราไม่ทำลายศีลในฐานะเช่นนี้ ด้วยการบำเพ็ญศีลบารมีใน
ไม่ฆ่าศีลบารมีก็จักบริบูรณ์เพราะเหตุนี้ เพื่อบำเพ็ญศีลบารมีเราจึงไม่
ทำลายศีลแม้ในความคิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำความมั่นคงด้วยการ
รักษาศีลแม้ด้วยคาถาว่า ยถิ เต มํ ถ้าเขาทำลายเราดังนี้ แล้วทรงแสดง
ถึงความที่ศีลนั้นตั้งมั่นแล้ว. ในบทเหล่านั้นบทว่า โกฏญฺเอยฺยํ คือพึงทำลาย.
บทว่า ลีลขณฺทภยา มม คือเพราะกลัวศีลของเราจะขาด.

ก็พระโพธิสัตว์ครั้งดำรงอย่างนี้แล้ว จึงยื่นเฉยไม้ไหวดิง. ความขี้ขาง
หยังลงสู่สระประทุม เห็นลักษณะสมบัติของพระโพธิสัตว์นั้นจึงกล่าวว่
มานี้แน่ลูก แล้วจับที่วงเช่นกับพวงเงินไปถึงกรุงพาราณสีใน ๗ วัน.
ความขี้ขางเมื่อถึงระหว่างทางได้ส่งข่าวถวายพระราชินีให้ทรงทราบ. พระราชินี
ทรงให้ตกแต่งพระนคร. ความขี้ขางนำพระโพธิสัตว์ซึ่งมีสายรัดทำด้วยกลิ่น
หอมประดับประดาตกแต่งแล้วไปสู่โรงขี้ขางด้วยม่านอันวิจิตรกราบทูลพระ-

ราชาให้ทรงทราบ. พระราชาทรงถือโภชนะมีรสเลิศต่าง ๆ ไปให้แก่พระ-
โฑธิสัตว์. พระโฑธิสัตว์มิได้ทรงรับโภชนาหารด้วยคำริว่า เราเว้นมารดา
เสียแล้ว จักไม่รับอาหาร. แม้พระราชาขอร้องก็ไม่รับ กล่าวว่ :-

มารดาผู้นำสงสาร ตาบอด ไม่มีผู้ดูแล

จะถูกต่อคำทำตกฏเขาจันโฑธณะ.

พระราชาทรงสดับคังนั้นแล้ว ตรัสถามว่ :-

ท่านมหานาค ใครคือมารดาของท่าน

ตาบอด ไม่มีผู้ดูแล จะถูกต่อคำทำตกฏเขา

จันโฑธณะ.

พระโฑธิสัตว์ทูลว่ :-

ข้าแต่มหาราช มารดาของข้าพระองค์

ตาบอด ไม่มีผู้ดูแลจะถูกต่อคำทำตกฏเขา

จันโฑธณะ.

เมื่อพระโฑธิสัตว์ทูลว่ วันนี้เป็นวันที่ ๗. มารดาของข้าพระองค์
ยังไม่ได้อาหารเลย. เพราะฉะนั้นพระราชาจึงตรัสว่ :-

พวกท่านจงปล่อยมหานาค มหานาคนี้

เลี้ยงมารดา ขอมหานาคจงอยู่อย่างสงบกับ

มารดาพร้อมด้วยญาติเกิด.

แล้วรับสั่งให้ปล่อยไป.

กุญชรมหานาคพ้นจากพันธนาการแล้ว

พักผ่อนอยู่ครู่หนึ่งก็เข้าไปภูเขอันเป็นที่อยู่.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **กปณิกา** คือน่าสงสาร. บทว่า **ขาลุ**
ปาเทน ฆฎฺเฐติ ความว่า มารดาร่ำไห้เพราะตาบอดและเพราะทุกข์ที่พราศ
จากบุตร จึงเสียดสีที่ต้นไม้นั้น ๆ ด้วยเท้า. บทว่า **จณฺโฑรณํ ปติ** ได้แก่
ตกภูเขาจันโฑรณะ คือมุ่งหน้าไปจันโฑรณบรรพต. อธิบายว่า เคนวนเวียน
อยู่ที่เชิงเขานั้น. บทว่า **อคมา เยน ปพฺพุโต** คือช้างตัวประเสริฐนั้นพ้น
จากพันธนาการ แล้วพักอยู่หน่อยหนึ่ง แล้วแสดงทศพิชราชธรรมคาถา
ถวายพระราชา ทูลให้อิวาทว่า ข้าแต่มหाराชขอพระองค์จงเป็นผู้ไม่ทรง
ประมาทเกิด มหาชนต่างบูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น ออกจาก
พระนครเข้าไปหามารดาในวันนั้นเอง แล้วแจ้งเรื่องราวทั้งหมดให้มารดา
ทราบ. มารดาดีใจ ได้อนุโมทนาพระราชาว่า :-

ขอ พระราชาผู้ปกครองแคว้น กาสีให้

เจริญ ปล่อยลูกของเราผู้มีความอ่อนน้อมต่อ

ผู้ใหญ่ทุกเมื่อ จงมีพระชนม์ยืนนานเถิด.

พระราชาทรงเลื่อมใสในคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ รับสั่งให้สร้างบ้านไม้ไผ่กลสรวัว ทรงปรนนิบัติพระโพธิสัตว์และมารดาของพระโพธิสัตว์ เป็นเนืองนิจ. ครั้นต่อมาเมื่อมารดาล้มพระโพธิสัตว์ทำการฝังศพมารดาแล้ว ไปกุฎกทกอาศรมบท. ก็ ณ ที่นั้นมีฤาษี ๕๐๐ ลงจากหิมวันตประเทศอาศัยอยู่. พระราชาทรงปรนนิบัติฤาษีเหล่านั้น แล้วทรงให้ช่างแกะสลักหินทำเป็นรูปปฏิมาเหมือนรูปพระโพธิสัตว์ แล้วทรงบริจาคมหาสักการะ. ชาวชมพูทวีปประชุมกันทุกปีโดยลำดับ กระทำการฉลองรูปเปรียบช่าง.

พระราชานี้ครั้งนั้นได้เป็นพระอานนท์ในครั้งนี้. นางช่างคือพระมหายา. พรานป่าคือเทวทัต. ช่างตัวประเสริฐเลี้ยงมารดาคือตถาคต.

แม้ในสิลวานาจริยานี้ ก็พึงจะจงกล่าวถึงทานบารมีเป็นต้นตามสมควร. แต่สิลบารมีเป็นบารมียอดเยี่ยมเพราะเหตุนี้. สิลบารมีนั้นท่านจึงยกขึ้นสู่เทศนา. อนึ่งพึงประกาศคุณานุภาพแห่งพระมหานุรุชไว้ในจริยานี้ มีอาทิอย่างนี้ คือ พระโพธิสัตว์แม่เกิดในกำเนิดเดียรัจฉานยังเข้าไปตั้งจิตเคารพมารดา อันสมควรแก่ความเป็นผู้แม่อันพระสัพพัญญูพุทธเจ้าทรงสรรเสริญด้วยความเป็นพรหม เป็นบุรพเทพ เป็นบุรพาจารย์ เป็นอาหุไนยบุคคลของบุตร แล้วทำไว้ในใจว่า ขึ้นชื่อว่ามารดาเป็นผู้มีอุปการะมากของบุตร. เพราะฉะนั้นการบำรุงมารดา อันบัณฑิตทั้งหลายบัญญัติไว้แล้ว. แล้วเลี้ยงดูมารดาด้วยคิดว่าเราเป็นใหญ่กว่าช่างพันเชือกไม้น้อยมีอาณูภาพมาก เป็นหัวหน้าโกลง ช่างเหล่านั้นเชื่อฟังไม่คำนึงถึงอันตรายในการอยู่

ผู้เดียว ละโหลงผู้เดียว จักบุชามารดาผู้เป็นเขตแห่งผู้มีอุปการะ. การเห็น
บุรุษหลงทางแล้วรับไปด้วยความเอ็นดู เลี้ยงด้วยอาหารของมนุษย์. การ
อดกลั้นความผิดที่พรานป่านั้นทำไว้. ถึงสามารถจับบีบบุรุษที่มาเพื่อจับตน
มีความอู้งางเป็นหัวหน้า แม้ด้วยเพียงให้เกิดความหวาดสะดุ้งได้ก็ไม่ทำอย่าง
นั้น ด้วยคิดว่าศีลของเราจะขาดแล้วเข้าไปจับได้โดยง่ายอู้งางที่ฝึกดีแล้ว.
การอดอาหารแมตตลอด ๗ วัน ด้วยคิดว่า เว้นมารดาเสียแล้วเราจักไม่กลืน
กินอาหารอะไร ๆ. การไม่ทำจิตใจเกิดขึ้นว่า ผู้นี้ผู้ก่ล้องเราแล้วแผ่เมตตา
ถวายพระราชา. และการแสดงธรรมถวายพระราชาโดยนัยต่าง ๆ. ดังที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ท่านผู้แสวงหาเหล่านี้ นำอัสจรรย์ ทั้งไม่เคยมี

ฯลฯ

**จะพูดไปทำไม ถึงการทำตามโดยธรรมสมควร
แก่ธรรม ดังนี้.**

จบ อรรถกถาสีลวนาคจริยาที่ ๑

๒. ฎริทัตตจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของฎริทัตตนาคราช

[๑๒] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นพระยานาค ชื่อฎริทัต มีฤทธิมาก เราไปยังเทวโลกพร้อมกับท้าววิรูปักษ์มหาราช ในเทวโลกนั้น เราได้เห็นทวยเทพผู้สมบูรณ์ด้วยความสุข โดยส่วนเดียว จึงสมათานศีลวัตร เพื่อต้องการจะไปยังสวรรค์นั้น เราชำระร่างกาย บริโภคอาหารพอเป็นเครื่องเลี้ยงชีพแล้ว อธิษฐานอุโบสถมืองค์ ๔ ประการว่า ผู้ใดพึงทำกิจด้วยผิวหนึ่ง กิติ ด้วยเนื้อกิติ ด้วยเอ็นกิติ ด้วยกระดูกกิติ ขอผู้นั้นจงนำเอาอวัยวะที่เราให้ไปเถิด แล้วนอนอยู่บนยอดจอมปลวก พราหมณ์อาลัมพายนั้ อันบุคคลผู้ไม่รู้อุปการะที่บุคคลอื่นทำแล้ว บอกแล้ว ได้จับเราใส่ไว้ในตะกร้า ให้เราเล่นในที่นั้น ๆ แม้เมื่อพราหมณ์อาลัมพายนั้ ใส่เราไว้ในตะกร้า แม้เมื่อบีบเราด้วยฝ่ามือ เราก็ไม่โกรธ เพราะเรากลัวศีลของเราจะขาด

การที่เราบริจาคชีวิตของตน เป็นของเบาแม่
ว่าหญ้า การล่วงศีลของเรา เป็นเหมือนดังว่า
แผ่นดิน เราพึงสละชีวิตของเราสิ้นร้อยชาติ
เนื่อง ๆ เราไม่พึงทำลายศีลแม่เพราะเหตุแห่ง
ทวีปทั้ง ๔ ถึงแม่เราจะถูกพราหมณ์อาลัมพายน
ใส่ไว้ในตะกร้าเราก็มิได้ทำจิตให้โกรธเคือง
เพื่อรักษาศีลเพื่อบำเพ็ญศีลบารมีให้เต็ม ฉะนี้
แล.

จบ ฎริทตตจริยาที่ ๒

อรรถกถาฎริทตจริยาที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถกถาฎริทตจริยาที่ ๒ ดังต่อไปนี้. บทว่า
ฎริทตโต คือผู้มีปัญญาเสมอด้วยแผ่นดิน จึงชื่อว่า ฎริทตตะ. ชื่อที่มารดา-
บิดาของพระโพธิสัตว์ตั้งให้ในครั้งนั้นว่า ทตตะ. ก็พระโพธิสัตว์นั้นวินิจฉัย
ปัญญาอันเกิดขึ้นในนาคพิภพ ในพิภพของท้าววิรูปักษ์มหาราช และใน
ดาวดึงส์พิภพด้วยดี. เมื่อท้าววิรูปักษ์มหาราชไปเมืองไตรทศกับบริษัทนาค
แล้วนั่งล้อมท้าวสักกะ. ปัญหาตั้งขึ้นในระหว่างทวยเทพ. ใคร ๆ ก็ไม่สามารถ
แก้ปัญหานั้นได้. พระมหาสัตว์นั่งอยู่บนบัลลังก์อันประเสริฐ ซึ่งท้าวสักกะ
อนุญาต จึงแก้ปัญหานั้น. ลำดับนั้นท้าวเทวราช จึงบูชาพระมหาสัตว์ด้วย

ของหอมและดอกไม้อันเป็นทิพย์ แล้วกล่าวว่า ทัดตะท่านมีปัญญามากเสมอด้วยแผ่นดิน ตั้งแต่ไปนี้ไปท่านมีชื่อว่า ฐริทัตตะ. บทว่า ฐริ เป็นชื่อของแผ่นดิน. เพราะฉะนั้นพระมหาสัตว์ปรากฏชื่อว่า ฐริทัตตะ เพราะยินดีเนื้อความอันเป็นจริง เพราะเสมอด้วยแผ่นดิน และเพราะประกอบด้วยปัญญาใหญ่ดังแผ่นดิน. และมีฤทธิ์มาก เพราะประกอบด้วยฤทธิ์ของนาคใหญ่ด้วยประการฉะนี้.

ได้ยินว่า ในอดีตกาล ในกัปนี้แหละโอรสของพระเจ้ากรุงพาราณสี ถูกพระบิดาขับไล่ออกจากแคว้นแคว้นไปอยู่ในป่า ได้ยู่กินกับนางนาคมาณวิกาคนหนึ่ง. เมื่ออยู่ร่วมกันก็เกิดทารกสองคนเป็นชาย ๑ หญิง ๑. บุตรชื่อสาครพรหมทัต. ธิดาชื่อสมุททชา. ต่อมาเมื่อพระบิดาสวรรคต พระโอรสจึงเสด็จไปกรุงพาราณสี แล้วครองราชสมบัติ ครั้งนั้นนาคราชชื่อว่าธรรุจครองราชสมบัติอยู่ในนาคพิภพประมาณ ๕๐๐ โยชน์ ท้าวธรรุจฟังถ้อยคำที่เต่าชื่อจิตตจูพะ ผู้พูดเหลวไหลว่าพระเจ้ากรุงพาราณสีมีพระประสงค์จะยกพระธิดาให้แก่ตน. พระธิดานั้นชื่อว่าสมุททชา มีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส จึงส่งนาคมาณพ ๔ คน ไปแล้วขู่พระเจ้ากรุงพาราณสี ผู้ไม่ทรงปรารถนากยกพระธิดาให้ด้วยพิษนาค เมื่อพระเจ้ากรุงพาราณสีตรัสว่า เรา จะยกให้ จึงส่งบรรณาการเป็นอันมากด้วยสำแดงฤทธิ์ของนาคยิ่งใหญ. ด้วยบริวารมากนำพระธิดาของพระเจ้ากรุงพาราณสีไปสู่ นาคพิภพ ตั้งไว้ในตำแหน่งอัคมเหสี.

ครั้งต่อมา พระนางอาศัยท้าวธตรัฐได้โอรส ๔ องค์ คือสุทัสนะ ๑
ทตตะ ๑ สุโกกะ ๑ อริฏฐะ ๑. ในโอรสเหล่านั้น พระโอรสทตตะ เป็น
พระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์ อันท้าวสักกะมีจิตยินดีโดยนัยดังกล่าวแล้วใน
ก่อน จึงปรากฏชื่อว่า ภูริทตตะ เพราะเป็นชื่อที่ท้าวสักกะประทานให้ว่า
ภูริทตตะ. ครั้งนั้นพระบิดาของโอรสเหล่านั้น ได้ทรงแบ่งราชสมบัติให้
ครององค์ละ ๑๐๐ โยชน์. ได้ปรากฏยศยิ่งใหญ่. มีนางนาคกัญญาองค์ละ
๑๖,๐๐๐ แวดล้อม. แม้พระบิดาก็ได้มีราชสมบัติ ๑๐๐ โยชน์เหมือนกัน.
พระโอรสทั้ง ๓ เสด็จมาเพื่อเยี่ยมพระมารดาบิดา ทุก ๆ เดือน. ส่วนพระ-
โพธิสัตว์ เสด็จมาเยี่ยมทุกกึ่งเดือน.

วันหนึ่ง พระโพธิสัตว์เสด็จไปอุปฐากท้าวสักกะกับท้าววิรูปักษ์มหา-
ราช ทรงเห็นสมบัติของท้าวสักกะเป็นที่จับใจยิ่งนัก มีเวชยันตปราสาท
สุธรรมเทพสภา ต้นไม้สวรรค์ ปันจุกัมพลศิลาอาสน์ มีเทพอัปสรแวด-
ล้อม จึงคิดว่า แม้สมบัติประมาณเท่านี้ก็ยังสามารถหายากในอรรถาพของนาค. จะ
ได้สัมผัสสัมผัสโพธิญาณได้แต่ไหน. ทรงรังเกียจอรรถาพนาค ทรงดำริว่า เรา
จักไปนาคพิภพอยู่รักษาอุโบสถ ประดับประคองศีลเท่านั้น. ศีลนั้นจะเป็น
เครื่องบ่มโพธิญาณ. ในเทวโลกนี้จักมีเหตุการณ์เกิดขึ้น จึงไปนาคพิภพทูล
พระมารดาบิดาว่า ข้าแต่พระมารดาบิดา หม่อมฉันจักษุรักษาอุโบสถ. เมื่อ
พระมารดาบิดาตรัสว่า ลูกจงอยู่จำอุโบสถในนาคพิภพนี้แหละ ภัยใหญ่หลวง
จักมีแก่นาคผู้ออกไปภายนอก พระโพธิสัตว์ทำอย่างนั้นได้ครั้งเดียว ถูกลง-

นาคกัญญารบกว ในครั้งต่อไปไม่บอกพระมารดาบิดา ตรัสเรียกภรรยา
ของตนมาตรัสว่า นี่แน่ะน้อง เราจะไปยังมนุษยโลก ที่ฝั่งแม่น้ำยมนา มี
ต้นไทรใหญ่อยู่ต้นหนึ่ง. ไม่ไกลจากต้นไทรนั้น เราจะขุดขนดบนยอดจอม
ปลวก นอนอธิษฐานอุโบสถ แล้วจักทำอุโสถกรรม จึงออกจากนาคพิภพ
แล้วทำอย่างนั้น. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า :-

เราไปยังเทวโลก พร้อมกับท้าววิรูปักษ์
มหาราชในเทวโลกนั้น เราได้เห็นทวยเทพผู้
สมบูรณ์ด้วยความสุขโดยส่วนเดียว จึงสมา
ทานศีลวัตร เพื่อต้องการจะไปสวรรค์นั้น เรา
ชำระร่างกาย บริโภคอาหารพอยังชีวิตให้อยู่ได้
อธิษฐานอุโบสถมีองค์ ๔ ว่า ผู้ใดต้องการด้วย
ผิวหนังก็ดี ด้วยเนื้อก็ดี ด้วยเอ็นก็ดี ด้วย
กระดูกก็ดี ขอผู้นั้นจงเอาวิญชะที่เราให้นี้ไป
เถิด แล้วนอนอยู่บนยอดจอมปลวก.

ในบทเหล่านั้น บทว่า วิรูปกฺเขน มหารณฺญา คือท้าวมหาราชผู้
เป็นใหญ่ในหมู่นาคชื่อว่าวิรูปักษ์. บทว่า เทวโลกํ คือเทวโลกชั้นดาวดึงส์.
บทว่า อคฺคจฺจํ คือเราได้ไปแล้ว เข้าไปใกล้แล้ว. บทว่า ตตฺถ คือใน
เทวโลกนั้น. บทว่า ปสฺสึ ตฺวามฺหํ คือเราได้เห็น. ตฺ สัพฺทํเป็นนิบาต.

บทว่า **เอกนุติ สุขสมปปีเต** ทวยเทพผู้สมบุญด้วยความสุขโดยส่วนเดียว คือพร้อมด้วยความสุขโดยส่วนเดียวเท่านั้น. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สวรรค์ชื่อว่ามิใช่สหายคนะมีอยู่. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สวรรค์อันเป็นความสุขเพียงเพื่อถึงด้วยการพูดนั้น ทำไม่ง่ายนัก.** บทว่า **ติ สกุกฺ คมนตถาย** คือเพื่อต้องการจะไป. ด้วยการเกิดในสวรรค์นั้น. บทว่า **สีลพุตฺ** ได้แก่วัตรคือศีล. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **สีลพุตฺ** ได้แก่อุโบสถศีล และวัตรอันได้แก่การถือมั่นในการบริจาควัยะ โดยบทมีอาทิว่า ผู้ต้องการหนึ่งของเราจงเอาไปเถิด. บทว่า **สริริกิจฺจ** คือการรักษาร่างกายมีล้างหน้าเป็นต้น. บทว่า **ภุตฺว ยาปนมตฺตกํ** บริโภคเพียงให้ชีวิตเป็นไป คือนำอาหารเพียงให้ร่างกายดำรงอยู่ได้ เพื่อทำอินทรีย์ทั้งหลายให้หมดพยุศ. บทว่า **จตุโร องฺเค** คือมีองค์ ๔. บทว่า **อธิฏฺฐาย** คืออธิษฐาน. บทว่า **เสมิ** คือนอน.

บทว่า **จวิยา** แสดงถึงองค์ เหล่านั้น. ในองค์ ๔ เหล่านั้นการสละผิวหนัง เป็นองค์หนึ่ง. ที่เหลือเป็นองค์หนึ่ง ๆ. แต่ในที่นี้พึงเห็นว่า ท่านสงเคราะห์ แม่เลือดด้วย **มํ ส** ศัพท์นั้นแหละ. บทว่า **เอเตน** คือด้วยอวัยวะทั้งหลายเหล่านี้. บทว่า **หฺราตุ โส** ขอผู้นั้นจงนำอวัยวะนี้ไปเถิด. คือผู้ใดมีกิจที่จะพึงทำด้วยผิวหนังเป็นต้นเหล่านี้ ขอผู้นั้นจงถือเอาอวัยวะที่เราให้นี้ไปทั้งหมด เพราะเหตุนี้ท่านยินยอมให้โดยไม่คำนึงถึงอวัยวะของตน.

เมื่อพระมหาสัตว์ทรงรักษาอุโบสถทุกกึ่งเดือนโดยท่านองนี้ ล่วงไปตลอดกาลยาวนาน. เมื่อกาลผ่านไปอย่างนี้ วันหนึ่งพราหมณ์เณรคนหนึ่งพร้อมกับบุตรของตนชื่อว่า โสมทัตได้ไปถึงที่นั่น ในเวลาอรุณขึ้นเห็นพระมหาสัตว์แวดล้อมด้วยนาคกัญญา จึงได้ไปหาพระมหาสัตว์. ทันใดนั้นเองนาคกัญญาทั้งหลายคำแผ่นดินหนีไปยังนาคพิภพ. พราหมณ์ถามพระมหาสัตว์ว่า ท่านผู้พันทุกข์ท่านเป็นใคร เป็นเทวดา ยักษ์ หรือนาค. พระโพรสิสัตว์ทรงดำริว่า หากพราหมณ์นี้รู้จักตนตามความเป็นจริงก็จะพึงไปเสียจากที่นี่. พึงทำการอยู่ของเราในที่นี้ให้ปรากฏแก่มหาชน. ด้วยเหตุนี้ จะพึงเป็นอันตรายแก่การอยู่รักษาอุโบสถของเรา. ถ้ากระไรเราจะพาพราหมณ์ออกจากที่นี่ไปสู่ นาคพิภพ แล้วมอบสมบัติอันยิ่งใหญ่ให้. พราหมณ์จักยินดีในนาคพิภพนั้นเป็นแน่. ด้วยเหตุนี้ การรักษาอุโบสถของเราก็จะพึงอยู่ได้นาน.

ลำดับนั้นพระมหาสัตว์ตรัสกะพราหมณ์ว่า คุณก่อนพราหมณ์ เราจะให้ยศอันใหญ่ยิ่งแก่ท่าน. พิกพนาคนารัณรมย์. มาไปนาคพิภพกันเถิด. พราหมณ์กล่าวว่า นาย, ข้าพเจ้ามีบุตร เมื่อเขามาข้าพเจ้าจักมา. พระมหาสัตว์ตรัสว่า พราหมณ์ท่านจงไปนาคบุตรมาเถิด. พราหมณ์ไปบอกความนั้นแก่บุตรแล้วนำบุตรมา. พระมหาสัตว์พาพ่อลูกทั้งสองนำมาสู่ นาคพิภพด้วยยานภาพของตน. อตภาพทิพย์ปรากฏแก่พ่อลูกในนาคพิภพนั้น. พระมหาสัตว์ทรงประทานทิพย์สมบัติให้แก่พ่อลูก แล้วทรงประทานนาคกัญญาให้คนละ ๔๐๐. พ่อลูกเสวยสมบัติยิ่งใหญ่.

แม้พระมหาสัตว์ก็มีได้ทรงประมาท ได้รักษาอุโบสถ. ทุกกึ่งเดือน ได้ทรงไปเยี่ยมพระมารดาบิดา แล้วทรงกล่าวธรรมกถา จากนั้นก็ไปหา พราหมณ์ถามถึงทุกข์สุขแล้วตรัสว่า ท่านพึงบอกถึงสิ่งที่ท่านต้องการ แล้ว ตรัสต่อไปว่า ท่านไม่พอใจอะไรก็จงบอก ทรงทำปฏิสันถารกับโสมทัตแล้ว เสด็จกลับที่ประทับ. พราหมณ์อยู่ที่นาคพิภพได้หนึ่งปี เพราะตนมีบุญน้อย ไม่พอใจจะอยู่ จึงพาบุตรไปอลาพระโพธิสัตว์ ไม่รับทรัพย์เป็นอันมากที่ พระโพธิสัตว์ทรงให้ แม้แก้วมณี ซึ่งเป็นแก้วสารพัดนึก ให้สำเร็จสิ่งที่ พราหมณ์ทั้งปวงก็ไม่รับ เพราะค่าที่ตนเป็นคนไม่มีวาสนา กล่าวว่า ข้าพเจ้า จะไปมนุษยโลก แล้วจักบวช. พระมหาสัตว์สั่งให้นาคมาณพพาพราหมณ์ พร้อมกับบุตรไปส่งถึงมนุษยโลก. พ่อลูกทั้งสองเปลื้องเครื่องทิพย์ และผ้า- ทิพย์ออกแล้วลงสระ โบกขรณีเพื่อจะอาบน้ำ. ในขณะนั้นเครื่องประดับ และ ผ้าทิพย์ก็อันตรธานไปสู่ นาคพิภพนั่นเอง ลำดับนั้นผ้ากาสาจะ และผ้าเก่า ที่ตนนุ่งไปครั้งแรกก็สวมลงในร่างกาย. สองพ่อลูกถือธนู ศร และหอก เข้าป่าล่าเนื้อ สำเร็จชีวิตอยู่อย่างเดิม.

สมัยนั้นดาบสองศัหนึ่ง ให้มนต์อาถัมพายนต์ที่ได้มาจากพระยาครุฑ. และโอสถ อันสมควรแก่มนต์นั้น และมนต์ทิพย์แก่พราหมณ์คนหนึ่ง ซึ่ง บำรุงตน. พราหมณ์นั้นคิดว่า เราได้อุบายเครื่องเลี้ยงชีพแล้ว จึงพักอยู่ ๒ - ๓ วัน อลาตบสไปถึงฝั่งแม่น้ำยมุนา โดยลำดับท่องมนต์นั้น เดิน ไปตามทางหลวง. ครั้งนั้นนางนาคมาณวิกา ซึ่งเป็นบริจาริกา ของพระ-

โพธิสัตว์ ถือเอาแก้วมณี อันเป็นแก้วสารพัดนึกให้ทุกสิ่งที่ต้องการ วางแก้วมณีไว้เหนือกองทราย ณ ฝั่งแม่น้ำยมนา เพลิดเพลินในยามราตรีด้วยแสงของแก้วมณีนั่น ตอนอรุณขึ้นได้ยินเสียงมนต์ของพราหมณ์ตกใจกลัวด้วยสำคัญว่า เป็นครุฑ ไม่ถือนเอาแก้วมณีไปด้วย ค้างในแผ่นดินไปนานพิภพ.

พราหมณ์จึงถือนเอาแก้วมณีไป. ในขณะนั้น เนสาทพราหมณ์ไปป่ากับบุตรเพื่อล่าเนื้อ เห็นแก้วมณีในมือพราหมณ์นั้น จำได้ว่า เป็นแก้วมณีสารพัดนึกของพระภุชงค์ อยากรจะได้แก้วมณีนั่น จึงทำเป็นสนทนาปราศรัยกับพราหมณ์นั้นรู้ว่าแก้วมณีนั่นมีมนต์ขลัง จึงกล่าวว่า หากท่านให้แก้วมณีนี้แก่เรา. เราจักแสดงนาจซึ่งมีอำนาจมากแก่ท่าน. ท่านพานาคนั้นเที่ยวไปยังหมู่บ้าน นิคมและราชธานีจักได้ทรัพย์เป็นอันมาก. เมื่อพราหมณ์กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นจงจับมาแสดงเถิด. เนสาทพราหมณ์ จึงพาพราหมณ์นั้นไปยืนอยู่ไม่ไกล จึงให้ดูพระโพธิสัตว์ ซึ่งนอนขดขนค้อยบนยอดจอมปลวกอันเป็นที่รักษาอุโบสถ.

พระมหาสัตว์ เห็นเนสาทนั้น ดำริว่า เจ้าเนสาทนี้แม้เรานำไปยังนาคพิภพเพราะเกรงว่า จะพึงทำอันตรายแก่อุโบสถของเราให้ดำรงอยู่ในมหาสมบัติก็ไม่ปรารถนา. อยากรจะหลีกออกจากนาคพิภพกลับไปเอง ใช่ว่าต้องการแก้วมณีที่เราให้. แต่บัดนี้กลับพาคนจับกุมมา. หากเราโกรธคนประทุษร้ายมิตรนี้. ศีลก็จักขาด. เราอธิษฐานอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๔

ไว้แต่แรก. อุโบสถนั้นจึงเป็นไปตามที่เราอธิษฐานไว้เถิด. เจ้าออลัมพายนน์ จะเชือดเนื้อเราหรือไม่ก็ตาม เราจะไม่โกรธเขา จึงหลับตาทำอธิษฐาน บารมีให้เป็นปุเรจาริกก็นำไปข้างหน้า สอดศีระไว้ไฉนระหว่างขนคนอน เเฉ. แม้นสาทพราหมณ์ก็กล่าวว่ ท่านออลัมพายนน์ท่านจงจับนาคนี้. ท่าน จงให้แก้วมณีแก่เราเถิด. ออลัมพายนน์เห็นนาคก็ดีใจ ไม่คำนึงถึงแก้วมณีแต่ อย่ไร โยนแก้วมณีลงในมือกล่าวว่า เอาไปเถอะพ่อพราหมณ์. แก้วมณี นั้นปลัดจากมือพราหมณ์ พอตกลงพื้นดินเท่านั้นก็แทรกแผ่นดินไปสู่ นาค- พิกพทันที. เนสาทพราหมณ์เสียมจากแก้วมณี และจากความเป็นมิตรกับ พระภุริที่ตตะจึงหมดที่พึ่งหลีกไป.

เมื่อออลัมพายนน์ก็เอาโอสถที่มีอานุภาพมาก ทาร่างกายของตนแล้ว ก็ยวกินหน้อยหนึ่ง ฟ่นน้ำลายลงในกายของตนร้ายทิพยมนต์เข้าไปหาพระ- พระโพธิสัตว์ จับที่หางกระชากออกมา แล้วจับศีระจนแน่น จดปากของ พระโพธิสัตว์ ก็ยวโอสถ ฟ่นโอสถกับน้ำลายเข้าไปในปาก. พระมหาสัตว์ เป็นผู้สะอาด ไม่โกรธเพราะเกรงศีลขาคจึงไม่ลืมตา. เนสาทพราหมณ์ จับ พระโพธิสัตว์ที่หางด้วยกำล้งโอสถและทิพยมนต์ จับศีระไว้ข้างล่าง รีดเอา อาการออก ใเห็นอนเหยียดยาวบนแผ่นดิน เอามือย่ำคุดย่ำหมอน. กระดุก ทั้งหลายได้เป็นเหมือนจะแหลกละเอียด. จับที่หางอีกทูปเหมือนทูปผ้า. พระ- มหาสัตว์แม้ได้รับทุกข์ถึงปานนี้ก็มีได้โกรธ. รำลึกถึงศีลของตนอย่างเดียว. เนสาทพราหมณ์ ทำพระมหาสัตว์ให้หมดกำล้ง เอาเถาว์ลัยมัดเตรียมกระ- สอบใส่พระมหาสัตว์ลงในตะกร้า. แต่ร่างกายของพระมหาสัตว์ใหญ่ จึงเข้า

ไปในตะกร้าไม่ได้. เนสาทพราหมณ์จึงเอาสั้นเท่าเหยียบพระมหาสัตว์ให้เข้าไปจนได้ แล้วแบกตะกร้าไปยังหมู่บ้านหมู่หนึ่งวางลงท่ามกลางบ้านประกาศว่า ผู้ประสงค์จะดูนาคเพื่อนรำจงมาดูได้. พวกชาวบ้านทั้งหมดพากันมามุงดู. ในขณะนั้นเนสาทอาลัมพายน์ จึงพูดว่า มหานาคจงออกมา. พระมหาสัตว์ดำริว่า วันนี้เราควรเล่นให้ประชาชนพอใจ. โดยประการฉะนี้เนสาทอาลัมพายน์ได้ทรัพย์มากจักดีใจปล่อยเรา. เราจักทำสิ่งที่เนสาทให้เราทำทุกประการ.

เนสาทอาลัมพายน์ พูดยกพระโพธิสัตว์ซึ่งออกจากตะกร้าว่า เจ้าจงทำให้ใหญ่. พระมหาสัตว์ก็ได้ทำให้ใหญ่. เมื่อเนสาทพูดว่า จงทำให้เล็ก จงขด จงคลาย ให้มีพังกานหนึ่ง ให้มีพังกานสองจนถึงพันพังกาน ให้สูง ให้ต่ำ ให้เห็นตัว ให้หายตัว ให้เห็นครึ่งตัว ให้สีเขี้ยว เหลือง แดง ขาว หงสบาท ให้พันคว้น เปลวไฟและน้ำ. ดังที่ท่านกล่าวว่า พระโพธิสัตว์เนรมิตอาการนั้นแล้วแสดงการพ้อน. พวกมนุษย์เห็นดังนั้น คิดว่าน่าอัศจรรย์ไม่เคยมี จึงได้ให้เงินทอง ผู้และเครื่องประดับเป็นอันมาก. เนสาทพราหมณ์ได้ทรัพย์ในหมู่บ้านนั้นประมาณ ๑,๐๐๐. อันที่จริงเมื่อเนสาทอาลัมพายน์จับพระมหาสัตว์ได้สัญญาว่า ได้ทรัพย์ ๑,๐๐๐ แล้วจักปล่อยพระมหาสัตว์. แต่เนสาทอาลัมพายน์ ครั้นได้ทรัพย์นั้นแล้วคิดว่า ในหมู่บ้านน้อย ๆ เรายังได้ทรัพย์ถึงเพียงนี้. ถ้าในพระนครเราจักได้ทรัพย์อีกมากมายด้วยความโลกทรัพย์จึงมิได้ปล่อยพระโพธิสัตว์.

อาลัมพายนฺ์ รวบรวมทรัพย์ในหมู่บ้านนั้น จึงให้ช่างทำตะกร้าแก้ว
ใส่พระมหาสัตว์ลงในตะกร้านั้น คนจียานเล็กอย่างสบาย พาบรืวารใหญ่
ออกจากหมู่บ้าน ให้พระมหาสัตว์เล่นไปตามบ้าน นิกมสละราชธานี จนถึง
กรุงพาราณสี. อาลัมพายนฺ์ไม่ให้น้ำผึ้งและข้าวตอกแก่พระยานโค. ให้แต่
กบ. พระมหาสัตว์ ไม่ยอมรับอาหาร เพราะเกรงว่าอาลัมพายนฺ์จะไม่ปล่อย.
แม้พระโพธิสัตว์จะไม่รับอาหาร อาลัมพายนฺ์ก็ยังพระมหาสัตว์ให้เล่นตาม
หมู่บ้านใกล้ประตูพระนคร ๔ ด้านเป็นต้น ประมาณ ๑ เดือน. ดังที่พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

อาลัมพายนฺ์อันบุคคลผู้ออกตัณฺณ บอก
แล้วได้จับเราใส่ไว้ในตะกร้า ให้เราเล่นในที่
นั้น ๆ แม้เมื่ออาลัมพายนฺ์ใส่เราไว้ในตะกร้า
แม้เมื่อบีบเราด้วยฝ่ามือ เราก็ไม่โกรธ เพราะ
เรากลัวศีลของเราจะขาด การที่เราบริจาชีวิต
ของตน เป็นของเบาแม้กว่าหญ้า การล่วงศีล
ของเรา เป็นเหมือนดังว่าแผ่นดิน เราพึงสละ
ชีวิตของเราสิ้นร้อยชาติเนื่อง ๆ เราไม่พึงทำลาย
ศีล แม้เพราะเหตุแห่งทวีปทั้ง ๔ ถึงแม้เราจะ
ไม่ถูกพราหมณ์อาลัมพายนฺ์ใส่ไว้ในตะกร้า เรา

ก็มีได้ทำจิตให้โกรธเคือง เพื่อรักษาศีล เพื่อ
บำเพ็ญศีลবারมีให้เต็ม ฉะนั้นแล.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สัมปัตโต บอกแล้ว คือออลัมพายนอันคน
ออกตัญญู ซึ่งบอกถึงที่อยู่อย่างนี้ว่า พระยานาคนั้นนอนอยู่ที่ยอดจอมปลวก ใกล้
ต้นไทรโน้น. บทว่า อุตตมุตตมา อธิบายว่า เนสาทพราหมณ์ผู้ประทุษ-
ร้ายมิตร ผู้ไม่รู้อุปการะที่ตนทำแล้ว. บทว่า ออลัมพายน คือพราหมณ์
ผู้จับงูได้ชื่ออย่างนี้ว่า ออลัมพายน เพราะร้ายวิชาชื่อว่าออลัมพายนคือวิชา
สะกดจิต บทว่า มมคคหิ คือได้จับเรา. บทว่า กิเพติ มํ ตหิ ตหิ
คือให้เราเล่นในบ้าน นิคม ชนบท และราชธานีนั้น ๆ เพื่อเลี้ยงชีพของตน.

บทว่า ตินโตปี ลหุโก มม ความว่าการบริจาควีรยิตของตนเบา
แม้ว่าการบริจาควีรยิต ย่อมปรากฏแก่เรา. บทว่า ปฐวีรูปุตตม วิย
คฺจแผ่นดิน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า ส่วนการลวงศีลย่อมปรากฏ
แก่เราว่า เป็นสิ่งที่หนักกว่านั้นคือการพลิกแผ่นดิน ซึ่งหนาถึง ๒๔๐,๐๐๐
โยชน์. บทว่า นิรनुตฺริ ชาติสตฺ ความว่า เราพึงสละคือสามารถสละชีวิต
ของเรา เพราะเหตุการไม่ลวงศีลเนื่อง ๆ สิ้นร้อยชาติของเราไม่น้อย คือใน
ชาติแม้ร้อยชาติไม่น้อย. บทว่า เณร สิลฺ ปภินุเทยฺย ความว่า เราไม่
พึงทำลายศีลแม้ข้อเดียวที่เราสมาทานแล้ว คือไม่ให้เสื่อม. บทว่า จตุทฺที-
ปาน เหตุปี แม้เพราะเหตุแห่งทวีปทั้ง ๔ ท่านแสดงว่า เพราะเหตุจักร-
พรรดิราชสมบัติอันเป็นสิริ.

บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงถึงประโยชน์ที่พระองค์ทรง
สละแม้ชีวิตของพระองค์ แล้วทรงรักศีลอย่างเดียว ทั้งพระองค์มิได้ทรง
โกรธเคืองในพราหมณ์เนสาทอลัมพายนั ผู้ทำความย่อหยับให้ เพื่อรักษา
ศีลนั้นจึงตรัสพระคาถาสุดท้ายมีอาทิว่า อปิจ ดังนี้. บทนั้นมีควมดังได้
กล่าวไว้แล้วนั้นแล.

เมื่อพระโพธิสัตว์ตกอยู่ในเงื้อมมือของตนจับงู พระมารดาของพระ-
โพธิสัตว์ทรงฝันร้าย ไม่ทรงเห็นโอรส ณ ที่นั้น ได้ถูกความโศกครองงา.
ลำดับนั้น สุกฤษณะผู้เป็นเชษฐบุตร (โอรสสองครั้ง) ของพระมารดานั้นได้
ทราบข่าว จึงส่งสุโกคะพระอนุชาไปสั่งว่า น้อมจงไปป่าหิมพานต์ตรวจหาน้อง
ภริทัตตะที่แม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ และที่สระใหญ่ทั้ง ๗ แล้วจงกลับมา. ส่งอริฏฐะ
พระอนุชาของค์เล็กไปสั่งว่า หากทวยเทพประสงค์จะพึงธรรมพาน้องภริทัตตะ
ไปเทวโลก แล้วนำไปในที่นั้น. น้องจงนำภริทัตตะกลับจากเทวโล. ส่วน
ตนเอง จะไปเที่ยวหาในมนุษย์โลก จึงแปลงเพศเป็นดาบสออกจากนาคพิภพ.
พระภิกษุต่างพระมารดาของพระโพธิสัตว์ ชื่อว่าอัจฉิมุขี มีความรักใน
พระโพธิสัตว์มาก จึงได้ติดตามไป. สุกฤษณะจึงให้นางอัจฉิมุขี แปลงเป็น
ลูกกบใส่ไว้ในระหว่างชฎาเที่ยวตามหาทุกแห่งหน เป็นต้นว่า สถานที่รักษา
อุโบสถของพระมหาสัตว์ ถึงกรุงพาราณสีโดยลำดับ ได้ไปยังประตูพระ-
ราชวัง. ในกาลนั้น ออลัมพายนัเปิดตะกร้า เพื่อให้พระภริทัตตะแสดงการ
เล่นถวายพระราชาในท่ามกลางมหาชน ณ พระลานหลวงแล้วได้ให้สัญญา
ว่า ออกมาเถิดมหานาค.

พระมหาสัตว์ โพลีสีระมะมองดูเห็นสุทฺตนะพีชายจึงเลื้อยออกจากตะกร้าตรงไปมา. มหาชนต่างกลัวจึงรีบถอยออกไป. พระโพธิสัตว์ไปไหว้สุทฺตนะแล้วกลับเข้าตะกร้า. อาลัมพายน้เข้าใจว่า คาบสฤกนาคกัด จึงกล่าวว่า อย่ากลัวอย่ากลัว. สุทฺตนะกล่าวว่านาคนี้จักทำอะไรเราได้ ชื่อว่าหมองู เช่นกับเราไม่มีอีกแล้ว ต่างได้เถียงกัน สุทฺตนะจึงกล่าวว่า ท่านพานาคนี้มาชู้. เราจะให้ลูกกบกำจัดอาลัมพายน้ให้ย่อยยับ จึงเรียกน้องสาว แล้วเหยียดมือ. ลูกกบนอนอยู่ในระหว่างชฎาได้ยินเสียงของสุทฺตนะ. จึงร้องเป็นเสียงกบ ๓ ครั้ง แล้วกระโดดออกมานั่งที่จะงอยบ่า คายพิษ ๓ หยดลงในฝ่ามือของสุทฺตนะ แล้วเข้าไปประหว่งชฎาของสุทฺตนะอีก.

สุทฺตนะแสดง hazard พิษกล่าวว่า หากพิษนี้หยดลงในแผ่นดินต้นหญ้า ต้นหญ้าและป่าทั้งหลายจักย่อยยับหมด. หากขว้างขึ้นไปบนอากาศฝนจะไม่ตกไปตลอด ๗ ปี. หากหยดลงไปในน้ำ สัตว์น้ำมีเท่าใดจะตายหมด เพื่อให้พระราชาทรงเชื่อจึงให้ชูดบ่อ ๓ บ่อ. บ่อที่หนึ่งให้เต็มด้วยยาต่างๆ. บ่อที่สองให้เต็มไปด้วยโคมัย (คูโค) บ่อที่สามให้เต็มด้วยยาพิษ แล้วจึงใส่หยดพิษลงในบ่อที่หนึ่ง. ทันใดนั้นก็เกิดควันลุกขึ้นเป็นเปลว. หยดพิษนั้นลามไปจับเอาบ่อโคมัย แล้วลุกลามไปถึงบ่อยาพิษ ครั้นใหม่ยาพิษหมดแล้วก็ดับ. อาลัมพายน้ยืนอยู่ใกล้บ่อนั้น ไอควันพิษฉาบเอาผิวหนังลอกไป. กลายเป็นจี้เรื้อนต่าง. อาลัมพายน้ตกใจกลัวจึงเปล่งเสียงขึ้น ๓ ครั้งว่า ข้าพเจ้าจะปล่อยนาคราช. พระโพธิสัตว์ได้ยินดังนั้น จึงออกจากตะกร้าแล้วเนรมิต

อัทภาพ ประดับด้วยสรรพาลังการขึ้น ขึ้นโดยทำทางคั้งเทวราช. สุกัทสนะ และอัจฉิมุขีก็ขึ้นอยู่เหมือนกัน.

ลำดับนั้น สุกัทสนะทูลพระราชาวาคนเป็นที่ของพระภูริทัตตะ. พระราชาทรงสดับคั้งนั้นแล้ว ทรงเข้าไปกอดจุมพิตที่ศีรษะ ทรงนำเข้าภายในพระนคร ทรงกระทำสักการะสัมนานะยิ่งใหญ่ เมื่อจะทรงทำปฏิสันถารกับพระภูริทัตตะ จึงตรัสถามว่า พ่อคุณ อาลัมพายนจับพ่อผู้มีอนุภาพมากถึงอย่างนี้ได้อย่างไร. พระภูริทัตตะทูลเรื่องราวทั้งหมดให้ทรงทราบแล้วทรงแสดงธรรมแก่พระเจ้าลู่ ว่า ข้าแต่มหาราชาธรรมดาพระราชาควรครองราชสมบัติ โดยทำนองนี้. ลำดับนั้น สุกัทสนะทูลว่า ข้าแต่พระเจ้าลู่ พระมารดาของข้าพระองค์ เมื่อไม่ทรงเห็นภูริทัตตะยอมลำบาก. พวกข้าพระองค์ไม่สามารถจะอยู่ช้ำในที่นี้ได้ แล้วทรงลาพระเจ้าลู่ไปยังนาคพิภพกับพระภูริทัตตะและนางอัจฉิมุขี.

ครั้งนั้น พระมหาบุรุษนอนเป็นไข้ เมื่ออริฏฐะกล่าวโคมตีคัมภีร์ พระเวท คัมภีร์ขัญญู และคัมภีร์พราหมณ์ของนาคบริษัทหมู่ใหญ่ผู้มาเพื่อถามอาการไข้ จึงทำลายวาเท่นั้นเสีย แล้วแสดงธรรมโดยนัยต่างๆ ให้ตั้งอยู่ในศีลสัมปทา และทักขิสัมปทา รักษาศีลตลอดชีวิต กระทำอุโบสถกรรมเมื่อสิ้นอายุก็ไปบังเกิดบนสวรรค์.

พระมารดาบิดาในครั้งนั้นได้เป็นพระราชตระกูลใหญ่ในครั้งนี้. เนสาทพราหมณ์ คือเทวทัต. โสมทัต คือพระอานนท์. นางอัจฉิมุขี คือ

นางอุบลวรรณา. สุทัสนะ คือพระสารีบุตร. สุโกคะ คือพระโมคคัลลานะ.
อริฏฐะ คือสุนักขัตตะ. พระภริทัตตะ คือพระโลกนาถ.

แม้ในภริทัตตจริยานี้ ก็พึงเงาะจงกล่าวถึงบารมีที่เหลือของพระภริทัตตะ
นั้น โดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล. แม้ในจริยานี้ก็พึงทราบคุณานุภาพของ
พระโพธิสัตว์ มีอาทิอย่างนี้ คือการที่พระโพธิสัตว์อันนางนาคกัญญา ๑๖,๐๐๐
บำเรออยู่จรรูปวิจิตร ในนาคพิภพของนครร้อยโยชน์ แม้ดำรงอยู่ในความ
เป็นอิสระในโลกของนาค เช่นกับสมบัติในเทวโลก ก็มีได้มัวเมาในความ
เป็นอิสระ บำรุงมารดาบิดาทุกกิ่งเดือน. การอ่อนน้อมต่อผู้เป็นใหญ่ใน
ตระกูล. การตัดปัญหาที่เกิดขึ้นแก่หมู่นาค หมูเทพชั้นจาตุम्मหาราชิกา หมู
เทพชั้นดาวดึงส์ทั้งสิ้น ด้วยศัสตราคือปัญญาของตน ในท่ามกลางบริษัท
นั้น ๆ ได้ทันทีทันใด จุติตัดกำกัณบัวด้วยศัสตราที่ลับดีแล้ว ฉะนั้น แล้ว
แสดงธรรมสมควรแก่จิตของบริษัทเหล่านั้น ละโลกสมบัติมีประการดังกล่าว
แล้ว อธิษฐานอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๔ ไม่คำนึงถึงร่างกายและชีวิตของ
ตน. การยอมตกอยู่ในเงื้อมมือของหมองู เพราะเกรงจะพุดผิดคำปฏิญญา.
แม้เมื่อเนสาทอลัมพายน์ทำการทารุณมีประการต่างๆ มีอาทิอย่างนี้ คือพ่น
น้ำลายเจือด้วยยาพิษลงในปาก จับหางจูดกระซากครูดสีบนแผ่นดิน เหยียบ
แม้พระโพธิสัตว์ได้รับทุกข์ใหญ่ถึงปานนี้ แม้สามารถจะทำเนสาทอลัมพายน์
ให้เป็นเถื่อนด้วยเพียงโกรธแล้วมองดู ก็รำพึงถึงศีลบารมี ไม่มีจิตคิดร้าย
แม้แต่น้อยเพราะเกรงศีลจะขาด. การทำตามใจเนสาทอลัมพายน์ด้วยคิดว่า

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๕ ภาค ๓ - หน้าที่ 263

จะให้เขาได้ทรัพย์. แม้ยังไม่อธิษฐานศีลก็ไม่โกรธเนสาทพราหมณ์ผู้ทำลาย
มิตรผู้เป็นคนออกตัญญู ซึ่งสุโกจะนำมาอีก. การทำลายวาตะผิดที่อริกฐะ
กล่าว แล้วแสดงธรรมโดยปริยายต่างๆ ในนาคบริษัที่ตั้งอยู่ในศีลและสัมมา-
ทักขิณี. คั่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า:-

ท่านผู้แสวงหาธรรมอันยิ่งใหญ่ นำอัครรรย

ไม่เคยมี

๑๓ ๑

โดยธรรมสมควรแก่ธรรม ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาฎริที่ตตจริยาที่ ๒

๓. จัมเปยยจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของจัมเปยยกนาคราช

[๑๓] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นพยานาค
ชื่อจัมเปยยกะมีฤทธิ์มาก แม้ในกาลนั้น เรา
เป็นผู้ประพาศิธรรม เพียบพร้อมด้วยศีลวัตร
หมองูได้จับเราเป็นผู้ประพาศิธรรม รักษาอุโบ-
สถให้เล่นร่าอยู่ที่ใกล้ประตูพระราชวัง หมองู
นั้นคิดเอาสี่เช่นใด คือ สีเขียว สีเหลือง หรือ
สีแดง เราย่อมเปลี่ยนไปตามจิตของเขา แปลง
กายให้เหมือนที่เขาคิด เราได้ทำน้ำให้เป็นบก
บ้าง ได้ทำบกให้เป็นน้ำบ้าง ถ้าหะละเราโกรธ
เคืองต่อหมองูนั้น ก็พึงทำเขาให้เป็นเถาโดย
จับปล้น ถ้าเราจักเป็นไปตามอำนาจจิต เราก็จัก
เสื่อมจากศีล เมื่อเราเสื่อมจากศีล ประโยชน์
อันสูงสุดจะไม่สำเร็จ กายของเรานี้จะแตกไป
กระจัดกระจายอยู่ ณ ที่นี้ เหมือนแกลบ
จนกระจัดกระจายอยู่ก็ตามเถิด เราจะไม่ทำ
ลายศีลละ ฉะนั้นแล.

จบ จัมเปยยจริยาที่ ๓

อรรถกถาจั้มเปยยนาคจริยาที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถกถาจั้มเปยยนาคจริยาที่ ๓ ดังต่อไปนี้. บทว่า **จุมเปยโย** พระยานาคชื่อว่าจั้มเปยยะ คือ แม่น้ำชื่อว่าจั้มปา อยู่ในระหว่างแคว้นอังคะและมกระ. ได้แม่น้ำนั้นแม่น้ำคพิภพก็ชื่อว่าจั้มปา เพราะเกิดไม่ไกลกัน. นาคราชชื่อว่าจั้มเปยยะเกิดที่นาคพิภพนั้น. บทว่า **ตทาปีทมมิโก อาสี** แม้ในกาลนั้นเราเป็นผู้ประพาศิธรรม คือแม้ในกาลที่เราเป็นนาคราชชื่อว่า จั้มเปยยะนั้นก็เป็นผู้ประพาศิธรรม.

มีเรื่องย่อว่า พระโพธิสัตว์ในกาลนั้นบังเกิดในนาคพิภพชื่อว่าจั้มปา เป็นนาคราชชื่อว่าจั้มเปยยะ มีฤทธิ์มากมีอำนาจมาก. นาคราชนั้นครองนาคราชสมบัติอยู่ในนาคพิภพนั้น เสวยอิสสิริยสมบัติเช่นเดียวกับโภคสมบัติของเทวราช เพราะไม่มีโอกาสได้บำเพ็ญบารมี จึงดำริว่า ประโยชน์อะไรด้วยกำเนิดเดียวจางานนี้. เราจักเข้าอยู่ประจำอุโบสถ พ้นจากนี้แล้ว จักบำเพ็ญบารมีให้ดีทีเดียว ตั้งแต่นั้นมาก็รักษาอุโบสถในปราสาทของตนนั้นเอง. นางนาคมาณวิกาแต่งตัวแล้วมาหาพระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์ดำริว่า อยู่ที่ปราสาทนี้จักเป็นอันตรายแก่ศีลของเรา จึงออกจากปราสาทไปอยู่ในสวน. แม้ในสวนนั้นพวกนางนาคมาณวิกาก็มาหาอีก. พระโพธิสัตว์ดำริว่า ในสวนนี้ ศีลของเราก็จักเศร้าหมอง เราจักออกจากนาคพิภพนี้ไปยังมนุษยโลก แล้วอยู่จำอุโบสถ. ตั้งแต่นั้นมาพระโพธิสัตว์ก็ออกจากนาคพิภพในวันอุโบสถ สละร่างกายให้เป็นทานโดยอธิษฐานว่า ผู้ต้องการหนังเป็นต้นของ

เรา จงเอาหนั่งไปเถิด. หรือประสงค์จะเอาไปทำกัฬางู ก็จงทำเถิด แล้วนอนขดขนคอดูบนยอดจอมปลวก ไกล่ทางไม่ไกลบ้านชายแดนแห่งหนึ่ง อยู่ประจำอุโบสถในวัน ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ. ในวันค่ำหนึ่งจึงไปนาคพิภพ. เมื่อพระโพธิสัตว์รักษาอุโบสถอยู่อย่างนี้ กาลเวลาล่วงไปยาวนาน. ลำดับนั้น อัครมเหสีชื่อสุมนา กล่าวกะพระโพธิสัตว์ว่า ข้าแต่พระองค์ พระองค์เสด็จไปมณุษยโลกเข้าจำอุโบสถ. ก็มณุษยโลกนั้นเต็มไปด้วยภัยอันตราย จึงประทับอยู่ ณ ฝั่งโบกขรณีอันเป็นมณฑล ทรงบอกนิมิต ๓ ประการแก่นางสุมนาว่า แม่นางผู้เจริญ หากใครทำร้ายเราให้ลำบาก น้ำในสระโบกขรณีนี้จักขุ่น. หากครุฑจับ. น้ำจักเดือดพล่าน. หากหมองจับ. น้ำจักมีสีแดงแล้วอธิษฐานอุโบสถในวัน ๑๔ ค่ำ จึงออกจากนาคพิภพไปนอนบนยอดจอมปลวกนั้น ยังจอมปลวกให้ดังงามด้วยความงามของร่างพระโพธิสัตว์. เพราะร่างของพระโพธิสัตว์ขาว งดงามเงิน. ยอดศีรษะดุจลูกกลีทำด้วยฝ้ายกัมพลสีแดง. ร่างกายประมาณหัวองุ่น. เมื่อครั้งพระภุชชิตประมาณขาอ่อน. เมื่อครั้งพระสังฆปาละประมาณเรือ โกลนลำหนึ่ง.

ในกาลนั้นมาณพชาวกรุงพาราณสีคนหนึ่ง ไปเมืองตักกสิลา เรียนมนต์อาถัมพายน์ คือ มนต์สะกดจิต เรียนจบแล้วก็กลับบ้านของตน มาตามทางนั้นเห็นพระมหาสัตว์ คิดว่า เรื่องอะไรที่เราจะกลับบ้านมือเปล่า จับนาคนี้ไปแสดงการเล่นในหมู่บ้านนิคม และราชธานี ก็จะได้ทรัพย์แล้วจึงค่อยไป ได้หยิบโอสถทิพย์ ร่ายทิพยมนต์เข้าไปหานาคราช. นาคราชตั้งแต่

ได้ยันทิพยมนต์ ได้เป็นคชชีเหล็กร้อนยอนเข้าไปในหูของพระมหาสัตว์
คชปลายหงอนถูกขี้. พระมหาสัตว์ยกศีรษะออกจากระหว่างขนมองดูนั้น
ใครหนอ เห็นหมองู จึงดำริว่า พิษของเราแรงกล้า หากเราโกรธจักพ่นลม
ออกจากจมูก ร่างกายของหมองูนี้ ก็จะกระจุยกระจายคจกลบ. ที่นั่นศีล
ของเราก็จะขาด. เราจักไม่มองดูหมองูละ. พระมหาสัตว์หลับตาสอดศีรษะ
เข้าไประหว่างขนม. พราหมณ์หมองู เคี้ยวโอสกร่ายมนต์ พ่นน้ำลายลง
บนร่างของพระมหาสัตว์. ด้วยอานุภาพของโอสกรและมนต์ ได้เป็นคชพูป
ผุดขึ้นในที่ที่น้ำลายถูกต้อง.

ลำดับนั้นพราหมณ์หมองู จึงจับที่หางคชคออกมาให้นอนเหยียด เอา
ไม้ดินแพะกดไว้ทำให้อ่อนกำลังแล้วจับศีรษะให้มัน. พระมหาสัตว์อ้าปาก.
หมองูจึงพ่นน้ำลายลงในปากของพระมหาสัตว์ ทำลายฟันด้วยกำลังมนต์
โอสกร. เลือดเต็มปาก. พระมหาสัตว์อดกลั้นทุกข์ถึงปานนี้ เพราะเกรงศีล
ของตนจะขาด จึงหลับตาไม่ทำแม้เพียงแลดู. หมองูนั้นคิดว่า เราทำนาคราช
ให้หมดกำลังจึงขยำทั่วร่าง คุณจะทำให้กระดูกตั้งแต่หางแหลกเหลว ฟันผ่า
สำลี เอาด้ายมัด จับที่หาง เอาผ้าทาบ. โลहितเปื้อนทั่วร่างพระมหาสัตว์.
พระมหาสัตว์อดกลั้นเวทนาอันสาหัส.

ลำดับนั้น หมองูรู้ว่าพระมหาสัตว์หมดกำลัง จึงเอาเถาวัลย์ทำตะกร้า
จับพระมหาสัตว์ไต่ลงในตะกร้านำไปยังบ้านชายแดน ให้เล่นกีฬาท่ามกลาง
มหาชน. พระมหาสัตว์พื่อนทำตามพราหมณ์ต้องการให้ทำ ในสิมิลีเจียว

เป็นต้น ในสัจฐานมีสี่เหลี่ยมเป็นต้น ในประมาณมีละเอียดและหยาบเป็นต้น. ทำพียงพานร้อยหนึ่งข้าง พันหนึ่งข้าง. มหาชนชอบใจได้ให้ทรัพย์เป็นอันมาก. วันเดียวเท่านั้นได้กหาปณะพันหนึ่ง และบริขารมีค่าพันหนึ่ง. พราหมณ์คิดมาแต่ต้นแล้วว่า ได้ทรัพย์พันหนึ่งแล้วจะปล่อย. แต่ครั้งได้ทรัพย์นั้นแล้ว คิดว่า ในบ้านชายแดนเท่านั้นเรายังได้ทรัพย์ถึงเพียงนี้ เมื่อเราแสดงแก่พระราชอาและมหาอำมาตย์ของพระราชอา จักได้ทรัพย์มากเพียงไร. จึงหาเกวียนและยานน้อยที่สบายบรรทุกบริขารลงในเกวียน ตนเองนั่งบนยานน้อยที่สบาย คิดว่า เราจะให้พระมหาสัตว์เล่นกีฬาในบ้าน นิคม และราชธานี ด้วยบริวารอันใหญ่ ครั้งให้เล่นในราชสำนักของพระเจ้าอุคคเสนะในกรุงพาราณสีแล้วก็ปล่อย จึงได้เดินทางไป. พราหมณ์นั้นได้หมากบให้นาคราช. นาคราชไม่กิน ด้วยคิดว่า พราหมณ์จักหมากบเพราะอาศัยเราบ่อยๆ ที่นั่นพราหมณ์จึงให้น้ำผึ้งและข้าวตอกแก่พระมหาสัตว์. พระมหาสัตว์ไม่กิน แม้ น้ำผึ้งและข้าวตอกเหล่านั้นด้วยคิดว่า หากเราถือเอาอาหาร. จักต้องตายภายในตะกร้านี้แหละ.

พราหมณ์ได้ไปถึงกรุงพาราณสีประมาณ ๑ เดือน ให้พระโพธิสัตว์เล่นกีฬาที่ประตูบ้านได้ทรัพย์เป็นอันมาก. แม้พระราชาก็รับสั่งให้เรียกพราหมณ์นั้นมา ตรัสว่า จงให้เล่นกีฬาให้เราดู. พราหมณ์ทูลรับ พระดำรัสว่า ขอเดชะข้าพระองค์จะให้เล่นกีฬาถวายพระองค์ในวัน ๑๕ คำ พระเจ้าข้า. พระราชารับสั่งให้ตีกลองป่าวประกาศว่า พຼ່ງนี้ นาคราชจักฟ้อนที่พระ-

ลานหลวง ขอให้มหาชนมาประชุมดูเถิด วันรุ่งขึ้นรับสั่งให้ตกแต่งพระ-
ลานหลวง แล้วตรัสเรียกหาพราหมณ์ให้เข้าเฝ้า. พราหมณ์จึงนำพระมหา-
สัตว์ในตระกร้าแก้วไปวางตะกร้าไว้ ณ ที่ลาดอันวิจิตรนั่งอยู่. พระราชาก็เสด็จ
ลงจากปราสาทแวดล้อมด้วยมหาชนประทับนั่งเหนือราชาอาสน์. พราหมณ์
นำพระมหาสัตว์ออกมาแล้วให้ฟ้อน. พระมหาสัตว์แสดงไปตามที่พราหมณ์คิด
ให้แสดง. มหาชนไม่อาจทรงภาวะของคนไว้ได้. ต่างยกผ้าพันตีนโบกไปมา
แล้วฝนตกเบื้องบนพระมหาสัตว์. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **ตทาปี
มัมมจาริ** แม้ในกาลนั้นเราเป็นผู้ประพฤติธรรมเป็นอาทิ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ตทาปี** คือแม้ในกาลที่เราเป็นนาคราช ชื่อว่า
จัมเปยยะ. บทว่า **มัมมจาริ** คือประพฤติกุศลกรรมบถ ๑๐. ชื่อว่าผู้
ประพฤติธรรม เพราะไม่ประพฤติสิ่งที่เป็นอธรรมแม้แต่น้อย. บทว่า **อุปวุฏฺฐ-**
อุโปสถัม คือเข้าจำอุโปสถด้วยการรักษาอุริยอุโปสถศีล ประกอบด้วยองค์ ๘.
บทว่า **ราชทวารมฺหิ กัพฺติ** คือให้เล่นอยู่ที่ประตูพระราชวัง ของพระเจ้า
อุคคเสนะในกรุงพาราณสี. บทว่า **ยัม ยัม โส วณฺณํ จินฺตฺยิ** คือพราหมณ์
หมองนั้นคิดว่า จงเป็นสีเขียวเป็นต้นเช่นใด. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ไว้ว่า **นิลัม ว ปิตฺโหลหิตัม** สีเขียว สีเหลือง สีแดง เป็นอาทิ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **นิลัม ว. วา ศัพฺทํ** เป็นความไม่แน่นอน.
วา ศัพฺทํ ทำเสียงให้สั้นเป็น ว ศัพฺทํ เพื่อสะกดด้วยในการแต่งคาถา. ด้วย
วา ศัพฺทํนั้น ท่านสงเคราะห์เอาความต่างของสี มีสีขาวเป็นต้น ความต่าง

ของสัจฐานมีสัจฐานกลมเป็นต้น ความต่างของประมาณมีละเอียดและหยาบเป็นต้น. บทว่า **ตสฺส จิตฺตานวตฺตุนฺโต** คือเปลี่ยนไปตามความคิดของหมองูนั้น. บทว่า **จินฺติตฺตฺสนฺนิโ** แปลงกายให้เหมือนเขาคิด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า เราช่วยจงใจชนผู้ฟังด้วยอาการที่หมองูคิดให้ทำ. อานุภาพของเรามีไข่แสดงอาการตามที่หมองูคิดอย่างเดียว ที่แท้เราทำน้ำให้เป็นบกบ้าง ทำบกให้เป็นน้ำบ้าง. เราสามารถทำแผ่นดินใหญ่อันเป็นบกให้เป็นน้ำได้ สามารถทำแม่น้ำให้เป็นแผ่นดินได้. อานุภาพใหญ่ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **ยทฺธิ ตสฺส กุปฺเปยฺย** คือหากเราโกรธเคืองต่อหมองูนั้น. บทว่า **ขณฺเณ ฉาริกิ ฺกร** คือพึงทำให้เป็นเถ่าในขณะที่เกิดความโกรธนั้นแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงความสามารถกำจัดความฉิบหายอันจะเกิดขึ้นแก่พระองค์ในกาลนั้น บัดนี้ เพื่อทรงแสดงถึงความประสงค์ที่พระองค์ไม่ทำการกำจัด จึงตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า **ยทฺธิ จิตฺตฺวสึ เหนฺลฺลิตฺ** ดังนี้.

บทนั้นมีความดังต่อไปนี้ ถ้าเราจักเป็นไปในอำนาจของจิต แม้ด้วยเหตุเพียงโกรธแล้วมองดูด้วยคิดว่า หมองูนี้เบียดเบียนเราเหลือเกิน คงไม่รู้จักอานุภาพของเรา. เอาละเราจักแสดงอานุภาพของเราให้หมองูเห็นดังนี้ ที่นั้นหมองูก็จักกระจุยกระจายคุดจกกลับไปฉะนั้น. เราก็จักเสื่อมจากศีลตามที่เรา

ได้สมาทานไว้. ก็เมื่อเราเสื่อมจากศีลมีศีลขาด ประโยชน์อันใดที่เราปรารถนาไว้ตั้งแต่บาทมูลของพระทศพลพระนามว่าทีปังกร ประโยชน์อันสูงสุด คือความเป็นพระพุทธเจ้านั้นก็จะไม่สำเร็จ. บทว่า กามํ ภิชฺชตุ ยํ กายํ คือ กายมีความไม่เที่ยง ต้องขัดสี ต้องบีบรัด ต้องทำลายและต้องกำจัดเป็นธรรมดา สะสมขึ้นด้วยข้าวสุกและขนม คือมหาภูตรูป ๔ นี้จึงแตกคือพิณาสไป จงกระจายกระจายไปเหมือนแกลบที่ซัดไปในลมแรงในที่นี้ก็ตามเถิด. บทว่า เนว สิลํ ปภินุทยุํ , วิกรนิเต ภูถํ วยิ คือพระโพธิสัตว์คิดว่า แม้เมื่อร่างกายนี้กระจายไปเหมือนแกลบ เราก็จะไม่ทำลายศีลอัน เป็นเหตุแห่งความสำเร็จประโยชน์สูงสุด. เราจะไม่คำนึงถึงร่างกายและชีวิต จะบำเพ็ญศีลบารมีเท่านั้น แล้วจะอดกลั้นทุกข์เช่นนั้นในกาลนั้น ท่านแสดงไว้ดังนี้.

ก็เมื่อพระมหาสัตว์ตกอยู่ในเงื้อมมือของหมองูครบเดือนพอดี. พระมหาสัตว์อดอาหารตลอดกาลประมาณเท่านั้น. นางสุนณาแลดูสระโบกขรณีด้วยคิดว่า สามิของเราซ้าเหลือเกิน. จะมีเหตุอะไรหนอครั้นเห็นน่านมีสีแดงก็รู้ว่าสามิถูกหมองูจับจึงออกจากนาคพิภพไปใกล้จอมปลวกเห็นที่ที่พระมหาสัตว์ถูกจับและที่ที่ถูกทรมาณ จึงร้องไห้คร่ำครวญไปยังบ้านชายแดนถาม ครั้นทราบเรื่องราวแล้วก็ไปกรุงพาราณสี ยินรื่องให้อยู่บนอากาศใกล้ประตูพระราชวัง. พระมหาสัตว์กำลังฟ้อนอยู่ แหงนสู่อากาศเห็นนางสุนณา จึงละอวยเข้าตะกร้านอน.

พระราชานี้ในขณะที่พระโพธิสัตว์เข้าตะกร้า ทรงดำริว่า มีเหตุอะไร
หนอ ประทับยื่นทอดพระเนตรดูข้างโน้นข้างนี้ทรงเห็นนางสุนนยีนอยู่บน
อากาศ ตรัสถามว่า ท่านเป็นใคร ครั้นทรงทราบว่าเป็นนางนาคกัญญา
ทรงเข้าพระทัยว่า นาคราชคงเห็นนางนาคกัญญานี้ละอายเข้าตะกร้าไปโดย
ไม่ต้องสงสัย. ฤทธานุภาพตามที่ได้แสดงนี้เป็นของนาคราชเท่านั้นมิใช่ของ
หมองู จึงตรัสถามว่า นาคราชนี้มีอานุภาพมากถึงอย่างนี้ตกไปสู่มือของ
พราหมณ์นี้ได้อย่างไร ทรงสดับว่า นาคราชนี้มีศีลประพฤดิธรรมเข้าอยู่จำ
อุโบสถในวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ มอบร่างกายของตัวให้เป็นทาน นอนอยู่บน
ยอดจอมปลวกใกล้ทางหลวง. ถูกหมองูจับในที่นั้น. นาคราชนี้มีนาคกัญญา
ตั้งพันเปรียบด้วยนางเทพอัปสร. สมบัติในนาคพิภพเช่นกับสมบัติในเทว-
โลก. นาคราชนี้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก สามารถพลิกแผ่นดินทั้งสิ้นได้.
นาคราชคิดอย่างเดียวว่า ศีลของเราจักขาด จึงยอมรับทุกข์อย่างรุนแรง
เห็นปานนี้ พระราชาทรงเกิดสังเวช ทนไฉนนั้นเองได้พระราชทานทรัพย์
เป็นอันมาก ยศและความอิสระอย่างใหญ่หลวงแก่พราหมณ์ แล้วทรงให้
ปล่อยด้วยพระดำรัสว่า เอาเถิดท่านพราหมณ์ผู้เจริญขอท่านจงปล่อยนาคราช
นี้เถิด.

พระมหาสัตว์ยังเทศนาให้หายไปกับลายเพศเป็นมาณพ ปราภคจ
เทพกุมาร. แม้นางสุนนาก็ลงจากอากาศขึ้นอยู่ใกล้กับพระโพธิสัตว์นั้นถวาย

บังคมพระราชาทูลว่า ข้าแต่มหाराช ขอเชิญพระองค์เสด็จมาทอดพระเนตร
ที่อยู่ของข้าพระองค์เถิด. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

จัมเปยยกนการาช พันออกมาแล้วจึง

**ทูลกะพระราชว่า ข้าแต่พระเจ้ากาสี ขอความ
นอบน้อมจงมีแต่พระองค์ ข้าแต่ท่านผู้ยัง
แคว้นกาสีให้เจริญ ขอความนอบน้อมจงมีแต่
พระองค์ ข้าพระองค์ขอถวายบังคมแต่พระ-
องค์ ขอพระองค์พึงเห็นนิเวศน์ของข้าพระองค์.**

พระราชาทรงอนุญาตให้พญานาคกลับไปยังนาคพิภพ. พระมหาสัตว์พา
พระราชาร่วมด้วยข้าราชการไปยังนาคพิภพแสดงอิสริยยสมบัติของคน
อยู่ในนาคพิภพได้ ๒-๓ วัน จึงให้ตีกลองป่าวประกาศว่า พวกข้าราชการ
ทั้งหมดจงถือเอาทรัพย์มีเงินและทองเป็นต้นตามความต้องการ. มอบทรัพย์
ถวายพระราช ๑๐๐ เล่มเกวียน. พระมหาสัตว์ถวายโอวาทด้วยราชธรรม-
กถา ๑๐ ประการ มีอาทิว่า ข้าแต่มหाराชรรคมดาพระราชควรทรงบริจา-
ทาน. ควรรักษาศีล. ควรจัดการรักษาป้องกันคุ้มครองเป็นธรรมในกิจ
ทั้งปวงแล้วส่งเสด็จกลับ. พระราชาเสด็จออกจากนาคพิภพด้วยพระยศ
อันใหญ่เสด็จถึงกรุงพาราณสี. ได้ยินว่าตั้งแต่นั้นมาในพื้นที่ชมพูทวีปมีเงิน

และทองเป็นอันมาก. พระมหาสัตว์รักษาศีลกระทำอุโบสถกรรมทุกกึ่งเดือน
พร้อมด้วยบริษัทได้ไปบังเกิดบนสวรรค์.

หมองูในครั้งนั้นได้เป็นเทวดาในครั้งนี้. นางสุมนา ก็อมารดา
พระราहुล. อุคคเสนะ คือพระสารีบุตร. จัมเปยยกนาคราช คือพระ-
โลกนาถ. แม้ในจริยานี้พึงจะจงกล่าวถึงบารมีที่เหลือของพระมหาสัตว์นั้น
ตามสมควร. อานุภาพอันน่าอัศจรรย์ของพระโพธิสัตว์ในที่นี้มีนัยดังกล่าว
แล้วในหนหลังนั้นแล.

จบ อรรถกถาจัมเปยยกนาคจริยาที่ ๓

๔. จูฬโพิธิจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของจูฬโพิธิบริพาชก

[๑๔] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นบริพาชก
ชื่อจูฬโพิธิ มีศีลงาม เราเห็นภพโดยเป็นลิ่ง
นำกลัว จึงออกบวชเป็นดาบส นางพราหมณ์
ผู้มีผิวพรรณดั่งทองคำ ซึ่งเป็นภรรยาของเรา
แม้นางก็ได้อาศัยในวัฏฐะ ออกบวชเป็น
ตปาลีนี้ เราทั้งสองไม่มีความอาลัย ตัดพวก
พ้องขาด ไม่หวังโยในตระกูล และหมู่ญาติ
เที่ยวไปยังบ้านและนิคม มาถึงยังพระนคร
พาราณสี เราทั้งสองอยู่ ณ ที่นั้น มีปัญญา
ไม่เกี่ยวข้องในตระกูลและคณะ เราทั้งสอง
อยู่ในพระราชอุทยานอันไม่เคลื่อนกล่น สัจ
เสียง พระราชาเสด็จทอดพระเนตรพระราช-
อุทยาน ได้ทอดพระเนตรเห็นนางพราหมณ์
จึงเสด็จเข้ามาหาเราแล้วตรัสถามว่า นาง-
พราหมณ์คนนี้เป็นอะไรกับท่าน เป็นภริยา
ของใคร เมื่อพระราชาตรัสถามอย่างนี้ เราได้

ทูลแก่พระองค์ดังนี้ว่า นางพราหมณีนีมิใช่
ภริยาของอاتمภาพ เป็นผู้ประพฤติธรรม
ร่วมกัน เป็นผู้มีความสอนร่วมกัน พระราชาทรง
กำหนดหนักหน่วงในนางพราหมณีนั้น จึง
รับสั่งให้พวกราชาบุรุษจับ ทรงบีบคั้นด้วย
กำลังสั่งให้นำเข้าไปยังภายในพระนคร เมื่อ
ภริยาเก่าของเราเกิดร่วมกัน มีความสอนร่วมกัน
ถูกฉุดคร่าไป ความโกรธพึงเกิดแก่เรา เรา
ระลึกถึงศีลวัตรได้พร้อมกับความโกรธที่เกิด
ขึ้น เราข่มความโกรธได้ ณ ที่นั่นเอง ไม่ให้
มันเจริญขึ้นไปอีก ถ้าใคร ๆ พึงเอาหอกอัน
คมกริบแทงนางพราหมณีนั้น เราก็ไม่พึงทำ
ลายศีลของเราเลย เพราะเหตุแห่งโพธิญาณ
เท่านั้น เราจักเกลียดนางพราหมณีนั้น
ก็หามิได้ และเราจะไม่มีกำลังก็หามิได้ เพราะ
พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา ฉะนั้น
เราจึงรักษาศีลไว้ ฉะนี้แล.

จบ อุฬโทธิจริยาที่ ๔

อรรถกถาจุฬโฑฐจริยาที่ ๔

ฟังทราบวินิจฉัยในอรรถกถาจุฬโฑฐจริยาที่ ๔ ดังต่อไปนี้. บทว่า **จุฬโฑฐ** ชื่อว่า จุฬโฑฐท่านยกขึ้นในจริยานี้ หมายถึงอรรถภาพของปริพาชกชื่อว่ามหาโฑฐ. อนึ่ง ในชาดกนี้ไม่ฟังเห็นว่า เพราะมีมหาโฑฐที่ชายเป็นต้นของตน. บทว่า **สุสึลวา** คือมีศีลด้วยดี อธิบายว่า ถึงพร้อมด้วยศีล. บทว่า **ภวํ ทิสฺวาน ภยโต** เห็นภพโดยเป็นของน่ากลัว คือเห็นภพมีกามภพเป็นต้น โดยความเป็นของฟังกลัว. ในบทว่า **เนกขมฺมํ** นี้ ฟังเห็นว่าลบ **จ ศัพท์**. ด้วยเหตุนี้ ควรยก บทว่า **ทิสฺวาน** เข้ามาด้วยเป็น **เนกขมฺมํ ทิสฺวาน** คือเห็นเนกขัมมะ ดังนี้. บทนี้ท่านอธิบายว่า เห็นภพมีกามภพเป็นต้น แม้ทั้งปวงปรากฏโดยเป็นของน่ากลัวในสังสารวัฏ ด้วยการพิจารณาสังเวควัตถุ ๘ เหล่านี้ คือ ชาติชรา-พยาธิมรณะ อบายทุกข์. ทุกข์มีวิภวัญจะเป็นมูลในอดีต ทุกข์มีวิภวัญจะเป็นมูลในอนาคต. ทุกข์มีการแสวงหาอาหารเป็นมูลในปัจจุบัน. ละเห็นเนกขัมมะแม่ ๓ อย่างนี้ คือ นิพพาน ๑ สมถวิปัสสนาอันเป็นอุบายแห่งนิพพานนั้น ๑ และบรรพชา อันเป็นอุบายแห่งสมถวิปัสสนานั้น ๑ โดยเป็นปฏิปักษ์ต่อภพนั้นด้วยญาณจักษุอันสำเร็จด้วยการฟังเป็นต้น แล้วจึงออกจากความเป็นคฤหัสถ์อันอาภูลด้วยโทษมากมาย ด้วยการบรรพชาเป็นดาบสแล้วจึงไป. บทว่า **ทุติยิกา** คือภรรยาเก่า ได้แก่ภรรยาครั้งเป็นคฤหัสถ์. บทว่า **กนฺกสนฺนิภา** คือมีผิวดังทองคำ. บทว่า **วฏฺเฐ อนเปกฺขา**

คือมิได้อาลัยในสังสารวัฏ บทว่า **เนกขมมัม อภินิกขมิ** คือออกจาก
เรือนเพื่อเนกขัมมะ. ได้แก่บวช. บทว่า **อาลยฺหํ** ชื่อว่า **อาลย** เพราะ
เป็นเหตุให้ข้องคือตัณหา. ชื่อว่า **นिरาลย** เพราะไม่มีตัณหา. ชื่อว่า
นินฺนพนฺธุ เพราะแต่นั้นก็ตัดความผูกพันคือตัณหาในญาติทั้งหลาย. พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงถึงความไม่มีการผูกพันในการครองเรือนอย่างนี้
แล้ว บัดนี้ เมื่อทรงแสดงถึงความไม่มีแม้การผูกพันไร ๆ ของบรรพชิต
ทั้งหลาย จึงตรัสว่า **อนเปกฺขา กุเล คณ** คือไม่เกี่ยวข้องกับตระกูล
และคณะ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **กุเล** คือในตระกูลอุปัฏฐาก. บทว่า **คณ**
คือในคณะดาบส. ท่านกล่าวชนที่ถือว่าเป็นพรหมจารี. บทว่า **อุปาคมุ**
คือเราทั้งสองมาถึงกรุงพาราณสี. บทว่า **ตตฺถ** คือเขตแดนกรุงพาราณสี.
บทว่า **นิปกา** คือมีปัญญา. บทว่า **นिरากุเล** คือไม่วุ่นวายด้วยชน
ทั้งหลาย เพราะปราศจากชนเที่ยวไปมา. บทว่า **อปฺปสทฺเท** คือสงัด
เสียง เพราะปราศจากเสียงสัตว์ร้องโดยเป็นที่อยู่ของเนื้อและนกทั้งหลาย.
บทว่า **วาชุชฺชยาน** **วสามุโ** คือในกาลนั้นเราทั้งสองอยู่ในพระราช-
อุทยานของพระเจ้ากรุงพาราณสี.

ฟังทราบเรื่องราวเป็นลำดับดังต่อไปนี้ :-

ในอดีตกาล ในภัทรกัปนี้แหละ พระโพธิสัตว์จุติจากพรหมโลก บังเกิดเป็นบุตรของพรหมณ์ มีสมบัติมากตระกูลหนึ่งในกาสิคามแห่งหนึ่ง. ครั้นถึงคราวตั้งชื่อ มารดาบิดาตั้งชื่อว่า โภธิกุมาร. เมื่อโภธิกุมารเจริญวัย เขาไปสู่เมืองตักกสิลา เรียนศิลปะทุกสาขา เมื่อเขากลับมาทั้ง ๆ ที่เขาไม่ปรารถนา มารดาบิดาได้นำกุลสตรีที่มีชาติเสมอกันมาให้. แม้กุลสตรีนั้นก็ จุติจากพรหมโลกเหมือนกัน มีรูปงดงาม เปรียบด้วยเทพอัปสร แม้ทั้งสอง ไม่ปรารถนา มารดาบิดาก็ทำการอวามงคลและวิวาทมงคลให้แก่กันและกัน ทั้งสองไม่เคยมีกิเลสร่วมกันเลย. แม้มองดูกันด้วยอำนาจระคะก็มีได้มี. ไม่ต้องพูดถึงการร่วมเกี่ยวของกันละ. ทั้งสองมีศิลปะวิเศษด้วยประการฉะนี้.

ครั้นต่อมา เมื่อมารดาบิดาถึงแก่กรรม พระโพธิสัตว์กระทำฌาปนกิจ มารดาบิดาแล้วจึงเรียกภริยามากด่าว่า นางผู้เจริญ แม่นางจงครองทรัพย์ ๘๐ โกฎิ เลี้ยงชีพให้สบายเถิด. ภริยาถามว่า ท่านผู้เจริญก็ท่านเล่า. พระมหาสัตว์ตอบว่า เราไม่ต้องการทรัพย์ เราจักบวช. นางถามว่า ก็ การบวชไม่สมควรแม่แก่สตรีหรือ. พระโพธิสัตว์ตอบว่า ควรซิแม่นาง. นางตอบว่า ถ้าเช่นนั้นแม่ฉันก็ไม่ต้องการทรัพย์ ฉันจักบวชบ้าง. ทั้งสอง สละสมบัติทั้งหมดให้ท่านเป็นการใหญ่ ออกจากเมืองเข้าป่าแล้วบวช เลี้ยง ตัวด้วยผลาผลที่แสวงหามาได้อยู่ ๑๐ ปี ด้วยความสุขในการบวชนั่นเอง เทียวไปตามชนบทเพื่อต้องการเสพของมีรสเค็มและเปรี้ยว ถึงกรุงพาราณสี

โดยลำดับ อาศัยอยู่ในพระราชอุทยาน. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า
ราชอุทยาน เวสุมุโห เราทั้งสองอยู่ในพระราชอุทยาน.

อยู่มาวันหนึ่ง พระราชาเสด็จไปชมพระราชอุทยาน ครั้นเสด็จถึงที่
ใกล้ดาบสดาบสนิ ยังกาลเวลาให้น้อมไปด้วยความสุขในการบรรพชา ณ
ข้างหนึ่งแห่งพระราชอุทยาน ทอดพระเนตรเห็นปริพาชกามีรูปร่างงมย่นัก
น่าเลื่อมใสอย่างยิ่ง มีพระทัยปฏิบัติด้วยอำนาจกิเลส ตรัสถามพระโพธิสัตว์
ว่า ปริพาชกานี้เป็นอะไรกับท่าน. เมื่อพระโพธิสัตว์ทูลว่า มิได้เป็นอะไรกัน.
เป็นบรรพชิต ร่วมบรรพชากันอย่างเดียว. แต่เมื่อเป็นคฤหัสถ์ได้เป็น
ภริยาของอาตมา. พระราชาทรงดำริว่า ปริพาชกานี้มิได้เป็นอะไรกับ
พระโพธิสัตว์. แต่เมื่อครั้งเป็นคฤหัสถ์ได้เป็นภริยา. ถ้ากระไรเราจะนำ
ปริพาชกานี้เข้าไปภายในเมือง. ด้วยเหตุนี้แหละเราจักรู้การปฏิบัติของ
ปริพาชกานี้ต่อพระโพธิสัตว์. พระราชาเป็นอันธพาล ไม่อาจห้ามจิตปฏิบัติ
ของพระองค์ในปริพาชกานั้นได้ จึงรับสั่งกระษัตริย์คนหนึ่งว่า จงนำ
ปริพาชกานี้เข้าสู่ราชนิเวศน์.

ราชบุรุษรับพระบัญชาของพระราชาแล้ว กล่าวคำมีอาทิว่า อกรรม
ย่อมเป็นไปในโลก ได้พาปริพาชกาซึ่งคร่ำครวญอยู่ไป. พระโพธิสัตว์สดับ
เสียงคร่ำครวญของปริพาชกานั้น แลดูครั้งเดียวก็ได้แลดูอีก. คิดว่า
หากว่าเราจักห้าม. อันตรายจักมีแก่ศีลของเรา เพราะจิตประทุษร้ายต่อกัน

เหล่านั้น จึงนั่งรำพึงถึงศิลาบารมีอย่างเดียว. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้ว่า อูยฺยานทสฺสนํ คนฺธวา, ราชา อทฺทส พฺราหฺมณํ พระราชา
เสด็จทอดพระเนตรพระราชอุทยาน ได้ทรงเห็นนางพราหมณี เป็นอาทิ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ตฺวยฺเสสา กา กสฺส ภริยา คือ
พราหมณีคนนี้เป็นอะไรกับท่าน เป็นภริยาหรือ. หรือว่าเป็นน้องสาว
หรือเป็นภริยาของใครอื่น. บทว่า น มยฺหํ ภริยา เอสา นางพราหมณี
นี้มีใช้ภรรยาของอาตมา คือ พราหมณีนี้ถึงจะเป็นภริยาเมื่อตอนอาตมา
เป็นคฤหัสถ์ก็จริง. แต่ตั้งแต่วางแล้วมิใช่ภริยาของอาตมา. แม้อาตมาก็มิใช่
สามีของนาง. แต่ร่วมธรรม ร่วมคำสอนอันเดียวกันเท่านั้น. แม้อาตมา
ก็เป็นปริพาชก แม้หญิงนี้ก็เป็นปริพาชิกา เพราะเหตุนี้ จึงมีธรรม
เสมอกัน มีคำสอนร่วมกันด้วยคำสอนของปริพาชก. อธิบายว่า เป็นเพื่อน
พรหมจรรย์ด้วยกัน.

บทว่า ติสฺสา สารตฺตคฺธิโต พระราชาทรงกำหนดหนักหน่วง
ในนางพราหมณีนั้น. คือทรงปฏิบัติที่มีความกำหนดด้วยกามราคะ. บทว่า
คาหาเปตฺวาน เจฏฺเฏก คือรับสั่งให้ราชบุรุษจับ ทรงบังคับราชบุรุษ
ของพระองค์ให้จับปริพาชิกานั้น. บทว่า นิปฺปิพฺยนฺโต พลฺลา ทรงบีบ
คั้นด้วยกำลัง คือทรงบีบบังคับปริพาชิกานั้นผู้ไม่ปรารถนาด้วยการฉุดคร่า
เป็นต้น. อนึ่ง รับสั่งให้ราชบุรุษจับปริพาชิกาผู้ไม่ไปด้วยผลการ แล้วให้
เข้าไปภายในเมือง.

บทว่า **โศทปัตตกยา** คือหญิงที่พราหมณ์ - หลังน้ำแล้วรับไว้เป็น
ภริยา ชื่อว่า **โศทปัตตกา**. คำนี้พึงเห็นเพียงเข้าไปกำหนดโดยความเป็น
ภริยาเก่า. อนึ่ง หญิงนั้นอันมารดาบิดายกให้แก่ชายด้วยพราหมณวิवाหะ.
อนึ่ง บทว่า **โศทปัตตกยา** เป็นสัตตมวิภักตัสลงในภวลักษณะโดยภาวะ.
บทว่า **สหชตา** คือเกิดร่วมกันด้วยเกิดในบรรพชา. ดังที่พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **เอกสาสนี** คือคำสอนร่วมกัน. อนึ่ง บทว่า
เอกสาสนี นี้ เป็นปฐมวิภักตัสลงในอรรถแห่งสัตตมวิภักตัส คือในคำสอน
อันเดียวกัน. บทว่า **นยนุติยา** คือนำเข้าไป. บทว่า **โกโป เม อุปุปชช**
ความโกรธเกิดขึ้นแก่เรา คือ พราหมณ์นี้เป็นผู้มีศีล เป็นภริยาของท่านเมื่อ
ครั้งเป็นภคฤหัสถ์. ครั้นบวชแล้วเป็นน้องสาวเกิดร่วมโดยความเป็นเพื่อน
พรหมจรรย์. พราหมณ์นั้นถูกราชบุรุษจูดเข้าไปโดยพลการต่อหน้าท่าน.
ความโกรธที่นอนเนื่องอยู่ช้านาน ได้ผุดขึ้นด้วยมานะของลูกผู้ชายว่า ลูกก่อน
โพธิพราหมณ์ ท่านเป็นลูกผู้ชายเสียเปล่า. ดังนี้จะพลันเกิดขึ้นจากใจของเรา
คุณอสรพิษถูกบุรุษคนใดคนหนึ่งจูดครูดออกจากปล่องจอมปลวกแผ่แม่เบี้ย
เสียงดัง **สุสุ** ดังนี้. บทว่า **สหโกเป สมุปปนุเน** คือพร้อมกับความ
โกรธที่เกิดขึ้น. อธิบายว่า ในลำดับของความโกรธที่เกิดขึ้นนั่นเอง. บทว่า
สีลพุตมมสุสรี เราระลึกถึงศีลวัตร คือระลึกถึงศีลบารมีของตน. บทว่า
ตตฺเถว โกปี นิคฺคณฺหิ เราข่มความโกรธได้. ณ ที่นั่นเอง คือตามที่เรานั่ง
บนอาสนะนั้นนั่นเอง เราห้ามความโกรธนั้นได้. บทว่า **นาทาสี**
วทุตฺติปริ ไม่ให้มันเจริญขึ้นไปอีก คือไม่ให้มันเจริญยิ่งขึ้นไปกว่าที่เกิด

ขึ้นครั้งแรกนั้น. บทนี้ท่านอธิบายไว้ว่า เพียงเมื่อความโกรธเกิดขึ้นนั่นเอง เราบริภาษตนว่า คุณก่อนโพธิปริพาชก ท่านบำเพ็ญบารมีทั้งปวงประสงค์ จะรู้แจ้งแทงตลอด พระสัพพัญญุตญาณมิใช่หรือ. อะไรกันนี้แม้เพียงคิด ท่านยังผลเธอได้. ความผลเธอนี้ย่อมเป็นคุณความที่โคทั้งหลายประสงค์ จะไปยังฝั่งโน้นแห่งมหาสมุทรอันจมอยู่ในน้ำกรดฉะนั้น ในขณะที่ตนเอง ช่มความโกรธไว้ได้ด้วยกำลังแห่งการพิจารณา ไม่ให้ความโกรธนั้นเจริญ ด้วยการเกิดขึ้นอีก. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ยทิ นํ พราหมณี เป็นอาทิ.

บทนั้นมีเนื้อความดังต่อไปนี้ พระราชาหรือใคร ๆ อื่นเอาหอกอันคมกริบแทงนางพราหมณีปริพาชกาที่นั่น. หากตัดให้เป็นชิ้น ๆ แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ เราก็ไม่พึงทำลายคิด คือคิดบารมีของตนเลย. เพราะเหตุไร? เพราะเหตุแห่งโพธิญาณเท่านั้น คือสามารถบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ ด้วยคิดไม่ขาดในที่ทั้งปวง มิใช่ด้วยเหตุนอกเหนือจากนี้.

บทว่า น เม ธา พุราหุณฺณี เทสุธา เราจะเกลียดนางพราหมณี นั้นก็หามิได้ คือ นางพราหมณีนั้นเป็นที่เกลียดชังของเราก็หามิได้ ไม่เป็นที่รักของเราก็หามิได้ โดยประการทั้งปวง คือ โดยชาติ ด้วยโคตร โดยประกาศของตระกูล โดยมารยาท และโดยคุณสมบัติมีบรรพชาเป็นต้นที่ สะสมมานาน. ไม่มีอะไรที่จะทำให้เราไม่รักนางพราหมณีนี้. บทว่า นปี

เม พล น วิชชติ เราจะไม่มีกำลังก็หาไม่ได้ คือ กำลังของเราจะไม่มีก็หาไม่ได้. มีอยู่มากทีเดียว. เรามีกำลังคู่ข้างสาร สมบูรณ์ด้วยเร็วแรงปรารถนาอยู่สามารถจะลุกขึ้นลับปล้น แล้วบดขยี้บุรุษที่อุคนางพราหมณีนั่น แล้วจับบุรุษนั้นไปยังที่ที่ต้องการจะไปได้ ท่านแสดงไว้ดังนี้. บทว่า สพฺพญฺญุตํ ปิยํ มยฺหํ พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา คือพระสัพพัญญุตญาณเท่านั้น เป็นที่รักของเรายิ่งกว่านางปริพาชิกานั้นร้อยเท่าพันเท่า แสนเท่า. บทว่า ตสฺมา ลีลาหฺรูกุจิสุตํ คือด้วยเหตุนี้เราจึงรักษาเสียไว้.

ลำดับนั้น พระราชาไม่ทรงทำให้ชักช้าในพระราชอุทยานรีบเสด็จไปโดยเร็วเท่าที่จะเร็วได้ ตรัสให้เรียกนางปริพาชิกานั้นมาแล้วทรงมอบยศให้เป็นอันมาก. นางปริพาชิกานั้นกล่าวถึงโทษของยศ คุณของบรรพชา และความที่ตนและพระโพธิสัตว์ละกอง โภคสมบัติ อันมหาศาล แล้วบวชด้วยความสังเวช. พระราชา เมื่อไม่ทรงได้นางนั้นสมพระทัยโดยอุบายใด ๆ จึงทรงดำริว่า ปริพาชิกานี้ มีศีล มีกัลยาณธรรม แม้ปริพาชกนั้น เมื่อปริพาชกานี้ถูกอุคนามาก็มิได้แสดงอาการผิดปกติแต่อย่างใดเลย. ไม่คำนึงถึงอะไรทั้งหมด. การทำสิ่งผิดปกติในผู้มีคุณธรรมเห็นปานนี้ ไม่สมควรแก่เราเลย. เอาดิดเราจะพาปริพาชกานี้ไปยังอุทยานแล้วขอมาปริพาชกานี้และปริพาชกนั้น. ครั้นพระราชาทรงดำริอย่างนี้แล้วรับสั่งกระราชบุรุษว่า พวกเจ้าจงนำปริพาชกานี้มายังอุทยาน พระองค์เองเสด็จไปก่อน ทรงเข้าไปหา

พระโพธิสัตว์ตรัสถามว่า ท่านบรรพชิตผู้เจริญ เมื่อข้าพเจ้านำปริพาชกา
นั้นไปพระคุณท่านโกรธหรือเปล่า. พระมหาสัตว์ถวายพระพรว่า :-

ความโกรธเกิดแก่อาตมาแต่ไม่ปล่อย

ออก อาตมาจะไม่ปล่อยออกตราบเท่าชีวิต

อาตมาจะห้ามทันที เหมือนฝนตกหนึ่งท่าน

เสียซึ่งฐลีนันต์ดังนี้.

พระราชากรันศดับตั้งนั้นแล้วทรงดำริว่า ปริพาชกนี้กล่าวหมายถึง
ความโกรธอย่างเดียว หรืออะไรอื่นมีศีลปะเป็นต้น จึงตรัสถามต่อไปว่า :-

อะไรเกิดแก่พระคุณท่าน พระคุณท่าน

ไม่ปล่อย พระคุณท่านไม่ปล่อยอะไรตลอด

ชีวิต พระคุณท่านห้ามความโกรธนั้นอย่างไร

ดูจฝนตกหนักห้ามฐลีนันต์ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อุปปชฺช** เกิดขึ้นแล้ว คือ ความโกรธ
เกิดขึ้นครั้งเดียว ไม่เกิดอีก. บทว่า **น มุจฺจิตฺต** ไม่ปล่อย คือไม่ปล่อย
ออกด้วยให้เกิดกายวิการและวจีการ. อธิบายว่า ไม่ปล่อยความโกรธนั้น
ให้เป็นไปในภายนอก. บทว่า **รชฺ ว วิปฺลว ฐลฺล** ความว่า อาตมาระงับ

ความโกรธนั้น ห้ามไว้ เหมือนสายฝนในมิใช่ฤดูกาลตกอย่างหนักจรัลดิ
อันเกิดขึ้นในเดือนสุดท้ายของฤดูร้อนเป็นปกติ ฉะนั้น.

ลำดับนั้น พระมหาบุรุษเมื่อจะประกาศโทษของความโกรธ โดย
ประการต่าง ๆ แต่พระราชานั้น จึงแสดงธรรมด้วยคาถาเหล่านี้ว่า :-

เมื่อความโกรธใดเกิดขึ้น ย่อมไม่เห็น
ประโยชน์ เมื่อความโกรธไม่เกิดย่อมเห็น
เป็นอย่างดี. ความโกรธนั้นเป็นโคจรของตน
ไร้ปัญญา เกิดขึ้นแก่อาตมา อาตมาใช่ปล่อย
ออก. เหล่ามิตรผู้แสวงหาทุกข์ ย่อมยินดี
ด้วยความโกรธใดที่เกิดแล้ว ความโกรธนั้น
เป็นโคจรของคนไร้ปัญญา เกิดขึ้นแล้วแก่
อาตมา อาตมาไม่ปล่อยออก. อนึ่ง เมื่อ
ความโกรธใดเกิดขึ้นบุคคลย่อมไม่รู้ถึง
ประโยชน์ตน ความโกรธนั้นเป็นโคจรของ
คนไร้ปัญญา เกิดขึ้นแก่อาตมา อาตมาไม่
ปล่อยออก.

บุคคลถูกความโกรธใดครอบงำ ย่อม
ละกุศลธรรมกำจัดประโยชน์แม้นมุลออกไป
เสีย. มหาบพิตรความโกรธนั้น เป็นเสนาของ
ความน่ากลัว มีกำลังย่ำยีสัตว์ อาตมาไม่
ปล่อยออกไป.

เมื่อไม้ถูกไฟ ไฟย่อมเกิด. ไฟย่อมเผา
ไม้นั้น. เพราะไฟเกิดแต่ไม้. เมื่อคนปัญญา
อ่อน โง่ เชื้อ ความโกรธย่อมเกิดเพราะความ
ฉุนเฉียว คนพาลเมื่อนั้นก็ย่อมถูกความโกรธ
นั้นเผาผลาญ ความโกรธย่อมเจริญแก่ผู้ใด
เหมือนไฟที่หญ้าและไม้ ยศของผู้นั้นย่อม
เสื่อมเหมือนดวงจันทร์ในวันข้างแรม ฉะนั้น.

ความโกรธของผู้ใดสงบ เหมือนไฟไม่
มีเชื้อ ยศของผู้นั้นย่อมเต็มเปี่ยมเหมือน
ดวงจันทร์ในวันข้างขึ้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า น ปสฺสติ คือแม้ประโยชน์ตนก็ไม่เห็น
ไม่ต้องพูดถึงประโยชน์ผู้อื่นละ. บทว่า สาธุ ปสฺสติ คือย่อมเห็นทั้ง

ประโยชน์ตน ทั้งประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสอง โดยชอบนั่นเอง.
บทว่า **ทุมเมธโคจโร** คือเป็นวิสัยของคนไร้ปัญญา หรือเป็นโคจรที่ไร้ปัญญา หรือมีเชื้อไฟเป็นอาหาร เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า **ทุมเมธโคจโร**.
บทว่า **ทุกขเมลิโน** คือปรารถนาทุกข์. บทว่า **สทตถัม** คือความเจริญอันเป็นประโยชน์ของตน. บทว่า **ปรกฺกเร** คือพื้งนำออกไป ทำให้หมดไป. บทว่า **ส ภิมเสโน** ความโกรธนั้นเป็นเสนาของความน่ากลัว คือความโกรธนั้นประกอบด้วยเสนาของกิเลสใหญ่ให้เกิดความน่ากลัว. บทว่า **ปมทุทฺติ** คือมีปกติข้ายีสัตว์ทั้งหลายด้วยความมีกำลัง. บทว่า **น เม อมฺจฺจ** คือความโกรธนั้นไม่ได้ซึ่งความพ้นไปจากสำนักของเรา. เราทรมานไว้ในภายในนั่นเอง. อธิบายว่า ทำให้หมดพยศ. หรือว่าตั้งใจด้วยความเป็นนมสั้ครุ่หนึ่งคุณ้านม ฉะนั้น.

บทว่า **มณฺณมานสุมี** คือสีไม้เอาไฟ. ปาฐะว่า **มณฺณมานสุมี** บ้าง.
บทว่า **ยสุมา** คือแต่ไม้ใด. บทว่า **คินิ** คือไฟ. บทว่า **พาลสุต** **อวิขานโต** คือคนพาล คนโง่. บทว่า **สารมฺภา ชายเต** เกิดเพราะความฉุนเฉียว คือความโกรธย่อมเกิดเพราะความฉุนเฉียว อันมีลักษณะท่ามากเกินไป เหมือนไฟเกิดเพราะไม้สีไฟฉะนั้น. บทว่า **สปี เตเนว** คือคนพาลเมื่อนั้นย่อมถูกความโกรธเผา เหมือนไม้ถูกไฟฉะนั้น. บทว่า **อนินฺโร ฐมฺเกตฺว** คือจุดไฟไม่มีเชื้อฉะนั้น. บทว่า **ตสุต** คือยศ ที่ได้แล้วย่อมเพิ่มพูนต่อ ๆ ไปแก่บุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยความอดกลั้นนั้น.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๕ ภาค ๓ - หน้าที่ 290

จึงเสด็จเข้าไปหา การตั้งจิตบำเพ็ญประโยชน์และถวายคำสั่งสอน ด้วย
ประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภพหน้า. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้ว่า :-

เอวํ อจฺจริยา เหตุ ๗๑๑ ฌมฺมสุตฺต อหุฌมฺมโต

มีใจความดังได้กล่าวแล้วข้างต้น.

จบ อรรถกถาพุทธจริยาที่ ๔

๕. มหิสรราชจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของพระยากระบือ

[๑๕] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นกระบือ
เที่ยวอยู่ในป่าใหญ่ มีกายอ้วนพี มีกำลังมาก
ใหญ่โต คุนากลัวพิลึก ประเทศไร ๆ ในป่า
ใหญ่นั้นอันเป็นที่อยู่ของฝูงกระบือ มีอยู่ที่เจ็อม
เขากดี ที่ชอกห้วยธารเขากดี ที่โคนไม้ก็ดี
ที่ใกล้บึงก็ดี เราเที่ยวไปในที่นั้น ๆ เมื่อเรา
เที่ยวไปในป่าใหญ่ ได้เห็นสถานที่อันเจริญ
เราจึงเข้าไปสู่ที่นั้น แล้วยืนพักอยู่และนอนอยู่
ครั้งนั้น ลิงป่าผู้ลามก หลุดหลิก ล้อกแล็ก
มา ณ ที่นั้น ถ่ายอุจจาระปัสสาวะรดเราที่คอ
ที่หน้าผาก ที่คิ้ว ย่อมเบียดเบียนเราวันหนึ่ง
ครั้งหนึ่ง วันที่ ๒ วันที่ ๓ แม้วันที่ ๔ ก็วัน
ละครึ่ง เราจึงเป็นผู้อันลึงนั้นเบียดเบียนตลอด
กาลทั้งปวง เทวดาเห็นเราถูกลิงเบียดเบียน
ได้กล่าวกะเราดังนี้ว่า ท่านจงยังลึงลามกตัวนี้
ให้ฉิบหายตายนโหงเสีย ด้วยเขาและกีบเถิด

เมื่อเทวดากล่าวอย่างนี้ในครั้งนั้นแล้ว เราได้
ตอบเทวดานั้นว่าเหตุไร ท่านจะให้เราเป็น
ซากศพอันลามกไม่เจริญเล่า ถ้าเราฟังโกรธ
ต่อสิ่งนั้น เราก็จึงเป็นผู้เลวกว่ามัน ศีลของ
เราก็จึงแตก และวิญญูชนทั้งหลายก็จะฟัง
ติเตียนเรา เราเป็นผู้บริสุทธฺิ์ ตายด้วยความ
บริสุทธฺิ์ ยังประเสริฐ ว่าเป็นอยู่ที่น่า
ละอายเสียอีก อย่างไรเราจักเบียดเบียนผู้อื่น
แม้เพราะเหตุแห่งชีวิตเล่า บุคคลผู้มีปัญญา
อดกลั้นคำดูหมิ่นในเพราะของคนเลว คน
ปานกลางและคนชั้นสูง ย่อมได้ดังนี้ตามใจ
ปรารถนา ฉะนี้แล.

จบ มหิตสราชจริยาที่ ๕

อรรถกถามหิตสราชจริยาที่ ๕

ฟังทราบวินิจฉัยในอรรถกถามหิตสราชจริยาที่ ๕ ดังต่อไปนี้. บทว่า
มहींโส ปวนจารโก โยชนาแก้วว่าในเวลาเมื่อเราเป็นกระเบื้องปาที่ขยวอยู่ใน
ปาใหญ่. บทว่า ปวทุตถกาโย มีกายอ้วนพี คือมีกายเติบโตใหญ่ด้วยวัย

สมบุรณ์และด้วยความอ้วนของอวัยวะน้อยใหญ่. บทว่า พลวา คือมีกำลังมาก สมบุรณ์ด้วยเร็วแรง. บทว่า มหฺนุโต คือมีร่างใหญ่. นัยว่ากายของพระโพธิสัตว์ในครั้งนั้นประมาณเท่าช้างหนุ่ม. บทว่า กิมทสฺสโน คุนฺถกัถฺวพิลลิก คือคุนฺถกัถฺวเพราะให้เกิดความกลัวแก่ผู้ไม่รู้จักคิด เพราะร่างใหญ่โตและเพราะเป็นกระบือป่า. บทว่า ปพฺภฏาเร คือที่จอมเขามิหินย่อย. บทว่า ทกาสเย คือที่ใกล้บึง. บทว่า โทเตตถุ จานํ คือในป่าใหญ่อันเป็นถิ่นที่อยู่ของกระบือป่า. บทว่า ตหิ ตหิ คือในป่านั้น ๆ. บทว่า วิจรนุโต คือเที่ยวไปเพื่อหาความผาสุกในการอยู่. บทว่า จานํ อทุกทส ภทฺทกํ ได้เห็นสถานที่อันเจริญ คือเมื่อเราเที่ยวไปอย่างนี้ได้เห็นสถานที่โคนไม้อันเป็นที่เจริญในป่าใหญ่นั้น เป็นความผาสุกของเรา. ครั้นเห็นแล้วเราจึงเข้าไปยังที่นั้น ยืนและนอน หาอาหารในตอนกลางวันแล้วไปยังโคนต้นไม้ที่นั้น ยังกาลเวลาให้ล่วงไปด้วยการยืนและการนอน. ท่านแสดงไว้ดังนี้.

ได้ยินว่า ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์ บังเกิดในกำเนิดกระบือในหิมวันตประเทศ ครั้นเจริญวัย สมบุรณ์ด้วยเร็วแรงมีร่างใหญ่ประมาณเท่าช้างหนุ่มเที่ยวไปตามเชิงเขา เจื่อมเขา ซอกเขา ป่าและห้วยเป็นต้น เห็นโคนต้นไม้ใหญ่น่าสบายต้นหนึ่ง หาอาหารแล้วก็มาอาศัยอยู่ที่โคนต้นไม้ที่นั้นในเวลากลางวัน. ครั้งนั้นมีลิงลามกตัวหนึ่งลงจากต้นไม้ขึ้นหลังพระมหาสัตว์ ถ่ายอุจจาระปัสสาวะรด จับเขาโหนตัว จับหางเล่น

ห้อยโหน. พระโพธิสัตว์ไม่สนใจการทำนาคของลึงนั้น เพราะถึงพร้อมด้วย จันดี เมตตาและความเอ็นดู. ลึงยังกำริบทำอย่างนั้นบ่อย ๆ. ดังที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **อเถตุถ กปิ มาคนุตฺวา** คือลึงมา ณ ที่นั้น. **ม** อักษรเป็นบทสนธิ. บทว่า **ปาโป** คือลามก. บทว่า **อนริโย** คือ ลึงนั้นแหละแหละด้วยความประพฤติ ในความเสื่อมและด้วยไม่ประพฤติในความเจริญ อธิบายว่ามีมารยาทเลว. บทว่า **ลหุ** คือ ล่อกล่อก. บทว่า **ขนฺธ** คือที่ดำคอ. บทว่า **มุตฺเตติ** คือถ่ายปัสสาวะ. บทว่า **โอหนติ** คือถ่ายอุจจาระ. บทว่า **ตํ** คือ **มํ** ได้แก่ เราผู้เป็นกระบือในครั้งนั้น.

บทว่า **สกิมฺปิ ทวสํ** คือ เบียดเบียนเราวันหนึ่งบ้างตลอดกาล ทั้งปวงบ้าง. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **ทฺฐเสติ มํ สพฺพกาลํ** เบียดเบียนเราตลอดกาลทั้งปวง. คือไม่เบียดเบียนเราเพียง ๒ วัน ๓ วัน ๔ วัน ที่แท้เบียดเบียนเราด้วยการถ่ายปัสสาวะเป็นต้นแม้ตลอดกาลทั้งปวง. ท่านแสดงไว้ว่า ลึงนั้นขึ้นหลังเราในเวลาที่จะถ่ายปัสสาวะเป็นต้นเท่านั้น. บทว่า **อุปทฺทโต** คือเบียดเบียน. อธิบายว่าเราถูกลึงนั้นเบียดเบียนด้วยการห้อยโหนเป็นต้นที่เขา ด้วยการเอาของสกปรกมีปัสสาวะเป็นต้นมา และด้วยรดน้ำปนเปือกตมและฝุ่นล้างหลายครั้งที่ปลายเขา และปลายหางเพื่อนำสิ่งสกปรกออก. บทว่า **ยกุโข** คือเทวดาที่สิงสถิตอยู่บนต้นไม้. บทว่า **มํ** **อิทมพฺรวิ** คือเทวดาที่สิงสถิตอยู่บนต้นไม้ เมื่อจะประกาศเนื้อความนี้ว่า

๑. ในอรรถกถาเป็น โอทเทติ.

ท่านมหิสราชเพราะเหตุไรท่านจึงอดทนความแค้นของลิงชั่วนี้ได้อยู่ได้ จึงได้กล่าวคำนี้กะเราว่า ท่านจงยังลิงตามกตัวนี้ให้ฉิบหายเสียด้วยเขาและกีบเถิด.

บทว่า เอวํ วุตฺเต ตทา ยกุเช คือเมื่อเทวดากล่าวอย่างนี้ในกาลนั้นแล้ว. บทว่า อหํ ตํ อิทมฺพรวี คือเราได้กล่าวตอบกะเทวดานั้นผู้กล่าวอยู่. บทว่า กุณฺเปณ คือด้วยชากศพเพราะเป็นลึงน่าเกลียดอย่างยิ่งของคนตีมีชาติสะอาดด้วยการไหลออกแห่งอสุจิ คือกิเลสและเพราะเป็นเช่นกับชากศพ ด้วยมีกลิ่นเหม็นฟุ้งไป. บทว่า ปาเปณ คือ ตามกด้วยการฆ่าสัตว์. บทว่า อนริเยณ ท่านแสดงไว้ว่า ท่านเทวดาเพราะเหตุไรท่านจึงแค้นเราด้วยสิ่งอันไม่เจริญ เพราะเป็นกรรมของตนเลวมีพรานเนื้อเป็นต้น ผู้ไม่เจริญไม่ใช่คนดี ถ้อยคำที่ท่านกล่าวชักชวนเราในความชั่วนั้นไม่สมควรเลย.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงประกาศโทษในกรรมอันลามกนั้น จึงตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า ยทิหํ ดังนี้.

บทนั้นมีความดังต่อไปนี้ ท่านเทวดาผู้เจริญ พิว่าเราโกรธลิงนั้น. เราก็เลวกว่ามัน. เพราะลิงนั้นเป็นลึงพา เป็นลึงเลว ด้วยไม่ประพฤติธรรม. หากเราพึงประพฤติธรรมลามกอันมีกำลังกว่าลิงนั้น. เราก็จะพึงเป็นผู้ลามกกว่าลิงนั้นด้วยเหตุนั้นมีใช่หรือ. ข้อที่เรารู้โลกนี้โลกหน้าอย่างดียิ่ง แล้วดำรงอยู่ได้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่นโดยส่วนเดียวเท่านั้น พึง

ประพดดิธรรมลามกเห็นปานนั้นมิใช่ฐานะที่จะมีได้. มิอะไรยิ่งไปกว่านั้นอีก.
มีซิ. บทว่า **สีลญจ เม ปภุชเชยฺย** ศีลของเราที่จะพึงแตก คือ เราพึง
ทำความลามกเห็นปานนั้น. ศีลบารมีของเราจะพึงแตก. บทว่า **วิญญจ**
ครหฺยฺยู มํ คือ เทวดาและมนุษย์ผู้เป็นบัณฑิตจะพึงติเตียนเราได้ว่า พ่อแม่
พี่น้องทั้งหลาย จงดุพระโพธิสัตว์นี้เที่ยวแสวงหาโพธิญาณ ได้ทำความชั่ว
เห็นปานนี้แล้ว.

บทว่า **หีพิตา ชีวิตา วาปี. วา ศัพท์** เป็นอวธารณะ. อธิบายว่า
ตายด้วยความบริสุทธิ์ คือ เป็นผู้ที่มีศีลบริสุทธิ์ยังประเสริฐ อุดมดีกว่ามีชีวิต
อยู่ ถูกวิญญูชนทั้งหลายติณินินทาด้วยประการฉะนี้. บทว่า **กฺยาหํ**
ชีวิตเหตุปี, กาทามิ พรฺเหรณํ อย่างไรก็ตามเรจักเบียดเบียนผู้อื่นแม้เพราะเหตุ
แห่งชีวิตเล่า คือ เมื่อเรารู้อยู่อย่างนี้เรจักทำการเบียดเบียนสัตว์อื่น เอา
ชีวิตของเราเป็นเดิมพันได้อย่างไรเล่า อธิบายว่า ไม่มีเหตุในการทำความ
เบียดเบียนนี้.

กระเบื้องกล่าวว่า ลิงนี้สำคัญสัตว์อื่นว่า เป็นเหมือนเรจักทำอนาจาร
อย่างนี้. แต่นั้นกระเบื้องที่ดุจกฆ่าลิงที่ทำไปอย่างนั้นเสีย. การตายของลิงนี้
ด้วยสัตว์อื่นจักเป็นอันพ้นจากทุกข์และจากการฆ่าสัตว์ของเรา.

ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

สิ่งนี้จะสำคัญสัตว์อันเป็นเหมือนเรา จัก
ทำอย่างนี้ แม่แก่สัตว์อื่นบ้าง. สัตว์เหล่านั้น
จัดฆ่าลงนั้นเสีย. ความตายของสิ่งนั้นจักเป็น
อันพ้นเราไปดังนี้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า มเมวายํ ตัดบทเป็น มํ อิว อัย . บทว่า
อนุญเจปิ คือ แม่แก่สัตว์เหล่าอื่น. บทที่เหลือมีความดังได้กล่าวแล้ว

บทว่า หินมขุณฺณิมอุกกุฏฺฐเจ คือ เป็นนิमितในเพราะของตนแล้ว
คนปานกลางและคนชั้นสูง. บทว่า สทฺทฺโต อวฺมานิตํ คือ ออกคั่นคำ
คูหมีนเหยียดขามที่คนเหล่านั้นมิได้จำแนกไว้เป็นไปแล้ว. บทว่า เอว
ลภติ สบฺปญฺโญ คนมีปัญญามิได้ทำการจำแนกในคนเลวเป็นต้นอย่างนี้
เข้าไปตั้งขันติ เมตตาและความเอ็นดูไว้ ออกคั่นความผิดนั้น เพิ่มพูนศีล
บารมีเป็นต้น ย่อมได้คือแทงตลอดสัพพัญญุตญาณ ตามใจปรารถนา คือ
ตามต้องการ. ความปรารถนาของเขานั้นอยู่ไม่ไกลนัก ด้วยประการฉะนี้.

พระมหาสัตว์เมื่อจะประกาศอริยาศัษย์ของตนอย่างนี้ จึงแสดงธรรม
แก่เทวดา. กระเบื้องนั้นล่วงไป ๒-๓ วัน ก็ได้ไปที่อื่น. กระเบื้องคู่อื่นได้
ไปตั้งหลักฐานอยู่ ณ ที่นั้นเพราะเป็นที่อยู่สบาย. สิ่งซึ่งสำคัญว่ากระเบื้องคู่นี้
ก็คือกระเบื้องคู่นั้นนั่นเองจึงขึ้นหลังกระเบื้องคู่นั้น แล้วได้ทำอนาจารในที่นั้น
อย่างเดียวกัน. กระเบื้องคู่นั้นจึงสลัดลงให้ตกลงบนพื้นดินเอาเขาชีวิตที่
หัวใจ เอาเท้าเหยียบจนแหลกเหลวไป.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๕ ภาค ๓ - หน้าที่ 298
มหิสราษในครั้งนั้น พระโลกนาถในครั้งนี้.

แม้ในมหิสราษสะจूरियานี้ พึงเจาะจงกล่าวถึงบารมีที่เหลือของพระ-
โพธิสัตว์นั้นตามสมควร โดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล. อนึ่งพึงทราบ
คุณานุภาพของพระมหาสัตว์ในจूरियานี้ คือในหัตถินาคจूरिया ภูริทัตตจूरिया
จัมเปยจूरिया และนาคราชจूरिया.

จบอรรถกถามหิสราษจूरियाที่ ๕

๖. รุรัมภิจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของพระยาเน้อ

[๑๖] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นพระยาเน้อ ชื่อรุรัมภี มีขนสีเหลืองคล้ายหลอมทองคำ ประกอบด้วยศีลอันบริสุทธิ์ยิ่ง เราเข้าไปอาศัยอยู่ ณ ประเทศนารีนรมย์ เป็นรมณีสถาน สว่างเจียบปราศจากมนุษย์ เป็นที่ยินดีแห่งใจ ไกลฝั่งคงคา ครั้งนั้น บรูษถูกเจ้าหน้ทวงถาม จึงโดดลงในแม่น้ำ ในกระแสน้ำข้างเหนือ ด้วยคิดว่าเราจะเป็นหรือตายก็ตามที เขาถูกกระแสน้ำพัดไปในแม่น้ำใหญ่ ตลอดคืน ตลอดวัน ร้องไห้คร่ำครวญขอความช่วยเหลือ ลอยไปในท่ามกลางคงคา เราฟังเสียงของเขาผู้ร้องไห้คร่ำครวญขอความช่วยเหลือแล้ว ไปยืนอยู่ที่ฝั่งคงคา ได้ถามว่า ท่านเป็นใคร เขาอันเราถามแล้ว ได้แจ้งเหตุของตนในกาลนั้นว่า เราเป็นผู้ถูกเจ้าหน้ทำให้สะดุ้งกลัว จึงเล่นมายังมหา-
นทีนี้ เราทำความกรุณาแก่เขา สละชีวิตของเรา

ว่านำไปนำเขามาในเวลากลางคืนข้างแรม เรา
รู้ว่า เขาหายเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าแล้วได้
กล่าวกะเขาดังนี้ว่า เราจะขอพรของท่านสักข้อ
หนึ่ง คือท่านอย่าบอกเราแก่ใคร ๆ เขาไปยัง
พระนครแล้ว พระราชาตรัสถาม จึงกราบทูล
เพราะต้องการทรัพย์ เขาได้พาพระราชาเข้ามา
ยังที่อยู่ของเรา เรากราบทูลเหตุการณ์ทุกอย่าง
แต่พระราชา พระราชาทรงสดับคำของเราแล้ว
ทรงสอดดูศรจะยิงบุรุษนั้น ตรัสว่า เราจักฆ่า
คนลามกผู้ประทุษร้ายมิตรเสียในที่นี้แหละ เรา
ตามรักษาคนประทุษร้ายมิตรนั้น ได้มอบตน
ของเราถวายว่า ข้าแต่มหाराชา ขอได้ทรงโปรด
งดก่อนเถิดพระเจ้าข้า ข้าพระบาทจะกระทำ
ตามพระราชประสงค์ของพระองค์ เราตาม
รักษาศีลของเรา ไม่ใช่เราตามรักษาชีวิตของเรา
เพราะในกาลนั้น เราเป็นผู้มีศีลเพราะเหตุแห่ง
โพธิญาณนั่นเอง ฉะนี้แล.

จบ รุรัมภิจริยาที่ ๖

อรรถถถารุรัมภิกษราชจริยาที่ ๖

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถถถารุรัมภิกษราชจริยาที่ ๖ ดังต่อไปนี้. บทว่า
สตฺตกนทสนฺนิโ คือมีขันธ์สี่เหลี่ยมคล้ายหลอมทองคำใส่เข้าไปในไฟ โดย
ปราศจากสีด้าตลอดตัว. บทว่า มิคราชา รุรุ นาม คือมีชื่อโดยสัญญาชาติว่า
รุรัมภิกษราชโดยเชื้อชาติว่า รุรุ อธิบายว่า เป็นราชาแห่งเนื้อทั้งหลาย. บทว่า
ปรมสึลลสมาหิต คือตั้งมั่นอยู่ในศีลอันอุดม พึงทราบเนื้อความในบทนี้
อย่างนี้ว่าศีลบริสุทธิ์และมีจิตตั้งมั่น หรือมีจิตตั้งมั่น โดยชอบในศีลอันบริสุทธิ์.

ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์บังเกิดในกำเนิดเนื้อชื่อว่า รุรุ ผิวในร่างกาย
ของเนื้อนั้นมีสีเหมือนแผ่นทองคำที่เผาแล้วขัดเป็นอย่างดี เท่าทั้ง ๔ จุฉาบ
ด้วยครั่ง หางจุฉาบงามรี เขามีสีเหมือนพวงเงิน ตาคู่ก่อนแก้วมณีที่ขัดดี
แล้ว ปากจุฉกกลีหิ้งหุ้มผ้ากำพลสีแดงสอดตั้งไว้. เนื้อนั้นละความคลุกกลี
ประสงค์จะอยู่อย่างสงบ จึงทิ้งบริวารอยู่ผู้เดียวเท่านั้น ในป่าใหญ่สะพรั่งด้วย
ดอกไม้บานปนต้นสาละนำรินรมย์ใกล้แม่น้ำคงคา. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้ว่า :-

เราเข้าไปอาศัยอยู่ ณ ประเทศที่นำรินรมย์

เป็นรมณีสถาน สงัดเจียบปราศจากมนุษย์

เป็นที่ยินดีแห่งใจใกล้ฝั่งคงคา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า รมเม ปเทเส คือในอรัญญประเทศ
นำรินรมย์ เพราะประกอบด้วยภูมิภาคลีขาวปนทราย เช่นกับพ่นแก้วมุกดา

ด้วยพื้นป่าอันมีหญ้าเขียวสดออกจืดอย่างสนิท ด้วยพื้นศิลาวิจิตรด้วยสีต่าง ๆ
คุดปูไว้อย่างสวยงาม และด้วยสระมีน้ำใสสะอาดคุดกองแก้วมณี และเพราะ
ปกคลุมด้วยดินชาติ สัมผัสอ่อนนุ่มโดยมากสีแดงคล้ายสีแมลงค่อมทอง
บทว่า **รมมณีเย** คือเป็นรมณีสถาน ทำให้เกิดความยินดีแก่ชนผู้เข้าไป
ณ ที่นั้น เพราะงดงามด้วยป่าหนาทึบ มีกิ่งก้านสาขาปกคลุมล้วนแล้วไปด้วย
ดอกไม้ ผลไม้และหน่อไม้ หมุ่นกนานาชนิดส่งเสียงร้องแข่งแซ่ รุ่งเรือง
ไปด้วยต้นไม้เถาวัลย์และป่าหลายอย่างโดยมาก ก็มีมะม่วงต้นสาละไพโรสถ์
ประดับ. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ในรุกรุมิคราชชาดกว่า :-

ในไพโรสถ์นั้น มีมะม่วง และดอก

สาละบาน ดารดาษไปด้วยแมลงค่อมทอง. ณ

ที่นี่ มิคราชนั้นอาศัยอยู่.

บทว่า **วิวิตุเต** คือว่างเปล่าจากคนอยู่. บทว่า **อมนุสสุเต** คือ
ปราศจากมนุษย์ เพราะไม่มีมนุษย์สัญจรไปมา ณ ที่นั้น. บทว่า **มโนรม**
ชื่อว่า **มโนรม** เพราะเป็นที่ยินดีแห่งใจโดยเฉพาะของผู้ต้องการความสงบ
ด้วยคุณสมบัติตามที่กล่าวแล้ว.

บทว่า **อถ** ในบทว่า **อถ อุปริงคฺกาย** นี้ เป็นนิบาตลงในอธิการะ
คือเหตุเกิดขึ้น ท่านแสดงไว้ว่า ด้วยเหตุนั้นเมื่อเราอยู่อย่างนั้นในที่นั้น
จึงเกิดเหตุนี้ขึ้น. บทว่า **อุปริงคฺกาย** คือบนกระแสม่น้ำคองคา. บทว่า
ธนิกเห **ปริปีพิโต** คือบุรุษถูกเจ้าหน้ทวง ไม่สามารถไ้หนีได้.

มีเรื่องเล่าว่า เศรษฐีชาวกรุงพาราณสีคนหนึ่ง ไม่ให้บุตรของตน
เล่าเรียนศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยคิดว่า บุตรนี้เรียนศิลปะจักลำบาก.
บุตรเศรษฐีไม่รู้อะไร ๆ นอกจากขับร้อง ประโยมดนตรี ฟ้อนรำ เกี้ยวกิน
และบริโภคนม. เมื่อบุตรเจริญวัยมารดาบิดาก็หาภรรยาที่สมควรให้มอบทรัพย์
ให้กัลลึงแก่กรรม. บุตรเศรษฐีห้อมล้อมด้วยนักเลงหญิงนักเลงสุราทำลาย
ทรัพย์ทั้งหมดด้วยอบายมุขต่าง ๆ กู้หนี้ยืมสินในที่นั้น ๆ ไม่สามารถจะใช้หนี้
ได้ เมื่อถูกเจ้าหนี้ยทวงจึงคิดว่า ประโยชน์อะไรด้วยชีวิตของเรา. เกิดมาด้วย
อัฐภาพันนั้น เมื่อยังนี้ก็เหมือนเป็นอย่างอื่น. ตายเสียดีกว่า จึงบอกเจ้าหนี้
ทั้งหลายว่า พวกท่านจงเอาใบกู่หนี้มา. เรามีทรัพย์อันเป็นของตระกูลฝังไว้ที่
ฝังแม่น้ำคงคา. เราจักให้ทรัพย์นั้นแก่พวกท่าน. เจ้าหนี้ทั้งหลายก็ไปกับเขา.
บุตรเศรษฐีทำเป็นบอกที่ฝังทรัพย์ว่า ทรัพย์ฝังไว้ตรงนี้ ๆ. คิดว่า ด้วยอาการ
อย่างนี้เราจักพ้นหนี้ จึงหนีไปโคคน้ำ. บุตรเศรษฐีนั้นลอบไปตามกระแสน้ำ
อันเชี่ยว ร้องขอความช่วยเหลือ. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ครั้งนั้นบุรุษถูกเจ้าหนี้ยทวงถาม จึงโดดลง
ในแม่น้ำ ในกระแสน้ำข้างเหนือ ด้วยคิด
ว่า เราจะเป็นหรือตายก็ตามที เราถูกกระแสน้ำ
พัดไปในแม่น้ำใหญ่ ตลอดคืนตลอดวัน
ร้องให้คร่ำครวญขอความช่วยเหลือ ลอยไปใน
ท่ามกลางคงคา ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ชีวามิ वा मरामि वा ความว่าบุรุษนั้นตกลงไปในกระแสแม่น้ำนี้ คิดว่าเราจะเป็นหรือตายก็ตามที. อธิบายว่า เราจะมีชีวิตอยู่หรือตายในแม่น้ำนี้ก็ตามเถิด. แม้โดยประการทั้งสองอย่าง จะไม่มีการเบียดเบียนของเจ้าหนี้ ดังนี้. บทว่า มชฺเณ คงคยฺ คจฺจติ ลอยไปในท่ามกลางแม่น้ำ คือบุรุษนั้นลอยไปในแม่น้ำตลอดวันและคืน เพราะยังรักชีวิตอยู่ยังไม่ถึงที่ตาย จึงกลัวมรณภัย ร้องขอความช่วยเหลือ ลอยไปตามห้วงน้ำในท่ามกลางแม่น้ำ.

ครั้งนั้นพระมหาบุรุษ ได้ยินเสียงของบุรุษนั้นร้องขอความช่วยเหลือในตอนเที่ยงคืน ได้ยินเป็นเสียงมนุษย์ คิดว่า เมื่อเรายังอยู่ในที่นี้ บุรุษอย่าตายเลย. เราจักช่วยชีวิตเขา จึงออกจากพุ่มไม้ที่นอนอยู่ไปยังฝั่งแม่น้ำ กล่าวว่า บุรุษผู้เจริญท่านอย่ากลัวเลย. เราจักช่วยชีวิตท่าน แล้วพลบใจเดินฝ่ากระแส น้ำให้บุรุษนั้นขึ้นหลังนำไปถึงฝั่ง แล้วพาไปที่อยู่ของตนบรรเทาความเหน็ดเหนื่อยแล้วก็ให้ผลไม้ ล่วงไป ๒-๓ วัน จึงกล่าวกะบุรุษนั้นว่า บุรุษผู้เจริญ เราจักพาท่านไปยังทางที่จะไปกรุงพาราณสีท่านอย่าบอกใคร ๆ. ณ ที่โน้นมีกวางทองอาศัยอยู่. บุรุษนั้นรับว่าจะ ฉันจะไม่บอกใคร ๆ. พระมหาสัตว์ให้เขาขี่หลังของตนยังลงในทางที่จะไปกรุงพาราณสี แล้วก็กลับ. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เราฟังเสียงของเขาผู้ร้องให้คร่ำครวญ ขอ
ความช่วยเหลือไปขึ้นอยู่ที่ฝั่งคงคา ได้ถามว่า

ท่านเป็นใคร เขาได้บอกถึงการกระทำของตน
ว่า ข้าพเจ้าถูกเจ้าหนี้ให้สะดุ้งกลัว จึงวิ่งมา
ยังมหานทีนี้. เราจึงช่วยเหลือเขาตลอดชีวิตของ
เรา ว่านนำไปนำเขามาให้เวลากลางคืนข้างแรม
เรารู้ว่าเขาหายเหน็ดเหนื่อยแล้ว ได้กล่าวกะ
เขาดังนี้ว่า เราจะขอพระกะท่านสักข้อหนึ่ง คือ
ท่านอย่าบอกเราแก่ใคร ๆ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โกลิ ตูว โนโร ท่านเป็นใคร อธิบายว่า
ท่านลอยมาจากไหนจึงถึงที่นี่ได้. บทว่า อตุตโน กรณ คือการกระทำของตน.
บทว่า ธนิกเหิ ภิตโต คือถูกเจ้าหนี้ทำให้หวาดสะดุ้ง. บทว่า ตลิตโต คือหวาด
เสียว. บทว่า ตสฺส กตฺวาน การุญญํ จชิตฺวา มม ชีวิตํ คือเราช่วยเหลือ
เขาด้วยความสงสารมาก จึงตลอดชีวิตของเราแก่นุรุษนั้น. บทว่า ปวิสิตฺวา
นีหริ ตสฺส คือลงแม่น้ำฝ่ากระแสน้ำไปตรง ๆ ให้เขาขึ้นหลังเราแล้วนำเขา
ออกไปจากที่นั้น. บทว่า ตสฺส เป็นฉัญฉวีวิภัตตํลงในอรรถแห่งทศยวิภัตตํ.
บาลีว่า ตตฺถ ก็มี อธิบายว่า ในแม่น้ำนั้น. บทว่า อนุชการมฺหิ รตฺติยา
คือในราตรีข้างแรม.

บทว่า อสฺสตุตฺถกาลมฺมฺญาเย คือเรารู้กาลที่เขาหายเหน็ดเหนื่อย
แล้วจึงให้ผลาผล ล่วงไป ๒ - ๓ วัน เขาปราศจากความลำบาก. บทว่า เอกํ

ตี วิริ ยาจามิ คือเราขอพระของท่านสักข้อหนึ่ง. อธิบายว่า ท่านจงให้พรเราข้อหนึ่ง. หากถามว่า พรนั้นเป็นอย่างไร ? ตอบว่า ท่านจงอย่าบอกเราแก่ใคร ๆ คืออย่าบอกเราแก่พระราชา หรือมหาอำมาตย์ของพระราชา ว่า มีกวางทองอาศัยอยู่ ณ ที่โน้นดังนี้.

ลำดับนั้น ในวันที่บุรุษนั้นเข้าไปถึงกรุงพาราณสีนั่นเอง พระอัครมเหสี ได้ทูลพระราชาว่า ข้าแต่พระองค์หม่อมฉันได้เห็นกวางทองแสดงธรรมแก่หม่อมฉัน หม่อมฉันฝันจริง กวางทองจะมีแน่นอน เพราะฉะนั้น หม่อมฉันใคร่จะฟังธรรมของกวางทอง. หากหม่อมฉันได้ฟังก็จักมีชีวิตอยู่ หากไม่ได้ฟังหม่อมฉันก็จะไม่มีชีวิตอยู่ เพคะ. พระราชาทรงปลอบพระอัครมเหสี แล้วตรัสว่า หากกวางทองมีอยู่ในมนุษยโลก. เธอก็จงจักได้. แล้วรับสั่งเรียกหาพราหมณ์ ตรัสถามว่า ธรรมดา กวางทองมีอยู่หรือทรงสดับว่ามีอยู่ จึงทรงเอาถุงทรัพย์ ๑,๐๐๐ ใส่วัวในหีบทองคำยกขึ้นวางที่คอช้าง แล้วติดล้องเที่ยวประกาศว่า ผู้ใดจักบอกกวางทองได้ เราจักให้ถุงทรัพย์นี้พร้อมด้วยช้างแก่ผู้นั้น. พระราชามีพระประสงค์จะให้แม้มากกว่านั้น จึงรับสั่งให้จาริกบ้านส่วยลงในแผ่นดินทองคำ แล้วประกาศไปทั่วพระนครว่า :-

เราให้บ้านส่วย และสตรีที่ตกแต่งแล้ว
อย่างสวยงามแก่ผู้บอกมฤคที่อุดา กว่ามฤคทั้ง
หลายดังนี้.

ลำดับนั้นเศรษฐีบุตรได้ฟังดังนั้นจึงไปหาราชบุรุษแล้วพูดว่า เราจัก
ทูลมฤคเห็นปานนั้นแด่พระราชา ท่านทั้งหลายจงนำเราเข้าเฝ้าพระราชาเถิด
พวกราชบุรุษนำเศรษฐีบุตรนั้นเข้าเฝ้าพระราชา แล้วทูลความนั้นให้ทรง
ทราบ. พระราชาตรัสถามว่า เจ้าได้เห็นจริงหรือ. เขาทูลว่า ขอเดชะจริง
พระเจ้าข้า ของมากับข้าพระองค์เถิด ข้าพระองค์จักให้ทอดพระเนตร
มฤคนั้น. พระราชาให้บุรุษนั้นเป็นผู้นำทางเสด็จไปถึงที่นั้นด้วยบริวารใหญ่
ให้พวกราชบุรุษถืออาวุธล้อมสถานที่ที่บุรุษผู้ทำลายมิตานั้น ซึ่งให้ดูโดยรอบ
แล้วตรัสว่า พวกท่านจงทำเสียงให้ดัง พระองค์เองประทับยืน ณ ข้างหนึ่ง
กับชนเล็กน้อย แมื่บุรุษนั้นก็ได้ยืนอยู่ไม่ไกล. พระมหาสัตว์สดับเสียงก็รู้ว่า
เป็นเสียงกองพลใหญ่. ภัยของเราคงจะเกิดจากบุรุษนั้นเป็นแน่ จึงลุกขึ้น
มองดูหมู่ชนทั้งสิ้น คำริว่า เราจักปลอดภัยในที่ที่พระราชาประทับอยู่ จึง
เดินมุ่งหน้าเข้าไปหาพระราชา. พระราชาทอดพระเนตรเห็นกวางทองนั้น
เดินมา ทรงดำริว่า กวางทองนี้มีกำลังดุจขจรสารคงจะทำร้ายเรา จึงทรง
สอดลูกศรเล็งตรงไปยังพระโพธิสัตว์ด้วยทรงพระดำริว่า หากมฤคนี้กลัวหนี
ไป เราจะยังทำให้ทุพสภาพแล้วจึงจับ. พระมหาสัตว์ได้กล่าวคาถาว่า :-

ข้าแต่มหाराชผู้ประเสริฐ ขอทรงโปรด
รอก่อนอย่าเพิ่งยิงข้าพระองค์เลย ไครบอกเรื่อง
นี้แต่พระองค์ว่า มีเนื้ออยู่ ณ ที่นี้ พระเจ้าข้า.

พระราชาทรงยับยั้งด้วยถ้อยคำอันไพเราะของมฤคนั้น ทรงลดคันศร
ประทับยืนด้วยความเคารพ. แม้พระโพธิสัตว์ก็เข้าไปหาพระราชชา ได้ทำปฏิ-
สันถารอย่างละมุนละม่อม. แม้มหาชนก็วางสรรพอาวุธแวดล้อมพระราชชา.
ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เขาไปยังพระนครแล้ว พระราชาตรัสถาม

จึงกราบทูลเพราะต้องการทรัพย์ เขาได้พาพระ-

ราชามายังที่อยู่ของเรา ดังนี้.

บทนั้นมีเนื้อความดังต่อไปนี้. ผู้ใดประทุษร้ายมิตรเป็นบุรุษชั่ว เรา
สละชีวิตช่วยให้พ้นจากเป็นเหยื่อสัตว์ พาไปกรุงพาราณสีบอกเราแต่พระ-
ราชา เพราะตนต้องการทรัพย์. ครั้นบอกแล้วบุรุษชั่วนั้น เป็นผู้นำทางเพื่อ
ให้พระราชชาจับเรา จึงพาพระราชามายังที่อยู่ของเรา

พระมหาสัตว์ ทูลถามพระราชชาอีกด้วยเสียงอันไพเราะดุจสันกระดิ่ง
ทองคำ ว่า ไครหนอทูลเรื่องนี้แต่พระองค์ว่า ณ ที่นี้มีมฤคที่อาศัยอยู่. ในขณะที่
นั้นบุรุษชั่วนั้นหลีกไปหน่อยหนึ่ง แล้วยืนในที่พอฟังได้ยิน. พระราชา
ตรัสว่า บุรุษผู้นี้บอกท่านแก่เรา แล้วทรงชี้ไปที่บุรุษชั่วนั้น. ลำดับนั้น
พระโพธิสัตว์กล่าวคาถาว่า :-

ได้ยินว่า คนบางพวกในโลกนี้ไม่พูด

ความจริง ไม่ลายน่ายังดีกว่า ส่วนคนบางพวก

ไม่ดีเลย.

พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้ว ทรงเกิดความสังเวชตรัสคาถาว่า :-

ท่านรุกรมิกราช บรรดามฤค นก มนุษย์
ท่านติเตียนอะไร. มฤคได้ภัยใหญ่กะเราเพราะ
ฟังมนุษย์นั้นบอก.

ลำดับนั้นพระมหาบุรุษ เมื่อจะพูดว่า ข้าแต่มหाराชข้าพระองค์ไม่
ติเตียนมฤค ไม่ติเตียนนก. แต่ข้าพระองค์ติเตียนมนุษย์จึงกล่าวว่.

ข้าแต่ราชะข้าพระองค์ ช่วยยกบุรุษใดซึ่ง
ลอยอยู่ในน้ำที่มีน้ำมาก มีกระแสเชี่ยวขึ้นมา
ได้ ภัยมาถึงข้าพระองค์ เพราะบุรุษนั้นเป็น
ต้นเหตุ การสมาคมกับบอดัตบุรุษเป็นทุกข์แท้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า นิปลวิตฺ คือลอยน้ำ. บทว่า เอกจฺจิโย
คือคนบางคนประทุษร้ายมิตรเป็นบุรุษชั่ว แม้ตกลงไปในน้ำเมื่อมีผู้ช่วยขึ้น
มาได้ก็ไม่ประเสริฐเลย. เพราะไม่ยังใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง. แต่คนประ-
ทุษร้ายมิตร ย่อมเป็นไปเพื่อความพินาศ. เพราะฉะนั้น ไม่จึงดีกว่าคน
ประทุษร้ายมิตรนั้น. บทว่า มิคานํ คือพระราชาดรฺสถามว่า คุณก่อนรุกรมิกราช
บรรดาเนื่อนกหรือมนุษย์ท่านติเตียนอะไร? บทว่า ภัยํ หิ มํ วินุทฺติณฺ-
ปฺริปํ คือมฤคได้ภัยใหญ่กะเรา อธิบายว่า ทำคุณเป็นของตน.

บทว่า วาหน คือห้วงน้ำสามารถพัดพาคนที่ตกลงไปแล้วๆ เล่าๆ
ได้. บทว่า มโหเทก สลิเล คือในน้ำอันมีน้ำมาก. แม้ด้วยบททั้งสอง
ท่านแสดงถึงห้วงน้ำมีน้ำมาก. บทว่า ตโตนิทานํ คือมีคราซทูลพระราชว่า
ข้าแต่มหाराช บุรุษใดที่พระองค์แสดงแก่ข้าพระบาท. บุรุษนั้นลอยไปใน
แม่น้ำร้องคร่ำครวญขอความช่วยเหลือในตอนเที่ยงคืน ข้าพระองค์ช่วยยก
เขาขึ้นจากแม่น้ำ. ภัยนี้มาถึงข้าพระองค์ เพราะบุรุษนั้นเป็นต้นเหตุ.
ชื่อว่ากรรมสมาคมกับอัสตบุรุษเป็นทุกข์. พระราชาครั้นทรงสดับดังนั้นแล้ว
ทรงพิโรธบุรุษช้วนั้น ทรงสอดลูกศรด้วยทรงดำริว่า เจ้านี้ไม่รู้จักคุณของ
ผู้มีอุปการะมากถึงอย่างนี้. ทำให้เกิดลำบาก. เราจะยิงแล้วฆ่ามันเสีย. ดังที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เรากราบทูลเหตุการณ์ทุกอย่างแด่พระราช

พระราชาทรงสดับคำของเราแล้ว ทรงสอดลูก

ศรจะยิงบุรุษนั้น ตรัสว่าเราจักฆ่าคนลามกผู้

ประทุษร้ายมิตรเสียในที่นี้แหละ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ยาวตา กรณํ คือทูลถึงการทำอุปการะทั้งหมด
ที่เราทำไว้แก่บุรุษนั้น. บทว่า ปกปฺปยิ คือสอดลูกศร. บทว่า มิตุตฺตพฺพฺภี
ผู้ประทุษร้ายมิตร คือผู้มีปกติประทุษร้ายมิตรผู้มีอุปการะแก่ตน.

ลำดับนั้นพระมหาสัตว์ ดำริว่า บุรุษพาลนี้อย่าได้พินาศไปเพราะ
อาศัยเราเลยจึงทูลว่า ข้าแต่มหाराชชื่อว่ากรรมฆ่าคนพาลก็ดี บันฑิตก็ดี

วิญญูชนไม่สรรเสริญว่าเป็นคนดี. ที่แท้แล้ววิญญูชนดีเดียนอย่างยิ่ง. เพราะฉะนั้นขอพระองค์อย่ามาบรูษพาลนี้เลย. ปล่อยเขาไปตามความพอใจเกิดขอพระองค์อย่าทรงให้เขาเสื่อมเสีย จึงทรงพระราชทานสิ่งที่พระองค์ปฏิบัติไว้แก่เขาว่า จักพระราชทานเถิดพระเจ้าเจ้า แล้วทูลต่อไปว่า อนึ่งข้าพระองค์จักนำสิ่งที่พระองค์ปรารถนา. ข้าพระองค์จะมอบตนแต่พระองค์. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้ารัสไว้ว่า :-

**เราตามรักษาคณผู้ประทุษร้ายมิตรนั้นได้
มอบตนของเราถวายว่า ข้าแต่มหाराช ขอได้
ทรงโปรดคงก่อนเถิดพระเจ้าข้า ข้าพระองค์จะ
ทำตามพระราชประสงค์ของพระองค์.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า นิมนินี คือเราตามรักษามิตรนั้น ผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นบุคคลชั่ว ได้มอบอรรถภาพของเราถวายกะพระราชา. อธิบายว่า เราได้มอบตนถวายแต่พระราชา แล้วยับยั้งความตายของเขาผู้ตกอยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ของพระราชา. บทว่า ตัญจเตโส เป็นต้น เป็นบทแสดงอาการถ้อยที่ถ้อยปฏิบัติต่อกัน.

บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงถึงประโยชน์ที่ทำการถ้อยที่ถ้อยอาศัยกันของพระองค์ จึงตรัสคาถาสุดท้าย.

ความคาถาสุดท้ายนั้นมีดังต่อไปนี้ :-

ในครั้งนั้นเมื่อพระราชามีพระประสงค์จะ

ฆ่าบุรุษผู้ประทุษร้ายมิตรนั้นเพราะอาศัยเรา เรา

จึงสละตนแก่พระราชา ตามรักษาศีลของเรา

มิใช่ตามรักษาชีวิตของเรา. ข้อที่เราเป็นผู้มีศีล

มิได้คำนึงถึงชีวิตของตนก็เพราะเหตุแห่งสัม-

มาสัมโพธิญาณนั่นเอง.

ลำดับนั้นพระราชา เมื่อพระโพธิสัตว์สละชีวิตของตนยับยั้งความตาย
ของบุรุษนั้น มีพระทัยยินดี ตรัสว่า ไปเถิดเจ้า เจ้าพ้นความตายจากมือของ
เราด้วยความช่วยเหลือของมิตรราช แล้วพระราชาทานทรัพย์แก่บุรุษนั้นตาม
ปฎิญา. พระราชาทรงอนุญาตพรตามความพอใจของพระโพธิสัตว์แล้วนำ
พระโพธิสัตว์เข้าสู่พระนคร รับสั่งให้ตกแต่งพระนครและประดับพระโพธิ-
สัตว์ ให้พระโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่พระเทวี. พระมหาสัตว์แสดงธรรมด้วย
ภาษามนุษย์ไพเราะ แก่พระราชาพระเทวี และแก่ราชบริพาทถวายโอวาท
พระราชาด้วยทศพิราชธรรม สั่งสอนมหาชนแล้วเข้าป่าแควดล้อมด้วยหมู่
มฤคอยู่อย่างสบาย. แม้พระราชาก็ทรงดำรงอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์
ทรงประทานอภัยแก่สรรพสัตว์ทรงบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น ได้มีสวรรค์
เป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

เศรษฐีบุตรในครั้งนั้นได้เป็นเทวทัตในครั้งนี้. พระราชาคือพระ-
อานนท์ รุรัมมิคราชคือพระโลกนาถ.

แม้ในรัฐมิตราชจริยานี้ ก็พึงเจาะจงกล่าวถึงบารมีที่เหลือของพระโพธิ-
สัตว์นั้นตามสมควรโดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล.

อนึ่ง แม้อันจริยานี้ ก็พึงประกาศคุณานุภาพของพระมหาสัตว์ มี
อาทิอย่างนี้ คือ การละฝูงของมฤคราชผู้ไม่ปรารถนาเกี่ยวข้องกับชน เพราะ
ยินดีในความสงบ. การได้ขึ้นเพียงเสว้าโศกของบุรุษผู้คร่ำครวญขอความ
ช่วยเหลือซึ่งลอยอยู่ในแม่น้ำในเวลาเที่ยงคืน จึงลุดจากที่นอนไปยังฝั่งแม่
น้ำ สละชีวิตของตนหยั่งลงไปในห้วงน้ำซึ่งไหลลงไปแม่น้ำใหญ่ ฝ่ากระแส
แสนน้ำให้บุรุษนั้นขึ้นหลังตน พาไปถึงฝั่ง ปลอดภัย ให้ผลผลเป็นต้นแล้ว
ให้บรรเทาความเหน็ดเหนื่อย. การให้บุรุษนั้นขึ้นหลังตนอีกครั้ง แล้วนำ
ออกจากป่าไปส่งที่ทางหลวง. การเป็นผู้ไม่กลัวไปเผชิญหน้ากับพระราชาผู้
สอดคลุกศรประทับยืนจ้องด้วยหมายว่าจักยิง แล้วทูลด้วยภาษามนุษย์ก่อน
แล้วทำการต้อนรับอย่างละมุนละม่อม. การกล่าวธรรมกถาแก่พระราชา ซึ่งมี
พระประสงค์จะฆ่าบุรุษชั่วผู้ทำลายมิตร แล้วสละชีวิตของตนอีก แล้วก็พ้น
จากความตาย. การทูลให้พระราชาทรงประทานทรัพย์แก่บุรุษนั้นตาม
ปฏิญญา. การที่เมื่อพระราชาทรงประทานพรแก่ตน จึงขอให้พระราชาทรง
ประทานอภัยแก่สรรพสัตว์. การแสดงธรรมแก่มหาชน ซึ่งมีพระราชาและ
พระเทวีเป็นประมุข แล้วให้ชนเหล่านั้นตั้งอยู่ในบุญทั้งหลายมีทานเป็นต้น.
การให้โอวาทแก่เนื้อทั้งหลายที่ได้รับอภัยแล้ว ห้ามกินข้าวกล้าของพวก
มนุษย์. การทำหนังสือสัญญาของบุรุษนั้น ถาวรมาจนกระทั่งทุกวันนี้ด้วย
ประการฉะนี้.

จบ อรรถกถารัฐมิตราชจริยาที่ ๖

๗. มาตังคจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของมาตังคชภูติ

[๑๗] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นชภูติ มีความเพียรอันแรงกล้า มีนามชื่อว่ามาตังค เป็นผู้มึสติล มีจิตมั่นคงดี เราและพราหมณ์คนหนึ่ง อยู่ที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคา เราอยู่ข้างเหนือ พราหมณ์อยู่ข้างใต้ พราหมณ์เที่ยวไปตามริมฝั่ง ได้เห็นอาศรมของเราข้างเหนือ น้ำ บริภาษเรา ในที่นั้น แล้วแข่งให้เราตีระฆะแตก ถ้าเราฟัง โกรธต่อพราหมณ์นั้น ถ้าเราไม่คุ้มครองสติล เราแลดูพราหมณ์นั้นแล้ว ฟังทำให้เป็นดังเค้า ได้ ครั้งนั้นพราหมณ์นั้นโกรธเคืองมีใจประทุษร้าย แข่งเรามุ่งหมายจะให้ตีระฆะแตก คำแข่งนั้นจะตกลงบนตีระฆะของเขาเอง เราช่วยเปลือกเขาให้พ้นโดยควร เราตามรักษาคีลของเรา มิใช่เรารักษาชีวิตของเรา เพราะในกาลนั้นเราเป็นผู้มึสติลเพราะเหตุแห่งโพธิญาณนั่นเอง ฉะนี้แล.

จบ มาตังคจริยาที่ ๗

อรรถกถามาตังคจริยาที่ ๗

ฟังทราบวินิจฉัยในอรรถกถามาตังคจริยาที่ ๗ ดังต่อไปนี้. บทว่า **ชฎิล** คือมีชฎา อธิบายว่ามีผมมุ่นเป็นชฎา. บทว่า **อุคฺคตาปโน** มีความเพียรแรงกล้า เพราะมีความเพียรคือตบะแรงกล้า เพราะเผาคือข่ม อินทรีย์ ๖ อันเป็นจุดสำคัญของร่างกาย อธิบายว่ามีตบะแรงกล้า มีอินทรีย์ มั่นคงอย่างยิ่ง. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า **อุคฺคตาปโน** เพราะเผากิเลสหาย เพราะทำลายสิ่งไม่เป็นประโยชน์ อันมีในปัจจุบันเป็นต้นหลาย ๆ อย่าง เพราะทิ้งไว้ในกายเอก หรือเพราะเผากิเลสที่ชื่อว่า **อุคฺคา** ด้วยอรรถว่า นำเกรงกลัวอย่างร้ายกาจ ด้วยตบะคือความเพียร. บทว่า **มาตงฺโก** นาม นามน คือ มีนามชื่อว่ามาตังคะ. เพราะชื่อนี้ของชฎิลนั้นมาแล้วโดยชาติ ซึ่งเกิดในตระกูลมาตังคะ. บทว่า **สีลวา** คือถึงพร้อมด้วย. มีศีลบริสุทธิ. บทว่า **สุตฺตมาหิโต** คือมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ด้วยอุปจารสมาธิและอัปนาสมาธิ. อธิบายว่า เป็นผู้ได้ฉานสมาบัติ.

ก็ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์บังเกิดในกำเนิดคนจัณฑาล มีรูปร่างน่าเกลียดอยู่ในบ้านคนจัณฑาลนอกพระนคร. มีชื่อตามประกาศว่า มาตังค-
บัณฑิต. อยู่มาวันหนึ่ง ในพระนคร เมื่อประกาศเล่นนักขัตฤกษ์ ชาวเมือง
โดยมากก็พากันไปเล่นนักขัตฤกษ์. หญิงสาวของพราหมณ์มหาศาลคนหนึ่ง
มีอายุ ๑๕ - ๑๖ ปี มีรูปสวยงามน่าดูน่าเลื่อมใสดูจเทพกัญญาคิดว่าเราจักเล่น
นักขัตฤกษ์ตามสมควรแก่สมบัติของตน จึงบันทุกของเกี้ยวของบริโศกเป็น

อันมากลงในเกวียน ขึ้นรถเทียมด้วยแม่ม้าขาวตลอด พร้อมด้วยบริวารใหญ่
ไปที่พื้นอุทยาน. หญิงสาวนี้ ชื่อว่า ทิฐุมังคลิกา. ได้ยินว่านางไม่ปรารถนา
จะเห็นรูปที่มีทรงชั่วเป็นอวมงคล. ด้วยเหตุนี้ นางจึงมี ชื่อว่า ทิฐุมังคลิกา.

ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์ตื่นขึ้นแต่เช้ามีด นุ่งห่มผ้าเก่า ๆ ถือไม้เท้า
ไม้ไผ่ ทำเป็นรูปนกเป็ดน้ำ ถือภาชนะเข้าไปยังพระนครเห็นพวกมนุษย์
เพื่อให้มนุษย์เหล่านั้นออกไปให้ห่าง จึงเอาไม้เท้าทำสัญญา. ลำดับนั้น
นางทิฐุมังคลิกา อันบุรุษทั้งหลายของตนที่นำไปทำเสียงอะอะว่า พวก
ท่านจงออกไป ๆ นางเห็นมาดั่งคัมภีตในท่ามกลางประตูพระนคร จึงถาม
ว่า นั่นใคร ? เมื่อบุรุษเหล่านั้นตอบว่า มาดั่งจันฑาลจ๊ะแม่ จึงสั่งให้ยาน
กลับด้วยคิดว่า เห็นคนเช่นนี้แล้วจะหาความเจริญได้แต่ไหน. พวกมนุษย์
พากันโกรธว่า พวกเราไปสวนหวังจะได้ของเคี้ยวของบริโภคเป็นต้นมากมาย.
มาดั่งจะทำอันตรายแก่พวกเราเสียแล้ว จึงพูดว่า พวกท่านจงจับคนจันฑาล
แล้วเอาก่อนคืนขว้างจนมาดั่งคัมภีตสลบแล้วก็พากันกลับไป.

ไม่ช้ามาดั่งคัมภีตก็ได้สติลุกขึ้นถามพวกมนุษย์ว่า ท่านผู้เจริญ
ทั้งหลาย ธรรมดาประตูเป็นของทั่วไปแก่ทุกคนหรือ หรือว่าทำไว้ให้แก่
พวกพราหมณ์เท่านั้น ? พวกมนุษย์ตอบว่า ทั่วไปแก่ทุกคน. มาดั่งคัมภีต
คิดว่า พวกมนุษย์ทำเราผู้ไม่หลีกออกไปยังสวนข้างหนึ่งในประตูที่เป็น
สาธารณแก่ชนทั้งปวง ให้ถึงความพินาศย่อยยับเพราะนางทิฐุมังคลิกา จึง
บอกแก่พวกมนุษย์ที่ถนนแล้วคิดว่า เอาเถิดเราจักทำลายมานะของนางทิฐุ-

มังคลิกานี้ จึงไปยังประตูบ้านของนาง แล้วก็นอนด้วยตั้งใจว่า เราไม่ได้
นางทิฐุมังคลิกาแล้วจะไม่ลุกขึ้น. บิดาของนางทิฐุมังคลิกา ได้ยินว่า
มาตังคะมานอนอยู่ที่ประตูเรือน จึงกล่าวว่า พวกท่านจงให้กากฉีกหนึ่งแ่
มาตังคะ. มาตังคะเอาน้ำมันลูบได้สรีระแล้วจึงไปเถิด. มาตังคะบั้นทิตกล่าว
อยู่อย่างเดียวว่า เราไม่ได้นางทิฐุมังคลิกาแล้วก็จักไม่ลุกขึ้น. ลำดับนั้น
แม้พราหมณ์จะพูดว่า พวกท่านจงให้สองกากฉีก มาสกหนึ่ง บาทหนึ่ง
กหาปณะหนึ่ง สองสามกหาปณะ จนกระทั่ง ร้อยกหาปณะ พันกหาปณะ
มาตังคะบั้นทิตก็ไม่รับทำเดีว. เมื่อชนทั้งหลายปรึกษากันอยู่อย่างนั้น
พระอาทิตย์ก็ตก.

ลำดับนั้น มารดาของนางทิฐุมังคลิกาลงจากปราสาทให้วงกำแพง
ม่านไปหามาตังคะดาบส แม้เมื่อนางกล่าวว่า พ่อคุณพ่อมาตังคะจงยกโทษ
แก่นางทิฐุมังคลิกาเถิด. ท่านจงเอาทรัพย์ ๒,๐๐๐ จนถึง ๑๐๐,๐๐๐ มาตังคะ
บั้นทิตก็ไม่รับ. คงนอนอยู่นิ่งเอง. เมื่อมาตังคะบั้นทิตนอนอยู่อย่างนั้น
ล่วงไป ๖ วัน ครั้นถึงวันที่ ๗ พวกมนุษย์ที่อยู่เรือนใกล้เคียงและผู้คุ้นเคย
กันพากันลุกฮือ กล่าวว่า พวกท่านจงให้มาตังคะลุกขึ้น. หรือจงให้ลูกสาว
ไปเถิด. อย่าให้พวกเราต้องพินาศไปด้วยเลย. นัยว่าในครั้งนั้นมีธรรมเนียม
ในท้องถิ่นนั้นว่า คนจันฑาลนอนตายอยู่ที่ประตูเรือนของผู้ใด ผู้ที่อยู่ใน
เรือน ๗ ชั่วโมงต้องเป็นคนจันฑาลไปพร้อมกับเรือนนั้น.

ลำดับนั้น มารดาบิดาของนางทิฐุมังคลิกา จึงให้นางทิฐุมังคลิกานุ่งห่มผ้าเก่า ๆ ให้ของใช้อันจำเป็นของคนจัณฑาลแล้วนำนางซึ่งร้องคร่ำครวญอยู่ไปหามาตั้งคะกล่าวว่ เจริญท่านลุกขึ้นรับทาริกาในบัดนี้เกิด แล้วก็ให้. ส่วนนางทิฐุมังคลิกายืนอยู่ข้าง ๆ กล่าวว่ ลุกขึ้นเกิด. มาตั้งคบัณฑิต กล่าวว่ เราเมื่อยเหลือเกิน เจ้าจับมือให้เราลุกขึ้นเกิด. นางได้กระทำอย่างนั้น. มาตั้งคบัณฑิตกล่าวว่ เราจะอยู่ภายในพระนครไม่ได้. เจ้าจงมาเกิด. เราจักไปบ้านคนจัณฑาลนอกพระนคร ได้ไปยังเรือนของตนเพื่อหลบหลีกผู้คน. อาจารย์ผู้แต่งชาดกกล่าวว่ ชีหลังนางไป.

ก็ครั้งไปถึงเรือนแล้ว มาตั้งคบัณฑิตมิได้กระทำการล่วงเกินเพราะการแบ่งชาติ อยู่ในเรือนได้ ๒-๓ วัน จึงรวบรวมกำลัง คิดว่ เราจะให้หญิงสาวของพราหมณ์มหาศาลนี้อยู่ในเรือนคนจัณฑาลของเรา. เอาเกิดบัดนี้เราจักทำนางให้เป็นหญิงเลิศด้วยลาภ เลิศด้วยยศ. มาตั้งคบัณฑิตจึงเข้าป่าบวชยังสมาบัติ ๘ อภิญญา ๕ ให้เกิด ในภายใน ๗ วันนั่นเอง แล้วหยั่งลงที่ประตูบ้านของคนจัณฑาลด้วยฤทธิ์ ยืนอยู่ที่ประตูเรือน เรียกนางทิฐุมังคลิกาซึ่งคร่ำครวญอยู่ว่ สามีเจ้าขาเพราะเหตุไรท่านจึงทำให้ดิฉันไร้ที่พึ่งแล้วไปบวชเสียเล่า มาตั้งคบัณฑิตกล่าวว่ น้องหญิงเจ้าอย่าคิดมากไปเลย. บัดนี้เราจะเพิ่มศให้ใหญ่กว่ายศเก่าของเจ้า. แต่เจ้าฟังกล่าวในชุมชนว่สามีของเราเป็นท้าวมหาพรม. มิใช่มาตั้งคะดอก. สามีของเราไปพรม

โลก. ต่อนี้ไป ๗ วัน ในวันเพ็ญ สามิจักแหวกจันทรฉกกลับมาดังนี้แล้ว กลับไปหิมวันตประเทศตามเดิม.

แม้นางทิฏฐมัจฉลิกา ก็ได้กล่าวอย่างนั้นในที่เหล่านั้นๆ ท่ามกลาง มหาชน ในกรุงพาราณสี. จึงในวันเพ็ญพระโพธิสัตว์ในเวลาที่ยืนอยู่ท่ามกลางท้องฟ้าแห่งจันทรฉก นรมิตอัศภาพเป็นพรหมแหวกจันทรฉก ทำกรุงพาราณสี ๑๒ โยชน์ และแคว้นกาสิทั้งสิ้นให้มีแสงสว่างเป็นอันเดียวกันแล้วลงจากอากาศ วนอยู่เบื้องบนกรุงพาราณสี ๑ ครั้ง มหาชนบูชาด้วย ของหอมและดอกไม้เป็นต้น บ่ายหน้าไปยังบ้านคนจันฉก. พวกพรหมภักต (พวกนับถือพระพรหม) ประชุมกันไปบ้านคนจันฉกนั้นตกแต่งเรือนของ นางทิฏฐมัจฉลิกาด้วยผ้าขาว ของหอมและดอกไม้เป็นต้น จุฑเทพวิมาน. ใน ครั้งนั้นนางทิฏฐมัจฉลิกามีระดู. พระมหาสัตว์ไป ณ ที่นั้นเอานิ้วมือลูบคลำ นางทิฏฐมัจฉลิกาที่ท้องน้อยแล้วกล่าวว่า นางผู้เจริญ นางตั้งครรภ์แล้ว. จักคลอดบุตร. ทั้งเจ้า ทั้งบุตร จักเป็นผู้เลิศด้วยลาภ เลิศด้วยยศ น้ำ ล้างศิระะของเจ้าจักเป็นน้ำอภิเชกพระราชาทั้งหลายทั่วชมพูทวีป. น้ำอาบ ของเจ้าจักเป็นน้ำอมฤต. ผู้ใดรดน้ำที่ศิระะผู้นั้นจักพ้นจากโรคทั้งมวล. และ จักพ้นจากกาลกิณี. คนทั้งหลายวางศิระะบนหลังเท้าของเจ้าแล้วไหว้ จัก ได้ทรัพย์ ๑,๐๐๐. ยืนไหว้ในที่ฟังคำพูด จักได้ทรัพย์ ๑๐๐. ยืนไหว้ใน ครองจักษุ จักได้คนละ ๑ กหาปณะ. เจ้าจงอย่าประมาท. พระมหาสัตว์ ให้โอวาทนางแล้วออกจากเรือน เมื่อมหาชนมองดูอยู่ได้เข้าไปยังจันทร- ฉก.

พวกพรหมกัณฑ์ประชุมกัน เจริญนางทิฐุมังคลิกาเข้าพระนครด้วย
สักการะใหญ่ ให้นางอยู่ในพระนครนั้นด้วยความมั่งคั่งอันเป็นสิริมงคล
อย่างใหญ่. ได้สร้างที่อยู่ให้นางเช่นกับเทพวิมาน. น้อมนำลาภสักการะ
มากมายไปให้นาง ณ ที่อยู่นั้น. ลากทั้งปวงมีการได้บุตรเป็นต้น เป็นเช่นกับ
ที่พระโพธิสัตว์กล่าวไว้ทุกประการ. พราหมณ์ ๑๖,๐๐๐ บริโภคพร้อมกับบุตร
ของนางทิฐุมังคลิกาเป็นเนื่องนิจ. พราหมณ์ประมาณ ๑,๐๐๐ แวดล้อม
กุมารนั้น. กุมารให้ทานแก่พราหมณ์ ๑,๐๐๐.

ลำดับนั้นพระมหาสัตว์ดำริว่า บุตรนี้เลื่อมใสศรัทธาเสียแล้ว. ช่างเกิด
เราจักให้บุตรรู้จักทักษิณียบุคคล จึงเที่ยวภิกขาจารไปถึงเรือนของนางทิฐุ-
มังคลิกานั้น สนทนากับบุตรนั้นแล้วกลับไป.

ลำดับนั้นกุมารกล่าวคาถาว่า :-

**ท่านผู้อยู่ป่าคงคนเข็ญใจ คล้ายปีศาจ
สกรปรกสวมผู้จีรวีที่ไต่จากกองหยากเยื่อที่คอ
คนร้าย ท่านเป็นใครไม่ใช่ทักษิณียบุคคล.**

ทวยเทพอดกลั้นด้วยคำอนาจารที่กุมารนั้นกล่าวไม่ได้ จึงบิณฑนา
พราหมณ์ ๑๖,๐๐๐ เหล่านั้นของกุมารนั้น. นางทิฐุมังคลิกาเห็นดังนั้น
จึงเข้าไปหาพระมหาสัตว์แจ้งความนั้นให้ทราบ. พระโพธิสัตว์ กล่าวว่า
ทวยเทพอดกลั้นคำอนาจารของกุมารนั้นไม่ได้ จึงทำให้ผิดปกติไป. ก็แต่

ว่าเจ้าจงเอาก้อนข้าวที่เป็นเดนนี้ใส่ลงในปากของพราหมณ์เหล่านั้น แล้ว
ความผิดปกตินั้นก็จะหายไป. นางก็ได้ทำอย่างนั้น ความผิดปกติก็นั้น
หายไป. นางที่ภุชฌมั่งคั่งก็จึงกล่าวกะบุตรว่า นี่แน่ะลูกในโลกนี้ขึ้นชื่อว่าทักษิ-
ไณยบุคคล ย่อมเป็นเช่นกับมาตังคบัณฑิต. พราหมณ์เหล่านี้มิใช่ทักษิไณย-
บุคคลดอกเป็นผู้มีความกระด้าง ด้วยมานะโดยเหตุเพียงชาติจุพพราหมณ์
ทั้งหลาย หรือโดยเหตุเพียงสาธยายมนต์. ลูกจงทำความเลื่อมใสให้เกิด
แก่ผู้ที่ประกอบด้วยคุณวิเศษมีศีลเป็นต้น ผู้ได้มานสมาบัติและพระปัจเจก-
พุทธเจ้าทั้งหลายในที่นั้นเถิด.

ในกาลนั้น พราหมณ์คนหนึ่ง ชื่อชาติมันตะในเมืองเวตตวดี แม้
บวชแล้วก็ยังอาศัยชาติได้มีมานะจัด. พระมหาสัตว์คิดว่า เราจักทำลายมานะ
ของพราหมณ์นั้นให้ได้ จึงไปยังที่นั้นอาศัยอยู่เหนือกระแสน้ำใกล้พราหมณ์
นั้น. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เราและพราหมณ์คนหนึ่ง อยู่ที่ใกล้

ฝั่งแม่น้ำคงคา เราอยู่ข้างเหนือ พราหมณ์อยู่

ข้างใต้.

ลำดับนั้น วันหนึ่งพระมหาสัตว์เลี้ยวไม้สีฟันแล้วบ้วนลงในแม่น้ำ
อธิษฐานว่า ไม้สีฟันนี้จงไปติดที่ชฎาของชาติมันตะเถิด. ไม้สีฟันนั้นติดที่
ชฎาของชาติมันตะผู้กำลังอาบน้ำ. ชาติมันตะเห็นไม้สีฟันนั้น จึงดำ่ว่า คน
ระยำ แล้วไปเหนือกระแสน้ำด้วยคิดว่าคนกาลกิณีนี้มาจากไหน เราจักไป

คันทกกาลกณีนัน ครั้นเห็นพระมหาสัตว์ จึงถามว่า ท่านเป็นชาติอะไร ?
พระมหาสัตว์ตอบว่า เราเป็นคนจันทาล. ถามว่า ท่านบ้วนไม้สีฟันลงใน
แม่น้ำหรือ. ตอบว่า ใช่แล้ว เราบ้วนลงไปเอง. กล่าวว่ คนระย้า. คน
จันทาล คนกาลกณี ท่านอย่าอยู่ที่นี้เลย. จงอยู่ได้กระแสน้ำเถิด. แม้
เมื่อพระโพธิสัตว์อยู่ได้กระแสน้ำบ้วนไม้สีฟันลงไป ก็ทวนกระแสน้ำมาติด
ที่ชฎาอีก. ชาติมันตะจึงกล่าวว่า คนระย้า. หากท่านอยู่ ณ ที่นี้. ในวัน
ที่ ๗ ศีรษะของท่านจักแตกออกเป็น ๗ เลี่ยง. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้ว่า :-

พราหมณ์เที่ยวไปตามริมฝั่ง ได้เห็น
อาศรมของเราข้างเหนือ บริภาษเราในที่นั้น
แล้วแข่งให้เราศีรษะแตก. ถ้าเราพึงโกรธต่อ
พราหมณ์นั้น ถ้าเราไม่คุ้มครองศีล เราดู
พราหมณ์นั้นแล้ว พึงทำให้เป็นเถ่าได้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า วิจรนุโต อนุถุลมฺหิ คือ เมื่อไม้สีฟันที่
ใช้แล้วติดที่ชฎาของตน พราหมณ์จึงเที่ยวไปตามริมฝั่งแม่น้ำเพื่อค้นหาที่มา
ของไม้สีฟันนั้น. บทว่า อุทฺธึ เม อสุสมฺพุทธฺส คือ ได้เห็นบรรณศาลา
อันเป็นอาศรมของเราอยู่เหนือกระแสน้ำจากที่อยู่ของตน. บทว่า ตตฺถ มํ
ปรีภาสตุวฺว บริภาษเราในที่นั้น คือ พราหมณ์นั้นมายังอาศรมของเรา
ฟังเรื่องชาติ แล้วถอยออกไปยืนอยู่ที่พอได้ยิน กล่าวคำมีอาทิว่า คนระย้า

คนจันทาล คนกาลกนิ ทานอย่าอยู่ที่นี้เลย แล้วขูให้กลัว. บทว่า **อภิสิปมฺพุทธฆานํ** แข่งให้เราศิระะแตก คือพราหมณ์นั้นกล่าวว่า หากท่านประสงค์จะมีชีวิตอยู่. จงรีบหนีไปเสียจากที่นี่ทีเดียว แล้วแข่งเราว่า หากท่านไม่หลีกไป. จากนั้นไป ๗ วัน ศิระะของท่านจักแตกออกเป็น ๗ เสี่ยง.

ก็ศิระะจะแตกตามคำแข่งของพราหมณ์ หรือไม่แตกออก. พราหมณ์นั้นโกหก. พราหมณ์กล่าวอย่างนั้นเพื่อให้หวาดสะดุ้ง ด้วยสำคัญว่า พระมหาสัตว์จะกลัวมรณภัย แล้วก็จักหลีกไปเสียให้ไกลแสนไกล ด้วยประการ

บทว่า **ยทึหิ ตสฺส ปกฺขุเปยฺยํ** คือ หากเราพึงโกรธต่อชฎิลโกง ผู้กระด้างด้วยมานะนั้น. บทว่า **ยทึ สึลํ น โคปเย** ถ้าเราไม่คุ้มครองศีล อธิบายว่า ผู้ว่าเราไม่พึงคิดว่า ชื่อว่า ศีลนี้พึงรักษาไว้โดยชอบไม่ค้ำนึ่งถึงชีวิต บทว่า **โธโลกตฺวานหิ ตสฺส, กเรยฺยํ จาริกํ วยิ** เราแลดูพราหมณ์นั้นแล้ว พึงทำให้เป็นดังเถาได้ ความว่า หากว่าในกาลนั้นเรามีได้ยินดีต่อพราหมณ์นั้น. ถ้าเทวดาผู้เลื่อมใสรู้ความคิดของเราโดยขณะนั่นเอง พึงกำจัดพราหมณ์นั้นเสียให้เป็นเถาถ่านจะนั้น. ก็ในกาลนั้นเมื่อความไม่พอใจของพระองค์มีอยู่ ทวยเทพทำความพินาศให้แก่พราหมณ์นั้น พระศาสดาทรงกระทำคุณทำด้วยพระองค์เอง จึงตรัสว่า **กเรยฺยํ จาริกํ วยิ** พึงทำให้เป็นเถาได้.

แต่พวกนอกแบบนอกแผนกล่าวว่า พระโพรหัสต์วันั้นแหละปรารถนา จะพึงทำชฎินั้นให้เป็นเถ้าถ่านด้วยฤทธิ์. ก็เมื่อเป็นอย่างนั้นความแห่ง บาลินีก็เป็นอันถูกต้องทีเดียว. ควรจะกล่าวว่า ท่านพูดถึงการเบียดเบียน ผู้อื่นด้วยฤทธิ์. ชื่อว่า ฤทธิ์นี้มี ๑๐ อย่าง คือ ฤทธิ์สำเร็จด้วยความตั้งใจ. สำเร็จด้วยความเปลี่ยนแปลงอย่างมหัศจรรย์. สำเร็จด้วยใจ. สำเร็จด้วยความ เผื่อไปแห่งญาณ. สำเร็จด้วยความเผื่อไปแห่งสมาธิ. เป็นฤทธิ์อันประเสริฐ. เป็นฤทธิ์อันเกิดแต่ผลของกรรม. เป็นฤทธิ์ของผู้มีบุญ. สำเร็จด้วยวิทยา. ชื่อว่า อิทธิ เพราะอรรถว่าให้สำเร็จปัจจัยเครื่องประกอบโดยชอบในที่นั้น ๆ. ใน ฤทธิ์ ๑๐ อย่างนั้น ท่านกล่าวถึงฤทธิ์อย่างไร. กล่าวถึงฤทธิ์สำเร็จด้วย ภาวนา. ก็การเบียดเบียนผู้อื่นย่อมมิได้ด้วยฤทธิ์ สำเร็จด้วยภาวนาหรือ. แน่นอนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า มิได้ครั้งเดียว. เหมือนอย่างว่าผู้ประสงค์ จะประหารผู้อื่น ขว้างหม้อที่เต็มด้วยน้ำไป. ผู้อื่นก็ถูกประหาร. หม้อก็แตก. ฉันท. การเบียดเบียนผู้อื่นด้วยฤทธิ์สำเร็จด้วยภาวนาย่อมมิได้ครั้งเดียว ฉันทันนั้นเหมือนกัน. ต่อแต่นั้นฤทธิ์นั้นก็เสื่อม.

ลำดับนั้น พวกนอกแบบนอกแผนนั้นกล่าวว่า การเบียดเบียนผู้อื่น ด้วยฤทธิ์สำเร็จด้วยภาวนามีใช่ครั้งเดียว มิใช่สองครั้ง ควรจะถามว่า ฤทธิ์ สำเร็จด้วยภาวนาเป็นอย่างไร เมื่อรู้ว่า ฤทธิ์สำเร็จด้วยภาวนา เป็นกุศล อกุศล อัปยากฤต สัมปยุตด้วยสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา มีวิตกวิจารณ์ ไม่มีวิตกแต่มีวิจารณ์ ไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์ เป็นกามาวจร รูปาวจร

อรุปาวจร จักกล่าวฤทธิ์สำเร็จด้วยภavana เป็นกุศล อภัยกฤต ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เป็นรูปาวจร. ควรกล่าวกะเขาว่า เจตนาฆ่าสัตว์ ย่อมได้ส่วนไหนในบรรดากุศลเป็นต้น. เมื่อรู้ที่อยู่จักกล่าวว่า เจตนาฆ่าสัตว์ เป็นอกุศลแท้ เป็นทุกขเวทนาแท้ มีวิตกวิจารณ์แท้ เป็นกามาวจรแท้. เมื่อเป็นอย่างนั้น ปัญหาของท่านควรแสดงให้รู้ถึงความผิดพลาดในบาลีว่า ไม่สมด้วยกุศลัตติกะ เวทนาติกะ วิตกติกะ ภูมันตระ. ก็ถ้าเขาฟังยกกลุ่มปสูตรซึ่งยังมีได้ยกขึ้นสู่สังคิตว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังมีอีกข้อหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์ในโลกนี้มีฤทธิ์ ถึงความเชี่ยวชาญทางจิต มีใจลามกเข้าไปเพ่งเล็งถึงสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ของหญิงอื่นว่า โอ สัตว์นี้ไม่ควรเข้าไปในครรภ์โดยสวัสดิ์เลยดังนี้. แม้อย่างนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย การเข้าไปเบียดเบียนของกุ่มปะยังมีอยู่ดังนี้. ควรให้เขารู้ว่า ท่านยังไม่รู้ความแม้ของสูตรนั้น. เพราะในบทที่ว่า อิทธิมา เจโตวสิปฺปตุโต ผู้มีฤทธิ์ ถึงความเชี่ยวชาญทางจิต มิได้สรรประสงค์ถึงฤทธิ์สำเร็จด้วยภavana ทรงประสงค์ฤทธิ์ที่เป็นอาถรรพณะ คือวิชาเสกเป่าป้องกัน. ด้วยว่าฤทธิ์เมื่อจะได้อ้อมได้ในอาถรรพณะนี้ เพราะเหตุที่การเข้าไปเบียดเบียนผู้อื่นด้วยฤทธิ์ จึงมิได้เกิดขึ้นด้วยฤทธิ์ สำเร็จด้วยภavana. หากว่ายังไม่รู้ก็ควรชวนชวนทำกรรมดีไว้. เพาะฉะนั้น ฟังทราบความแห่งคาถาในบทนี้ โดยนัยดังได้กล่าวไว้แล้วนั้นแล.

อนึ่ง พระมหาสัตว์ถูกพราหมณ์นั้นแข่ง จึงคิดว่า หากเราโกรธ

พราหมณ์นี้. ศีลของเราก็จะไม่เป็นอันรักษา. เราจักทำลายมานะของพราหมณ์ด้วยอุบาย. ก็จักเป็นอันรักษาพราหมณ์นั้นด้วย. ในวันที่ ๗ จึงห้ามดวงอาทิตย์ขึ้น. พวกมนุษย์พากันวุ่นวายเพราะดวงอาทิตย์ไม่ขึ้น จึงเข้าไปหาดาบสชาติมันตะ ถามว่า ข้าแต่พระคุณท่าน พระคุณท่านไม่ให้ดวงอาทิตย์ขึ้นหรือ. ดาบสนั้นกล่าวว่า นั่นไม่ใช่เราทำดอก. แต่ว่าที่ริมฝั่งแม่น้ำมีดาบสจันฑาลอยู่องค์หนึ่ง. คงจะเป็นดาบสนั้นทำกรรมัง. พวกมนุษย์จึงพากันไปหาพระมหาสัตว์ ถามว่า พระคุณท่านไม่ให้ดวงอาทิตย์ขึ้นหรือ. ตอบว่า ถูกแล้ว. ถามว่า เพราะอะไร? ตอบว่า ดาบสที่เป็นกูปกะของพวกท่านได้แข่งเราผู้ไม่มีความคิด. เมื่อดาบสนั้นมาหมอบลงแทบเท้าของเรา เพื่อขอขมาเราจึงจักปล่อยพระอาทิตย์. พวกมนุษย์พากันไปจุดดาบสนั้นนำมาให้หมอบลงแทบเท้าของพระมหาสัตว์ ให้ขอขมาแล้วกล่าวว่า ขอพระคุณท่านจงปล่อยดวงอาทิตย์เถิด. พระมหาสัตว์ก็กล่าวว่า เราไม่อาจปล่อยได้. หากเราปล่อย. ศีรษะของดาบสนี้จักแตก ๗ เลี้ยง. ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น พระคุณท่านจะทำอย่างไรเล่า? พระมหาสัตว์ก็กล่าวว่า พวกท่านจงเอาก้อนดินเหนียวมา ครั้นมนุษย์นำมาแล้ว จึงกล่าวว่า พวกท่านจงวางดินเหนียวนี้ไว้บนศีรษะของดาบส แล้วให้ดาบสลงไปอยู่ในน้ำ. ดาบสจึงดำลงในน้ำ ในเมื่อดวงอาทิตย์ปรากฏแล้ว จึงปล่อยดวงอาทิตย์. ก้อนดินเหนียว พอร์ศมีของดวงอาทิตย์สัมผัสเท่านั้นก็แตกออกเป็น ๗ เลี้ยง. ดาบสดำลงไปใต้น้ำ. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ครั้งนั้นพราหมณ์นั้นโกรธเคืองมีใจ

ประทุษร้าย แห้งเรามุ่งหมายจะให้ศิระแตก

คำแข่งนั้นจะตกลงบนศิระของเขาเอง เรา

เปลื้องเขาให้พ้นโดยควร.

ในบทเหล่านั้นบทว่า ยัม โส ตทา นัม อภิสปี คือ ชฎิลชาติมันตะ นั้นแห้งเราหมายจะให้ศิระแตก. บทว่า ตสฺเสว มตุลเก นิปติ คำแข่ง นั้นจะตกบนศิระของเขาเอง คือ คำแข่งนั้นเขาปรารถนาจะให้ตกบนศิระ. เรา แต่กลับตกบนศิระเขา คือ ได้ตั้งอยู่โดยความเป็นของตกลงมา. ข้อนี้เป็นเหมือนอย่างที่ว่า ประทุษร้ายต่อผู้ไม่ประทุษร้าย. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ผู้ใดประทุษร้ายต่อผู้ไม่ประทุษร้าย ฯลฯ ย่อมเป็นเหมือนลูกศรที่ซัดไปทวนลมฉะนั้น. บทว่า โยเคน ตัม ปโมจยี้ เราช่วย เปลื้องเขาให้พ้นโดยควร คือ เราช่วยเปลื้องเขาให้พ้นจากศิระแตกโดยอุบาย. หรือว่าช่วยเปลื้องชฎิลนั้นให้พ้นจากศิระแตก อธิบายว่า ได้ทำโดยอุบายที่จะมิให้ศิระแตก.

จริงอยู่คำหยาบอันเป็นคำสาปแช่ง ซึ่งเป็นอริยุปวาทใด ซึ่งคาบส ได้สาปแช่งพระมหาสัตว์ ผู้ตั้งอยู่ในมหารูณา อันเป็นสันดานที่ได้อบรม มาแล้วเป็นอย่างดี ด้วยศีลสัมปทาและทิวณฺฑอันเต็มเปี่ยมด้วยสมบัติวิหาร ธรรมนานาประการสำเร็จด้วยการอบรมบารมี. หากคาบสนั้นมิให้พระมหา-

สัตว์ยกโทษคำหยาบนั้นอันเป็นผลให้ได้เสวยธรรมในปัจจุบัน เพราะพระ-
มหาสัตว์เป็นเนื่อนาบุญอันวิเศษ และเพราะคำหยาบเป็นอหยาบของดาบส
นั้น. ในวันที่ ๗ จะเกิดสภาพสุกงาม คือให้ผลแรง แต่เมื่อพระมหาสัตว์
ยกโทษให้ การห้ามด้วยปโยคสมบัติก็จะถึงความไม่มีวิบากเป็นธรรมดา
เพราะเป็นอโหสิกรรม. นี่เป็นธรรมดาของบาปอันเกิดจากอริยุปวาทซึ่งจะ
ให้ผลในปัจจุบัน. การที่พระโพธิสัตว์ห้ามดวงอาทิตย์ขึ้นในวันที่ ๗ นั้น
เป็นอุบายที่ท่านประสงค์ในบทว่า โยโค นี้. ด้วยเหตุนี้ พวกมนุษย์จึง
วุ่นวายพากันนำดาบสไปหาพระโพธิสัตว์ให้ยกโทษ. พึงทราบว่ แม้ดาบส
นั้นก็รู้คุณของพระมหาสัตว์ ยังจิตให้เลื่อมใสในพระมหาสัตว์นั้น. การที่
เอาก่อนดินเหนียววางบนศีรษะของดาบสนั้น และการที่พระมหาสัตว์ทำ
ก่อนดินเหนียวนั้นให้แตก ๗ เสียง ก็เพื่อเอาใจพวกมนุษย์. เพราะแม้
บรรพชิตเหล่านี้ก็ยอมเป็นไปในอำนาจของจิตโดยประการอื่น. แต่ไม่ทำจิต
ให้เป็นไปในอำนาจของตนได้ เพราะเหตุนี้พวกมนุษย์จึงยึดถือ แม้พระ-
มหาสัตว์ทำให้เป็นเช่นกับดาบสนั้น. การทำของดาบสนั้นยอมเป็นไปเพื่อ
ความไม่เป็นประโยชน์เพื่อความทุกข์แก่มนุษย์เหล่านั้น ตลอดกาลนาน.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงถึงประโยชน์ที่พระมหา-
สัตว์ไม่ทำจิตให้ประทุษร้ายในดาบสนั้น แล้วรักษาศีลให้บริสุทธิ์เท่านั้น
จึงตรัสพระคาถาสุดท่ายว่า **อนุรกุชชี มม สิลี** เราตามรักษาศีลของเรา
เป็นอาทิ. บทนั้นมีความดังได้กล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล.

มณฑัทพะยะในครั้งนั้น ได้เป็นพระเจ้าอุเทนในครั้งนี้. มาตั้งคบฉันทิต
คือพระโลกนาถ.

แม้ในมาตั้งจริยานี้ก็พึงจะจงกล่าวถึงบารมีที่เหลือ. อนึ่ง พึง
ประกาศคุณานุภาพของพระมหาสัตว์มีอาทิอย่างนี้ คือ การข่มมานะของ
นางทิฐฐมังคลิกาได้ตามความประสงค์ของมาตั้งคบฉันทิตผู้มีชาติตระกูลต่ำ.
การบวชแล้วมีจิตเกิดขึ้นว่า เราก็คือเป็นที่พึงของนางทิฐฐมังคลิกา ไปป่าววช
ยังฉานและอภิญญาให้เกิดตามความประสงค์ในภายใน ๗ วันนั่นเอง. การ
กลับจากป่านั้นยังอุปายให้สำเร็จ ด้วยการให้นางทิฐฐมังคลิกาเลิศด้วยลาภ
และเลิศด้วยยศ. การข่มมานะของมณฑัทพุกุมาร. การข่มมานะของดาบส
ชาติมันตะ. การช่วยชีวิตดาบสผู้ไม่รู้จัก. การไม่โกรธดาบสผู้มีความคิดใหญ่
หลวง แล้วตามรักษาศีลของตน. การทำปาฏิหาริย์นำอศรรรย์ไม่เคยมี.

จบ อรรถกถามาตั้งจริยาที่ ๗

๘. ธรรมเทวบุตรจรรยา

ว่าด้วยจรรยาวัตรของธรรมเทวบุตร

[๑๘] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นเทพบุตร
ชื่อว่าซั่มโม มีอานุภาพมาก มีฤทธิ์มาก บริวาร
มากเป็นผู้อนุเคราะห์แก่โลกทั้งปวง เราชัก-
ชวนให้มหาชนสมาทานกุศลกรรมบถ ๑๐ ประ-
การ เทียวไปยังบ้านและนิคม มีมิตรสหาย มี
บริวารชน ในกาลนั้น เทพบุตรลามก เป็นผู้
ตระหนี่ แสดงอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ
แม้เทพบุตรนั้นก็เทียวไปในแผ่นดินนี้ มีมิตร
สหาย มีบริวารชน เราทั้งสอง คือ ธรรมวาที
เทพบุตรและอธรรมวาทีเทพบุตร เป็นข้าศึก
แก่กัน เราทั้งสองนั่งรอสวนทางกันมา ชนรด
ของกันและกันที่แอกรถ การที่เลาะวิวาทอัน
พึงกลัวยอมเป็นไปแก่เทพบุตรทั้งสองผู้ประ-
กอบด้วยกัลยาณธรรมและบาปธรรม มหา
สงครามปรากฏแล้ว เพื่อต้องการจะให้กันและ
กันหลีกทาง ถ้าเราพึงโกรธเคืองอธรรมเทพ-

บุตรนั้น ถ้าเราพึงทำลายตบะคุณ เราพึงทำ
อธรรมเทพบุตรนั้นพร้อมทั้งบริวารให้เป็นดู
ชูลิได้ แต่เพื่อจะรักษาศีลไว้ เราจึงระงับความ
ปรารถนาแห่งใจเสีย พร้อมทั้งบริษัท ได้หลีก
ทางให้แก่ธรรมวาทีเทพบุตร พร้อมกับเมื่อ
เราหลีกจากทาง ทำการระงับจิตได้ แผ่นดิน
ได้ให้ช่องแก่ธรรมเทพบุตร ในขณะนั้น
ฉะนี้แล.

จบ ธรรมเทวปุตตจริยาที่ ๘

อรรถกถาธรรมเทวปุตตจริยาที่ ๘

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถกถาเทวปุตตจริยาที่ ๘. บทว่า มหาปุกุโ
คือมีบริวารมาก. บทว่า มหิทุชโก คือประกอบด้วยเทพฤทธิมาก บทว่า
ชมุโม นาม มหายุกุโช คือเทพบุตรผู้มีอำนาจมาก ชื่อ ธรรม. บทว่า
สพฺพโลกานุกมฺปกโ คือเป็นผู้มีเคราะห์ โลกทั้งปวงด้วยมหากรุณาไม่ทำ
การแบ่งแยก.

แต่จริงพระมหาสัตว์ ในกาลนั้น บังเกิดเป็นเทพบุตรชื่อว่า ธรรม-
เทพบุตร. ธรรมเทพบุตรตกแต่งด้วยเครื่องประดับเป็นทิพย์ ขึ้นทิพยรถ

แวดล้อมด้วยหมุ่นางอัปสร เมื่อนุญ้ยทั้งหลายบริโภคอาหารในตอนเย็นแล้ว นั่งสนทนากันอย่างเป็นสุขที่ประตูเรือน ในวันอุโบสถ ๑๕ คำ ประดิษฐานอยู่บนอากาศ ในบ้าน นิคม และราชธานี ชักชวนมนุษย์ทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐ ว่า ท่านทั้งหลายจงเว้นจาก อกุศลกรรมบถ ๑๐ มี ปาณาติบาต เป็นต้น แล้วบำเพ็ญสุจริตธรรม ๓ อย่าง. จงนับถือมารดา บิดา สมณะ พราหมณ์ อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล. ท่านทั้งหลายจักได้ไปสวรรค์ เสวยศขัยใหญ่ ดังนี้ กระทำประทักษิณชมพูทวีป. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า :-

เราชักชวนมหาชนให้สมาทานกุศลกรรม-

บถ ๑๐ เทียวไปยังคามและนิคม มีมิตร มี

บริวารชน.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สมิคฺโคโต คือมีสหยา ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ผู้กล่าวธรรม.

ก็สมัยนั้น มีเทพบุตรองค์หนึ่ง ชื่อว่า อธรรมเทพบุตร เกิดในเทวโลกชั้นกามาวจร. อธรรมเทพบุตรนั้นชักชวนสัตว์ทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ โดยนัยมีอาทิว่า ท่านทั้งหลายจงฆ่าสัตว์ จงลักทรัพย์เกิดแวดล้อมด้วยบริษัทธิใหญ่ ทำชมพูทวีปให้เป็นบ้าน. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เทพบุตรลามก เป็นผู้ตระหนี่ แสดง

อกุศลกรรมบถ ๑๐ แม้เทพบุตรนั้นก็เที่ยวไป

ในแผ่นดินนี้ มีมิตรสหาย มีบริวารชน.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ปาโป คือประกอบด้วยธรรมลามก. บทว่า กทริโย คือตระหนี่จัด. บทว่า ยกุโฆ คือเทพบุตร. บทว่า ทีเปนุโต ทส ปาปกเ แสดงอกุศลกรรมบถ ๑๐ คือเที่ยวประกาศชักชวนว่าธรรมลามก ๑๐ ประการมีปาณาติบาตเป็นต้น ควรทำด้วยนัยมีอาทิว่า สักการะชื่อว่า เป็นอาหารในสรรพโลก เกิดมาเพื่อเป็นของอุปโภคบริโภค. เพราะฉะนั้น ควรฆ่าสัตว์ทำอย่างไรอย่างหนึ่งให้ตนอหิมาอินทรีย์ให้สำเร็จ. บทว่า โสเปตฺต คือธรรมเทพบุตรนั้นเที่ยวไปในชมพูทวีปนี้. บทว่า มหิยา คือใกล้แผ่นดิน อธิบายว่า ในอุปจารที่พวกมนุษย์เห็นและได้ยิน.

ในบทนี้ มีความดังต่อไปนี้ สัตว์เหล่าใดทำกรรมดี เป็นผู้หนักในธรรม สัตว์เหล่านั้นเห็นธรรมเทพบุตรมาอย่างนั้น ลุกจากที่นั่ง บูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น. พวกกันสรเรศริญจนกระทำล่วงเลยสายตา. ยืนพนมมือไหว้. ได้ฟังถ้อยคำของธรรมเทพบุตรแล้วเป็นผู้ไม่ประมาท ทำบุญโดยเคารพ. ส่วนสัตว์เหล่าใดมีความประพฤติกามก มีกิจการงานหยาบช้ำ สัตว์เหล่านั้น ฟังถ้อยคำของธรรมเทพบุตรแล้วก็พากันพอใจเป็นอย่างยิ่ง ประพฤติกรรมลามกยิ่งขึ้นไปอีก. ในกาลนั้น เทพบุตรทั้งสองต่างก็มีวาทะ

ตรงกันข้ามและมีการกระทำตรงกันข้ามของกันและกัน เทียบไปในโลกด้วยประการฉะนี้. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ธรรมวาทีเทพบุตรและอธรรมวาทีเทพบุตรเป็นข้าศึกแก่กัน. เมื่อกาลผ่านไป อยู่มาวันหนึ่งรถของเทพบุตรทั้งสอง ได้มาประจัญหน้ากันในอากาศ. จึงบริวารของเทพบุตรทั้งสองนั้นต่างก็ถามกันว่า พวกท่านเป็นของใคร พวกท่านเป็นของใคร ต่างก็ตอบว่า เราเป็นของธรรมเทพบุตร เราเป็นของอธรรมเทพบุตร แล้วทั้งสองฝ่ายหลีกจากทาง. รถของธรรมเทพบุตรและอธรรมเทพบุตรเผชิญหน้ากัน งอนรถกับงอนรถเกยกัน. ทั้งสองฝ่ายเถียงกันเพื่อให้อีกฝ่ายหนึ่งให้ทางว่า ท่านจงหลีกรถของท่านแล้วให้ทางเรา อีกฝ่ายก็ว่าท่านนั้นแหละ จงหลีกรถของท่านให้ทางเรา. ฝ่ายพวกบริวารของเทพบุตรทั้งสอง ต่างก็นำอาวุธออกเตรียมทำสงครามกัน. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เราทั้งสองนั่งรถสวนทางกันมา ชนรถ
ของกันและกันที่แอกรถ. การทะเลาะวิวาท
อันพึงกลัว ย่อมเป็นไปแก่เทพบุตรทั้งสองผู้
ประกอบด้วยกัลยาณธรรมและบาปธรรม มหา
สงครามปรากฏแล้ว เพื่อจะให้กันและกัน
หลีกทางให้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ฐเร ฐริ** คือองนรดของฝ่ายหนึ่งชนงนรดของอีกฝ่ายหนึ่ง. บทว่า **สมิมุหา** คือมาเผชิญหน้ากัน. คำว่า **อุโ** ท่านกล่าวเพื่อแสดงว่า แม้เราทั้งสองเป็นข้าศึกของกันและกัน เทียวไปในโลกวันหนึ่งมาเผชิญหน้ากัน เมื่อบริวารทั้งสองฝ่ายหลีกจากทาง พร้อมกับบรดเราทั้งสองก็เผชิญหน้ากันอีก. บทว่า **เกสุมา** คือน่ากลัว. บทว่า **กตุยาณ-ปาปกสุต จ** คือกัลยาณธรรมและบาปธรรม. บทว่า **มหาอุทุโธ อุปฏฺฐิตโต** คือมหาสงครามปรากฏแล้ว.

จริงอยู่ ความที่บริวารต้องการจะรบกันและกันก็เกิดขึ้น. ในทั้งสองฝ่ายนั้น ธรรมเทพบุตรกล่าวกะอธรรมเทพบุตรว่า **ดูก่อนสหายท่านเป็นอธรรม เราเป็นธรรม ทางจึงสมควรแก่เรา ท่านจงหลีกรดของท่านแล้วให้ทางเราเถิด.** อีกฝ่ายหนึ่งก็กล่าวว่า **เรามียานแข็งแรงมีกำลังไม่หวาดสะอึ้ง เพราะฉะนั้น เราไม่ให้ทาง แต่เราจะรบ ทางจงเป็นของผู้ชนะในการรบเถิด.** ด้วยเหตุนี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า :-

ธรรมเทพบุตร **เราเป็นผู้ให้ศ ให้บุญ สมณะและ**
พราหมณ์สรรเสริญทุกเมื่อ เป็นผู้อัน
เทวดาและมนุษย์บูชา จึงสมควรได้ทาง.
ดูก่อนอธรรมเทพบุตร เราเป็นธรรม-
เทพบุตร ท่านจงให้ทางเถิด.

อธรรมเทพบุตร เราไม่หวาดสะดุ้ง มีกำลังขึ้นธรรมยาน
แข็งแรง. ดูก่อนธรรมเทพบุตร วันนี้
เราจะให้ทางที่เราไม่เคยให้แก่ใคร ๆ แก่
ท่านได้ เพราะเหตุไรเล่า.

ธรรมเทพบุตร ชรรมนั้นแลปรากฏมาก่อน อธรรมเกิด
ในโลกภายหลัง เราเป็นพี่ เป็นผู้
ประเสริฐ เป็นคนเก่าแก่. ดูก่อนน้อง
ท่านจงหลีกทางให้พี่เถิด.

อธรรมเทพบุตร เราพึงให้ทางแก่ท่าน มิใช่เพราะคำอ่อน-
วอน เพราะคำชื่นชม เพราะสมควร
แก่ทาง. วันนี้ เราทั้งสองจงมารบกัน
เถิด ทางจักเป็นของผู้ชนะในการรบ.

ธรรมเทพบุตร ดูก่อนอธรรมเทพบุตร เราธรรมเทพบุตร
มีกำลังมาก มียศนับไม่ได้ หาผู้เปรียบ
มิได้ เข้าถึงคุณธรรมทั้งปวง ปรากฏ
แพร่หลายไปทั่วทิศ ท่านจักชนะได้
อย่างไร.

อธรรมเทพบุตร **ก้อนเหล็กทูปเงินได้ เงินทูปก้อนเหล็ก
ไม่ได้ หากวันนี้ อธรรมจกฆ่าธรรมได้
เราผู้เป็นเหล็ก จะพึงแสดงให้เห็นเป็น
ดุจทองคำ.**

ธรรมเทพบุตร **ดูก่อนอธรรมเทพบุตร หากท่านมีกำลัง
ในการรบ คนเจริญและครู ย่อมไม่มี
แก่ท่าน เราจะให้ทางแก่ท่าน ด้วย
ความไม่รัก ดุจด้วยความรัก เราอดทน
วาทะของของท่านได้.**

คาถาเหล่านี้ เป็นคาถาโต้ตอบของธรรมเทพบุตรและอธรรมเทพบุตร
ในบทเหล่านั้น บทว่า **ยโสกรโ** คือให้ยกแก่เทวดาและมนุษย์
ทั้งหลาย ด้วยการชักชวนให้ประพฤติธรรม. แม้ในบทที่สองก็มีนัยนี้เหมือน
กัน. บทว่า **สทาทูลโต** คือยกย่องทุกเมื่อ ได้แก่สรรเสริญเป็นนิจ. บทว่า
ส กิสฺส เหตุมุหิ ตวชฺช ทชฺช คือเราอธรรมเทพบุตร ขึ้นรถธรรมยาน
ไม่กลัว มีกำลัง. **เฮยธรรมเทพบุตร**วันนี้เราจะให้ทางซึ่งเราไม่เคยให้แก่ใครๆ
แก่ท่านได้เพราะเหตุไรเล่า. บทว่า **ปาตุโรหิ** ได้แก่ธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐
ในโลกนี้ ได้ปรากฏมาก่อนครั้งปฐมกัป. บทว่า **เชฏฺโง จ** ท่านกล่าวว่า

เราเป็นพี่ เป็นผู้ประเสริฐ และเป็นคนเก่าแก่ เพราะเกิดก่อน. ส่วนท่าน เป็นน้อง เพราะฉะนั้น น้องจงหลีกเลี่ยงให้พี่.

บทว่า **นปี ปาติรุปา** คู่ก่อนท่านธรรมเทพบุตร ความจริงเราพึงให้ทางแก่ท่านมิใช่เพราะความอ่อนวอน มิใช่เพราะคำชื่นชม มิใช่เพราะสมควรแก่ทาง. บทว่า **อนุวิสสุ** คือเราเป็นผู้ปรากฏแพร่หลายด้วยคุณ. ธรรมของตนไปทั่วทิศ คือทิศใหญ่ ๔. ทิศน้อย ๔. บทว่า **โลเหน** คือ ค้อนเหล็ก. บทว่า **หณฺจติ** คือจักฆ่า. บทว่า **ยฺยทุพฺโถ อธฺมม** คือ คู่ก่อนธรรมเทพบุตร หากท่านเป็นผู้มีกำลังในการรบ. บทว่า **วฺจฺจมา จ ญฺจ** คือหากว่าคนเจริญเหล่านี้ ครูเหล่านี้ ที่เป็นบัณฑิตไม่มีแก่ท่าน ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **ปิยาบฺปิเยน** คือด้วยความไม่รัก คุณความรักอธิบายว่า เมื่อเราให้แม้ด้วยความไม่รักก็ยอมให้หนทางแก่ท่าน คุณด้วยความรัก.

ก็ในกาลนั้น พระมหาสัตว์คิดว่า หากเราคิดนี้แล้วมือแล้วพึงกล่าวกะบุคคลลามกนี้ผู้ปฏิบัติเพื่อความไม่เป็นประโยชน์แก่สรรพโลก ยึดถือสิ่งตรงกันข้ามกับเราอย่างนี้ว่า คู่ก่อนคนไม่มีมารยาท ท่านอย่าอยู่ที่นี่เลย. รีบหลีกเลี่ยงไปเสียเถิด จงพินาศเถิด ในขณะที่นั้นเองเขาจะพึงกระจัดกระจายไป คุณเถิดท่านด้วยธรรมเดชของเรา. แต่นั้นไม่สมควรแก่เรา. เราอนุเคราะห์สรรพโลก จะปฏิบัติโดยมุ่งหวังว่าจักยังโลกัตถจริยาให้ถึงที่สุด. ก็คนลามกนี้แหละจะมีส่วนแห่งทุกข์ใหญ่ต่อไป. เราจะพึงอนุเคราะห์คนลามกนี้เป็น

พิเศษ. เพราะฉะนั้น เราจะให้ทางแก่เขา ด้วยอาการอย่างนี้คือของเราจัก
บริสุทธิด้วยดีจักไม่ขาด. ครั้นเมื่อพระโพธิสัตว์ดำริอย่างนี้แล้วจึงกล่าวคาถา
ว่า หากท่านเป็นผู้มีกำลังในการรบ ดังนี้เป็นต้น พอหลีกเลี่ยงทางให้หน้อย
หนึ่งเท่านั้น อธรรมเทพบุตรไม่สามารถอยู่บนรถได้ หัวที่ตกลงบนแผ่นดิน
แผ่นดินแยกออก ไปบังเกิดในอเวจีมหานรก. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ไว้ว่า :-

หากเราพึงโกรธเคืองอธรรมเทพบุตรนั้น

ถ้าเราพึงทำลายตบะคุณ เราพึงทำอธรรมเทพ-
บุตรนั้นพร้อมทั้งบริวารให้เป็นดูจตุลีได้ แต่
เพื่อจะรักษาศีลไว้ เราจึงระงับความปรารถนา
แห่งใจเสีย พร้อมทั้งบริษัท ได้หลีกเลี่ยงทางให้แก่
อธรรมเทพบุตร พร้อมกับเมื่อหลีกเลี่ยงจากทาง
ทำการระงับจิตได้ แผ่นดินใต้ให้ช่องแก่-
อธรรมเทพบุตร ในขณะนั้น ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ยทิหิ ตสุส ปกุปเปยุยฺห คือ ศิว่า เรา
พึงโกรธอธรรมเทพบุตรนั้น. บทว่า ยทิ ภินุเท ตโปคุณฺหฺม คือ ศิว่า
เราพึงยังศีลสังวร อันเป็นตบะคุณของเราให้พินาศไปด้วยความโกรธอธรรม.
เทพบุตรนั้น. บทว่า สหปรชนํ ตสุส คือ อธรรมเทพบุตรนั้นพร้อม

ด้วยบริวาร. บทว่า **รชฏตี** เป็นคุณฐิติ. คือเราพึงทำให้ถึงความเป็นฐิติ.
บทว่า **อหํ** ในบทว่า **อปีจาม्हึ** นี้ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **สีลรกุชย**
คือเพื่อรักษาศีล. บทว่า **นิพพาเปตฺวาน** คือสงบใจด้วยสงบความกระวน.
กระวายนเกิดแต่โทสะ โดยไม่ให้ความโกรธอันเกิดขึ้นในอธรรมเทพบุตร
นั้นเกิดขึ้นได้ เพราะเราเข้าไปตั้งขันติ เมตตา และความเอ็นดูไว้ล่วงหน้า
แล้ว. บทว่า **สทฺท** **ชเนโนกฺกมิตฺวา** คือเราให้หลักทางพร้อมกับบริวารชน
ของเรา แล้วให้ทางแก่อธรรมเทพบุตร ผู้ลามกนั้น.

บทว่า **สทฺท** **ปลโต** **โอกฺกนฺเต** พร้อมกับเมื่อเราหลักทางให้ คือ
พร้อมกับเราทำความสงบจิตตามนัยดังกล่าวแล้ว และกล่าวว่า เราให้ทางแก่
ท่าน แล้วหลักทางให้หน่อยหนึ่ง. บทว่า **ปาปยฺกฺขสุตฺต** คืออธรรมเทพบุตร
บทว่า **ดาวเท** คือในขณะนั้นเองมหาปฐพีก็ได้ให้ช่อง. แต่ในอรรถกถา
ชาดก ท่านกล่าวไว้ว่า ในขณะที่กล่าวกาลว่า เราให้ทางแก่ท่านนั้นเอง
มหาปฐพีก็ได้ให้ช่อง.

เมื่ออธรรมเทพบุตรตกลงไปบนแผ่นดินอย่างนั้น มหาปฐพีหนา
๒๕๐,๐๐๐ โยชน์ แม้ทรงไว้ซึ่งสิ่งดีและไม่ดีทั้งสิ้น ก็ได้แยกออกเป็น ๒ ส่วน
ในที่ที่อธรรมเทพบุตรยืนอยู่นั้น เหมือนจะกล่าวว่า เราไม่ทรงบรูษขั้วนี้ไว้
ได้. ส่วนพระมหาสัตว์ เมื่ออธรรมเทพบุตรนั้นตกลงไปเกิดในอเวจีมหา-
นรก ยังคงยืนอยู่ที่แอกรถพร้อมกับบริวารด้วยเทวานุภาพใหญ่ ไปตามทาง

ที่ไปนั่นเอง แล้วเข้าไปยังภพของตน. ด้วยเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า :-

ธรรมเทพบุตรมีขันติเป็นกำลัง ชนะ

**อธรรมเทพบุตร ผู้มีกำลังในการรบ ทำอธรรม-
เทพบุตร ผังไว้ในแผ่นดิน. ธรรมเทพบุตร
เป็นผู้มีกำลังยังไม่ล่วงสัจจะ ดีใจขึ้นรอไปตาม
นั่นเอง.**

อธรรมเทพบุตรในครั้งนั้น ได้เป็นเทวทัตในครั้งนี้. บริวารของ
อธรรมเทพบุตร คือบริษัทของเทวทัต. ธรรมเทพบุตร คือพระโลกนาถ.
บริวารของธรรมเทพบุตร คือพุทธบริษัท.

แม้ในธรรมเทวปุตตจริยานี้ ก็พึงเจาะจงกล่าวถึงบารมีที่เหลือตาม
ควร โดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล.

อนึ่ง แม้อันจริยานี้ ก็พึงประกาศคุณานุภาพแห่งพระมหาสัตว์ มี
อาทิอย่างนี้ คือ การที่เมื่อพระมหาสัตว์เปี่ยมพร้อมด้วย อายุ วรรณะ ยศ
สุข และความเป็นใหญ่อันเป็นทิพย์ ด้วยกามคุณอันยิ่งใหญ่เป็นทิพย์เหมือน
กัน อันนางอัปสร ๑,๐๐๐ บำเรออยู่ตลอดกาล น่าจะตั้งอยู่ในความประมาท
อย่างใหญ่ แต่มิได้ถึงความประมาทแม้แต่น้อย แสดงธรรมในวัน ๑๕ คำ
ทุกๆ เดือนด้วยหวังว่า จักยังโลกัตถจริยาให้ถึงที่สุด พร้อมด้วยบริวารเทียว

ไปในทางของมนุษย์ ยังสรรพสัตว์ให้เว้นจากอธรรม แล้วประกอบในธรรม ด้วยมหารุณา การที่พระโพธิสัตว์แม่พบกับอธรรมเทพบุตร ก็ได้คำนึงถึงความไรรมาชาติที่อธรรมเทพบุตรแสดงออกมา ไม่ทำจิตให้โกรธในอธรรมเทพบุตรนั้น ยังขันติ เมตตาและความเอ็นดูเท่านั้นให้ตั้งอยู่ แล้วรักษาศีลของตนมิให้ขาด และให้บริสุทธ์เป็นอย่างดี.

จบ อรรถกถาธรรมทวารุตตจริยาที่ ๘

๕. ขยทิสจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของพระเจ้าขยทิส

[๑๕] พระราชาทรงพระนามว่าขยทิส ทรงประกอบด้วยศีลคุณ เสวยสมบัติในพระนครอันประเสริฐชื่อกับปิล่า เป็นนครอุดมในปัญจาลรัฐ เราเป็นโอรสของพระราชาพระองค์นั้น มีธรรมอันสดับแล้ว มีศีลงาม มีพระนามว่าอลีนสัตตกุมาร มีคุณสงเคราะห์บริวารชนทุกเมื่อ พระบิดาของเราเสด็จไปทรงล่าเนื้อ ได้ทรงพบพระยาปริสาท พระยาปริสาทนั้นได้จับพระบิดาของเราแล้วกล่าวว่า ท่านเป็นอาหารของเราย่าดีนรณ พระบิดาของเราทรงสดับคำของพระยาปริสาทนั้น ทรงกลัวสะดุ้งหวาดหวั่น พระองค์มีพระเพลาแข็งกระด้าง เพราะทอดพระเนตรเห็นพระยาปริสาท พระยาปริสาทรับเอาเนื้อแล้วปล่อยไปโดยบังคับให้กลับมาอีก พระราชบิดาพระราชทานทรัพย์แก่พราหมณ์ แล้วตรัสเรียกเรามาว่า พ่อลูก

ชาย จงปกครองราชสมบัติ อย่าประมาทปกครองนครนี้ พระยาปริสาทบังคับเราให้เรากลับไปหาอีก เราถวายบังคมพระมารดาพระบิดาแล้ว ตกแต่งร่างกายสะพายธนูเหน็บพระแสงขรรค์ ออกไปหาพระยาปริสาท (เราคิดว่า) พระยาปริสาทเห็นมีมือถืออาวุธ นางที่จักสะดุ้งกลัว แต่เพราะเมื่อเราทำความสะดุ้งกลัวแก่พระยาปริสาท ศีลของเราจะเศร้าหมอง พระเรากลัวศีลจะขาดจึงไม่นำสิ่งที่น่าเกลียด (อาวุธ) เข้าไปใกล้พระยาปริสาทนั้น เรามีเมตตาจิต กล่าวคำเป็นประโยชน์ ได้กล่าวคำนี้ว่า ท่านจงเอาแก่นไม้มาก่อไฟให้เป็นกองใหญ่ เราจะโดดเข้าไฟ ท่านผู้เป็นพระปิตุจฉาท่านทราบเวลาที่เราสุคติแล้วจงกินเถิด เราไม่ได้รับการชีวิตของเรา เพราะเหตุแห่งพระบิดาผู้ทรงศีล เราได้ให้พระยาปริสาทผู้ฆ่าสัตว์เป็นปกติทุกเมื่อนั้นบวชแล้ว ฉะนั้นแล.

จบ ชยทิสจริยาที่ ๕

อรรถกถาขยทิสจริยาที่ ๕

ฟังทราบวินิจฉัยในอรรถกถาขยทิสจริยาที่ ๕ ดังต่อไปนี้. บทว่า **ปลุจาลรฎุเจ** คือในชนบทมีชื่ออย่างนี้. บทว่า **นครวเร กปป์ลา** คือ ในอุตตมนครอันได้ชื่ออย่างนี้ว่า **กัปปิลา** กล่าวว่ **นครวเร** แล้วยังกล่าวว่ **ปรุตุตเม** อีก เพื่อแสดงว่านครนั้นเป็นนครเล็กกว่านครทั้งหมด ใน ชมพูทวีปในกาลนั้น. บทว่า **ขยทิส นาม** คือเมื่อพระราชาทรงชนะ ข้าศึกของพระองค์. หรือทรงชนะขยทิสคือยักษ์อันเป็นข้าศึกของพระองค์ เพราะเหตุนั้นจึงทรงได้พระนามอย่างนี้. บทว่า **สิลคุณนุปากโต** คือทรง ประกอบด้วยอาจารย์และคุณธรรมของพระราชามีความสมบูรณ์ด้วยพระ- อนุสทาหะเป็นต้น. อธิบายว่า ทรงถึงพร้อมด้วยศีลคุณนั้น.

บทว่า **ตสุส รณุโย** คือแห่งพระเจ้าขยทิสราช. มีคำที่เหลือว่า **อหิ ปุตุโต โอลี** เราเป็นโอรสของพระราชาทรงองค์นั้น. บทว่า **สุตธมโม** คือ ชื่อว่าธรรมอันพระราชบุตรนั้นนั่งสดับ. ชื่อว่า **สุตธมโม** เพราะทรง สดับธรรมทั้งปวง อธิบายว่า เป็นพหูสูต. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **สุตธมโม** คือมีธรรมปรากฏแล้ว ปรากฏชื่อเสียงด้วยธรรมจริยาสมจริยา อธิบายว่า มีธรรมเป็นเกียรติแพร่หลายไปในโลก มีชื่ออย่างนี้ว่า **อลินสัตตกุมาร**. บทว่า **คุณวา** มีคุณคือประกอบด้วยคุณของมหาบุรุษอันยิ่งใหญ่. บทว่า **อนุรุกข- ปรีชโน สทา** สงเคราะห์บริวารชนทุกเมื่อ คือดูแลบริวารชนตลอดกาล

เพราะประกอบด้วยคุณวิเศษมีศรัทธาเป็นต้น และเพราะสงเคราะห์ด้วยสัง-
คหวัตถุ ๔ โดยชอบ.

บทว่า ปีตา เม มิกฺวฺ คนฺตุว, โปริสาทํ อุปาคมิ คือพระเจ้าชย-
ทิสพระชนกของเราเสด็จไปทรงล่าเนื้อ ครั้นเสด็จถึงท่ามกลางป่าได้ทรง
พบพระยาโปริสาทบุตรยักษ์อินทิมนุษย์. จึงเข้าไปหาพระยาโปริสาทนั้น

ได้ยินว่าวันหนึ่ง พระเจ้าชยทิสเสด็จออกจากกบิลนครพร้อมด้วย
บริวารใหญ่อันสมควรแก่พระองค์ ด้วยมีพระประสงค์ว่าจักไปล่าเนื้อ พอ
พระราชเสด็จออกไปได้พักหนึ่ง นันทพราหมณ์ชาวเมืองตักกสิลาถือเอา
คานาชื่อว่าสตารหา ๔ บท เข้าไปหาเพื่อจะบอก แล้วกราบทูลถึงเหตุที่ตน
มาแต่พระราช. พระราชาทรงดำริว่า เราจักกลับไปฟัง จึงพระราชทานเรือน
เป็นที่อยู่และเสบียงแก่เขาแล้วเสด็จเข้าป่าครั้นว่า เนื้อหนีไปทางข้างของผู้ใด
ผู้นั้นจะต้องถูกปรับสินไหม. แล้วทรงเที่ยวล่าเนื้อ. ครั้นนั้นเนื้อฟานตัวหนึ่ง
ได้ยินเสียงเท้าของตนเป็นอันมากจึงออกจากที่อยู่หนีไปทางพระราช. พวก
อำมาตย์หัวเราะชอบใจ. พระราชาทรงตามเนื้อนั้นไปสุดทาง ๓ โยชน์ทรง
ยิงเนื้อนั้นซึ่งหมดกำลังให้ล้มลง. พระราชาทรงเอาพระขรรค์ชำแหละเนื้อที่
ล้มลงนั้นออกเป็นสองส่วน แม้พระองค์ไม่ปรารถนา ก็เพื่อปลดเปลื้องคำ
พูดว่า พระราชาไม่สามารถจับมฤคเอาเนื้อไปได้ จึงทรงทำคานคอนเสด็จมา
ประทับนั่งเหนือหญ้าแพรกที่โคนต้นไม้ทรุดันหนึ่ง ทรงพักครู่หนึ่งเตรียมจะ
เสด็จไป.

ก็สมัยนั้น พระเชษฐาของพระราชานั้นในวันประสูติถูกยักษ์ฉกจับไปเพื่อจะกิน ยักษ์ฉกนั้นถูกพวกมนุษย์อารักขาติดตามไปถึงทางท่อน้ำ จึงวางพระกุมารไว้ที่อก พระกุมารคนนั้นด้วยสำคัญว่าพระมารดา ยักษ์ฉกเกิดความรักคล้ายบุตร จึงเลี้ยงดูอย่างดี พระกุมารเสวยเนื้อมนุษย์เพราะเขาประกอบเป็นอาหารให้เสวย ครั้นเจริญวัยขึ้นตามลำดับ ก็หายตัวได้ด้วยอำนาจของรากยาที่ยักษ์ฉกให้เพื่อหายตัวได้ จึงเสวยเนื้อมนุษย์เลี้ยงชีพ เมื่อยักษ์ฉกตายรากยานั้นหายด้วยความประมาทของตน จึงมีร่างปรากฏ เปลือยน่ากลัว เกี่ยวกินเนื้อมนุษย์ เห็นราชบุรุษที่ติดตามหาพระราชินี จึงหนีเข้าป่าอาศัยอยู่ที่โคนต้นไม้ไทรนั้น ครั้นเห็นพระราชินีจึงพูดว่า ท่านเป็นอาหารของเราแล้ว จึงจับที่พระหัตถ์. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

พระยาปริสาทนั้นได้จับพระบิดาของเรา
แล้วกล่าวว่า ท่านเป็นอาหารของเราย่าดีนร
พระบิดาของเราทรงสดับคำของพระยาปริสาท
นั้น ทรงกลับสะดุ้งหวาดหวั่น พระองค์มี
พระเพลิงแฉ่งกระด้าง เพราะทรงเห็นพระยา-
ปริสาท พระยาปริสาทรับเอาเนื้อแล้ว ปล่อย
ไป โดยบังคับให้กลับมาอีก.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โส เม ปิตุมคฺคฺเหติ ความว่า พระยาปริสาทนั้น ได้จับพระเจ้าชยทิส พระบิดาของเราซึ่งแสดงมาใกล้ต้นไม้ที่

คนนั้น ที่พระหัตถ์ด้วยกล่าวว่า ท่านเป็นอาหารของเรามาแล้ว. อย่าคืนรนด้วยการราสะมัดมือเป็นต้น. เราจักกินท่านแม่คืนรนอยู่ ดังนี้. บทว่า **ตสฺส** คือแห่งบุตรยักษิณนั้น. บทว่า **ตลิตเวริโต** คือสะอื้นด้วยความกลัวหวาดหวั่นด้วยร่างกายสิ้น. บทว่า **อรุรุขมฺโภ** คือพระเพลาทั้งสองกระด้าง. พระราชาไม่สามารถจะหนีไปจากนั้นได้.

บทว่า **มิกฺว** ในบทนี้ว่า **มิกฺว** **กเหตุวา มุญฺจสฺส** คือเอาเนื้อแล้วปล่อยไป ท่านกล่าวถึงเนื้อของมฤคนั้นว่า **มิกฺว** เพราะได้เนื้อไป. อธิบายว่า พระยาปริสาทถือเอาเนื้อของมฤคนั้นแล้วจึงปล่อยเรา. เพราะพระราชาทรงเห็นบุตรยักษิณนั้น ทรงกลัวถึงกับพระเพลาแข็งกระด้างประทับยืนคุดตอไม้. พระยาปริสาทรีบไปจับพระราชาที่พระหัตถ์แล้วกล่าวว่า ท่านเป็นอาหารของเรามาแล้ว. ลำดับนั้นพระราชาทรงตั้งสติแล้วตรัสกะพระยาปริสาทว่า หากท่านต้องการอาหาร. เราจะให้เนื้อนี้แก่ท่าน. ท่านจงรับเนื้อนั้นไปกินเถิด. ขอท่านจงปล่อยเราเถิด. พระยาปริสาทได้ฟังดังนั้นจึงกล่าวว่า ท่านให้ของของเราเองแล้วจะมาพุดคู้กับเรา. ทั้งเนื้อทั้งท่านเป็นของของเราตั้งแต่เราจับมือท่านไว้มิใช่หรือ. เพราะฉะนั้นเราจักกินท่านก่อนแล้วจึงกินเนื้อในภายหลัง.

ลำดับนั้นพระราชาทรงพระดำริว่า เจ้าปริสาทนี้คงจะไม่ปล่อยเราเพราะเอาเนื้อเป็นสินไถ่แน่. อนึ่ง เมื่อเรามาเล่าเนื้อได้ทำปฏิญญาไว้กับพราหมณ์นั้นว่า เรากลับมาแล้วจะให้ทรัพย์ท่าน. หากยักษิณนั้นอนุญาต.

เราจะรักษาคำสัตย์ไว้กลับไปเรือนปลงเปลื้องปฏิกุญญานั้นแล้ว จะพึงกลับมา
เป็นอาหารของยักษ์นี้อีก ทรงแจ้งความนั้นแก่ยักษ์. พระยาปริสาท พึง
ตั้งนั้นแล้วกล่าวว่า หากท่านรักษาคำสัตย์ประสงค์จะไป. ท่านไปให้ทรัพย์
แก่พราหมณ์นั้นแล้วรักษาคำสัตย์ พึงรีบกลับมาอีกแล้วปล่อยพระราชินีไป.
พระราชินีพระยาปริสาทปล่อยแล้วจึงตรัสว่า ท่านอย่าวิตกไปเลย. เรา
จะมาแต่เช้าทีเดียวแล้วทรงสังเกตเครื่องหมายทาง เสด็จเข้าไปถึงหมู่พลของ
พระองค์ อันหมู่พลแวดล้อมเสด็จเข้าพระนคร ตรัสเรียกนั้นพราหมณ์
นั้นมา ให้นั่งเหนืออาสนะอันสมควร ทรงสดับคาถาเหล่านั้นแล้วพระราช
ทานทรัพย์ ๔,๐๐๐ ให้พราหมณ์ขึ้นยาน มีพระดำรัสว่า พวกท่านจงนำ
พราหมณ์นี้ไปส่งให้ถึงเมืองตักกสิลา แล้วทรงให้พวกมนุษย์ไปส่งพราหมณ์
ในวันที่สองมีพระประสงค์จะไปหาพระยาปริสาท เมื่อทรงตั้งพระโอรสไว้
ในราชสมบัติ จึงทรงให้โอรสตรัสบอกความนั้น. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้ว่า :-

พระยาปริสาทรับเอาเนื้อแล้ว ปล่อยไปโดย
บังคับให้กลับมาอีก พระบิดาพระราชทาน
ทรัพย์แก่พราหมณ์ แล้วตรัสเรียกเรามาว่า
ดูก่อนดู ถูจงปกครองราชสมบัติ อย่าประ-
มาทปกครองนครนี้ พระยาปริสาทบังคับพ่อ
ให้พ่อกลับไปหาอีก.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อากมณิ ปุณ** คือได้รับรองไว้แก่พระยาปริสาทว่าจะกลับมาอีก. บทว่า **พราหมณสุต ธนํ ทตฺวา** คือฟังคาถาของนันทพราหมณ์ ซึ่งมาจากเมืองตักกสิลาแล้วให้ทรัพย์ไปประมาณ ๔,๐๐๐. บทว่า **ปีตา อามนฺตยิ มมํ** คือพระเจ้าชยทิสพระบิดาของเราไปหา หากถามว่าเรียกไปหาเรื่องอะไร. ตอบว่า เรื่องราชสมบัติ. มีความว่า พระราชาตรัสว่า ลูกก่อนลูก ลูกจงปกครองราชสมบัติอันเป็นของตระกูลนี้เถิด. พ่อครองราชสมบัติโดยธรรมโดยเสมอไวย่างใด. แม้ลูกเขยกเสวตฉัตราให้ครองราชสมบัติก็จงเป็นอย่างนั้น. ลูกรักษาพระนครนี้ และครองราชสมบัติอย่าได้ถึงความประมาทเลย. พ่อได้รับรองไว้กับยักษ์ปริสาทที่โคนต้นไม้ไทรในที่โน้นว่า พ่อจะมาหาเขาอีก. พ่อรักษาคำสัตย์จึงกลับมาที่นี้ก็เพื่อให้ทรัพย์แก่พราหมณ์นั้นอย่างเดียว. เพราะฉะนั้นพ่อจะกลับ ณ ที่นั้น.

พระมหาสัตว์ทรงสดับดังนั้นจึงทูลว่า ข้าแต่มหाराช พระบิดาอย่าเสด็จไป ณ ที่นั้นเลยพระเจ้าข้า. หม่อมฉันจักไป ณ ที่นั้นเอง. ข้าแต่พระบิดา หากพระบิดาจักเสด็จไปให้ได้. แม้หม่อมฉันก็จักไปกับพระบิดาด้วย. พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า เมื่อเป็นอย่างนั้นเราจะไปทั้งสองก็ไม่ได้. เพราะฉะนั้นเรานี้แหละจักไป ณ ที่นั้นเอง. ได้รับอนุญาตจากพระราชาผู้ทรงห้ามโดยประการต่างๆ แล้วถวายบังคมพระมารดาบิดา ทรงสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่พระบิดา เมื่อพระบิดาทรงให้อิวาทและเมื่อพระมารดาพระภคินี พระชายากระทำสังจกิริยา เพื่อความสวัสดิ์จึงถืออาวุธออกจากพระนครตรัสอำลามหาชนผู้มีหน้าองด้วยน้ำตาติดตามไป ทรงดำเนินไป

ตามทางที่อยู่ของยักษ์โดยนัยที่พระบิดาทรงบอกไว้. แม้บุตรยักษ์นั้นก็คิดว่า
ขึ้นชื่อว่ายักษ์ก็มีมารยามาก. ใครจะรู้ จักเป็นอย่างไรรจึงขึ้นต้นไม้ นั่งคอย
การมาของพระราชา เห็นพระกุมารเสด็จมาจึงคิดว่า บุตรจักมาแทนบิดา.
ก็ยไม่มีแก่เราเนจึงลงจากต้นไม้ นั่งหันหลังให้พระโพธิสัตว์. พระมหาสัตว์
เสด็จมาประทับยืนข้างหน้าพระยาปริสาทนั้น. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้ว่า :-

เราถวายบังคมพระมารดาบิดาแล้ว ตกแต่ง
ร่างกาย สะพายธนูเหน็บพระแสงขรรค์ ออก
ไปหาพระยาปริสาท. พระยาปริสาทเห็นมีมือ
ถืออาวุธ บางที่จักสะดุ้งกลัว แต่เพราะเมื่อเรา
ทำความสะดุ้งกลัวแก่พระยาปริสาท ศีลของ
เราจะเศร้าหมอง. เพราะเรากลัวศีลจะขาด จึง
ไม่นำสิ่งที่น่าเกลียด เข้าไปใกล้พระยาปริสาท
นั้น เรามีเมตตาจิต กล่าวคำเป็นประโยชน์จึง
ได้กล่าวคำนี้.

บทว่า สสตุลหตุญฺคตฺ เห็นมีมือถืออาวุธ คือพระยาปริสาทเห็น
เรามีมือถืออาวุธเข้าไปหาตน. บทว่า กทาจิ โส ทสิสุตติ คือบางที่ยักษ์
นั้นจะฟังกลัว. บทว่า เตน ภิขุขสุตติ สิลฺลํ ศีลจักแตกด้วยเหตุนี้คือ

ศีลของเราจักพินาศ เสรีาหมองด้วยเหตุที่ทำให้ยักษ์นี้เกิดความกลัวนั้น.
บทว่า ปริตาส์ กเต มยิ คือเมื่อเราทำให้ยักษ์นั้นหวาดกลัว. บทว่า
ศีลขณฺทภยา มยฺหํ , ตสฺส เทสฺสํ น พยาหริ เพราะเรากลัวศีลจะขาด
จึงไม่นำสิ่งที่น่าเกลียดเข้าไปใกล้พระยาโปริสาทนั้น คือเราได้วางศัสตรา
เพราะกลัวศีลจะขาดเข้าไปหาพระยาโปริสาทนั้นอย่างใด เพราะเรากลัวศีล
จะขาดอย่างนั้น จึงไม่นำสิ่งที่น่าเกลียดไม่นำปรารถนาเข้าไปหาพระยาโปริ-
สาทนั้น. แต่เรากล่าวคำเป็นประโยชน์ด้วยจิตเมตตาจึงได้กล่าวคำที่จะ
กล่าวนี้ในบัดนี้.

พระมหาสัตว์ครั้งเสด็จไปประทับยืนอยู่ข้างหน้า. บุตรชกัณฺธิประ-
สงค์จะทดลองพระมหาสัตว์นั้น จึงถามว่า ท่านเป็นใคร มาแต่ไหน ท่าน
ไม่รู้จักเราหรือว่าเราเป็นพรานกินเนื้อมนุษย์ เหตุไรท่านจึงมาถึงที่นี่.
พระกุมารตรัสว่า เราเป็นโอรสของพระเจ้าชยทิส เรารู้ว่าท่านคือโปริสาท
ผู้กินคน เรามาที่นี่ก็เพื่อจะรักษาพระชนม์ของพระบิดา เพราะฉะนั้น
ท่านจงเว้นพระบิดา กินเราแทนเถิด. บุตรชกัณฺธิกล่าวด้วยอาการงนอีกว่า
เรารู้จักท่านว่าเป็นโอรสของพระราชาชยทิสนั้น แต่ท่านมาอย่างนี้ชื่อว่า
ท่านกระทำการที่ทำได้ยาก. พระกุมารตรัสว่า ไม่ยากเลย การสละชีวิตใน
เพราะประโยชน์ของบิดา จริงอยู่บุคคลทำบุญเห็นปานนี้ เพราะเหตุมารดา
บิดา ย่อมบรรเทงในสวรรค์โดยส่วนเดียวเท่านั้น. อนึ่งเรารู้ว่า สัตว์ใด ๆ
ชื่อว่าไม่มีความตายเป็นธรรมดาอันย่อมไม่มี และเราจะไม่ระลึกถึงบาป

อย่างใดอย่างหนึ่งที่ตนทำไว้. เพราะฉะนั้นเราจึงไม่กลัวต่อความตาย เราสละชีวิตนี้ให้แก่ท่าน แล้วตรัสว่า ท่านจงก่อไฟแล้วกินเราเถิด. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ท่านจงเอาแก่นไม้มาก่อไฟให้เป็นกอง

ใหญ่ เราจะโดดเข้าไป. ท่านผู้เป็นพระเจ้าลุง

ท่านทราบเวลาที่เราสุกดีแล้ว จงกินเถิด.

บุตรยักษิณีได้ฟังดังนั้นคิดว่า เราไม่อาจกินเนื้อกุมารนี้ได้. เราจึงให้กุมารนี้หนีไปโดยอุบาย จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นท่านจงเข้าป่าหาไม้มีแก่นมาทำให้เป็นถ่านเพลิงไม่มีควัน. เราจะปิ้งเนื้อท่านที่ถ่านเพลิงนั้นแล้วกินเสีย. พระมหาสัตว์ได้ทำตามนั้นแล้วจึงบอกแก่โปริสาท. โปริสาทแลดูพระกุมารนั้นคิดว่า กุมารนี้เป็นบุรุษสีหราชไม่กลัวแม้แต่ความตาย. คนไม่กลัวตายอย่างนี้เราไม่เคยเห็น เกิดขนลุกชันมองดูพระกุมาร. พระกุมารตรัสถามว่า ท่านมองดูเราทำไมเล่า ท่านไม่ทำตามคำพูด. บุตรยักษิณีกล่าวกะพระมหาสัตว์ว่า ผู้ใดกินท่าน ศีรษะของผู้นั้นจะฟุ้งแตก ๗ เลี่ยง. พระมหาสัตว์ตรัสว่า หากท่านไม่ประสงค์จะกินเรา. ท่านก่อไฟทำไมเล่า ยักษ์ตอบว่า เพื่อข่มท่าน. พระกุมารเมื่อจะทรงแสดงเนื้อความนั้นว่า ท่านจักข่มเราได้อย่างไรในบัดนี้. เราแม้เกิดในกำเนิดเดียรัจฉานก็ยังมีให้ท้าวสักกเทวราชข่มเราได้เลยดังนี้ จึงกล่าวคาถาว่า :-

ก็กระต่ายนั้นสำคัญว่า ท้าวสักกะนี้เป็น
พราหมณ์ จึงได้เชิญให้อยู่ ณ ที่นั้น. ข้าแต่
ท้าว. ด้วยเหตุนั้นแล กระต่ายนั้นจึงเป็น
จันทิมาทะพบุตร ได้ความสรรเสริญด้วยเสียงว่า
สส ให้เจริญความใคร่จนทุกวันนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สโส อวาเสสิ สเก สรีเร คือกระต่าย
เมื่อจะให้ร่างกายของตน ในสรีระของตนอย่างนี้ว่า ท่านจงเกี่ยวกินสรีระ
แล้วจงอยู่ที่นี้เถิด เพราะสรีระของตนเป็นเหตุ จึงให้ท้าวสักกะผู้มีรูปเป็น
พราหมณ์ นั้นอยู่ ณ ที่นั้น. บทว่า สสตุตโต คือได้ความสรรเสริญด้วย
เสียงว่า สส อย่างนี้ว่า สส ดังนี้. บทว่า กามทุโห คือให้เจริญความ
ใคร่. บทว่า ยกุข คือเทวดา.

พระมหาสัตว์ทรงแสดงเครื่องหมายกระ-
ต่ายในดวงจันทร์ อันเป็นปาฏิหาริย์ ตั้งอยู่
ตลอดกบให้เป็นพยาน แล้วได้ตรัสถึงความที่
พระองค์แม้ท้าวสักกะก็ไม่สามารถจะชมได้.

พระยาปริสาทได้ฟังดังนั้นเกิดจิตอัศจรรย์ไม่เคยมี จึงกล่าวคาถาว่า :-

ดวงจันทร์พ้นจากปากกรามุ ย่อมรุ่งเรือง
ดูแสงสว่างในวันเพ็ญ จันใด. ท่านกปิละผู้

**มีอานุภาพใหญ่ ท่านพ้นจากโปริสาท่อมรุ่ง
โรจน์ ฉะนั้น. พระองค์ยังพระชนกชนนีให้
ปลาบปลื้ม ทั้งผู้ที่เป็นฝ่ายพระญาติทั้งปวงของ
พระองค์ก็ยินดี.**

แล้วก็ปล่อยพระกุมารไปด้วยทูลว่า ขอท่านผู้เป็นวีระบุรุษผู้ยิ่งใหญ่
จงกลับไปเถิด. แม้พระมหาสัตว์ก็ทรงทำให้โปริสาทนั้นหมดพศได้แล้วให้
ศีล ๕ เมื่อจะทรงทดลองดูว่า โปริสาทนี้เป็นยักษ์หรือไม่จึงสันนิษฐานเอา
โดยไม่พลาด คุกด้วยพระสัพพัญญุตญาณโดยอนุमान คือถือเอาตามนัยดังนี้
คือ นัยนต้ายักษ์มีสีแดงไม่กะพริบ. เงามไม่ปรากฏ. ไม่หวาดสะดุ้ง. โปริสาท
นี้ไม่เป็นเช่นนั้น. เพราะฉะนั้นจึงไม่ใช่ยักษ์. เป็นมนุษย์นี่เอง. นัยว่า
พระบิดาของเรามีพระภคินี ๓ องค์ ถูกยักษ์ฉกไป. ทั้ง ๓ องค์นั้นถูก
ยักษ์ฉกกินเสีย ๒ องค์. องค์หนึ่งยักษ์ฉกด้วยความรักเหมือนลูก.
โปริสาทนี้คงจักเป็นองค์นั้นเป็นแน่แล้วคิดว่า เราจักทูลพระบิดาของเราให้
ตั้งโปริสาทไว้ในราชสมบัติ แล้วกล่าวว่า ท่านมิใช่ยักษ์เป็นพระเชษฐา ของ
พระบิดาของเรา มาเถิดท่านจงมาอยู่กับเรา แล้วครองราชสมบัติอันเป็นของ
ตระกูล. ดังที่พระกุมารกล่าวว่า ท่านเป็นลูกของเรา. เมื่อโปริสาทกล่าวว่า
เราไม่ใช่มนุษย์ พระกุมารจึงนำไปหาดาบสผู้มีตาทิพย์ซึ่งโปริสาทเชื่อถือ. เมื่อ
ดาบสกล่าวถึงความ เป็นพ่อว่า พวกท่านทำอะไรกันทั้งพ่อทั้งลูกเที่ยวไปในป่า
ดังนี้โปริสาทจึงเชื่อกล่าวว่าไปเถิดลูก. เราไม่ต้องการราชสมบัติ. เราจักบวช

ละ แล้วบวชเป็นฤาษีอยู่ในสำนักของดาบส. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

**เรามีได้รักษาชีวิตของเรา เพราะเหตุแห่ง
พระบิดาเป็นผู้ทรงศีล เราได้ให้พระยาโปริสาท
ผู้ฆ่าสัตว์เป็นปกติทุกเมื่อนั้นบวชแล้ว.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า สิวตฺติ เหตุ คือเพราะเหตุแห่งบิดาแห่งบิดาของเราเป็นผู้ทรงศีล. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า สิวตฺติ เหตุ คือเพราะเหตุแห่งความมีศีล. อันเป็นเครื่องหมายแห่งการสมาทานความมีศีลของเรา เพื่อมิให้ศีลขาด. บทว่า ตสฺส คือ โปริสาทนั้น.

ลำดับ นั้นพระมหาสัตว์ทรงนมัสการพระเจ้าลุงของตน ซึ่งบวชแล้วไปใกล้พระนคร พระราชา ชาวพระนคร ชาวนิคม ชาวชนบท ได้ฟังว่าพระกุมารเสด็จกลับมาแล้ว ต่างก็ร่าเริงยินดีลุกไปตั้งรับ พระกุมารถวายบังคม พระราชา แล้วทูลเรื่องราวทั้งหมดให้ทรงทราบ. พระราชาได้ทรงสดับดังนั้นแล้ว ในขณะนั้นเอาจึงทรงรับสั่งให้ตีกลองป่าวประกาศ เสด็จไปหาพระดาบสโปริสาทนั้นด้วยบริวารใหญ่แล้วตรัสว่า ข้าแต่เจ้าพี่ ขอเชิญเจ้าพี่มาครองราชสมบัติเถิด. พระดาบสทูลว่า อย่าเลยมหาบพิตร. พระราชาตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นนิมนต์อยู่ในพระราชอุทยานของข้าพเจ้าเถิด. พระดาบสทูลว่า อาตมาไม่มา. พระราชารับสั่งให้ปลุกบ้านใกล้อาศรมนั้นแล้วจัดตั้งภิกษา. บ้านนั้น ชื่อจุฬกัมมาสทัมมนิคม.

พระมารดาพระบิดาในครั้งนั้น ได้เป็นมหาราชตระกูลในครั้งนี้.

พระดาบส คือพระสารีบุตร. โปริสาท คือพระองคุลิมาล. พระกนิษฐา คือนางอุบลวรรณา. พระอัคมเหสี คือมารดาพระราहुล. อลินสัตตกุมาร คือพระโลกนาถ.

แม้ในขยทิสจริยานี้ก็พึงเงาะจงกล่าวถึงบารมีที่เหลือของพระโพธิสัตว์นั้นตามสมควร โดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล. อนึ่ง พึงประกาศคุณานุภาพของพระโพธิสัตว์ไว้ในจริยานี้ มีอาทิอย่างนี้ คือการที่พระบิดาทรงห้ามสละชีวิตของตน เพื่อรักษาชีวิตของพระบิดาจึงตัดสินพระทัยว่า จักไปหาโปริสาท. การที่วางศัสตราไปเพื่อมิให้โปริสาทนั้นหวาดสะดุ้ง. การเจรจาถ้อยคำน่ารักกับโปริสาทนั้นด้วยหวังว่า ศีลของตนจงอย่าขาดเลย. การไม่มีความสะดุ้งต่อความตาย ทั้ง ๆ ที่โปริสาทนั้นข่มขู่โดยนัยต่าง ๆ การรำเรงยินดีว่า เราจักทำร่างกายของเราให้มีผลในประโยชน์ของพระบิดา. การรู้ภาวะของตนที่ไม่คำนึงถึงชีวิต เพื่อบริจาคนิชาติเป็นกระต่าย ซึ่งแม้ทำวสัฏกะไม่สามารถจะข่มได้. การไม่มีความคิดปกคิแม้เมื่อถูกสมาคมปล่อย. การรู้ไม่คิดพลาดของความเป็นมนุษย์ และความเป็นพระเจ้าลุนของโปริสาทนั้น. ความเป็นผู้ใคร่เพื่อให้โปริสาทนั้น ดำรงอยู่ในราชสมบัติอันเป็นของตระกูลเพียงได้รู้จักกัน. การให้โปริสาทเกิดสลดใจในการแสดงธรรมแล้วให้ตั้งอยู่ในศีล.

จบ อรรถกถาขยทิสจริยาที่ ๕

๑๐. สังขपालจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของสังขपालนาคราช

[๒๐] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นพระยานาค
ชื่อสังขปาละ มีฤทธิ์มาก มีเขี้ยวเป็นอาวุธ
มีพิษแรงกล้า มีลิ้นสองแฉก เป็นใหญ่กว่า
นาคทั้งหลาย เราอธิษฐานอุโบสถมีองค์ ๔
ประการว่า ผู้ใดมีกิจด้วยผิวหนังก็ดี เนื้อก็ดี
เอ็นก็ดี กระดูกก็ดี ของเรา ผู้นั้นจงนำเอา
อวัยวะที่เราให้แล้วนี้ไปเถิด แล้วสำเร็จการอยู่
ณ สถานที่ใกล้ทางใหญ่สี่แยก อันเคลื่อนกล่น
ด้วยหมู่ชนต่าง ๆ พวกบุตรของนายพรานเป็น
คนดุร้าย หยาบช้า ไม่มีกรุณา ได้เห็นเราแล้ว
มีมือถือไม้พลองตะบองสั้น กรูกันเข้ามาหาเรา
ณ ที่นั้น พวกบุตรนายพรานเอาหอกแทงเราที่
จมูก ที่หาง ที่กระดูกสันหลัง แล้วเอาหวย
ร้อยหามเราไป ถ้าเราปรารถนา ก็พึงยังมหา-
ปฐพีอันมีสมุทรสาครเป็นที่สุด พร้อมทั้งป่า
ทั้งภูเขา ให้ไหนด้วยลมจมูกในที่นั้น ๆ แต่

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 359

เราไม่โกรธเคืองพวกบุตรนายพราน แม้จะแทง
ด้วยหหลวง แม้จะทิ่มด้วยหอก นี่เป็นศีลขารมี
ของเรา ฉะนี้แล.

จบ สังขปาลจริยาที่ ๑๐

อรรถกถาสังขปาลจริยาที่ ๑๐

ฟังทราบวินิจฉัยในอรรถกถาสังขปาลจริยาที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้. ความ
สังเขปในบทว่า **สังขปาล** เป็นต้น มีดังนี้. ชื่อว่า **มหิทฺธิโก** มีฤทธิ์
มาก เพราะประกอบด้วยฤทธิ์ของนาคใหญ่เช่นกับโลกสมบัติของเทพ. ชื่อว่า
ทาจาวุโ มีเขี้ยวเป็นอาวุธ เพราะมีเขี้ยวเป็นอาวุธ ๔ เขี้ยว คือข้างล่าง ๒
ข้างบน ๒. ชื่อว่า **โฆรวิส** มีพิษแรงกล้า เพราะมีพิษมีเดชสูง. ชื่อว่า
ทวิชีวุโ มีลิ้นสองแฉก เพราะประกอบด้วยลิ้นสองแฉก สำเร็จมาแต่
กำเนิดนาค. ชื่อว่า **อูรคาภิภู** เป็นใหญ่กว่านาคทั้งหลาย เพราะความเป็น
ใหญ่กว่านาคทั้งหลาย อันได้ชื่อว่า **อูรด** เพราะไปด้วยอก แม้ของนาคผู้มี
อานุภาพใหญ่. ในทาง ๒ แยก กล่าวคือที่ที่นั่น ทาวสองสายทะลุติดต่อ
กันไป. ในทางใหญ่ คือเป็นที่ที่มหาชนสัตยูจรไปมาเสมอๆ. **อันเกลื่อนกล่น**
ด้วยหมู่มนต่าง ๆ เพราะจากที่นั่นหิมหาชนมากมาย. **องค์ ๔** ด้วยสามารถ
แห่งองค์ ๔ ซึ่งจะกล่าวในบัดนี้. บทว่า **อริฏฺฐาย** คืออริชฐานได้แก่ตั้ง.
ใจ. เมื่อใดเราเป็นนาคราชมีรูปตามที่กล่าวแล้ว ชื่อว่าสังขบาล. เมื่อนั้น

เราสำเร็จการอยู่ในที่ดังกล่าวแล้วในหนหลัง คือสำเร็จการอยู่ ด้วยการอยู่
จำอุโบสถ.

จริงอยู่พระมหาสัตว์ เป็นผู้ชวนชายในบุญมีทานและศีลเป็นต้น
ท่องเที่ยวไปมาในคติของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ด้วยการแสวงหาโพธิ-
ญาณ บางครั้ง เกิดในนาคพิภพอันมีสมบัติเช่นกับสมบัติของเทพ เป็นนาค-
ราชชื่อว่าสังขปาละ. มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก. นาคราชนั้น เมื่อกาล
ผ่านไป รังเกียจสมบัตินั้นปรารถนากำเนิดมนุษย์ จึงอยู่จำอุโบสถ. เมื่อ
นาคราชนั้นอยู่ในนาคพิภพ การอยู่รักษาอุโบสถไม่สมบูรณ์. ศีลจกเศร้า-
หมอง. ด้วยเหตุนี้ นาคราชจึงออกจากนาคพิภพ ล้อมจอมปลวกแห่งหนึ่ง
ในระหว่างทางใหญ่ และทางเดินทางเดียว ไม่ไกลแม่น้ำ กัณหวรรณแล้ว
อธิษฐานอุโบสถ สมทานในวัน ๑๔ - ๑๕ คำ เป็นปกติ. อธิษฐานว่า ผู้
ต้องการหน้งเป็นต้นของเราจงเอาไป สละตนให้เป็นทานแล้วนอน. วันคำ
หนึ่งจึงไปนาคพิภพ. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า. อีกเรื่องหนึ่งในกาล
เมื่อเราเป็นนาคราช ชื่อว่า สังขปาละ มีฤทธิ์มากเป็นต้น.

ท่านกล่าวบทว่า จตุโร องฺเค อธิฏฺฐาย อธิษฐานองค์ ๔ มีผิวหน้ง
เป็นต้น ไว้ในที่นี้ เป็นการแสดงถึง อธิษฐานมีองค์ ๔. เพราะผิวหน้งเป็น
องค์หนึ่งในที่นี้. เมื่อพระมหาสัตว์อยู่จำอุโบสถอย่างนี้ กาลล่วงไปยาวนาน.

อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อสังขปาลนาคราชสมาทานศีลอย่างนั้นแล้วนอน
บุตรของพราน ๑๖ คน คิดกันว่าจะหาเนื้อ จึงถืออาวุธเที่ยวไปในป่า ครั้น
ไม่ได้อะไร ๆ ก็กลับเห็นนาคราชนั้นนอนอยู่บนยอดจอมปลวก คิดว่า วันนี้
เราไม่ได้อะไรเลยแม้แต่ลูกเหี้ย. เราจักฆ่านาคราชนี้กิน แต่นาคราชนี้ใหญ่
มาก เมื่อเข้าไปจับคงหนีไป ดังนั้นจึงคิดกันว่า เราจงเอาหลาวแทงนาครา
ราชนั้นทั้ง ๆ ที่นอนอยู่นั้นแหละที่ขन्द ทำให้อ่อนกำลังแล้วจึงจับ จึงถือ
หลาวเข้าไปหา. แม้พระโพธิสัตว์ก็มีร่างกายใหญ่ประมาณเท่าเรือโกศลลำ
หนึ่ง ดอกพุดดอกมะลิที่รื้อยวางไว้งามยิ่งนัก ประกอบด้วยดวงตาเช่นกับผล
มะกล่ำ และศิระเช่นกับดอกชบา. นาคราชนั้นโผล่ศิระจากระหว่างขน
เพราะเสียงเท้า ของตน ๑๖ คนเหล่านั้น ลืมตาสีแดงเห็นคน ๑๖ คนถือ
หลาวเดินมา คิดว่าวันนี้ความปรารถนาของเราจักถึงที่สุด ได้มอบตนให้เป็น
ทานแล้ว ตั้งจิตอธิษฐานแน่วแน่ เพราะกลัวศีลของตนจะขาดว่า เราจะไม่
แลดูชนเหล่านี้ ซึ่งเอาหลาวแทงร่างกายของเรา ทำให้เป็นช่องเล็กช่องใหญ่
จึงสอดศิระเข้าไปในระหว่างขนคนนอนต่อไป.

ลำดับนั้น บุตรพรานเหล่านั้นจึงเข้าไปจับนาคราชนั้นที่หางจุดลงมา
ตกบนแผ่นดิน เอาหลาวคมกริบแทงในที่ ๘ แห่ง สอดท่อนหวายคำพร้อม
ด้วยหนามเข้าไปทางปากเพื่อประการ เอาคานหามในที่ ๘ แห่ง เดินไปสู่
ทางหลวง. พระมหาสัตว์ตั้งแต่ถูกแทงด้วยหลาวก็กลับหามีได้มองดูลูกพราน

เหล่านั้น แม้นในทีเดียว. นาคราชนั้นเมื่อลูกพรานเอาคาน ๘ อันหามนำไป
ห้อยศิระะกระทบแผ่นดิน. ลำดับนั้นพวกลูกพราน เห็นว่าศิระะนาคราช
ห้อย จึงให้นาคราชนั้นนอนบนทางหลวง เอาหลาวแหลมแทงที่ตั้งจุมุกสอด
เชือกเข้าไปยกศิระะขึ้น แล้วคล้องที่ปลายคานยกขึ้นอีก เดินทางต่อไป.
ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

พวกลูกพรานเป็นคนดุร้าย หยาบช้า ไม่
มีกรุณา ได้เห็นเราแล้ว ถือไม้พลองตะบอง
สั่นกรูกันเข้ามาหาเรา ณ ที่นั้น พวกลูกพราน
เอาหอกแทงเราที่จุมุก ที่หาง ที่กระดูกสันหลัง
แล้วสอดคานหามเราไป.

ถ้าเราปรารถนา ก็พึงยังมหาปฐพี อันมี
สมุทรสาครเป็นที่สุด พร้อมทั้งป่า ทั้งภูเขา
ให้ไหม้ด้วยลมจุมุกในที่นั้น ๆ.

แต่เราไม่โกรธเคืองลูกพรานทั้งหลาย แม้
จะแทงด้วยหลาว แม้จะทุบตีด้วยหอก.
นี้เป็นศีลบารมีของเรา ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โภขปุตุตา คือลูกพราน. บทว่า ขรา คือคูรัย ได้แก่พุดหยาบ. บทว่า ลุฑทา คือหยาบช้า ได้แก่มีใจร้าย
บทว่า อการณา คือไม่มีความสงสาร. บทว่า ทณฺฑมฺกุครปาณินฺโน คือถือ
กระบอง ๔ เหลี่ยม. บทว่า นาสาย วินิวิขฺฉิตฺวา คือเอาหลาวแทงเรา
ที่จมูกเพื่อสอดเชือกเข้าไป. บทว่า นงฺคุฏฺฐเ ปิฏฺฐถณฺฏเ ที่หางที่กระดูก
สันหลัง. พึงทราบการเชื่อมความว่า เหางที่หางและที่นั่น ๆ อันใกล้กับกระดูก
สันหลัง. บทว่า กาช อโรปยิตฺวาน สอดคาน คือลูกพรานสองคน
ยกคานข้างละคนที่แทงไว้ในข้างหนึ่ง ๆ ในบริเวณของหวายและเถาว์วัลย์ ๘
แห่งที่แทงผูกไว้ในที่ทั้ง ๘ ขึ้นบ่าของคน ๆ. บทว่า สสาครนฺตํ ปจฺวี คือ
มหาปฐพีอันมีสมุทรสาครเป็นที่สุด. บทว่า สกานนํ สปฺพพฺตํ คือพร้อม
ด้วยป่าและภูเขา. บทว่า นาสาวาเตน ฌาปเย ความว่า ถ้าเราต้องการ
อยู่ ปรรณนาอยู่ โกรธแล้วพึงปล่อยซึ่งลมจุมก ยังมหาปฐพีนี้ อันมีมหา-
สมุทรเป็นที่สุด พร้อมด้วยป่าและภูเขาให้ไหม้. คือพึงทำให้เป็นเถ่าถ่าน
พร้อมกับด้วยการให้ไหม้ด้วยลมจุมก. ในกาลนั้น อานุภาพของเราเป็นเช่น
นี้. แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น ถึงจะแทงด้วยหลาว ถึงจะทิ่มด้วยหอก. บทว่า
โภขปุตุเต น กุปฺปามิ ความว่า เราก็ไม่โกรธลูกพราน คือเราไม่
โกรธลูกพรานผู้คูรัย แม้จะแทงด้วยหลาวอันคมกริบที่ถากทำด้วยไม้แก่น
เพื่อทำให้หมดกำลัง และเมื่อสอดหวายและเถาว์วัลย์เข้าไปในที่ ๘ แห่ง และ
แม้จะทิ่มด้วยหลาวอันคมกริบ เพื่อทำให้หมดกำลังในที่นั้น ๆ. บทว่า เอสา

เม ลีลปารมี นี้เป็นศีลบารมีของเรา คือการที่เราผู้มีอำนาจมากอย่างนี้ อธิษฐานอย่างนั้น ไม่โกรธลูกพรานเพราะกลัวศีลจะขาด นี้เป็นศีลบารมีของเราซึ่งเป็นไปแล้วโดยความไม่คำนึงถึงชีวิตโดยส่วนเดียวเท่านั้น. อธิบายว่า เป็นปรมัตถบารมี ด้วยอำนาจของศีล.

อนึ่ง เมื่อพระโพธิสัตว์ถูกพวกลูกเศรษฐีนำไป กุฎุมพีชื่ออาพาระชาวเมืองมิลิลา นำเกวียน ๕๐๐ นั่งอยู่บนยานอันสำราญไปเห็นพวกลูกพรานเหล่านั้น กำลังนำพระมหาสัตว์ไป ก็เกิดความสงสารถามพรานเหล่านั้นว่า พวกท่านนำนาคราชนี้ไปทำไม? พวกท่านจักนำไปทำอะไร? พวกพรานตอบว่า พวกเราจักปิ้งเนื้ออร่อยอ่อนหวานของนาคนี้กิน. กุฎุมพีนั่งจึงให้โคใช้งาน ๑๖ ตัว ทอผ้าฟายมือหนึ่งแก่พวกลูกพรานเหล่านั้น ผ่านงุ่มห่ม แม้แก่ภรรยาของทุกคน วัตถุสิ่งของที่ระลึกแก่พวกลูกพรานแล้วกล่าวว่า นาคนี้เป็นนาคราชมีอำนาจมากโดยชอบ. ไม่ประทุษร้ายพวกท่านด้วยศีลคุณของตน. พวกที่ทำให้นาคราชนี้ลำบาก เป็นบาปมาก. ปล่อยเสียเถิด. พวกลูกพรานเหล่านั้นกล่าวว่า นาคนี้เป็นอาหารเอร็ดอร่อยของพวกเรา. พวกเราไม่เคยกินนาคเลย. เอาเถิดพวกเราบูชาถ้อยคำของท่าน. เพราะฉะนั้นเราจะปล่อยนาคนี้. แล้วปล่อยให้พระมหาสัตว์นอนบนพื้นดินเพราะความหยาบช้าของคนๆ จึงจับที่ปลายหางและเถาว์ลัยที่ร้อยไว้ด้วยหนามเหล่านั้นเตรียมจะกระชาก.

ลำดับนั้น กุฎุมพีเห็นนาคราชลำบาก จึงทำให้ลำบากด้วยการเอาดาบตัดเถาวัลย์ค่อย ๆ. ดึงออกไม่ให้เจ็บปวดทำนองเดียวกับการนำเครื่องเจาะหูของทารกทั้งหลายออก. ในกาลนั้น ลูกพรานทั้งหลายช่วยกันค่อย ๆ ดึงเครื่องผูกมัดที่สอดสวมออกจากจมูกของนาคราชนั้น. สักครู่หนึ่งพระมหาสัตว์ก็บ้ายหน้าไปทางทิศตะวันออกมองดูอาพาธด้วยตาเต็มไปด้วยน้ำตา. พวกพรานไปได้หน่อยหนึ่ง แอบปรึกษากันว่า นาคอ่อนกำลัง เมื่อนาคตายพวกเรารักเอนาคนั้นไป. อาพาธกุฎุมพีไหว้พระมหาสัตว์กล่าวว่า จงไปเถิดมหา นาค. พวกพรานจะไม่จับท่านอีกแล้ว ได้ตามไปส่งนาคราชนั้นหน่อยหนึ่งแล้วก็กลับ.

พระโพธิสัตว์ไปยังนาคพิภพไม่ทำให้เสียเวลาในนาคพิภพนั้น ออกไปพร้อมด้วยบริวารใหญ่ เข้าไปหาอาพาธพระพรณาคุณของนาคพิภพ แล้วนำอาพาธไปในนาคพิภพนั้น ให้ยศยิ่งใหญ่พร้อมด้วยนางนาคกัญญา ๓๐๐ แก่อาพาธ. ให้อาพาธเอบอิมด้วยกามทิพย์. อาพาธอยู่ในนาคพิภพได้หนึ่งปี บริโภคกามทิพย์ จึงบอกแก่นาคราชว่า สหาย ข้าพเจ้าปรารถนาจะบวช จึงถือเอาบริวารของบรรพชิตออกจากนาคพิภพนั้น ไปหิมวันตประเทศแล้วบวชอาศัยอยู่ ณ หิมวันตประเทศนั้นเป็นเวลาช้านาน ต่อมาเที่ยวจาริกไปถึงกรุงพาราณสี พระเจ้ากรุงพาราณสีทอดพระเนตรเห็นทรงเลื่อมใส อาจารย์สมบัตติธรรมาจารย์ว่า พระคุณท่านบวชจากตระกูลที่มีสมบัติมาก. เพราะเหตุไรจึงบวช เมื่อจะทูลถึงเหตุที่ตนบวช จึงทูลเรื่องราวทั้งหมด

ตั้งต้นแต่การขอให้พวกพรานปล่อยพระโพธิสัตว์จากเงื้อมมือ แต่พระราช
แล้วแสดงธรรมด้วยคาถาทิ้งหลายเหล่านี้ว่า :-

มหาบพิตร แม้กามทั้งหลายอันเป็นของ
มนุษย์ เป็นสิ่งไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไป
เป็นธรรมดา อาตมาภาพก็ได้เห็นแล้ว อาต-
มาภาพเห็นโทษในกามคุณทั้งหลาย จึงบวช
ด้วยศรัทธา มหาบพิตร มนุษย์ทั้งหลาย
ทั้งหมดทั้งแก่ ตายหมด เหมือนผลไม้ในป่า
หล่น ฉะนั้น อาตมาภาพเห็นดังนั้น จึงบวช
ความเป็นสมณะ ไม่ผิด เป็นสิ่งประเสริฐ.

พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้ว จึงตรัสว่า :-

ผู้มีปัญญาเป็นพหูสูต มีความคิดถึงฐานะ
มาก ควรคบแน่นอน ท่านอาพาธ ข้าพเจ้า
ได้ฟังเรื่องนาคราชและเรื่องท่านแล้ว จักกระ-
ทำบุญไม่น้อยทีเดียว.

ลำดับนั้น พระดาบสแสดงธรรมถวายพระราชอย่างนี้ว่า :-

**ผู้มีปัญญา เป็นพหูสูต มีความคิดถึง
ฐานะมากควรคบ ข้าแต่ราชะ พระองค์ทรง
สดับเรื่องราวของนาคราชและของอาตมาภาพ
แล้ว ขອງทรงทำบุญไม่น้อยเถิด.**

พระดาบสพักอยู่ ณ กรุงพาราณสีนั้นตลอดฤดูฝน ๔ เดือนแล้วไป
หิมวันตประเทศ เจริญพรหมวิหาร ๔ ตลอดชีวิต ก็ได้เข้าถึงพรหมโลก. แม้
พระโพธิสัตว์ก็อยู่จำอุโบสถตลอดชีวิตก็ได้ไปสู่สวรรค์. แม้พระราชานั้นก็
ทรงทำบุญมีทานเป็นต้น แล้วก็ไปตามยถากรรม.

อาพาธในครั้งนั้น ได้เป็นพระสารีบุตรในครั้งนี้. พระเจ้าพาราณสี
คือพระอนันท์เถระ. สังขपालนาคราช คือพระโลกนาถ.

การบริจาคสรณะ ของนาคราชนั้นเป็นทานบารมี. การที่นาคราช
ผู้ประกอบด้วยเดชเป็นพิษเห็นปานนั้น เมื่อมีการเบียดเบียนก็ไม่ทำลายศีล
ชื่อว่า ศีลบารมี. การละโภคสมบัติเช่นกับโภคสมบัติของเทพ แล้วออกจาก
นาคพิภพ บำเพ็ญสมณธรรม ชื่อว่า เนกขัมมบารมี. การเตรียมตัวว่าควร
ทำประโยชน์มีทานเป็นต้น และสิ่งนี้ ๆ ชื่อว่า ปัญญาบารมี. การบรรเทา
กามวิตก และความเพียรด้วยการอดกลั้น ชื่อว่า วิริยบารมี. ความอดทน
ด้วยความอดกลั้น ชื่อว่า ขันติบารมี. การสมาทานสัจจะ ชื่อว่า สัจจบารมี.
การตั้งใจสมาทานไม่หวั่นไหว ชื่อว่า อธิษฐานบารมี. ความเป็นผู้มีเมตตา

และความเอ็นดูในสรรพสัตว์ทั้งหลาย หมายถึงมวลลูกพราน ชื่อว่า เมตตา
บารมี. ความเป็นกลางในเวทนา และความผิดปกติที่ทำแล้วในสัตตสังขาร
ทั้งหลาย ชื่อว่า อุเบกขาบารมีเป็นอันได้บารมี ๑๐ อย่างนี้ด้วยประการฉะนี้.
แต่ศีลบารมีเท่านั้นที่ท่านยกขึ้นสู่เทสนา ทำให้เป็นบารมีมีความยิ่งยวด
อย่างยิ่ง. อนึ่ง คุณานุภาพของพระโพธิสัตว์ในจริยานี้ พึงประกาศโดยนัย
ดังกล่าวแล้วในฐิติตตจริยามีอาทิว่า โยชนสติเก นาคภวนภูฐาน ใน
ที่ตั้งนาคพิภพ ประมาณ ๑๐๐ โยชนดังนี้.

จบ อรรถกถาสังขปาลจริยาที่ ๑๐

บทว่า เอเต คือจริยามิหัตถินาจริยาเป็นต้น ที่แสดงแล้วใน
วรรคนี้ และจริยา๕ ที่รวบรวมแสดงด้วยหัวข้อมีอาทิว่า หตุติ นาโค
ภูริทตฺโต หัตถินาจริยา ภูริทตฺตจริยาเหล่าใด ทั้งหมดเหล่านั้น ชื่อว่า
สิลพลา เพราะมีศีลเป็นกำลัง โดยความเป็นไปด้วยการบำเพ็ญศีลบารมี
เป็นพิเศษ. ชื่อว่า ปริกฺขารา เพราะปรับปรุงศีลอันเป็นปรมัตถบารมีและ
เพราะปรับปรุงสันดานด้วยอำนาจแห่งการอบรม. ชื่อว่า ปเทสิกา สปป-
เทสา คือยังมีการสละให้ เพราะศีลปรมัตถบารมีอันถึงความอุกฤษฏ์ ยัง
ไม่สมบูรณ์. คือไม่ให้ก็ไม่ใช้. หากถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะ
รักษาชีวิต แล้วจักตามรักษาศีล อธิบายว่า เพราะบรรดาจริยาทั้งหลาย มี
หัตถินาจริยาเป็นต้นเหล่านั้น เรายังรักษาชีวิตของตนโดยเป็นเอกเทศเท่านั้น
แล้วตามรักษาศีล. เรามีได้สละชีวิตโดยประการทั้งปวง. แต่เมื่อเราเป็น
สังฆपालนาคราช มีอานุภาพมาก มีเดชคือพิษสูง ชีวิตของเราถูกพราน
เหล่านั้นรวมหัวกัน มิได้จำแนกบุคคลทั้งก่อนทั้งหลัง นำไปโดยส่วนเดียว
เท่านั้น. เราสละชีวิตที่ถูกลูกเขานำไปให้เป็นทาน เพื่อตามรักษาศีลเท่านั้น.
เพราะฉะนั้น จริยานั้นถึงความปรมัตถบารมี จึงเป็นศีลบารมีของเรา
ท่านแสดงไว้ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาทุติยวรรค

เป็นการชี้แจงศีลบารมีโดยวิเศษอันสงเคราะห์เข้าในจริยา ๑๐ อย่าง.

รวมจริยาที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สิวานากจริยา ๒. ภูริทัตตจริยา ๓. จัมเปยยกจริยา
๔. จูพโพธิจริยา ๕. มหิสราขจริยา ๖. รุรัมภิกจริยา ๗. มาตังคจริยา
๘. ธรรมเทวปุตตจริยา ๙. ชยทิสจริยา ๑๐. สังขपालจริยา จริยา
ทั้งหมดนี้เป็นกำลังของศีล เป็นบริวารของศีล เราให้สละชีวิตตามรักษาศีล
เราผู้เป็นสังขपालนาคราช ได้มอบชีวิตให้แก่คนใดคนหนึ่ง แม้ตลอดกาล
ทุกเมื่อ เหตุนั้น จริยานั้นจึงเป็นศีลบริวารมี ฉะนี้แล.

จบ สิวานามินิเทศ

๓. ยูธัญชยวรรค

การบำเพ็ญเนกขัมมบารมีเป็นต้น

๑. ยูธัญชยจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของยูธัญชยกุมาร

[๒๑] ในกาลเมื่อเราเป็นพระราชโอรส (ของ
พระเจ้าสัพพัตตราช) นามว่ายูธัญชย มี
บริวารยศหาประมาณมิได้ สลดใจเพราะได้
เห็นหยาดน้ำค้างอันเหือดแห้งเพราะแสง
อาทิตย์ เราทำความเป็นอนิจจังนั้นแลให้เป็น
บุเรจาริก พอกพูนความสังเวช เราถวายบังคม
พระมารดาและพระบิดาแล้ว ทูลขอบรรพชา
มหาชนพร้อมทั้งชาวนิคมทั้งชาวจังหวัด ประ
นมอัญชลีอ่อนวอนเรา พระบิดาตรัสว่า วันนี้
เจ้าจงปกครองแผ่นดินอันกว้างใหญ่ไพศาลเถิด
ลูก เมื่อมหาชนพร้อมทั้งพระราชบิดา นาง
สนม ชาวนคม และชาวแวนแคว้น ร้องให้
รำไรควรสงสาร เราไม่หวังใยสละไปแล้ว เรา
สละราชสมบัติในแผ่นดินหมู่ญาติ บริวารชน

และยศศักดิ์ทั้งสิ้นได้ไม่คิดถึงเลย เพราะเหตุ
แห่งโพธิญาณ เราจะเกลียดพระมารดาพระบิดา
ก็หามิได้ เราจะเกลียดยศศักดิ์อันยิ่งใหญ่ก็หา
มิได้ แต่พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา
ฉะนั้น เราจึงสละราชสมบัติ ฉะนี้แล.

จบ ยุทธชยจริยาที่ ๑

อรรถกถายุทธชยวรรคที่ ๓

การบำเพ็ญเนกขัมมบารมี

อรรถกถายุทธชยจริยาที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถกถายุทธชยจริยาที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๓ ดัง
ต่อไปนี้. บทว่า อมิตยโส คือมีบริวารและสมบัติหาประมาณมิได้. บทว่า
รณชปุตุโต ยุธชโย คือชื่อยุทธชยเป็นโอรสของพระราชอาชวราชพระนามว่า
สัพพัตตะในรัมมนคร.

กรุงพาราณสีนี้ ในอุทยชาดก ชื่อว่า สุรุธนนคร. ในจูฬสุต-
โตสมชาดก ชื่อว่า สุทัศนนคร. ในโสณนันทชาดก ชื่อว่า พรหมวัชฌน
นคร. ในขัณฑหาลชาดก ชื่อว่า บุษบวตินคร. แต่ในยุทธชยชาดก ชื่อว่า
รัมมนคร. บางครั้งชื่อของนครนี้ก็เปลี่ยนไปอย่างนี้. ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

พระราชบุตรเป็นโอรสของพระราชชา พระนามว่า สัพพัตตะในรัมมนคร.
พระราชชาพระองค์นั้นได้มีพระโอรส ๑,๐๐๐ องค์. พระโพธิสัตว์เป็นโอรสองค์
ใหญ่. พระราชชาพระราชทานตำแหน่งอุปราชให้. พระโอรสนั้นทรงให้
มหาทานทุก ๆ วัน ตามนัยดังได้กล่าวไว้ในหนหลังนั้นแล. เมื่อกาลผ่านไป
อย่างนี้ วันหนึ่งพระโพธิสัตว์ขึ้นประทับรถอันประเสริฐแต่เจ้าครู เสด็จ
ประพาसพระราชอุทยานด้วยสมบัติอันเป็นสิริใหญ่ ทอดพระเนตรเห็น
หยาดน้ำค้างที่ค้างอยู่บนยอดไม้ ยอดหญ้า ปลายกิ่งและใบแมลงมุมเป็นต้น
มีลักษณะเหมือนขำแก้วมุกดา ตรัสถามว่า คุณก่อนสารถินั้นอะไร. ครั้น
ทรงสดับว่า นั่นคือหยาดน้ำค้างที่ตกในเวลาที่มีหิมะ. ทรงเปลิดเปลินอยู่ ณ
พระราชอุทยาน ตอนกลางวัน ครั้นตกเย็นเสด็จกลับ ไม่ทรงเห็นหยาด
น้ำค้างเหล่านั้น จึงตรัสถามว่า คุณก่อนสารถิ หยาดน้ำค้างเหล่านั้นหาย
ไปไหนหมด. เดียวนี้เราไม่เห็นหยาดน้ำค้างเหล่านั้น ครั้นทรงสดับว่า
เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นหยาดน้ำค้างทั้งหมดก็สลายละลายไป ทรงดำริว่า หยาด
น้ำค้างเหล่านี้เกิดขึ้นแล้วสลายไปนั้นใด แม้สังขารคือชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย
เหล่านี้ก็ฉนั้น เช่นกับหยาดน้ำค้างที่ยอดหญ้า. เพราะฉะนั้น เราซึ่งยัง
ไม่ถูกพยาชิ ฆราและมรณะเบียดเบียนควรทูลลาพระมารดาพระบิดาออก
บวช จึงทรงทำหยาดน้ำค้างให้เป็นอารมณ์ เห็นภพทั้งสามคุณถูกไฟไหม้
เสด็จมายังพระตำหนักของพระองค์ เสด็จไปเฝ้าพระบิดาซึ่งประทับอยู่
โรงวินิจฉัย ซึ่งประดับตกแต่งเป็นอย่างดี ถวายบังคมพระชนก ประทับยืน
อยู่ข้างหนึ่งทูลขอบวช. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

**เราสลดใจเพราะเห็นหยาดน้ำค้างเหือด
แห้งไป เพราะแสงของดวงอาทิตย์. เราทำ
ความไม่เที่ยงของหยาดน้ำค้างนั้นให้เป็นปุเร-
จาริก พอกพูนความสังเวช เราถวายบังคม
พระบิดาทูลขอบรรพชา.**

ในบทเหล่านั้นบทว่า **สุริยาดเป** คือเพราะแสงดวงอาทิตย์. การ
สัมผัสรัศมีดวงอาทิตย์. ปาฐะว่า **สุริยาดเป** บ้าง. บทว่า **ปติตี** **ทิสฺวาน**
เพราะทรงเห็นหยาดน้ำค้างเหือดแห้ง คือเพราะทรงแลดูหยาดน้ำค้างที่ค้าง
อยู่บนยอดต้นไม้เป็นต้นก่อนยังปรากฏอยู่ ครั้นต้องรัศมีดวงอาทิตย์ก็เหือด
แห้งไป ด้วยปัญญาจักขุ. บทว่า **ตํ วิชึ** คือทรงถึงความสลดพระทัยด้วย
ทรงมนสิการถึงความไม่เที่ยงว่า หยาดน้ำค้างเหล่านี้ฉันใด แม้ชีวิตของสัตว์
ทั้งหลายก็ฉันนั้น มีสภาพแตกสลายไปอย่างรวดเร็ว. บทว่า **ตณฺเฏวาริปตี**
กตฺวา **ตํ เวคฺมนุพฺรุหฺยึ** คือพระโพธิสัตว์ทรงกระทำความไม่เที่ยงของหยาด
น้ำค้างนั้นนั่นเองให้เป็นใหญ่ เป็นประธาน เป็นหัวหน้า เป็นปุเรจาริก
แล้วทรงมนสิการถึงความที่สังขารทั้งปวงมีเวลานิดหน่อย ตั้งอยู่ไม่นาน
ทรงพอกพูนความสังเวชอันเกิดขึ้นครั้งเดียว ด้วยให้เกิดขึ้นบ่อยๆ. บทว่า
ปพฺพชฺชมนฺญาจหึ คือ เราดำริว่าเราผู้ที่พยาธิตราและมรณะยังไม่ครอบงำ
ในชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย อันไม่ตั้งอยู่นานดูหยาดน้ำค้างบนยอดหญ้า ควร

บวชแสวงหามหานิพพานอันเป็นอมตะ ซึ่งไม่มีพยาธิชราและมรณะเหล่านี้ แล้วเข้าไปเฝ้าพระมารดาพระบิดาถวายบังคมแล้วทูลขอบรรพชาว่า ขอพระมารดาพระบิดาจงทรงอนุญาตให้หม่อมฉันบวชเถิด. เมื่อพระมหาสัตว์ทูลขอ อนุญาตบวชอย่างนี้แล้วได้เกิดโกลาหลใหญ่ทั่วพระนครว่า ได้ยินว่า พระอุปราชยัชฌ์มีพระประสงค์จะทรงผนวช.

ก็สมัยนั้น ชาวแคว้นกาสิมาเพื่อจะเฝ้าพระราชากันเข้าไปใน รัมมนคร. ทั้งหมดนั้นประชุมกัน. พระราชาพร้อมด้วยบริวาร ชวานิกม ชาวชนบท พระมารดา พระเทวี ของพระโพธิสัตว์และพวกสนมทั้งปวง พากันทูลห้ามพระโพธิสัตว์ว่า ข้าแต่พระกุมารอย่าทรงบวชเลย บรรดา ชนเหล่านั้น พระราชาตรัสว่า หากกามทั้งหลายของลูกยังปรองอยู่. พ่อ จะเพิ่มให้ลูก. วันนี้ขอให้ลูกครองราชสมบัติเถิด. พระมหาสัตว์ทูลถึงความ พอพระทัยในการบวชของพระองค์อย่างเดียวแต่พระบิดาตรัสว่า :-

ข้าแต่พระบิดาผู้เป็นใหญ่ในแคว้น

ขอพระบิดาอย่าทรงห้ามลูกเลย ลูกสมบุรณ์

ด้วยกามทุกอย่าง อย่าตกไปในอำนาจของชรา

เลย.

เมื่อพระมารดาพร้อมด้วยพวกสนมคร่ำครวญอยู่อย่างน่าสงสาร จึง ทูลถึงเหตุแห่งการบวชของพระองค์ว่า :-

อายุของมนุษย์ทั้งหลาย ก็เหมือนน้ำค้าง
บนยอดหญ้า. พอดวงอาทิตย์ขึ้นก็เหือดแห้ง
ไป ข้าแต่พระมารดา ขอพระมารดาอย่าห้าม
ลูกเลย.

แม้เมื่อพระมารดาพระบิดาทรงห้ามอยู่ ก็มีได้มีพระทัยที่อดอยเพราะ
ความสังเวชพอกพูนเป็นอย่างยิ่ง มิได้มีพระทัยหวังใยในพระประยูรญาติ
หมู่ใหญ่อันเป็นที่รักและในราชอิสริยยศอันโอฬาร ทรงบรรพชาแล้ว.
ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

มหาชนพร้อมทั้งชวานิกม ทั้งชาวแคว้น-
แคว้น ประนมอัญชลีอ่อนนวยรา. พระบิดา
ตรัสว่า วันนี้ลูกจงปกครองแผ่นดินอันกว้าง-
ใหญ่ไพศาลเถิด. เมื่อมหาชนพร้อมทั้งพระ-
บิดา นางสนม ชวานิกม และชาวแคว้นแคว้น
ร้องให้คร่ำครวญอย่างน่าสงสาร. เราไม่หวังใย
สละไปแล้ว.

ในบทเหล่านั้นบทว่า ปญฺชลิกา คือประคองอัญชลี. บทว่า
สนคมา สรญฺจกา คือราชบุรุษทั้งปวงพร้อมด้วยชวานิกมและชาวแคว้น-

แคว้นพากันอ่อนวอนเราว่า ข้าแต่ท้าวขอพระองค์อย่าทรงผนวชเลย.
พระมารดาพระบิดาตรัสว่า ลูกจงครองราชสมบัติในวันนี้เถิด. คือจงปกครอง
แผ่นดินอันใหญ่นี้ อันกว้างใหญ่ด้วยความเจริญยิ่งของบ้านนิคมและราชธานี
และด้วยถึงความไพบลูย์อันไพศาล ด้วยความสมบูรณ์ไปด้วยทรัพย์สาร
และด้วยความมั่งคั่งของพืชพรรณมีข้าวกล้าเป็นต้น. พระมารดาพระบิดา
รับสั่งให้ยกเสวตฉัตรแล้วทรงขอร้องว่า ลูกจงครองราชสมบัติเถิด ก็เมื่อ
มหาชนพร้อมด้วยพระราชา นางสนม ชวานิคม ชาวแคว้นแคว้นร้องให้
คร่ำครวญอย่างน่าสงสาร โดยอาการที่ความกรุณาอันใหญ่ย่อมมีแม่แก่ผู้ฟัง
ไม่ต้องพดถึงผู้เห็นเราไม่หวังไข ไม่เกาะเกี่ยวในบุคคลนั้น ๆ บวชแล้วใน
กาลนั้นเอง ท่านแสดงไว้ด้วยประการดังนี้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงว่า เราละสิริราชสมบัติเช่นกับ
สมบัติจักรพรรดิ พระประยูรญาติอันเป็นที่รักไม่หวังไขสละปริวารชน คน
สนิทและยศอันใหญ่ที่ชาวโลกเขาเพ่งเล็งกันได้ ตรัสพระคาถาของคาถา
ว่า :-

เราสละราชสมบัติในแผ่นดิน หมู่ญาติ
บริวารชน และยศศักดิ์ทั้งสิ้นมิได้คิดถึงเลย
เพราะเหตุแห่งโพธิญาณ เราจะเกลียดพระ-
มารดาพระบิดาก็หาไม่ได้ เราจะเกลียดยศศักดิ์

**อันยิ่งใหญ่ก็ตามมิได้ แต่พระสัพพัญญุตญาณ
เป็นที่รักของเรา เพราะฉะนั้น เราจึงสละ
ราชสมบัติ ดังนี้.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า เกลฉฺ แปลว่า สิ้นเชิง อธิบายว่า เราสละ
ตำแหน่งางสนมจนหมดสิ้น และแผ่นดินมีมหาสมุทรเป็นที่สุดด้วยประสงค์
จะบวช ไม่คิดถึงอะไร ๆ เพราะเหตุแห่งโพธิญาณอย่างเดียวว่า เราสามารถ
บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณได้ด้วยอาการอย่างนี้. อธิบายว่า เราไม่เกิดความ
เกี่ยวเกาะในสิ่งนั้นแม้แต่น้อย. บทว่า ตสฺมา ความว่า เพราะเราจะเกลียด
พระมารดาพระบิดา ยศศักดิ์อันยิ่งใหญ่และราชสมบัติก็ห้ามมิได้ เรารัก
ทั้งนั้น. แต่พระสัพพัญญุตญาณเท่านั้น เป็นที่รักของเรายิ่งกว่าสิ่งเหล่านั้น
ร้อยเท่า พันเท่า แสนเท่า. ฉะนั้นเราจึงสละราชสมบัติกับพระมารดา
เป็นต้น ในกาลนั้นได้ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อพระมหาสัตว์ทรงสละทุกสิ่งทุกอย่าง เสด็จออกบวชชุกชีฤๅชิลกุมาร
พระกนิษฐาของพระโพธิสัตว์นั้นถวายบังคมพระชนก ทรงขออนุญาตบวช
ติดตามพระโพธิสัตว์. ทั้งสองกษัตริย์ก็ออกจากพระนคร รับสั่งให้มหาชน
กลับเสด็จเข้าป่าหิมวันตะ สร้างอาศรมบถในที่น่าพอใจ ทรงบวชเป็นฤๅษี
ยังฉานและอภิญาให้เกิด ทรงเลี้ยงชีวิตด้วยรากไม้และผลไม้นป่าเป็นต้น
จนตลอดพระชนม์ แล้วก็เสด็จไปสู่พรหมโลก. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้ว่า :-

พระกุมารทั้งสอง คือ ยูธัญชยะ และ

ยอุธิฐฐิลละ ละพระมารดาพระบิดา ตัดความข้อง

ของมัจจุออกบวชแล้ว.

ในบทเหล่านั้นบทว่า สงฺกั เจตฺวาน มัจฺจุโน คือพระกุมารตัดความข้อง คือ รากะ โทสะ โมหะ อันเป็นของมียู่ เพราะเป็นเหตุทำร่วมกันกับมัจจุมาด้วยการข่มใจไว้ แล้วบวช.

พระมารดาพระบิดาในครั้งนั้น ได้เป็นมหाराชตระกูลในครั้งนี้.

ยอุธิฐฐิลกุมาร คือพระอานนท์เถระ. ยูธัญชยะ คือพระโลกนาถ.

การบริจาคมหาทานเมื่อก่อนบวช และการสละราชสมบัติเป็นต้นของพระมหาสัตว์นั้นเป็นทานบารมี. การสํารวมกายวาจาเป็นศีลบารมี. การบรรพชาและการบรรลุมานเป็นเนกขัมมบารมี. ปัญญาเริ่มต้นด้วยทำมณสิการโดยความเป็นของไม่เที่ยง จนบรรลुकิปัญญาเป็นที่สุดและปัญญา. กำหนดธรรมเป็นอุปการะและไม่เป็นอุปการะแห่งทานเป็นต้น เป็นปัญญาบารมี. ความเพียรยังประโยชน์นั้นให้สำเร็จในที่ทั้งปวง เป็นวิริยบารมี. ญาณขันติและอิทิวาสนขันติ เป็นขันติบารมี. การไม่พุดผิดจากคำปฏิญญาชื่อว่า สัจจบารมี. การตั้งใจสมาทานอันไม่หวั่นไหวในที่ทั้งปวง ชื่อว่า อธิษฐานบารมี. เพราะจิตคิดแต่ประโยชน์ในสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วยอำนาจแห่งเมตตาพรหมวิหาร ชื่อว่า เมตตาบารมี. ด้วยการวางเฉยในความ

ผิดปกติที่ทำแล้วในสัตตสังขาร และด้วยอุเบกขาพรหมวิหาร ชื่อว่า อุเบกขา-
บารมีเป็นอันได้บารมี ๑๐ ด้วยประการดังนี้. แต่พึงทราบโดยความพิเศษว่า
เป็นเนกขัมมบารมี. อนึ่ง แม้อันจริยานี้พึงเจาะจงกล่าวถึงอัจฉริยคุณของ
พระมหานุรุช ตามสมควรคัจฉในอกิตติจริยา. สมดังพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ไว้ว่า เอวัง อัจฉริยา เหตุ, อพภูตา จ มหสิโน ฯลฯ ชมมสุส
อนุชมมโต มีใจความดังได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้น ๆ.

จบ อรรถกถายุคชัยจริยาที่ ๑

๒. โสมนัสจรียา

ว่าด้วยจรียาวัตรของโสมนัสกุมาร

[๒๒] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นราชบุตร
สุดที่รัก เป็นที่ปรารถนา เป็นที่น่านรักของ
พระมารดาพระบิดาปรากฏนามว่า โสมนัส อยู่
ในอินทปัตถนครอันอุดม เป็นผู้มีศีล สมบูรณ์
ด้วยคุณธรรม มีปฏิภาณอันเฉียบแหลม
เคารพนอบนอบต่อบุคคลผู้เจริญมีหิริ และ
ฉลาดในสังคหธรรม ครั้งนั้น มีดาบสโกงผู้หนึ่ง
เป็นที่โปรดปรานของพระราชอาพระองค์นั้น
ดาบสนั้นปลูกต้นผลไม้ ดอกไม้และผัก เก็บ
ขายเลี้ยงชีวิต เราได้เห็นดาบสโกงนั้น เหมือน
กองกลบอันไม่มีข้าวสาร เหมือนไม้เป็น
โพล่งข้างใน เหมือนต้นกล้วยหาแก่นมิได้
ดาบสโกงผู้นี้ไม่มีธรรมของสัตบุรุษ ปราศจาก
ความเป็นสมณ ละธรรมชาวคือหิริ เพราะ
เหตุแห่งการเลี้ยงชีวิต บังจันตชนบทกำเริบ

ขึ้น เพราะโจรอันเทียวอยู่ในคง พระราชบิดา
ของเรา เมื่อจะเสด็จไปปราบความกำเริบนั้น
ตรัสสั่งเราว่า พ่ออย่าประมาทในชฎิลผู้มีความ
เพียรอันแรงกล้าณะ พ่อจงอนุวัตตามความ
ปรารถนา ด้วยว่าชฎิลนั้น เป็นผู้ให้ความ
สำเร็จความปรารถนาทั้งปวง เราไปสู่ที่บำรุง
ชฎิลนั้นแล้วได้กล่าวดังนี้ว่า ดูก่อนคฤหบดี
ท่านสบายดีดอกหรือ หรือว่าท่านจะให้หน้าเอา
อะไรมา เหตุนั้น ดาบสโกงนั้นอาศัยมานะ
จึงโกรธเราว่า เราจะให้พระราชามาท่านเสีย
ในวันนี้ หรือจะให้ขับไล่เสียจากแคว้น
พระราชาทรงปราบปัจฉิมชนบทสงบแล้ว ได้
ตรัสถามชฎิลโกงว่า พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าสบายดี
หรือสักการะสัสมานะยังเป็นไปแก่พระผู้เป็น
เจ้าหรือ ชฎิลโกงนั้นทราบทูลแต่พระราช
เหมือนว่าพระราชกุมารให้ฉิบหาย พระเจ้า
แผ่นดินทรงสดับคำของชฎิลโกงนั้นทรงบังคับ

ว่า จงตัดศีรษะเสียในที่นั่นแหละ จงลับ
ฟันนั้นออกเป็น ๔ ท่อน ทิ้งไว้ในท่ามกลาง
ถนนให้คนเห็นว่า นั่นเป็นผลของตนเบียด-
เบียนขูด พวกโจรมาตก็ใจร้ายไม่มีกรุณา
เหล่านั้น เพราะรับสั่งบังคับ เมื่อเรานั่งอยู่
บนตักของพระมารดา ก็จุดคร่านำเราไป เรา
ได้กล่าวแก่เขาเหล่านั้น ซึ่งกำลังผูกมัดอย่าง
มั่นคงอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายจงพาเราไปเฝ้า
พระราชาโดยเร็ว ราชกิจของเรามีอยู่ เขา
เหล่านั้นเป็นคนลามกและเสพคนลามก พาเรา
ไปเฝ้าพระราชา เราไปเฝ้าพระราชา แล้วทูล
ให้ทรงเข้าพระทัย และนำมาสู่อำนาจของเรา
พระบิดาขมาเรา ณ ที่นั่นแล้ว ได้พระราชทาน
ราชสมบัติอันใหญ่หลวงแก่เรา เรานั้นทำลาย
ความมืดมัวมาแล้ว ออกบวชเป็นบรรพชิต
เราจะเกลียดราชสมบัติ อันใหญ่หลวงก็หา
มิได้ จะเกลียดกามโภคสมบัติก็หามิได้ แต่

พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา ฉะนั้น

เราจึง สละราชสมบัติเสีย ฉะนั้นแล.

จบ โสมนัสสจริยาที่ ๒

อรรถกถาโสมนัสสจริยา ๒

ฟังทราบวินิจฉัยในอรรถกถาโสมนัสสจริยาที่ ๒ ดังต่อไปนี้. บทว่า
อินุทปะตุเถ ปุรุตุตเตม คือนครประเสริฐมีชื่ออย่างนี้. บทว่า กามิโต
เพราะเป็นที่ปรารถนา คือเป็นผู้อันพระชนกชนนีปรารถนาในกายนานอย่าง
นี้ว่า ไฉนหนอบุตรจะพึงเกิดสักคนหนึ่ง. บทว่า ทยิโต ได้แก่เป็นที่รัก.
บทว่า โสมนัสสุสตี วิสสุโต คือมีชื่อตามประกาศอย่างนี้ว่า โสมนัส.
บทว่า สีลวา คือประกอบด้วยศีล คือกุศลกรรมมถ ๑. และศีลคืออาจารย์.
บทว่า คุณสมบุโน คือเข้าถึงหรือบริบูรณ์ด้วยคุณ มีศรัทธาและ
พาหุสัจจะ เป็นต้น. บทว่า กลุยามปฏิกถา คือประกอบด้วยปฏิภาณงาม
กล่าวคือ เป็นผู้ฉลาดในอุบายยังกิจที่ควรทำนั้น ๆ ให้สำเร็จ. บทว่า
วฑฺฒาปะจายี เคารพอ่อนน้อมต่อผู้เจริญ คือมีปกติอ่อนน้อมต่อมารดาบิดา
ผู้เจริญในตระกูลต่อบุคคลผู้เจริญโดยชาติ และต่อบุคคลผู้เจริญด้วยคุณธรรม
มีศีล เป็นต้น. บทว่า หิริมา คือประกอบด้วยหิริมีลักษณะเกลียดบาป.
บทว่า สงฺกहेสุ จ โภวิโท คือฉลาดในการสงเคราะห์สัตว์ทั้งหลายตาม
สมควรด้วยสังคหวัตถุ ๔ มีทาน คือการให้ ปิยวาจา คือเจรจาน่ารัก

อตถจริยา คือประพดิสั่งเป็นประโยชน์ สมานัตตดา คือมีตนเสมอไม่ถือตัว. ฟังทราบการเชื่อมความว่า ในกาลเมื่อเราปรากฏชื่อว่า โสมนัสเป็นโอรสของ พระเจ้ากुरुพระนามว่า เรณูเห็นปานนี้. บทว่า ตสฺส รณฺโณ ปติโกโร คือเป็นที่โปรดปราน เพราะพระเจ้ากुरुเข้าไปบำรุงอยู่เนื่องๆ. บทว่า กุหฺกตาปโส คือดาบสผู้หนึ่งสำเร็จชีวิตด้วยความหลอกลวงมีลักษณะยกย่อง คุณของอัสตบुरुย. เป็นผู้ที่พระราชาทรงนับถือ. บทว่า อารามํ คือสวน ผลไม้ ดาบสปลูกผลที่เป็นเถา มีฟักทอง น้ำเต้า ฟักเขียว แตงกวาเป็นต้น และผักมีกระเพลาเป็นต้น. บทว่า มาลาวจฺฉํ คือดอกไม้มีดอกมะลิและ ลำควนเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงแสดงว่า เป็นสวนดอกไม้. ฟังทราบ อธิบายว่า ดาบสทำสวนปลูกไม้ดอกและไม้ผลดังกล่าวแล้วในสวนนั้น รวบรวมทรัพย์ที่ได้จากการขายไม้ดอกไม้ผลนั้นเลี้ยงชีพ.

ในเรื่องนั้นฟังทราบกถาเป็นลำดับดังต่อไปนี้. ในครั้งนั้นมีดาบส ชื่อว่ามหาทักษิณะ มีดาบส ๕๐๐ เป็นบริวารอยู่ในหิมวันตประเทศ เทียว จาริกไปยังชนบทเพื่อต้องการเสพของเค็มและของเปรี้ยว ถึงกรุงอินทปัตถะ อยู่ในพระราชอุทยานพร้อมด้วยบริวารเทียวไปบังคมทูลถึงประตูประราชวัง พระราชาทอดพระเนตรเห็นหมู่ญาติ ทรงเลื่อมใสในอิริยา ใหนักงบนพื้น ใหญ่ที่ตกแต่งแล้ว ทรงอังคาสด้วยอาหารอันประณีต แล้วตรัสว่า ขอ พระคุณท่านจงอยู่ในอุทยานของข้าพเจ้าตลอดฤดูฝนนี้เถิด แล้วเสด็จไป พระราชอุทยานกับพระดาบสเหล่านั้นรับสั่งให้สร้างที่อยู่ ทรงถวายบริวาร

ของบรรพชิตแล้วเสด็จออกไป. ตั้งแต่นั้นมาดาบสทั้งปวงเหล่านั้นก็บริโภค
ในพระราชนิเวศน์.

ฝ่ายพระราชามีโอรสทรงปรารถนาโอรส. โอรสก็ยังไม่เกิด. ครั้น
ออกพรรษาพระมหารัทธิคะคิดว่า เราจะต้องกลับไปป่าหิมวันตะ จึงลา
พระราช พระราชาทรงการทำสักการะสัมมานะแล้วออกไปในระหว่างตอน
กลางวันและจากทางพร้อมด้วยบริวาร นั่งภายใต้ต้นไม้มีเงาหนาที่บต้นหนึ่ง.
ดาบสทั้งหลายสนทนากันว่า พระราชามีโอรส. จะพึงเป็นการดี
หากพระราชได้พระราชบุตร. ท่านมหารัทธิคะได้ฟังการสนทนานั้นจึงใคร่
ครวญคิดว่า พระโอรสของพระราชจักมีหรือไม่หนอ. ทราบว่าจักมีจึงกล่าวว่า
พวกท่านอย่าคิดไปเลย. วันนี้เวลาใกล้รุ่ง เทพบุตรองค์หนึ่งจักจุติลงมาเกิด
ในพระครรภ์ของพระอัครมเหสีของพระราช.

ชฎิลโกนคนหนึ่งได้ฟังดังนั้นคิดว่า บัดนี้เรจักเป็นราชกูปกะ คือผู้
เข้าถึงราชตระกูล ครั้นดาบสทั้งหลายจะไปจึงทำเป็นไขนอนชมเมื่อดาบส
กล่าวว่า มาไปกันเถิด. กล่าวว่า ผมไปไม่ไหว. มหารัทธิคะดาบสรู้เหตุที่
ดาบสนั้นนอน จึงกล่าวว่า ท่านไปได้เมื่อใดก็ถึงตามไปเถิด แล้วพาหมู่ญาติ
ไปถึงหิมวันตประเทศ. ดาบสโกนกริบกลับไปยืนอยู่ที่ประตูพระนครให้คน
ไปทูลพระราชว่า ดาบสอุปัฏฐากของมหารัทธิคะดาบสกลับมา พระราช
รับสั่งให้ราชบุรุษรีบไปเรียกมา จึงขึ้นปราสาท นั่งบนอาสนะที่เขาปูไว้.
พระราชทรงไว้ดาบสนั้น แล้วประทับนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง ตรัสถามถึง

ความไม่มีโรคของญาติทั้งหลายแล้วตรัสว่า พระคุณท่านกลับมาเร็วนัก มีความต้องการอะไรหรือ.

ดาบสโกงทูลว่า มหาราชหมู่ญาติเป็นสุขดี สนทนากันว่า จะพึงเป็นการดี หากพระราชบุตรผู้ดำรงวงศ์ตระกูลของพระราชาจะพึงบังเกิด. อาตมาได้ฟังการสนทนากันจึงตรวจดูด้วยทิพยจักขุว่า พระโอรสของพระราชาจักมีหรือไม่หนอ จึงเห็นว่า เทพบุตรผู้มีฤทธิ์มากจักจุติลงมาเกิดในพระครรภ์ของพระนางสุธรรมาอักรมเหสี แล้วทูลว่าอาตมามากก็เพื่อจะทูลพระองค์ว่าชนทั้งหลาย เมื่อไม่รู้จะพึงยังพระครรภ์ให้พินาศได้ อาตมาจะทูลข้อนั้นก่อน. อาตมาทูลแต่พระองค์แล้ว อาตมาก็จะกลับไป. พระราชาตรัสว่า พระคุณอย่าไปเลย ทรงยินดีรำเริงมีพระทัยเลื่อมใส ทรงนำดาบสโกงไปพระราชอุทยานจัดแจงที่อยู่พระราชทาน. ตั้งแต่นั้นมาดาบสโกงนั้นก็บริโภคนิเวศราชตระกูลอาศัยอยู่. ดาบสโกงมีชื่อว่า ทิพพจักขุกะ.

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์จุติจากดาวดึงส์พิภพ ถีปภูมิตถิในกรุงอินทปัตถะนั้น. ในวันขนานพระนามของพระกุมารที่ประสูติ พระชนกชนนีทรงตั้งพระนามว่า โสมนัสสะ. โสมนัสกุมารทรงเจริญด้วยการเลี้ยงดูกุมาร. ดาบสโกงก็ปลูกผักสำหรับแกง และผลมีเถาเป็นต้นเอาไปขายในท้องตลาดรวบรวมทรัพย์ไว้.

ลำดับนั้น ในขณะที่พระโพธิสัตว์มีพระชนม์ได้ ๗ พระพรรษา ชายแดนของพระราชำเริบ. พระองค์ตรัสสั่งพระกุมารว่า ลูกอย่าประมาทในทิพจักขุตาบส แล้วเสด็จเพื่อทรงปราบชายแดนให้สงบ.

อยู่มาวันหนึ่งพระกุมารเสด็จไปพระราชอุทยานด้วยทรงดำริว่า จักเยี่ยมชฎิล ทรงเห็นชฎิลโง่งนุ่งผ้ากาสาวมิกลื่นผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง ถือหม้อสองใบด้วยมือทั้งสอง รดน้ำในที่ปลูกผักทรงรู้ว่าชฎิลโง่งนี้ไม่ประกอบสมณธรรมของตน ทำการขายของในตลาด จึงตรัสถามว่า คหบดีฝึกบัวทำอะไร ? ทำเอาตาบสโง่งละอายแล้วเสด็จออกไป.

ชฎิลโง่งคิดว่า กุมารนี้เดี๋ยวนี้ยังเป็นถึงอย่างนี้ ภายหลังใครจะรู้ว่า กุมารนี้จักทำอะไร เราควรจัดการกุมารนี้ให้พินาศเสียในตอนี้แหละ. ในเวลาพระราชเสด็จมาจึงเหวี่ยงแผ่นหินไปเสียข้างหนึ่ง แล้วทำลายหม้อน้ำเสียเกลี้ยงหน้าที่บรรณศาลา เอน้ำมันทาร่างกายเข้าไปยังบรรณศาลาคลุ่มตลอดศีรษะนอนบนเตียงดุจเป็นทุกข์หนัก. พระราชาเสด็จกลับทรงกระทำประทักษิณพระนครยังไม่เสด็จเข้าพระราชวัง ทอดพระเนตรเห็นความผิดปกตินั้น ทรงดำริว่า นั่นอะไรกัน จึงเสด็จเข้าไปภายในทรงเห็นตาบสโง่งนั้นนอนอยู่ จึงทรงลูบที่เท้าตรัสถามว่า ใครเบียดเบียนพระคุณท่านอย่างนี้. เราจะฆ่าเสียวันนี้แหละ. พระคุณท่านจงรีบบอกมา.

ชฎิลโง่งฟังดังนั้นถอนหายใจลุกขึ้นทูลว่า มหาราช ข้าพระองค์มา
เฝ้าพระองค์. เพราะการมาเฝ้านั้นแหละ ข้าพระองค์จึงต้องได้รับความ
เดือดร้อนนี้ เพราะความคุ้นเคยในพระองค์โอรสของพระองค์นั้นแหละ
เบียดเบียนข้าพระองค์. พระราชาทรงสดับดังนั้น จึงมีพระราชบัญชาให้
เพชฌฆาตจงไปตัดศีรษะพระกุมาร ตัดให้เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยแล้วนำไปทิ้ง
ไว้กลางถนน. พวกเพชฌฆาตก็ไปลุดพระกุมารซึ่งพระมารดาตกแต่งแล้ว
ให้ประทับนอนบนตักของพระนาง ทูลว่า พระราชามีพระบัญชาให้ฆ่า
พระกุมาร.

พระกุมารทรงกลัวความตาย เสด็จลุดจากตักพระมารดาแล้วตรัสว่า
พวกท่านจงนำเราไปเฝ้าพระราชา. เรามีราชกิจที่จะต้องกราบทูล. พวก
เพชฌฆาตฟังพระดำรัสของพระกุมารแล้วก็ไม่อาจฆ่าได้จึงเอาเชือกมัดคุดมัด
โค นำไปเฝ้าพระราชา. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เราได้เห็นดาบสโง่งนั้น เหมือนกอง
เกลบอันไม่มีข้าวสาร เหมือนไม้เป็นโพลง
ข้างใน เหมือนต้นกล้วยไม่มีแก่น ดาบสโง่ง
ผู้นี้ไม่มีธรรมของสัตบุรุษ ปราศจากความเป็น
สมณะ ละธรรมขาวคือhiri เพราะเหตุแห่ง
การเลี้ยงชีวิต. ปัจจันตชนบทกำเริบขึ้น

เพราะโจรอันเกี่ยวอยู่ในดง พระชนกของเรา
เมื่อจะเสด็จไปปราบความกำเริบนั้น ตรัสสั่ง
เราว่า พ่ออย่าประมาทในชฎิลผู้มีความเพียร
อันแรงกล้าณะ พ่อจงอนุวัตรตามความ
ปรารถนา ด้วยว่าชฎิลนั้น เป็นผู้ให้ความ
สำเร็จความปรารถนาทั้งปวง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อุตราสิว อตฺตชฎิล คือดุจคดขงเกลบอัน
ปราศจากข้าวสารและรำ จุดันไม้เป็นโพลงใหญ่ภายใน. เราเห็นดาบส
ปราศจากสารจะมีศีลสาระเป็นต้น จุดันกล้วยไม่มีแก่น ธรรมมีญาณเป็นต้น
ของสัตบุรุษคือคนดีทั้งหลายไม่มีแก่ดาบสนี้เลย. เพราะเหตุไร ? เพราะดาบส
นี้ปราศจาก คือเสื่อมจากความเป็นสมณะแม้เพียงศีล. เป็นความจริงคังนั้น
ดาบสนี้ปราศจากธรรมชาวคือหิริ คือเป็นผู้ละธรรมชาวอันได้แก่หิริ เพราะ
เหตุแห่งการเลี้ยงชีวิต. ท่านแสดงว่า เราคิดว่าดาบสนี้เที่ยวไปด้วยเพศ
ของดาบสเพราะเหตุแห่งชีวิตอย่างเดียวนั้น. บทว่า ปรนุติหิ ท่าน
แสดงว่า ชื่อว่า ปรนุติโน เพราะมีชายแดนอันเป็นส่วนอื่นเป็นที่อยู่
คืออยู่ในระหว่างพรมแดน. ชายแดนกำเริบด้วยโจรที่อยู่ในดงชายแดน.
พระเจ้ากुरु พระชนกของเราเมื่อเสด็จไปปราบความกำเริบในชายแดนนั้นให้
สงบ ในกาลนั้นได้สอนเราว่า พ่อโสมนัสสกุमार พ่ออย่าประมาทชฎิล

ผู้เป็นนายของพ่อมีความเพียรสูง มีตระกูลมีอินทรีย์สงบอย่างยิ่ง. ชฎินั้นได้ให้ความสำเร็จที่ปรารถนาทุกอย่างแก่พวกเรา เพราะฉะนั้น พ่อจึงอนุวัตรตามความปรารถนา ตามความชอบใจ อนุเคราะห์ชฎินั้น. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เราไปสู่ที่บำรุงชฎินั้นแล้วได้กล่าวดังนี้
ว่า ดูก่อนคฤหบดี ท่านสบายดีดอกหรือ
หรือว่าท่านจะให้หน้าเอาอะไรมา เหตุนั้นดาบส
โกงนั้นอาศัยมานะจึงโกรธเราว่า เราจะให้
พระราชามาท่านเสียในวันนั้น หรือจะให้ขับไล่
เสียจากแคว้นแคว้น พระราชาทรงปราบปัจฉินต-
ชนบทสงบแล้ว ได้ตรัสถามชฎิลโกงว่า
พระคุณท่านสบายดีหรือ สักการะสัมมานะ
ยังเป็นไปแก่พระคุณท่านหรือ. ชฎิลโกงนั้น
ทูลแต่พระราชามิเหมือนว่าพระกุมารจะทำให้
ฉิบหาย. พระราชาทรงสดับคำของชฎิลโกงนั้น
ทรงมีพระราชบัญชาว่า จงตัดศีรษะเสียในที่นี้
นั้นแหละ จงลับฟันบั่นออกเป็น ๔ ท่อน

ทิ้งไว้ในท่ามกลางถนนให้คนเห็นว่า นั่นเป็น
ผลของตนเบียดเบียนขมขื่น พวกเพชฌฆาต
มีใจดุร้ายไม่มีสงสารเหล่านั้น เพราะมีพระราช-
บัญชา เมื่อเรานั่งอยู่บนตักของพระมารดา
ก็จูดคร่ำน้ำเราไป.

บทว่า ตมห์ คนตุวานุปฏุจัน ความว่า เราไม่ละเลยพระดำรัส
ของพระชนก ได้ไปเพื่อบำรุงดาบสโกงนั้น ได้เห็นดาบสโกงนั้นกำลังรดน้ำ
ในพื้นที่ปลูกผัก ก็รู้ว่าดาบสนี้เป็นคนขายผัก จึงได้กล่าวคำนี้ว่า คฤหบดี
ท่านสบายดีดอกหรือ. อนึ่ง ท่านรดน้ำในพื้นที่ปลูกผัก. ท่านได้รับเงินหรือ
ทองบ้างหรือ. อนึ่ง ท่านประพดีเถียงคนขายผัก.

บทว่า เตน โส กุปีโต อาสิ คือด้วยคำพูดที่เราเรียกว่า
คฤหบดี นั้น ดาบสโกงอาศัยมานะติดแน่นอยู่ในมานะได้โกรธเรามาก.
ถึงกับพูดว่า วันนี้เราจักให้พระราชามาท่านเสีย. หรือจะให้พระราชายับได้
ท่านออกจากแวนแคว้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ตูว อชฺช คือให้พระราชามาท่านเสีย.
อธิบายว่า ในเวลาที่พระราชาสด็จมาในบัดนี้แหละ. บทว่า นิเสชยิตฺวา
ปจฺจนฺติ ความว่า พระราชาทรงปราบชายแดนสงบแล้ว ยังไม่เสด็จเข้า

พระนคร เสด็จไปพระราชอุทยานในขณะนั้นเองตรัสถามว่า พระคุณท่านสบายดีหรือ. สัมมานะยังเป็นไปแก่พระคุณท่านหรือ คือพระกุมารได้มาแสดงความนับถือพระคุณท่านบ้างหรือ.

บทว่า กุมารโย ยถา นาสโย คือดาบสโกงนั้นได้ทูลแก่พระราชานั้น ดูเหมือนว่าพระกุมารจะทำให้ฉิบหายคือจะให้ฆ่าเสีย. บทว่า อาณาเปลิ คือพระราชาทรงดำริว่า เมื่อยังมีทิพยจักขุดาบสนี่ผู้เป็นเจ้านายของเราอยู่ อะไรเล่าจะไม่สำเร็จแก่เรา. เพราะฉะนั้น เราไม่ต้องการบุตรแล้ว. ดาบสนี่ประเสริฐกว่าบุตร ดังนี้แล้ว จึงมีพระราชบัญญัติขังคับ.

บทว่า ลีลํ ตตุเถว ฉินฺหิตฺวา พวกท่านจงตัดศีรษะของกุมารนั้น ในที่ที่พวกท่านเห็นแล้วจงสับฟันทรงของกุมารนั้นออกเป็น ๔ ท่อน เอาไปวางไว้กลางถนน กระจายให้เต็มถนนให้คนเห็น. เพราะเหตุไร ? เพราะนั่นเป็นผลของคนเบียดเบียนชฎิล คือ นั่นเป็นคติ นั่นเป็นความสำเร็จ นั่นเป็นผลของคนเบียดเบียนชฎิล. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ชฎิลหิพิตา คือนั่นเป็นการสำเร็จโทษพระกุมาร เพราะเหตุการเบียดเบียนชฎิล. พึงทราบเนื้อความในบทนี้ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า ตตุถ คือในเพราะพระบัญชาของพระราชานั้น. หรือในเพราะความเขี่ยหยันดาบสนั้น. บทว่า การณิกา คือเพชฌฆาตได้แก่โจรฆาต. บทว่า จณฺหา คือคูร้าย. บทว่า ลุฑฺธา คือหยาบสิ้นดี.

บพว่า อกรุณา เป็นไวยพจน์ของบพว่า ลุฑธา นั้นเอง. บาลีว่า อกรุณา
ข้าง อธิบายว่า ไม่มีกรุณา. บพว่า มาตุ องเก นิสินฺนุสฺส คือนั่งอยู่
บนตักของพระสุธรรมาเทวีพระชนนีของเรา. บพว่า นิสินฺนุสฺส เป็น
ัญญูวิวิฏต์ตังในอนาทร คือแปลว่า เมื่อ. บพว่า อากทฺตติตฺวา นยฺนติ มํ
คือพวกเพชฌฆาตเหล่านั้นเอาเชือกผูกคร่าเราดุจโค ซึ่งพระชนนีตกแต่ง
แล้วให้นั่งบนตักของพระองค์ นำไปฆ่าตามพระราชบัญชา. ก็เมื่อพระกุมาร
ถูกเพชฌฆาตนำไป พระสุธรรมาเทวีแวดล้อมด้วยหมู่หาสีพร้อมด้วยพวก
สนม แม้ชาวพระนครต่างก็พากันไปกับพระกุมารนั้น ด้วยคิดว่า พวกเราจัก
ไม่ให้ฆ่าพระกุมารนั้นผู้ไม่มีควมผิด. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เราได้กล่าวแก่เขาเหล่านั้นซึ่งกำลังผูก

มัดอย่างมั่นคงอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายจงพา
เราไปเฝ้าพระราชบิดาโดยเร็ว ราชกิจของเรามีอยู่
เขาเหล่านั้นเป็นคนลามก และคบกับคนลามก
พาเราไปเฝ้าพระราชบิดา. เราไปเฝ้าพระราชบิดา
แล้วทูลให้เข้าพระทัย และนำมาสู่อำนาจ
ของเรา.

บพว่า พนฺธติ คาพฺพพนฺธนํ คือพวกเพชฌฆาตเหล่านั้นผูกมัด
อย่างมั่นคง. บพว่า ราชกิริยานิ อตุถิ เม คือเรามีราชกิจที่จะต้อง

กราบทูลแด่พระราชาราช. เพราะฉะนั้นพวกท่านจงพาเราไปเฝ้าพระราชาราช เรา
ได้กล่าวถ้อยคำอย่างนี้แก่พวกเพชฌฆาต.

บทว่า **รณฺโฆ ทสฺสยีสฺส ปาปสฺส ปาปเสวิโน** คือพวก
เพชฌฆาตคบคนลามก เพราะคบดาบสโก่งผู้มีศีลลามก มีอาจารย์ลามก
ด้วยตนพาเราไปเฝ้าพระราชาราช. บทว่า **ทิสฺวาน ตํ สณฺญาเปสึ** คือเราไป
เฝ้าพระราชาราชุพระชนกของเรา แล้วทูลถามว่า เพราะเหตุไรพระบิดาจึง
ให้ฆ่าลูกเสียเล่าพระเจ้าข้า. เมื่อพระราชาราชตรัสว่า ก็เพราะเหตุไรเจ้าจึง
เรียกทิพจักขุดาบสผู้เป็นเจ้านายของพ่อด้วยคำว่า คฤหบดีเล่า. เจ้าทำ
ผิดมาก. พระกุมารทูลว่า ข้าแต่พระบิดา เมื่อข้าพระองค์กล่าวกะผู้ที่เป็น
คฤหบดีว่า **คฤหบดี** ดังนี้ จะมีความคิดได้อย่างไร ? แล้วทูลต่อไปว่า
ขอพระบิดาทรงเชื่อว่าดาบสนั้นปลูกไม้ดอกไม้ผลนานาชนิด แล้วขายดอกไม้
ผัก และผลาผลเป็นต้น พวกขายพวงมาลัยและผักซื้อของเหล่านั้นจากมือ
ดาบสนั้นทุกวัน แล้วโปรดทรงพิจารณาพื้นที่ปลูกไม้ดอกไม้ และพื้นที่ปลูกผัก
เกิดพระเจ้าข้า แล้วเราเข้าไปยังบรรณศาลาของดาบสนั้นให้พวกราชบุรุษ
ของตน นำกหาปณะและภัณฑะที่ดาบสได้จากการขายดอกไม้เป็นต้น ให้
พระราชาราชทรงรู้เห็น. เราให้พระราชาราชทรงทราบถึงความที่ดาบสนั้นเป็น
ดาบสโก่งแล้ว. บทว่า **มมณฺจ วสฺมานยิ** เรานำมาสู่อำนาจของเรา ความว่า
ด้วยการให้ทรงเข้าพระทัยนั้น พระราชาราชทรงทราบว่า กุมารพุดจริง
ดาบสโก่งนี้ ครั้งก่อนทำเป็นมีความมกน้อย เดียวนี้กลายเป็นคนมกมาก

เพราะเหตุนี้ เราจึงนำพระราชามาสู่อำนาจของเรา โดยที่พระองค์ทรง
เบือนหน้าในคาบสนั้น แล้วตกอยู่ในอำนาจของเรา.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทรงดำริว่า เราควรเข้าป่าบวชดีกว่าอยู่ใน
สำนักของพระราชาผู้โง่เขลาเห็นปานนี้ แล้วทูลลาพระราชาว่า ข้าแต่
มหาราช ข้าพระองค์ไม่ต้องการอยู่ในที่นี่. ขอพระองค์ทรงอนุญาต.
ข้าพระองค์จักบวช. พระราชาตรัสว่า ลูกรักพ่อมิได้ใคร่ครวญบังคับให้มาลูก.
ลูกจงยกโทษให้พ่อเถิด แล้วให้พระมหาสัตว์ยกโทษให้ ตรัสว่า ลูกจงครอง
ราชสมบัติเถิด. พระกุมารทูลว่า ข้าแต่พระบิดาในโภคสมบัติ อันเป็นของ
มนุษย์จะมีอะไร. ลูกเคยเสวยโภคสมบัติอันเป็นทิพย์มาตลอดกาลนาน. ลูก
ยังไม่คิดในสมบัตินั้นเลย. ลูกจักบวชละ. ลูกไม่ขออยู่ในสำนักของผู้ที่มี
ปัญหาโดยถูกผู้อื่นนำไปเป็นคนโง่เขลานั้นแล้ว เมื่อจะทรงสั่งสอนพระราชา
จึงทรงแสดงธรรมด้วยคาถาเหล่านี้ว่า :-

กรรมที่บุคคลไม่ใคร่ครวญแล้วทำลงไป

ไม่กำหนดความคิด เหมือนความวิบัติของยาก

ย่อมเป็นผลชั่ว. อนึ่ง กรรมที่บุคคลใคร่ครวญ

ก่อนแล้วทำ กำหนดความคิดโดยชอบ.

เหมือนสมบัติของยา ย่อมเป็นผลเจริญ.

คฤหัสถ์เกียจคร้านบริโภคนาม ไม่ดี

เลข บรรพชิตไม่ตำรวมก็ไม่ดี. พระราชาไม่
ใคร่ครวญแล้วทำลงไปดีไม่ดี. ผู้ที่เป็นบัณฑิต
มักโกรธก็ไม่ดี.

ข้าแต่ราชาผู้เป็นใหญ่ในทิศ กษัตริย์
พึงใคร่ครวญก่อนแล้วทำ ไม่ใคร่ครวญก่อน
แล้วไม่ทำ. ยศและเกียรติย่อมเจริญแก่
พระราชาผู้ใคร่ครวญก่อนแล้วทำ.

ข้าแต่พระภูมิบาล ผู้เป็นใหญ่ใคร่ครวญ
ก่อนแล้วจึงปรับสินไหม. ย่อมอึดใจถึงสิ่งที่
ทำแล้วโดยพลัน. ประโยชน์ทั้งหลายของตน
ที่ด้วยการตั้งใจชอบ ย่อมไม่ตามเดือดร้อนใน
ภายหลัง. ผู้จำแนกกรรมทั้งหลายในโลกอัน
วิญญูชนสรรเสริญแล้วอันมีสุขเป็นกำไร ทำ
กรรมอันไม่ตามเดือดร้อน กรรมเหล่านั้นย่อม
เป็นกรรมอันบัณฑิตทั้งหลายเห็นชอบแล้ว

ข้าแต่พระบิดาผู้เป็นใหญ่ในชน เพชฌ-
มาตสะพายดาบ นุ่งผ้าล้อมน้ำฝาดเดินมาจะฆ่า
ข้าพระองค์. ข้าแต่ท้าว ข้าพระองค์นั่งบน
ตักพระชนนี เพชฌมาตเหล่านั้นนุดคร่า
ข้าพระองค์อย่างรีบร้อน. ข้าแต่พระราชา
ข้าพระองค์ได้รับทุกข์เผ็ดร้อนแสนสาหัส ได้
มีจิตเพราะพูดคำอ่อนหวานน่ารัก. วันนี้
ข้าพระองค์พ้นจากการฆ่าได้ด้วยความยาก.
ข้าพระองค์มีใจมุ่งต่อบรรพชา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อนิสम्म คือไม่ใคร่ครวญ. บทว่า
อนวตถาย คือไม่กำหนด. บทว่า เวทญโค คือวิบัติ. บทว่า วิปาโก
คือความสำเร็จ. บทว่า อสณฺญโต คือไม่สำรวม ทุสฺสิล. บทว่า ปณฺเอยฺย
คือพึงปรับ. บทว่า เวคา คือโดยเร็ว โดยพลัน. บทว่า สมฺมาปณฺธีจ
คือด้วยการตั้งใจไว้โดยชอบ อธิบายว่า ประโยชน์ทั้งหลายของคนที่ทำด้วย
จิตตั้งไว้โดยแยบคาย. บทว่า วิภชฺช คือจำแนกด้วยปัญญาอย่างนี้ว่า
กรรมนี้ควรทำ กรรมนี้ไม่ควรทำ ดังนี้. บทว่า กมฺมายนานิ คือกรรม
ทั้งหลาย. บทว่า พุทฺธานุमतานิ คืออันบัณฑิตทั้งหลายเห็นชอบ คือไม่มีโทษ.
บทว่า กญฺญํ คือข้าพระองค์ถึงมรรณภัยอันเป็นทุกข์ ไม่น่ายินดี คับแค้น

แสนสาหัส. บทว่า **ลพฺท** คือให้ชีวิต ด้วยกำลังความรู้ของตน. บทว่า **ปพฺพชฺชเมวาทิมโน** คือข้าพระองค์มีจิตมุ่งต่อบรรพชา.

เมื่อพระมหาสัตว์ทรงแสดงธรรมอย่างนี้ พระราชาตรัสกับพระเทวีว่า คุณก่อนพระเทวี เธอจงยับยั้งโอรสไว้. แม้พระเทวีก็ทรงพอพระทัย การบวชของพระกุมารเหมือนกัน. พระมหาสัตว์ถวายบังคมพระชนกชนนี แล้วทรงขอขมาว่า หากโทยมืออยู่แก่ข้าพระองค์ ขอได้ทรงโปรดยกโทยให้ข้าพระองค์เถิด แล้วทรงอำลามหาชนได้เสด็จบายหน้าไปหิมวันตประเทศ. ก็และเมื่อพระมหาสัตว์เสด็จไปแล้ว มหาชนพากันทบตีชฎิลโกงจนถึงสิ้นชีวิต. แม้พระโพธิสัตว์ก็รับสั่งให้ราชบุรุษ มีอำนาจราชบริพาร พร้อมด้วยชาวพระนครซึ่งมีหน้าเต็มไปด้วยน้ำตาให้กลับ. เมื่อมนุษย์ทั้งหลายพากันกลับ ทวยเทพมาในเพศของมนุษย์ นำพระโพธิสัตว์ล่องเลยแนวภูเขา ๗ ลูก พระโพธิสัตว์บรรพชาเป็นฤาษีอยู่ ณ บรรณศาลา ที่วิษณุกรรมเนรมิตไว้ในหิมวันตประเทศ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

**พระบิดาขมาเราในที่นั้นแล้ว ได้พระ-
ราชทานราชสมบัติอันใหญ่หลวงแก่เรา เรานั้น
ทำลายความมืดมัว แล้วออกบวชเป็นบรรพชิต.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ตมฺ** ทาลยิตฺวา ได้แก่กำจัดความมืดคือโมหะอันเป็นปฏิกฤษต์ต่อการเห็นโทยในกาม. บทว่า **ปพฺพชฺช** คือเข้าถึง

แล้ว. บทว่า **อนคาริย** คือการบวช.

บัดนี้ พระมีพระภาคเจ้า เพื่อจะทรงแสดงถึงประโยชน์ที่พระองค์ ทรงสละราชอิสริยยศนั้น ในกาลนั้น จึงตรัสคาถาสุดท้ายว่า **น เม เทสุต** ความแห่งคานานั้นมีนัยดังกล่าวแล้ว.

เมื่อพระมหาสัตว์บวชแล้วอย่างนี้ ทวยเทพมาด้วยเพศของปริจาริกา ในราชตระกูลบำรุงพระมหาสัตว์นั้นตลอดเวลา ๑๖ ปี. พระมหาสัตว์ยัง ฌานและอภิญาให้เกิด ณ ที่นั้นแล้วได้เสด็จเข้าถึงพรหมโลก.

คาบสโกงในครั้งนั้นได้เป็นเทวทัตในครั้งนี้. พระชนนีคือพระมหา-
มายา. มหารักจิตคาบสคือพระสารีบุตรเถระ. โสมนัสสกุमारคือพระโลกนาถ.
พึงเจาะจงกล่าวถึงบารมี ๑๐ โดยนัยดังกล่าวแล้วในอุชฺฌยจิริยานั้น.

แม้ในจิริยานี้ท่านยกเนกขัมมบารมีขึ้นสู่เทศนา ว่าเป็นบารมียอด
เยี่ยมอย่างยิ่ง. อนึ่ง พึงทราบคุณานุภาพของพระมหาสัตว์มีอาทิอย่างนี้คือ
ความที่พระองค์สามารถในราชกิจทั้งหลายในขณะที่มีชนม์ได้ ๗ พระพรรษา.
การจับคาบสนั้นว่าเป็นชฎิลโกงได้. ความไม่มีหวาดสะดุ้งเมื่อพระราชาทรง
ชวนขวยมีพระบัญชาให้ฆ่า. การประกาศถึงความที่พระโพธิสัตว์เสด็จไป
เฝ้าพระราชแล้วแสดงโทษของชฎิลโกงโดยนัยต่าง ๆ และความที่พระองค์
ไม่มีความผิด แล้วทรงเริ่มต่อว่าความที่พระราชามีปัญญาถูกคนอื่นนำไป
และความเป็นพระราชโง่ แม้เมื่อพระราชาทรงขอมมาแล้วก็ยังถึงความ

สังเวชจากการอยู่ในราชสำนัก และจากความเป็นใหญ่ในราชสมบัติ แม้
พระราชาทรงวิงวอนมีประการต่างๆ ก็ทรงทอดทิ้งสิริราชสมบัติอันอยู่ใน
เงื้อมพระหัตถ์แล้วจุจุ่มก้อนน้ำลายทิ้ง เป็นผู้ไม่มีจิตติดอยู่ในที่ไหนออก
บวช. ครั้นบวชแล้วยินดีในความสงบ ไม่ช้านักก็ทรงยังฉานและอภิญญา
ให้เกิด ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาโสมนัสสจริยาที่ ๒

๓. อโยมจรจิริยา

ว่าด้วยจิริยาวัตรของอโยมจรกุมาร

[๒๓] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นพระราช-

โอรสของพระเจ้ากาสิ เจริญวัยในเรือนเหล็ก
มีนามชื่อว่าอโยมจร พระบิดาตรัสว่า เจ้าได้
รับความทุกข์ตั้งแต่เกิดมา เขาเลี้ยงไว้ในที่
แคบลูกเอ๋ย วันนี้จงปกครองแผ่นดินทั้งสิ้น
พร้อมทั้งแวงแคว้น พร้อมทั้งขวานิคมและ
บริวารชนนี้เถิด เราถวายบังคมจอมกษัตริย์
แล้วประกาศอัญชลี ได้ทูลตั้งนี้ว่า บรรดาสัตว์
ในแผ่นดินบางพวกต่ำช้า บางพวกอุกฤษฏ์
บางพวกปานกลาง สัตว์ทั้งหมดนั้นไม่มีอารัก-
ขา เจริญอยู่ในเรือนของตนพร้อมด้วยหมู่ญาติ
การเลี้ยงดูข้าพระบาทในที่คับแคบนี้ไม่มีใคร
เหมือนในโลก ข้าพระบาทเติบโตอยู่ในเรือน
เหล็ก เหมือนพระจันทร์พระอาทิตย์ไม่มีรัศมี
ข้าพระบาทประสูติจากพระครรภ์พระมารดาอัน

เต็มไปด้วยซากศพเน่าแล้ว ยังถูกใส่ (ขัง)
ไว้ในเรือนเหล็ก ซึ่งมีทูลขั้วร้ายกว่านั้นอีก ข้า
พระบาทได้รับความทุกข์ร้ายอย่างยิ่งเช่นนี้แล้ว
ถ้ายังยินดีในราชสมบัติ ก็จะเป็นผู้เลวทราม
กว่าคนเลวทรามไป ข้าพระบาทเป็นผู้เหนื่อย
หน่ายในกาย ไม่ต้องการได้ราชสมบัติ ข้า
พระบาทจะแสวงหาธรรมเครื่องดับ ซึ่งเป็นที่
ที่มัจจุราชพึงย้ายข้าพระบาทไม่ได้ เราคิดอย่าง
นี้แล้ว เมื่อมหาชนร้องให้คร่ำครวญอยู่ ได้ตัด
เครื่องผูกเสียแล้วเข้าไปยังป่าใหญ่ เหมือนช้าง
ฉะนั้น เราจะเกลียดพระมารดาพระบิดาก็หา
ไม่ จะเกลียดยศศักดิ์อันใหญ่หลวงก็หาไม่ได้
แต่พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา ฉะนั้น
เรา จงสละราชสมบัติ ฉะนี้แล.

จบ อโยมรจริยาที่ ๓

อรรถกถาโฆมจรियाที่ ๓

ฟังทราบวินิจฉัยในอรรถกถาโฆมจรियाที่ ๓ ดังต่อไปนี้. บทว่า
โฆมรมุหิ ส วาโท คือเจริญแล้วในเรือนทำด้วยเหล็กทั้งหมดใหญ่ ทำ
๔ เหลี่ยมเพื่อป้องกันอมมนุษย์และอันตราย. บทว่า นามนาสิ โฆมโร
เพราะความเป็นผู้เกิดและเจริญในเรือนเหล็ก จึงปรากฏชื่อว่า โฆมร-
กุมาร.

ความโดยย่อมีว่า ในกาลนั้น ในอรรถกถาก่อนทางพระอักรมเหสีของ
พระเจ้ากาสิ หึงร่วมสามิ ตั้งความปรารถนาว่า เราพึงกินบุตรที่เกิดแล้ว ๆ
ของเจ้า แล้วเกิดในกำเนิดนางชัณฐิ ครั้นได้โอกาสในการที่อักรมเหสีนั้น
ประสูติ จึงกินพระโอรสเสีย ๒ ครั้ง. แต่ในครั้งที่ ๓ พระโพธิสัตว์ทรงถือ
ปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระอักรมเหสีนั้น. พระราชาทรงปรึกษากับพวก
มนุษย์ว่า นางชัณฐิคนหนึ่งกินโอรสที่เกิดแล้วของพระเทวี. เราควรทำ
อย่างไรดี เมื่อพวกมนุษย์ทูลว่า ธรรมดาอมมนุษย์ย่อมกลัวเรือนเหล็ก จึง
รับสั่งให้ช่างเหล็กสร้างเรือนเหล็กใหญ่เป็นโรง ๔ เหลี่ยม ด้วยเครื่องปรุง
เรือนทั้งหมดสำเร็จด้วยเหล็ก ตั้งแต่เสาเป็นต้นให้สำเร็จ แล้วทรงให้พระ-
เทวีซึ่งทรงพระครรภ์แก่ ประทับอยู่ ณ เรือนเหล็กนั้น. พระเทวีประสูติ
พระโอรสมิบุญลักษณะดี ณ เรือนเหล็กนั้น. ขนาดพระนามว่า โฆมร-
กุมาร. พระราชาทรงให้พระกุมารนั้น แก้วพวกแม่นมจัดการอารักขาใหญ่โต

ทรงนำพระเทวีเข้าไปประทับภายใน. แม้นางยักษิณีถึงวาระตักน้ำ นำน้ำไปให้ท้าวเวสสุวรรณก็สิ้นชีวิตไปแล้ว.

พระมหาสัตว์ ทรงเจริญอยู่ในเรือนเหล็กนั้นเอง ถึงความเป็นผู้รู้ เรือนศิลาปะทั้งปวง ณ เรือนเหล็กนั้น. พระราชาทรงทราบว่า พระโอรสมีพระชนม์ ๑๖ พรรษา จึงมีรับสั่งกะพวกอำมาตย์ว่า เราจักมอบราชสมบัติให้ พวกท่านจงนำโอรสของเรามาเถิด. พวกอำมาตย์กราบทูลรับพระบัญชาแล้วทรงให้ตกแต่งพระนคร นำมงคลหัตถีประดับด้วยเครื่องสรรพาลังการไป ณ ที่นั้น ตกแต่งพระกุมารให้ประทับนั่งที่คอมมงคหัตถี กระทำประทักษิณพระนคร แล้วนำมาเฝ้าพระราชา. พระราชาทอดพระเนตรเห็นพระวรกายของพระโอรสงดงาม จึงทรงกอดพระโอรสนั้นด้วยความเสน่หาอย่างแรง รับสั่งกะพวกอำมาตย์ว่า พวกเจ้าจงอภิเษกโอรสของเราในวันนี้แหละ. พระมหาสัตว์ถวายบังคมพระชนกแล้วทูลว่า หม่อมฉันไม่ต้องการสมบัติ. หม่อมฉันจักบวช. ขอบงทรงอนุญาตให้หม่อมฉันบวชเถิดพระเจ้าข้า. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ทุกฺขเณ ชีวิตฺโต ลภฺโห สมฺปิเพ ปติโปสิโต

๑ ๑ ๑

ตสฺมา รชฺชํ ปริจฺจชํ

คำปรากฏอยู่แล้วในบาลีแปลข้างต้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า

ทุกฺเขน คือพระบิดาตรัสว่า ลูกเอ๋ย พี่ชายของลูก ๒ คน
ลูกนางชกษิณีนีหนึ่งกิน. ลูกได้ความทุกข์ความลำบากที่ทำเพื่อป้องกัน
ลูกจากภัยขอมมนุษย์นั้นตั้งแต่เกิด. บทว่า **สมฺปิเพ ปติโปลิต** เขา
เลี้ยงลูกไว้ในที่คับแคบ ความว่าลูกเจริญเติบโตมาในที่คับแคบตั้งแต่คลอดใน
เรือนเหล็กอันคับแคบเพื่อป้องกันอมมนุษย์ หลาย ๆ อย่างจนกระทั่งอายุได้ ๑๖.
บทว่า **อชฺเชว ปุคฺต ปฏิปฏิปชฺช เกวลํ วสุธํ อิมํ** วันนี้ลูกจงปกครอง
แผ่นดินทั้งสิ้นนี้ ความว่าลูกได้อภิเษกด้วยสังข์ ๑ สังข์ วางอยู่บนกองรัตนะ
ภายใต้เศวตฉัตรประดับด้วยมัลลยทอง วันนี้จงปกครองมหาปฐพีนี้ พร้อม
ทั้งแคว้นแคว้นอันมีมหาสมุทรเป็นที่สุดทั้งสิ้นอย่างเดียว อันเป็นของตระกูลนี้
พร้อมทั้งชาวนิคมนอันเป็นหมู่บ้านใหญ่ พร้อมทั้งบริวารชนมากมาย. อธิบาย
ว่า ลูกจงเสวยราชสมบัติเถิด. บทว่า **วณฺหิตฺวา ขตฺติยํ , อณฺุสขลํ ปคฺ-**
คเหตุวาน อิทํ วจนมพฺรวิ คือเราถวายบังคมจอมกษัตริย์พระชนกของเรา
ผู้เป็นราชาแห่งแคว้นกาสิ ประคองอัญชลีแต่พระองค์แล้วจึงได้กล่าวคำนี้ :-

บทว่า **เย เกจิ มหิยา สตุตา** คือสัตว์ทั้งหลายบางพวกในมหา-
ปฐพีนี้. บทว่า **หีนอกุกกุฏมชฺฌิมา** คือ ลามก อุกฤษฏ์ และปานกลาง
เพราะเป็นอยู่ในท่ามกลางของสัตว์ทั้งสอง. บทว่า **สเก เคเห** คือสัตว์
ทั้งหมดเหล่านั้น เจริญในเรือนของตน. บทว่า **สกฺขาติหิ** พร้อมด้วย

ญาติของตน คือสัตว์ทั้งหลายบนเทิง คั่นเคย ไม่ลำบากยอมเจริญด้วยสมบัติ กับญาติของตน.

บทว่า **อิทฺ โลก อุตฺตริย** คือการเลี้ยงดูนี้ ไม่มีใครเหมือนในโลกเป็นพิเศษเฉพาะข้าพระองค์. การเลี้ยงดูข้าพระองค์ในที่คับแคบ คือ ความเจริญเติบโตของข้าพระองค์ในที่คับแคบนั้นเป็นอย่างไร. เป็นความเจริญเติบโตในเรือนเหล็ก ปราศจากแสงจันทร์และดวงอาทิตย์. บทว่า **ธํ วัตฺตมฺหิ** คือข้าพระองค์เจริญเติบโต. บทว่า **ปฺปฺติภฺนปฺสฺมปฺนฺณ** เต็มไปด้วยซากศพเนา คือเมื่อความสงสัยในชีวิตเป็นไปอยู่ ข้าพระองค์ ประสูติจากพระครรภ์พระชนนี เต็มไปด้วยซากศพน่านปการ มีกลิ่นเหม็น เช่นกับกลิ่นรกได้อย่างไร. บทว่า **ตฺโต โฆรฺตเร** คือทารุณยิ่งกว่า อยู่ในครรภ์ เป็นทุกข์เพราะอยู่ไม่ดีเลย. บทว่า **ปฺกฺขิตฺตโยฆเร** คือใส่ไว้ในเรือนเหล็ก ท่านแสดงว่า ได้เป็นคูกขังไว้ในเรือนจำ.

บทว่า **ยฺทิ** ในบทว่า **ยฺทิหิ** นี้ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **ตาทิสํ** คือข้าพระองค์ได้รับทุกข์ทารุณอย่างยิ่ง เช่นที่กล่าวไว้แล้วในครั้งก่อน ถ้ายังยินดีในราชสมบัติ. เมื่อเป็นอย่างนั้น ข้าพระองค์ก็จะเลวทรามยิ่งกว่าคนเลวทรามชั่วช้าลามกไป. บทว่า **อฺกฺกณฺณโรตฺมฺหิ กายเณ** คือข้าพระองค์ เบื่อหน่ายด้วยกายอันเน่ามียังไม่พ้นจากการอยู่ในครรภ์เป็นต้น. บทว่า **รชฺเชนมฺหิ อนตฺถิโก** คือข้าพระองค์ไม่ต้องการแม้ราชสมบัติ. ถึงแม้ข้าพระองค์จะพ้นจากเงื้อมมือของนางยักษิณี ก็จะไม่พ้นชราและมรณะไปได้เลย.

ประโยชน์อะไรด้วยราชสมบัติแก่ข้าพระองค์. เพราะธรรมดาราชสมบัติเป็นที่ประชุมของอนัตตาทั้งปวง. ตั้งแต่เวลาที่ตั้งอยู่ในราชสมบัตินั้น เป็นอันออกไปได้ยาก. เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จักไม่ครองราชสมบัติจักแสวงหาความดับ. บทว่า ยตุถ มํ มจฺจุ น มทุทฺติเย ความว่า ข้าพระองค์จักแสวงหาธรรมเครื่องดับ คืออมตมหานิพพาน ซึ่งเป็นที่ที่มัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่พึงยำยี พึงทวมทับข้าพระองค์ผู้ตั้งอยู่ไม่ได้แล้ว. บทว่า เอวาทิ จินฺตยิตฺวาน ความว่า เราคิดโดยแยบคายด้วยการพิจารณาถึงโทษในสงสารมีประการต่าง ๆ ดังได้กล่าวไว้แล้วนี่ยังนี้ และด้วยการเห็นอนิสงส์ในนิพพาน. บทว่า วิวฺรณฺเต มหาชน คือเมื่อมหาชนมีพระชนกชนนี เป็นหัวหน้าร้องให้คร่ำครวญอยู่ ด้วยอดกลั้นถึงทุกขที่ต้องพลัดพรากจากเราไปไม่ได้. บทว่า นาโคว พนฺธฺนํ เจตฺวา ความว่า เราได้ตัดเครื่องผูกด้วยการตัดเครื่องผูกคือตัณหา ในชนนั้นมีญาติสงเคราะห์เป็นต้น แล้วเข้าสู่ป่าใหญ่ด้วยการเข้าถึงบรรพชา เหมือนคชสารมีกำลังมากตัดเครื่องผูก คือเชือกอันไม่มีความแข็งแรง ได้โดยง่ายฉะนั้น. คาสฺมาสุคทํายมีความดังได้กล่าวไว้แล้ว นั้นแล.

อนึ่ง พึงทราบความในบทนั้น ดังต่อไปนี้. พระมหาสัตว์ทรงแนพระทัยในการบวชของพระองค์แล้ว เมื่อพระราชাত্রัสว่า ลูกรัก ลูกจะบวชไปทำไม จึงทูลว่า ข้าแต่พระชนก ลูกอยู่ในครรภ์ของพระชนนีตลอด ๑๐ เดือน เหมือนอยู่ในอุทรนรก ครั้นออกจากพระครรภ์ของพระชนนีแล้วก็ยัง

ต้องอยู่ในเรือนจำอีกถึง ๑๖ ปี เพราะกลัวนางยักษิณี ไม่ได้แม้แต่จะเห็น
ในภายนอก. ได้เป็นเหมือนตอกอยู่ในอุสสทนรก. แม้ลูกพ้นจากนางยักษิณี
ก็จะไม่พ้นความแก่และความตายไปได้เลย. ขึ้นชื่อว่ามัจจุนี้ อันใคร ๆ ไม่
สามารถจะชนะได้. ลูกเบื่อหน่ายในภพ. ลูกจับบวชประพฤติธรรมจนกว่า
พยาธิ ชราและมรณะ จะไม่มาถึงลูกได้. พอกันทีสำหรับราชสมบัติของลูก
ข้าแต่พระชนก ของจงทรงอนุญาตให้ลูกบวชเถิด แล้วทรงแสดงธรรมแก่
พระชนกด้วยคาถา ๒๔ คาถา มีอาทิว่า :-

**มนุษย์อยู่ในห้องตลอดคืนหนึ่ง ครั้น
มนุษย์นั้นลุกไป. เมื่อเขาไป ย่อมไม่กลับ
มาอีก.**

แล้วทูลว่า ข้าแต่พระบิดา ราชสมบัติของพระบิดาก็จงเป็นของพระ-
บิดาเท่านั้นเถิด. ลูกไม่ต้องการราชสมบัตินี้เลย. เมื่อลูกพูดอยู่กับพระบิดา
นี้แหละ พยาธิ ชราและมรณะ ก็พึงมาถึง. จงทรงหยุดเถิดพระเจ้าข้า.
แล้วทรงละกามทั้งหลาย คุจข้างตมันตัดเชือกเหล็ก คุจลูกสีหะทำลายกรง
ทองฉะนั้น แล้วถวายบังคมพระชนกชนนีเสด็จออกบรรพชา.

ลำดับนั้น พระชนกของพระมหาสัตว์ทรงดำริว่า กุมารนี้ใครจะบวช.
ก็เราเล่าจะอยู่ไปทำไม. แม้เราก็ไม่ต้องการราชสมบัติ. จึงทรงสละราชสมบัติ
เสด็จออกบรรพชา. เมื่อพระราชาเสด็จออกบรรพชา ชาวพระนครทั้งสิ้น

มีพระเทวี อามาคย์ พราหมณ์ คฤหบดีเป็นต้น ก็ถึงโกศสมบัติออกบวช. ได้เป็นมหาสมาคม. มีบริษัทประมาณ ๑๒ โยชน์. พระมหาสัตว์ทรงพาชนเหล่านั้นเสด็จเข้าสู่หิมวันตประเทศ.

ท้าวสักกเทวราชทรงทราบ ว่า พระมหาสัตว์เสด็จออกบวชจึงทรงส่งพระวิษณุกรรมให้สร้างอาศรมบถ ยาว ๑๒ โยชน์ กว้าง ๗ โยชน์. ทรงมอบบริวารบรรพชิตครบ. ในจริยานี้การบรรพชาของพระมหาสัตว์ การให้อโวกา การไปสู่พรหมโลก และการปฏิบัติโดยชอบของบริษัททั้งหมด พึงทราบโดยนัยดังกล่าวแล้วในมหาโควินทจริยานั้นแล.

พระชนกชนนีในครั้งนั้น ได้เป็นราชตระกูลใหญ่ในครั้งนี้. บริษัททั้งหลาย คือพุทธบริษัท. อโยมรบัณฑิต คือพระโลกนาถ. การเจาะจงกล่าวถึงบารมีที่เหลือ และการประกาศถึงอานุภาพของพระโพธิสัตว์นั้นพึงทราบโดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล.

จบ อรรถกถาโยมรจริยาที่ ๓

๔. กิงสจรียา

ว่าด้วยจริยาวัตรของกิงสพราหมณ์

[๒๔] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราอยู่ในพระนคร
กาสิอันประเสริฐสุด นื่องหญิงชาย ๗ คน เกิด
ในตระกูลพราหมณ์มหาศาล เราเป็นพี่ใหญ่
ของนื่องหญิงชายเหล่านั้น ประกอบด้วยหิริ
และธรรมขาว เราเห็นภพโดยความเป็นภัย
จงยินดีอย่างยิ่งในเนกขัมมะ พวกสหายร่วมใจ
ของเรา ที่มารดาและบิดาส่งมาแล้ว เชื้อเชิญ
เราด้วยกามทั้งหลายว่า เชิญท่านดำรงวงศ์สกุล
เถิด คำใดที่สหายเหล่านั้นกล่าวแล้วเป็นเครื่อง
นำสุขมาให้ในธรรมของคฤหัสถ์ คำนั้นเป็น
เหมือนคำหยาบเสมอด้วยผาลอันร้อน ได้มีแก่
เราในกาลนั้น สหายเหล่านั้นได้ถามเราผู้ห้าม
อยู่ถึงความปรารถนาของเราว่า ท่านปรารถนา
อะไรเล่าเพื่อน ถ้าท่านไม่บริโภคนกาม เราผู้
ใคร่ประโยชน์แก่ตน ได้กล่าวแก่สหายผู้แสวง

หาประโยชน์เหล่านั้นว่า เราไม่ปรารถนาความ
เป็นคฤหัสถ์ เรายินดีอย่างยิ่งในเนกขัมมะ
สหายเหล่านั้นฟังคำเราแล้ว ได้บอกแก่มารดา
และบิดา มารดาและบิดาได้กล่าวอย่างนี้ว่า
แม้เราทั้งสองก็จะบวช มารดาบิดาทั้งสอง
และน้องหญิงชายทั้ง ๘ ของเรา สละทิ้งทรัพย์
นับไม่ถ้วนเข้าไปยังป่าใหญ่ ฉะนี้แล.

จบ กิ่งสงขรียาที่ ๔

อรรถกถากิ่งสงขรียาที่ ๔

ฟังทราบวินิจฉัยในกิ่งสงขรียาที่ ๔ ดังต่อไปนี้. บทว่า ยथा โหมิ
ภาสินี ปุรวรรุตุตเม ในกาลเมื่อเราอยู่ในแคว้นกาสีอันประเสริฐสุด มี
อธิบายว่า เราเจริญเติบโตอยู่ในกรุงพาราณสี อันเป็นนครประเสริฐของ
แคว้นที่ได้ชื่อว่า กาสี. บทว่า ภคินี จ ภาคโร สตุต, นิพพุตตา
โสตุตติเย กุเล น้องหญิงชาย ๘ คนเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ความ
ว่า พวกเราทั้งหมด ๘ คน คือ พี่ชาย น้องชาย ๘ คน คือ ๖ คนมีอุป-
กัณฺฐจนะ เป็นต้นและเรา กับน้องสาวคนเล็กชื่อกัณฺฐจนเทวี ในกาลนั้นเกิด

ในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ชื่อว่า โสตติยะ เพราะไม่ยินดีในการเชื่อเชิญด้วยมนต์.

ได้ยัมนั้น ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นบุตรพราหมณ์มหาศาล มีสมบัติ ๘๐ โกฏิ ในกรุงพาราณสี. มีชื่อว่า กัญจนกุมาร. ครั้นเมื่อ กัญจนกุมารเดินได้ ได้มีบุตรอื่นเกิดขึ้นอีก ชื่อว่า อุปกัญจนกุมาร. ตั้งแต่นั้นมา ชนทั้งหลายพากันเรียกพระมหาสัตว์ว่า มหากัญจนกุมาร. โดยลำดับอย่างนี้ ได้มีบุตรชาย ๗ คน. ส่วนน้องคนเล็กเป็นธิดาคณเดียว ชื่อว่า กัญจนเทวี. พระมหาสัตว์ครั้งเจริญวัยได้ไปเมืองตักกศิลา เล่าเรียนศิลปะทุกอย่างสำเร็จแล้วก็กลับ.

ลำดับนั้น มารดาบิดาประสงค์จะผูกพระมหาสัตว์ให้อยู่ครองเรือน จึงกล่าวว่า พ่อและแม่จะนำพาริกาจากตระกูลที่มีชาติเสมอกับตนมาให้ลูก. พระมหาสัตว์กล่าวว่า แม่และพ่อจ๋า ลูกไม่ต้องการอยู่ครองเรือน. เพราะโลกสันนิวาสนี้ทั้งหมดมีภัยเฉพาะหน้าสำหรับลูกดุจถูกไฟไหม้. ผูกมัดลูกเรือนจำ. ปราบกฏเป็นของน่าเกลียดดุจที่เทษยะ. จิตของลูกมิได้กำหนดในกามทั้งหลาย พ่อแม่ยังมีลูกอื่นอยู่อีก. ขอให้ลูกเหล่านั้นอยู่ครองเรือนเถิด. แม้มารดาบิดาสหายทั้งหลายขอร้องก็ไม่ปรารถนา. ครั้งนั้น พวกสหายนถามพระโพธิสัตว์ว่า ลูกก่อนสหาย ก็ท่านปรารถนาอะไรเล่า จึงไม่ยอมบริโภคนกาม. พระโพธิสัตว์จึงบอกถึงอริยาศัยในการออกบวชของตนแก่สหายนเหล่านั้น ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เอเตลั ปุพฺพโซ อาลึ หิริสุกฺกมุปาคโต

๑๑๑

มาตาปีตา เอวมาหุ สพฺเพว ปุพฺพชาม โภ.

มีคำแปลปรากฏแล้วในตอนต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เอเตลั ปุพฺพโซ อาลึ คือในกาลนั้น เราเป็นพี่ใหญ่ของน้องหญิงชาย ๗ คน มีอุปการะเป็นต้นเหล่านั้น. บทว่า หิริสุกฺกมุปาคโต ประกอบด้วยหิริและธรรมชาวมืออธิบายว่า เรามีธรรมงามคือหิริมีลักษณะเกลียดบาป ชื่อว่า เป็นธรรมชาวมืออธิบายว่า เรามีธรรมเป็นวิบาก และเพราะชำระสันดานให้บริสุทธิ์. เราเกลียดบาปเป็นอย่างยิ่ง. บทว่า ภวึ ทิสฺวาน ภยโต, เนกฺขมฺมาริตโต อหึ เราเห็นภพโดยความเป็นภัย จึงยินดีอย่างยิ่งในเนกขัมมะ มืออธิบายว่า เราเห็นภพทั้งหมดมีความภพเป็นต้น มีภัยเฉพาะหน้าโดยความเป็นของน่ากลัว. คุณเห็นช้างคุณแล่นมา คุณเห็นเพศฆมาตเงือกคาบมาเพื่อประหาร. คุณเห็น สีหะ ชัยภุ รากษส สัตว์มีพิษร้าย อสรพิษ และถ่านเพลิงที่ร้อน แล้วยินดีในบรรพชา เพื่อพ้นจากนั้น. ออกบวชคิดว่า เราพึงบำเพ็ญสัมมาปฏิบัติอันเป็นธรรมจริยา และพึงยังฉานและสมาบัติให้เกิดขึ้นได้อย่างไรหนอ. ดังนี้จึงยินดีในบรรพชา กุศลธรรมและปฐมฉานเป็นต้น. ในกาลนั้น. บทว่า ปหิตา คืออันมารดาบิดาส่งมา. บทว่า เอกมานสา พวกสหายร่วมใจ คือพวกสหายที่มีอริยาศัย

เสมอกัน มีความพอใจเป็นอันเดียวกัน มีความประพุดิเป็นที่พอใจกับเรามาก่อน กล่าวค่าน่าเกลียด ไม่เป็นที่พอใจพระมารดาบิดาส่งมา. บทว่า กามเหหิ มํ นิมนฺเตนฺตุติ คือมีใจร่วมกันกับมารดาบิดาเชื้อเชิญเราด้วยกามทั้งหลาย. บทว่า กุลฺลํ ตํ ชารเหหิ เชื้อเชิญท่านดำรงวงศ์ตระกูล มีอธิบายว่าพวกเขาเชื้อเชิญเราว่า ขอให้ท่านอยู่ครองเรือนดำรงวงศ์ตระกูลของตนเถิด.

บทว่า ยํ เตลฺลํ วจนํ วุคฺคตํ คือคำใดที่สหายที่รักของเราเหล่านั้นกล่าวแล้ว. บทว่า คิหิธมฺเม สุขาวหํ ความว่า เป็นเครื่องนำสุขมาให้ในธรรมของคฤหัสถ์ คือ เมื่อความเป็นคฤหัสถ์มีอยู่ เชื่อว่า จะนำสุขมาให้ เพราะนำความสุข อันเป็นไปในปัจจุบันและเป็นไปในภพหน้ามาให้ เพราะบุรุษผู้ตั้งอยู่ในความเป็นคฤหัสถ์ เป็นผู้ปฏิบัติตามระเบียบที่ถูกต้อง. บทว่า ตํ เม อโหสิ กรินํ คำนั้นเป็นเหมือนคำหยาบ คือคำของพวกสหายของเราเหล่านั้น และของมารดาบิดา เป็นเหมือนคำหยาบ ดุจเผาที่หูทั้งสองข้าง เช่นเดียวกับผลอันร้อนตลอดวัน เพราะไม่เป็นที่พอใจของเรา เพราะเรายินดีอยู่แล้วในการบวชโดยส่วนตัวเท่านั้น. บทว่า เตมํ ตทา อุกฺขิปนฺตุติ ความว่า สหายของเราเหล่านั้นได้ถามเราผู้ซัดไป ทิ้งไป ห้ามไป ซึ่งกามทั้งหลาย ที่มารดาบิดานำเข้าไปหลายครั้งด้วยการเชื้อเชิญตน. บทว่า ปตฺถิตํ มม ความว่า ความปรารถนาด้วยกามนี้หรือจะบริสุทธิ์กว่าการบรรพชานี้ด้วยเหตุนี้พวกสหายจึงถามถึงความปรารถนานั้นของเรา ซึ่งเราปรารถนาแล้วว่า ท่านปรารถนาอะไรเล่าเพื่อน ถ้าท่านไม่บริโศกคาม. บทว่า อตฺถ-

กาโม คือผู้ใคร่ประโยชน์ตน อธิบายว่า กถวาบป. บาลีว่า อุตตกาโม บ้าง. บทว่า หิตะสินี คือสหายที่รักผู้แสวงหาประโยชน์ให้แก่เรา. อาจารย์บ้าง พวกกล่าวว่า อุตตกามหิตะสินี คือผู้ใคร่ประโยชน์และแสวงหาประโยชน์ บทนั้นไม่ดี. บทว่า ปิตุ มาตุลฺย สวายุ ความว่า สหายของเราเหล่านั้น รู้ความพอใจในบรรพชาของเราไม่เปลี่ยนแปลง จึงบอกคำของเราอันแสดงถึงความใคร่จะบรรพชาแก่บิดาและมารดา ได้กล่าวว่า พ่อแม่ทั้งหลายท่านจงรู้เถิด มหากาญจนกุมารจักบวช โดยส่วนเดียวเท่านั้น. มหากาญจนกุมารนั้น ใคร ๆ ไม่สามารถจะนำเข้าไปในกามทั้งหลายด้วยอุบายไร ๆ ได้. บทว่า มาตาปีตา เอวมาหุ ความว่า ในกาลนั้นมารดาบิดาของเรา ฟังคำของเรา ที่พวกสหายของเราบอก จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ พวกเราทั้งหมดจะบวชบ้าง. ผิดว่า มหากาญจนกุมารชอบใจการบวช. แม้พวกเราก็ชอบใจสิ่งที่ลูกเราชอบ. เพราะฉะนั้น เราทั้งหมดก็จะบวช. บทว่า โภ เป็นคำเรียกพรหมณ์เหล่านั้น. ปาฐะว่า ปพฺพชาม โข บ้าง ความว่า เราจะบวชเหมือนกัน. น้องชาย ๖ มีอุปถัมภ์จะเป็นต้น และน้องสาวก็อุยจนเทวี รู้ความพอใจในบรรพชาของพระมหาสัตว์ ได้ประสงค์จะบวชเหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้ แม้ชนเหล่านั้นอันมารดาเชื้อเชิญให้อยู่ครองเรือนก็ไม่ปรารถนา. เพราะฉะนั้น จึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราทั้งหมดก็จะบวชเหมือนกันนะท่านพรหมณ์ทั้งหลาย.

ก็และครั้งสหายทั้งหลายกล่าวอย่างนี้แล้ว มารดาบิดาจึงเรียกพระ-

มหาสัตว์แจ้งความประสงค์แม่ของตน ๆ แก่พระมหาสัตว์แล้วกล่าวว่า ลูกรัก ถ้าลูกประสงค์จะบวชให้ได้ ลูกจงสละทรัพย์ ๘๐ โกฏีอันเป็นของลูกตามสหายเถิด. ลำดับนั้น พระมหานุรุชบริจาตทรัพย์นั้นแก่คนยากจน และคนเดินทางเป็นต้น แล้วออกบวชเข้าไปยังหิมวันตประเทศ. มารดาบิดา น้องชาย ๖ น้องหญิง ๑ ทาส ๑ ทาสี ๑ และสหาย ๑ ละมรรวาสาได้ไปกับพระมหาสัตว์นั้น. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

มารดาบิดาทั้งสอง และน้องหญิงชายทั้ง

๗ ของเรา สละทรัพย์นับไม่ถ้วน เข้าไปยัง

ป่าใหญ่.

แต่ในอรรถกถาชาดกท่านกล่าวไว้ว่า เมื่อมารดาบิดาถึงแก่กรรม พระมหาสัตว์ทำกิจที่ควรทำแก่มารดาบิดาเหล่านั้น แล้วจึงออกบวช.

ก็ครั้งนั้นเหล่านั้นมีพระโพธิสัตว์เป็นประมุข เข้าไปยังหิมวันตประเทศอย่างนั้นแล้ว จึงอาศัยสระปทุมสระหนึ่ง สร้างอาศรมในภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์ บวชแล้ว ยังชีวิตให้เป็นไปด้วยอาหารอันเป็นรากไม้และผลไม้ในป่า. บรรดานักบวชเหล่านั้น ชน ๘ คนมีอุปถัมภ์จนจะเป็นต้น ผลัดเวรกันหาผลไม้ แบ่งส่วนของตนและคนนอกนั้นไว้บนแผ่นดินหนึ่ง ให้สัตตฤๅษะนั่ง ถือเอาส่วนของตน ๆ เข้าไปยังที่อยู่. แม้พวกที่เหลือก็ออกจาก

บรรณศาลาด้วยสัญญาณระฆัง ถือเอาส่วนที่ถึงของตน ๆ ไปยังที่อยู่บริโภค
แล้วบำเพ็ญสมณธรรม.

ครั้นต่อมาได้นำเอาเง้าบัวมาบริโภคเหมือนอย่างนั้น. ฤาษีเหล่านั้น
มีความเพียรกล้า มีอินทรีย์มั่นคงอย่างยิ่ง กระทำกสิณบริกรรมอยู่ ณ ที่นั้น.
ลำดับนั้น ด้วยเดชแห่งศีลของฤาษีเหล่านั้น ภพของท้าวสักกะหวั่นไหว
ท้าวสักกะทราบเหตุนี้ทรงดำริว่า จักทดลองฤาษีเหล่านี้ ด้วยอำนาจของ
ตนจึงทำให้ส่วนของพระมหาสัตว์หายไปตลอด ๓. วัน. ในวันแรกพระมหา-
สัตว์ไม่เห็นส่วนของตน คิดว่า คงจะลืมส่วนของเรา. ในวันที่ ๒ คิดว่า
เราจะมีความคิดระฆัง. ไม่ตั้งส่วนของเราคงจะไต่เรากระฆัง. ในวันที่ ๓
คิดว่า เราจักพึงเหตุการณ์นั้นแล้วจักให้ขอมา จึงให้สัญญาณระฆังในเวลา
เย็น เมื่อฤาษีทั้งหมดประชุมกันด้วยสัญญานั้น จึงบอกเรื่องนั้นให้ทราบ
ครั้นฟังว่า ฤาษีเหล่านั้นได้แบ่งส่วนไว้ให้ทั้ง ๓ วัน จึงกล่าวว่า พวกท่าน
แบ่งส่วนไว้ให้เรา แต่เราไม่ได้ มันเรื่องอะไรกัน? ฤาษีทั้งหมดฟังดังนั้น
ก็ได้ถึงความสังเวช.

ณ อาศรมนั้นแม้รุกขเทวดาก็ลงมาจากภพของตน นั่งในสำนักของ
ฤาษีเหล่านั้น. ช้างเชือกหนึ่งหนีจากเงื้อมมือของพวกมนุษย์เข้าป่า วานร
ตัวหนึ่งหนีจากเงื้อมมือของหมองูพ้นแล้ว เพราะจะให้เล่นกับงู ได้ทำความ
สนิทสนมกับฤาษีเหล่านั้น ในกาลนั้นก็ไปหาฤาษีเหล่านั้น ได้ยินอยู่ ณ
ส่วนข้างหนึ่ง. ในขณะนั้น อุปกัจจนดาบสน้องของพระโพธิสัตว์ ลูกขึ้น

ไปไหว้พระโพธิสัตว์ แล้วแสดงความเคารพพวกที่เหลือ ถ้ามั่นว่า ข้าพเจ้า
เริ่มตั้งสัญญาณแล้วจะได้เพื่อยังคนให้บริสุทธ์หรือ เมื่อฤาษีเหล่านั้นกล่าวว่า
ได้ซิ จึงยืนขึ้นในท่ามกลางหมู่ฤาษี เมื่อจะทำการแข่ง จึงได้กล่าวภาณินี้
ว่า :-

**ท่านพราหมณ์ผู้ใดได้ลักเงาบัวของท่านไป
ผู้นั้นจงได้ม้า โค ทอง เงิน ภริยาและสิ่งพอใจ
ณ ที่นี้ จงพรั่งพร้อมด้วยบุตรและภริยาเถิด.**

เพราะอุปกัณจนดาบสนั้น ตำนานีวัตตุกามว่า ความทุกข์ทั้งหลาย
ย่อมเกิดขึ้น ในเพราะการพลัดพรากจากวัตถุอันเป็นที่รัก จึงกล่าวภาณินี้.

หมู่ฤาษีได้ฟังดังนั้น จึงปิดหูด้วยกล่าวว่า ท่านผู้บริสุทธ์ท่านอย่า
กล่าวอย่างนั้น. คำแข่งของท่านหนักเกินไป. แม้พระโพธิสัตว์ก็กล่าวว่า
คำแข่งของท่านหนักเกินไป. อย่าถือเอาเลยพ่อคุณ. นั่งลงเถิด. แม้ฤาษีที่
เหลือก็ทำการแข่ง ได้กล่าวภาณิเหล่านี้ ตามลำดับว่า :-

**ท่านพราหมณ์ ผู้ใดได้ลักเงาบัวของท่าน
ไป ผู้นั้นจงทรงไว้ซึ่งมัลลย์และจันทน์แดง จาก
แคว้นกาสิ. สมบัติเป็นอันมากจงมีแก่บุตร.
จงทำความเพ่งอย่างแรงกล้าในกามทั้งหลาย.**

ท่านพราหมณ์ ผู้ใดได้ลักเง้าบัวของท่าน
ผู้นั้นจะมีข้าวเปลือกมาก สมบูรณ์ด้วยกสิกรรม
มียศ จงได้บุตร จงเป็นคฤหัสถ์ จงมีทรัพย์
จงได้สิ่งที่ยี่ปรรธนาทุกอย่าง ไม่เห็นความเสื่อม
จงครองเรือน.

ท่านพราหมณ์ ผู้ใดได้ลักเง้าบัวของท่าน
ผู้นั้นเป็นกษัตริย์ จงเป็นผู้ทำการข่มขี่ จงเป็น
พระราชายังกว่าพระราชา ทรงพลัง จงมียศ
จงครองแผ่นดินพร้อมด้วยทวีปทั้ง ๔ เป็นที่
สุด.

ท่านพราหมณ์ ผู้ใดได้ลักเง้าบัวของท่าน
ผู้นั้นเป็นพราหมณ์ จงไม่ปราศจากราคะ จง
ชวนชวายเป็นอุษยยาม และในวิถีโคจรของ
นักรบผู้เป็นเจ้าของแคว้นแคว้น มียศ จงบูชาผู้
นั้น.

ท่านพราหมณ์ ผู้ใดได้ลักเง้าบัวของท่าน
โลกทั้งปวง จงสำคัญผู้นั้นว่า ผู้คงแก่เรียน
ผู้มีเวทพร้อมด้วยมนต์ทุกอย่าง ผู้มีตบะ ชั่ว

ชนบทพิจารณาเห็นแล้ว จงบูชาผู้นั้น.

ท่านพราหมณ์ ผู้ใดได้ลักเง้าบัวของท่าน

ผู้นั้นจงบริโภคน้ำ บ้านส่วยอันหนาแน่นด้วยสิ่ง
ทั้ง ๔ อันบริบูรณ์พร้อม ที่ทำวาสวะประทาน
จงไม่ปราศจากราคะ เข้าถึงมรณะ.

ท่านพราหมณ์ ผู้ใดได้ลักเง้าบัวของท่าน

ผู้นั้นเป็นผู้ใหญ่บ้าน จงบันเทิงอยู่ด้วยการ
ฟ้อนรำ การขับร้องในท่ามกลางสหาย ผู้นั้น
อย่าได้ความเสื่อมเสียไร ๆ จากพระราชา.

ท่านพราหมณ์หญิงใดได้ลักเง้าบัวของท่าน

หญิงนั้น เป็นอัครชายา ทรงชนะหญิงทั่วปฐพี
จงดำรงอยู่ในความเป็นผู้เลิศกว่าหญิง ๑,๐๐๐
จงเป็นผู้ประเสริฐกว่าหญิงทั่วแดน.

ท่านพราหมณ์หญิงใดได้ลักเง้าบัวของท่าน

หญิงนั้น ไม่หวั่นไหว บริโภคของอร่อยใน
ท่ามกลางญาติทั้งหลาย ที่ประชุมกันทั้งหมด.
จงเที่ยวอวดด้วยลาภ.

ท่านพราหมณ์ ผู้ใดได้ลักเง้าบัวของท่าน
ผู้นั้น จงเป็นผู้ดูแลวัด ในมหาวิหาร จงเป็นผู้
ดูแลการก่อสร้าง ในคชังคสนคร จงทำหน้าที่
ต่างเสร็จเพียงวันเดียว.

ท่านพราหมณ์ ช้างใดได้ลักเง้าบัวของท่าน
ช้างนั้นถูกคล้องด้วยบ่วง ๑๐๐ บ่วงในที่ ๖ แห่ง
จงนำออกจากป่านารีนรมย์ไปสู่ราชธานี ช้างนั้น
ถูกเบียดเบียนด้วยขอมมีด้ามยาว.

ท่านพราหมณ์ วานรใดได้ลักเง้าบัวของท่าน
วานรนั้น ประดับดอกรักที่คอ หลังหูประดับ
ด้วยดีบุก ถูกเขี่ยด้วยไม้เรียว จงนำเข้าไป
ต่อหน้ากู ผู้กตกับผ้าเคียนพุง จงเที่ยวไป
ตลอด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ดิพฺพํ คือจงทำการเพ่งอย่างหนักในวัตถุงาม
และกิเลสงามทั้งหลาย. บทว่า ปุตุเต คิหิ ธนินมา สพุพกาเม คือ
จงได้บุตร จงเป็นคฤหัสถ์ จงมีทรัพย์ ด้วยทรัพย์ ๓ อย่าง จงได้ความ
ใคร่ทั้งปวงมีรูปเป็นต้น. บทว่า วยํ อปสฺสํ คือแม้ในเวลาแก่ก็ไม่เห็น

ความเสื่อมของตน จงครองเรือนอันสำเร็จด้วยกามคุณ ๕. บทว่า ราช-
ภริยา คือเป็นพระราชายังในระหว่างพระราชาทิ้งหลาย. บทว่า อวีตราโค
ยังไม่ปราศจากราคะ คือมีความอยากด้วยอยากในตำแหน่งปุโรหิต บทว่า
ตปสุลิน คือตบะและศีล จงสำคัญผู้นั้นว่าเป็นผู้มีศีล. บทว่า จตุสสุท
คือหนาแน่นด้วยสิ่ง ๔ อย่างคือด้วยมนุษย์ทั้งหลาย เพราะมีมนุษย์เกลื่อน-
กล่น ๑ ด้วยข้าวเปลือก เพราะมีข้าวเปลือกมาก ๑ ด้วยไม้ เพราะไม้หา
ได้ง่าย ๑ ด้วยน้ำ เพราะมีน้ำสมบูรณ์ ๑. บทว่า วาสเวน คือไม่หวั่น-
ไหว คุณทำวาวาสะประทาน. อธิบายว่า ยังพระราชาก็ให้ทรงโปรดปราน
ด้วยอนุภาพพรที่ได้จากทำวาวาสะ อันทำวาวาสะนั้นประทานบ้าง บทว่า
อวีตราโค คือยังไม่ปราศจากราคะ จงเป็นผู้จมลงในเปือกตม คือกามจุ
สุกรในเปือกตมจะนั้น. บทว่า คามณิ คือผู้ใหญ่บ้าน. บทว่า ตํ คือ
หญิงนั้น. บทว่า เอกราชา คือพระจักรพรรดิ คำว่า อิตถิสหสสุส
ท่านกล่าวเป็นบทตั้งไว้ อธิบายว่า จงดำรงอยู่ในฐานะอันเลิศกว่าหญิง
๑๖,๐๐๐ บทว่า สิมมุตินินฺ คือหญิงทั้งหลาย. บทว่า สพฺพสมาคทานิ
คือนั่งในท่ามกลางญาติทั้งหลายที่มาประชุมกันทั้งหมด. บทว่า อปีกมุปมา-
นา ไม่หวั่นไหว คือไม่ชักช้าจงบริโภคอาหารมีรสอร่อย. บทว่า จราตุ
ลาเภณ วิกฤตมามา คือแต่งตัวน่ารัก เพราะลาภเป็นเหตุ จงเที่ยวไป
เพื่อให้เกิดลาภ. บทว่า อาวาสิโก คือผู้ดูแลวัด. บทว่า คชฺจุคฺคาลัย คือ
ในนครมีชื่ออย่างนี้ ได้ยินว่าในนครนั้น มีทัพพสัมภาระหาได้ง่าย. บทว่า

อาโลกสนุธิ ทิวส์ คือจัดทำหน้าต่างบานเดียวให้เสร็จในวันเดียว. นัยว่า เทพบุตรนั้นเมื่อครั้งศาสนาพระกัสสปพุทธเจ้า อาศัยชังคลนคร เป็นพระสังฆเถระ ผู้ดูแลวัดในมหาวิหารประมาณโยชน์หนึ่ง กระทำการก่อสร้างในวิหารได้รับทุกข้ออย่างมาก ท่านกล่าวหมายถึงพระสังฆเถระนั้น. บทว่า ปาสสเทหิ คือหลายบ่วง. บทว่า ฉมฺหิ ได้แก่ ในที่ ๖ แห่ง คือ ที่เท้า ๔ ที่คอ ๑ ที่ส่วนเอว ๑. บทว่า ตุตฺเตหิ คือไม้ค้ำยาวมีหนามสองข้าง. บทว่า ปาจเนหิ คือปลุกสั้นหรือหอก. บทว่า อลฺกุกฺกมาลึ ได้แก่ดอกกรัก คือประกอบด้วยมัลลยดอกกรักที่หอมอง คล้องไว้ที่คอ. บทว่า ติปฺภุณฺณปิฎฺโง คือหลังหูประดับด้วยติบูก. บทว่า ลฺภฺจฺหิตฺโต คือหอมอง สอนวานรให้เล่นกับงู ถูกเขี่ยด้วยไม้เร็ว. ฤทธิเหล่านั้นเกลียดการบริโภคมาม การอยู่ครองเรือน และทุกข์ที่ตนได้รับทั้งหมด จึงกล่าวแข่งอย่างนั้นๆ.

ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์ดำริว่า เมื่อคาบสเหล่านี้ทำการแข่ง. แม้เราก็ควรทำบ้าง. เมื่อจะทำการแข่ง จึงกล่าวคาถานี้ว่า :-

ผู้ใดแลกล่าวสิ่งที่ไม่สูญหายว่าสูญหาย ผู้
นั้นจงได้และจงบริโภคมามทั้งหลาย หรือว่า
ข้าแต่ท้าวเจ้าเจริญทั้งหลาย ผู้ใดไม่เคลือบ-
แคลงอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้นั้นจงเข้าถึงมรณะ
ในท่ามกลางเรือนเถิด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โภจนโต คือผู้เจริญทั้งหลาย. บทว่า สงกติ คือยอมไม่สงสัย. บทว่า กณฺจि คืออย่างใดอย่างหนึ่ง.

ลำดับนั้นท้าวสักกะทรงทราบว่ ฤาษีทั้งหมดเหล่านี้ไม่มีความเพ่งใน กามทั้งหลาย จึงทรงสลดพระทัย เมื่อจะทรงแสดงว่า บรรดาฤาษีเหล่านั้น แม้ผู้ใดผู้หนึ่ง ก็มีได้นำเง่าบัวไป. แม้ท่านก็มีได้กล่าวถึงสิ่งที่ไม่สูญหายว่า หาย. ที่แท้ข้าพเจ้าประสงค์จะทดลองพวกท่านจึงทำให้หายไปดังนี้ จึงกล่าว คาถาสุดท้ายว่า :-

ข้าพเจ้าเมื่อจะทดลอง จึงถือเอาเง่าบัว
ของฤาษีที่ฝั่งแม่น้ำ แล้วเก็บไว้บนบก. ฤาษี
ทั้งหลายเป็นผู้บริสุทธึ ไม่ลามก ย่อมอาศัยอยู่.
ท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ นี้เง่าบัวของท่าน.
พระโพธิสัตว์ได้สดับดังนั้น จึงต่อว่าท้าวสักกะว่า :-

ท่านเทวราชผู้เป็นท้าวสหัสนันท์ พวก
อาตมาไม่ใช่พนักงานของท่าน ไม่ใช่ผู้ควร
จะฟังเล่นของท่าน ไม่ใช่ญาติของท่าน ไม่ใช่
สหายของท่าน ที่พึงทำการรื่นเริง ท่านอาศัย
ใครจึงเล่นกับพวกฤาษี.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๕ ภาค ๓ - หน้าที่ 426
ลำดับนั้นท้าวสักกะทรงขอให้ฤาษีนั้นยกโทษให้ด้วยพระดำรัสว่า :-

ข้าแต่ท่านผู้เป็นดังพรหม ท่านเป็น
อาจารย์ของข้าพเจ้า และเป็นบิดาของข้าพเจ้า
เงาเท้าของท่านนี้จึงเป็นที่พึงแห่งความผิดพลาด
ของข้าพเจ้า ท่านผู้มีปัญญาดุจแผ่นดิน ขอ
ท่านจงอดโทษสักครั้งเถิด บัณฑิตทั้งหลาย
ย่อมไม่มีความโกรธเป็นกำลัง.

พระมหาสัตว์ได้ยกโทษให้แก่ท้าวสักกะเทวราชแล้ว ตนเองเมื่อจะยัง
หมู่ฤาษีให้ยกโทษให้ จึงกล่าวว่า :-

การอยู่ในป่าของพวกฤาษี แม้กินเดียว
เป็นการอยู่ที่ดี พวกเราได้เห็นท้าววาสวะภูต-
บดี. ท่านผู้เจริญทั้งหลายจงตั้งใจเถิด เพราะ
พราหมณ์ได้ไถ่เง่าบวคินแล้ว.

ในบทเหล่านั้น บทว่า น เต นฺฐา ความว่า ท่านเทวราช พวก
อาตมามีไข่นักฟ้อนรำของท่าน หรือมีไข่อันใคร ๆ จะพึงล้อเล่น มีไข
ญาติของท่าน มีไขสหายของท่าน ที่ควรทำการร่าเริง. เมื่อเป็นเช่นนั้น
ท่านอาศัยใคร คือใครเป็นผู้อุปถัมภ์ อธิบายว่า ท่านเล่นกับพวกฤาษีเพราะ

อาศัยอะไร. บทว่า **เอสา ปติฏฐา** คือเงาเท้าของท่านนี่จึงเป็นที่พึ่งแห่งความผิดพลาดของข้าพเจ้าในวันนี้เกิด. บทว่า **สุวาสิตี** ความว่า การอยู่ในป่านี้แม้เพียงคนเดียวของพวกฤาษี เป็นการอยู่ดีแล้ว เพราะเหตุไร? เพราะพวกเราได้เห็นท้าววาสวะภูตบดี หากว่าพวกเราอยู่ในนคร พวกเราก็จะไม่เห็นท้าววาสวะนี้. บทว่า **โฆนุโต** คือท่านผู้เจริญทั้งหลาย. แม้ทั้งหมดจงคิดใจ คือจงยินดี จงยกโทษให้แก่ท้าวสักกเทวราชเถิด เพราะเหตุไร? เพราะอาจารย์ของเราได้เฝ้าแล้ว ท้าวสักกะทรงไหว้หมู่ฤาษีแล้วกลับสู่เทวโลก. แม้หมู่ฤาษียังฉานและอภิญญาให้เกิด แล้วได้ไปสู่พรหมโลก.

น้องชายทั้ง ๖ คน มีอุปกัจจนะเป็นต้น ในครั้งนั้น ได้เป็นพระ-
สารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระอนรุทธะ และพระ-
อานนทเถระ ในครั้งนี้. น้องสาว คือนางอุบลวรรณา. ทาสี คือนางขุช-
ชุดตรา. ทาส คือจิตตคฤหบดี. รุกขเทวดา คือสาตาดิระ. ช้าง คือช้าง
ปาลีลอยะ. วานร คือมธฺวาสสิฐะ. ท้าวสักกะ คือกาพูทายี. มหากัจจน-
คาบส คือพระโลกนาถ.

แม้ในจริยานี้ ก็พึงเงาะจงกล่าวถึงบารมี ๑๐ ของพระโพธิสัตว์โดย
นัยดังที่กล่าวแล้วในหนหลังนั่นแล. อนึ่ง พึงประกาศคุณานุภาพมีความไม่
ค้ำนึ่งถึงในกามทั้งหลายเป็นต้น ส่วนเดียวเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาภิงสจริยาที่ ๔

๕. โสณนันทบัณฑิตจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของโสณนันทบัณฑิต

[๒๕] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเกิดในตระกูล

มหาศาลอันประเสริฐสุด อยู่ในพระนครพรหม-
วัทธนะ ในกาลนั้น เราเห็นสัตว์โลกเป็นผู้ถูก
ความมืดครอบงำ จิตของเราเบื่อหน่ายจากภพ
เหมือนช้างถูกลับด้วยของด้ายกำลัง ฉะนั้นเรา
เห็นความลามกต่าง ๆ หลายอย่าง จึงคิดอย่างนี้
ในกาลนั้นว่า เมื่อไร เราจึงจะออกไปจากเรือน
แล้วเข้าป่าได้ แม้ในกาลนั้น พวกญาติก็เชื่อ
เชิญเราด้วยกามโกะทั้งหลาย เราได้บอก
ความพอใจแม้แก่เขาเหล่านั้นว่า อย่าเชื่อเชิญ
เราด้วยสิ่งเหล่านั้นเลย น้องชายของเราเป็น
บัณฑิตชื่อว่า นันทะ แม้เขาก็ศึกษาตามเราชอบ
ใจบรรพชา แม้ในกาลนั้น เราคือโสณบัณฑิต
นันทบัณฑิต และมารดาบิดาทั้งสองของเราก็
ละทิ้งโภคสมบัติทั้งหลาย แล้วเข้าป่าใหญ่
ฉะนี้แล.

จบ โสณนันทบัณฑิตจริยาที่ ๕

อรรถกถาโศณนันทปัทมทตจริยาที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในโศณนันทปัทมทตจริยาที่ ๕ ดังต่อไปนี้. บทว่า **นคเร พุรหมวาทมเน** คือในนครชื่อว่าพรหมวาทนะ. บทว่า **กุลเว** คือในตระกูลเลิศ. บทว่า **เสฏฺเฐ** คือนำสรรเสริญที่สุด. บทว่า **มหาสาเล** คือมหาศาล. บทว่า **อชายหํ** คือเราได้เกิดแล้ว ท่านอธิบายไว้ว่า ในกาลนั้น เราได้เกิดในกรุงพาราณสีอันได้ชื่อว่าพรหมวาทนะ. ได้เกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล เพราะมีสมบัติถึง ๘๐ โกฎิ เป็นผู้เลิศโดยความเป็นผู้สูงด้วยเป็นอภิชาตบุตร เป็นผู้ประเสริฐโดยความเป็นผู้มีวิชา.

ได้ยินว่า ในกาลนั้น พระมหาสัตว์ จุตติจากพรหมโลกบังเกิดเป็นบุตรของพราหมณ์มหาศาลคนหนึ่งมีสมบัติ ๘๐ โกฎิ ในพรหมวาทนนคร. ในวันตั้งชื่อกุมารนั้นมารดาบิดาตั้งชื่อว่า โศณกุมาร. ครั้นโศณกุมารนั้นเดินได้ สัตว์อื่นจตุตถจากพรหมโลกได้ถือปฏิสนธิในครรภ์ของมารดาพระโพธิสัตว์ชื่อว่า นันทกุมาร. มารดาบิดาเห็นรูปสมบัติของบุตรทั้งสอง ผู้เจริญวัยเรียนพระเวท สำเร็จศิลปทุกอย่าง ยินดีรำเรงคิดว่า จักผูกพันให้อยู่ครองเรือน ได้กล่าวกะโศณกุมารก่อนว่า ลูกรักพ่อแม่จักนำทาริกาจากตระกูลที่สมควรมาให้ลูก. ลูกจงปกครองสมบัติเถิด.

พระมหาสัตว์กล่าวว่า ลูกไม่ต้องการอยู่ครองเรือน. ลูกจะปฏิบัติพ่อแม่ตลอดชีวิต เมื่อพ่อแม่ล่วงลับแล้วลูกจักบวช. เพราะในกาลนั้น ภาพแม่

ทั้งสามได้ปรากฏแก่พระมหาสัตว์คูจเรือนฤกไฟใหม่ และคูอยู่ในหลุมถ่านเพลิง. อนึ่งโดยความพิเศษอย่างยิ่ง พระมหาสัตว์มีอริยาศัยในเนกขัมมะได้น้อมใจไปในการบวช. มารดาบิดาไม่ทราบความประสงค์ของพระมหาสัตว์แม้อีกว่าอยู่บ่อย ๆ ก็มีได้ทำใจของพระโพธิสัตว์นั้นให้เห็นดังมาได้ จึงเรียกนั้นทกumarมากล่าวว่า ลูกรักถ้าเช่นนั้นลูกจงปกครองทรัพย์สมบัติเถิด แม้นั้นทกumarก็กล่าวว่า ลูกไม่เอาศิระรับน้ำลายที่พี่ชายของลูกถ่มทิ้งไว้. แม้อีกก็จะบวชกับพี่ชาย เมื่อพ่อแม่ล่วงลับไป. มารดาบิดาจึงคิดว่า คนหนุ่ม ๆ เหล่านี้ยังจะละกามทั้งหลายอย่างนี้ได้. ก็เราทำไมจะละไม่ได้เล่า ด้วยเหตุนี้เราทั้งหมดจักบวช. จึงกล่าวว่า ลูกรักประโยชน์อะไรของพวกลูกที่จะบวชต่อเมื่อพ่อแม่ล่วงลับไป. พ่อแม่จักบวชพร้อมกับลูกด้วย แล้วให้สิ่งที่ควรให้แก่พวกญาติ ทำทาสให้เป็นไททูลแด่พระราชา สละทรัพย์ทั้งหมดบริจาคมหาทาน ชนิด ๔ ออกจากพรหมวัทชนนครอาศัยสระใหญ่दारดาษด้วย บัवलวงบัวขาวในหิมวันตประเทศสร้างอาศรมในราวป่านารีนรมย์ พวกนั้นบวชอยู่ ณ ที่นั้น. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ตทาปี โลกั ทิสฺวาน ฯลฯ ปาริสฺมิห มหาวนั .

คำแปลปรากฏแล้วในบาลีแปลข้างต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ตทาปี** คือในครั้งเราได้เป็นพรหมณกุมารชื่อว่า โสณะ ในพรหมวัทชน นคร. บทว่า **โลกั ทิสฺวาน** คือเห็นสัตว์โลกแม้ทั้งสิ้น ด้วยปัญญาจักขุ. บทว่า **อนริฏฺถุ** คือถึงความมิดด้วยปราศจากปัญญาจักขุ.

บทว่า **ตโมตถุ** คือถูกความมืดครอบงำ. บทว่า **จิตตํ ภวโต ปติภูตติ** คือจิตของเราเบื่อกว่าหนายหตุ ท้อแท้จากภพมีกามภพเป็นต้น ด้วยพิจารณาว่าตถุให้เกิดสังเวชมิชาติเป็นต้น. บทว่า **ตตฺตเวคหตี** วย เหมือนช้างถูสับด้วยขอด้วยกำลัง หวังมีหนามเหล็กเรียกว่า **ตตฺต** ไม้ยาวเรียกว่า **ปิตตะ**. ช้างอาชานในถูกสับด้วยขอนั้นด้วยกำลัง เป็นผู้ถึงความสลัดใจ ฉันทจิตของเราถึงความสลัดด้วยการพิจารณาโทษของกาม ฉันทนั้น ท่านแสดงไว้ดังนี้.

บทว่า **ทิสฺวาน วิวิธํ ปาปํ** เราเห็นความลามกหลาย ๆ อย่าง คือเราเห็นความลามกของสัตว์เหล่านั้น ผู้มีกรรมลามกมีปาณาติบาตเป็นต้น และนิมิตของกรรมลามกนั้นหลาย ๆ อย่าง ที่ผู้ครองเรือนทั้งหลายกระทำด้วยอำนาจอคติมีฉันทาคติ และโทสาคติเป็นต้น อันเป็นนิมิตของผู้ครองเรือน. บทว่า **เอวํ จินฺตเสหํ ตทา** คือเราจึงคิดในขณะที่เป็นโสณกุมารอย่างนี้ว่าเมื่อไรหนอเราจึงจะตัดความผูกพันในเรือน ดุจช้างใหญ่ตัดเครื่องผูกทำด้วยเหล็กได้ฉะนั้น แล้วเข้าป่าด้วยการออกจากเรือน. บทว่า **ตทาปิมี นิมฺหุตฺติสุ** แม้ในกาลนั้นพวกญาติเชื้อเชิญเรา คือ มิใช่ในขณะที่เราเป็นอโยมรบัณฑิตอย่างเดียวนั้น. ที่จริงแล้ว แม้ในขณะที่เราเป็นโสณกุมารนั้น ญาติทั้งหลายมีมารดาบิดาเป็นต้น ผู้บริโศกคาม ผู้มีอชยาศัยในกาม เชื้อเชิญเราด้วยโศกะอันมากมายว่า ลูกเอ๋ย ลูกจงมาปกครองทรัพย์สมบัติ ๘๐ โภกนี้เถิด. จงดำรงวงศ์ตระกูลเถิด. บทว่า **เตสมฺปิ จนฺตมาจิกฺขี** คือเราได้บอกความพอใจของตนแก่ญาติของเราแม้เหล่านั้นว่า ท่านทั้งหลายอย่าเชื้อเชิญ

เราด้วยกามโภคะเหล่านั้นเลย. เราได้บอกถึงอชชาศัยที่น้อมไปในบรรพชา
อธิบายว่า พวกท่านจงปกครองตามอชชาศัยเถิด. บทว่า โสปี มํ อหุสิทฺถนุโต
แม้ันทกฺขมารนั้นก็ศึกษาตามเรา ความว่า เราพิจารณาถึงโทษในกามทั้ง
หลายมีหลายประการ โดยนัยมีอาทิว่า ชื่อว่ากามทั้งหลายเหล่านี้มีความยินดี
น้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก แล้วศึกษาศีลเป็นต้น ชอบใจการบวช.
แม้ันทบัณฑิตนั้นก็ศึกษาตามเรา ด้วยการออกบวชของเขาย่างนั้น ย่อม
ชอบใจการบวช. บทว่า อหํ โสโณ จ นนุโท จ คือในกาลนั้นเราคือ
โสณะ และนั่นแหละน้องชายของเรา. บทว่า อูโธ มาตาปีตา มม คือมารดา
และบิดาของเราเกิดความสลดใจว่า บุตรเหล่านี้ยังละกามทั้งหลายได้แม้ใน
เวลาเป็นหนุ่มอย่างนี้ ก็เราทำไมจะละไม่ได้เล่า. บทว่า โภเค ฉนฺตฺตฺวา
ความว่า เราทั้ง ๒ คนไม่คำนึงถึงมหาโภคะสมบัติ ๘๐ โภกฺกิ สละได้จุจ
กื่อน้ำลาย เข้าป่าใหญ่ในหิมวันตประเทศ ด้วยอชชาศัยมุ่งต่อบรรพชา.

ก็ครั้งเข้าไปแล้ว ได้สร้างอาศรมอยู่ ณ ภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์นั้นบวช
เป็นดาบสอยู่ ณ ที่นั้น. พี่น้องสองคนบำรุงมารดาบิดา. นันทบัณฑิตคิดว่า
เราจักให้มารดาบิดาบริโภคน้ำผลไม้ที่เรานำมาเท่านั้น จึงนำผลไม้ที่เหลือเมื่อ
วานนี้และในทีที่ตนหาอาหารในวันก่อน ๆ มาแต่เช้าตรู่ให้มารดาบิดาบริโภคน้ำ
มารดาบิดาบริโภคน้ำผลไม้เหล่านั้นแล้วบ้วนปากรักษาอุโบสถ. ส่วนโสณบัณฑิต
ไปไกลหน่อยนำผลไม้ที่สุกดีแล้ว มีรสเอร็ดอร่อยน้อมเข้าไปให้มารดาบิดา.

ลำดับนั้น มารดาบิดากล่าวกะโสณบัณฑิตว่า ลูกเอ๋ย เรabriโภคผลผลที่น้องนำมาแล้วจึงรักษาอุโบสถ. บัดนี้เราไม่ต้องการแล้ว. ผลผลของนันทบัณฑิตนั้น ไม่ได้บริโภคนิ่งเสีย แม้ในวันรุ่งขึ้น ก็อย่างนั้นเหมือนกัน ด้วยประการอย่างนี้ นันทบัณฑิตจึงไปไกลนำมาเพราะได้อภิญญา ๕. แต่มารดาบิดาก็ยังไม่บริโภค.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ดำริว่า มารดาบิดาเป็นคนแบบบาง. ก็นันทะนำผลผลดิบบ้าง สุกไม่ดีบ้าง มาให้มารดาบิดาบริโภค. เมื่อเป็นเช่นนั้น มารดาบิดาจับอยู่ได้ไม่นาน. เราจักห้ามนันทะนั้น. จึงเรียกนันทะมากล่าวว่า ลูกก่อนนันทะ ตั้งแต่ไปน้องจะนำผลผลมา จงรอให้พี่กลับก่อน เราจักให้มารดาบิดาบริโภคร่วมกัน. แม้เมื่อโสณบัณฑิตกล่าวอย่างนี้แล้ว นันทบัณฑิตหวังได้บุญจึงไม่ทำตาม. พระมหาสัตว์ปรบมือไล่นันทบัณฑิตผู้มาบำรุงมารดาบิดากล่าวว่า น้องไม่ทำตามคำของบัณฑิต พี่เป็นพี่. มารดาบิดาเป็นภาระของพี่เอง พี่จักบำรุงมารดาบิดาเอง น้องจงไปจากที่นี่ไปอยู่เสียที่อื่น.

นันทบัณฑิตถูกพี่ชายไล่น้องอาจอยู่ในที่นั้นได้ จึงไหว้พระโพธิสัตว์แล้วบอกเรื่องราวแก่มารดาบิดาเข้าไปยังบรรณศาลาของตน เพ่งกสิณในวันนั้นเอง ยังสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ให้เกิด แล้วคิดว่า เราจักนำทรายรัตนะมาจากเชิงเขาสิเนรุ เคลือบบริเวณบรรณศาลาของพี่ชายของเราแล้วขอมา หรือว่านำน้ำมาจากสระอโนดาตแล้วจึงขอมา. หรืออีกอย่างหนึ่งพี่ชายของเราพึงยกโทษให้ด้วยอำนาจแห่งเทวดา เราจักนำมหาราช และทำวาลักก-

เทวราชมาแล้วจึงขอขมา อย่างนี้ก็ไม่งาม. พระราชาเมืองพรหมวัทชนะ พระนามว่า มโนชะ นี้เป็นพระอัครราชาทั่วมหุทวีป เราจักนำพระราชา ทั้งหมด ตั้งตั้งแต่พระเจ้ามโนชะนั้นมาแล้วขอขมา เมื่อเป็นอย่างนี้คุณของพี่ชายของเราจักครองงำไปทั่วมหุทวีป และจักปรากฏดวงจันทร์และดวงอาทิตย์.

ทันใดนั้นเองนั้นทนต์ทิตได้ไปด้วยฤทธิ์ ลงที่ประตูพระราชนิเวศน์ของพระราชานี้ในพรหมวัทชนะนคร ให้คนไปทูลแต่พระราชาว่า มีดาบสองคี่หนึ่งประสงค์จะเฝ้าพระองค์ ครั้นพระราชทานโอภาวให้เข้าเฝ้าได้ จึงเข้าไปเฝ้าทูลว่า อาตมภาพจะยี่ดราชสมบัติทั่วมหุทวีป ด้วยกำลังของตนนำมาถวายพระองค์. พระราชาตรัสถามว่า พระคุณท่านจะยี่ดราชสมบัติทั่วมหุทวีปมาให้ได้อย่างไร. ทูลว่า มหาราชอาตมภาพจะไม่ฆ่าใคร ๆ จะยี่ดด้วยฤทธิ์ของตนเท่านั้นแล้วนำมาถวาย แล้วพาพระราชพร้อมด้วยเสนาหมู่ใหญ่ไปถึงแคว้นโกศล พักค่ายไว้ไม่ไกลพระนคร ส่งทูตไปทูลแต่พระเจ้าโกศลว่า จะรบหรือจะยอมอยู่ในอำนาจ. เมื่อการรบกับพระเจ้าโกศลซึ่งทรงพิโรธเตรียมการรบเสด็จออกมาเริ่มขึ้นแล้ว ด้วยฤทธานุภาพของตนนั้นทนต์ทิตได้นำโดยที่นักรบทั้งสองฝ่ายมิได้ทำร้ายกัน. แล้วเตรียมด้วยการนำคำโต้ตอบกันโดยที่พระเจ้าโกศล ทรงยอมอยู่ในอำนาจของพระราชานี้. โดยอุบายนี้ นั้นทนต์ทิตยังพระราชทั่วมหุทวีปให้ตกอยู่ในอำนาจของพระราชานี้หมดสิ้น.

พระราชานันทรณินดีกับนันทบัณฑิต ตรัสกะนันทบัณฑิตว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระคุณท่านได้ทำเหมือนอย่างที่ปฏิญญาไว้แล้ว. พระคุณท่านเป็นผู้มีอุปการะมากแก่ข้าพเจ้า. ข้าพเจ้าจักทำอะไรตอบแทนพระคุณท่านได้เล่า. ข้าพเจ้าปรารถนาจะให้ราชสมบัติกึ่งหนึ่งในชมพูทวีปทั้งสิ้นแก่พระคุณท่าน. การกำหนดช้าง ม้า รถ แก้วมณี แก้วมุกดา แก้วประพาฬ เงินทอง ทาสหญิง ทาสชาย และบริวารชนจะอย่างไร. นันทบัณฑิตได้ฟังดังนั้นทูลว่า มหาราชอาตมาภาพไม่ต้องการราชสมบัติ. แม้ฟ้าหนะข้างเป็นต้นก็ไม่ต้องการ. ก็แต่ว่ามารดาบิดาของอาตมาบวชอยู่ในอาศรมโน้นในแคว้นของพระองค์. อาตมาภาพบำรุงมารดาบิดาเหล่านั้น ถูกโสณบัณฑิตพี่ชายของอาตมา ผู้แสวงหาคุณธรรมอันยิ่งใหญ่"ไล่ในเพราะความผิดอย่างหนึ่ง. อาตมาภาพจักพาพระองค์ไปหาพี่ชายขอขมา. ขอพระองค์จงทรงเป็นเพื่อนในการให้พี่ชายของอาตมายกโทษให้เถิด. พระราชาทรงรับแวดล้อมด้วยนักรบมีประมาณ ๒๔ อักโขภินีกับพระราชาร้อยเอ็ด นันทบัณฑิตนำหน้าครั้นถึงอาศรมบทนั้น จึงปล่อยระยะไว้สี่อังกุละ นำน้ำมาจากสระอนาคาดด้วยเครื่องหาบซึ่งตั้งอยู่บนอากาศ เตรียมน้ำดื่ม กวาดบริเวณ แล้วเข้าไปหาพระมหาสัตว์ ผู้มีด้วยความยินดีในฉนวนนั่งอยู่ใกล้มารดาบิดา แล้วขอขมา.

พระมหาสัตว์ให้นันทบัณฑิตดูแลมารดา ตนเองบำรุงบิดาจนตลอดชีวิต. พระมหาสัตว์แสดงธรรมแก่พระราชาเหล่านั้นด้วยพุทธลีลาว่า :-

ความยินดีความบันเทิง อันผู้รู้พึงได้

เพราะบำรุงบำเรอมารดาให้ท่านหัวเราะแจ่มใส
อยู่ทุกเมื่อ.

ความยินดีความบันเทิง อันผู้รู้พึงได้

เพราะบำรุงบำเรอบิดาให้ท่านหัวเราะแจ่มใสอยู่
ทุกเมื่อ.

การสงเคราะห์เหล่านี้แลในโลก ตามสม-
ควรในธรรมนั้น ๆ คือ การให้ การเจรจาถ้อย
คำอ่อนหวาน การประพฤติเป็นประโยชน์ การ
วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ดุจลีมรลที่แล่น
ไปฉะนั้น.

การสงเคราะห์เหล่านั้นไม่พึงมี มารดายอม
ไม่ได้การนับถือหรือการบูชา เพราะเหตุแห่ง
บุตร. หรือบิดาย่อมไม่ได้การนับถือหรือการบูชา
เพราะเหตุแห่งบุตร.

เพราะบัณฑิตทั้งหลาย พงษ์เล็งโดยชอบ
ถึงการสงเคราะห์เหล่านี้ ฉะนั้นจึงถึงความเป็น
ผู้ยิ่งใหญ่และได้ความสรรเสริญ.

มารดาบิดาท่านกล่าวว่าเป็นพรหม เป็น
บูรพาจารย์และเป็นผู้ควรบูชาของบุตรทั้งหลาย
เป็นผู้อนุเคราะห์สัตว์.

เพราะฉะนั้นแล บัณฑิตพึงนอบน้อม พึ่ง
สักการะมารดาบิดาเหล่านั้น ด้วยข้าว ด้วยน้ำ
ด้วยผ้า ด้วยที่นอน ด้วยเครื่องนุ่งห่ม ด้วย
น้ำอาบ. และด้วยการล้างเท้า.

บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญบุคคลนั้น
ในโลกนี้ ด้วยการบำรุงบำเรอในมารดาบิดาทั้ง
หลาย. บุคคลนั้นละจากโลกนี้ไปแล้วย่อม
บันเทิงในสวรรค์

พระราชาทรงถามเหล่านั้นครั้งได้ฟังดังนั้นแล้ว ก็ทรงเลื่อมใสพร้อม
กับกองพล. ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์ยังพระราชเหล่านั้นให้ตั้งอยู่ในศีล ๕
แล้วให้อิวาทว่า ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาทในทานเป็นต้นเกิด.
แล้วก็ปล่อยไป. พระราชเหล่านั้นทั้งหมดทรงครองราชสมบัติโดยธรรม
ครั้งสวรรคตก็ไปบังเกิดในสวรรค์. พระโพธิสัตว์ให้นันทบัณฑิต แลมารดา
ด้วยกล่าวว่า ตั้งแต่นี้จงบำรุงมารดาตนเองบำรุงบิดาจนตลอดชีวิต. ทั้ง
สองพี่น้องเมื่อถึงแก่กรรมก็ไปเกิดบนพรหมโลก.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๕ ภาค ๓ - หน้าที่ 438

มารดาบิดาในครั้งนั้นได้เป็นตระกูลมหาราชในครั้งนี้. นันทบัณฑิต
คือพระอานนท์เถระ. พระราชาคือพระสารีบุตรเถระ. พระราชาร้อยเอ็ดคือ
พระอสีติมหาเถระ และพระเถระรูปอื่น ๆ บริษัท ๒๔ อภิโกณีนีคือพุทธบริษัท.
โสณบัณฑิต คือพระโลกนาถ.

เนกขัมมบารมียอดเยี่ยมอย่างยิ่งของโสณบัณฑิตนั้นก็จริง แม้ถึงอย่าง
นั้นก็พึงจะจงกล่าวถึงบารมีที่เหลือโดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั่นแล.
อนึ่ง พึงประกาศคุณานุภาพของพระมหาสัตว์มีอาทิอย่างนี้คือ ความเป็นผู้
ไม่ค้ำในกามทั้งหลายโดยสิ้นเชิง. ความเป็นผู้มีความเคารพยำเกรง อย่าง
แรงกล้าในมารดาบิดาทั้งหลาย ความไม่อ้อมด้วยการบำรุงมารดาบิดา. แม้เมื่อ
มีการบำรุงมารดาบิดาเหล่านั้นอยู่ ก็ยังกาลเวลาทั้งหมดให้น้อมไปด้วยสมบัติ
วิหารธรรม ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาโสณนันทบัณฑิตจริยาที่ ๕

จบ เนกขัมมบารมี

๖. มุคฝักขจรिया°

ว่าด้วยจริยาวัตรของมุคฝักขจุมาร

[๒๖] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ากาสิ คนทั้งหลายเรียกเราโดยชื่อว่า มุคฝักขจุมารบ้าง เตมียกุมารบ้าง ในกาลนั้น พระสนมนางในหมั้นหกพัน ไม่มีพระราชโอรส โดยวันคืนล่วงไป ๆ เราบังเกิดผู้เดียว พระบิดารับสั่งให้ตั้งเสวตรฉัตร ให้เลี้ยงดูเราผู้เป็นบุตรสุดที่รัก อันได้ด้วยยาก เป็นอภิชาติบุตร ทรงไว้ซึ่งความรุ่งเรือง บนที่นอนในกาลนั้น เรานอนอยู่บนที่นอนอันอ่อนนุ่ม ตื่นขึ้นแล้วได้เห็นเสวตรฉัตรอันเป็นเหตุให้เราไปสู่หนรก ความสะดุ้งหวาดกลัวเกิดขึ้นแล้วแก่เรา พร้อมกับได้เห็นฉัตร เราถึงความวินิจฉัยว่า เมื่อไรหนอ เราจึงจะเปลื้องราชสมบัตินี้ได้ เทพธิดาผู้เป็นสายโลหิตของเรามา

๑. พม่า เป็น เตมียจริยา.

ก่อน ผู้ใคร่ประโยชน์ต่อเรา นางเห็นเราผู้
ประกอบด้วยทุกข์ จึงแนะนำให้เราประกอบ
ในเหตุ ๓ ประการ ว่าท่านจงอย่าแสดงความ
เป็นบัณฑิต จงแสดงความเป็นคนโง่แก่ชน
ทั้งปวง ชนทั้งหมดนั้นก็จะมีคนหมิ่นท่าน
ประโยชน์จักมีแก่ท่านด้วยอาการอย่างนี้ เมื่อ
เทพธิดากล่าวอย่างนี้แล้ว เราได้กล่าวดังนี้ว่า
ดูก่อนนางเทพธิดา ข้าพเจ้าจะทำตามคำที่ท่าน
กล่าวกะเรกันนั้น ท่านเป็นผู้ปรารถนา
ประโยชน์ เป็นผู้ใคร่ความเกื้อกูลแก่ข้าพเจ้า
แม่เทพธิดา ครั้นเราได้ฟังคำของเทพธิดานั้น
แล้ว เหมือนดังได้พบฝั่งในสาคร ร่าเริงดีใจ
ได้อธิษฐานองค์ ๓ ประการ คือ เราเป็นคนโง่
เป็นคนหนวก เป็นคนง่อยเปลี้ย เว้นจากคติ
เราอธิษฐานองค์ ๓ ประการนี้อยู่ ๑๖ ปี ครั้งนั้น
เสนาบดีเป็นต้นตรวจดูมือเท้า ลิ้น และช่องหู
ของเราแล้ว เห็นความไม่บกพร่องของเรา

ติเตียนว่าเป็นคนกาลกรรณิ ที่นั้นชาวชนบท
เสนาบดี และบุโรหิตทั้งปวงร่วมใจกันทั้งหมด
พลอยดีใจการที่รับสั่งให้นำไปทิ้ง เรานั้นได้ฟัง
ความประสงค์ของเสนาบดีเป็นต้นนั้นแล้ว
รำเรงดีใจว่า เราประพฤติดะมาเพื่อประโยชน์
ใด ประโยชน์นั้นจะสำเร็จแก่เรา ราชบุรุษ
ทั้งหลายอาบน้ำให้เรา ไล่ทำด้วยของหอม สวม
ราชมงกุฎราชาภิเศกแล้ว มีฉัตรที่บุคคลถือไว้
ให้ทำประทักษิณพระนคร ดำรงเสวตรฉัตรอยู่
๗ วัน พอดวงอาทิตย์ขึ้นนายสารถิอุ้มเราขึ้น
รถ เข้าไปยังป่า นายสารถิหยุดไว้ ณ โอกาส
หนึ่งปล่อยรถเทียมม้าพอน้ำมือ ก็ขุดหลุม
เพื่อจะฝังเราเสียในแผ่นดิน พระมหากษัตริย์
ทรงคุณความการอธิษฐาน ที่เราอธิษฐานไว้
ด้วยเหตุต่างๆ แต่เราก็ไม่ทำลายการอธิษฐาน
นั้น เพราะเหตุแห่งโพธิญาณนั่นเอง เราจะ
เกลียดพระมารดาพระบิดาก็หาไม่ได้ เราจะ

เกลียดตนเองก็หาไม่ได้ แต่พระสัพพัญญุตญาณ
เป็นที่รักของเรา เพราะฉะนั้นแหละ เราจึง
อธิษฐานองค์ ๓ ประการนั้น เราอธิษฐานองค์
๓ ประการนี้อยู่ ๑๖ ปี ผู้เสมอด้วยอธิษฐาน
ของเราไม่มี นี่เป็นอธิษฐานบารมีของเรา ฉะนั้น
แล.

จบ มุคฝักขจรियाที่ ๖

อรรถกถามุคฝักขจรियाที่ ๖

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถกถามุคฝักขจรियाที่ ๖ ดังต่อไปนี้. บทว่า
กาสิราชสุส อตุโรโซ คือในกาลเมื่อเราเป็นโอรสของพระเจ้ากาสิ. ใน
กาลนั้น ชื่อว่า มุคฝักขะ. ชนทั้งหลายเรียกเราว่า เตมิยะ. ควรเชื่อม
ความว่า ชนทั้งหลายทั้งปวงตั้งแต่พระมารดาพระบิดาเป็นต้นเรียกเราว่า
มุคฝักขะ เพราะอธิษฐานเป็นคนใบ้และเป็นคนง่อยเปลี้ย. อนึ่ง เพราะ
พระมหาสัตว์นั้นยังหทัยของพระราชาและของอำมาตย์เป็นต้นให้ชุ่ม อัน
เกิดด้วยปีติและสิเนหาอย่างยิ่ง. ฉะนั้น จึงได้พระนามว่า เตมียกุมาร.

บทว่า โสพลิตถีสหสุสานัน คือ สนมของพระเจ้ากาสิ ๑๖,๐๐๐
บทว่า น วิหขติ ปุโม คือ ไม่มีพระโอรส มิใช่ไม่มีพระโอรสอย่างเดียว
เท่านั้น แม้พระบิดาของพระองค์ก็ไม่มี. บทว่า อโหระตุทานัน อจฺจเยน

นิพพุตโธ อหเมโก ความว่า พระศาสดาทรงแสดงว่า โดยวันคืนล่วงไป ๆ เราเกิดผู้เดียว คือ โดยวันคืนน้อมล่วงไปไม่น้อยเพราะล่วงไปหลายปี เราผู้เดียวเท่านั้นที่ท้าวสักกะประทานให้แก่พระราชาพระองค์นั้นผู้ไม่มีโอรส เราเที่ยวแสวงหาโพธิญาณ ในกาลนั้นได้เกิดเป็นโอรสของพระราชา.

ในจริยานั้นมีเรื่องราวเป็นลำดับดังต่อไปนี้. ในอดีตกาลครั้งพระเจ้ากาสิครองราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี. พระองค์มีสนม ๑๖,๐๐๐ นาง. ในสนมเหล่านั้นไม่ได้บุตรหรือธิดาแม้แต่คนเดียว. ชาวพระนครเกิดเดือดร้อนว่า พระโอรสแม่องค์เดียวที่จะรักษาราชวงศ์ของพวกเราไม่มีเลย จึงประชุมกัน ทูลพระราชาว่า ขอพระองค์จงปรารถนาพระโอรสเถิด พระเจ้าข้า. พระราชาทรงรับสั่งกะสนม ๑๖,๐๐๐ นางว่า พวกเจ้าจงปรารถนาบุตรเถิด. พวกสนมเหล่านั้นทำการบวงสรวงพระจันทร์เป็นต้น แม้ปรารถนา ก็ไม่ได้บุตร. ฝ่ายพระจันทาเทวี พระธิดาของพระเจ้ามัททราชอัครมเหสีของพระราชานั้น พระนางสมบุญด้วยศีล. พระราชาตรัสว่า แม่เธอก็จงปรารถนาโอรสเถิด. ในวันเพ็ญพระนางรักษาอุโบสถระลึกถึงศีลของตน ทรงตั้งสัจจกิริยาว่า หากเรามีศีลไม่ขาด ด้วยสัจจะของเรานี้ขอให้โอรสเกิดเถิด. ด้วยเดชแห่งศีลของนางนั้น อาสนะของท้าวสักกะแสดงอาการร้อน. ท้าวสักกะทรงรำพึงก็ทรงทราบเหตุนี้ จึงดำริว่า. เราจักอนุเคราะห์นางจันทาเทวีให้ได้โอรส ทรงใคร่ครวญถึงโอรสผู้สมควรแก่พระเทวีนั้น ทรงเห็นพระโพธิสัตว์ผู้ประสงฆ์จะอุบัติในดาวดึงส์พิภพดำรงอยู่บนดาวดึงส์-

พิภพนั้นตราบเท่าอายุแล้วจุดจากนั้น ไปบังเกิดในเทวโลกสูงขึ้นไป จึงเสด็จ
เข้าไปหาพระโพธิสัตว์ ตรัสว่า คุณก่อนสหาย เมื่อท่านเกิดในมนุษยโลก
บารมีเหล่านั้นจักบริบูรณ์ ความเจริญจักมีแก่มหาชน พระนางจันทา
อัครมเหสีของพระเจ้ากาสิทรงปรารถนาพระโอรส ขอให้ท่านจงไปอุบัติใน
พระครรภ์ของพระนางนั้นเกิด. พระโพธิสัตว์รับเทวดำรัส แล้วจึงถือปฏิสนธิ
ในพระครรภ์ของพระนางจันทาเทวีนั้น. เทพบุตร ๕๐๐ สหายของพระ-
โพธิสัตว์นั้นสิ้นอายุ จุดจากเทวโลก คือปฏิสนธิ ในครรภ์ของภริยาอำมาตย์
ทั้งหลายของพระราชานั้น. พระเทวีทรงทราบ ว่า พระนางตั้งครรภ์แล้ว
จึงกราบทูล พระราชาให้ทรงทราบ. พระราชารับสั่งให้ดูแลพระครรภ์.
พระเทวีทรงครรภ์ครบกำหนด จึงประสูติพระราชบุตรสมบูรณ์ด้วยบุญ
ลักษณะทุกประการ. ในวันนั้นเองในเรือนของพวกอำมาตย์ทั้งหลาย กุมาร
๕๐๐ ก็เกิด. พระราชาทรงสดับแม่ทั้งสองประการ ทรงดำริว่า กุมารเหล่านี้
จงเป็นบริวารโอรสของเรา จึงทรงส่งแม่นม ๕๐๐ และส่งเครื่องประดับ
ของกุมารให้แก่กุมาร ๕๐๐. อนึ่ง พระราชาทรงให้แม่นม ๖๔ คน ผู้มี
น้ำมันอร่อมมีกลิ่นไม่ห่อขนาน เว้นจากโทษมีสูงเกินไปเป็นต้น แล้วทรง
ทำสักการะใหญ่แก่พระโพธิสัตว์ได้ทรงประทานพรแม่แก่พระนางจันทาเทวี.
พระนางจันทาเทวีทรงรับพรไว้แล้ว. พระกุมารทรงเจริญด้วยบริวารใหญ่.
ลำดับนั้น พวกแม่นมตกแต่งพระกุมาร ซึ่งมีพระชนม์ได้ ๑ เดือน นำมา
เฝ้าพระราชา. พระราชาทรงแลดูพระโอรสน่ารัก จึงทรงสวมกอด ให้

พระกุมารประทับนั่งบนพระเพลา ประทับนั่งทรงรื่นรมย์กับพระโอรส. ในขณะนั้นโจร ๔ คน ถูกนำมาให้ทรงพิพากษาโทษ. ในโจร ๔ คนนั้น คนหนึ่ง พระราชาทรงตัดสินให้เขียนด้วยหาวมีหนาม ๑,๐๐๐ ครั้ง. คนหนึ่ง ไล่ตรวนส่งเข้าเรือนจำ. คนหนึ่ง ให้เอาหอกทิ่มแทงบนร่างกาย. คนหนึ่ง เสียบด้วยหลาว. พระมหาสัตว์สดับคำพิพากษาของพระบิดาก็เกิดสลดใจ ทรงดำริว่า โอน่าเศร้า พระบิดาของเราอาศัยความเป็นพระราชา กระทำกรรมอันจะนำไปสู่นรก เป็นกรรมหนัก. รุ่งขึ้นพวกแม่นมให้พระมหาสัตว์บรรทมเหนือสิริไสยาสน์ที่ตกแต่งไว้ภายใต้เศวตฉัตร.

พระมหาสัตว์บรรทมหลับไปได้หน่อยหนึ่ง ทรงลืมพระเนตรและเศวตฉัตรทรงเห็นสิริสมบัติใหญ่โต. ที่นั่นพระมหาสัตว์ แม้ตามปกติก็ทรงสลดพระทัยอยู่แล้ว ยิ่งเกิดความกลัวหนักขึ้น. พระมหาสัตว์ทรงรำพึงอยู่ว่า เรามาสู่พระราชวังนี้จากไหนหนอ ครั้นทรงทราบว่ามีมาจากเทวโลก ด้วยทรงระลึกชาติได้ จึงทรงตรวจดูเหนือไปจากนั้น ทรงเห็นว่า พระองค์เคยหมกหม้ออยู่ในอุสสทนรก. ทรงตรวจดูเหนือไปจากนั้นอีกทรงเห็นความที่พระองค์เป็นพระราชอาชญาอยู่ในนครนั่นเอง. ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์บรรทมดำริว่า เราครองราชสมบัติอยู่ ๒๐๐ ปี หมกหม้ออยู่ในอุสสทนรก ๘๐,๐๐๐ ปี. บัดนี้ เราเกิดในเรือนโจรนี้เอง. แม้พระบิดาของเราเมื่อวานนี้ เมื่อเขานำโจรมา ๔ คน ก็ตรัสพระดำรัสรุนแรงถึงปานนั้น อันจะทำให้ตกนรก. เราไม่ต้องการราชสมบัติ อันจะนำความพินาศอย่างใหญ่หลวง ซ้ำยังไม่

ปรากฏนี้มา. เราจะพึงพ้นไปจากเรือนโจรนี้ได้อย่างไรหนอ. ลำดับนั้น เทพธิดาองค์หนึ่งได้ปลอบพระโพธิสัตว์นั้นว่า พ่อเทมียกุมาร พ่ออย่ากลัว. ความปลอดภัยจักมีแก่ท่านเพราะอริยฐานองค์ ๓. พระมหาสัตว์ระดับดั่งนั้นมีพระประสงค์จะพ้นจากความพินาศ คือราชสมบัติ จึงทรงอริยฐานองค์ ๓ ตลอด ๑๖ ปี ด้วยความอริยฐานไม่หวั่นไหว. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

กัจจาลทุฏฐิ ปิยํ ปุตุตฺถํ ๗๑ ๗ ผกุโข กตวิวัชชิตอ

คำแปลปรากฏแล้วในบาลีแปลข้างต้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า **กัจจาลทุฏฐิ** คือได้ด้วยความปรารถนามาตลอดกาลช้านาน ยาก ฝืดเคือง. บทว่า **อภิชาติ** คือสมบูรณ์ด้วยชาติ. ชื่อว่า ทรงไว้ซึ่งความรุ่งเรือง เพราะประกอบด้วยความรู้เรื่องทางกายและความรุ่งเรืองด้วยญาณ. บทว่า **เสตจฺจตุตฺถํ** ธารยิตฺวาน, **สยเน โปเสติ มํ** **ปีตา** พระบิดารับสั่งให้กั้นเสวตรฉัตร ให้เลี้ยงดูเราบนที่นอน ความว่า พระเจ้ากาสิ พระบิดาของเราให้เรานอนบนที่สิริไสยาสน์ภายใต้เสวตรฉัตร ตั้งแต่เราเกิดให้เลี้ยงดูเรากับด้วยบริวารใหญ่ โดยพระดำรัสว่า ชูลีหรือน้ำค้าง จงอย่าต้องกุมารนั้น. เรานอนอยู่บนที่นอนอันประเสริฐ ตื่นขึ้นแล้วมองดูได้เห็นเสวตรฉัตรสีขาว. บทว่า **เยนาหิ นิรยํ** **คโต** ความว่า อันเป็นเหตุให้เราไปสู่นรกในอรรถภาพที่ ๑ จากอรรถภาพนี้ด้วยเสวตรฉัตร. ท่านกล่าวถึงราชสมบัติด้วยหัวข้อว่า เสวตร-

ฉัตร. บทว่า สห ทิฏฐตุส เม นตฺตํ คือความสะดุ้งกลัวเกิดขึ้นแล้ว
แก่เราผู้เห็นเศวตฉัตรนั้น พร้อมกับความเห็นนั้น. อธิบายว่า ตลอดเวลา
ที่เห็นนั่นเอง. บทว่า ตาโล อูปฺปชฺช เกรโว คือ เกิดความสะดุ้งน่ากลัว
เพราะเป็นโทษที่ปรากฏชัดเจนแล้ว. บทว่า วินิจฺฉยํ สฺมาปฺนฺโน, กถาหํ
อิมํ มุญฺหจิตฺตํ ความว่า เราไตร่ตรองอย่างนี้ว่า เราจะปลดเปลื้องราชสมบัติ
อันเป็นกาลกรรมณีได้อย่างไรหนอ. บทว่า ปุพฺพพาสาโลหิตา มยฺหํ ความว่า
เทพิดาผู้เป็นมารดาของเราในอัทภาพหนึ่ง สิ่งสถิตอยู่ในเศวตฉัตรนั้น
เป็นผู้ใคร่ประโยชน์ แสวงหาประโยชน์แก่เรา. บทว่า สฺมา มํ ทิสฺวาน
ทุกฺขจิตฺตํ , ตีสฺส จานสฺส โยชฺชํ ความว่า เทพิดานั้นเห็นเราประกอบด้วยทุกข์
เพราะทุกข์ใจอย่างนั้น จึงแนะนำให้เราประกอบในเหตุที่จะออกจากทุกข์
ในราชสมบัติ ๓ ประการ คือ เป็นใบ้ เป็นคนง่อยเปลี้ย เป็นคนหนวก.
บทว่า ปณฺฑิตฺตํ คือความเป็นบัณฑิต. บทว่า มา วิภวาย คือท่าน
จงประกาศความเป็นบัณฑิต. บทว่า พาลมโต คือให้เขารู้ว่าเป็นคนโง่.
บทว่า สพฺโพ คือ ชนภายในและชนภายนอกทั้งสิ้น. บทว่า โอจฺฉินายตฺตํ
คือ คนทั้งปวงย่อมดูหมิ่นว่า พวกท่านจงนำคนกาลกรรมณีนี้ออกไป. บทว่า
เอวํ ทวตฺตฺโต ภวิสฺสตี ประโยชน์จักมีแก่ท่านด้วยอาการอย่างนี้ ความว่า
เมื่อท่านถูกดูหมิ่น โดยนัยดังกล่าวแล้วอย่างนั้น ประโยชน์อันยังบารมี
ให้บริบูรณ์ด้วยการออกจากเรือนจักมีแก่ท่าน.

บทว่า เตตติ วณฺเณ ความว่า ข้าพเจ้าจะทำตามคำของท่านที่กล่าวไว้
ท่านจงอธิบายองค์ ๓ ดังนี้. บทว่า อตุถกามาติ เม อมฺม คือ แม่
เทพธิดาท่านเป็นผู้ปรารถนาประโยชน์แก่ข้าพเจ้า. บทว่า หิตกามา ท่าน
เป็นผู้ใคร่ความเกื้อกูล เป็นคำกล่าวโดยปริยายของคำว่า อตุถกามา นั้น
นั่นเอง. หรือว่า พึงทราบว่าเป็นความสุขในบทว่า อตุถโถ นี้. บทว่า หิต
คือบุญอันเป็นเหตุของความสุขนั้น.

บทว่า สากเรว ถลํ ลภี เหมือนเราได้พบฝั่งในสาก ความว่า
เราคิดว่า เราเกิดในเรือนโจร. ความพินาศใหญ่หลวงได้มีแก่เรา เรามจมอยู่
ในสาก คือความโศกได้ฟังคำของเทพธิดานั้น เหมือนจมอยู่ในสาก
ได้เห็นฝั่ง คือที่ฝั่งแล้ว. อธิบายว่า เราได้อุบายออกจากราชตระกูลแล้ว
บทว่า ตโย อญฺเศ อธิฏฺฐหิ คือ เราได้อธิษฐานองค์ ๓ ประการ จนกว่า
เราจะออกไปจากเรือน.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงองค์ ๓ ประการเหล่านั้นโดยสรุป
จึงตรัสพระคาถาว่า มุโค อโหสิ เราเป็นใบ้ ดังนี้เป็นต้น. ในบทเหล่านั้น
บทว่า ผกฺโข คือ เป็นง่อยเปลี้ย. บทที่เหลือ เข้าใจง่ายดีแล้ว.

เมื่อพระมหาสัตว์ทรงตั้งอยู่ในนัยที่เทพธิดาให้ไว้ แล้วทรงแสดง
พระองค์ด้วยความเป็นใบ้เป็นต้น ตั้งแต่ปีที่ประสูติ พระมารดาพระบิดาและ
พวกนางนมเป็นต้น คิดว่า ธรรมดาปลายคางของคนใบ้ ช่องหูของคนหนวก

มือเท้าของคนง่อยเปลี้ย มิได้เป็นอย่างนี้. ในเรื่องนี้ ฟิงมีเหตุ. เราจักทดลองพระกุมารนี้ดู. คิดว่า เราจักทดลองด้วยน้ำมันก่อน จึงไม่ให้น้ำมันตลอดวัน. พระกุมารนั้น แม่ชุบซิคก็มิได้ร้องเพื่อต้องการน้ำมัน.

ลำดับนั้น พระมารดาของพระกุมาร ทรงดำริว่า ลูกของเราคงหิว. พวกเจ้าจงให้น้ำมันแก่ลูกเราเถิด แล้วให้พวกแม่นมให้น้ำมัน. พวกแม่นมไม่ให้น้ำมันเป็นระยะ ๆ อย่างนี้ แม้ทดลองอยู่ปีหนึ่งก็ยังไม่เห็นช่องทาง. แต่ฉันพวกแม่นมคิดว่า ธรรมดาเด็กย่อมชอบขนมและของเคี้ยว. ชอบผลาผล. ชอบของเล่น. ชอบอาหาร จึงนำของปลอมใจเหล่านั้น ๆ เข้าไปให้ ปลอบใจด้วยการทดลองก็ไม่เห็นช่องทางตลอด ๕ ปี. ลำดับนั้น พวกแม่นม คิดว่า ธรรมดาเด็กย่อมกลัวไฟ กลัวช้างตกมัน กลัวงู กลัวคนเงี้ยว. เราจักทดลองด้วยเหตุเหล่านั้น จึงเตรียมตั้งกล่าว โดยที่มิให้เกิดความเสียหายแก่พระกุมารด้วยอาการเหล่านั้นได้ แล้วให้เข้าไปแสดงโดยอาการอันน่ากลัวอย่างยิ่ง.

พระมหาสัตว์ทรงรำพึงถึงภัยในนรก จึงไม่หวั่นไหวด้วยทรงเห็นว่า นรกว่ากัฬยิ่งกว่านี้ ร้อยเท่า พันเท่า แสนเท่า. พวกแม่นมทดลองอยู่แม้อย่างนี้ก็ไม่เห็นช่องทาง จึงคิดว่า ธรรมดาเด็กต้องการดมหรสพ จึงให้สร้างโรงมหรสพ เอาม่านกั้นพระมหาสัตว์ แล้วให้ประโคมด้วยเสียงสังข์ และเสียงกลองให้กึกก้องเป็นอันเดียวกันในทันที ณ ข้างตั้ง ๒ ของพระกุมาร ผู้ไม่รู้เรื่องเลย จุกตะเกียงส่องในที่มืด ให้แสงสว่าง เอน้ำอ้อยทาทั่วตัว

ให้นอนในที่ที่มีแมลงวันชุม ไม่ให้อาบน้ำเป็นต้น เข้าไปคอยกุมารนอนบน
อุจจาระ ปัสสาวะ เสียสติด้วยการเขาะเขี้ย และคำว่า กุมารซึ่งนอนจม
มูตรและกริส. ทำกระเบื้องไฟไว้ได้เพียง แล้วเผาให้ร้อนบ้าง. แม้ทดลอง
อยู่ด้วยอุบายหลาย ๆ อย่าง อย่างนี้ก็ไม่เห็นช่องทางของพระกุมารนั้น.

พระมหาสัตว์ทรงรำพึงถึงภัยในนรกเท่านั้น ในที่ที่ทั้งปวงไม่ทรง
ทำลายการตั้งใจ ไม่ไหวติง. พวกแม่นมทดลองอย่างนี้ถึง ๑๕ ปี ครั้น
พระชนม์ได้ ๑๖ พระพรรษา พวกแม่นมคิดว่า คงจะเปลี่ยนก็ตาม คนใบ้
คนหนวกก็ตาม จะไม่กำหนดในสิ่งควรกำหนด จะไม่อยากเห็นในสิ่งควร
เห็น ย่อมไม่มี เพราะฉะนั้นเราจะหานาฏศิลป์มาทดลองพระกุมาร จึงเอา
น้ำหอมอาบพระกุมาร ประดับประดาจุจเทพบุตรเชิญขึ้นบนปราสาท อันมี
แต่ความบรรเทิงเบิกบานอย่างเดียว ด้วยดอกไม้ของหอมและพวงมาลัย
เป็นต้นเหมือนเทพวิมาน จึงให้สตรีล้วนมีรูปร่างงดงาม พรavadด้วยเสน่ห์
เปรียบด้วยเทพอัปสรคอยบำเรอว่า พวกเจ้าจงให้พระกุมารอภิรมย์ด้วยความ
เป็นของเที่ยงเป็นต้น. สตรีเหล่านั้นต่างก็พยายามเพื่อจะเข้าไปทำตามนั้น.
พระกุมาร เพราะพระองค์สมบูรณ์ด้วยพระปัญญา จึงทรงกลั่นลมอัสนาศะ
ปัสสาสะด้วยทรงหวังว่า สตรีเหล่านี้จะได้สัมผัสสร้างกายของเราเลย. สตรี
เหล่านั้น เมื่อไม่ได้สัมผัสสร้างกายของพระกุมาร จึงคิดว่า พระกุมารนี้มี
พระวรกายกระด้าง. คงไม่ใช่มนุษย์แน่. คงจักเป็นยักษ์ จึงพากันกลับไป.

พระมารดาพระบิดา ไม่ทรงสามารถที่จะยึดถือได้ด้วยการทดลอง ใหญ่ ๑๖ ครั้ง และด้วยการทดลองเล็ก ๆ น้อย ๆ อีกหลายครั้งตลอด ๑๖ ปี อย่างนี้ จึงทรงขอร้องต่าง ๆ กันและหลายครั้งว่า เตมียกุมารลูกรัก พ่อ และแม่รู้ว่าลูกไม่เป็นไข้. เพราะปาก หู และเท้าอย่างนี้มีไช้ของคนไข้ คนหนาว และคนง่อยเปลี้ยเลย. ลูกเป็นบุตรที่พ่อและแม่ปรารถนาจะได้มา. ลูกอย่าให้พ่อแม่ต้องพินาศเสียด. จึงปลดเปลื้องข้อครหาจากราชสำนัก ในชมพูทวีปทั้งสิ้นเกิด. พระกุมารนั้น แม่พระมารดาพระบิดาทรงขอร้อง อยู่อย่างนี้ ก็บรรทมทำเป็นไม่ได้ยิน.

ลำดับนั้น พระราชารับสั่งให้บุรุษผู้ฉลาดตรวจดูพระบาททั้งสอง ช่อง พระกรรมทั้งสอง พระชีวหา และพระหัตถ์ทั้งสองแล้ว ทรงสดับคำที่ อำมาตย์กราบทูลว่า บัดนี้ ผู้ชำนาญการทายลักษณะ กล่าวว่ามีว่า พระบาท เป็นต้นของพระกุมารนี้ เหมือนของตนไม่ง่อยเปลี้ยเป็นต้น พระกุมารนี้ ก็จะไม่เป็นง่อยเปลี้ย ไข้และหนาวจริง. เห็นจะเป็นกาลกรรม. เมื่อคน กาลกรรมเช่นนี้อยู่ในพระราชวัง จะปรากฏอันตราย ๓ อย่าง คือ อันตราย ของชีวิต อันตรายของเสวตรฉัตร ๑ อันตรายของพระมเหสี ๑. แต่ ในวันประสูติเพื่อมิให้พระองค์ทรงเสียดพระทัย จึงกล่าวว่า กุมารนี้มีบุญ ลักษณะครบถ้วน ทรงกลัวภัยอันตราย จึงมีพระบัญชาว่า พวกท่านจงไป ให้กุมารนั้นบรรทมในรถอวมงคล นำออกทางประตูหลังแล้วฝังเสียในป่าช้า ฝึติบ. พระมหาสัตว์ทรงสดับดังนั้น ทรงรำเรงยินดีอย่างยิ่งว่า ความ

ปรารถนาของเราเป็นเวลาช้านาน จักถึงความสำเร็จ. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เราธัชฐานองค์ ๓ ประการนี้อยู่ ๑๖ ปี
ครั้งนั้นเสนาบดีเป็นต้น ตรวจมือเท้าสิ้นแล
ช่องหูของเรา แล้วเห็นความไม่บกพร่องของ
เรา ตีเตียนว่า เราเป็นคนกาลกรรณิ ที่นั้นชาว
ชนบท เสนาบดีและบุโรหิตทั้งปวง ร่วมใจ
กันทั้งหมด พลอยดีใจในการรับสั่งให้นำไป
ทิ้ง. เรานั้นได้ฟังความประสงค์ของเสนาบดี
เป็นต้น นั้นแล้ว ร่าเริงดีใจ เราประพฤติตะ
มาเพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้น จะสำเร็จ
แก่เรา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า มหุทฺธิย คือตรวจด้วยการลูบคลำ. บทว่า
อนฺนตฺติ คือมือเป็นต้นไม่บกพร่อง. บทว่า นิหฺนฺทิสฺสุ คือตีเตียนว่า แม้มี
อวัยวะไม่บกพร่องอย่างนี้ แต่เฉยเมยคุณคนไปเป็นต้นก็ไม่ควรครองราช-
สมบัติ. พระกุมารนี้เป็นคนกาลกรรณิ. บทว่า ฉทฺทฺทํ อนุโมทิสฺสุ ความว่า
ชาวชนบททั้งปวง พวกราชบุรุษมีเสนาบดีและบุโรหิตเป็นหัวหน้ามาเพื่อเฝ้า
พระราชา ร่วมใจกันทั้งหมด ไม่แสดงอาการสยิวหน้า ที่พระราชา

รับสั่งให้นำเราไปทิ้งด้วยการฝังลงในแผ่นดิน เพื่อผ่านพ้นอันตราย ต่าง
พลอยดีใจด้วยมีสีหน้าเบิกบานว่า ดีแล้ว ควรทำทีเดียว.

บทว่า โส เม อตุโธ สมิขณฺถ ความว่า เราประพาศิสม
ความประพาศิ ความประพาศิที่ทำได้ยากด้วยอธิษฐานความเป็นไปเป็นต้น
เพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้นจะสำเร็จแก่เรา. พึงทราบความสัมพันธ์
ด้วยคำที่เหลือว่า เรานั้นได้ฟังความประสงค์ของเสนาบดีเหล่านั้น มีพระ-
มารดาพระบิดาเป็นต้น ของเรา แล้วร่าเริงด้วยความสำเร็จ ความประสงค์
ของเรา ดีใจด้วยการไม่ไตร่ตรอง แล้วอนุญาตให้ฝังลงในแผ่นดิน.

เมื่อพระราชามีพระบัญชาให้ฝังพระกุมารลงในแผ่นดินอย่างนี้แล้ว
พระนางจันทาเทวี ทรงสดับเรื่องราวนี้ จึงเข้าไปเฝ้าพระราชบิดา ทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ พระองค์ทรงประทานพรให้แก่หม่อมฉัน. หม่อมฉันยัง
ยึดถือพรนั้นไว้. บัดนี้ ขอพระองค์โปรดประทานพรนั้นแก่หม่อมฉันเถิด.
พระราชบิดาตรัสว่า จงรับพรเถิด. พระเทวีทูลว่า ขอพระองค์ทรงประทาน
ราชสมบัติแก่โอรสของหม่อมฉันเถิด. ตรัสว่า โอรสของเจ้าเป็นกาลกรรม.
เราไม่อาจให้ได้ดอก. ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ เมื่อพระองค์ไม่ทรงให้ตลอด
ชีวิต ก็ขอโปรดให้ ๗ ปีเถิด. ตรัสว่า ก็ไม่อาจให้ได้อีก. ทูลว่า ขอได้
โปรดให้ ๖ ปี ๕ ปี ๔ ปี ๓ ปี ๒ ปี ๑ ปี ๗ เดือน ๖ เดือน
๕ เดือน ๔ เดือน ๓ เดือน ๒ เดือน ๑ เดือน ครึ่งเดือน ๗ วันเถิด.
ตรัสว่า ดีแล้วจงรับได้.

พระเทวีตกแต่งพระโอรส ทรงให้ตีกลองป่าวประกาศในพระนครว่า
นี่เป็นราชสมบัติของเดมิยกุมาร แล้วให้พระโอรสขึ้นคอช้าง ยกเสวตรฉัตร
ให้พระโอรส ซึ่งทำประทักษิณพระนครเสด็จกลับมา แล้วบรรทม ณ สิริ-
ไสยาสน์ที่ตกแต่งแล้ว ทรงขอร้องอยู่ตลอดคืน ว่า พ่อเดมิยะ แม่นอนไม่
หลับมา ๑๖ ปีแล้ว เพราะอาศัยลูกร้องจนนัยน์ตาแม่บวมแล้ว. หัวใจของแม่
เพียงจะแตกด้วยความเศร้าโศก. แม้รู้ว่าลูกไม่ยอมเปลี่ยนเป็นต้น. ลูกอย่าทำ
ให้แม่หมดที่พึ่งเลย. พระเทวีขอร้องโดยทำนองนี้ล่วงไป ๖ วัน. ในวันที่ ๖
พระราชাত্রัสเรียกสุนัขขนทสารธิมา แล้วตรัสว่า พรุ่งนี้เจ้าจงนำพระกุมาร
โดยรถอวมงคลออกไปแต่เช้าตรู่ ฝังลงในแผ่นดินที่ป่าช้าฝิฉิบ กลบดินให้
เรียบ แล้วจงกลับ. พระเทวีได้สดับดังนั้น ตรัสว่า ลูกเอ๋ย พระเจ้ากาสิ
มิพระบัญชาให้ฝังลูกที่ป่าช้าฝิฉิบในวันพรุ่งนี้. พรุ่งนี้ ลูกก็จักถึงความตาย.

พระมหาสัตว์ทรงสดับดังนั้น จึงรำเรงยินดีอย่างยิ่งว่า ลูก่อนเดมิยะ
เจ้าทำความเพียรมา ๑๖ ปี จะถึงที่สุดแล้ว. แต่พระหทัยของพระมารดา
พระโพธิสัตว์ได้เป็นคุณมีอาการแตกสลายไป. เมื่อราตรีนั้นผ่านไป สารถิ
นำรถมาแต่เช้าตรู่ จอดไว้ที่ประตู เข้าไปยังห้องสิริ ทูลว่า ข้าแต่พระเทวี
พระองค์อย่าทรงพิโรธหม่อมฉันเลย. หม่อมฉันทำตามพระราชบัญชา แล้ว
ผลักพระเทวีด้วยหลังมือ ซึ่งบรรทมกอดพระโอรสออก แล้วอุ้มพระกุมาร
ลงจากปราสาท. พระเทวีทรงทูปพระอุระ ทรงพระกันแสงรำให้ด้วยพระ-
สุรเสียงดัง ทรงล้มลงบนพื้นกว้าง.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทรงมองดูพระมารดา ทรงดำริว่า เมื่อเรา
ไม่พูด พระมารดาจักเสวราโศกสุดกำลัง แม้อยากจะพูดแต่ก็อดกลั้นไว้ด้วย
พระดำริว่า หากเราจักพูด ความพยายามที่เราทำมาตลอด ๑๖ ปี ก็จะเป็น
โมฆะ. แต่เมื่อเราไม่พูด จักเป็นปัจจัยแก่ตัวเราและแก่พระมารดาพระบิดา.
สารถิคิดว่า เราจักนำพระมหาสัตว์ขึ้นรถ แล้วจักเล่นรถไป มุ่งไปทางประตู
ทิศตะวันตก แต่กลับเล่นมุ่งไปทิศตะวันออก. รถออกจากพระนครด้วย
อานาภาพของเทวดา เล่นไปยั้งที่ประมาณ ๑ โยชน์. พระมหาสัตว์ทรง
ยินดีเป็นที่ยิ่ง. แแนวป่า ณ ที่นั้น ได้ปรากฏแก่สารถิ คุงป่าช้าผิฉิบ. สารถิ
คิดว่า ที่นี่ดีแล้ว จึงหยุดรถจอดไว้ข้างทาง แล้วลงจากรถ เปลื้องเครื่อง
ประดับของพระมหาสัตว์ออกห่อวางไว้ ถือเอาจอบ เริ่มขุดหลุมไม่ไกลนัก.
ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ราชบุรุษทั้งหลายอาบนํ้าให้เรา ไล่ทา

ด้วยของหอม สวมราชมงกุฎราชาภิเศกแล้ว
มีฉัตรที่บุคคลถือไว้ให้ทำประทักษิณพระนคร
ดำรงเสวตรฉัตรอยู่ ๗ วัน พอดวงอาทิตย์ขึ้น
สารถิอุ้มเราขึ้นรถเข้าป่า สารถิหยุดรถไว้ ณ
โอกาสหนึ่ง ปล่อยรถเทียมม้าพอพันมือ ก็
ขุดหลุมเพื่อจะฝังเราเสีย ในแผ่นดิน.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **นหาเปตฺวา** คือ ให้อาบน้ำด้วยหมอน้ำหอม ๑๖ หม้อ. บทว่า **อนุลิมฺปิตฺวา** คือ ให้ลูบไล้ด้วยของหอม. บทว่า **เวเรตฺวา** **ราชเวรณํ** คือ สวมราชมงกุฎที่พระเศียร อันเป็นไปตามประเพณีของ พระเจ้ากาสิทั้งหลาย. บทว่า **อภิสิญฺจิตฺวา** คือ อภิเษกโดยแบบแผนราชา-ภิเษก ในราชตระกูลนั้น. บทว่า **นตฺเตน การลฺลํ ปุริ ปทกฺขิณํ** คือ มีเสวตรจักรกั้นให้เราทำประทักษิณพระนคร.

บทว่า **สตฺตาหิ ธารยิตฺวาน** ความว่า ดำรงเสวตรจักรของเรา ที่พระนางจันทาเทวี พระมารดาของเราได้ด้วยพรอยู่ ๗ วัน. บทว่า **อฺอุคฺคเต รวิมฺลฺยาเล** ความว่า แต่นั้นวันรุ่งขึ้น พอดวงอาทิตย์ขึ้น สุนัขขนทสารถิ คือรถเทียมม้า ความว่า สารถิหุยฺครถของเราซึ่งเทียมม้าที่แอกไว้ในโอกาส รถเทียมม้า ความว่า สารถิหุยฺครถของเราซึ่งเทียมม้าที่แอกไว้ในโอกาส หนึ่ง ด้วยหลักออกจากทาง. บทว่า **หตฺถมฺมุจฺจิต** คือพ้นจากมือ อธิบายว่า มีมือพ้นจากคันรถ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **หตฺถมฺมุจฺจิต** คือพ้นจากมือ อธิบายว่า ปล่อย. บทว่า **กาถุํ** คือหลุม. บทว่า **นิขาตุํ** คือเพื่อฝัง.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อทรงแสดงถึงประโยชน์ที่พระองค์ อธิษฐาน ประพฤติสิ่งที่ทำได้ยากตลอด ๑๖ ปี ด้วยอธิษฐาน เป็นไปเป็นต้น จึงตรัสสองคาถาว่า :-

พระราชาทรงคุ้มครองการอธิษฐาน ที่เรา
อธิษฐานไว้ด้วยเหตุต่าง ๆ แต่เราไม่ทำลาย
การอธิษฐานนั้น เพราะเหตุแห่งโพธิญาณนั้น
เอง เราจะเกลียดพระมารดาพระบิดาก็หาไม่ได้
เราจะเกลียดตนเองก็หาไม่ได้ แต่พระสัพพัญญู
ฤตญาณเป็นที่รักของเรา เพราะฉะนั้นแหละ
เราจึงอธิษฐานองค์ ๓.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ตชฺเชนุโต วิวิธิการณา คือ คือ พระราชาทรง
คุ้มครองด้วยเหตุต่าง ๆ ความว่า ทรงคุ้มครองด้วยเหตุหลายประการ มีห้ำม
นํานมเป็นต้น ตั้งแต่เรามีอายุได้ ๒ เดือน จนกระทั่ง อายุ ๑๖ ปี คือ
ให้ลำบากด้วยอาการกำจัดภัย. บทที่เหลือ เข้าใจได้ง่ายแล้ว.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ เมื่อสุนันทสารถิกำลังขุดหลุม คิดว่า
นี่เป็นการพยายามของเรา จึงลุกขึ้น แล้วบีบพระหัตถ์และพระบาทของ
พระองค์ ทรงทราบว่า เรามีกำลังอยู่ จึงทรงดำริจะเสด็จลงจากรถ. ทันใด
นั่นเอง ที่วางพระบาทของพระมหาสัตว์ก็ผุดขึ้นดุจถึงหนังเต็มด้วยลมตั้งขึ้น
จรดท้ายรถ. พระมหาสัตว์เสด็จลง ทรงดำเนินไป ๆ มา ๆ เล็กน้อย ทรง
ทราบว่า เรามีกำลังพอที่จะไปได้ แม้ตั้ง ๑๐๐ โยชน์ จึงทรงจับรถข้างท้าย
แล้วยกขึ้นดูขยานน้อยสำหรับเด็กเล่น ทรงสังเกตว่า หากสารถิจะพึงทำร้าย

เรา. เราก็มีกำลังพอที่จะป้องกันการทำร้ายได้ ทรงคิดที่จะตกแต่งพระองค์. ขณะนั่นเอง ภพของท้าวสักกะแสดงอาการร้อน. ท้าวสักกะทรงทราบเหตุ นั้น จึงมีเทวบัญชาะวิษณุกรรมว่า ท่านจงไปตกแต่งพระโอรสของพระเจ้า- กาสี. วิษณุกรรมรับเทวบัญชาแล้ว จึงตกแต่งพระมหาสัตว์นั้น ด้วยเครื่อง อลังการอันเป็นของทิพย์และของมนุษย์ คุณท้าวสักกะ. พระมหาสัตว์เสด็จ ไปยังสถานที่ที่สารธีกำลังขุดหลุม ด้วยเทพลีลาประทับยืนริมหลุมตรัสว่า :-

ดูก่อนสารธิ ท่านรีบร้อนขุดหลุมไป

ทำไม ดูก่อนสหาย เราถามท่าน ขอท่านจง

บอกเราเถิด ว่าท่านจักทำอะไรแก่หลุม.

สารธิมิได้เงยหน้าดู กล่าวว่ :-

พระโอรสของพระราชา เป็นใบ้ ง่อย

เปลี้ย ไม่มีความรู้สึก. พระราชามีพระบัญชา

ให้เราฝังพระโอรสนั้นในป่า.

พระมหาสัตว์ ตรัสว่า :-

ดูก่อนสารธิ เราไม่หนวก ไม่ใบ้ ไม่

ง่อยเปลี้ย และไม่วิกล. หากท่านฝังเราในป่า.

ท่านพึงทำสิ่งที่ไม่ชอบธรรม ดูก่อนสารธิ ท่าน

จงดู ขาและแขนของเรา และจงฟังเราพูด.

หากท่านฟังเราในป่า. ท่านฟังทำสิ่งที่ไม่ชอบ

ธรรม.

สารตินั้น หยุดขุดหลุมแห่งนดู เห็นรูปสมบัติของพระมหาสัตว์
ไม่รู้ว่าเป็นมนุษย์หรือเทวดา จึงถามว่า :-

ท่านเป็นเทวดา เป็นคนธรรมดา หรือเป็น

ท้าวสักกะจอมเทพ. ท่านเป็นใคร เป็นลูก

ของใคร. เราจะรู้จักท่านได้อย่างไร.

พระมหาสัตว์ จึงทรงแสดงธรรม โดยนัยมีอาทิว่า :-

เราไม่ใช่เทวดา ไม่ใช่คนธรรมดา ไม่ใช่

ท้าวสักกะ เราเป็นโอรสของพระเจ้ากาสิ ที่

ท่านจะฝังในหลุมนี้แหละ. ท่านอาศัยเราผู้เป็น

โอรสของพระราชอาพระองค์นั้น เป็นอยู่.

ดูก่อนสารตี หากท่านฟังเราในป่า. ท่านฟังทำ

สิ่งที่ไม่ชอบธรรม. บุคคลฟังนั่งหรือฟังนอนได้

ร่วมไม้ได้ ไม่ฟังหักกิ่งไม้ นั่น. เพราะทำลาย

มิตร เป็นคนลามก. พระราชาเหมือนต้นไม้

เราเหมือนกิ่งไม้. คุณอนสารเถี ท่านเหมือน
บุรุษที่เข้าไปอาศัยร่มเงา. หากท่านฝั่งเราในป่า.
ท่านพึงทำสิ่งที่ไม่ชอบธรรม.

แล้วสารเถีก็ทูลวิงวอนเพื่อขอให้พระโพธิสัตว์เสด็จกลับ จึงตรัสถึง
เหตุที่ไม่กลับ และความพอใจในการบรรพชา ตลอดถึงเรื่องราวของ
พระองค์ในภพที่ล่วงไปแล้ว มีภัยในนรกเป็นต้น เพราะเหตุแห่งความพอใจ
ในการบรรพชานั้น โดยพิสดาร. แม้เมื่อสารเถีนั้น ประสงค์จะบวช เพราะ
ธรรมกถานั้น และเพราะการปฏิบัตินั้น จึงตรัสคธานี้ว่า:-

คุณอนสารเถี ท่านจงนำรถกลับไป แล้ว
เป็นคนไม่มีหนี้กลับมา. เพราะบรรพชาเป็น
ของตนไม่มีหนี้. ข้อนี้ฤาษีทั้งหลายสรรเสริญ
แล้ว.

แล้วก็ทรงส่งสารเถีกลับไปแจ้งแต่พระราชา.

สารเถี นำรถและเครื่องอาภรณ์ไปเฝ้าพระราชา ทูลความนั้นให้
ทรงทราบ ในทันใดนั่นเอง พระราชาทรงดำริว่า เราจักไปหาพระมหาสัตว์
จึงเสด็จออกจากพระนคร พร้อมด้วยจตุรงคเสนา นางสนมและชาวพระนคร
ชาวชนบท. แม้พระมหาสัตว์ ครั้นทรงส่งสารเถีกลับไปแล้ว ก็มีพระ-
ประสงค์จะทรงผนวช. ท้าวสักกะทรงทราบ จิตของพระโพธิสัตว์ จึงมี

เทพัญชากะวิษณุกรรมว่า เติมยบัณฑิตประสงค์จะทรงผนวช ท่านจง
เนรมิตอาศรมบถ และเครื่องบริวารของบรรพชิต ให้แก่พระมหาสัตว์นั้น.
วิษณุกรรม จึงไปเนรมิตอาศรมในราวป่าประมาณ ๓ โยชน์ ทำให้สมบูรณ์
ด้วยที่พักกลางคืน ที่พักกลางวัน ที่จังกม สระโบกขรณี ผลไม้ และต้นไม้
และเนรมิตเครื่องบริวารของบรรพชิตทั้งปวง เสร็จแล้วกลับที่อยู่ของตน.
พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นดังนั้น ทรงทราบว่ ท้าวสักกะประทานให้
จึงเสด็จเข้าสู่บรรณศาลา เปลื้องผ้าออก ถือเพศเป็นดาบส นั่งบนเครื่องลาด
ทำด้วยไม้ ยังสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ให้เกิด ประทับนั่งในอาศรม
ด้วยความสุขในการบรรพชา.

แม้พระเจ้ากาสิ ก็เสด็จไปตามทางที่สารถิได้ทูลไว้ แล้วเสด็จเข้าสู่
อาศรม พระมหาสัตว์ทรงร่วมกันปฏิสันถาร แล้วทรงเชื้อเชิญให้ครอง
ราชสมบัติ. เติมยบัณฑิต ทรงปฏิเสธ แล้วทูลให้พระราชากัดสังเวช
ด้วยธรรมิกถาปีสังยุต ด้วยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น และปฏิเสธด้วย
ด้วยโทษของกาม อันเป็นของต่ำซ้ำด้วยอาการหลายอย่าง. พระราชาทรง
สลดพระทัย ทรงเบื้อหน้ายในการครองเรือน มีพระประสงค์ จะทรงผนวช
จึงตรัสถามพวกอำมาตย์และสนมทั้งหลาย. แม้ทั้งหมดก็ประสงค์จะบวช.
ลำดับนั้น พระราชาทรงทราบว่า นางสนมกำนัลใน ๑๖,๐๐๐ คน ตั้งแต่
พระนางจันทาเทวีเป็นต้น และพวกอำมาตย์เป็นต้น ประสงค์จะบวช จึง
รับสั่งให้ตีกลองป่าวประกาศในพระนครว่า ผู้ใดประสงค์จะบวชในสำนัก

พระโอรสของเรา ผู้นั้นก็จึงบวชเถิด ทรงให้เปิดห้องพระคลังทองเป็นต้น แล้วทรงบริจาค. อนึ่ง ชาวพระนครละทิ้งตลาดอันยาวเหยียดและปิดประตู เรือนไปเฝ้าพระราชา. พระราชาทรงผนวชในสำนักของพระมหาสัตว์ พร้อมด้วยมหาชน. อาศรมบทประมาณ ๑ โยชน์ ที่ทำวักกะประทานเต็มพอดี.

พระราชาสามนตราชทั้งหลาย ได้ทรงสดับว่า พระเจ้ากาสิทรงผนวช จึงดำริว่า จักยึตราชสมบัติในกรุงพาราณสี จึงเสด็จเข้าพระนคร ทรงเห็นพระนครเช่นกับเทพนคร และพระราชนิเวศน์เช่นกับเทพวิมาน เต็มไปด้วยรัตนะ ๗ ประการ ทรงคิดว่า จะพึงมีภัยเพราะอาศัยทรัพย์นี้ เสด็จออกกลับไปในทันใดนั่นเอง. พระมหาสัตว์ทรงสดับการมาของพระราชาเหล่านั้น จึงเสด็จไปชายป่าประทับนั่ง ทรงแสดงธรรมอยู่บนอากาศ พระราชาเหล่านั้นทั้งหมด พร้อมด้วยบริวารก็พากันบวชในสำนักของพระโฬิสัตว์นั้น. ด้วยประการฉะนี้ ได้เป็นมหาสมัคมอื่น ๆ อีกมากมาย ฤทธิทั้งหมดบริโภคนผลแล้วบำเพ็ญสมณธรรม. ผู้ใดวิตกถึงกามวิตกเป็นต้น พระโฬิสัตว์ทรงทราบจิตของผู้นั้น แล้วเสด็จไป ณ ที่นั้น ประทับนั่งแสดงธรรมบนอากาศ.

พระราชนั้น ทรงได้สัปปายะในการฟังธรรม จึงยังสมบัติและอภิญญาให้เกิด แม้ผู้อื่น ๆ ก็เป็นอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ ทั้งหมดเมื่อสิ้น

ชีวิตก็ไปบังเกิดในพรหมโลก. แม่สัตว์เดียรัจฉานทั้งหลายที่มีใจเลื่อมใส
ในพระมหาสัตว์ แม่ในหมู่ญาติก็ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นกามภูมิ ๖ ชั้น.
พรหมจรรย์ของพระมหาสัตว์ยังเป็นไปอยู่ ตลอดกาลยาวนาน.

เทพธิดาสังสติดอยู่ ณ เสวตรจักร ในครั้งนั้นได้เป็นนางอุบลวรรณา
ในครั้งนี้. สารถิ คือ พระสารีบุตรเถระ. พระมารดาพระบิดา คือ ตระกูล
มหाराช. บริษัททั้งหลาย คือ พุทธบริษัท. เถมิยบัณฑิต คือ พระโลกนาถ.

อธิษฐานบารมีของพระมหาสัตว์นั้น ถึงที่สุดในจริยานี้. แม่บารมี
ที่เหลือ ก็พึงเจาะจงกล่าวตามสมควร. อนึ่ง พึงประกาศคุณานุภาพมีอาทิ
อย่างนี้ คือ ความกัลวันรุตตั้งแต่ประสูติได้หนึ่งเดือน. ความกลัวบาป.
ความรังเกียจราชสมบัติ. การอธิษฐานความเป็นไปเป็นต้น อันมีเนกขัมมะ
เป็นนิमित และความไม่หวั่นไหวแม้ในการประชุมวิโรหิปัจฉัย (เข้าศึก,
ผู้ทำร้าย).

จบ อรรถกถามุคพิภขจริยาที่ ๖

จบ อธิษฐานบารมี

๗. กปิลราชจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของพระยาวานร

[๒๗] ในกาลเมื่อเราเป็นพระยาวานร อยู่ ณ ซอก
เขาใกล้ฝั่งแม่น้ำ ในกาลนั้น เราถูกจระเข้เบียด
เบียนไปไม่ได้ เรายืนอยู่ ณ โอกาสใด โดด
จากฝั่งนี้ไปยังฝั่งโน้น จระเข้มันเป็นสัตว์ดุร้าย
แสดงความน่ากลัวอยู่ ณ โอกาสนั้น จระเข้
นั้นกล่าวกะเราว่า มาเถิด แม้เราก็ก้าวกะ
จระเข้ นั้นว่า จะมา เราโดดลงเหยียบศิรชะ
จระเข้ นั้น แล้วโดดไปยืนอยู่ฝั่งโน้น เรามีได้
ทำตามคำของจระเข้ที่กล่าวหลอกลวงนั้นหา
มิได้ ผู้เสมอด้วยคำสัจของเราไม่มี นี่เป็นสัจจ-
บารมีของเรา ฉะนี้แล.

จบ กปิลราชจริยาที่ ๗

อรรถกถากปิลราชจริยาที่ ๗

ฟังทราบวินิจฉัยในอรรถกถากปิลราชจริยาที่ ๗ ดังต่อไปนี้ บทว่า
ยथा อหิ กปิ อาสี ความว่าในกาลเมื่อเราเกิดในกำเนิดวานร อาศัยความ

เจริญได้เป็นพระยาวานรมีกำลังดุจช้างสาร สมบูรณ์ด้วยเรียวแรง มีร่างกายใหญ่ประมาณเท่าลูกม้า. บทว่า นทีกุล ตรีสเย ความว่าเราอยู่ที่ซอกเขาแห่งหนึ่งใกล้ฝั่งแม่น้ำแห่งหนึ่ง.

ได้ยินว่า ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์มิได้ดูแลฝูง เทียวไปผู้เดียว. ก็ ฌท่อมกลางแม่น้ำนั้นมีเกาะอยู่เกาะหนึ่ง สมบูรณ์ด้วยผลไม้มีขนุนและมะม่วง เป็นต้นหลาย ๆ อย่าง. พระโพธิสัตว์เพราะสมบูรณ์ด้วยกำลังเร็ว กระโดดจากฝั่งนี้ของแม่น้ำ ไปถึงแผ่นดินหนึ่งซึ่งมีอยู่ในท่ามกลางเกาะและแม่น้ำ. กระโดดจากแผ่นดินนั้นไปถึงเกาะนั้น. พระยาวานรเคี้ยวกินผลาผลหลาย ๆ อย่าง ฌ เกาะนั้น ตอนเย็นก็กลับโดยวิธีนั้นนั่นเองอยู่ในที่อยู่ของตน รุ่งขึ้นก็ทำอย่างนั้นอีก สำเร็จการอยู่โดยทำนองนี้. ในกาลนั้นมีจระเข้ตัวหนึ่งพร้อมด้วยนางจระเข้อาศัยอยู่ใกล้แม่น้ำนั้น. นางจระเข้เมียของจระเข้เห็นพระโพธิสัตว์ไป ๆ มาๆ อยู่เกิดแพ้ท้องอยากกินเนื้อหัวใจของพระโพธิสัตว์ จึงบอกจระเข้ผู้เป็นสัวว่า นายจำ ฉันแพ้ท้องอยากกินเนื้อหัวใจลิงนั้น. จระเข้กล่าวว่าได้ซิเธอ. แล้วก็ไปด้วยหวังว่า จักจับพระยาลิงนั้นซึ่งกลับจากเกาะในตอนเย็น จึงอยู่บนหลังแผ่นดิน. พระโพธิสัตว์เที่ยวหาอาหารตลอดวัน ในตอนเย็นได้ขึ้นบนเกาะนั่นเอง มองดูแผ่นดินคิดว่า หินแผ่นดินนี้ บัดนี้ปรากฏว่าสูงกว่าเดิม จะมีเหตุอะไรหนอ เพราะพระมหาสัตว์สังเกตปริมาณของน้ำและปริมาณของแผ่นดินไว้เป็นอย่างดี. ด้วยเหตุนี้พระโพธิสัตว์จึงดำริว่า วันนี้น้ำของแม่น้ำนี้ก็ยังไม่ลด. แต่ทำไมแผ่นดินนี้จึงปรากฏใหญ่มาก. คงจะเป็นเจ้าจระเข้นอนหมายจะจับเรา ฌ ที่นั่นเป็นแน่.

พระยาวานรคิดว่า เราจักทดลองจรเข้ขึ้นก่อน จึงยืนอยู่อย่างนั้น ทำเป็นพูดกับแผ่นหิน พูดว่า เฮ้ยเจ้าหิน ก็ไม่ได้รับคำตอบ พูดว่า เฮ้ยเจ้าหิน อยู่ ๓ ครั้ง หินก็ไม่ให้คำตอบ. พระโพธิสัตว์จึงพูดอีกว่า เฮ้ยเจ้าหินทำไมวันนี้ไม่ให้คำตอบแก่เราเล่า. จรเข้คิดว่า หินนี้ในวันอื่น ๆ คงให้คำตอบแก่พระยวานรเป็นแน่. แต่วันนี้หินไม่ให้คำตอบเพราะเราครอบไว้. เขาเถิด เราจะให้คำตอบแก่พระยวานร จึงพูดว่า ว่าอย่างไรพระยวานร. ถามว่า เจ้าเป็นใคร. ตอบว่า เราเป็นจรเข้. ถามว่า เจ้ามานอนที่นี่เพื่ออะไร ตอบว่า ต้องการหัวใจท่าน. พระโพธิสัตว์คิดว่า เราไม่มีทางไปทางอื่น ทางไปของเราถูกปิดเสียแล้ว. คั้งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เราถูกจรเข้เบียดเบียนไปไม่ได้ เรายืน
อยู่ ณ โอกาสใด โดดจากฝั่งนี้ไปยังฝั่งโน้น.
จรเข้มันเป็นสัตว์ดุร้าย แสดงความน่ากลัว
อยู่ ณ โอกาสนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ปิพิโต สู้ สุมาเรน ท่านทำความที่กล่าวด้วย กิ่งคาถาเท่านั้นให้ปรากฏด้วยคาถาว่า ยมฺโหกาเส ดังนี้. บทว่า ยมฺโหกาเส คือยืนอยู่ท้องที่อันได้แก่หลังแผ่นหินซึ่งตั้งอยู่ท่ามกลางแม่น้ำใด. บทว่า โอรา คือฝั่งใน ได้แก่เกาะ. บทว่า ปารี คือฝั่งนอกแห่งแม่น้ำอันเป็นที่อยู่ของเราในครั้งนั้น. บทว่า ปตามหิ คือเรากระโดดไปถึง. บทว่า ตตฺถจฺฉนิ

ความว่า จระเข้เป็นสัตว์ร้าย เป็นฆาตกร เป็นศัตรู แสดงความหยาบคาย
ร้ายกาจเห็นแล้วน่ากลัว มันอยู่บนหลังแผ่นดินนั้น.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ดำริว่า เราไม่มีทางอื่นจะไป. วันนี้เราจะลง
จระเข้. เราจะเปลื้องจระเข้จากบาปใหญ่ด้วยอาการอย่างนี้, และเราก็จะได้
ชีวิตด้วย. พระมหาสัตว์จึงกล่าวกะจระเข้ว่า จระเข้สหาย เราจักโคดไปบน
ตัวท่าน. จระเข้กล่าวว่า พระยวานรท่านอย่ามัวชักช้าเชิญมาข้างนี้ซิ. พระ-
มหาสัตว์ได้กล่าวว่า เรากำลังมา. แต่ท่านจงอ้าปากของท่านไว้ แล้วจับเรา
ตอนที่เรามาหาท่าน. ก็เมื่อจระเข้อ้าปากตาทั้งสองข้างก็กลับ. จระเข้
มิได้กำหนดเหตุการณ์นั้นจึงอ้าปาก. ตาของจระเข้ก็กลับ. จระเข้อ้าปากนอน
ไม่ลืมตาเลย. พระมหาสัตว์รู้ความเป็นจริงของจระเข้ นั้น จึงกระโดดจาก
เกาะไปเหยียบหัวจระเข้ แล้วกระโดดจากนั้นไปยืนบนฝั่งโน้นดูสายฟ้าแลบ.
ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

จระเข้นั้นกล่าวกะเราว่า จงมา. แม้เรา

ก็กล่าวกะจระเข้ว่าเราจะมา. เราโดดลงเหยียบ

หัวจระเข้ นั้น แล้วโคดไปยืนอยู่ที่ฝั่งโน้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อัส สิ คือได้กล่าวแล้ว. บทว่า อหฺมเปมิ
คือแม้เราก็กกล่าวกะจระเข้ นั้นว่า เราจะมา.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๕ ภาค ๓ - หน้าที่ 468

อนึ่งเกาเข้านั้นนารีนรมย์ ประดับด้วยแนวต้นไม้ผลมี มะม่วง หว่า
ขนุน เป็นต้น และเหมาะที่จะเป็นที่อยู่. แม้พระมหาสัตว์รักษาคำสั่ง เพราะ
ได้ให้ปัญญาไว้ว่าเราจะมา ก็ได้กระทำอย่างนั้นว่า เราจักมานั่นอน. ดังที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เรามีได้ทำตามคำของจระเข้ที่กล่าวหลอก

ลวงนั้น ห้ามได้.

เพราะรักษาคำสั่งนี้ ได้สละชีวิตของตนไปแล้ว ฉะนั้นพระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ผู้เสมอด้วยคำสั่งของเราไม่มี. นี้เป็น

สังจบารมีของเรา.

จระเข้เห็นความอัศจรรย์ดังนั้นก็คิดว่า พระยวานรนี้ทำอัศจรรย์ยิ่งนัก
จึงกล่าวว่า พระยวานรผู้เจริญ บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ อย่างในโลก
นี้ ย่อมครอบงำศัตรูได้. ธรรมทั้งหมดนั้นคงมีอยู่ในตัวของท่าน.

ท่านพระยวานร ธรรม ๔ อย่างเหล่านี้

คือสังจะ ธรรม ธิติ จาคะ มีอยู่แก่ผู้ใด

เหมือนอย่างท่าน ผู้นั้นย่อมลวงพันศัตรูได้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ยสุส บุคคลใด ๆ. บทว่า เอเต คือท่านแสดง
ถึงข้อที่ควรกล่าวไว้ในบัดนี้. บทว่า จตุโร ธมฺมา คือคุณธรรม ๔ ประการ.

บทว่า **สจฺจํ** คือวจีสัจจะ. ที่ท่านกล่าววว่า เราจักมาสำนักของเรา แล้วไม่
โกหกมาจนได้ นี่เป็นวจีสัจจะของท่าน. บทว่า **ธมฺโม** คือวิจารณ์ปัญญา
ได้แก่ปัญญาไตรตรอง ปัญญาที่เป็นไปว่า เมื่อเราทำอย่างนี้ จักเป็นอย่างนี้
ชื่อว่าวิจารณ์ปัญญาของท่าน. บทว่า **ธิติ** ได้แก่ความเพียรที่ไม่ขาด แม้
ความเพียรนี้ก็มีแก่ท่าน. บทว่า **จาโค** คือการบริจาคน ท่านสละตน
มาหาเรา เราไม่สามารถจะจับท่านได้ นี่เป็นความผิดของเราเอง. บทว่า
ทิฏฺฐํ คือศัตรู. บทว่า **โส อติวตฺตติ** ความว่า ธรรม ๔ อย่างเหล่านี้มี
อยู่แก่บุคคลใดเหมือนอย่างมีแก่ท่าน ผู้นั้นย่อมก้าวล่วง คือครอบงำศัตรูของ
คนเหมือนท่านพันเราในวันนี้.

จะเข้สรรเสริญพระโพธิสัตว์อย่างนี้แล้วได้ไปที่อยู่ของตน. จะเข้
ในครั้งนั้นได้เป็นเทวทัตในครั้งนี้. เมียจะเข้คือนางจิญจมาณวิกา. ส่วน
พระยาวานร คือพระโลกนาถ.

แม้ในจริยานี้ พึงเจาะจงกล่าวถึงบารมีที่เหลือของพระโพธิสัตว์นั้น
โดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล.

อนึ่งพึงประกาศคุณานุภาพมีอาทิอย่างนี้ คือ การรู้ว่าจะเข้นอนบน
แผ่นหินด้วยสังเกตประมาณของน้ำและของหิน ด้วยกำหนดเอาว่า บัดนี้
ปรากฏหินสูงเกินไป. การตัดสินเนื้อความนั้นโดยอ้างว่าเคยพูดกับหิน. การ
เปลื้องจะเข้ให้พ้นจากบาปใหญ่ เพราะรีบทำการเหยียบหัวจะเข้แล้ว
ไปยืนอยู่ที่ฝั่งโน้นทันที. การรักษาชีวิตของตน. และการตามรักษาสังฆวาจา.

จบ อรรถกถาปิฎกชาจริยาที่ ๗

๘. สัจจสวหยปณทิจจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของสัจจดาบส

[๒๘] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นดาบส

ปรากฏนามว่า สัจจะ เรารักษาสัตว์โลกไว้ด้วย

คำสัจ ได้ทำหมู่มนุษย์ให้สามัคคีกัน ฉะนี้แล.

จบ สัจจสวหยปณทิจจริยาที่ ๘

อรรถกถาสัจจสวหยปณทิจจริยาที่ ๘

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถกถาสัจจสวหยปณทิจจริยาที่ ๘ ดังต่อไปนี้.
บทว่า ตาปโส สจฺจสวหฺย ปณฺทิจฺจริยา คือในกาลเมื่อเราเป็นดาบส ชื่อว่า
สัจจะ ที่เขาเรียกกันด้วย สจฺจ ศัพท์. บทว่า สจฺเจน โลกํ ปาเลสี คือ
เรารักษาสัตว์โลก หมู่มนุษย์ในชมพูทวีปนั้น ๆ จากบาปและจากความพินาศ
หลายๆอย่าง ด้วยความไม่พุดเท็จของคน. บทว่า สมคฺคํ ชนมกาสหํ
ความว่า เราได้ทำให้มหาชนที่ทะเลาะกัน เคียงกัน วิวาทกันในที่นั้น ๆ ให้
สามัคคีกัน ไม่วิวาทกัน บันเทิงกันด้วยแสดงถึงโทษในการทะเลาะกัน แล้ว
กล่าวถึงอานิสงส์ในความสามัคคี.

ได้ยินว่า ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลพราหมณ์มหาศาล
ตระกูลหนึ่งในกรุงพาราณสี ชื่อว่า สัจจะ. พระโพธิสัตว์ครั้งเจริญวัย

ได้ไปยังเมืองตักกศิลา เรียนศิลปะในสำนักของอาจารย์ทศปาโมกษ์ ไม่ช้าก็สำเร็จศิลปะทุกอย่าง อาจารย์อนุญาต จึงกลับกรุงพาราณสี ใหว่มารดาบิดา มารดาบิดาชื่นชมยินดี เพื่อรักษาน้ำใจของมารดาบิดา จึงอยู่กับมารดาบิดาสั้นวันเล็กน้อย. ลำดับนั้นมารดาบิดาประสงค์จะหาภริยาที่สมควรให้ จึงมอบสมบัติทั้งหมดให้ แล้วเชื้อเชิญพระโพธิสัตว์นั้นให้อยู่ครองเรือน.

พระมหาสัตว์มีธรรมาศัยในการออกบวช ประสงค์จะเพิ่มพูนเนกขัมมบารมีของตน จึงกล่าวถึงโทษในการครองเรือน และอานิสงส์ในการบรรพชา โดยประการต่างๆ เมื่อมารดาบิดามีหน้าอาบด้วยน้ำตา ร้องให้อยู่ได้ละกองสมบัติอันหาประมาณมิได้ ยศอันสูงส่ง และวงศ์ใหญ่หมู่ใหญ่ ตัดความผูกพันทางเรือน ดูช่างใหญ่ทำลายเครื่องผูกเหล็กฉะนั้น ออกแล้วเข้าไปยังหิมวันตประเทศ บวชเป็นฤาษี เลี้ยงชีวิตด้วยรากไม้และผลาผลในป่า ไม่ช้าก็ถึงสมบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ให้เกิด เพลิดเพลินกับฌานอยู่ด้วยวิหารสมบัติ.

วันหนึ่ง พระโพธิสัตว์ตรวจดูโลกด้วยทิพยจักขุ ได้เห็นพวกมนุษย์โดยมากขวนขวายในอกุศลกรรมบถ ๑๐ มีปาณาติบาตเป็นต้น ทะเลาะกัน และกัน มีกามเป็นตัวเหตุ. ครั้นเห็นแล้วจึงคิดอย่างนี้ว่า การที่เห็นสัตว์เหล่านี้ขวนขวายในบาป และทะเลาะกันแล้ววางเฉยเสีย ไม่เป็นการสมควรแก่เรา. เพราะเราปฏิบัติสัมมาสัมโพธิญาณ ด้วยหวังว่าจะขณสัตว์ทั้งหลาย

ออกจากเปือกตมคือสงสาร แล้วให้ตั้งอยู่บนบกคือนิพพาน. เพราะฉะนั้น เพื่อไม่ให้ผิดปฏิญญานั้น ถ้ากระไรเราพึงไปยังที่อยู่ของมนุษย์ ยังสัตว์ เหล่านั้นให้งดเว้นจากบาป และให้การวิวาทของมนุษย์เหล่านั้นสงบ.

พระมหาสัตว์ครั้งนั้นคำรืออย่างนี้แล้ว อันมหากรุณาเร่งเร้าหนักขึ้นจึงละ สุขอันเกิดแต่สมบัติที่มีอยู่ไปในที่นั้น ๆ ด้วยฤทธิ์ แสดงธรรมอันเหมาะแก่ จิตของคนเหล่านั้น แสดงถึงโทษในการผัดฟ้องหมองใจกัน ที่จะได้รับใน ปัจจุบันและในภพหน้า ยังสัตว์ทั้งหลายผู้ทะเลาะกัน เกียจกัน วิวาทกันให้ สามัคคีกัน ประกอบประโยชน์ให้แก่กันและกัน. ชี้แจงถึงความหยาบช้ามี อาการต่าง ๆ และโทษในบาป ให้สัตว์ทั้งหลายเว้นจากนั้นแล้วยังบางพวก ให้ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐ บางพวกให้บวชแล้วให้ตั้งอยู่ในศีลสังวร ใน การคุ้มครองอินทรีย์ ในสติสัมปชัญญะ ในการอยู่ในที่สงัด และในฉาน และอภิญญา ตามสมควร. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ปูนาปรี ยทา โหมิ ๑๑๑ สมคฺคํ ขนฺมกาสหํ

คำแปลปรากฏแล้ว ในบาลีแปลข้างต้น

แม้ในจริยานี้ ก็พึงเจาะจงกล่าวถึงบารมีที่เหลือของพระมหาบุรุษ โดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล. อนึ่ง พึงประกาศคุณานุภาพเหมือน อย่างนั้นด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาสัจจสวหยปัจฉิมจิตจริยาที่ ๘

๕. วัฏฏกโปตกจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของลูกนกคุ้ม

[๒๕] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นลูกนกคุ้ม
ขนยังไม่งอก ยังอ่อนเป็นดั่งขี้เนื้อ อยู่ในรัง
ในมคชชนบท ในกาลนั้น มารดาเราจะงอ
ปากคาบเหยื่อมาเลี้ยงเรา เราเป็นอยู่ด้วยผัสสะ
ของมารดา กำลังกายของเรายังไม่มี ในฤดู
ร้อนทุก ๆ ปี มีไฟฟ้าไหม้ลูกกลมมา ไฟไหม้
ป่าเป็นทางดำลูกกลมมาใกล้เรา ไฟไหม้ป่า
ลูกกลมใหญ่หลวงเสียงสนั่นอื้ออึง ไฟไหม้
ลูกกลมมาโดยลำดับ เข้ามาใกล้จวนจะถึงเรา
มารดาบิดาของเราสะดุ้งใจหวาดหวั่น เพราะ
กลัวไฟที่ไหม้มาโดยเร็ว จึงทิ้งเราไว้ในรังหนี
เอาตัวรอดไปได้ เราเหยียดเท้า กางปีกออก
รู้ว่า กำลังกายของเราไม่มี เรานั้นไปไม่ได้อยู่
ในรังนั่นเอง จึงคิดอย่างนี้ในกาลนั้นว่า เมื่อ

ก่อนเราสะดุ้งหวาดหวั่น ฟังเข้าไปซ่อนตัวอยู่
ในระหว่างปีกของมารดาบิดา บัดนี้ มารดาบิดา
ทิ้งเราหนีไปเสียแล้ว วันนี้ เราจะทำอย่างไร
ศีลคุณ ความสัตย์ พระสัพพัญญูพุทธเจ้าผู้
ประกอบด้วยความสัตย์ เอ็นดูกรุณามีอยู่ใน
โลก ด้วยความสัตย์นั้น เราจักกระทำสังจกิริยา
อันสูงสุด เราคำหนึ่งถึงกำลังพระธรรม ระลึกถึง
พระพุทธเจ้าผู้พิชิตมารอันมีมาก่อน ได้กระทำ
สังจกิริยา แสดงกำลังความสัตย์ว่า ปีกของ
เรามีอยู่ แต่ยังไม่บินได้ เท้าของเรามีอยู่ แต่
ยังไม่เดินได้ มารดาบิดาก็พากันบินออกไปแล้ว
แน่ไฟ จงกลับไป (จงดับเสีย) พร้อมกับ
เมื่อเรากระทำสังจกิริยา ไฟที่ลุกรุ่งโรจน์ใหญ่
หลวงเวไนไ้ ๑๖ กรีส ไฟดับ ณ ที่นั้นเหมือน
จุ่มลงในน้ำ ผู้เสมอด้วยความสัตย์ของเราไม่มี
นี้เป็นสังจกิริยาของเรา ฉะนี้แล.

จบ วัฏฏกโปตกจรियाที่ ๕

บทว่า **สพฺพทายนุโต** คือทำเสียงสนั่นอื้ออึง ในกาลนั้น เพราะเข้ามาใกล้อย่างนี้. บทว่า **ธมฺมมอิติ** นี้ แสดงถึงเสียงดังสนั่นลั่นของไฟฟ้า. บทว่า **มหาสิขี** ชื่อว่า **มหาสิขี** เพราะมีเปลวไฟใหญ่ ด้วยอำนาจของเชื้อไฟเช่นกับขอดเขา. ไฟไหม้ที่อยู่ที่บ้านนั้นมาโดยลำดับ เข้ามาใกล้จวนจะถึงเรา.

บทว่า **อภฺคฺคิเวกฺกยา** ความว่า มารดาบิดาของเรากลัวไฟที่ลุกลามมาโดยไว. บทว่า **ตลิตฺตา** คือหวาดสะดุ้ง ด้วยเกิดหวาดสะดุ้งทางจิต และด้วยความหวาดเสียวทางกาย. บทว่า **มาตาปิตา** คือมารดาและบิดาทั้งหลาย. บทว่า **อตุตฺตานิ ปริโมจฺยฺหิ** หนีเอาตัวรอด คือได้ทำความปลอดภัยให้แก่ตนด้วยไปในที่ที่ไฟไม่รบกวน. จริงอยู่ในกาลนั้น พระมหาสัตว์ได้มีร่างกายใหญ่ประมาณเท่าตะกร้อลูกใหญ่. มารดาบิดาไม่สามารถจะพาลูกนกนั้นไปได้ด้วยอุบายใดๆ และเพราะความรักตนครอบงำ จึงทิ้งความรักบุตรหนีไป. บทว่า **ปาเท ปกฺขेष ปชฺหามิ** คือเราเตรียมจะไปบนแผ่นดิน และบนอากาศ จึงเหยียดเท้าทั้งสองและพยายามกางปีกทั้งสอง. ปาฐะว่า **ปฏฺิหามิ** บ้าง. ความว่า เราพยายามเพื่อจะบินไปบนอากาศ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **ปฏฺิหามิ** บ้าง. บทนั้นมีควมดังนี้ เราพยายามเหยียดเท้าและกางปีก. คือพยายามจะบินไป. เพราะเหตุไรจึงพยายามดั่งนั้น. เพราะกำลังกายของเราไม่มี. บทว่า **โสหฺม อคฺคิโก ตตุถ** เรานั้นไปไม่ได้อยู่ในรั้งนั่นเอง ความว่าเราเป็นอย่างนั้น หนีไปไม่ได้เพราะความบกพร่องของเท้าและปีก หรือ

มารดาบิดาก็เอาเป็นที่พึ่งไม่ได้โดยหนีไปเสีย. เราอยู่ในป่าถูกไฟป่ารบกวาน หรือในรังนั้น ในกาลนั้น จึงคิดโดยอาการที่จะพึ่งกล่าวในบัดนี้ อย่างนี้. อนึ่ง บทว่า อหิ บทที่สองพึงเห็นว่าเป็นเพียงนิบาต.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทรงแสดงถึงอาการที่พระองค์ทรงคิด ในกาลนั้น จึงตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า **เยสาหิ** ดังนี้.

ในบทนั้น มีความว่า เมื่อก่อนเราสะดุ้งหวาดหวั่นพึงเข้าไปซ่อนตัว ในระหว่างปีกของมารดาบิดา คือเรากลัวเพราะกลัวตายหวาดสะดุ้ง เพราะจิตสะดุ้งต่อมรณภัยนั้น. หวั่นไหวเพราะร่างกายสัน บัดนี้ถูกไฟป่ารบกวาน ลำคัญคุดหล่นน้ำจึงวิ่งเข้าไปซ่อนตัวอยู่ในระหว่างปีกของมารดาบิดา. มารดาบิดาของเราเหล่านั้นทิ้งเราไว้แต่ผู้เดียวหนีไปเสียแล้ว. บทว่า **กถิ เม อชฺช กาทเว** คือวันนี้เราควรทำ ควรปฏิบัติอย่างไร ? พระมหาสัตว์มิได้หลงลืมสิ่ง ที่ควรทำ ยืนคิดอย่างนี้ว่า ในโลกนี้คุณของศีลยังมีอยู่. คุณของสัจจะยังมี อยู่. ธรรมดาพระสัมพันธูปุทธเจ้าทั้งหลาย ในอดีต บำเพ็ญบารมี นั่ง ณ พื้นโพธิมณฑล ตรัสรู้แล้ว ถึงพร้อมแล้วด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุติ และ วิมุติญาณทัสนะ ประกอบด้วยสัจจะความเอ็นดูกรุณาและขันติ บำเพ็ญ เมตตาในสรรพสัตว์ ยังมีอยู่. พระธรรมอันพระสัมพันธูปุทธเจ้าเหล่านั้น แวงตลอดแล้ว เป็นคุณอันประเสริฐโดยส่วนเดียว ยังมีอยู่. อนึ่ง ความ สัตย์อย่างนี้แม้ในเราก็งยังมีอยู่. สภาวะธรรมอย่างหนึ่ง ยังมีอยู่ย่อมปรากฏ.

เพราะฉะนั้น เราควรระลึกถึงพระพุทธเจ้าในอดีต และคุณธรรมที่พระพุทธเจ้าเหล่านั้นแทงตลอดแล้ว ถือเอาสภาวะธรรมอันเป็นสัจจะซึ่งมีอยู่ในตน แล้วทำสังจกิริยา ใ้ไฟกลับไป แล้วทำความสวัสดีแก่ตนเอง และแก่สัตว์ที่เหลือซึ่งอยู่ ที่นี่ ในวันนี้. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

คุณของศีล ความสัตย์ พระสัพพัญญู-

พระพุทธเจ้าผู้ประกอบด้วยความสัตย์ เอ็นดูกรุณา
มีอยู่ในโลก. ด้วยความสัตย์นั้น เราจักกระทำ
สังจกิริยาอันสูงสุด เราคำนึงถึงกำลังของพระ-
ธรรม ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ผู้พิชิตมารอันมี
อยู่ในก่อนได้กระทำสังจกิริยา แสดงกำลัง
ความสัตย์.

ในบทนั้น มีความว่า พระมหาสัตว์ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ซึ่งปรินิพพานแล้วในอดีต ปรารภสภาพของสัจจะอันมีอยู่ในตน
แล้วกล่าวคาถาใด ได้ทำสังจกิริยาในกาลนั้น. เพื่อแสดงคานานั้น จึงกล่าว
คาถามีอาทิว่า :-

ปีกของเรามีอยู่ แต่บินไปไม่ได้ เท้า
ของเรามีอยู่ แต่ยังเดินไม่ได้ มารดาบิดาก็พา
กันบินออกไปแล้ว แน่ไฟ จงกลับไปเถิด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สนฺติ ปฺกฺขา อปตฺนา** ความว่า ปีกของเราที่อยู่แต่ยังบินไปไม่ได้ เพราะไม่สามารถจะกระโดดไปทางอากาศด้วยปีกนั้นได้. บทว่า **สนฺติ ปาทา อวณฺจนา** คือแม่เท้าของเราก็มียู่ แต่ยังไม่เดินไม่ได้ เพราะไม่สามารถจะก้าวไปด้วยเท้านั้นได้. บทว่า **มาตาปีตา จ นิกฺขนฺตา** ความว่า แม่มารดาบิดาของเราที่ควรจะนำเราไปในที่อื่น ก็ออกไปเสียแล้ว เพราะกลัวตาย. บทว่า **ชาตเวท** เป็นคำเรียกไฟ. เพราะว่าไฟนั้นเกิดให้รู้ ปรากฏด้วยเปลวควันพลุ่งขึ้น. ฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า **ชาตเวท**. บทว่า **ปฏิกฺกม** คือขอร้องไห้ออกไป ท่านจงไปคือจงกลับไป.

พระมหาสัตว์ ได้นอนทำสังจกิริยาว่า หากความที่เรามีปีก. ความที่เหยียดปีกบินไปในอากาศไม่ได้. ความที่เรามีเท้า. ความที่เรายกเท้าเดินไปไม่ได้. และความที่มารดาบิดาที่เราไว้ใจแล้วหนีไป เป็นความสัตย์จริง. แน่ไฟด้วยความสัตย์นี้ ขอท่านจงหลีกเลี่ยงจากที่นี่. พร้อมด้วยสังจกิริยาของพระมหาสัตว์นั้น ไฟได้หลีกเลี่ยงไปในที่ประมาณ ๑๖ กรีส. และเมื่อไฟหลีกเลี่ยงก็มิได้ไหม้กลับเข้าไป. ดับ ณ ที่นั้น คุณคบเพลิงที่จุ่มลงไปใต้น้ำ ฉะนั้น. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

พร้อมกับเมื่อเราทำสังจกิริยา ไฟที่ลุก
รุ่งโรจน์ใหญ่หลวง เว้นไว้ ๑๖ กรีส ไฟดับ
ณ ที่นั้นเหมือนจุ่มลงในน้ำ.

ก็สังจกิจริยาของพระโพธิสัตว์นั้น เป็นเบื้องต้นของงานระลึกถึง
พระพุทธคุณในสมัยนั้น ไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า **สจฺจน เม สโม นตฺถิ, อสฺมา เม สจฺจปารมี** คือผู้เสมอ
ด้วยสังจจะของเราไม่มี. นี้เป็นบารมีของเรา ถามที่นั่นจึงเป็นปฏิหารย์ตั้ง
อยู่กัปหนึ่ง เพราะไม่ถูกไฟไหม้ในกัปนี้ทั้งสิ้น

ด้วยเหตุนี้พระมหาสัตว์ ด้วยอำนาจสังจกิจริยา จึงทำความปลอดภัย
ให้แก่ตนและแก่สัตว์ทั้งหลายผู้อยู่ ณ ที่นั้น เมื่อสิ้นอายุก็ได้ไปตามยถากรรม.

มารดาบิดา ในครั้งนั้น ได้เป็นมารดาบิดาในครั้งนี้. ส่วนพระยา
นกลุ่ม คือพระโลกนาถ. แม้บารมีที่เหลือของพระโพธิสัตว์นั้น ก็พึงจะ
จงกล่าวตามสมควร โดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั่นแล.

อนึ่ง เมื่อไฟป่าลุกลามมาอย่างน่ากลัวอย่างนั้น พระโพธิสัตว์แม้อยู่
ผู้เดียวในวัยนั้นก็ยังคงไว้ จึงระลึกถึงพระธรรมคุณมีสังจจะเป็นต้น และพระ-
พุทธคุณ. พึงประกาศอานุภาพมีการยังสัตว์ทั้งหลายแม้ที่อยู่ ณ ที่นั้น ให้
ถึงความปลอดภัยด้วยสังจกิจริยา เพราะอาศัยอานุภาพของตนเท่านั้น.

จบ อรรถกถาวัฏฏโปตกจริยาที่ ๕

๑๐. มัจฉราชจรียา

ว่าด้วยจรียาวัตรของพระยาปลา

[๓๐] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นพระยาปลาอยู่ในสระใหญ่ น้ำในสระแห้งขอด เพราะแสงพระอาทิตย์ในฤดูร้อน ที่นั่น กา แร้ง นกกระสา นกตะกรุมและเหยี่ยว มาคอยจับปลากินทั้งกลางวันกลางคืน ในกาลนั้น เราคิดอย่างนี้ว่า เรากับหมู่ญาติถูกบีบคั้น จะพึงเปลี่ยนหมู่ญาติให้พ้นจากทุกข์ได้ด้วยอุบายอะไรหนอ เราคิดแล้ว ได้เห็นความสัตย์อันเป็นอรรถเป็นธรรมว่า เป็นที่พึงของหมู่ญาติได้ เราตั้งอยู่ในความสัตย์แล้ว จะเปลี่ยนความพินาศใหญ่ของหมู่ญาตินั้นได้ เรานึกถึงธรรมของสัตบุรุษ คิดถึงการไม่เบียดเบียนสัตว์ อันตั้งอยู่ในเที่ยงแท้ในโลก ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งได้ แล้วได้กระทำสักจรียาว่า ตั้งแต่เราระลึกตนได้ ตั้งแต่เรารู้ความมา

จนถึงบัดนี้ เราไม่รู้สึกรว่าแกล้งเบียดเบียน
สัตว์แม่ตัวหนึ่งให้ได้รับความลำบากเลย ด้วย
สัจวาจาฉัน ขอเมฆจงยังฝนให้ตกห่าใหญ่
แฉะเมฆ ท่านจงเปล่งสายฟ้าคำรามให้ฝนตก
จงทำชุมทรัพย์ของกาให้พินาศไป ท่านจงยัง
กาให้เดือดร้อนด้วยความโศก จงปลดเปลื้อง
ฝูงปลาจากความโศก พร้อมกับเมื่อเราทำ
สัจกิริยา เมฆส่งเสียงสนั่นครั่นครื้น ยังฝน
ให้ตกครู่เดียว ก็เต็มเปี่ยมทั้งที่ดอนและที่ลุ่ม
ครั้นเราทำความเพียรอย่างสูงสุด อันเป็นความ
สัตย์อย่างประเสริฐเห็นปานนี้แล้วอาศัยกำลัง
อานุภาพความสัตย์ จึงยังฝนให้ตกห่าใหญ่
ผู้เสมอด้วยความสัตย์ของเราไม่มี นี่เป็นสัจ-
บารมีของเราจะนี่แล

จบ มัจฉราชจริยาที่ ๑๐

อรรถกถามัจฉราชจริยาที่ ๑๐

ฟังทราบวินิจฉัยในอรรถกถามัจฉราชจริยาที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้. บทว่า
ยथा โหมิ, มัจฉราชา มหาสเร ในกาลเมื่อเราเป็นพระยาปลาอยู่ใน
สระใหญ่ ความว่า ในอดีตกาล เราเกิดในกำเนิดปลาชนิดอยู่ด้วยสังคหวัตถุ
๔ ประการของปลาทั้งหลาย ในสระใหญ่แห่งหนึ่งซึ่งปกคลุมด้วยเถาว์วัลย์
อันเป็นสระโบกขรณีใกล้พระเชตะวันกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล. ครั้งนั้น
เราเป็นพระยาปลาแวดล้อมด้วยหมู่ปลาอาศัยอยู่ ณ ที่นั้น. บทว่า อุณฺหุเห
คือฤดูร้อน. บทว่า สุริยสนฺตปาเป คือเพราะแสงอาทิตย์. บทว่า สเร อุทกั
จียถ คือน้ำในสระนั้นแห้งขอด. ในแคว้นนั้น ขณะนั้นฝนไม่ตกเลย
ข้าวกล้าเหี่ยวแห้ง. น้ำในบึงเป็นดินแห้งขอด. ปลาและเต่าพากันเข้าไป
อาศัยเปือกตม. แม้ในสระนั้นปลาทั้งหลายก็เข้าไปยังเปือกตม ซ่อนอยู่ใน
ที่นั้นๆ.

บทว่า ตโต คือภายหลังจากน้ำแห้งนั้น. บทว่า กุลลเสนกา
คือนกตะกุ่มและเหยี่ยว. ภกฺขยฺหฺนฺติ ทิวารตุตฺตี, มจฺเจ อุปนิสฺสีย
ความว่า กาและนกกอนั้นเข้าไปแอบอยู่บนหลังเปือกตมที่นั้นๆ เาจะงอย
เช่นกันปลายหอกสั้นจิกกินปลา ซึ่งเข้าไปนอนซ่อนอยู่ที่เปือกตมที่นั้นๆ ที่ยัง
คินอยู่.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เห็นความพินาศของปลาทั้งหลาย เกิดสงสาร คิดอยู่ว่า นอกจากเราไม่มีผู้อื่นที่สามารถจะปลดเปลื้องญาติทั้งหลายของเรา ให้พ้นจากทุกข์นี้ได้. เราจะปลดเปลื้องปลาเหล่านั้นจากทุกข์นี้ได้ด้วยอุบาย อย่างไม่หนอ จึงตัดสินใจว่า ถ้ากระไรเราพึงทำสักกิริยาอาศัยสังฆกรรมที่ ท่านผู้แสวงหาคุณใหญ่แต่ก่อน ประพฤติสะสมมา และที่มีอยู่ในตัวเรา ยังฝน ให้ตกและสละชีวิตเป็นทานเพื่อหมู่ญาติของเรา. ด้วยเหตุนั้นเป็นอันเรา ได้ยังมหาอุปการะให้เกิดแก่สัตว์โลก ผู้อาศัยอาหารเลี้ยงชีพ แม้ทั้งสิ้น. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ในกาลนั้นเราคิดอย่างนี้ว่า เรากับหมู่ ญาติถูกบีบคั้น จะพึงเปลื้องหมู่ญาติให้พ้น จากทุกข์ได้ด้วยอุบายอะไรหนอ เราคิดแล้ว ได้เห็นความสัตย์ อันเป็นอรรถเป็นธรรมว่า เป็นที่พึงของหมู่ญาติได้ เราตั้งอยู่ในความ สัตย์แล้ว จะปลดเปลื้องความพินาศใหญ่ของ หมู่ญาตินั้นได้ เรานึกถึงธรรมของสัตบุรุษ คิดถึงการไม่เบียดเบียนสัตว์อันยังยืนเที่ยงแท้

ในโลก ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งได้ แล้วได้

ทำสังกิริยา.

บทว่า สห ชาติหิ ปีพิโต คือเรากับพวกญาติของเราถูกบีบคั้นด้วยน้ำแห่งนั้น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า สห เป็นเพียงนิบาต. คือญาติทั้งหลายผู้มีทุกข์เป็นเหตุถูกบีบคั้นด้วยความพินาศนั้น เพราะมีมหากรุณาจึงคิดจะปลดเปลื้อง อธิบายว่า หม่อมญาติได้รับทุกข์. บทว่า ฆมมตุถิ คือประโยชน์ที่เป็นธรรม หรือมีอยู่ไม่ปราศจากธรรม ได้แก่อะไร ? ได้แก่สังจะ. บทว่า อทุกสปลสฺสย คือได้เห็นที่ฟังของเราและของญาติทั้งหลาย บทว่า อติกุขยิ คือความมหาพินาศ.

บทว่า สทฺฐมนฺ คือระลึกถึงธรรม คือความไม่เบียดเบียนสัตว์แม้ตัวหนึ่งของสัตว์บุรุษ คือคนดีมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น. บทว่า ปรมตุถิ วิจินตุยิ คือเราคิดถึงสังจะอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งนั้นอันมีสภาพไม่วิปริต. บทว่า ยิ โลเก ฐวสฺสตุถิ อันยังยืนเที่ยงแท้ในโลก คือการไม่เบียดเบียนสัตว์แม้ตัวหนึ่งของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้าตลอดกาลใด. ฟังทราบการเชื่อมความว่า เราได้คิดถึงการไม่เบียดเบียนสัตว์อันยังยืนเที่ยงแท้โดยความเป็นจริง ตลอดกาลทั้งปวงนั้น ได้กระทำสังกิริยา.

บัดนี้ พระมหาสัตว์ซึ่งมีร่างเช่นกับสีปุมแก่นไม้อัญชัน ประสงค์
จะรับเอากรรมนั้นซึ่งมีอยู่ในตน แล้วประกอบคำพูดที่เป็นสัจย์ จึงคู้ย
เปือกตมสีดาออกเป็นสองข้าง ลืมตาทั้งสองแห่งมองอากาศ กล่าวคาถา
ว่า :-

ตั้งแต่เราระลึกตนได้ ตั้งแต่เรารู้ความมา
จนถึงบัดนี้ เราไม่รู้สีกว่าแก้งเบียดเบียน
สัตว์แม่ตัวหนึ่งให้ได้รับลำบากเลย. ด้วย
สัจวาจານี้ ขอเมฆจงยังฝนให้ตกห่าใหญ่.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ยโต สรามิ อตุตทานิ ความว่า ตั้งแต่
เราระลึก คือความระลึกตนอันได้แก่อัตภาพ. บทว่า ยโต ปตุโตสุมิ
วิญญูตํ คือตั้งแต่เรารู้ความที่วิญญูชนรู้แล้วในสิ่งอันควรทำนั้น ๆ ชื่อว่า
รู้ความที่วิญญูชนรู้แล้ว เพราะสามารถระลึกถึง กายกรรม วชิกรรม ของ
เราจากนี้ไปได้ด้วยการแหงนขึ้นไปในเบื้องบน ในระหว่างนี้แม่เกิดในที่ที่จะ
ต้องกินสัตว์ที่มีชาติเสมอกัน เราก็ไม่เคยกินปลาแม่ประมาณเท่ารำข้าวสาร
เราไม่รู้สีกว่าแก้งเบียดเบียนสัตว์ใด ๆ แม่อื่น ไม่ต้องพูดถึงฆ่า. บทว่า
เอเตน สจฺจวชฺเชน ความว่า เรากล่าวถึงการไม่เบียดเบียนสัตว์ใด ๆ
อันใด หากการไม่เบียดเบียนนั้นเป็นความจริง ไม่วิปริต ด้วยสัจวาจານี้
ขอเมฆจงยังฝนให้ตกเกิด. พระยาปลากกล่าวว่า ขอเมฆจงปลดเปลื้องหมู่

ญาติของเราจากทุกข์เกิด แล้วเรียกปรัชชุนนเทวราชดูบังคับคนรับใช้ของตนอีกว่า :-

**แนะปรัชชุนนะ ท่านจงเปล่งสายฟ้าคำราม
ให้ฝนตก จงทำขุมทรัพย์ของกาให้พินาศไป
ท่านจงยังกาให้เดือดร้อน ด้วยความโศก
จงปลดปล่อยฝูงปลาจากความโศก.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า อภิตถนย ปชชุนน ความว่า เมฆท่านเรียกว่า ปรัชชุนนะ ก็พระยาปลานี้เรียกวิสสวลาหเทวราช ที่ได้ชื่อด้วยอำนาจแห่งเมฆ.

บทนั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้ ธรรมดาฝนไม่คำรามไม่เปล่งสายฟ้าแม้ให้ฝนตกก็ไม่งาม. เพราะฉะนั้น ท่านคำรามเปล่งสายฟ้าให้ฝนตกเกิด. บทว่า นิธิ กากสุส นาสย จงทำขุมทรัพย์ของกาให้พินาศไป คือกาทั้งหลาย เอาจะงอยจิกปลาที่เข้าไปยังเปือกตมนำออกมากิน เพราะฉะนั้น ปลาทั้งหลายภายในเปือกตม ท่านเรียกว่า นิธิ คือขุมทรัพย์ของกาเหล่านั้น. ท่านยังฝนให้ตกน้ำท่วมขุมทรัพย์ของฝูงกานั้น บทว่า กากิ โสกาย รนุเชหิ ท่านจงยังกาให้เดือดร้อนด้วยความโศก ความว่า ฝูงกาเมื่อไม่ได้ปลาในสระใหญ่ซึ่งมีน้ำเต็มจักเศร้าโศก. ท่านยังเปือกตมนี้ให้เต็มยังฝูงกานั้นให้เดือดร้อนด้วยความโศก. ท่านจงยังฝนให้ตกเพื่อให้กา

เศร้าโศก. อธิบายว่า ท่านจงทำโดยอาการที่มุ่งถึงความเศร้าโศกอันมี
ลักษณะจ้องดูภายใน. บทว่า มจฺเจ โสกา ปโมจย จงปลดเปลื้อง
ฝูงปลาจากความเศร้าโศก คือท่านจงปลดเปลื้องฝูงปลาทั้งหมดซึ่งเป็นญาติ
ของเราให้พ้นจากความเศร้าโศก คือความตายนี้เถิด. อาจารย์บางคนกล่าว
ไว้ในชาดกว่า ท่านจงปลดเปลื้องข้าพเจ้าจากความเศร้าโศก. จ อักษรใน
บทนั้นเป็นสัมภินชานัตถะ ความว่า ท่านจงปลดเปลื้องสัตว์ทั้งปวง คือเรา
และญาติของเราให้พ้นจากความโศกคือความตายเถิด. จริงอยู่ปลาทั้งหลาย
มีความเศร้าโศกคือความตายอย่างใหญ่หลวงว่า พวกเราจะถึงความเป็น
อาหารของศัตรูเพราะไม่มีน้ำ. ฟังทราบถึงความเศร้าโศกเกิดขึ้นด้วยความ
กรุณาของพระมหาสัตว์ผู้เปี่ยมด้วยความกรุณา เพราะอาศัยความพินาศย่อย
ยับของปลาเหล่านั้น.

พระโพธิสัตว์เรียกปัจจนนะเทพบุตร คุณบังคับคนรับใช้ของตนให้
ฝนทำใหญ่ตกทั่วแคว้นโกศล. ด้วยเดชแห่งศีลของพระมหาสัตว์ป้อนทุกัมพล-
ศีลาอาสน์ของท้าวสักกะแสดงอาการร้อนตลอดกาล ด้วยสักกิริยานั้นแล.
ท้าวสักกะทรงรำพึงว่า อะไรหนอ? ครั้นทรงทราบเหตุนี้แล้วจึงรับสั่งให้
เรียกวัสสวลาหเทวราชามิเทวบัญชาว่า นี่แน่เจ้าพระยาปลาผู้เป็นมหา-
บุรุษปรารถนาให้ฝนตกเพราะความเศร้าโศก คือความตายของญาติทั้งหลาย.
เจ้าจงทำเมฆให้เป็นกลุ่มเดียวกัน แล้วให้ฝนตกทั่วแคว้นโกศลเถิด. วัสส-

เวลาหกเทวารัตรีรับเทวบัญชาแล้ว นุ่งเวลาหกก่อนหนึ่ง ห่มก่อนหนึ่ง จับ
เพลงจับสายฝน บ่ายหน้าไป มุ่งไปยังโลกทางด้านทิศตะวันออก. ทางด้าน
ทิศตะวันออก ก่อนเมฆก่อนหนึ่งประมาณเท่าบริเวณลาน ได้ตั้งขึ้นร้อยชั้น
พันชั้น คำรามเปล่งสายฟ้าไหลลงมาเหมือนหม้อน้ำที่คว่ำ หลั่งน้ำใหญ่ท่วม
แคว้นโกศลทั้งสิ้น. ฝนตกอยู่ไม่ขาดสาย ครุ่เดียวเท่านั้นสระใหญ่นั้นก็เต็ม
ปลาทั้งหลายก็พ้นจากมรณภัย. กาเป็นต้นได้หมดที่พึง. ไม่เฉพาะปลา
อย่างเดียวกันนั้น แม่มนุษย์ทั้งหลายก็ยังข้าวกกล้าหลายอย่างให้งอกงาม
แม้สัตว์ ๒ เท้าเป็นต้น ทั้งหมดที่อาศัยฝนเลี้ยงชีวิตก็พ้นจากทุกข์กายและ
ทุกข์ใจ. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

พร้อมกับเมื่อเราทำสักกิริยา เมฆส่ง
เสียงสนั่นครั้นครั้นยังฝนให้ตกครู่เดียวก็เต็ม
เปี่ยมทั้งที่ดอนและที่ลุ่ม. ครั้นเราทำความ
เพียรอย่างสูงสุด อันเป็นความสัตย์อย่าง
ประเสริฐเห็นปานนี้แล้ว. อาศัยกำลังอำนาจ
ความสัตย์จึงยังฝนให้ตกหาใหญ่. ผู้เสมอด้วย
ความสัตย์ของเราไม่มี. นี้เป็นสัจจขันธ์ของ
เรา ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ขณน อภิวตฺสส** คือไม่ชักเข้าฝืนก็ตกโดย
ขณะที่ทำสักการิยานั้นเอง. บทว่า **กตฺวา วีริยมุตฺตมํ** ทำความเพียรอย่าง
สูงสุด คือเมื่อฝืนไม่ตกเราก็ไม่เกียจคร้านมัวคิดว่าควรทำอะไร แล้วทำ
ความเพียรอย่างสูงสุด ยังประโยชน์สุขให้สำเร็จแก่หมู่สัตว์ใหญ่โดยวิธี
บำเพ็ญญัตตถจริยา. บทว่า **สจฺจเตชพลสุสิโต** คืออาศัยกำลังอำนาจ
ความสัจของเราซึ่งฝืนทำให้ใหญ่ให้ตกในกาลนั้น. เพราะเหตุการณ์เป็นอย่าง
นั้น ฉะนั้น พระธรรมราชาจึงทรงแสดงถึงความที่สัจบารมีของพระองค์
ไม่ทั่วไปแก่คนอื่นเมื่อครั้งเป็นพระยาปลาใหญ่ว่า **สจฺเจน เม สโม นคฺคิ,**
เอสา เม สจฺจปารมี ผู้เสมอด้วยสัจจะของเราไม่มี. นี้เป็นสัจบารมี
ของเรา.

พระมหาสัตว์มีใจเร่าด้วยมหากรุณาอย่างนี้ จึงได้ปลดปล่อย
มหาชนจากมรณทุกข์ด้วยยังฝืนทำให้ใหญ่ให้ตกทั่วแคว้นแล้ว เมื่อสิ้นอายุก็
ไปตามยถากรรม.

ปีชุนนเทวราชในครั้งนั้น ได้เป็นพระอนนทเถระในครั้งนี้. ผุ่
ปลาคือพุทธบริษัท. พระยาปลาคือพระโลกนาถ.

ฟังเจาะจงกล่าวแม้บารมีที่เหลือ ของพระมหาสัตว์นั้นโดยนัยดังได้
กล่าวไว้ในหนหลังนั้นแล.

อนึ่ง พึงประกาศคุณานุภาพมีอาทิอย่างนี้คือ การเกิดในกำเนิดปลา
ในที่ที่จะกินสัตว์ที่มีชาติเสมอกับตนได้แล้วไม่กินสัตว์ใด ๆ เช่นปลาแม่เพียง
รำข้าวสาร. การไม่กินก็ชั่งเถิดยังไม่เบียดเบียนสัตว์แม่ตัวหนึ่ง. การยังฝน
ให้ตกด้วยทำสัจจะอย่างนั้น. เมื่อน้ำแห้งด้วยความกล้าไม่คำนึงถึงทุกข์ที่ตน
ได้รับด้วยการดำลงไปในเปือกตม เมื่อหมู่ญาติทนมไม่ไหว จึงทำทุกข์นั้นไว้
ในใจด้วยตนช่วยเหลือโดยทุกวิถี. และการปฏิบัติด้วยประการนั้น.

จบ อรรถกถามัจฉราชจริยาที่ ๑๐

๑๑. กัณห์ทีปายนจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของกัณห์ทีปายนะดาบส

[๓๑] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นฤๅษีชื่อว่า

กัณห์ทีปายนะ เราไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์
ยิ่งกว่า ๕๐ ปี ใคร ๆ จะรู้ใจที่ไม่ยินดีประพฤติ
พรหมจรรย์ของเรานั้นหาไม่ได้ แม้เราก็ไม่บอก
แก่ใคร ๆ ว่า ความไม่ยินดีมีในใจของเราสหาย
เพื่อนพรหมจรรย์ของเรา ชื่อมณฑัพพะยะ เป็น
ฤๅษีมีอำนาจมาก ประกอบด้วยบุรพกรรม
คือกรรมเก่าให้ผล ถูกเสียบด้วยหลาวทั้งเป็น
เราทำการพยาบาลมณฑัพพะยะ ดาบสนั้นให้หาย
โรค แล้วได้อำลามาสู่บรรณศาลาอันเป็นอาศรม
ของเราเอง พราหมณ์ผู้เป็นสหายของเรา ได้พา
ภริยาและบุตร ต่างถือสักการะสำหรับต้อนรับ
แขก รวมสามคนมาหาเรา เรานั่งเฝ้าปราศรัย
กับสหายและภริยาของเขาอยู่ในอาศรมของตน
เด็กโยนลูกข่างเล่นอยู่ ทำงูเห่าให้โกรธแล้ว

ทีนั้น เด็กนั้นเอามือควานหาถูกข้างไปตาม
ปล่องจอมปลวก ความไปถูกเอาศิระงูเข้า
พอมือไปถูกศิระของมัน งูก็โกรธ อาศัย
กำลังพิษ เคืองจนเหลือจะอดกลั้นได้กัดเด็ก
ในทันที พร้อมกับถูกงูกัด เด็กล้มลงที่พื้นดิน
ด้วยกำลังพิษกล้า เหตุนั้น เราเป็นผู้ได้รับทุกข์
หรือว่าเรามีความรักจึงเป็นทุกข์ เราได้ปลอด
มารดาบิดาของทารกนั้น ผู้มีทุกข์เศร้าโศก ให้
สร้างแล้ว ได้ทำสักกิริยาอันประเสริฐสุด
ก่อนว่า.

เราผู้ต้องการบุญ ได้ประพาศิพรหมจรรย์
มีจิตเลื่อมใสอยู่ ๗ วันเท่านั้น ต่อแต่นั้นมา
การประพาศิของเราไม่เลื่อมใส ๕๐ ปีเศษ เรา
ไม่ปรารถนาจะประพาศิเสียเลย ด้วยความ
สัจย์นี้ ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่เด็กนี้เถิด พิชจง
ระงับ ยัญญทัตตกุมารจงเป็นอยู่

พร้อมกันเมื่อเราทำสักกิริยา มาณพ
หวั่นไหวด้วยกำลังพิษไม่รู้สีกตัว ได้ฟื้นกาย
หายโรค ลุกขึ้นได้ ผู้เสมอด้วยความสัตย์ของ
เราไม่มี นี่เป็นสักกบารมีของเรา ฉะนี้แล.

จบ กัณห์ทีปายนจริยาที่ ๑๑

อรรถกถากัณห์ทีปายนจริยาที่ ๑๑

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถกถากัณห์ทีปายนจริยาที่ ๑๑ ดังต่อไปนี้.
บทว่า กณฺห์ทีปายน โอสถิ คือดาบสมิชื่อว่ กัณห์ทีปายนะ.
ได้ยินว่า พระโพธิสัตว์ในกาลนั้นชื่อว่า ทีปายนะเข้าไปหาดาบสมิ
มัทนัทพะยะผู้เป็นสหายของตนถูกเสียบหลาว ไม่ทอดทิ้งดาบสนั้นด้วยศีลคุณ
ของเขา ได้ยืนพึงอยู่กับหลาวตลอด ๓ ยาม จึงได้ปรากฏชื่อว่า กัณห์ทีปายนะ
เพราะร่างกายมีสีดำ ด้วยหยาดเลือดแห่งที่ไหลจากร่างกายของดาบสนั้นแล้ว
ลงมาใส่. บทว่า ปโรปญฺญาสวสุตฺตานิ คือยิ่งกว่า ๕๐ ปี บทว่า อนภริโต
จรี อหิ คือเราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์อย่างไม่มียินดี ในเสนาสนะสงัดและใน
ธรรมอันเป็นอธิกุศล. ครั้นบวชแล้วพระมหาสัตว์ยินดีประพฤติพรหมจรรย์
อยู่ ๗ วันเท่านั้น. ต่อจากนั้นก็อยู่อย่างไม่มียินดี.

ก็เพราะเหตุไร พระมหาบุรุษในอรรถาหลายแสนมีอชยาศัยในเนก-
ขัมมะชินคืออยู่พรหมจรรย์ แต่ในจริยานี้ไม่ยินดีพรหมจรรย์นั้น. เพราะความ
หวั่นไหวแห่งความเป็นปุถุชน. ก็เพราะเหตุไร จึงไม่ครองเรือนใหม่เล่า
เพราะครั้งแรกเห็นโทษในกามทั้งหลาย ด้วยมีอชยาศัยในเนกขัมมะจึงบวช
เมื่อเป็นดั่งนั้นพระมหาบุรุษจึงเกิดความไม่ยินดีด้วยมิได้ใส่ใจโดยแยกกาย.
พระมหาบุรุษ แม้เมื่อไม่สามารถบรรเทาความไม่ยินดีนั้นได้ จึงเชื่อกกรรมและ
ผลแห่งกรรม ละสมบัติใหญ่ออกจากเรือน ละสมบัติใด ก็กลับไปเพื่อสมบัติ
นั้นอีก. รังเกียจคำติเตียนนี้ว่า กัณหาที่ปายนะนี้บ้ำน้ำลาย กลับกลอกจริง
หนอ เพราะเกรงหิริโอตตัปปะของตนจะแตก. อนึ่งชื่อว่าบุญในการบรรพชา
ท่านผู้รู้ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น สรรเสริญแล้ว. และก็ดำรงอยู่มิได้.
เพราะฉะนั้น พระมหาบุรุษแม้ร้องไห้ น้ำตานองหน้า ด้วยความทุกข์โทมนัส
ก็ยังอยู่ประพฤติพรหมจรรย์. ไม่สละพรหมจรรย์นั้น. สมดังที่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

กัณหาที่ปายนะนั้นออกบวชด้วยศรัทธาแล้ว

ก็กลับมาอีก เขารังเกียจคำพูดนี้ว่า กัณหาที่-
ปายนะนี้ บ้ำน้ำลายกลับกลอกหนอ เราไม่
ปรารถนาจะประพฤติพรหมจรรย์เสียเลย อนึ่ง
ฐานะของสัตบุรุษอันผู้สรรเสริญแล้ว เราจะ
เป็นผู้ทำบุญอย่างนี้.

บทว่า น โภจิ เอติ ขานาติ ความว่า ใครๆ ที่เป็นมนุษย์ย่อมไม่รู้ใจที่ไม่ยินดีของเรานั้น คือใจที่ปราศจากความยินดีในการประพฤติพรหมจรรย์. เพราะเหตุไร? เพราะเราไม่บอกแก่ใครๆ ว่า ความไม่ยินดีเป็นไปในใจของเรา. ฉะนั้นใครๆ ที่เป็นมนุษย์จึงไม่รู้ใจนั้น.

บทว่า พุรหมจารี คือชื่อพรหมจารี เพราะเป็นผู้ศึกษาเสมอด้วยการบรรพชาเป็นดาบส. มนุฑทพฺย คือมีชื่อว่ามันฑทพยะ บทว่า. สหาโย คือเป็นสหายที่รัก เพราะเป็นมิตรแท้ทั้งในเวลาเป็นคฤหัสถ์และเวลาเป็นบรรพชิต. บทว่า มหาอิสิ คือเป็นฤาษีมีอำนาจมาก. บทว่า ปุพฺพกมฺม-สมายุตฺโต สุลมาโรปนํ ลภิ ความว่า ประกอบด้วยบุรพกรรมของตนถูกลีภัยด้วยหลาวทั้งเป็น.

ในบทนี้มีเรื่องราวเป็นลำดับดังต่อไปนี้. ในอดีตกาลพระราชาพระนามว่า โกสัมพีกะครองราชสมบัติอยู่ในกรุงโกสัมพี แคว้นวังสะ. ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นบุตรของพราหมณ์มหาศาลมีสมบัติ ๘๐ โภฏี ในนิคมแห่งหนึ่ง พราหมณ์กุมารได้มีสหายที่รักของเขาชื่อมันฑทพยะ. ต่อมาเมื่อมารดาบิดาถึงแก่กรรมทั้งสองเห็นโทษในกาม จึงบริจาคมหาทานละกามเมื่อญาติมิตรบริวารชวนร้องไห้คร่ำครวญได้ออกไปสร้างอาศรม ณ หิมวันตประเทศ แล้วบวชเลี้ยงชีพด้วยอาหารอันเป็นรากไม้และผลไม้ในป่า ด้วยการเที่ยวขอยู่เกิน ๕๐ ปี. ทั้งสองไม่สามารถข่มกามฉันทะได้. แม้เพียงฉณาก็เกิดขึ้นไม่ได้. สองดาบสเที่ยวจาริกไปยังชนบท เพื่อเสพออาหารมีรส

เต็มและเปรี้ยว .ถึงแคว้นกาสิ. ณ แคว้นกาสินั้น ในนิคมหนึ่งสหยครั้ง เป็นคฤหัสถ์ของทีปายนะชื่อว่า มัณฑัพพะอาศัยอยู่. ทั้งสองจึงเข้าไปหามัณฑัพพะนั้น. มัณฑัพพะเห็นดาบสทั้งสองก็ดีใจสร้างบรรณศาลา บำรุงด้วย ปัจจัย ๔ ดาบสทั้งสองอยู่ ณ ที่นั้นได้ ๓ - ๔ ปี ก็ลามัณฑัพพะนั้นเที่ยวจาริก ไปอาศัยอยู่ในป่าช้า เต็มไปด้วยไม้เต็งใกล้กรุงพาราณสี. ที่นั้นทีปายนะอยู่ ตามความพอใจ แล้วไปหามัณฑัพพะสหยของตนในนิคมนั้นอีก. มัณฑัพพะ ดาบสคงอยู่ ณ ที่นั้นเอง.

อยู่มาวันหนึ่ง โจรคนหนึ่งกระทำโจรกรรมภายในเมืองลัทธิทรัพย์หนี ถูกพวกเจ้าของเรือน และพวกมนุษย์ที่รักษานครติดตามออกไปทางท่อน้ำ ริมเข้าป่าช้าถึงห่อทรัพย์ไว้ที่ประตูบรรณศาลาของดาบสแล้วหนีไป. พวก มนุษย์เห็นห่อทรัพย์จึงคุกคามว่า เจ้าชฎิลชั่วคนร้ายทำโจรกรรมในกลางคืน กลางวันเที่ยวไปโดยเพศของดาบส แล้วช่วยกันทุบตีพาดาบสนั้นไปแสดง แแต่พระราช. พระราชามีได้ทรงสอบสวนมีพระบัญชาให้เสียบบนหลาว. พวกมนุษย์นำดาบสนั้นไปยังป่าช้า เสียบบนหลาวไม้ตะเคียน. หลาวมิได้เข้าไปในร่างกายของดาบส. แต่นั้นจึงนำหลาวไม้สะเดามา. แม้หลาวนั้นก็มีได้ เข้า. จึงนำหลาวเหล็กมา. หลาวเหล็กก็ไม่เข้า. ดาบสคิดว่า เป็นกรรมเก่า ของเรากระมังหนอ. ดาบสระลึกชาติได้. ได้เห็นกรรมเก่าด้วยเหตุนี้. นัยว่า ดาบสนั้นในอรรถภาพก่อนเป็นบุตรของนายช่าง ไปยังที่ที่บิดาตากไม้จับแมลง- วันตัวหนึ่งจึงเอาเสี้ยนไม้ทองหลางเสียบคูดหลาว. บาบของเขาได้โอกาสที่นี้.

ดาบสรู้ว่าไม่อาจพ้นจากบาปนี้ไปได้ จึงกล่าวกะพวกราชบุรุษว่า หากพวกท่านประสงค์จะเสียบเราที่หลาว. พวกท่านจงนำหลาวไม้ทองเหลืองมาเถิด พวกเราบุรุษได้ทำตามนั้นแล้วเสียบดาบสที่หลาว จัดอารักขาแล้วหนีไป.

ในกาลนั้น กัณหาทีปายนดาบสคิดว่า เราไม่เห็นสหายมานานแล้ว จึงมาหามัณฑักษดาบส ฟังเรื่องราวนั้นแล้วจึงไปยังที่นั่นยืนอยู่ข้างหนึ่งถามว่า สหายท่านทำอะไร เมื่อดาบสบอกว่าเราไม่ได้ทำอะไร ? กัณหาทีปายนะ ถามว่า ท่านสามารถรักษาความประทุษร้ายทางใจได้หรือไม่ได้. มัณฑักษดาบส ตอบว่า เราไม่มีความประทุษร้ายทางใจต่อพวกราชบุรุษและพระราชาก็จับเรา. กัณหาทีปายนดาบสกล่าวว่า เมื่อเป็นอย่างนั้นร่มเงาของผู้มีศีลเช่นท่าน เป็นความสุขของเราแล้วนั่งฟังหลาวอยู่ พวกบุรุษที่ดูแลกราบทูลเรื่องราวนี้แก่พระราช. พระราชาทรงดำริว่า เราไม่ได้สอบสวนทำลงไป จึงรีบเสด็จไป ณ ที่นั้นตรัสถามทีปายนดาบสว่า เพราะเหตุไร พระคุณท่านจึงนั่งฟังหลาวอยู่เล่า? ดาบสทูลว่า อาตมาภาวนั่งคอยรักษาดาบสนี้ มหาราช. พระราชาตรัสถามว่า พระคุณท่านทราบความที่ดาบสนี้ทำแล้วหรือจึงได้ทำอย่างนี้? ทีปายนดาบสทูลถึงกรรมที่ไม่บริสุทธิ์.

ลำดับนั้นทีปายนดาบสกล่าวคำมีอาทิว่า :-

ธรรมดาพระราชควรเป็นผู้ใคร่ครวญก่อน

ทำ คฤหัสถ์เกียจคร้าน บริโภคกามไม่ดี.

**บรรพชิตไม่สำรวมก็ไม่ดี. พระราชาไม่ใคร่
ครวญก่อนทำก็ไม่ดี. บัณฑิตมักโกรธก็ไม่ดี.**

แล้วแสดงธรรมแก่พระราชา.

พระราชาทรงทราบว่า มัณฑักิพย์ดาบสไม่คิดจึงรับสั่งให้นำหลาวออก. พวกราชานุรูปดึงหลาวแต่ไม่สามารถนำออกได้. มัณฑักิพย์ะกล่าวว่า ข้าแต่ มหาราชอาตมาภาพได้รับโทษเห็นปานนี้ ก็เพราะโทษของกรรมที่ทำไว้ในชาติก่อน. ใคร ๆ ก็ไม่อาจดึงหลาวออกจากร่างกายของอาตมาภาพได้. หากพระองค์มีพระประสงค์จะทรงให้ชีวิตแก่อาตมาภาพ ก็ขอได้รับสั่งให้ทำหลาวนี้ เสมอกับผิวหนังแล้วเอาเลื่อยตัดเถิด. พระราชาทรงให้ทำอย่างนั้น. หลาวได้้อยู่ภายในนั่นเอง. ไม่เกิดเดือดร้อนอย่างไร. นัยว่าในครั้งนั้นที่ปายนดาบสเอาเสี้ยนอย่างเล็กเสียบเข้าไปทางผิวหนังของแมลงวัน. เสี้ยนนั้นยังอยู่ในร่างของแมลงวันนั่นเอง. แมลงวันมิได้ตายด้วยเหตุนี้ แต่ตายด้วยสิ้นอายุของมันเอง. เพราะฉะนั้นแม้มัณฑักิพย์ดาบสนี้จึงยังไม่ตาย. พระราชาทรงไปหว่าดาบสแล้วทรงขอขมา ทรงให้ดาบสทั้งสองอยู่ในพระราชอุทยานนั่นเอง ทรงบำรุง. ตั้งแต่นั้นดาบสนั้นจึงมีชื่อว่า อาณิมัณฑักิพย์ะ. ดาบสนั้นอาศัยพระราชาอยู่ ณ พระราชอุทยานนั่นเอง. ส่วนที่ปายนดาบสชำระแผลของมัณฑักิพย์ดาบสจนหายดีแล้ว จึงไปยังบรรณศาลาที่มัณฑักิพย์ะผู้เป็นสหายของตนครั้งเป็นคฤหัสถ์. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

สหายนเพื่อนพรหมจรรย์ของเราชื่อว่า มัณฑัตพะยะเป็นฤาษีมีอานุภาพมาก ประกอบด้วยบุรพกรรมถูกเสียบด้วยหลาวทั้งปวง. เราพยาบาลมัณฑัตพะยะดาบสนั้นให้หายโรครแล้ว ได้อำลามาสู่บรรณศาลาอันเป็นอาศรมของเราเอง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อาปุจฺฉิตฺวาน** คืออำลามัณฑัตพะยะดาบสผู้เป็นสหายนของเรา. บทว่า **ยัมยหํ สกมถิสฺมํ** คือเข้าไปอยู่ยังบรรณศาลาอันเป็นอาศรมของเราเอง ซึ่งมัณฑัตพะยะพราหมณ์ผู้เป็นสหายนของเรา เมื่อครั้งเป็นคฤหัสถ์สร้างให้.

พวกพราหมณ์เห็นที่ปายนดาบสนั้นเข้าไปยังบรรณศาลา จึงบอกแก่สหายน. สหายนนั้นฟังแล้วดีใจ จึงพร้อมด้วยบุตรภรรยาถือเอาของหอมดอกไม้ และน้ำผึ้งเป็นต้นเป็นอันมากไปยังบรรณศาลา ไหว้ที่ปายนดาบสล้างเท้าให้คั้นน้ำ นั่งฟังเรื่องราวของอาณิมัณฑัตพะยะดาบส. ลำดับนั้นบุตรของมัณฑัตพะยะพราหมณ์ชื่อว่าอัญญทัตตกุมาร เล่นลูกข่างอยู่ที่ท้ายที่จงกรม. ณ ที่นั้นงูเห่าอาศัยอยู่ในจอมปลวกแห่งหนึ่ง. ลูกข่างที่เด็กโยนลงไปบนพื้นได้ไปตกลงบนหัวของงูเห่าในปล่องจอมปลวก. เด็กไม่รู้จึงล้วงมือลงไปในปล่อง. งูโกรธเด็กจึงกัดเข้าที่มือ. เด็กล้มลง ณ ที่นั้นด้วยกำลังของพิษงู. มารดาบิดารู้ว่าเด็กถูกงูกัดจึงอุ้มเด็กให้เข้าไปนอนลงแทมเท้าของดาบส กล่าวว่า ข้าแต่ท่าน

ผู้เจริญ ขอพระคุณท่านได้โปรดใช้ยาหรือมนต์ทำบุตรของกระผมให้หายโรค
เถิด. ทีปายนดาบส กล่าวว่า เราไม่รู้จักยา. เราไม่ใช่หมอ. เราเป็นนักบวช.
มารดาบิดาของเด็กกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นขอพระคุณท่านได้โปรดแผ่เมตตาใน
กุมารนี้แล้วทำสักกิริยาเถิด. ดาบสกล่าวว่า ดีแล้วเราจักทำสักกิริยา จึง
วางมือไว้บนศีรษะของชฎัญญทัตตะ ได้ทำสักกิริยา ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้ว่า :-

พราหมณ์ผู้เป็นสหายของเราได้พาภรรยา
และบุตรต่างถือสักการะสำหรับต้อนรับแขก
รวม ๓ คนมาหาเรา เรานั่งเฝ้าปราศัยกับ
สหายและภรรยาของเขารอยู่ในอาศรมของตน.
เด็กโยนลูกข่างเล่นอยู่ ทำงูเห่าให้โกรธแล้ว
ที่นั่นเด็กนั้นเอามือขวานหาลูกข่างไปตามปล่อง
จอมปลวก ความไปถูกเอาหัวงูเห่าเข้า พลมือ
ไปถูกหัวของมัน งูก็โกรธอาศัยกำลังพิษ เคือง
จนเหลือจะอดกลั้นได้กัดเด็กในทันที พร้อม
กัดถูกงูกัดเด็กล้มลงที่พื้นดิน ด้วยกำลังพิษ
กล้า เหตุนั้น เราเป็นผู้ได้รับทุกข์ หรือเรามี
ความรักจึงเป็นทุกข์ เราได้ปล่อยมารดาบิดา

ของเด็กนั้นผู้มีทุกข์เศร้าโศกให้สร้างแล้ว ได้

ทำสักกิริยาอันประเสริฐสุด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อาคจฺญุ ปาหุหฺนฺตฺ** คือเข้าไปหาพร้อมด้วยสักการะต้อนรับแขก. บทว่า **วฏฺฏมฺนุจฺปิ** คือขว้างลูกข่างที่มีชื่อว่า **วิฏฺฏะ** เพราะหยุดหมุนขณะขว้างลงไป อธิบายว่า เล่นลูกข่าง. บทว่า **อาสิวสมโกปยิ** ความว่า เด็กขว้างลูกข่างไปบนพื้นดิน ลูกข่างเข้าไปในปล่องจอมปลวกกระทบหัวงูเห่าซึ่งอยู่ในจอมปลวกนั้นทำให้งูโกรธ. บทว่า **วฏฺฏกฺตฺ มคฺคิ อเนวสนฺโต** คือความไปยังทางที่ลูกข่างนั้นไป. บทว่า **อาสิวิสสุส หตฺถเณ, อุตฺตมฺงฺคิ ปรามสิ** คือเด็กเอามือของตนซึ่งล้วงเข้าไปยังปล่องจอมปลวกถูกหัวงูเห่าเข้า. บทว่า **วิสพลฺลฺลิตฺ** อาศัยกำลังพิษคืองูเกิดเพราะอาศัยกำลังพิษของตน. บทว่า **อํ ติ ทารกํ ขณ** คืองูได้กัดพร้าหมันกุมารนั้น ในขณะที่ลูบคลำนั่นเอง. บทว่า **สทฺทฺจฺ** คือพร้อมกับถูกงูกัดนั่นเอง. บทว่า **อติวิยเสน** คือพิษร้าย. บทว่า **เตน** ความว่าเราเป็นผู้ได้รับทุกข์ เพราะเด็กล้มลงบนพื้นดินด้วยกำลังพิษ. บทว่า **มม วา หสิ ตํ ทุกฺขํ** เรามีความรักจึงเป็นทุกข์ คือทุกข์ของเด็กและของมารดาบิดานำมาไว้ที่เรา. นำมาด้วยความกรุณาของเราอยู่ในสรีระของเรา.

๑. ม. อาสิวิเสน.

เสียเลย. บทว่า เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ ด้วยความสัจนี้ขอความ
สวัสดีจึงมี คือหากว่าความที่เราผู้อยู่อย่างไม่ยินดีตลอด ๕๐ ปีเศษไม่มีใครรู้
เป็นความสัจ. ด้วยความสัจนี้ขอความสวัสดีจึงมีแก่ขณฺฑกุมารเกิด.
ขณฺฑกุมาร จึงได้กินชีวิตเกิด.

ก็เมื่อพระมหาสัตว์ทำสังกิริยาอย่างนี้แล้ว พืชตกจากสระของ
ขณฺฑกุมารตกลงไปสู่แผ่นดิน. กุมารลืมนตาแลดูมารดาบิดาแล้วลุกขึ้นเรียก แม่
จ้ะ พ่อจ้ะ. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

พร้อมกับเมื่อเราทำสังกิริยา เด็กห้วน-

ไหวด้วยกำลังพืชไม่รู้สีกตัวได้ฟื้นกายหายโรค
ลุกขึ้นได้.

บทนี้มีเนื้อความดังต่อไปนี้ พร้อมกับการทำสังกิริยาของเราแต่นั้นเด็ก
ห้วนไหวด้วยกำลังพืชในกาลก่อน ไม่รู้สีกตัวเพราะสลบ ได้ฟื้นขึ้นเพราะ
ปราศจากพืชลุกขึ้นทันที. กุมารนั้นได้หายโรคเพราะไม่มีกำลังพืช.

บัดนั้นพระศาสดา เมื่อจะทรงแสดงถึง ความที่สังกิริยาของพระองค์
นั้น เป็นปรมัตถบารมี จึงกล่าวว่า สจฺเจน เม สโม นตฺถิ,เอสา เม
สจฺจปารมี มีค่าแปลดังได้แปลไว้แล้ว. แต่มาในอรรถกถาชาดกว่าด้วย
สังกิริยาของพระมหาสัตว์ พืชได้ตกจากเบื้องบนถันของกุมารแล้วไหลไป.
ด้วยสังกิริยาของบิดา พืชตกจากบนสะเอวของเด็ก. ด้วยสังกิริยาของ

มารดาพิชตจากร่างกายที่เหลือของเด็กแล้วไหลไป. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

บางครั้งเราเห็นแถมมาเรื้อนก็ไม่ยินดีจะให้.

อนึ่ง สมณพราหมณ์ผู้เป็นพหูสูตร ก็ไม่รู้ความที่เราไม่รัก เราไม่ปรารถนาจะให้ ด้วยความสัตย์นี้ ขอความสวัสดิจึงมีแก่เจ้า พิชจงระงับขออัญญาทัตตกุมารจงเป็นอยู่เถิด.

ดูก่อนพ่ออัญญาทัตตะ อสรพิชมีพิชร้ายออกจากปล่องได้เห็นเจ้า วันนี้ความพิเศษไร ๆ ไม่มีแก่เรา เพราะความไม่รักในอสรพิชนั้น และในบิดาของเจ้าด้วยความสัตย์นี้ ขอความสวัสดิจึงมีแก่เจ้า พิชจงระงับ อัญญาทัตตกุมารจงเป็นอยู่เถิด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า วาสกาเล คือในเวลามาเรื้อนเพื่อต้องการอยู่. บทว่า น จาปี เม อปฺปิยตฺ อเวทุ คือ สมณพราหมณ์ทั้งหลายแม้เป็นพหูสูตรก็รู้ความที่เราไม่รักนี้ว่า ที่บายนดาบสนี้ไม่ยินดีการให้. ไม่ยินดีเราดังนี้ ท่านแสดงว่า เพราะเราแลดูสมณพราหมณ์เหล่านั้นด้วยตาอันน่ารักเท่านั้น. บทว่า เอเตน สจฺเจน ความว่า หากเราแม้ให้ก็ไม่เชื่อผล

ให้เพราะความไม่ปรารถนาของตน. อนึ่งชนเหล่าอื่นไม่รู้ความที่เราไม่ปรารถนา. อธิบายว่า ด้วยความสัจนี้ ขอความสวัสดิจึงมีเกิด. บทว่า **ปหูตเตโฆ** คือมีพิษร้ายแรง. บทว่า **ปตฺรา** คือปล่อง. บทว่า **อุทิจฺจ** คือโศลขึ้น อธิบายว่า ขึ้นจากปล่องจอมปลวก. ท่านอธิบายไว้ว่า คู่ก่อนพ่อ ยัญญทัตตะ ความพิเศษใดๆ ย่อมไม่มีแก่เรา เพราะความไม่รักในอสรพิษนั้นและในบิดาของเจ้า. อนึ่งเว้นความไม่เป็นที่รักนั้น วันนี้เราไม่เคยรู้จักความพิเศษใดๆ. หากข้อนี้เป็นความจริง ด้วยคำสัจนี้ขอความสวัสดิจึงมีแก่เจ้าเกิด ด้วยประการฉะนี้.

พระโพธิสัตว์เมื่อเด็กหายจากโรคแล้ว จึงให้บิดาของเด็กนั้นตั้งอยู่ในความเชื่อกรรมและผลของกรรมว่า ชื่อว่าผู้ให้ทานควรเชื่อกรรมและผลแห่งกรรมแล้ว ฟังให้ดังนี้ ตนเองบรรเทาความไม่ยินดี แล้วยังฉานและอภิัญญาให้เกิดครั้งสิ้นอายุก็ไปเกิดในพรหมโลก.

มัททัพพะในครั้งนั้น ได้เป็นพระอานนท์เถระในครั้งนี้. ภริยาของมัททัพพะนั้นคือ นางวิสาขา. บุตรคือพระราหุลเถระ. อาณิหมัททัพพะ คือ พระสารีบุตรเถระ. กัณห์ที่ปายนะ คือพระโลกนาถ.

ในจริยานี้ ฟังเจาะจงกล่าวถึงสัจจบาร์มี และบาร์มีที่เหลือของพระมหาสัตว์นั้นซึ่งท่านยกขึ้นไว้ในบาลีโดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลัง. อนึ่งฟังประกาศคุณานุภาพมีการบริจาคมหาโลกสมบัตินหมดสิ้น. ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถากัณห์ที่ปายนจริยาที่ ๑๑

๑๒. สุตโสมจริยา

ว่าด้วยจริยาวัตรของพระเจ้าสุตโสม

[๓๒] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นพระเจ้า

แผ่นดินพระนามว่า สุตโสม ถูกพระเจ้า
โปริสาทจับไปได้ ระลึกถึงคำผิดเพี้ยนไว้กะ
พราหมณ์ พระยาโปริสาทเอาเชือกร้อยฝ่ามือ
กษัตริย์ ๑๐๑ ไว้แล้ว ทำกษัตริย์เหล่านั้นให้
ได้รับความลำบาก นำเราไปด้วยเพื่อต้องการ
ทำพลีกรรม พระยาโปริสาทได้ถามเราว่า ท่าน
ปรารถนาจะให้ปล่อยหรือ เราจักทำตามชอบ
ใจของท่าน ถ้าท่านจะกลับมาสู่สำนักเรา เรา
รับคำพระยาโปริสาทนั้นว่า จะกล่าวไย ถึง
การมาของเรา แล้วเข้าไปยังพระนครอันรื่นรมย์
มอบราชสมบัติแล้วในกาลนั้น เพราะเราระลึก
ถึงธรรมของสัตบุรุษ เป็นของเก่า อันพระ-
พุทธเจ้า เป็นต้นเสพแล้ว ให้ทรัพย์แก่
พราหมณ์แล้ว จึงเข้าไปหาพระยาโปริสาท ใน

การมาในสำนักพระยาโปริสาทนั้น เราไม่มี

ความสงสัยว่า จักฆ่าหรือไม่ เราตามรักษา

สัจจายอมสละชีวิตเข้าไปหาพระยาโปริสาทผู้

เสมอด้วยความสัตย์ของเราไม่มี นี่เป็นสัจ

บารมีของเรา ฉะนี้แล.

จบ สุตโตสมจริยาที่ ๑๒

อรรถกถาสุตโตสมจริยาที่ ๑๒

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถกถาสุตโตสมจริยาที่ ๑๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า สุตโตสม มหิปติ ถือเป็นกษัตริย์ พระนามว่า สุตโตสมะ.

ได้ยินว่า ในกาลนั้นพระมหาสัตว์ทรงอุบัติในพระครรภ์ของ
พระอัครมเหสีของพระเจ้าโกรัพะยะ ในกรุงอินทปัตถะแคว้นกุรุ. พระมารดา
พระบิดาทรงขนานพระนาม พระกุมารว่า สุตโตสมะ เพราะปลื้มใจด้วย
การฟัง และเพราะมีพระฉวีเปล่งปลั่งเสมอคจฺพระจันทร์. ครั้นพระกุมาร
สุตโตสมทรงเจริญวัยสำเร็จศิลปะทุกแขนง พระมารดาพระบิดาทรงอภิเษก
ไว้ในราชสมบัติ. บทว่า คหิโต โปริสาทน ความว่า ถูกพระราชากรุง
พาราณสี พระนามว่า โปริสาท เพราะเคี้ยวกินพวกมนุษย์ จับไปเพื่อ
ทำพิธีกรรมเทวดา.

พระเจ้าพาราณสีวันเนื้อแล้วก็ไม่เสวย คนทำอาหารเมื่อไม่ได้เนื้ออื่น ก็ทำเนื้อมนุษย์ให้เสวย ทรงคิดในรส รับสั่งให้ฆ่ามนุษย์ แล้วเสวยเนื้อมนุษย์ จึงมีพระนามว่า โปรสาท พวกชาวพระนคร ชาวนิคม ชาวชนบท มีอำมาตย์ราชบริพารเป็นหัวหน้า และกาฬหัตติเสนาบดิของพระองค์ พวกกันไปทูลว่า ข้าแต่ท้าวะ หากพระองค์ยังทรงต้องการราชสมบัติอยู่ ขอได้ทรงเว้นจากการเสวยเนื้อมนุษย์เสียเถิด ตรัสว่า แม้เราสละราชสมบัติ ก็จะไม่เว้นการกินเนื้อมนุษย์ จึงถูกชนเหล่านั้นขับไล่ออกจากแคว้น แคว้นเข้าป่าอาศัยอยู่ ณ โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง เพื่อรักษาแผลที่เท้าเพราะถูกคอต้า จึงทำการบวงสรวงเทวดาว่า ข้าพเจ้าจะเอาโลหิตที่ลำคอของกษัตริย์ ๑๐๑ ในชมพูทวีปทั้งสิ้น กระทำพิธีกรรม. เมื่อแผลหายเป็นปกติ เพราะอดอาหารมา ๗ วัน สำคัญว่า เพราะอาณาเขตของเทวดา เราจึงได้ความสวัสดิ์ คิดว่า เราจักนำพระราชามาเพื่อพิธีกรรมเทวดา จึงไปสมคบกับยักษ์ซึ่งเคยเป็นสหายกันในอดีตภพ ด้วยกำลังมนต์ที่ยักษ์นั้นให้ไว้ จึงมีกำลังเรี่ยวแรงว่องไวยิ่งนัก นำพระราชา ๑๐๐ มาได้ภายใน ๗ วันเท่านั้น แขนงไว้ที่ต้นไม้อันเป็นที่อยู่ของคุณ เตรียมทำพิธีกรรม.

ลำดับนั้น เทวดาที่สิงสถิตอยู่ ณ ต้นไม้นั้น ไซ้ปรารถนาพิธีกรรมนั้น คิดว่า เราจะหาอุบายห้ามพระยาโปริสาทนั้น จึงมาในรูปของนักบวช แสดงตนให้เห็น พระยาโปริสาทติดตามไป สิ้นทาง ๓ โยชน์ แล้วจึงแสดงรูปทิพย์ของตนให้ปรากฏ กล่าวว่ ท่านพูดเท็จ ท่านบนไว้ว่า จักนำ

พระราชานในสกลชมพูทวีปมาทำพิธีกรรม. บัดนี้ ท่านนำพระราชกรจะจอก ๆ มา. หากท่านไม่นำพระเจ้าสุตโสมผู้ยิ่งใหญ่ในชมพูทวีปมา. เราไม่ต้องการพิธีกรรมของท่าน.

พระยาปริสาท ดีใจว่า เราได้เห็นเทวดาของตนแล้ว จึงกล่าวว่า ข้าแต่เทพเจ้า อย่าวิตกเลย ข้าพเจ้าจักนำสุตโสมมาในวันนี้แหละ. จึงรีบไปยังสวนสัตว์ซึ่งมีเนื้อและเสื่อเหลือง เมื่อยังไม่จัดการอารักขา จึงยังลงสระโบกขรณียื่นเอาใบบัวคลุมศีรษะ. เมื่อพระยาปริสาทไปภายในพระราชอุทยานนั้นแล ตอนใกล้รุ่งพวกราชบุรุษจัดการอารักขา สิ้น ๓ โยชน์ โดยรอบ. พระมหาสัตว์เสด็จประทับบนคอกขสารที่ตกแต่งแล้ว เสด็จออกจากพระนครพร้อมด้วยเสนา ๔ เหล่าแต่เช้าตรู่. ในกาลนั้น นันทพราหมณ์ จากเมืองตักกศิลา ถือเอาศตวรรษ ๔ บท เดินทางไปประมาณ ๑๒๐ โยชน์ ถึงพระนครนั้น เห็นพระราชเสด็จออกทางประตูด้านตะวันออก จึงยกมือ ทูลว่า ขอพระมหाराชจงทรงพระเจริญ แล้วถวายพระพร.

พระราชาทรงใส่ช้างเข้าไปหาพราหมณ์นั้น ตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ ท่านมาแต่ไหน ? ปรารถนาอะไร ? ควรให้อะไรแก่ท่าน. พราหมณ์ได้ยืมว่า พระองค์เป็นผู้ปลื้มใจในการฟัง จึงทูลว่า ข้าพระองค์รับศตวรรษ ๔ บท มาเพื่อแสดงถวายแด่พระองค์. พระมหาสัตว์ทรงดีพระทัย ตรัสว่า เราไปอุทยานอาบน้ำ แล้วจะมาฟัง. ท่านอย่าเบื่อเลย แล้วมีรับสั่งว่า พวกท่าน จงไปจัดที่อยู่ ณ เรือนหลังโน้น และอาหารเครื่องนุ่งห่มให้แก่พราหมณ์

แล้วเสด็จไปพระราชอุทยาน จัดอารักขาอย่างใหญ่โต ทรงเปลื้องเครื่อง
อาภรณ์อันโอฬาร ทรงแต่งพระมัสดก ทรงฟอกพระวรกาย ทรงสรองสนาน
ณ สระโบกขรณี แล้วเสด็จขึ้น ทรงประทับยืนนุ่งผ้าสาฎกชุ่มด้วยน้ำ.

ลำดับนั้น พวกเครื่องค้ำของหอมดอกไม้และเครื่องประดับ เข้า
ไปถวายพระราชชา. พระยาปริสาท คิดว่า ในเวลาแต่งพระองค์ พระราชา
จักหนักเกินไป. เราจักจับพระราชชาในตอนที่ยังเบา จึงแผดเสียงแวง
พระขรรค์ ประกาศชื่อว่า เราไปริสาท แล้วโผล่ขึ้นจากน้ำ. ความรู้ช้ำ
เป็นต้น ได้ยินเสียงของพระยาปริสาทนั้น ก็ตกจากช้ำเป็นต้น. หมู่ทหาร
ที่ยืนอยู่ไกลก็หนีไปจากนั้น. ที่อยู่ใกล้ก็ทิ้งอาวุธของตนนอนหมอบ.

พระยาปริสาท อุ้มพระราชชาประโยคทับนั่งที่คอ กระโดดข้ามกำแพงสูง ๑๘ ศอก
ไปต่อหน้า เขยิบกระพองช้ำตมมันซึ่งแล่นไปข้างหน้า ให้ลี้มลงดู
ยอดเขาลี้ม เขยิบหลังม้าแก้วซึ่งวิ่งเร็วให้ลี้ม เขยิบงอนรถให้ลี้มลง ดู
หมุนลูกข้าง ดูขยี้ไบนันไทรสีเขียว ไปเส้นทาง ๓ โยชน์ด้วยความเร็ว
แพลี้มเดียวเท่านั้น ไม่เห็นใครติดตาม จึงค่อย ๆ ไป หยาดน้ำบนพระเกศา
ของพระเจ้าสุตโสมหล่นลงบนตน สำคัญว่า หยาดน้ำตา จึงกล่าวว่
นี่อะไรกัน แม้สุตโสมยังทรงกันแสงเสรั้าโศกถึงความตายเลย.

พระมหาสัตว์ ตรัสว่า เราไม่ได้เสรั้าโศกถึงความตายดอก. ร้องให้
ที่ไหนกัน. แต่ธรรมดาการถือความสัตย์ เพราะทำการผิดเพี้ยนเป็นข้อ
ปฏิบัติของบัณฑิตทั้งหลาย. เราเสรั้าโศกถึงว่ นั้นยังไม่สำเร็จต่างหาก.

เราทำอาคันตุกวัตรแก่พราหมณ์ผู้รับสตราหคาถา ๔ บท ที่พระทศพล พระ
นามว่า กัสสปะ ทรงแสดงไว้ แล้วคิดว่า เราอบน้ำแล้วจักมาฟัง. ท่าน
รองนกว่าเราจะมา แล้วไปพระราชอุทยาน และท่านไม่ให้ฟังคาถาเหล่านั้น
จับเรามา. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

**เราถูกพระยาปริสาทจับไปได้ ระลึกถึง
คำผิดเพี้ยนไว้กะพราหมณ์. พระยาปริสาท
เอาเชือกร้อยฝ่ามือกษัตริย์ ๑๐๑ ไว้แล้ว ทำ
กษัตริย์เหล่านั้นให้ได้รับความลำบาก. นำเรา
ไปด้วย เพื่อต้องการทำพิธีกรรม.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า พุราหุเมณ สงฺครํ สรี คือระลึกถึงคำปฏิญญา
ที่ตนทำไว้กะนั้นทพราหมณ์. บทว่า อาวุณฺติวฺวา กรตุตฺเต ร้อยฝ่ามือ
คือพระยาปริสาท เจาะฝ่ามือของกษัตริย์ ๑๐๑ ที่ไปในพระราชอุทยาน
เป็นต้นนั้น ๆ แล้วนำมาด้วยกำลังของตน แล้วร้อยเชือกเพื่อแขวนไว้ที่
ต้นไม้. บทว่า เอเตสํ ปมิลาเปตฺวา ความว่า พระยาปริสาทจับเป็นกษัตริย์
๑๐๑ เหล่านั้น เอาพระบาทขึ้น พระเศียรลง ประการพระเศียรด้วยสันเท้า
เอาเชือกร้อยที่ฝ่ามือด้วยการหมุน ให้ได้รับความลำบาก ให้ชুবซิด ให้
เดือดร้อนด้วยประการทั้งปวง ด้วยการแขวนไว้ที่ต้นไม้ และด้วยการตัด

อาหารทุกชนิด. บทว่า **ยลฺลตุเถ** ก็เพื่อต้องการทำพิธีกรรม ได้แก่ ให้เกิดผลสำเร็จ. บทว่า **อุปฺนยิ มม** คือนำเราไปด้วย.

พระยาโปริสาทนำพระมหาสัตว์ไปอย่างนั้น จึงถามว่า ท่านกลัวความตายหรือ. พระมหาสัตว์ตรัสว่า เราไม่กลัวตาย. แต่เราเศร้าโศกถึงว่า เราได้ผิดเพี้ยนพราหมณ์นั้นไว้ ยังไม่ได้ปลดเปลื้องเลย. หากท่านปล่อยเรา. เราฟังธรรมนั้น และทำสักการะสักมานะแก่พราหมณ์นั้น แล้วจักกลับมาอีก. พระยาโปริสาทกล่าวว่า เราไม่เชื่อว่าเราปล่อยท่านไป แล้วท่านจักมาสู่เงื้อมมือเราอีก. พระมหาสัตว์ตรัสว่า คุณก่อนสหาย โปริสาท ท่านกับเรา เป็นสหายศึกษาในสำนักอาจารย์เดียวกัน ไม่เชื่อหรือว่า เราไม่พูดปด แม้เพราะเหตุของชีวิต.

เมื่อพระมหาสัตว์ตรัสกาลานี้ว่า :-

เราลฺลคฺลาคาบและหอก โดยเพียงคำพูด

นี้ ของเราโดยแท้. คุณก่อนสหาย เราขอสาบาน

กับท่านว่า เมื่อเราพ้นไปจากท่าน หมดหนี้

แล้ว รักษาความสัตย์ จักกลับมาอีก.

โปริสาทคิดว่า สุตโสมนี้กล่าวว่า เราขอสาบาน ซึ่งกษัตริย์ไม่ควรทำ. แม้สุตโสมไปแล้วไม่กลับ ก็จักไม่พ้นจากมือเราไปได้ จึงปล่อยไปด้วยกล่าวว่า :-

**ความผิดเพี้ยนใด อันท่านผู้ตั้งอยู่ใน
ความเป็นอิสระในแคว้นของตน ได้ทำไว้กับ
พราหมณ์ คู่ก่อนพราหมณ์ ท่านปฏิบัติความ
ผิดเพี้ยนนั้นแล้ว เป็นผู้รักษาความสัตย์ จง
กลับมาอีก.**

พระมหาสัตว์มีกำลังดุจช้างสาร สมบูรณ์ด้วยริ้วแรง เสด็จถึง
พระนครนั้นเร็วพลันดูพระจันทร์พ้นจากปากกราหู ฉะนั้น. แม่เสนาของ
พระองค์ก็คิดว่า พระเจ้าสุตโสมเป็นบัณฑิตจกัทรมานพระยาโปริสาท แล้ว
รีบกลับมาดูข้างตม้น จึงพักอยู่นอกพระนคร เพราะเกรงครหาว่า ให้
พระราชาแก่โปริสาท แล้วพากันกลับ ครั้นเห็นพระมหาสัตว์เสด็จมาแต่
ไกล จึงลุกขึ้นต้อนรับถวายบังคม กระทำปฏิสันถารว่า ข้าแต่มหाराช
โปริสาททำพระองค์ให้ลำบากบ้างหรือ ตรัสว่า กรรมที่แม่พระมารดาพระ-
บิดาของเราทำได้ยาก โปริสาทก็ได้ทำแล้ว. พระจันทร์ว่องไวถึงปานนั้น
ยังเชื่อเรา แล้วปล่อยเรา จึงตกแต่งพระราชาให้ประทับบนคอคชสาร
แวดล้อมเข้าพระนคร. ชาวพระนครทั้งหมดเห็นพระมหาสัตว์ แล้วต่าง
พากันยินดี.

แม้พระมหาสัตว์ เพราะพระองค์สนพระทัยในธรรม จึงไม่เข้าเฝ้า
พระมารดาพระบิดา เสด็จไปยังพระตำหนัก ตรัสเรียกหาพราหมณ์ ทรง

กระทำสักการะสักमानะใหญ่โตแก่พราหมณ์นั้น เพราะพระองค์ทรงหนัก
ในธรรม พระองค์เองประทับนั่งบนอาสนะที่ต่ำ แล้วตรัสว่า ท่านอาจารย์
ข้าพเจ้าจะฟังสวดรหคาถา ที่ท่านนำมาเพื่อเรา. พราหมณ์ในเวลาทีพระ-
มหาสัตว์ทรงขอร้อง จึงเอาน้ำหอมพอกมือ แล้วนำคัมภีร์เป็นที่พอใจออก
จากถุง จับด้วยมือทั้งสอง ทูลว่า ข้าแต่มหาราช ขอได้โปรดฟังเถิด
พระเจ้าข้า เมื่อจะอ่านคัมภีร์ จึงได้กล่าวคาถาทั้งหลายว่า :-

ข้าแต่พระเจ้าสุตโสม การสมาคมกับ
สัตบุรุษ แม้คราวเดียวเท่านั้น การสมาคมนั้น
ย่อมรักษาผู้นั้น การสมาคมมากกับสัตบุรุษ
ย่อมรักษาไม่ได้ ควรสมาคมกับสัตบุรุษเท่า
นั้น ไม่ควรทำความคุ้นเคยกับสัตบุรุษ รู้
สัทธรรมของสัตบุรุษประเสริฐกว่า ไม่ลามก
เลย.

ราชรถวิจิตรงดงามยังคร่ำคร่ำได้ อนึ่ง
แม้ร่างกายก็เข้าถึงความคร่ำคร่ำ แต่ธรรมของ
สัตบุรุษ ไม่ถึงความคร่ำคร่ำ สัตบุรุษแล ย่อม
ประกาศด้วยสัตบุรุษ ข้าแต่ราชา ฟ้าและ

**แผ่นดินไถลกัน ฟังข้างโน้นของมหาสมุทร
เขาก็ว่าไถลกัน ธรรมของอัสตบรูษและธรรม
ของอัสตบรูษบัณฑิตทั้งหลาย กล่าวว่ ไถล
กว่านั้น.**

พระมหาสัตว์ทรงสดับดังนั้นแล้ว มีพระทัยยินดีว่า การมาของเรา มีผล ทรงดำริว่า คาถาเหล่านี้ ไม่ใช่สาวกกกล่าว ไม่ใช่ฤาษีกกล่าว ไม่ใช่ กวีกล่าว ไม่ใช่เทวดากกล่าว แต่พระสัพพัญญุนั้นแลกล่าวไว้. จะมีค่า อย่างไรหนอ? ทรงดำริต่อไปว่า แม้เราจะทำจักรวาลทั้งสิ้นนี้ จนถึง พรหมโลก ให้เต็มด้วยรัตนะ ๗ ประการ แล้วให้ยังเป็นการทำอันไม่ สมควร. แต่เราพอที่จะให้ราชสมบัติ ในแคว้นกुरुประมาณ ๓๐๐ โยชน์ ในอินทปัตถนครประมาณ ๗ โยชน์ แก่พราหมณ์นั้นได้. แต่พราหมณ์นั้น ไม่มีส่วนที่จะครองราชสมบัติได้. เป็นความจริง ความเป็นผู้มีอานุภาพน้อย ปรากฏแก่พราหมณ์นั้น โดยมองคุณลักษณะของอวัยวะ. เพราะฉะนั้น แม้ ให้ราชสมบัติไป ก็ไม่ดำรงอยู่ได้ในพราหมณ์นี้ จึงตรัสถามว่า ท่านอาจารย์ ท่านแสดงคาถาเหล่านี้แก่กษัตริย์ทั้งหลายเหล่านี้ แล้วได้อะไร. ทูลว่า ข้าแต่มหาราชาได้คาถาละร้อย ๆ. ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า สตารหคาถา. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรัสแก่พราหมณ์นั้นว่า ท่านอาจารย์ ท่านรับด้วย ตนเองยังไม่รู้ค่าของสินค้ำที่ทิ้งวไป.

ท่านพราหมณ์ คาถาเหล่านี้มีค่า ๑,๐๐๐

มิใช่มีค่า ๑๐๐. ท่านจงรับทรัพย์ ๔,๐๐๐

ไปเถิด.

พระมหาสัตว์ทรงให้ทรัพย์ ๔,๐๐๐ และยานน้อยเป็นสุข ๑ คัน
ส่งพราหมณ์นั้นไปด้วยสักการะและสัมมานะอันยิ่งใหญ่ ถวายบังคมพระ-
มารดาพระบิดา แล้วทูลว่า หม่อมฉันได้ให้ปัญญาไว้แก่โปริสาทว่า เรา
บูชาพระสัทธรรมรัตนที่พราหมณ์นำมาแล้ว และทำสักการะและสัมมานะ
แก่พราหมณ์นั้นแล้ว จะกลับมา จึงมาได้. สิ่งที่เราควรปฏิบัติแก่
พราหมณ์ในข้อนั้น ได้ทำเสร็จแล้ว บัดนี้ หม่อมฉันจักไปหาโปริสาท.
พระมารดาพระบิดาทรงขอร้องว่า พ่อสุตโตสม ลูกพูดอะไรอย่างนั้น. เรา
จะจับโจรด้วยทหาร ๔ เหล่า. อย่าไปหาโจรเลยลูก. หึงฟ่อน ๑๖,๐๐๐
แม้บริวารชนที่เหลื่อต่างก็พากันรำไห้อ่า ข้าแต่ทเวะ พระองค์ทำให้พวก
หม่อมฉันไร้ที่พึ่ง แล้วจะเสด็จไปไหน. ได้เกิดโกลาหลขึ้นอีกครั้งว่า ได้
ยินว่า พระราชาจะเสด็จไปหาโจรอีก.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า ธรรมดาการทำตามคำสัตย์ปัญญาเป็นหลัก
ปฏิบัติของสาธุสัตว์ทั้งหลาย. แม้โปริสาทนั้นก็ยังมีเธอเรา แล้วปล่อย
ออกมา. เพราะฉะนั้น เราจักไปละ ถวายบังคมพระมารดาพระบิดา แล้ว
ทรงสั่งสอนชนที่เหลื่อ นางสนมกำนัลในเป็นต้น มีน้ำตานองหน้า รำไห้

มีประการต่าง ๆ ตามส่งเสด็จออกจากพระนคร ทรงเอาไม้จืดขวางทาง เพื่อให้ชนพากันกลับ ตรัสว่า ชนทั้งหลายอย่าล่วงเลยเส้นจืดของเรา นี้แล้ว ได้เสด็จไป. มหาชนไม่อาจะเมิดพระคำรัสของพระมหาสัตว์ผู้ทรงเดชได้ จึงคร่ำครวญกันแสงให้ด้วยเสียงคัง แล้วพากันกลับ. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

อปฺจุจฺฉิ มํ โปริสาโท ๑๑๑ เอสา เม สจฺจปารมี

คำแปลปรากฏแล้วในบาลี แปลข้างต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **กิ ๑** **อฺจุจฺฉิ นิสฺหุขํ** คือ ท่านปรารถนา จะให้ปล่อยจากเงื้อมมือของเราไปนครของคนหรือ? ท่านกล่าวว่า การพูด คำสัจย์ อันเราสะสมมานานแล้วในเมืองคักกศิลาเป็นต้น เพราะฉะนั้น เราจักทำตามใจชอบของท่าน คือ ทำตามชอบใจของท่าน. บทว่า **ยทิ เม ๑** **๑** **ปุเนหิสิ** คือ หากท่านจักกลับมาหาเราอีกโดยแน่นอน. บทว่า **ปญฺเห อากมฺมํ มม** คือ เรารับการมาของเราแก่โปริสาทนั้น แล้วทำสัญญาว่า จักมาแต่เช้าตรู่ทีเดียว. บทว่า **รหุขํ นิยุยาเทยิ ตทา** ความว่า ในกาลนั้น เราประสงค์จะไปหาโปริสาท จึงมอบราชสมบัติ ประมาณ ๓๐๐ โยชน์ แก่พระมารดาพระบิดาว่า ขอพระองค์ทรงปกครองราชสมบัติของพระองค์เถิด เพราะเหตุไร เราจึงมอบราชสมบัติ? เพราะระลึกถึงธรรมสัตตบุรุษ. เพราะธรรมดาการทำตามคำสัจย์ปฎิญา เป็นประเพณี เป็นวงศ์ตระกูลของพระมหาโพธิสัตว์ผู้เป็นสัตตบุรุษ คือเป็นคนดี. ฉะนั้น เราจึงระลึกถึง

ธรรม คือสัจจขันธ์นั้น อันเป็นของเก่ามีมาก่อน อันพระชินะทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ทรงเสพแล้ว เมื่อจะตามรักษาความสัตย์ จึงให้ ทรัพย์แก่พราหมณ์นั้น สละชีวิตของตนเข้าไปหาโปริสาท. บทว่า **นตฺถิ เม ตํ สโย ตตฺถ** ความว่า ในกาลไปหาโปริสาทนั้น เราไม่มีความสงสัย ว่า โปริสาทนี้จักฆ่าเรา หรือไม่หนอ ? เราอยู่ว่า โปริสาทนั้นครุร้ายป่าเถื่อน เตรียมฆ่ากษัตริย์ ๑๐๐ กับเรา ทำพิธีกรรมแก่เทวดา จักฆ่าทำเดี๋ยว จึง ตามรักษาสัจจวาจาอย่างเดียว สละชีวิตของตนเข้าไปหาโปริสาทนั้น เพราะ เรื่องเป็นอย่างนี้แหละ ฉะนั้น ผู้เสมอด้วยสัจจะของเราจึงไม่มี. นี้เป็น สัจจขันธ์ ถึงความเป็นปรมัตตขันธ์ของเรา ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง เมื่อพระมหาสัตว์เข้าไปหา โปริสาท แล้วเห็นพระพักตร์ของ พระมหาสัตว์นั้น มีสง่าดุจกลีบบัวแย้ม จึงคิดว่า พระเจ้าสุตโสมนี้ ไม่ กลัวตาย จึงมา. นี้เป็นอาการของอะไรหนอ ? จึงสันนิษฐานว่า พระเจ้า. สุตโสมนี้ เป็นผู้มิเคยและไม่กลัวตายอย่างนี้ เห็นจะเป็นเพราะฟังธรรม นั้นกระมัง. แม้เราฟังธรรมนั้นแล้ว ก็จักเป็นผู้มิเคยและไม่กลัวตายเหมือน กัน จึงกล่าวกะพระมหาสัตว์ว่า ข้าพเจ้าขอฟังสตราหคาถาที่ท่านไปพระนคร ของตนเพื่อจะฟัง.

พระโพธิสัตว์ทรงสดับดังนั้น ทรงดำริว่า โปริสาทนี้ มีธรรมลามก เราจักข่มให้ละอายเสียหน่อยหนึ่ง แล้วจึงจักกล่าว จึงตรัสว่า :-

สัจจะย่อมไม่มี แก่ผู้ไม่มีธรรม ผู้
หยาบคาย ผู้มีฝ่ามือเต็มไปด้วยเลือดเป็นนิจ
ธรรมจะมีได้แต่ไหน. ท่านจะฟังไปทำไม.
เมื่อโปริสาทเกิดความตั้งใจจะฟังด้วยดี จึงตรัสว่า :-
ชนทั้งหลายฟังธรรมแล้ว ย่อมรู้ดีและ
ชั่ว หนึ่ง ใจของเรายินดีในธรรม ก็เพราะ
ฟังคาถาทั้งหลาย ดังนี้.

พระมหาสัตว์ทรงดำริว่า โปริสาทนี้ เกิดความสนใจใคร่จะฟังอย่างยิ่ง
เอาเถิดเราจักกล่าวคาถาแก่เขา จึงตรัสว่า สหาย ถ้าเช่นนั้นท่านจงฟังให้ดี
จงใส่ใจไว้ในใจ แล้วทรงสดุดีคาถาทั้งหลาย ท่านเองเดียวกับที่นั่นทพราหมณ์
กล่าวโดยเคารพ เกิดโกลาหลเป็นอันเดียวกันในสวรรค์ชั้นกามาวจร ๖ ชั้น
เมื่อทวยเทพช่องสาธุการ พระมหาสัตว์ จึงทรงแสดงธรรมแก่โปริสาท
ว่า :-

มหาราช การสมาคมกับสัตบุรุษคราว
เดียวเท่านั้น การสมาคมนั้นย่อมรักษาผู้นั้น
การสมาคมกับอสัตบุรุษมาก ย่อมไม่รักษา
ฯลฯ ธรรมของสัตบุรุษและธรรมของอสัต-
บุรุษ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า โกลกว่านั้น.

เมื่อไปริสทานั้น ฟังคาถาทั้งหลาย เพราะพระมหาสัตว์ตรัสดีแล้ว และเพราะบุญญาภพของตน สกทกายจึงเต็มไปด้วยปีติมีองค์ ๕. ไปริสทานิจิตอ่อนโยนในพระโพธิสัตว์กล่าวว่า สุตโสสม ผู้สหายเราไม่เห็นเงินเป็นต้น ที่เป็นของควรให้. เราจักให้พรอย่างหนึ่งๆ ในคาถาหนึ่งๆ มีสี่คาถา พรสี่ข้อ.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์รุกรานไปริสทาว่า ท่านไม่รู้ประโยชน์แม้ของตน จักให้พรแก่ผู้อื่นได้อย่างไร? ครั้นไปริสทาขอร้องอีกว่า ท่านจงรับพรเถิด. พระมหาสัตว์ จึงขอพรข้อแรกว่า เราพียงเห็นไปริสทาไม่มีโรคตลอดกาลนาน. ไปริสทาดีใจว่า พระเจ้าสุตโสสมนี้ เมื่อเราประสงค์จะฆ่ากินเนื้อในบัดนี้ ยังปรารถนาชีวิตของเราผู้ทำความมหาพิณาศอก ไม่รู้ว่าถูกลวงรับพร จึงได้ให้ไป. จริงอยู่พระมหาสัตว์ เพราะพระองค์เป็นผู้ฉลาดในอุบาย ทรงขอชีวิตของพระองค์ โดยอ้างใครขอให้ไปริสทามีชีวิตอยู่ตลอดกาลนาน. ต่อไป จึงตรัสขอพรข้อที่ ๒ ว่า ขอท่านจงให้ชีวิตแก่กษัตริย์ทั้งหลายมากกว่า ๑๐๐. ขอให้ปล่อยกษัตริย์เหล่านั้นกลับแวนแคว้นของตน เป็นพรข้อที่ ๓. ขอให้ไปริสทาเว้นจากการกินเนื้อมนุษย์ เป็นพรข้อที่ ๔. ไปริสทาให้พร ๓ ข้อ ประสงค์จะไม่ให้พรข้อที่ ๔ แม้กล่าวว่า ท่านจงขอพรข้ออื่นเถิด ก็ถูกพระมหาสัตว์ทรงแค้นใจ จึงได้ให้พรข้อที่ ๔ นั้นจนได้.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ทรงทำให้โปริสาทหมดพยศ จึงให้โปริสาท
ปล่อยพระราชาทิ้งหลาย แล้วให้โปริสาทนอนลงบนพื้นดินค่อย ๆ ดึงเชือก
ออก คุดดึงเส้นด้ายออกจากหูของพวกเด็ก ๆ ให้โปริสาทนำหนังมาแผ่นหนึ่ง
ถูกับหิน แล้วทรงทำสักกิริยาทาที่ฝ่าพระหัตถ์ของกษัตริย์เหล่านั้น. ความ
ผาสุกก็ได้มีในขณะนั่นเอง. พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ ณ ที่นั้น ๒-๓ วัน
ทรงให้โปริสาทเยียวากษัตริย์เหล่านั้นให้หายโรค แล้วให้ทำความสนิทสนม
ฉันมิตร มีความไม่ทำลายกันกับกษัตริย์เหล่านั้น แล้วทรงนำโปริสาทนั้น
ไปกรุงพาราณสี พร้อมด้วยกษัตริย์เหล่านั้น ให้ดำรงอยู่ในราชสมบัติ ทรง
ประทานโอวาทว่า ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด แล้วทรงส่ง
พระราชานี้ไปยังนครของตน ๆ ทรงแวดล้อมด้วยหมู่จตุรงคเสนา
ของพระองค์ ซึ่งมาจากอินทปัตถนคร เสด็จกลับพระนครของพระองค์
ชนชาวพระนคร ต่างยินดีเบิกบานห้อมล้อม เสด็จเข้าภายในพระนคร
ถวายบังคมพระมารดาพระบิดา แล้วเสด็จขึ้นสู่พื้นใหญ่.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทรงให้สร้างศาลาทาน ๖ แห่ง ทรงบริจาค
มหาทานทุกวัน ทรงบำเพ็ญศีลรักษาศูโบสถ เพิ่มพูนบารมีทั้งหลาย. แม้
พระราชานี้ ก็ทรงตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์ ทรงทำบุญมีทาน
เป็นต้น เมื่อสวรรคตก็เสด็จสู่สวรรคต.

พระยาโปริสาทในครั้งนั้น ได้เป็นพระองค์กุลิมาลเถระในครั้งนี้.
กาฬหัตถิอำมาตย์ คือ พระสารีบุตรเถระ. นันทพราหมณ์ คือ พระอานนท-

เถระ. รุกขเทวดา คือ พระมหากัสสปเถระ. พระราชาทั้งหลาย คือ
พุทธบริษัท. พระมารดาพระบิดา คือ ตระกูลมหาราช. พระเจ้าสุตโสม-
มหาราช คือ พระโลกนาถ.

ฟังเงาะจงกล่าว แม้บารมีที่เหลือของพระมหาสัตว์นั้น โดยนัยดัง
ได้กล่าวไว้ในหนหลังนั้นแล. อนึ่ง ฟังประกาศคุณานุภาพของพระมหา-
สัตว์ คุณในอรรถกถาอติงสัจจจริยา ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาสุตโสมจริยาที่ ๑๒

จบ สัจจบารมี

๑๓. สุวรรณสามจรียา

ว่าด้วยจรียาวัตรของสุวรรณสามดาบส

[๓๓] ในกาลเมื่อเราเป็นดาบส อันทำวสัฏกะ
เชื้อเชิญมาอยู่ในป่า เรากับราชสีห์และเสือ-
โคร่งในป่าใหญ่ ต่างน้อมเมตตาเข้าหากัน
เราเข้าไปใกล้ราชสีห์และเสือโคร่งในป่าใหญ่ได้
ด้วยเมตตา เราแวดล้อมด้วยราชสีห์ เสือโคร่ง
เสือเหลือง หมี กระบือ กวางดาวและหมู
อยู่ในป่าใหญ่ สัตว์อะไร ๆ มิได้สะดุ้งกลัว
เรา แม้เราก็มิได้กลัวสัตว์อะไร ๆ เพราะเรา
อันกำลังเมตตาค้ำจุน จึงยินดีอยู่ในป่าในกาล
นั้น ฉะนี้แล.

จบ สุวรรณสามจรียาที่ ๑๓

อรรถกถาสวรรณสามจริยาที่ ๑๓

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถกถาสวรรณสามจริยาที่ ๑๓ ดังต่อไปนี้.
บทว่า สามี ยथा วเน อาสี คือในครั้งเมื่อเราเป็นคอบสกุमार ชื่อสามะ
อยู่ในป่าใหญ่ใกล้ฝั่งแม่น้ำ ชื่อว่า มิคสัมมตา ณ หิมวันตประเทศ. บทว่า
สกุเมน อภินิมมิโต ความว่า อันท้าวสักกะเชื้อเชิญให้มาเกิด เพราะ
สมบัติสืบทอดมาเกิดแก่ท้าวสักกะจอมเทพ.

ในสวรรณสามจริยานั้น มีเรื่องราวเป็นลำดับดังต่อไปนี้. ในครั้งอดีต
ได้มีบ้านพรานบ้านหนึ่งใกล้ฝั่งแม่น้ำไม่ไกลจากกรุงพาราณสี. ณ บ้านเป็น
มีบุตรของพรานหัวหน้า ชื่อว่า ทูกละ. แม้อีกฝั่งแม่น้ำนั้นก็ยังมีบ้าน
พรานอีกบ้านหนึ่ง. ณ บ้านนั้นมีลูกสาวของพรานหัวหน้า ชื่อว่า ปาริกา.
ทั้งสองนั้นเป็นสัตว์บริสุทธ์มาจากพรหมโลก. เมื่อทั้งสองเจริญวัยทั้ง ๆ ที่ไม่
ปรารถนา แต่มารดาบิดาก็จัดการสมรสให้จนได้. ทั้งสองก็ได้ก้าวลงสู่
สมุทรรคือกิเลส คือไม่ร่วมประเวณี อยู่ร่วมกันคจพวกพรหมฉะนั้น. ทั้ง
ไม่ทำกรรมของพรานด้วย.

ครั้งนั้น มารดาบิดากล่าวกะทูกละว่า ลูกรักลูกไม่ทำกรรมของพราน
ลูกไม่ปรารถนาอยู่ครองเรือน ลูกจะทำอะไร? ทูกละกล่าวว่า เมื่อพ่อแม่
อนุญาต ลูกจะขอบวช. มารดาบิดากล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นลูกจงบวชเถิด. ชน

ทั้งสองจึงเข้าป่าหิมวันตประเทศ ไปถึงที่ที่แม่น้ำมิกสัมมตาไหลลงจากหิมวันตประเทศถึงแม่น้ำคงคา เลยแม่น้ำคงคามุ่งหน้าไปแม่น้ำมิกสัมมตา จึงพากันขึ้น. ในกาลนั้น ภพของท้าวสักกะแสดงอาการร้อน ท้าวสักกะทรงทราบเหตุนี้ จึงมีเทวบัญชาให้วิษณุกรรมไปสร้างอาศรม ณ ที่นั้น. ทั้งสองไปถึงอาศรมนั้น แล้วบวชอาศัยอยู่เจริญเมตตาเป็นกามาวจร ณ อาศรมที่ท้าวสักกะทรงประทาน แม้ท้าวสักกะก็เสด็จมาบำรุงสองสามีภริยานั้น.

วันหนึ่ง ท้าวสักกะทรงทราบว่า จักขุของสามีภริยาจักเสื่อม จึงเสด็จเข้าไปหาแล้วตรัสว่า ท่านผู้เจริญ จักขุของท่านทั้งสองจะได้รับอันตราย ควรได้บุตรไว้ดูแล ข้าพเจ้าทราบว่าท่านทั้งสองมีใจบริสุทธิ์ เพราะฉะนั้น ในขณะที่นางปาริพาชามีระดู พระคุณท่านเอามือลูบคลำท้องน้อย ด้วยอาการอย่างนี้บุตรของท่านจักเกิด บุตรนั้นจักบำรุงท่านทั้งสอง ดังนี้แล้วเสด็จกลับ. ทกุลบัณฑิตบอกเหตุนี้แก่นางปาริกา ในขณะที่นางปาริกามีระดู จึงลูบคลำท้องน้อย. ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์จุติจากเทวโลกถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางปาริกา. ครั้นล่วงไป ๑๐ เดือน นางปาริกาก็คลอดบุตรมีผิวพรรณดุจทองคำ จึงตั้งชื่อว่า สุวรรณสาม. มารดาบิดาเลี้ยงดูสุวรรณสามนั้นเจริญมีอายุได้ ๑๖ ปี ให้สุวรรณสามนั่งในอาศรมตนเองไปหารากไม้และผลาผลในป่า.

อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อฝนตกไม่ไกลจากอาศรมบท น้ำปนกลืนเหยื่อจากร่างกายของมารดาบิดา ซึ่งถือผลไม้ในป่าแล้วกลับเข้าไปยังโคนต้นไม้

ยืนอยู่บนยอดจอมปลวก หล่นลงยังคั้งจุมุกของอสรพิษซึ่งอยู่ในปล่องจอมปลวกนั้น อสรพิษโกรธจัดจึงฟันพิษออกมา ทั้งสองตาบอดร็องคร้ำครวญ. ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ คิดว่า มารดาบิดาของเราซ้ำเหลือเกิน มารดาบิดาจะเป็นอย่างไรหนอ ? จึงเดินสวนทางแล้วทำเสียง. มารดาบิดาจำเสียงของสุวรรณสามได้ จึงทำเสียงตอบรับ ด้วยความรักในบุตรจึงห้ามว่า พ่อสุวรรณสามตรงนี้มีอันตราย อย่ามาเลยลูก แล้วตนเองก็มาพบตามกระแสเสียง. สุวรรณสาม ถามว่า เพราะเหตุไร จักขูทั้งสองข้างจึงบอด ? พอมารดาบิดาพูดว่าไม่รู้ซึ้งลูก เมื่อฝนตกพ่อและแม่ก็ยืนอยู่บนยอดจอมปลวกใกล้ต้นไม้ ต่อจากนั้นก็มองไม่เห็นเลย เท่านั้นสุวรรณสามก็รู้ทันทีว่า ที่จอมปลวกนั้นมีอสรพิษ มันคงโกรธจึงฟันพิษใส่.

ลำดับนั้น สุวรรณสาม กล่าวว่า พ่อแม่อย่าคิดอะไรเลย ลูกจักบำรุงพ่อและแม่เอง แล้วนำมารดาบิดาไปอาศรม ผูกเชือกไว้ในที่ที่มารดาบิดาเดินไปมา มีที่พักกลางวัน และที่พักกลางคืนเป็นต้น. ตั้งแต่นั้นมา สุวรรณสามจึงให้มารดาบิดาอยู่ในอาศรม นารากไม้และผลาผลในป่ามาเลี้ยง कुमारดาบิดา ตอนเช้าตรู่ก็กวาดที่อยู่ น้ำของดื่มมาให้ ตั้งของบริโภคน้ำให้ไม้สีฟันและน้ำล้างหน้า แล้วให้ผลาผลที่มีรสอร่อย. เมื่อมารดาบิดาขี้วันปากตนเองก็บริโภคน้ำ ให้อุ้มมารดาบิดาแล้วก็นั่งอยู่ใกล้ ๆ มารดาบิดานั้นเอง ด้วยคิดว่า มารดาบิดาสั่งอะไรบ้าง และโดยพิเศษได้แม่เมตตาไว้มาก ด้วย

เหตุที่สัตว์ทั้งหลาย จึงไม่รบกันสุวรรณสาม. พระโพธิสัตว์ไม่รบกัน สัตว์ทั้งหลาย เหมือนอย่างสัตว์ทั้งหลายไม่รบกันพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ทั้งไปทั้งมาสู่ป่า เพื่อผลาผลทุก ๆ วันอย่างนี้ จึงได้แวดล้อมไปด้วยฝูงเนื้อ. แม้สัตว์ที่เป็นศัตรูมีราชสีห์และเสือโคร่งเป็นต้น ก็คุ้นเคยเป็น อย่างดียิ่งกัพระโพธิสัตว์. ก็ด้วยอานุภาพแห่งเมตตา สัตว์เดียรัจฉาน ทั้งหลายได้ความเป็นผู้มีจิตอ่อนโยนต่อกันและกัน ในที่อยู่ของพระโพธิสัตว์ นั้น ด้วยประการฉะนี้ พระโพธิสัตว์นั้นด้วยอานุภาพแห่งเมตตาในที่ทั้งปวง จึงเป็นผู้ไม่กลัว ไม่หวาดสะอุ้ง ไม่มีเวร อยู่ดูจพรหม. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

เรากับราชสีห์และเสือโคร่งในป่าใหญ่ต่าง

น้อมเมตตาเข้าหากัน. เราแวดล้อมด้วยราชสีห์

เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี กระบือ กวาง

และหมู อยู่ในป่า.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เมตตายนุปรนามยิ ม อักษรเป็นบทสนธิ อธิบายว่า แม้เมตตาทวนาไปในราชสีห์และเสือโคร่ง ซึ่งเป็นสัตว์ดุร้าย จะกล่าวไปถึงสัตว์ที่เหลือ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เมตตายนุ เพราะเป็น เหตุเป็นไปแห่งเมตตา ได้แก่ เมตตาทวนา. เราน้อมเมตตาเข้าหากัน คือน้อมโดยไม่เจาะจงในสัตว์ทั้งหลาย ปาฐะว่า สัพพัญญุเมหิ ดังนี้บ้าง. ไม่

ใช่เราเท่านั้น. โดยที่แท้ในกาลนั้น เราอยู่ในป่าไคกับราชสีห์และเสือโคร่ง
เราน้อมเมตตาในสัตว์ทั้งหลาย พร้อมกับราชสีห์และเสือโคร่งในป่านั้น
เพราะแม้ราชสีห์และเสือโคร่ง ในครั้งนั้นก็ได้รับตอบความเป็นผู้มีจิตเมตตา
ในสัตว์ทั้งหลาย ด้วยอนุภาพอันยิ่งใหญ่ ไม่ต้องพูดถึงสัตว์นอกนั้นละ
ท่านแสดงไว้ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **ปศุทมิควราเหทิ** คือกวางและหมูป่า. บทว่า **ปริวารเหตุวา**
คือเราอยู่ในป่าทำให้สัตว์เหล่านั้นแวดล้อมตน.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อทรงแสดงอนิสงส์และการบรรลุผล
ที่สุดที่ได้แล้ว ด้วยเมตตาภาวนาของพระองค์ในกาลนั้น จึงตรัสคาถาสุด-
ท้ายว่า :-

สัตว์อะไร ๆ มิได้สะดุ้งกลัวเรา แม่เรา

ก็มิได้กลัวสัตว์อะไร. เพราะเราอันกำลังเมตตา

ค้ำจุน จึงยินดีอยู่ในป่าในกาลนั้น.

บทนั้นมีความดังต่อไปนี้ สัตว์ไร ๆ แม้เป็นสัตว์ขี้ขลาดมีกระต่ายและ
แมวเป็นต้น ก็ไม่สะดุ้ง ไม่ตกใจกลัวเรา แม้เราก็มิได้กลัวแต่สัตว์อะไร ๆ
คือแต่สัตว์เดียรัจฉาน มีราชสีห์และเสือโคร่งเป็นต้น แต่มนุษย์มีขี้ขันธ์
เป็นต้น แต่มนุษย์หาบขามีมือเต็มไปด้วยเลือด เพราะเหตุไร? เพราะเรา
อันกำลังเมตตาค้ำจุน คืออนุอนุภาพเมตตาบารมีที่เราบำเพ็ญมาตลอด

กาลนานคำจุน จึงยินดีอยู่ในป่าใหญ่ นั้น ในกาลนั้น. บทที่เหลือเข้าใจง่าย
ดีแล้ว.

อนึ่ง พระมหาสัตว์แผ่เมตตาไปในสรรพสัตว์อย่างนี้ เลี้ยง कुमारคา-
บิดาเป็นอย่างดี วันหนึ่งจะนำผลาผลมีรสอร่อยมาจากป่า จึงให้มารดาบิดา
ซึ่งพักอยู่ที่อาศรม คิดว่า เราจักหาน้ำมา แวดล้อมด้วยฝูงเนื้อ ให้เนื้อสอง
ตัวมารวมกัน แล้ววางหมอน้ำไว้บนหลังเนื้อทั้งสองเอามือคอยจับไว้ แล้ว
ไปทำน้ำ.

ในสมัยนั้น พระราชาพระนามว่า กบิลยักษ์ครองราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี. พระองค์อยากเสวยเนื้อกวาง จึงมอบราชสมบัติไว้แก่มารดา
สอดอาวูทั้ง ๕ เสด็จเข้าป่าหิมพานต์ ล่ากวาง แล้วเสวยเนื้อ เสด็จเที่ยวไป
ถึงแม่น้ำมิลกสัมมตา ถึงท่าที่สุวรรณสามไปเอาน้ำ โดยลำดับ ทรงเห็นรอย
เท้ากวางจึงเสด็จตามไป ทรงเห็นสุวรรณสามเดินไป ทรงดำริว่า ตลอดกาล
เพียงเท่านี้เราเห็นไม่เคยเห็นมนุษย์เที่ยวไปอย่างนี้เลย มนุษย์ผู้นี้จะเป็น
เทวดาหรือนาคหนอ หากเราเข้าไปถาม ก็จะหนีไปทันที. ดังนั้นถ้ากระไร
เรายังมนุษย์นั้นทำให้หมดกำลังแล้วฟังถาม ในขณะที่พระมหาสัตว์อาบน้ำ
นุ่งผ้าเปลือกไม้ กระทำหนังสือเหลืองเจียงป่า ตักน้ำเต็มหมอน้ำแล้วยก
ขึ้นตั้งไว้ที่จะงอยป่าข้างซ้าย พระราชาทรงดำริว่า บัดนี้ได้เวลาแล้ว จึงยัง
พระมหาสัตว์ที่ข้างขวาด้วยลูกศรอาบยาพิษ ลูกศรทะลุออกข้างซ้าย ฝูงกวาง
รู้ว่าพระโพธิสัตว์ถูกยิง ต่างก็กลัวพากันหนีไป.

ส่วนสามบัณฑิต แม้ถูกยิงแล้วก็มิได้ตระหนกตกใจ คงแบกหม้อน้ำ
อยู่อย่างนั้น ตั้งสติค่อยๆ ยกลง เคลี้ยทรายวางไว้ กำหนดทิศทางนอนหัน
ศีรษะไปทางทิศที่อยู่ของมารดาบิดา. บ้วนโลหิตออกจากปาก กล่าวว่า เรา
ไม่มีเวรกะใคร ๆ ชื่อว่า เวิร์นที่ไหน ๆ ก็ไม่มีแก่เรา แล้วกล่าวคาถานี้
ว่า :-

ใครหนอยิงเราผู้ผลอกำลังแบกน้ำ ด้วย
ถูกศร ใครเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์
ยิงเราแล้วแอบอยู่.

พระราชารัณสดับคั้งนั้น ทรงดำริว่า มนุษย์นี้แม้ถูกเรายิงจนล้มลง
บนแผ่นดิน ไม่ดำ ไม่บริภาษเรา ยังเรียกหาเราด้วยวาจาอ่อนหวานคล้าย
จะบีบเนื้อหัวใจเรา เราจะไปหาเขา จึงเสด็จเข้าไปประกาศพระองค์ และ
รับว่าพระองค์ยิง แล้วตรัสถามพระมหาสัตว์ว่า ท่านเป็นใคร ? หรือว่าเป็น
บุตรใคร ? สามบัณฑิตกล่าวว่า ข้าพเจ้าชื่อสามะเป็นบุตรของฤาษีเนสาท
ชื่อว่า ทุกุลบัณฑิต ก็ท่านยิงข้าพเจ้าทำไม ? พระราชาตรัสเท็จเป็นครั้งแรก
ว่า สำคัญว่ากวาง ทรงพลอยเส้ราโศกไปด้วยว่า เรายิงสามะนี้ผู้ไม่มีความ
ผิดโดยใช่เหตุ แล้วทรงบอกตามความจริง ตรัสถามถึงที่อยู่ของมารดาบิดา
ของสามบัณฑิต แล้วเสด็จไป ณ ที่นั้น แล้วทรงแจ้งพระองค์ แก่ดาบส-
ดาบสินี. มารดาบิดาของสามบัณฑิตได้ทำปฏิสันถาร ทรงบอกว่า เรายิงสามะ

เสียแล้ว. ทรงปลอบดาบสดาบสินีผู้ร่ำไห้เศร้าโศกว่า ข้าพเจ้าจะรับเลี้ยงดูท่านทั้งสองเช่นเดียวกับที่สุวรรณสามเลี้ยงดูท่านทุกอย่าง แล้วทรงนำไปหาสามบัณฑิต. มารดาบิดาไปในที่นั้นแล้วพร่ำเพ้อรำพันมีประการต่าง ๆ แล้วคล่าไปที่อกของสามบัณฑิต กล่าวว่ บนร่างกายบุตรของเรายังมีไอยู่นอยู่. คงจะสลบไปเพราะกำลังของพิษ คิดว่ เราจักทำสังกิริยา เพื่อให้พิษออกไป จึงตั้งสัตยาธิษฐานว่ :-

บุญอันใดที่พ่อสุวรรณสามทำแล้ว แก่
มารดาและบิดา ด้วยอนุภาพแห่งบุญนั้นทั้ง-
หมด ขอพิษจงหายไปเถิด.

ทกุลบัณฑิต ผู้เป็นบิดาก็ตั้งสัตยาธิษฐานอย่างเดียวกับที่นางปาริกา
ดาบสินีอธิษฐาน เมื่อเทพธิดาทำสังกิริยว่ :-

เราอยู่ที่เขาคันธมาทน์มาเป็นเวลานาน เรา
ไม่รักใคร่ยิ่งกว่าสามะนีเลย. ด้วยความสัตย์
ขอให้พิษจงหายไป.

พระมหาสัตว์ก็ลุกขึ้นทันที ความเจ็บปวดก็หมดไป ดูหยาดน้ำบน
ใบบัวฉะนั้น อวัยวะตรงที่ถูกยิงก็หายเป็นปกติ จักขุทั้งสองข้างของมารดา
บิดาก็ปรากฏเป็นปกติ ทันใดนั้นก็เกิดอัศจรรย์ ๔ อย่างขึ้นในขณะเดียวกัน

คือ พระมหาสัตว์หายจากโรค ๑ มารดาบิดาได้จักขุ ๑ อรุณขึ้น ๑ คน
ทั้ง ๔ ปรากฏอยู่ ณ อาศรม ๑.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์กระทำปฏิสันถารกับพระราชา แล้วแสดง
ธรรมถวาย โดยนัยมีอาทิว่า ข้าแต่มหาราชขอพระองค์ทรงประพาศิธรรม
เถิด แล้วถวายโอวาทให้ยิ่งขึ้นไป ได้ให้ศีล ๕. พระราชารับโอวาทของ
พระมหาสัตว์ด้วยพระเศียร ทรงไหวแล้วเสด็จกลับกรุงพาราณสี ทรงทำบุญ
มีทานเป็นต้น แล้วได้ไปสู่สวรรค์. แม้พระโพธิสัตว์กับมารดาบิดาก็ยัง
อภิญญาและสมาบัติให้เกิด เมื่อสิ้นอายุก็ไปเกิดบนพรหมโลก

พระราชาในครั้งนั้น ได้เป็นพระอานนท์เถระในครั้งนี้. เทพธิดา
คือนางอุบลวรรณนา. ท้าวสักกะ คือพระอนรุทธะ. บิดาคือพระมหากัสสป-
เถระ. มารดา คือนางภัททกาปิลานี. สามบัณฑิต คือพระโลกนาถ.

พึงจะจงกล่าวว่ามีที่เหลือของพระโพธิสัตว์นั้น โดยนัยดังได้กล่าว
แล้วในหนหลังนั้นแล.

อนึ่ง พึงประกาศคุณานุภาพมีอาทิอย่างนี้คือ การที่พระโพธิสัตว์แม้
ถูกยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษ โดยเข้าไปข้างขวาแล้วทะลุออกข้างซ้ายไม่แสดง
อาการเจ็บปวดแต่อย่างไร แล้วยังค่อยๆ วางหมอน้ำลงบนแผ่นดิน. ความ
ไม่มีวิการทางจิตในบุคคลผู้ฆ่า แม้ไม่รู้จักก็เหมือนรู้จัก. การเปล่งเสียงด้วย
คำน่ารัก. ความเศร้าโศกเพียงว่า เราเสื่อมจากบุญ คือการบำรุงมารดาบิดา.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๕ ภาค ๓ - หน้าที่ 534
เมื่อโรคหายยังตั้งความกรุณา และเมตตา แล้วแสดงธรรมถวายพระราชา.
การให้โอวาท

จบ อรรถกถาสวรรณสามจริยาที่ ๑๓

๑๔. เอกราชจิริยา

ว่าด้วยจิริยาวัตรของพระเจ้าเอกราช

[๓๔] อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นพระราช
ปรากฏพระนามว่าเอกราช ในกาลนั้น เรา
อธิษฐานศีลอันบริสุทธิยิ่ง ปกครองแผ่นดิน
ใหญ่ สมทานกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ
ประพฤติโดยไม่มีเศษ สงเคราะห์มหาชน
ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ เมื่อเราเป็นผู้ไม่
ประมาทในประโยชน์โลกนี้และโลกหน้าด้วย
อาหารอย่างนี้ พระเจ้าโกศลพระนามว่า
ทัฬหเสนะ ยกกองทัพมาซึ่งเอาพระนครเรา
ได้ ทรงทำข้าราชการ ชาวนิคม พร้อมด้วย
ทหาร ชาวชนบท ให้อยู่ในเงื้อมพระหัตถ์
ทั้งหมดแล้ว ตรัสสั่งให้ฝังเราเสียในหลุม เรา
เห็นพระเจ้าทัฬหเสนะกับหมู่อำมาตย์ ซึ่งเอา

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๕ ภาค ๓ - หน้าที่ 536

ราชสมบัติอันมั่งคั่งภายในพระนครของเรา
เหมือนบุตรสุดที่รัก ฉะนั้น ผู้เสมอด้วย
เมตตาของเราไม่มี นี่เป็นเมตตาบารมีของเรา
ฉะนั้นแล.

จบ เอกราชจริยาที่ ๑๔

อรรถกถาเอกราชจริยาที่ ๑๔

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถกถาเอกราชจริยาที่ ๑๔ ดังต่อไปนี้. บทว่า
เอกราชาติ วิสสุโต คือปรากฏในพื้นที่ชมพูทวีปโดยพระนามที่กำหนดไว้
นี้ว่า เอกราช.

ในครั้งนั้น พระมหาสัตว์ทรงอุบัติเป็นโอรสพระเจ้ากรุงพาราณสี.
ครั้นทรงเจริญวัยถึงความสำเร็จศิลปะทุกแขนง ครั้นพระบิดาสวรรคต จึง
ครองราชสมบัติมีพระนามประกาศว่า เอกราช เพราะทรงบำเพ็ญบารมี
ด้วยการประกอบคุณวิเศษอันไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่นมีศีลอาจารย์ ศรัทธาและสุตะ
อันเป็นกุศลเป็นต้น และด้วยความเป็นหัวหน้าเพราะไม่มีใครเป็นที่สองใน
พื้นที่ชมพูทวีป. บทว่า ปรหม์ สิลล อธิญฺจาย คืออริยฐานศีล อันได้แก่
กุศลกรรมบถ ๑๐ อันบริสุทธ์สูงสุด กล่าวคือสำรวมทางกาย ทางวาจา
บริสุทธ์ด้วยดี และประพฤติกุศลทางใจบริสุทธ์ด้วยดี ด้วยการสมาทานและ

ด้วยการไม่ก้าวล่วง. บทว่า ปสาสามิ มหามหิ ความว่า ปกครองแผ่นดินใหญ่ คือครองราชสมบัติในแคว้นกาสิประมาณ ๓๐๐ โยชน์.

บทว่า ทสฺสุตถกมฺมปเต คือสมათานกุตถกรรมบถ ๑๐ ประการ มีการเว้นจากการฆ่าสัตว์ จนถึงเห็นชอบ หรือประพฤติกุตถกรรมเหล่านั้น ไม่มีส่วนเหลือ. บทว่า จตุหิ สฺกฺขหฺวคฺคฺคฺหิ ความว่า ในกาลเมื่อเราปรากฏชื่อว่า เอกราช สงเคราะห์มหาชนด้วยธรรมเป็นเหตุสงเคราะห์ คือสังคหวัตถุ ๔ เหล่านี้ได้แก่ ทาน ปิยวาจา อรรถจริยา สมานัตตตา.

บทว่า เอวํ คือเมื่อเราเป็นผู้ไม่ประมาทด้วยอาการนี้ตามที่กล่าวแล้ว คือการยังศีลคือกุตถกรรมบถ ๑๐ ให้บริบูรณ์ การสงเคราะห์มหาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔. บทว่า อิธ โลกํ ปฺรตฺตํ จ ความว่า เมื่อเราเป็นผู้ไม่ประมาท คือมีสติในประโยชน์ปัจจุบันและโลกหน้า. บทว่า ทพฺพเสโน ได้แก่พระเจ้าโกศลพระนามว่าทัพพเสนะ. บทว่า อุปลนฺตุวา ความว่า พระเจ้าโกศลเข้าไปจึงราชสมบัติของเราด้วยการยกกองทัพ ๔ เหล่ามาครอบครอง. บทว่า อจฺฉินฺนฺทฺโต ปุริ มม คือยึดกรุงพาราณสีของเราด้วยกำลัง.

ในบทนั้นมีเรื่องราวตามลำดับดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า ครั้งนั้นพระมหาสัตว์ทรงให้สร้างโรฆาน ๖ แห่งคือที่พระทวาร ๔ ด้านของพระนคร ท่ามกลางพระนคร ๑ ที่ประตูพระ

นิเวศน์ ๑ ทรงให้ทานแก่คนยากจนและคนเดินทางเป็นต้น. ทรงรักษาศีล
ทรงรักษาอุโบสถ ทรงถึงพร้อมด้วยขันติ เมตตาและความเอ็นดู ทรงยินดี
สรรพสัตว์จุจมารดาบิดายินดีบุตรที่นั่งบนตัก ทรงครองราชสมบัติโดยธรรม.
อำมาตย์ของพระองค์คนหนึ่ง กิดขบถภายในพระนครปรากฏขึ้นในภายหลัง.
พวกอำมาตย์พากันกราบทูลแต่พระราชา. พระราชาทรงคอยสังเกตทรงรู้ชัด
ด้วยพระองค์ จึงตรัสให้เรียกอำมาตย์นั้นมารับสั่งว่า อ้ายคนอันธพาล
เจ้าทำกรรมไม่สมควร เจ้าไม่ควรอยู่ในแคว้นของเรา จงถือเอาทรัพย์
และพาลูกเมียไปอยู่ที่อื่น แล้วทรงขับไล่ออกจากแคว้นแคว้น.

อำมาตย์นั้นไปโกศลชนบท เข้ารับราชการกะพระเจ้าโกศลพระนาม
ว่าทัพพะเสนะ ได้ทำความคุ้นเคยกับพระราชนั้นโดยลำดับ วันหนึ่งทูล
พระราชาว่า ข้าแต่พระองค์กรุงพาราณสีเช่นกับรังผึ้งไม่มีตัวผึ้ง พระราชา
ก็อ่อนแอ พระองค์สามารถยึดราชสมบัตินั้นได้โดยง่ายทีเดียว พระราชา
ทัพพะเสนะไม่ทรงเชื่อคำของอำมาตย์นั้น เพราะพระเจ้ากรุงพาราณสีทรง
อานุภาพมาก จึงทรงส่งพวกมनुษย์ให้ไปทำการปล้นมีการฆ่าชาวบ้านเป็นต้น
ในแคว้นกาสิ ทรงสดับว่าพระโพธิสัตว์ทรงให้ทรัพย์แก่โจรเหล่านั้นแล้ว
ทรงปล่อย ครั้นทรงทราบว่าพระราชาเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมอย่างยิ่ง
ทรงดำริว่า เราจักยึดราชสมบัติในกรุงพาราณสี จึงยกกองทัพเสด็จออกไป.
ลำดับนั้น ทหารของพระเจ้ากรุงพาราณสีได้ข่าวว่า พระเจ้าโกศลยกกองทัพ

มา จึงกราบทูลแต่พระราชชายาของตนว่า พวกข้าพระพุทธเจ้าจะจับโบายพระราชานั้ตอนยังไม่ล่วงล้ำรัฐสีมาของเรา.

พระโพธิสัตว์ทรงห้ามว่า ท่านทั้งหลาย การทำคนอื่นให้ลำบากเพราะอาศัยเราไม่มี. ผู้ต้องการราชสมบัติจึงยึดราชสมบัติเถิด. พวกท่านอย่าไปเลยพระเจ้าโกศลเสด็จเข้าไปถึงท่ามกลางชนบท. พวกทหารทูลแต่พระราชายเหมือนอย่างนั้นอีก. พระราชาทรงห้ามโดยนัยก่อน. พระเจ้าทัฬหเสนะประทับยืนอยู่นอกพระนคร ทรงส่งสาส์นถึงพระเจ้าเอกราชว่า จะมอบราชสมบัติให้หรือจะรบ. พระเจ้าเอกราชทรงส่งสาส์นตอบไปว่า เราไม่ต้องการรบจงเอาราชสมบัติไปเถิด. พวกทหารทูลอีกว่า ข้าแต่พระองค์ พวกข้าพระองค์จะไม่ให้พระเจ้าโกศลเข้าพระนครได้. จะช่วยกันโบายพระเจ้าโกศลนั้นนอกพระนครแล้วจับมาถวายพระเจ้าข้า. พระราชาทรงห้ามเหมือนก่อนทรงรับสั่งไม่ให้ปิดประตูพระนคร ประทับนั่งท่ามกลางบัลลังก์บนพื้นใหญ่. พระเจ้าทัฬหเสนะเสด็จเข้าพระนครด้วยกองทัพใหญ่ ไม่ทรงเห็นข้าศึกต่อต้านแม้แต่คนเดียวเสด็จไปยังพระราชนิเวศน์ ยึดราชสมบัติทั้งหมดให้อยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ เสด็จขึ้นสู่พื้นใหญ่รับสั่งให้จับพระโพธิสัตว์ผู้ไม่มีความคิดฝั่งในหลุม. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

พระเจ้าทัฬหเสนะยกกองทัพมาชิงเอา

พระนครเราได้ ทรงทำข้าราชการ ชาวนิคม

พร้อมด้วยทหาร ชาวชนบท ให้อยู่ในเงื้อม

พระหัตถ์ทั้งหมดแล้ว ตรัสสั่งให้ฝังเราเสีย

ในหลุม.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ราชูปชีเว** ได้อำมาตย์ราชบริพารพราหมณ์ คหบดีเป็นต้น อาศัยพระราชาเลี้ยงชีพ. บทว่า **นิคม** คือนิคม. บทว่า **สพลภูเร** ชื่อว่า **พลภูธา** เพราะตั้งกองพลเนื่องด้วยเหล่าทหาร. มีเหล่า ช้างเป็นต้น. พร้อมด้วยทหาร. บทว่า **สรภูเจ** คือชาวชนบท. อธิบายว่า พระเจ้าทัฬหเสนะ ทรงทำข้าราชการชาวนิคมและอื่น ๆ ให้อยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ทั้งหมดแล้ว. บทว่า **กาสุยา นิขณิ มม** ความว่า พระเจ้า ทัฬหเสนะยึดราชสมบัติของเรา พร้อมด้วยพลพาหนะจนหมดสิ้นแล้ว ยังรับสั่งให้ฝังเราในหลุมแค่อ. แม้ในชาดกก็กล่าวไว้ว่า ฝังในหลุมมีความว่า :-

พระเจ้าเอกราชเมื่อก่อนทรงเสวยกาม-

คุณยอดเยี่ยมบริบูรณ์ประทับอยู่ บัดนี้พระองค์

ถูกฝังในหลุมนรก มิได้ทรงสละวรรณะและ

พละเดิม.

แต่ในอรรถกถาชาดกกล่าวไว้ว่า พระเจ้าทัฬหเสนะรับสั่งให้ใส่
สาแหรกแขวนเอาพระเศียรลงข้างล่างที่ธรณีประตูทางทิศเหนือ.

พระมหาสัตว์ทรงเจริญเมตตาปรารถนาราชโอรสแล้ว ทรงกระทำ
กสิณปริกรรมยังฉานและอภิญญาให้เกิด ทรงผุดขึ้นจากทรายประทับนั่ง
ขัดสมาธิบนอากาศ. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

**เราเห็นพระเจ้าทัฬหเสนะกับหมู่อำมาตย์
ซึ่งเอาราชสมบัติอันมั่งคั่งภายในพระนครของ
เราเหมือนบุตรสุดที่รัก.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อนจุจมณฑล** คือผู้ที่ปฏิบัติร่วมกับพระราช
ในราชกิจนั้น ๆ ชื่อว่าอำมาตย์ หรือพร้อมกันหมู่อำมาตย์เหล่านั้น. บทว่า
ผิต ก็เอาราชสมบัติอันมั่งคั่งด้วยพลพาหนะ ด้วยชาวพระนครและชาวชนบท
เป็นต้น อธิบายว่า เราเห็นพระราชผู้เป็นศัตรูซึ่งเอาราชสมบัติอันมั่งคั่ง
ด้วยนางกำนัล ทาสหญิง ทาสชาย และบริวาร และด้วยของใช้มีผ้าและ
เครื่องประดับเป็นต้น ภายในพระนครของเราเหมือนบุตรสุดที่รักของตน
ด้วยเมตตาใด ผู้เสมอด้วยเมตตาอันของเราไม่มีในสากลโลก เพราะฉะนั้น
ที่เป็นอย่างนี้เป็นเมตตาบารมีของเรา ถึงความเป็นปรมัตถบารมี.

ก็เมื่อพระมหาสัตว์ทรงแผ่เมตตาปรารถนาราชโอรสนั้น ประทับนั่ง
ขัดสมาธิบนอากาศ พระเจ้าทัฬหเสนะจึงเกิดความเร่าร้อนในพระวรกาย.
พระองค์ทรงส่งเสียงร้องว่า เราถูกไฟไหม้ เราถูกไฟไหม้ ทรงกลิ้งเกลือก

ไปมาบนแผ่นดิน. ตรัสว่านี่อะไรกัน พวกราชบุรุษทูลว่า ข้าแต่มหाराช พระองค์รับสั่งให้ฝั่งพระราชผู้ทรงธรรมผู้ไม่มีความผิดไว้ในหลุม. ตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นพวกท่านรีบไปเอาพระราชนันขึ้นเถิด. พวกราชบุรุษไปเห็น พระราชนันประทับนั่งขัดสมาธิบนอากาศ จึงกลับมาทูลแต่พระเจ้าทัฬหเสนะ. พระเจ้าทัฬหเสนะรีบเสด็จไปถวายบังคมขอขมาแล้วตรัสว่า ขอ พระองค์จงครองราชสมบัติของพระองค์เถิด. ข้าพระองค์จักป้องกันพวกโจร แต่พระองค์ แล้วรับสั่งให้ลงอาญาแก่อำมาตย์ชั่ว เสด็จกลับพระนคร. แม้ พระโพธิสัตว์ก็ทรงมอบราชสมบัติให้แก่พวกอำมาตย์ แล้วทรงบวชเป็นฤาษี ยังมหาชนให้ตั้งอยู่ในคุณมีศีลเป็นต้น ครั้นสิ้นอายุแล้วก็ไปสู่พรหมโลก.

พระเจ้าทัฬหเสนะในครั้งนั้น ได้เป็นพระอนันตเถระในครั้งนี้.
พระเจ้าเอกราชคือพระโลกนาถ.

ฟังทราบ **ทานบารมี** ด้วยการสละทรัพย์ ๖๐๐,๐๐๐ ณ โรงทาน ๖ แห่ง ทุกๆ วันของพระโพธิสัตว์นั้น และด้วยการทรงบริจาคราชสมบัติ ทั้งสิ้นแก่พระราชเจ้าศึก. **ศีลบารมี** ด้วยการรักษาศีลและอุโบสถเป็นนิจ และด้วยการสำรวมศีลไม่เหลือเศษของนักบวช. **เนกขัมมบารมี** ด้วยการ ออกบวชและด้วยการบรรลุมาน. **ปัญญาบารมี** ด้วยการไตร่ตรองถึง ประโยชน์และมีใจประโยชน์ของสัตว์ทั้งหลาย และด้วยการจัดแจงทานและ ศีลเป็นต้น. **วิริยบารมี** ด้วยการขมกขมมันสะสมบุญมีทานเป็นต้น และ

ด้วยการบรรเทาความวิตกเป็นต้น. **ขันติบารมี** ด้วยการอดกลั้นความผิด
ของอำมาตย์โหดและของพระเจ้าทัฬหเสนะ. **สัจจบารมี** ด้วยการไม่ผิดพลาด
ด้วยการให้เป็นต้นตามปฏิกุญา. **อธิษฐานบารมี** ด้วยการอธิษฐานการ
สมาทานไม่หวั่นไหวต่อการให้เป็นต้น. **เมตตาบารมี** ด้วยการทำสิ่งที่เป็น
ประโยชน์ให้แก่ข้าศึกโดยส่วนเดียว และด้วยการขังเมตตาตามานให้เกิด. และ
อุเบกขาบารมี เพราะมีพระทัยเสมอในความผิดที่อำมาตย์โหดและพระเจ้า
ทัฬหเสนะกระทำในอุปการะที่พวกแสวงหาประโยชน์มีอำมาตย์เป็นต้น ของ
พระองค์ให้เกิดขึ้น ทรงวางเฉยในคราวที่ถึงความสุขในราชสมบัติ ในคราว
ที่ถูกพระราชเจ้าข้าศึกฝังในหลุม. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า :-

ข้าแต่ท่านผู้เป็นจอมชน ท่านจงบรรเทา
ความสุขด้วยความทุกข์ หรือจงอดกลั้นความ
ทุกข์ด้วยความสุข. สัตบุรุษทั้งหลายย่อมวาง
เฉย ในสุขและทุกข์ทั้งสองอย่าง เพราะ
เกิดขึ้นแล้ว.

ก็เพราะในจริยานี้ เมตตาบารมีเป็นการมีขอดเชื่อมโยงอย่างยิ่ง. ฉะนั้น
เพื่อแสดงความนั้น ท่านจึงยกเมตตาบารมีนั้นเท่านั้นขึ้นสู่บาลี.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๕ ภาค ๓ - หน้าที่ 544

อนึ่ง ในจริยานี้พึงเจาะจงกล่าวถึงคุณวิเศษ มีความเป็นผู้อนุเคราะห์
เสมอกันเป็นต้นในสรรพสัตว์ของพระมหาสัตว์ คุชบุตรเกิดในอก ฉะนั้น
ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาเอกราชจริยาที่ ๑๔

๑๕. มหาโลมหังสจรียา

ว่าด้วยจรียาวัตรของมหาโลมหังสบัณฑิต

[๑๕] เรานอนอยู่ในป่าช้า เอาซากศพอันมีแต่

กระดูกทำเป็นหมอนหนุน เด็กชาวบ้านพวก
หนึ่ง พวกหนึ่งเข้าไปทำความหยาบช้ำร้ายกาจนาน
ปีการ อีกพวกหนึ่งร่ำเริง อีกพวกหนึ่งสลัดใจ
พากันนำเอาของหอม ดอกไม้ อาหาร และ
เครื่องบรรณาการต่าง ๆ เป็นอันมากมายให้เรา
พวกใดนำทุกข์มาให้เรา และพวกใดให้สุขแก่
เรา เราเป็นผู้มีจิตเสมอแก่เขาทั้งหมด ไม่มี
ความเอ็นดู ไม่มีความรัก เราเป็นผู้วางเฉย
ในสุขและทุกข์ ในยศแลความเลื่อมยศ เป็น
ผู้มีใจเสมอในสิ่งทั้งปวง นี่เป็นอุเบกขาบารมี
ของเรา ฉะนี้แล.

จบ มหาโลมหังสจรียาที่ ๑๕

อรรถกถาภิกขุสuttaที่ ๑๕

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถกถาภิกขุสuttaที่ ๑๕ ดังต่อไปนี้.
บทว่า สุสาน เสยฺย กปฺเปมิ เรานอนอยู่ในป่าชานี้ มีเรื่องราวเป็น
ลำดับดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า ในครั้งนั้นพระมหาสัตว์บังเกิดในตระกูลมีโภคะยิ่งใหญ่
อาศัยความเจริญอยู่กับครูในสำนักอาจารย์ทิศาปาโมกข์ สำเร็จศิลปทุก
แขนง มายังเรือนของตระกูล เมื่อมารดาบิดาล่วงลับไปแล้ว แม้พวกญาติ
ขอร้องให้ครอบครัวทรัพย์สมบัติ เป็นผู้เกิดความสังเวชในภาวะที่ล่วงด้วย
มนสิการถึงความเป็นของไม่เที่ยง ได้อุทิศกุศลในกาย ไม่ยึดถือกิเลสอันทำ
ให้มีความกังวลในการครองเรือน เพิ่มพูนอริยาศัยในเนกขัมมะที่สะสมมา
ช้านาน ประสงค์ละกองโภคะใหญ่ออกบวช จึงคิดต่อไปว่า หากเราบวช
จักเป็นผู้ไม่ปรากฏด้วยการยกย่องทางคุณธรรม.

พระมหาสัตว์จึงเที่ยวลาภและสักการะ ไม่เข้าไปบวชตริภังคถึงตนว่า
เราเพียงพอเพื่อไม่เป็นผู้ผิดปกติในลาภและเสื่อมลาภเป็นต้น จึงคิดว่า เรา
บำเพ็ญปฏิบัติที่มีความอดทนคำเขี้ยวหน้ของผู้อื่นเป็นต้น อย่างวิเศษ จักยัง
อุเบกขาบารมี ให้ถึงที่สุดได้จึงออกจากเรือนด้วยผ้าฝืนที่นุ่งอยู่นั้นแหละ
เป็นผู้ประพฤติขัดเขตลาภีเลศอย่างยิ่ง หมดกำลังก็ทำเป็นมีกำลัง ไม่โง่ก็ทำ

เป็นโง่ ถูกคนอื่นเยาะเย้ย เย้ยหยันด้วยรูปร่างอันไร้จิตใจ เทียวไปในหมู่บ้าน นิคม และราชธานีโดยอยู่เพียงคนเดียวเท่านั้น. ในที่ใดได้รับการเย้ยหยันมาก ก็อยู่ในที่นั้นนาน. เมื่อผ้าที่นุ่งเก่า แม้ฝ้านั้นจะเก่าจนเป็นผ้าจี๊วก็ไม่มีใคร ๆ ให้ เทียวไปเพียงปกปิดอวัยวะยังหิริให้กำริบเท่านั้น. เมื่อกาลผ่านไปอย่างนี้ เขาได้ไปถึงบ้านและนิคมแห่งหนึ่ง.

ณ ที่นั้น เด็กชาวบ้าน นิสัยนักเลงชอบตีรันฟันแทง บางคนก็เป็นบุตรหลานและทาสเป็นต้น ของพวกราชวัลลภ หยัง ทะลิ่ง ล่อกล่อกปากจัด พุดจาสามหาว เทียวเล่นตลอดเวลาเสียแหละมาก. เด็กชาวบ้านเหล่านั้น เห็นชายและหญิงที่เป็นคนแก่เข็ญใจก็เอาฝุ่นละอองโปรยไปบนหลัง ห้อยใบลำเจียกไว้ในระหว่างรักแร้ แสดงการเล่นด้วยท่าทางอันไม่เหมาะสมนำคำหยาบ ก็หัวเราะใส่คนที่กำลังดู. พระมหาบุรุษเห็นพวกเด็กนักเลงเหล่านั้นเทียวไปในนิคมนั้น จึงคิดว่า บัดนี้ เราได้อุบายเครื่องบำเพ็ญอุเบกขาบารมี แล้วจึงอยู่ ณ ที่นั้น. พวกเด็กนักเลงเห็นพระมหาบุรุษนั้น จึงเริ่มที่จะทำความไม่เหมาะสม.

พระมหาสัตว์ลูกขึ้นเดินไปทำคล้ายกับทนไม่ได้ และทำคล้ายกลัวเด็กพวกนั้น. พวกเด็กเหล่านั้นก็ตามพระโพธิสัตว์ไป. พระโพธิสัตว์เมื่อถูกพวกเด็กตามไป จึงไปป่าช้าด้วยเห็นว่าที่ป่าช้านี้คงไม่มีใครขัดคอ เอาโครงกระดูกทำเป็นหมอนหนุนแล้วนอน. พวกเด็กนักเลงก็พากันไปที่ป่าช้านั้น ทำความไม่เหมาะสมหลาย ๆ อย่าง มีการถ่มน้ำลายเป็นต้น แล้วก็กลับไป.

พวกเด็กนักร้องทำอย่างนี้ทุก ๆ วัน. พวกที่เป็นวิญญูชนเห็นเด็ก ๆ ทำอย่างนั้น ก็ห้าม รู้ว่าท่านผู้นี้มีอำนาจมาก มีตบะเป็นมหาโยคี จึงพากันกระทำสักการะสมมานะอย่างมากมาย. ฝ่ายพระมหาสัตว์เป็นเช่นเดียว คือเป็นกลางในทุกอย่าง. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

สุสาน เสยยี้ กปเปมิ ๑ ล ๑ ทยา โกโป น วิชชติ

คำแปลปรากฏแล้วในบาลีแปลข้างต้น

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุสาน เสยยี้ กปเปมิ, ฉฏฐจิกิ**

อุปนิธาย เรานอนอยู่ในป่าช้า เอาซากศพอันมีแต่โครงกระดูกทำเป็นหมอนหนุน ความว่า เรานอนอยู่ในป่าช้านั้น เพราะเรามีจิตเสมอกันในสิ่งที่สะอาดและไม่สะอาด จึงเอาบรรดากระดูกที่กระจัดกระจายอยู่ในที่นั้น จากซากที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าฝึคิบ มีสุนัขบ้านและสุนัขจิ้งจอกเป็นต้น กระดูกชิ้นหนึ่งเป็นหมอนหนุน. บทว่า **คามมณฑลา** คือเด็กชาวบ้าน บทว่า **รูปิ ทสฺเสนฺดินปฺปกิ** ความว่า เด็กชาวบ้านเหล่านั้นกระทำความไม่เหมาะสมความหยาบช้าหลายอย่าง ด้วยการถ่มน้ำลายหัวเราะเยาะและถ่ายปีศาจว่าเป็นต้น และด้วยการแยงเส้นหญ้าเป็นต้น เข้าไปในช่องหู เพราะเล่นได้ตามความพอใจ.

บทว่า **อปฺเร** คือบรรดาเด็กชาวบ้านเหล่านั้นบางพวก. บทว่า **อุปายนานิ อุปเนนฺติ** ความว่า เด็กชาวบ้านพวกนั้นสังเกตดูว่า ท่านผู้นี้

เมื่อเด็กเหล่านั้นทำความไม่เหมาะสม เห็นปานนี้ด้วยการเขะเข็ยยังไม่แสดงความผิดปกติใดๆเลย จึงพากันนำของหอม ดอกไม้ อาหารหลายอย่าง และเครื่องบรรณาการอย่างอื่นมาให้. หรือว่ามนุษย์ผู้เป็นวิญญูชนเหล่านี้ นอกจากเด็กชาวบ้านไร่มารยาทเหล่านั้น ร่ำเรงว่า ท่านผู้นี้เมื่อเด็กเหล่านี้ทำความไม่เหมาะสมหลายอย่างอย่างนี้ก็ไม่โกรธ. กลับเข้าไปตั้งขันติ เมตตา และความเอ็นดูในเด็กเหล่านั้นอีก. โอ อัจฉริยบุรุษ มีใจสังเวชว่า เด็กพวกนี้ปฏิบัติผิดในท่านผู้นี้เป็นผู้ชวนขายบาปเป็นอันมาก จึงนำของหอม ดอกไม้เป็นอันมาก อาหารหลายอย่างและเครื่องสักการะอื่นเข้ามาให้.

บทว่า **เย เน ทุกฺขํ อุพฺพหฺรฺนฺติ** ความว่า เด็กชาวบ้านพวกใด นำทุกข์ในร่างกายมาให้เรา. ปาฐะว่า **อุพฺพหฺรฺนฺติ** ดังนี้บ้าง แปลว่าให้เกิด บทว่า **เย จ เทนฺติ สฺกฺขํ มม** ความว่า มนุษย์ที่เป็นวิญญูชนพวกใด ให้ความสุขแก่เรา นำความสุขมาให้เราด้วยเครื่องบำรุงความสุข มีดอกไม้ ของหอม และอาหารเป็นต้น. บทว่า **สพฺุเพสฺส สฺมโก โหมิ** ความว่า เรา เป็นผู้มิจิตเสมอ คือเป็นเช่นเดียวกันแก่ชนเหล่านั้น เพราะเรามีจิตเสมอ โดยไม่เกิดความผิดปกติในที่ไหนๆ. บทว่า **ทยา โกโป น วิชฺชติ** ความว่า เพราะความเอ็นดู กล่าวคือความมีจิตเมตตาในผู้ทำอุปการะไม่มีแก่เรา. แม้ความโกรธ กล่าวคือความประทุษร้ายทางใจในผู้ไม่ทำอุปการะก็ไม่มี. ฉะนั้นเราจึงเป็นผู้มีใจเสมอแก่ชนทั้งปวง ท่านแสดงไว้ด้วยประการฉะนี้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ในกาลนั้น เพื่อทรงแสดงถึงความไม่มี
ผิดปกติ และความไม่ติดอยู่ในโลกธรรมทั้งหลาย เพราะพระองค์ทรงสะสม
ญาณสัมภารไว้ จึงมีพระทัยเสมอในสัตว์ทั้งหลายทั้งที่มีอุปการะและไม่มีอุป-
การะ จึงตรัสคาถาสุดท้ายว่า :-

**เราเป็นผู้วางเฉยในสุขและทุกข์ ในยศ
และความเสื่อมยศ เป็นผู้มีใจเสมอในสิ่งทั้ง
ปวง นี่เป็นอุเบกขาบารมีของเรา.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สุขทุกฺข** คือในสุข และในทุกข์ บทว่า
ตุลาภูโต ได้แก่ เป็นผู้วางตนเป็นกลาง เว้นการยินดียินร้าย คือไม่ยินดี
ยินร้าย จุจดั่งขี้ผึ้งไว้เสมอกัน. อนึ่ง ด้วยศัพท์ว่า **สุขทุกฺข** ในบทว่า
สุขทุกฺข นี้ ฟังทราบว่าเป็นนิมิต. บทว่า **ยเสสฺส** คือเกียรติยศ. บทว่า **อฺยเสสฺส** คือ
นินทา. บทว่า **สพฺพุตฺถ** คือในโลกธรรมทั้งหมดมีความสุขเป็นต้น ด้วยประ-
การจะนี้ ในครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแสดงความที่พระองค์เป็น
กลางในสรรพสัตว์ และในโลกธรรมทั้งปวง ไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น แล้วเมื่อจะ
ทรงประกาศความที่พระองค์ถึงยอดแห่งอุเบกขาบารมี ในอรรถาพจน์ด้วยบท
นั้น จึงทรงจบเทศนาลงด้วยบทว่า **เอสา เม อุเบกฺขาปารมี** ดังนี้.

แม้ในจริยานี้ พระมหาสัตว์ย่อมได้บารมี ๑๐ ครบโดยเฉพาะทาน-
บารมีก่อน. การบริจาคสมบัติทั้งปวงและการบริจาคอวัยวะของตนโดยไม่
คำนึงว่าใคร ๆ ถือเอาสรีระนี้ แล้วจงทำอย่างใดอย่างหนึ่งที่ตนปรารถนา
เป็น ทานบารมี. การไม่ทำสิ่งไม่ควรทำทั้งปวง มีความเลวเป็นต้น เป็น
ศีลบารมี. การเพิ่มพูนอสุภสัญญาในกายของพระโพธิสัตว์ผู้หันหลังให้ความ
ยินดีในกาม ออกจากเรือน เป็น เนกขัมมบารมี. ความเป็นผู้ฉลาดใน
การกำหนดธรรมเป็นอุปการะแก่สัมโพธิสมภาร แลในการละกรรมอันเป็น
ปฏิบัติภัยต่ออุปการะธรรมนั้น ละการคิดถึงสภาวะธรรมจากกรรมอันไม่วิปริต
เป็น ปัญญาบารมี. การบรรเทาความวิตกเป็นต้น และการพยายามอดกลั้น
ความทุกข์ เป็น วิริยบารมี. ความอดทนด้วยความอดกลั้น เป็น ขันติ-
บารมี. จริจวาจา และจริงด้วยการเว้นโดยไม่คิดสมათาน เป็น สัจบารมี.
การตั้งใจสมათานไม่หวั่นไหวในกรรมอันไม่มีโทษ เป็น อธิษฐานบารมี.
ความเป็นผู้มีเมตตา และความเอ็นดูในสรรพสัตว์โดยไม่เจาะจง เป็น เมต-
ตาบารมี. ส่วนอุเบกขาบารมี ของพระโพธิสัตว์นั้นพึงทราบตามที่กล่าวแล้ว
นั้นแล. อนึ่ง ในจริยานี้ ท่านทำอุเบกขาบารมีให้เป็นบารมียอดเยี่ยมอย่าง
ยิ่ง จึงยกอุเบกขาบารมีนั้นขึ้นสู่เทศนา.

อนึ่ง ในจริยานี้ พึงประกาศคุณานุภาพของพระมหาสัตว์ มีอาทิ
อย่างนี้ คือการละกองโภคสมบัติใหญ่และวงศ์ญาติใหญ่ แล้วออกจากเรือน
เช่นกับการออกบวช. การไม่ถือเพศบรรพชิตของพระมหาสัตว์ผู้ออกไปอย่าง

นั่น แล้วรังเกียจลาภและสักการะประสงค์จะรักษาความนับถือของผู้อื่น แล้ว
อธิษฐานคุณของบรรพชาไม่ให้มีเหลือด้วยจิตเท่านั้น แล้วอยู่เป็นสุขอย่างยิ่ง.
ความเป็นผู้มักน้อยอย่างยิ่ง. ความยินดีในความสงบ การไม่คำนึงถึงกายแล
ชีวิตของตนด้วยประสงค์จะวางเฉย. การประพฤติดุคติเคลสถึงขั้นอุกฤษฏ
อดกลั้นความน่าเกลียดที่ผู้อื่นทำเบื้องบนของตน. การยังตนให้ตั้งมั่นด้วย
ความที่กิเลสอันเป็นปฏิปักษ์ต่อโพธิสมภารมีน้อย ด้วยความเป็นกลางใน
ที่ทั้งปวง อันเป็นเหตุแห่งความไม่ผิปกติในผู้มีอุปการะและไม่มีอุปการะ
ของคนอื่น คุณพระชินาสัพพชื่อนั้น แล้วไม่คิดด้วยโลกธรรมทั้งหลาย. การ
ถึงยอดแห่งอุเบกขาบารมี อันเป็นพุทธบารมีของบารมีทั้งปวง

จบ อรรถกถามหาโลมหังสจริยาที่ ๑๕

จบ อุเบกขาบารมี

จบ ยูธัญชยวรรคที่ ๓

รวมจริยาที่มีในวรรคนี้คือ

๑. ยูธัญชยจริยา ๒. โสมนัสสจริยา ๓. อโยมจรจริยา ๔. กิงสจริยา
๕. โสณนันทปณทิตจริยา ๖. มุกฝักขจริยา ๗. กปิลราชจริยา ๘. สัจจ-
สวหยปณทิตจริยา ๙. วัฏฏกโปตกจริยา ๑๐. มัจฉราชจริยา ๑๑. กัณหา-
ทีปายนจริยา ๑๒. สุตโสมจริยา ๑๓. สุวรรณสามจริยา ๑๔. เอกราชจริยา
๑๕. มหาโลมหังสจริยา เป็นอุเบกขาบารมีดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้แสวงหาคุณอันใหญ่
ตรัสแล้ว เราได้เสวยทุกข์และสมบัติมากมาย
หลายอย่าง ในภพน้อยภพใหญ่ ตามนัยที่
กล่าวแล้วอย่างนี้ แล้วจึงได้บรรลุสัมมาสัม-
โพธิญาณอันสูงสุด เราได้ให้ทานอันควรให้
บำเพ็ญศีล โดยหาเศษมิได้ถึงเนกขัมมบารมี
แล้ว จึงบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณอันสูงสุด เรา
สอบถามบัณฑิตทั้งหลาย ทำความเพียรอย่าง
อุกฤษฏ์อย่างถึงขั้นตบารมี แล้วจึงบรรลุสัมมา-
สัมโพธิญาณอันสูงสุด เรากระทำอธิษฐาน
อย่างมั่น ตามรักษาสัจวาจา ถึงเมตตบารมี
แล้ว จึงบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณอันสูงสุด
เราเป็นผู้มีจิตเสมอในลาภและความเสื่อมลาภ
ในยศและความเสื่อมยศ ในความนับถือและ
การดูหมิ่นทั้งปวงแล้ว จึงบรรลุสัมมาสัมโพธิ-
ญาณอันสูงสุด ท่านทั้งหลายจงเห็นความ
เกียจคร้านโดยความเป็นภัย และเห็นการ

ปรารภความเพียรโดยเป็นทางเกษม แล้วจึง
ปรารภความเพียรเถิด นี่เป็นคำสั่งสอนของ
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงเห็น
ความวิเวกโดยความเป็นภัย และเห็นความ
ไม่วิเวกโดยเป็นทางเกษม แล้วจงกล่าววาจา
อ่อนหวานอันสมัครสมากันเถิด นี่เป็นคำสั่ง
สอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย
จงเห็นความประมาทโดยความเป็นภัย และ
เห็นความไม่ประมาทโดยเป็นทางเกษม แล้ว
จงเจริญมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ
เถิด นี่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้ง-
หลาย.

ทราบว่ามีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงยกย่องบุรพจรรยาของพระ-
องค์ จึงได้ตรัสธรรมบรรยายชื่อพุทธาปทานีย์ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบ จริยาปิฎก

สโมชานกถา

สรูปการบำเพ็ญบารมี ๓๐ ข้อ

[๓๖] การบำเพ็ญบารมีอันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณเหล่านี้ จัดเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ คือการบำเพ็ญทานในภพที่ตถาคตเป็นพระเจ้าสิริราชผู้ประเสริฐเป็นทานบารมี ในภพที่เราเป็นเวสสันดรและเป็นเวลามพราหมณ์ เป็นทานอุปบารมี ในภพที่เราเป็นอกิตติดาบสอดอาหารนั้นเป็นทานอุปบารมี ในภพที่เราเป็นพระยาโกปาสีลวานคและพระยาระต่าย เป็นทานปรมัตถบารมี ในภพที่เราเป็นพระยาวานร ช้างฉันทันต์ และช้างเลี้ยงมารดา เป็นศีลบารมี พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้แสวงหาคุณยิ่งใหญ่ตรัสไว้ดังนี้ การรักษาศีลในภพที่เราเป็นจัมเปยยกนาคราช และภริยัตตนาคราช เป็นศีลอุปบารมี ในภพที่เราเป็นสังข-

पालบัณฑิต เป็นศีลปรมัตตบารมี ในภพที่เรา
เป็นยัชชัญชยกุมาร มหาโควินทพราหมณ์ คน
เลี้ยงช้าง อโยฆรรราชโอรส ภัลลาคี สุวรรณ-
สาม มฆทเวและเนมิราช บารมีเหล่านี้เป็น
อุปบารมี ในภพที่เราเป็นมโหสถผู้เป็นทรัพย์
ของรัฐ กุณฑลัตถิยะและนกกระทาบารมี
เหล่านี้เป็นปัญญาอุปบารมี ในภพที่เราเป็น
วิฐูรบัณฑิตและสุริยพราหมณ์มาตังคะ ผู้เป็น
ศิษย์เก่าของอาจารย์ บารมีทั้ง ๒ ครั้งนี้ เป็น
ปัญญาบารมี ในภพที่เราเป็นพระราชผู้มีศีล มี
ความเพียร เป็นผู้ก่อให้เกิดสัตตกุสลาตค
บารมีนี้แลเป็นปัญญาปรมัตตบารมี ในภพที่เรา
เป็นพระราชผู้มีความเพียร บากบั่น เป็น
วิริยปรมัตตบารมี ในภพที่เราเป็นพระยวานร
ผู้มีคุณธรรม ๕ ประการ เป็นวิริยบารมี ในภพ
ที่เราเป็นธรรมपालกุมาร เป็นขันติบารมี ใน
ภพที่เราเป็นธรรมิกเทพบุตร ทำสงครามกับ

อธรรมิกเทพบุตร เรียกว่าขันตีอุปบารมี ใน
ภพที่เราเป็นขันตีวาทีดาบส แสวงหาพุทธภูมิ
ด้วยการบำเพ็ญขันตีบารมี ได้ทำกรรมที่ทำได้
ยากเป็นอันมาก นี่เป็นขันตีปรมัตตบารมี ใน
ภพที่เราเป็นสสबंधิต นกลุ่ม ซึ่งประกาศ
คุณสัจจะยังไฟให้ดับด้วยสัจจะ นี่เป็นสัจจ-
บารมี ในภพที่เราเป็นปลาอยู่ในน้ำ ได้ทำ
สัจจะอย่างสูง ยังฝนให้ตกใหญ่ นี่เป็นสัจจ-
บารมีของเรา ในภพที่เราเป็นสุปารबंधิตผู้
เป็นนักปราชญ์ ยังเรือให้ข้ามสมุทรจนถึงฝั่ง
เป็นกัณห์ทีปายนดาบส ระงับยาพิษได้ด้วย
สัจจะ และเป็นวานรข้ามกระแสน้ำคองคา
ได้ด้วยสัจจะ นี่เป็นสัจจอุปบารมีของเรา ใน
ภพที่เราเป็นสุตโตมราชา รักษาสัจจะอย่างสูง
ช่วยปล่อยกษัตริย์ ๑๐๑ นี้ เป็นสัจจปรมัตต-
บารมี อะไรที่จะเป็นความพอใจไปกว่าอริช-
ฐาน นี่เป็นอริชฐานบารมี ในภพที่เราเป็น-

มาตั้งคชภูติ และข้างมาตั้งคะ นี้เป็นอธิษฐาน
อุปบารมี ในภพที่เราเป็นมุกฝักขกุมาร เป็น
อธิษฐานปรมัตตบารมี ในภพที่เป็นมหากัณหา
ฤาษี และพระเจ้าโสธนะ และบารมีสอง
อย่าง คือในภพที่เราเป็นพระเจ้าพรหมทัต
และคัณฑิตินทกะ ที่กล่าวแล้วเป็นเมตตา.
บารมี ในภพที่เป็นโสธนนันทบัณฑิตผู้ทำความ
รัก บารมีเหล่านั้นเป็นเมตตาอุปบารมีเมตตา
บารมี ในภพที่เราเป็นพระเจ้าเอกราช เป็น
บารมีไม่มีของผู้อื่นเหมือน นี้เป็นเมตตาปร
มัตตบารมี ในภพที่เราเป็นนกแขกเต้าสองครั้ง
เป็นอุเบกขาบารมี ในภพที่เราเป็นโลมหังส
บัณฑิต เป็นอุเบกขาปรมัตตบารมี บารมีของ
เรา ๑๐ ประการนี้ เป็นส่วนแห่งโพธิญาณอัน
เลิศ บารมียิ่งกว่า ๑๐ ไม่มี หย่อนกว่า ๑๐
ก็ไม่มี เราม่าเพ็ญบารมีทุกอย่างไม่ว่าไม่หย่อน
เป็นบารมี ๑๐ ประการ ฉะนี้แล.

จบ สโมธานกถา

อรรถกถาอุทานคาถา

พึงทราบวินิจฉัยในอุทานคาถา ดังต่อไปนี้. อุทานคาถา มีอาทิว่า
ยฺยทฺชฌโย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ภิสฺน ท่านแสดงมหากัณฺฐจฺนจฺริยา ด้วย
ชื่อเรื่องว่า กิงฺสจฺริยา. ท่านแสดงโสณบัณฺฑิตจฺริยา ด้วยบทว่า โสณนฺนุโท
นี้. อนึ่ง บทว่า มุคคฺกุโฆ ท่านแสดงเตมียบัณฺฑิตจฺริยา ด้วยชื่อเรื่องว่า
มุคคฺกัฆะ. ท่านแสดงมหาโลมหังสจฺริยา ด้วยหัวข้อธรรมคืออุเบกขาบารมี.
บทว่า อาสิ อิติ วุฑฺฒิตฺตํ มเหสิณา พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้แสวงหาคุณอัน
ยิ่งใหญ่ตรัสแล้ว อธิบายว่า คุณก่อนสารีบุตร ในครั้งนั้นเราเป็นพระโพธิสัตว์
ชื่อว่า แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เพราะแสวงหาโพธิสมภารมีทานบารมีเป็นต้น
ใหญ่โดยวิธีนี้ได้ประพฤติกุศลปฏิบัติมาแล้ว เหมือนอย่างที่แสดงแก่เธอในบัดนี้
แหละ. บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อทรงแสดงถึงประโยชน์ที่พระองค์ทรง
บำเพ็ญบารมี ทรงกระทำทุกกริยาของพระองค์ทั้งที่กล่าวแล้ว และยังไม่ได้
กล่าวในที่นี้ อันเป็นไปตลอดกาลนาน ด้วยการบำเพ็ญบารมีให้บริบูรณ์รวม
เป็นอันเดียวกัน โดยสังเขปเท่านั้น จึงตรัสคาถานี้ว่า:-

เราได้แสวงทุกข์และสมบัติมากมายหลาย

อย่าง ในภพน้อยภพใหญ่ ตามนัยที่กล่าว

แล้วนี้ แล้วจึงได้บรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เอว คือโดยนัยดังกล่าวแล้วนี้. บทว่า

พหุวิธํ ทุกขํ คือทุกข์หลายอย่างหลายประการ เพราะอาหารมีไบบวมากมาเป็นต้น เมื่อครั้งเป็นอกิตติบัณฑิตเป็นต้น และด้วยการอดอาหารเป็นต้น เพราะให้ไบบวมากเม่านั้นแก่ยาก. อนึ่ง เมื่อครั้งเป็นพระเจ้ากुरुเป็นต้น สมบัติมีหลายอย่าง เช่นกับสมบัติของท้าวสักกะ. บทว่า ภวณเว คือภพน้อยภพใหญ่. หรือเสวยความเจริญและความเสื่อม ในภพน้อยภพใหญ่ ไม่เดือดร้อนด้วยทุกข์หลายอย่าง ไม่ถูกฉุดคร่าด้วยสมบัติหลายอย่าง เป็นผู้ชวนชวายในการบำเพ็ญบารมี ปฏิบัติข้อปฏิบัติอันสมควรแก่บารมีนั้น บรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณอย่างสูงสุด คือพระสัมพันธัญญะ.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อทรงแสดงถึงความที่บารมีที่พระองค์ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา สิ้นกาลนาน เพื่อให้บริบูรณ์ให้เต็มเปี่ยมโดยไม่มีเหลือ และความที่ผลที่ควรบรรลุนั้น พระองค์ได้บรรลุแล้ว จึงตรัสคาถามีอาทิว่า :-

เราได้ให้ท่านอันควรให้ บำเพ็ญศีลโดย
หาเศษมิได้ ถึงเนกขัมมบารมีแล้วจึงบรรลุน
สัมโพธิญาณอันสูงสุด. เราสอบถามบัณฑิต
ทั้งหลาย ทำความเพียรอยู่อย่างอุกฤษฏ์ อย่าง

ถึงขันติบารมีแล้ว จึงบรรลุตัมโพธิญาณอัน

สูงสุด. เราทำอธิษฐานอย่างมั่น ตามรักษา

สังฆวาจา ถึงเมตตาบารมีแล้ว จึงบรรลุตัม-

โพธิญาณอันสูงสุด. เราเป็นผู้มีจิตเสมอใน

ลาภและเสื่อมลาภ ในยศและเสื่อมยศ ใน

ความนับถือและการดูหมิ่นทั้งปวง แล้วจึง

บรรลุตัมโพธิญาณอันสูงสุด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ทตฺวา ทาทพฺพกั ทานั ความว่า ในกาลนั้น เราได้สละไทยธรรม มีราชสมบัติเป็นต้นในภายนอก อวัยวะและตาเป็นต้นในภายใน ที่พระโพธิสัตว์ผู้ปฏิบัติปฏิปทาอันเป็นยานเลิศ เพื่อบรรลुพระอนุตรตัมมาตัมโพธิญาณ จากนั้นได้บริจาทานมีประเภทเป็นทาน. บารมี ทานอุปบารมี และทานปรมัตถบารมี มีการบริจาทใหญ่. อย่างเป็นที่สุด คือบริจากราชสมบัติ ๑ บริจาคอวัยวะ ๑ บริจาคนัยน์ตา ๑ บริจาคบุตรภรรยา ๑ บริจาคตน ๑ โดยไม่มีเหลือ. ไม่มีปริมาณของอรรถภาพ ที่พระมหานุรุชบำเพ็ญทานบารมี ในกาลที่แล้วมา ในจริยานี้มีอาทิอย่างนี้ คือในกาลเป็นอกิตติพราหมณ์ ในกาลเป็นสังฆพราหมณ์ แม้ในกาลที่มีได้มา มีอาทิอย่างนี้ คือในกาลเป็นวิสัยหเศรษฐี ในกาลเป็นเวลามพราหมณ์. ทานบารมีของพระโพธิสัตว์ ครั้งเป็นสสบัณฑิต สละตนอย่างนี้ว่า :-

**เราเห็นยากเข้าไปขออาหาร จึงสละตน
ของคุณ ผู้เสมอด้วยทานของเราไม่มี นี่คือ
ทานบารมีของเรา.**

ชื่อว่า ปรมัตถบารมีโดยส่วนเดียว. ส่วนในบารมีนอกนั้นพึงทราบ
บารมีและอุปบารมี ตามสมควร.

บทว่า สิลฺลํ ปุเรตฺวา อเสสโต ความว่า อันผู้บำเพ็ญศีลของ
พระโพธิสัตว์ มีอาทิอย่างนี้ คือ สारรวมกาย สारรวมวาจา สारรวมทั้งกาย
วาจา สारรวมอินทรีย์ รู้จักประมาณในกาลบริโภคน มีอาชีพรวิสุทฺธิ์ ควร
บำเพ็ญบารมี อันมีประเภทเป็นศีลบารมี ศีลอุปบารมี ศีลปรมัตถบารมี ยัง
ศีลทั้งปวงให้บริบูรณ์ คือให้ถึงพร้อมด้วยชอบ โดยไม่มีส่วนเหลือ. แม้ใน
ที่นี้ไม่มีปริมาณของอรรถภาพที่พระมหาสัตว์บำเพ็ญศีลบารมี ในกาลที่มาแล้ว
ในจริยานี้ มีอาทิอย่างนี้ คือในกาลเป็นศีลวนาคราช ในกาลเป็นจัมเปยย-
นาคราช และในกาลที่มีได้มา มีอาทิอย่างนี้ว่า ในกาลเป็นมหาวานร ใน
กาลเป็นช้างฉัททันตะ. ศีลบารมีของพระโพธิสัตว์ ครั้งเป็นสังขปาละ.
สละตนอย่างนี้ว่า :-

**เราไม่โกรธเคืองพวกบุตรพราน แม้จะ
แทงด้วยหลาว แม้จะทิ่มด้วยหอก นี่เป็นศีล-
บารมีของเรา.**

ชื่อว่า ปรมัตตบารมีโดยส่วนเดียว. ส่วนในบารมีนอกนี้พึงทราบ
บารมีและอุปบารมีตามสมควร.

บทว่า เนกขัมเม ปารมี คนตุวา คือถึงบารมีในการออกบวชครั้ง
ใหญ่ ๑ อย่าง อุกฤษฏ์อย่างยิ่ง. ในบทนั้นไม่มีปริมาณของอรรถภาพที่พระ-
มหาสัตว์ สละราชสมบัติยิ่งใหญ่ แล้วบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ในกาลที่มาแล้ว
ในจริยานี้อย่างนี้ คือ ในกาลเป็นยุชฌยบัณฑิต ในกาลเป็นโสมนัสกุมาร
และที่มีได้ คือ ในกาลมีอาทิอย่างนี้ ในกาลเป็นหัตถิपालกุมาร ในกาลเป็น
มฆเทวะ. อนึ่ง เนกขัมมบารมีของพระมหาสัตว์นั้น ผู้สละราชสมบัติออก
บวช เพราะไม่เกี่ยวข้องอย่างนี้ว่า :-

เราสละราชสมบัติอันใหญ่หลวงที่อยู่ใน
เงื้อมมือ ดุจถ่มก้อนน้ำลาย เมื่อเราสละก็ไม่
เกี่ยวข้อง นี่เป็นเนกขัมมบารมีของเรา.

ชื่อว่า ปรมัตตบารมีโดยส่วนเดียว. ส่วนในบารมีนอกนี้ พึงทราบ
บารมีและอุปบารมีตามสมควร.

บทว่า ปญฺหิตะ ปริปุญฺจิตฺวา ความว่า เราสอบถามถึงการจำแนก
ธรรมมีกุศลเป็นต้น ด้วยนัยมีอาทิว่า อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไร
มีโทษ อะไรไม่มีโทษ การจำแนกกรรมและผลของกรรม กรรมศิลปวิชา

อันไม่มีโทษ อันนำมาซึ่งอุปการะแก่สัตว์ทั้งหลาย กะบัณฑิตผู้มีปัญญา. ด้วย
บทนี้ ท่านแสดงถึงปัญญาบารมี. ในบทนั้นไม่มีปริมาณของอรรถภาพที่พระ-
มหาสัตว์บำเพ็ญปัญญาบารมี ในกาลมีอาทิอย่างนี้ คือในกาลเป็นวิฑูรบัณฑิต
ในกาลเป็นมหาโควินบัณฑิต ในกาลเป็นกุกุททาลบัณฑิต ในกาลเป็นอรก-
บัณฑิต ในกาลเป็นโพธิปริพาชก ในกาลเป็นมโหสถบัณฑิต. อนึ่ง ปัญญา-
บารมีของพระโพธิสัตว์นั้น ผู้แสดงถึงงูที่อยู่ภายในกระสอบว่า :-

**เราค้นหาด้วยปัญญา ปลดเปลื้องพราหมณ์
จากทุกข์. ผู้เสมอด้วยปัญญาของเราไม่มี นี้
เป็นปัญญาบารมีของเรา.**

ชื่อว่า ปรุมัดถบารมีโดยส่วนเดียว.

บทว่า **วีรยํ กตุวาน อุตฺตมํ** คือการทำวีรยบารมีหลายอย่างให้เกิด.
คือ ปธานะ วีรยะอันสูงสุดเพราะสามารถให้ถึงสัมมาสัมโพธิญาณได้. ใน
บทนั้น ไม่มีปริมาณของอรรถภาพที่พระมหาสัตว์บำเพ็ญวีรยบารมี ในกาลมี
อาทิอย่างนี้ คือ ในกาลเป็นมหาศีลวราช ในกาลเป็นปัญจาฐกุมาร ใน
กาลเป็นพระยามหาวานร. อนึ่ง วีรยบารมีของพระโพธิสัตว์นั้น ครั้งเป็น
พระมหาชนก ชำมมหาสมุทร อย่างนี้ว่า :-

เราอยู่ที่ท่ามกลางมหาสมุทรมองไม่เห็นฝั่ง
พวกมนุษย์ทั้งหลาย พากันตายหมดแล้ว เรา
ไม่มีจิตเป็นอย่างอื่น นี่เป็นวิริยบารมีของเรา.

ชื่อว่า ปรมัตถบารมีโดยส่วนเดียว.

บทว่า ขนฺติยา ปารมี คนฺตฺวา ความว่า เราบรรลุถึงอริวาสนขันติ
เป็นต้น อันมีสภาพเป็นขันติชั้นอุกฤษฏ์อย่างยอดเยี่ยม ถึงขันติบารมีชั้น
ยอด. อธิบายว่า ยังขันติบารมีให้สมบูรณ์. ในบทนั้นไม่มีปริมาณของอัต-
ภาพที่พระมหาสัตว์บำเพ็ญขันติบารมี ในกาลมีอาทิอย่างนี้ คือ ในกาลเป็น
พระยาวานร ในกาลเป็นพระยากระบือ ในกาลเป็นรัฐมิกราช ในกาลเป็น
ธรรมเทพบุตร. อนึ่ง ขันติบารมีของพระมหาสัตว์นั้น ครั้งเป็นขันติวาที
คาบสเสวยทุกข์ใหญ่ คุจไม่มีจิตใจอย่างนี้ว่า :-

เราไม่โกรธพระราชากาลี ผู้โบายเราด้วย
ขวานอันคม เหมือนเราไม่มีจิตใจ. นี่เป็น
ขันติบารมีของเรา.

ชื่อว่า ปรมัตถบารมีโดยส่วนเดียว.

บทว่า กตฺวา ทพฺพหฺมธฺมฺมฺญานํ ความว่า เราทำอธิฐานสมาทาน-
กุศลอธิฐานสมาทานบารมีนั้น ๆ และสมาทานธรรมเป็นอุปการะ แก่บารมี

นั้นให้มันไม่ให้หย่อน. อธิบายว่า อธิษฐานสมทานข้อปฏิบัตินั้น ๆ โดยไม่มีกรกลีบกลอก. ในบทนั้น ไม่มีปริมาณแห่งอรรถาพของพระมหาสัตว์ผู้บำเพ็ญอธิษฐานบารมี ในกาลมีอาทิอย่างนี้ คือ ในกาลเป็นโชติปาละ ในกาลเป็นสรภังคะ ในกาลเป็นพระเนมิ. อธิษฐานบารมีของพระโพธิสัตว์นั้น ครั้งเป็นพระเตมียกุมาร อธิษฐานพรตสละชีวิตอย่างนี้ว่า :-

เราไม่เกลียดชังพระมารดาและพระบิดา

เราไม่เกลียดตัวเรา. พระสัพพัญญุตญาณเป็น

ที่รักของเรา เพราะฉะนั้นเราจึงอธิษฐานพรต.

ชื่อว่า ปรมัตถบารมีโดยส่วนเดียว.

บทว่า **สจฺจวาจา**นุรุจฺฉิย ความว่า เราตามรักษาสัจวาจาจริงเกียจ
โวหารที่ไม่เป็นอริยะ แม้ในเวลามีอันตรายถึงชีวิต ก็คงรักษาไว้ คือรักษา
คำพูดที่ไม่ผิดปกติโดยประการทั้งปวง. ในบทนั้น ไม่มีปริมาณของอรรถาพ
ของพระมหาสัตว์ที่บำเพ็ญสัจบารมี ในกาลมีอาทิอย่างนี้ คือ ในกาลเป็น
พระยวานร ในกาลเป็นสัจจดาบส ในกาลเป็นพระยาปลา. อนึ่ง สัจ-
บารมีของพระโพธิสัตว์นั้น ครั้งเป็นมหาสุตโตสม สละชีวิตตามรักษาคำสัตย์
อย่างนี้ว่า :-

เราตามรักษาตั้งวจา สละชีวิตของเรา

ให้ไปริสาทปลดปล่อยกษัตริย์ ๑๐๑. นี่เป็น

สังขารมีของเรา.

ชื่อว่า ปรมัตตบารมีโดยส่วนเดียว.

บทว่า เมตตตาย ปารมี คนุตวา ความว่า เราถึงเมตตบารมีอัน
มีลักษณะนำสิ่งเป็นประโยชน์ในสรรพสัตว์โดยไม่เจาะจง อันเป็นบารมีชั้น
อุกฤษฏ์อย่างยิ่ง. ในบทนั้น ไม่มีปริมาณของอรรถภาพของพระโพธิสัตว์ ที่
บำเพ็ญเมตตบารมี ในกาลมีอาทิอย่างนี้ คือ ในกาลเป็นจุฬารมณปาละ ใน
กาลเป็นมหาสีลวราช. ในกาลเป็นสามบัณฑิต. อนึ่ง เมตตบารมีของพระ-
โพธิสัตว์นั้น ครั้งเป็นสุวรรณสาม แม้เมตตาไม่เหลือวแลแม้ชีวิตอย่างนี้
ว่า :-

ใคร ๆ ไม่สะดุ้งหวาดกลัวเรา แม้เราก็

ไม่กลัวใคร ๆ. อันกำลังแห่งเมตตาอุปถัมภ์ไว้

เราจึงยินดีในป่าใหญ่ ในกาลนั้น.

ชื่อว่า ปรมัตตบารมีโดยส่วนเดียว.

บทว่า สมฺมานนาวมานเน ความว่า เรามีจิตเสมอไม่คิดปกติ ใน
การนับถือด้วยการบูชาสักการะเป็นต้น โดยเคารพ ในการดูหมิ่นด้วยการ

ถ่มน้ำลายเป็นต้น และในโลกรวมทั้งปวง ได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ
อันยอดเยี่ยมสูงสุด. ในบทนั้น ไม่มีปริมาณแห่งอรรถภาพ ที่พระมหาสัตว์
บำเพ็ญอุเบกขาบารมี ในกาลมีอาทิอย่างนี้ คือ ในกาลเป็นพระยามหาวานร
ในกาลเป็นพระเจ้ากาสิ ในกาลเป็นเขมพรพราหมณ์ ในกาลเป็นอริสเสนปริ-
พาชก. อนึ่ง อุเบกขาบารมีของพระโพธิสัตว์นั้น ครั้งเป็นมหาโลมหังสะ
แม้เมื่อเด็กชาวบ้านทำให้เกิดสุขและทุกข์ ด้วยการถ่มน้ำลายเป็นต้น และ
ด้วยการนำดอกไม้ของหอมเป็นต้น เข้าไปก็ไม่ละเลยอุเบกขาอย่างนี้ว่า :-

เรานอนอยู่ในป่าช้า เอาซากศพอันมีแต่

กระดูกทำเป็นหมอนหนุน. เด็กชาวบ้านพวก

หนึ่ง พวกเข้เข้าไปทำความหยาบซ้ำร้ายกาจนา-
นปการ.

ชื่อว่า ปรมัตตบารมีโดยส่วนเดียว.

ด้วยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถึงการบำเพ็ญทุกกรกิริยา
ที่พระองค์ทรงทำแล้วในภัตตรกัปนี้ เพื่อบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณโดยสังเขป
ว่า :-

เราได้เสวยทุกข์และสมบัติมากมายหลาย

อย่าง ในภพน้อยและภพใหญ่ตามนัยที่กล่าว

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 569

แล้วนี้ แล้วจึงได้บรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด.

แล้วทรงแสดงบารมี ๑๐ ที่พระองค์ทรงบำเพ็ญแล้วโดยชอบอีกว่า:-

ทตฺวา ทาทพฺพํ ทานํ ๑ ล ๑ ปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตมํ

เราให้ทานที่ควรให้ ๑ล๑ บรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด (มีคำแปล
ซ้ำกับที่แปลไว้แล้วในตอนต้น).

จบ อรรถกถาอุทานคาถา

ปกิณณกถา

เพื่อความฉลาดหลายประการในโพธิสมภารของกุลบุตรทั้งหลาย ผู้ตั้งอยู่ในฐานะนั้นมีความอดสาหะในการปฏิบัติเพื่อไปสู่มหาโพธิญาณ จึงควรกล่าวปกิณณกถาในบารมีทั้งปวง.

ในบารมีนั้นมีปัญหาดังต่อไปนี้ :- บารมีนั้นคืออะไร บารมีเพราะอะไรว่าอะไร บารมีมีกี่อย่าง ลำดับของบารมีเป็นอย่างไร อะไรเป็นลักษณะรสปัจจุปัญญาและปทัชฐาน อะไรเป็นปัจจัย อะไรเป็นความเศร้าหมอง อะไรเป็นความผ่องแผ้ว อะไรเป็นปฏิบัติ อะไรเป็นข้อปฏิบัติ อะไรเป็นการจำแนก อะไรเป็นการสงเคราะห์ อะไรเป็นอุบายให้สำเร็จ ให้สำเร็จโดยกาลไหน อะไรเป็นอานิสงส์ และอะไรเป็นผลของบารมีเหล่านั้น.

คำตอบมีดังต่อไปนี้ :- บารมีคืออะไร ? บารมีคือคุณธรรมทั้งหลาย มีทานเป็นต้น กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย คือกรุณาอันตั้งหา มานะ และทิฐฐิไม่เข้าไปกำจัด.

บารมีเพราะอะไรว่าอะไร ? พระมหาสัตว์พระโพธิสัตว์เป็นผู้ยอดเยี่ยม เพราะสูงกว่าสัตว์ด้วยการประกอบคุณวิเศษมีทานและศีลเป็นต้น ความเป็นหรือการกระทำของพระโพธิสัตว์เหล่านั้นเป็นบารมี กรรมมีการบำเพ็ญเป็นต้น ก็เป็นบารมี.

อีกอย่างหนึ่งชื่อว่า **ปรม** เพราะอรรถว่าบำเพ็ญ ชื่อว่า **โพธิสัตว์** เพราะอรรถว่าเป็นผู้บำเพ็ญและเป็นผู้รักษาคุณทั้งหลายมีทานเป็นต้น. คุณดังกล่าวมานี้ เป็นบารมีของผู้บำเพ็ญ. ภาวะก็ดี, กรรมก็ดีเป็นบารมีของผู้บำเพ็ญ. กรรมมีการบำเพ็ญทานเป็นต้น ก็เป็นบารมีของพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญ.

อีกอย่างหนึ่งบารมีย่อมผูกสัตว์อื่นไว้ในตนด้วยการประกอบคุณพิเศษ. หรือบารมีย่อมขัดเกลาสัตว์อื่นให้หมดจดจากมลทินคือกิเลส. หรือบารมีย่อมถึงนิพพานอันประเสริฐที่สุดด้วยคุณพิเศษ หรือบารมีย่อมกำหนดรู้โลกอื่นคุณรู้โลกนี้ด้วยคุณพิเศษคือญาณอันเป็นการกำหนดแล้ว หรือบารมีย่อมตัดดวงคุณมีศีลเป็นต้นอื่น ไว้ในสันดานของตนเป็นอย่างยิ่ง. หรือบารมีย่อมทำลายปฏิบัติอื่นจากธรรมกายอันเป็นอัตตา. หรือหมู่มุจโรคือกิเลสอันทำความพินาศแก่ตนนั้น เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า ปรมะ. สัตว์ใดประกอบด้วยปรมะดังกล่าวมานี้ สัตว์นั้นชื่อว่า มหาสัตว์. ถ้าเป็นต้นว่า **ปรมสุต** อัย ดังนี้ ก็พึงประกอบตามนัยที่กล่าวมาแล้ว. หรือบารมีย่อมขัดเกลาคือข่อมบริสุทธินในฝั่งคือพระนิพพาน และยังสัตว์ทั้งหลายให้หมดจด. หรือบารมีย่อมผูกข่อมประกอบสัตว์ทั้งหลายไว้ในพระนิพพานนั้น. หรือบารมีข่อมไปข่อมถึงข่อมบรรลุถึงพระนิพพานนั้น. หรือบารมีข่อมกำหนดรู้ซึ่งพระนิพพานนั้นตามความเป็นจริง. หรือบารมีข่อมตัดดวงซัดสัตว์ไว้ในพระนิพพานนั้น. หรือบารมีข่อมกำจัดเข้าศึกคือกิเลสของสัตว์ทั้งหลายไว้ในพระนิพพานนั้น.

ฉะนั้น จึงชื่อว่าบารมี. บารุชใดบำเพ็ญบารมีดังกล่าวมานี้ บารุชนั้นชื่อว่า
มหาบารุช.

ความเป็นหรือการกระทำของมหาบารุชนั้น ชื่อว่าความเป็นผู้มีบารมี.
กรรมมีการบำเพ็ญทานเป็นต้นก็เป็น ความเป็นผู้มีบารมี ฟังทราบอรรถแห่ง
ศัพท์ว่าบารมีโดยนัยดังกล่าวนี้แล.

บารมีมีกี่อย่าง? โดยย่อมี ๑๐ อย่าง. บารมีเหล่านั้นปรากฏโดยสรุป
ในบาลี. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ในกาลนั้นเราเลือกทานบารมี อันเป็นทาง
ใหญ่ ที่ท่านผู้แสวงหาคุณใหญ่แต่ก่อนประ-
พฤติมาแล้ว เป็นครั้งแรก ได้เห็นแล้ว.

ดังที่พระสารีบุตรทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ธรรมอันทำให้เป็นพระพุทธรเจ้ามีเท่าไรพระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ว่า คุณก่อนสารีบุตร ธรรมอันทำให้เป็นพระพุทธรเจ้ามี ๑๐ ประการแล. ธรรม
๑๐ ประการคืออะไรบ้าง? คุณก่อนสารีบุตร ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ
ขันติ สัจจะ อธิษฐานะ เมตตา อุเบกขา เป็นธรรมทำให้เป็นพระพุทธรเจ้า.
คุณก่อนสารีบุตร ธรรม ๑๐ ประการเหล่านี้แล เป็นพุทธรการกธรรม. พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้แล้ว พระสุคคร์นตรีสพุทธรพจน์นี้ พระศาสดา
ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า :-

บารมี ๑๐ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา

วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐานะ เมตตา อุเบกขา.

แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่ามี ๖ อย่าง. ท่านกล่าวดั่งนั้นด้วยการ
สงเคราะห์บารมีเหล่านั้น. การสงเคราะห์นั้นจักมีแจ้งข้างหน้า.

บทว่า กโม ในบทว่า โภ ตาถ กโม ลำดับของบารมีเหล่านั้น
เป็นอย่างไร? นี่เป็นลำดับแห่งเทศนา. อนึ่ง ลำดับนั้นเป็นเหตุแห่งการสมา-
ทานครั้งแรก. การสมาทานเป็นเหตุแห่งการคั่นคว่ำ. ด้วยประการฉะนี้ จึง
เป็นอันแสดงโดยอาการคั่นคว่ำและสมาทานในเบื้องต้น. ในบารมีเหล่านั้น
ทานมีอุปการะมากแก่ศีลและทำได้ง่าย เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวทานนั้น
ไว้ในเบื้องต้น. ทานอันศีลกำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เพราะเหตุนั้น
ท่านจึงกล่าวศีลในลำดับของท่าน. ศีลอันเนกขัมมะกำหนด. เนกขัมมะอัน
ปัญญากำหนด. ปัญญาอันวิริยะกำหนด. วิริยะอันขันติกำหนด. ขันติอัน
สัจจะกำหนด. สัจจะอันอธิษฐานะกำหนด. อธิษฐานะอันเมตตากำหนด.
เมตตาอันอุเบกขากำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เพราะเหตุนั้น ท่าน
จึงกล่าวอุเบกขาในลำดับแห่งเมตตา. แต่พึงทราบที่ อุเบกขาอัน กรุณากำหนด
และกรุณาอันอุเบกขากำหนด. พระโพธิสัตว์ทั้งหลายมีมหากรุณา จึงเป็นผู้มี
อุเบกขาในสัตว์ทั้งหลายอย่างไร อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พระโพธิสัตว์
ทั้งหลาย เป็นผู้วางเฉยตลอดอย่างไรอย่างหนึ่งในที่ควรวางเฉย. แต่ไม่วางเฉย
ในที่พึงปวง และโดยประการทั้งปวง ส่วนอาจารย์เหล่านี้กล่าวว่า พระ-

โพธิสัตว์ทั้งหลายไม่วางเฉยในสัตว์ทั้งหลาย. แต่วางเฉยในความไม่เหมาะสมที่สัตว์กระทำ.

อีกนัยหนึ่ง ท่านกล่าวทานในเบื้องต้นเพราะเป็นสิ่งที่ทั่วไปแก่สรรพสัตว์ โดยเป็นไปแม้ในชนเป็นอันมาก เพราะมีผลน้อยและเพราะทำได้ง่าย. ท่านกล่าวศีลในลำดับของท่าน เพราะความบริสุทธิ์ของผู้ให้และผู้รับด้วยศีล เพราะกล่าวถึงการอนุเคราะห์ผู้อื่น แล้วกล่าวถึงความไม่เบียดเบียนผู้อื่น เพราะกล่าวถึงธรรมที่ควรทำ แล้วกล่าวถึงธรรมที่ไม่ควรทำ เพราะกล่าวถึงเหตุแห่งโรคสมบัติ แล้วจึงกล่าวถึงเหตุแห่งภวสมบัติ. ท่านกล่าวเนกขัมมะในลำดับของศีล เพราะความสำเร็จศีลสมบัติด้วยเนกขัมมะ เพราะกล่าวถึงกายสุจริตและวาจสุจริต แล้วจึงกล่าวถึงมโนสุจริต เพราะศีลบริสุทธิ์ให้สำเร็จฉฉานโดยง่าย เพราะกล่าวถึงความบริสุทธิ์ในความชวนชวนด้วยการละโทษของกรรม แล้วกล่าวถึงความบริสุทธิ์แห่งอหยาศัยด้วยการละโทษของกิเลส และเพราะกล่าวถึงการละการครอบงำจิตด้วยการละความกำถ่วง. ท่านกล่าวปัญญาในลำดับเนกขัมมะ เพราะความสำเร็จและความบริสุทธิ์แห่งเนกขัมมะด้วยปัญญา เพราะกล่าวถึงความไม่มีปัญญาด้วยไม่มีฉฉาน. จริงอยู่ ปัญญามีสมมติเป็นปทัฏฐาน และสมมติปัญญามีปจจุฏฐาน. เพราะกล่าวถึงสมถนิมิต แล้วจึงกล่าวถึงอุเบกขานิมิต เพราะกล่าวถึงความฉลาดในอุบายอันทำประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วยการตั้งใจทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น. ท่านกล่าววิริยะในลำดับของปัญญา เพราะความสำเร็จกิจด้วยปัญญาโดยปรารภความเพียร

เพราะกล่าวถึงความอดทนด้วยการเพ่งธรรมคือความสูญของสัตว์ แล้วจึงกล่าวถึงความอัศจรรย์ของการปรารถนาเพื่อประโยชน์แก่สัตว์ เพราะกล่าวถึงอุเบกขานิमित แล้วจึงกล่าวถึงปัสคกนิमित ก็นิमितในการระคับระคองจิต และเพราะกล่าวถึงความใคร่ครวญก่อนทำแล้วจึงกล่าวถึงความเพียร เพราะความเพียรของผู้ใคร่ครวญแล้วทำ ย่อมนำมาซึ่งผลวิเศษ.

ท่านกล่าวขันติในลำดับของความเพียร เพราะความสำเร็จแห่งความอดกลั้นด้วยความเพียร จริงอยู่คนมีความเพียรย่อมครอบงำทุกข์ที่สัตว์และสังขารนำเข้าไปเพราะปรารถนาความเพียรแล้ว. เพราะความเพียรเป็นอสังการของความอดกลั้น จริงอยู่ ความอดกลั้นของผู้มีความเพียรย่อมงาม เพราะกล่าวถึงปัสคกนิमितแล้วจึงกล่าวถึงสมถนิमित เพราะกล่าวถึงการละอุทัจจและโทสะด้วยความเพียรยิ่ง จริงอยู่ อุทัจจและโทสะละได้ด้วยความอดทนในการเพ่งธรรม. เพราะกล่าวถึงการทำความเพียรติดต่อของผู้มีความเพียร. จริงอยู่ ผู้หนักด้วยขันติเป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่านทำความเพียรติดต่อ เพราะกล่าวถึงความไม่มีค้นหา เพื่อทำตอบในการปรารถนาประโยชน์เพื่อผู้อื่นของผู้ไม่ประมาท. จริงอยู่ เมื่อความเพ่งธรรมตามความเป็นจริงมีอยู่ ค้นหาข้อมไม่มี. และเพราะกล่าวถึงความอดกลั้นทุกข์ที่ผู้อื่นทำในการปรารถนาประโยชน์เพื่อผู้อื่น. ท่านกล่าวสัจจะในลำดับของขันติ เพราะขันติตั้งอยู่ได้นานด้วยสัจจะ เพราะกล่าวถึงความอดทนต่อความเสียหายของผู้ทำความเสียหาย แล้วกล่าวถึงความไม่คิดพลาดในการทำอุปการะนั้น. และ

เพราะกล่าวถึงความอดทนในการเพ่งธรรม คือความสูญของสัตว์ แล้วกล่าวถึงสังขะอันเป็นญาณเพิ่มพูนขั้นต้นนั้น. ท่านกล่าวอริยฐานในลำดับของสังขะ เพราะความสำเร็จแห่งสังขะด้วยอริยฐาน เพราะการงดเว้นย่อมสำเร็จแก่ผู้ตั้งใจไม่หวั่นไหว. เพราะกล่าวคำไม่ผิดความจริง แล้วกล่าวถึงความเป็นผู้ไม่หวั่นไหว ในการกล่าวคำไม่ผิดความจริงนั้น จริงอยู่ ผู้ไว้ใจได้หวั่นไหว ประพตติตามสมควรแก่ปัญญาในทานเป็นต้น เพราะกล่าวญาณสังขะ แล้วจึงกล่าวถึงการเพ่งความเป็นไปในสัมภาระทั้งหลาย จริงอยู่ ผู้มีญาณตามเป็นจริง ย่อมอริยฐานโพธิสมภารทั้งหลาย และยังโพธิสมภารนั้นให้สำเร็จ เพราะไม่หวั่นไหวด้วยปฏิบัติทั้งหลาย. ท่านกล่าวเมตตาในลำดับแห่งอริยฐาน เพราะความสำเร็จแห่งอริยฐานด้วยการสมทานทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นด้วยเมตตา เพราะกล่าวถึงอริยฐานแล้วจึงกล่าวถึงการนำประโยชน์เข้าไป เพราะผู้สำรวมในโพธิสมภารเป็นผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา. และเพราะผู้มีอริยฐานไม่หวั่นไหว ยังสมทานให้เจริญด้วยการไม่ทำลายสมทาน. ท่านกล่าวอุเบกขาในลำดับแห่งเมตตา เพราะความบริสุทธิ์แห่งเมตตาด้วยอุเบกขา เพราะกล่าวถึงการนำประโยชน์ในสัตว์ทั้งหลาย แล้วจึงกล่าวถึงความไม่สนใจโทษผิดของผู้อื่น เพราะกล่าวถึงเมตตาภาวนา แล้วกล่าวถึงความเจริญอันเป็นผลของเมตตาภาวนานั้น และเพราะกล่าวถึงความ เป็นคุณ น่าอัศจรรย์ว่า ผู้วางเฉยแม้ในสัตว์ ผู้ใคร่ประโยชน์ ฟังทราบลำดับแห่งบารมีทั้งหลายเหล่านั้นด้วยประการ ฉะนี้แล.

ในบทว่า อะไรเป็นลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานนี้พึงทราบความดังต่อไปนี้. โดยความไม่ต่างกัน บารมีแม้ทั้งหมดมีการอนุเคราะห์ผู้อื่นเป็นลักษณะ มีการทำอุปการะแก่ผู้อื่นเป็นรส. หรือมีความไม่หวั่นไหวเป็นรส. มีการแสวงหาสิ่งที่เป็นประโยชน์เป็นปัจจุปัฏฐาน หรือมีความเป็นพระพุทธเจ้าเป็นปัจจุปัฏฐาน มีมหากรุณาเป็นปทัฏฐาน. หรือมีความเป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่งกรุณาเป็นปทัฏฐาน

แต่โดยความต่างกัน เพราะเจตนาบริจาคเครื่องอุปกรณ์ของตนกำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่งกรุณา เป็นทานบารมี. กายสุจริต วชิสุจริต กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่งกรุณา และโดยใจความ เจตนาเว้นสิ่งไม่ควรทำและสิ่งที่ควรทำเป็นต้นเป็นศีลบารมี. จิตเกิดขึ้นเพื่อจะออกจากกามภพ มีการเห็นโทษเป็นอันดับแรก กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่งกรุณา เป็นเนกขัมมบารมี. ความเข้าใจถึงลักษณะพิเศษอันเสมอกันแห่งธรรมทั้งหลาย กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่งกรุณา เป็นปัญญาบารมี. การปรารถถึงประโยชน์ของผู้อื่นด้วยกายสละจิต กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่งกรุณา เป็นวิริยบารมี. การอดกลั้นโทษของสัตว์และสังขารกำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่งกรุณา การตั้งอยู่ในอโทสะ จิตเกิดขึ้นเป็นไปในอาการของอโทสะนั้น เป็นขันติบารมี. การพูดไม่ผิดมีวิริติเจตนาเป็นต้น กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่งกรุณา เป็นสัจบารมี. การตั้งใจสมาทานไม่หวั่นไหว กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาด

ในอุบายแห่งกรุณา จิตเกิดขึ้นเป็นไปในอาการแห่งความตั้งใจสมาทานไม่
หวั่นไหววนั้น เป็นอธิษฐานบารมี. การนำประโยชน์สุขให้แก่โลก กำหนด
ด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่งกรุณา โดยถือความไม่พยายาท เป็นเมตตา-
บารมี. การกำจัดความเลื่อมและความเคียดแค้น กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาด
ในอุบายแห่งกรุณา. ความเป็นไปเสมอในสัตว์และสังขารทั้งหลายทั้งที่นำ
ปรารถนาและไม่นำปรารถนา เป็นอุเบกขาบารมี.

ฉะนั้นทานบารมี มีการบริจาคเป็นลักษณะ มีการกำจัดโลกในไทย
ธรรมเป็นรส. มีความสามารถเป็นปัจจุปัญฐาน. หรือมีภวสมบัติและวิภว-
สมบัติเป็นปัจจุปัญฐาน. มีวัตถุอันควรบริจาคเป็นปทัชฐาน. ศีลบารมี มีการ
ละเว้นลักษณะ. ท่านอธิบายว่า มีการสมาทานเป็นลักษณะ และมีการตั้ง
มั่นเป็นลักษณะ. มีการกำจัดความเป็นผู้ทุศีลเป็นรส. หรือมีความไม่มีโทษ
เป็นรส. มีความสะอาดเป็นปัจจุปัญฐาน. มีหิริโอตตปปะเป็นปทัชฐาน.
เนกขัมมบารมี มีการออกจากกามและจากคามมิโชคเป็นลักษณะ. มีการ
ประกาศโทษของถาปนนั้นเป็นรส. มีความหันหลังจากโทษนั้นเป็นปัจจุปัญ-
ฐาน. มีความสังเวชเป็นปทัชฐาน. ปัญญาบารมี มีการรู้แจ้งแทงตลอดตาม
สภาวะธรรมเป็นลักษณะ. หรือการรู้แจ้งแทงตลอดไม่พลาดเป็นลักษณะ. คุณ
การชัฏฐนุและยังด้วยลูกศรของคนฉลาด. มีแสงสว่างตามวิสัยเป็นรสคุณ
ประทีป. มีความไม่หลงเป็นปัจจุปัญฐาน. คุณคนนำทางไปในป่า. มีสมาธิ
เป็นปทัชฐาน. หรือมีอริยสัจ ๔ เป็นปทัชฐาน. วิริยบารมี มีอุตสาหะเป็น

ลักษณะ. มีการอุปถัมภ์เป็นรส. มีการไม่จมนเป็นปัจจุปัญฐาน. มีวัตถุประสงค์ปรารถนา
ความเพียรเป็นปทัฏฐาน. หรือมีความสังเวชเป็นปทัฏฐาน. ชันติบารมี มี
ความอดทนเป็นลักษณะ. มีความอดกลั้นสิ่งที่น่าปรารถนาและไม่น่า
ปรารถนาเป็นรส. มีความอดกลั้นเป็นปัจจุปัญฐาน. หรือมีความไม่โกรธเป็น
ปัจจุปัญฐาน. มีเห็นตามความจริงเป็นปทัฏฐาน. สัจจบารมี มีการไม่พุดผิด
เป็นลักษณะ. มีการประกาศตามความเป็นจริงเป็นรส. มีความชื่นใจเป็น
ปัจจุปัญฐาน. มีความสงบเสงี่ยมเป็นปทัฏฐาน. อธิษฐานบารมี มีความตั้งใจ
ในโพธิสมภารเป็นลักษณะ. มีการครอบงำสิ่งเป็นปฏิบัติของโพธิสมภาร
เหล่านั้นเป็นรส. มีความไม่หวั่นไหวในการครอบงำสิ่งเป็นปฏิบัติเป็นปัจจุ-
ปัญฐาน. มีโพธิสมภารเป็นปทัฏฐาน. เมตตบารมี มีความเป็นไปแห่งอาการ
เป็นประโยชน์เป็นลักษณะ. มีการนำประโยชน์เข้าไปเป็นรส. หรือมีการ
กำจัดความอาฆาตเป็นรส. มีความสุภาพเป็นปัจจุปัญฐาน. มีการเห็นสัตว์
ทั้งหลายเป็นที่น่าพอใจเป็นปทัฏฐาน. อุเบกขาบารมี มีความเป็นไปโดยอาการ
ที่เป็นกลางเป็นลักษณะ. มีเห็นความเสมอกันเป็นรส. มีการสงบความเคียด
แค้นและความเสื่อมเป็นปัจจุปัญฐาน. มีการพิจารณาความที่สัตว์มีกรรมเป็น
ของตนเป็นปทัฏฐาน.

อนึ่งในบทนี้ ควรกล่าวถึงบารมีโดยความต่างกันแห่งลักษณะ มีการ
บริจาคเป็นต้น ของทานเป็นต้น เพราะกำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดใน
อุบายแห่งกรุณา. จริงอยู่ทานเป็นต้น กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย

แห่งกรุณา เป็นไปแล้วในสันดานของพระโพธิสัตว์ ชื่อว่าบารมี มีทานบารมี เป็นต้น.

อะไรเป็นปัจจัย. อภินิหารเป็นปัจจัยแห่งบารมีทั้งหลาย. จริงอยู่ อภินิหารใด ยังธรรมสโมธาน ๘ ให้ถึงพร้อม ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้อย่างนี้ว่า :-

อภินิหารย่อมสำเร็จเพราะธรรมสโมธาน

๘ ประการ คือ ความเป็นมนุษย์ ๑ ถึงค-

สมบัติ ๑ เหตุ ๑ เห็นศาสนา ๑ บรรพชา ๑

คุณสมบัติ ๑ อธิการ ๑ ความพอใจ ๑.

อันเป็นไปแล้วโดยนัยมีอาทิว่า เราข้ามแล้วพึงให้สัตว์ข้าม เราพ้นแล้วพึงให้สัตว์พ้น เราฝึกแล้วพึงให้สัตว์ฝึก เราสงบแล้วพึงให้สัตว์สงบ เราหายใจคล่องแล้วพึงให้สัตว์หายใจคล่อง เรานิพพานแล้วพึงให้สัตว์นิพพาน เราบริสุทธแล้วพึงให้สัตว์บริสุทธิ เราตรัสรู้แล้วพึงให้สัตว์ตรัสรู้ ดังนี้. อภินิหารนั้นเป็นปัจจัยแห่งบารมีทั้งปวงโดยไม่ต่างกัน. ความสำเร็จแห่งการคั่นคว่ำ การตั้งมั่น การตั้งใจสมาทานบารมีให้สูงขึ้นไป เพราะความเป็นไปแห่งปัจจัยนั้น ย่อมมีแก่พระมหาบุรุษทั้งหลาย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **มनुสฺสตุตฺตํ** คืออรรถภาพของมนุษย์. เพราะความปรารถนา ย่อมสำเร็จแก่ผู้ตั้งอยู่ในอรรถภาพของมนุษย์เท่านั้นแล้ว

ปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้า. ไม่สำเร็จแก่ผู้ตั้งอยู่ในชาติมีนาค และ
ครุฑเป็นต้น. ถ้าถามว่าเพราะเหตุไร? ตอบว่า เพราะสมควรแก่ความเป็น
พระพุทธเจ้า.

บทว่า **ลិងฺคสมฺปตฺติ** ความว่า แม้ตั้งอยู่ในอภินิหารของมนุษย์
ความปรารถนาข่อมสำเร็จแก่นุรุชเท่านั้น, ไม่สำเร็จแก่สตรี บัณเฑาะก์
คือกะเทย นปฺงสะกะ คือไม่มีเพศชายหญิง อุภโตพยัญชนกะ คือปรากฏทั้ง
สองเพศ. ถ้าถามว่าเพราะอะไร? ตอบว่า เพราะเหตุตามที่ได้กล่าวแล้ว
และเพราะไม่มีความบริบูรณ์แห่งลักษณะ. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันการที่สตรีจะพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัม-
พุทธเจ้านั้น มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะเป็นได้. เพราะฉะนั้น ความ
ปรารถนาจึงไม่สำเร็จ แม้แก่นุรุชผู้ตั้งอยู่ในเพศสตรี หรือแก่บัณเฑาะก์
เป็นต้น.

บทว่า **เหตุ** คือถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย. จริงอยู่ ความปรารถนา
ข่อมสำเร็จแก่นุรุชผู้สมบูรณ์ด้วยอุปนิสัย เพราะเหตุสมบัติ. นอกนั้น
ไม่สำเร็จ.

บทว่า **สตฺถารทสฺสนํ** คือความมีพระศาสดาอยู่เฉพาะหน้า. เพราะ
ความปรารถนาข่อมสำเร็จแก่ผู้ปรารถนาในสำนักของพระพุทธเจ้า ซึ่งยังทรง
พระชนม์อยู่. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว ความปรารถนาข่อม
ไม่สำเร็จในสำนักของพระเจดีย์ ที่โคณโฑริ์ ที่พระปฏิมา หรือที่สำนัก

ของพระเจ้าเจกพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้า. เพราะเหตุไร ? เพราะไม่มีอธิการ คือวิสัยที่ทำยัง มีกำลัง. ความปรารถนาจะสำเร็จในสำนักของพระพุทธเจ้าเท่านั้น. เพราะอธิการนั้นยังไม่ถึงความมีกำลังโดยความเป็นอริยาศัยอันยิ่ง.

บทว่า **ปพพชชา** คือความปรารถนาข่อมสำเร็จแก่ผู้ปรารถนาในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ผู้บวชในสำนักคาสหรือในสำนักของภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นกรรมกริยาวิที คือผู้เชื่อกรรมและผลของกรรม. ไม่สำเร็จแก่ผู้ตั้งอยู่ในเพศคฤหัสถ์. เพราะเหตุไร ? เพราะไม่สมควรเป็นพระพุทธเจ้า. เพราะบรรพชิตเท่านั้นเป็นพระมหาโพธิสัตว์ ข่อมบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณได้ มิใช่เป็นคฤหัสถ์ เพราะฉะนั้น ในเวลาดังปณิธานควรเป็นเพศของบรรพชิตเท่านั้น เพราะเป็นการอธิษฐานด้วยคุณสมบัติโดยแท้.

บทว่า **คุณสมฺปตติ** คือถึงพร้อมด้วยคุณมีอภิญญาเป็นต้น. เพราะความปรารถนาข่อมสำเร็จแม้แก่บรรพชิต ผู้ได้สมบัติ ๘ มีอภิญญา ๕ เท่านั้น. ไม่สำเร็จแก่ผู้ปราศจากคุณสมบัติตามที่กล่าวแล้ว. เพราะเหตุไร ? เพราะสามารถค้นคว้าบารมีได้. พระมหาบุรุษบำเพ็ญอุกนิหาร เป็นผู้สามารถค้นคว้าบารมีได้ด้วยตนเอง เพราะประกอบด้วยอุปนิสัยสมบัติและอภิญญาสมบัติ.

บทว่า **อธิกาโร** คือมีอุปการะยิ่ง. จริงอยู่ ผู้ใดแม้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติตามที่กล่าวแล้ว แม้ชีวิตของตนก็สละแก่พระพุทธเจ้าได้ ข่อมทำ

อุปการะอันยิ่งในกาลนั้น. อภินิหารย่อมสำเร็จแก่ผู้นั้น. ไม่สำเร็จแก่คนนอกนี้.

บทว่า **ฉนุทธา** คือพอใจในกุศลด้วยความใคร่ที่จะทำ. จริงอยู่ ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่ผู้ประกอบด้วยธรรมตามที่กล่าวแล้ว มีความพอใจมาก มีความปรารถนามาก มีความใคร่เพื่อจะทำมาก เพื่อประโยชน์แก่ธรรมอันทำให้เป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้น. ไม่สำเร็จแก่คนนอกนี้.

ต่อไปนี้เป็นความเปรียบเทียบ เพราะความเป็นผู้มีฉันทะใหญ่. พึงทราบความที่ฉันทะเป็นความใหญ่หลวง ในบทว่า **ฉนุทธา** นี้ โดยนัยมีอาทิดังต่อไปนี้ :- บุคคลฟังมาว่า ผู้ใดสามารถข้ามท้องจักรวาลนี้ทั้งสิ้นอันมีน้ำท่วมนองเป็นอันเดียวกัน ด้วยกำลังแขนของตนเท่านั้นแล้วจะถึงฝั่งได้ ผู้นั้นย่อมถึงความเป็นพระพุทธเจ้า แล้วไม่ย่อท้อเพราะทำได้ยาก กลับพอใจว่า เราจักข้ามถึงฝั่งได้. ไม่แสดงอาการสยิวหน้าในกาลนั้นเลย อนึ่ง บุคคลฟังมาว่า ผู้ใดเหยียบจักรวาลนี้ทั้งสิ้นอันเต็มไปด้วยถ่านเพลิง ปราศจากเปลวไฟ ปราศจากควันไฟด้วยเท้าทั้งสองสามารถก้าวเลยไปถึงฝั่งได้. ผู้นั้นย่อมถึงความเป็นพระพุทธเจ้า. แล้วไม่ย่อท้อเพราะทำได้ยาก กลับพอใจว่า เราจักก้าวเลยไปถึงฝั่งได้. เขาไม่แสดงอาการสยิวหน้าในการนั้นเลย. อนึ่ง บุคคลฟังมาว่า ผู้ใดสามารถทะลุจักรวาลทั้งสิ้นปกคลุมด้วยพุ่มไม้ไผ่หนาทึบ รกรุ่งรังไปด้วยป่าหนามและเถาวัลย์ แล้วก้าวเลยไปถึงฝั่งได้ ฯลฯ เขาไม่แสดงอาการสยิวหน้าในการนั้นเลย. อนึ่ง บุคคลฟัง

มาว่า ผู้ใดที่หมกไหม้ในนรกตลอดสงขัยแสนกัป จะพึงบรรลुकความเป็นพระพุทเจ้าแล้วไม่ย่อท้อเพราะได้ยากกลับพอใจว่า เราจักหมกไหม้ในนรกนั้น แล้วบรรลुकความเป็นพระพุทเจ้า. เขาไม่แสดงอาการสยิวหน้าในการนั้นเลย.

อกนิหารประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ อย่างนี้โดยเนื้อความพึงทราบว้ จิตตูปบาทที่เป็นไปอย่างนั้น เพราะประชุมองค์ ๘ เหล่านั้น. จิตตูปบาทนั้นมีการตั้งใจแน่วแน่เพื่อสัมมาสัมโพธิญาณโดยชอบนั่นเอง เป็นลักษณะ. มีความปรารถนามีอาทิอย่างนี้ว่า โอ เราพึงตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณเป็นลำดับไป. เราพึงยังประโยชน์สุขให้สำเร็จแก่สัตว์ เป็นรศ. มีความเป็นเหตุแห่งโพธิสัมภารเป็นปัจจุปฏิฐาน. มีมหากุณาเป็นปัทฐาน. หรือมีอุปนิสัยสมบัติเป็นปัทฐาน.

พึงเห็นว่า บุญพิเศษอันเป็นมูลแห่งธรรมอันทำให้เป็นพระพุทเจ้า ทั้งปวงเป็นความเจริญอย่างยิ่ง เป็นความงามอย่างยิ่ง เป็นความสง่าหาประมาณมิได้ โดยความเป็นไปปรารภพุทฐภูมิอันเป็นอจินไตย และประโยชน์ของสัตว์โลกอันหาประมาณมิได้

อนึ่ง พระมหาบุรุษพร้อมด้วยการบรรลุนั้นแล เป็นผู้ชื่อว่ายังลงสู่การปฏิบัติเพื่อบรรลุมหาโพธิญาณ ย่อมได้สมัญญาว่า พระโพธิสัตว์ เพราะมีสภาพไม่กลับจากนั้น เพราะบรรลुकความเป็นของแน่นอน ความ

เป็นผู้เอาใจใส่สม่ำเสมอในสัมมาสัมโพธิญาณโดยภาวะทั้งปวง และความ
เป็นผู้สามารถศึกษาโพธิสมภารย่อมตั้งอยู่พร้อมแก่พระมหานุรุษนั้น จริยอยู่
พระมหานุรุษทั้งหลายคั่นคว้าบารมีทั้งปวงโดยชอบ ด้วยยังอุกนิหารตามที่
กล่าวแล้วให้สำเร็จ ด้วยบรรลุประสัพพัญญุตญาณ อันมีเพศเป็นเบื้องต้น
ด้วยสขัมภูญาณ แล้วบรรลุดีด้วยลำดับด้วยการถือนั้น เหมือนสุเมธบัณฑิต
ผู้บำเพ็ญอุกนิหารไว้มากปฏิบัติแล้ว. ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า :-

**ดูเถิด เราค้นหาธรรมอันทำให้เป็นพระ-
พุทธเจ้าจากที่โน้นที่นี่ ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ
ตลอด ๑๐ ทิศ จนถึงธรรมชาติ เมื่อเราค้น
หาในครั้งนั้นได้เห็นทานบารมีเป็นอันดับแรก.**

ได้ยินว่า ฟิงทราบปัจจย ๔ เหตุ ๔ และผละ ๔ แห่งอุกนิหาร
นั้น.

ในอุกนิหารนั้น ปัจจย ๔ เป็นอย่างไร? พระมหานุรุษในโลกนี้
ย่อมเห็นพระตถาคต ทรงกระทำปาฏิหาริย์น่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีด้วยพุทธานุภาพ
ยิ่งใหญ่ จิตของพระมหานุรุษนั้นย่อมตั้งอยู่ในมหาโพธิญาณ กระทำ
ปาฏิหาริย์นั้นให้เป็นอารมณ์ เพราะอาศัยพระตถาคตนั้นว่า พระผู้มีพระภาค-
เจ้ามีธรรมน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีและอานุภาพเป็นอินทรีย์อย่างนี้ เพราะรู้

แจ้งแทงตลอด ธรรมชาตุดุคธรรมชาตุนี มีอานุภาพมากหนอ. พระมหาบุรุษ
นั้นน้อมไปในสัมโพธิญาณนั้น ทำธรรมชาตุนั้นให้เป็นปัจจัยอาศัยการเห็น
มหานุภาพนั้นนั่นแลย่อมตั้งจิตไว้ในอกนิหารนั้น. นี้เป็นปัจจัยที่ ๑ แห่ง
มหากินิหาร.

มหาบุรุษย่อมไม่เห็นความที่พระตถาคตมีอานุภาพใหญ่ตามที่กล่าว
แล้ว แต่ฟังว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นเช่นนี้และเป็นเช่นนี้ ดังนี้. พระ-
มหาบุรุษนั้นน้อมไปในสัมโพธิญาณ ทำธรรมชาตุนั้นให้เป็นปัจจัย อาศัย
พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ย่อมตั้งจิตไว้ในอกนิหารนั้น. นี้เป็นปัจจัยที่ ๒
แห่งมหากินิหาร.

มหาบุรุษย่อมไม่เห็นความที่พระตถาคตนั้นมีอานุภาพใหญ่ ตามที่
กล่าวแล้ว. ทั้งไม่ได้ฟังมหานุภาพนั้นจากผู้อื่น. แต่เมื่อพระตถาคตทรง
แสดงธรรม มหาบุรุษย่อมฟังธรรมปฏิสังขตด้วยพุทธานุภาพโดยนัยมีอาทิว่า
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตประกอบด้วยกำลัง ๑๐ ดังนี้. มหาบุรุษนั้น
น้อมไปในสัมโพธิญาณ ทำธรรมชาตุนั้นให้เป็นปัจจัยอาศัยพุทธานุภาพนั้น
ย่อมตั้งจิตไว้ในอกนิหารนั้น. นี้เป็นปัจจัยที่ ๓ แห่งมหากินิหาร.

มหาบุรุษย่อมไม่เห็นความที่พระตถาคตนั้นมีอานุภาพใหญ่ ตามที่
กล่าวแล้ว. ทั้งไม่ได้ฟังอกนิหารนั้นจากผู้อื่น. ทั้งไม่ได้ฟังธรรมของ
พระตถาคต. แต่เป็นผู้มีอริยาศัยกว้างขวาง มีความตั้งใจมคคิดว่า เราจัก
รักษาวงศ์ของพระพุทธเจ้า แบบแผนของพระพุทธเจ้า ประเพณีของ

พระพุทธเจ้า ความเป็นธรรมของพระพุทธเจ้า แล้วสักการะ เคารพนับถือ บูชาธรรมเท่านั้น ประพฤติธรรม น้อมไปในสัมโพธิญาณ ทำกรรมชดถุนันให้เป็นปัจจัย อาศัยธรรมนั้นย่อมตั้งจิตไว้ในอกนิหารนั้น. นี้เป็นปัจจัยที่ ๔ แห่งมหานิหาร.

เหตุ ๔ แห่งมหานิหารเป็นอย่างไร? มหานุรุษในโลกนี้ตามปกติ เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยอุปนิสัย สร้างสมอธิการในพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ในครั้งก่อน. นี้เป็นเหตุที่ ๑ แห่งมหานิหาร. ยังมีข้ออื่นอีก มหานุรุษตามปกติเป็นผู้มีอริยาศักรณา น้อมไปในกรุณา ประสงค์จะนำทุกข์ของสัตว์ทั้งหลายออกไป สละกายและจิตของตน. นี้เป็นเหตุที่ ๒ แห่งมหานิหาร. ยังมีข้ออื่นอีก มหานุรุษเพียรพยายามไม่เบื่อหน่ายจากวิญญูทุกข์ แม้ทั้งสิ้นและจากการประพฤติกิจที่ทำได้ยากเพื่อประโยชน์แก่สัตว์ ตลอดกาลนาน ไม่หวาดสะดุ้ง ตลอดถึงสำเร็จประโยชน์ที่ปรารถนา. นี้เป็นเหตุที่ ๓ แห่งมหานิหาร. ยังมีข้ออื่นอีก มหานุรุษเป็นผู้อาศัยกัลยาณมิตร ผู้ที่ห้ามจากสิ่งไม่เป็นประโยชน์ ให้ตั้งอยู่ในสิ่งเป็นประโยชน์. นี้เป็นเหตุที่ ๔ แห่งมหานิหาร.

พึงทราบอุปนิสัยสัมปทาของมหานุรุษ ดังต่อไปนี้. อริยาศัของ มหานุรุษนั้น น้อมไป โน้มไป โอนไปในสัมโพธิญาณโดยส่วนเดียวเท่านั้น ฉันทใด การประพฤติประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายก็ฉันทนั้น เพราะมหานุรุษนั้น

ทำความตั้งใจแน่วแน่เพื่อสัมโพธิญาณในสำนักของพระพุทธเจ้าในกาลก่อน ด้วยใจและวาจาว่า แม้เราก็จะเป็นเช่นกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พึงยังประโยชน์สุขให้สำเร็จแก่สัตว์ทั้งหลายโดยชอบนั้นแล. มหาบุรุษมีอุปนิสัยสมบูรณ์อย่างนี้ ความวิเศษใหญ่ การกระทำต่างใหญ่ ด้วยสาวกโพธิสัตว์และปัจเจกโพธิสัตว์ของมหาบุรุษผู้ประกอบด้วยเพศ ปราภฏด้วยอุปนิสัยสมบัติ ย่อมปรากฏจากอินทรีย์ การปฏิบัติและความเป็นผู้ฉลาด. คนนอกนี้มิได้ปฏิบัติเหมือนอย่างมหาบุรุษในโลกนี้ผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยมีอินทรีย์ บริสุทธิ์ มีญาณบริสุทธิ์ มหาบุรุษเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น. มิใช่เพื่อประโยชน์ตน. เป็นความจริงดังนั้น คนนอกนี้มิได้ปฏิบัติเหมือนอย่างมหาบุรุษนั้นปฏิบัติเพื่อประโยชน์ เพื่อสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย อนึ่ง มหาบุรุษย่อมนำมาซึ่งความเป็นผู้ฉลาดในประโยชน์สุขนั้น ด้วยปฏิภาณอันเกิดขึ้นตามฐานะ และเพราะความเป็นผู้ฉลาดในฐานะ และ อฐานะ.

อนึ่ง พึงทราบลักษณะแห่งทานบารมีของมหาบุรุษผู้มีธรรมาศัยในทาน มีอาทิว่า มหาบุรุษตามปกติเป็นผู้มีธรรมาศัยในทาน ยินดีในทาน เมื่อมีไทยธรรมย่อมให้ทีเดียว. ไม่เบื่อหน่ายจากการเป็นผู้มีปกติแจกจ่ายเนื่อง ๆ สม่ำเสมอ มีความเบิกบาน เอื้อเพื่อให้ มีความสนใจให้. ครั้นให้ทาน แม้มากมาย ก็ยังไม่พอใจด้วยการให้. ไม่ต้องพูดถึงให้น้อยละ. อนึ่ง เมื่อจะยังอุตสาหะให้เกิดแก่ผู้อื่น ย่อมกล่าวถึงคุณในการให้. แสดงธรรม

ปฏิบัติด้วยกรให้. อนึ่ง เห็นคนอื่นให้แก่คนอื่นก็พอใจ. ให้อภัยแก่คนอื่นในฐานะที่เป็นภัย.

อนึ่ง พึงทราบลักษณะแห่งศีลบารมี ของมหาบุรุษผู้มีอริยาศัยในศีล มีอาทิอย่างนี้ว่า มหาบุรุษย่อมละอายย่อมกลัว ธรรมลามกมีการฆ่าสัตว์ เป็นต้น. เป็นผู้ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้ยินดีในธรรมงาม มีศีล ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา ชื่อตรง ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมอันทำให้เป็นผู้ว่าง่าย อ่อนโยน ไม่กระด้าง ไม่คูหมั่นท้าน ไม่ถือเอาของคนอื่นโดยที่สุดเส้นหญ้า หรือเมื่อคนอื่นลื้มของไว้ในที่อยู่ของตน บอกให้เขารู้แล้วมอบให้โดยไม่เอา ของของคนอื่นเก็บไว้. ไม่เป็นผู้โลภ. แม้จิตลามกในการถือเอาของคนอื่น ก็ไม่ให้เกิดขึ้น. เว้นการทำลายหญิงเป็นต้นเสียแต่ไกล. พุดจริงไว้ใจได้ สมาน คนที่แตกกัน เพิ่มสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้ พุดน่ารักยิ้มแย้มแจ่มใส พุดเป็น อรรถ พุดเป็นธรรม ไม่มีความอยากได้ ไม่มีใจพยายาม มีความเห็นไม่ วิปริต ด้วยรู้ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตนด้วยกำหนดรู้อริยสัจ มีความ กตัญญูกตเวทิตี อ่อนน้อมต่อผู้เจริญ มีอาชีพบริสุทธิ์ ไคร่ธรรม ชักชวน คนอื่นในธรรม ห้ามสัตว์ทั้งหลายจากสิ่งที่ไม่ควรทำด้วยประการทั้งปวง ให้ ตั้งอยู่ในสิ่งที่ควรทำ ประกอบความเพียรในกิจนั้นด้วยตน ครั้นทำสิ่งไม่ ควรทำด้วยตนเอง รีบเว้นจากสิ่งนั้นทันที.

อนึ่ง พึงทราบลักษณะแห่งเนกขัมมบารมี เป็นต้น ด้วยอำนาจแห่ง อริยาศัยในเนกขัมมะ เป็นต้น ของมหาบุรุษมีอาทิอย่างนี้ว่า มหาบุรุษเป็น

ผู้มีกิเลสเบาบาง มีนิเวศน์เบาบาง มีอหยาตย์ในความสงัด ไม่ฟุ้งซ่าน. วิดกลามก ไม่ไหลเข้าไปยังจิตของมหานุรุษนั้น. อนึ่ง จิตของมหานุรุษนั้น ถึงความสงบตั้งมั่นโดยไม่ยาก. ความเป็นผู้มีจิตเมตตา ย่อมตั้งอยู่แม้ในฝ่ายที่เป็นศัตรูอย่างรวดเร็ว. ไม่ต้องพูดถึงคนนอกนี้ เป็นผู้มีสติ ระลึกถึงสิ่งที่ทำ แม้คำพูดนานแล้วได้. เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญามีโอชะเกิดแต่ธรรม. เป็นผู้เฉลียวฉลาดในกิจที่ควรทำนั้น ๆ. เป็นผู้ปรารถนาความเพียรในการทำประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย. เป็นผู้ประกอบด้วยกำลังขันติอดกลั้นได้ทั้งหมด. เป็นผู้มีความตั้งใจไม่หวั่นไหว มีสมาทานมั่นคงและเป็นผู้วางเฉยในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา.

เมื่อมหานุรุษประกอบด้วยลักษณะแห่งโพธิสมภารเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้ ท่านจึงกล่าวว่า การอาศัยกัลยาณมิตรเป็นเหตุแห่งมหาภิณวารครั้งนี้. กัลยาณมิตรในโลกนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา. เชื้อการตรัสรู้ของพระตถาคตและผลของกรรมด้วยศรัทธาสมบัติ. ไม่สละการแสวงประโยชน์ให้สัตว์ทั้งหลายอันเป็นเหตุแห่งสัมมาสัมโพธิญาณ. เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ เป็นที่เคารพน่ายกย่องของสัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้คอยตักเตือน ตีเตือนความชั่ว คอยว่ากล่าว อดทนต่อถ้อยคำด้วยศีลสมบัติ. เป็นผู้กล่าวธรรมลึกลับซึ่งนำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่สัตว์ทั้งหลายด้วยสุตสมบัติ. เป็นผู้มีกน็อย สันโดษ สงัด ไม่คลุกคลีด้วยจากสมบัติ. เป็นผู้ปรารถนาความเพียรในการปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของสัตว์ทั้งหลาย

ด้วยวิริยสมบัติ. เป็นผู้มิตติตั้งมั่นในธรรมอันไม่มีโทษด้วยสติสมบัติ. เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่านมิจิตตั้งมั่นด้วยสมาธิสมบัติ. ย่อมรู้ความไม่วิปริตด้วยปัญญาสมบัติ. มหาบุรุษนั้นแสวงหาคติแห่งกุศลธรรมและอกุศลธรรมด้วยสติ รู้ประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ของสัตว์ทั้งหลาย ตามความเป็นจริงด้วยปัญญามิจิตเป็นหนึ่งในธรรมนั้นด้วยสมาธิ ห้ามสัตว์ทั้งหลายจากสิ่งไม่เป็นประโยชน์ แล้วให้ประกอบในสิ่งเป็นประโยชน์ด้วยวิริยะ. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

**มหาบุรุษเป็นผู้น่ารัก นำเคารพ นายก้อย่ง
ค่อยว่ากล่าว อดทนถ้อยคำ กล่าวธรรมลึกซึ้ง
ไม่ชักชวนในทางไม่ถูก.**

มหาบุรุษ อาศัยกัลยาณมิตรประกอบด้วยคุณอย่างนี้แล้ว ย่อมยังอุปนิสัยสมบัติของตนให้่องแผ้วโดยชอบนั้นแล. และเป็นผู้ประกอบด้วยอริยาศัยบริสุทธิดีด้วยดี ประกอบด้วยพละ ๔ ยังกองศ์ ๘ ให้ประหมัดกันโดยไม่ช้านัก ทำมหาภินิหาร มีอันไม่กลับเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอน มีสัมโพธิญาณเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ย่อมตั้งอยู่ในความเป็นพระโพธิสัตว์.

พึงทราบพละ ๔ เหล่านี้ของภินิหารนั้น ดังต่อไปนี้. **อชฌัตติก-พละ** คือกำลังภายใน ได้แก่ ความชอบใจด้วยเคารพในธรรมอาศัยตน ในสัมมาสัมโพธิญาณ เพราะเป็นผู้มีอริยาศัยน้อมไปโดยส่วนเดียว. มหาบุรุษ

มีตนเป็นใหญ่ มีความละเอียดเป็นที่พึงอาศัย และถึงพร้อมด้วยอภินิหาร บำเพ็ญบารมี แล้วบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ พาทิรพละ คือกำลังภายนอก ได้แก่ ความพอใจอาศัยคนอื่นในสัมมาสัมโพธิญาณ เพราะเป็นผู้มีอหยาศัย น้อมไปโดยส่วนเดียว. มหามุรุษมีโลกเป็นใหญ่ มีความนับถือเป็นที่พึ่งอาศัย และถึงพร้อมด้วยอภินิหาร บำเพ็ญบารมีแล้วบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ. อุป-นิสสยพละ คือกำลังอุปนิสัย ได้แก่ ความพอใจด้วยอุปนิสัยสมวัตติใน สัมมาสัมโพธิญาณ เพราะเป็นผู้มีอหยาศัยน้อมไปโดยส่วนเดียว. มหามุรุษ มีอินทรีย์กล้า มีความฉลาด อาศัยสติ ถึงพร้อมด้วยอภินิหาร บำเพ็ญบารมี แล้วบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ. ปโยคพละ คือกำลังความเพียร ได้แก่ ความถึงพร้อมด้วยความเพียร ความเป็นผู้ทำด้วยความเคารพ ความเป็นผู้ ทำติดต่อ อันเกิดแต่ความเพียรนั้นในสัมมาสัมโพธิญาณ. มหามุรุษ มีความ เพียรบริสุทธ์ ทำเป็นลำดับ และถึงพร้อมด้วยอภินิหาร บำเพ็ญบารมีแล้ว บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ.

อภินิหารนี้อันถึงพร้อมด้วยสโมธานมีองค์ ๘ มีการเริ่มสมบูรณ์ด้วย ปัจจัย ๔ เหตุ พละ อย่างนี้ เป็นปัจจัยแห่งบารมีทั้งหลาย เพราะ ความเป็นมูลเหตุ. อนึ่ง ธรรมทั้งหลายนำอศจรรยี่ไม่เคยมี ๔ ประการ ย่อม ตั้งอยู่ในมหาบุรุษด้วยความเป็นไปของผู้ใด. ย่อมยึดถือหมู่สรรพสัตว์ด้วยจิต เป็นที่รักดูบุตรเกิดแต่อกของตน. จิตของผู้นั้นจะไม่เศร้าหมองด้วยอำนาจ ความเศร้าหมองถึงบุตร. อหยาศัย และความเพียรของมหาบุรุษนั้นย่อมนำ

ประโยชน์สุขมาให้แก่สัตว์ทั้งหลาย. ธรรมอันทำให้เป็นพระพุทธเจ้าของตน
ย่อมเจริญ ย่อมให้มีผลยิ่ง ๆ ขึ้น. อนึ่ง มหานุรุษประกอบด้วยความหลังไหล
แห่งบุญกุศลอันสูงที่สุด อันเป็นปัจจัยแห่งความเป็นไป เป็นอาหารแห่ง
ความสุข เป็นผู้ควรรับทักษิณา เป็นที่ตั้งแห่งการวระอย่างสูง และเป็นบุญ-
เขตไม่มีใครเหมือน. มหาภินิหาร มีคุณมากมาย มีอานิสงส์มากมายอย่างนี้
พึงทราบว่าเป็นปัจจัยแห่งบารมีทั้งหลาย

มหากรุณาและความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย ก็เหมือนอกนิหารนั้นแล.
ปัญญาอันเป็นนิमित แห่งความเป็นโพธิสมภาร ของท่านเป็นต้น ชื่อว่า
ความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย. ความไม่คำนึงถึงสุขของตน ความขวนขวาย
ในการทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นเป็นลำดับ ความไม่มีความตกต่ำ ด้วยความ
ประพตติของพระมหาโพธิสัตว์แม้ทำได้ยาก และความเป็นเหตุได้ประโยชน์
สุขของสัตว์ทั้งหลาย แม้ในเวลาเลื่อมใส การรู้ การเห็น การฟัง การ
ระลึกถึง ย่อมสำเร็จแก่มหานุรุษทั้งหลาย ด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบายอัน
เป็นมหากรุณา. เป็นความจริงอย่างนั้น ความสำเร็จแห่งความเป็นพระ-
พุทธเจ้าด้วยปัญญา ของมหานุรุษนั้น. ความสำเร็จแห่งการกระทำของพระ-
พุทธเจ้า ด้วยกรุณา. ตนเองข้ามด้วยปัญญา. ยังคนอื่นให้ข้ามด้วยกรุณา.
กำหนดรู้ทุกข์ของคนอื่น ด้วยปัญญา. ปรารถนาช่วยเหลือทุกข์ของคนอื่นด้วย
กรุณา. และเมื่อหน่ายในทุกข์ด้วยปัญญา. รับทุกข์ด้วยกรุณา. อนึ่ง เป็น
ผู้มุ่งต่อนิพพานด้วยปัญญา. ถึงวิภูษะด้วยกรุณา. อนึ่ง มุ่งต่อสงสารด้วย

กรณา. ไม่ยินดีในสงสารนั้นด้วยปัญญา. และหน่ายในที่ทั้งปวงด้วยปัญญา เพราะไปตามด้วยการณา จึงต้องอนุเคราะห์สัตว์ทั้งปวง. สงสารสัตว์ทั้งปวง ด้วยกรณา. เพราะไปตามด้วยปัญญาจึงมีจิตหน่ายในที่ทั้งปวง. ความเป็นผู้ไม่มีอหังการมมังการด้วยปัญญา. ความไม่มีความเกียจคร้าน ความเศร้า ด้วยกรณา. อนึ่ง ความเป็นที่พึ่งของตนและคนอื่น ความเป็นผู้มีปัญญา และกล้าตามลำดับด้วยปัญญาและกรณา. ความเป็นผู้ไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน. ความสำเร็จประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น. ความเป็นผู้ไม่มีภัยไม่หวาดกลัว. ความเป็นผู้มีธรรมเป็นใหญ่และมีโลกเป็นใหญ่. ความเป็นผู้รู้คุณท่านและทำอุปการะก่อน. ความปราศจากโมหะและตัณหา ความสำเร็จแห่งวิชาและจรณะ. ความสำเร็จแห่งพละและเวสาร์ชชะ คือธรรมทำให้กล้า ปัญญาและกรณา เป็นปัจจัยแห่งบารมีทั้งหลาย เพราะ ความเป็นอุบายโดยพิเศษแห่งผลของบารมีทั้งปวง ด้วยประการฉะนี้แล. ทั้งสองนี้เป็นปัจจัยแม่แห่งปณิธาน คู่จแห่งบารมีทั้งหลาย.

อนึ่ง ความอุตสาหะ ปัญญา ความมั่งคั่ง และการประพฤติประโยชน์ พึงทราบว่าเป็นปัจจัยแห่งบารมีทั้งหลาย. ความเพียรด้วยความอดกลั้นยิ่ง แห่งโพธิสมภารทั้งหลาย ชื่อว่า **อุตสาหะ** ในบารมีที่ท่านกล่าวว่าเป็นพุทธภูมิ เพราะเป็นฐานะแห่งความเกิดความเป็นพระพุทธเจ้า. ปัญญา อันเป็นความฉลาดในอุบาย ในโพธิสมภารทั้งหลาย ชื่อว่า **อุมมุงค.**

ความตั้งใจมั่นเพราะตั้งใจไม่หวั่นไหว ชื่อว่า อวตฺถาน. เมตตากาวนาและ
กรณากาวนา ชื่อว่า หิตจริยา.

อนึ่ง อธิษาศัย ๖ อย่าง อันมีประเภทเป็นเนกขัมมะ ความสังัด
อโโลกะ อโทสะ อโมหะและนิสสรณะ คือการออกไปจากทุกข์. พระโพธิ-
สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้เห็นโทษในกามและในการครองเรือน ชื่อว่า มีอธิษาศัย
ในเนกขัมมะ. อนึ่ง พระโพธิสัตว์ทั้งหลายเห็นโทษในการคลุกคลี ชื่อว่า
มีอธิษาศัยสังัด. เห็นโทษในโลกะ ชื่อว่า มีอธิษาศัยไม่โลก. เห็นโทษใน
โทสะ ชื่อว่า มีอธิษาศัยไม่โกรธ. เห็นโทษในโมหะ ชื่อว่า มีอธิษาศัย
ไม่หลง. เห็นโทษในทุกภาวะ ชื่อว่า มีอธิษาศัยออกไปจากทุกข์ ด้วยประ-
การจะนี้. เพราะฉะนั้นอธิษาศัย ๖ อย่างเหล่านี้ของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย.
พึงทราบว่าเป็นปัจฉัยแห่งบารมีทั้งหลาย มีทานเป็นต้น. จริงอยู่บารมี มี
ทานบารมีเป็นต้น เว้นจากโทษโนโลกะเป็นต้น และจากความยิ่งยวด
ของอโโลกะเป็นต้น ย่อมมีไม่ได้. เพราะความเป็นผู้มีจิตน้อมไปในบริจาค
เป็นต้น ด้วยความยิ่งยวดของอโโลกะเป็นต้น พึงทราบว่าเป็นผู้มีอธิษาศัย
ไม่โลก.

อนึ่ง แม้ความเป็นผู้มีอธิษาศัยในทานก็เหมือนอย่างนั้น เป็นปัจฉัย
แห่งบารมีมีทานบารมีเป็นต้น ของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ผู้ประพฤดิเพื่อ
โพธิญาณ. จริงอยู่เพราะความเป็นผู้มีอธิษาศัยในทาน พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย

จึงเป็นผู้เห็นโทษในความตระหนี่ อันเป็นปฏิปักษ์ต่อทานนั้น ข่อมบำเพ็ญทานบารมีให้บริบูรณ์โดยชอบ. เพราะเป็นผู้มีอหยาศัยในศีล จึงเป็นผู้เห็นโทษในความเป็นผู้ทุศีล บำเพ็ญศีลบารมีให้บริบูรณ์โดยชอบ. เพราะเป็นผู้มีอหยาศัยในเนกขัมมะ จึงเห็นโทษในกามและการครองเรือน เพราะเป็นผู้มีอหยาศัยในการรู้ตามความเป็นจริง จึงเห็นโทษในความไม่รู้ และความสงสัย. เพราะเป็นผู้มีอหยาศัยในความเพียร จึงเห็นโทษในความเกียจคร้าน. เพราะเป็นผู้มีอหยาศัยในความอดทน จึงเห็นโทษในความไม่อดทน. เพราะเป็นผู้มีอหยาศัยในสัจจะ จึงเห็นโทษในการพุดคิด. เพราะเป็นผู้มีอหยาศัยในความตั้งใจมั่น จึงเห็นโทษในความไม่ตั้งใจมั่น. เพราะเป็นผู้มีอหยาศัยเมตตา จึงเห็นโทษในพยาบาท. เพราะเป็นผู้มีอหยาศัยในความว่างเฉย จึงเห็นโทษในโลกธรรม บำเพ็ญบารมีมีเนกขัมมบารมีเป็นต้น ให้บริบูรณ์โดยชอบ. ความเป็นผู้มีอหยาศัยในทานเป็นต้น เป็นปัจจัยแห่งบารมีมีทานบารมีเป็นต้น เพราะเป็นเหตุให้สำเร็จ.

การพิจารณาเห็นโทษและอานิสงส์ ตามลำดับในการไม่บริจาคและการบริจาคเป็นต้น เป็นปัจจัยแห่งบารมีมีทานบารมีเป็นต้น เหมือนกัน. ในบทนั้น พึงทราบวิธีพิจารณาดังต่อไปนี้. การนำมาซึ่งความพินาศมากมายหลายอย่างนี้ คือ จากความเป็นผู้ปรารถนามากด้วยวัตถุกามอันมีที่คิดเป็นต้น ของสัตว์ทั้งหลายผู้มีใจหวงแหน ซ่องอุมมีที่คิด สวน เงิน ทอง โค กระบือ ทาสหญิง ทาสชาย บุตรภรรยาเป็นต้น จากความเป็นสาธารณภัย

มีราชภัย โจรภัยเป็นต้น จากการตั้งใจวิวาทกัน จากการเป็นข้าศึกกัน จากสิ่งไม่มีแก่นสาร จากเหตุการณ์เบียดเบียนผู้อื่น ในการได้และการคุ้มครองนิमितแห่งความพินาศ เพราะนำมาซึ่งความพินาศหลายอย่าง มีความโศกเป็นต้น และมีความไม่สามารถเป็นเหตุ เพราะความเป็นเหตุให้เกิดในอบายของผู้มีจิตหมกมุ่นอยู่ในมลทิน คือ ความตระหนี่ ชื่อว่า ปริกคหัตถุ คือ วัตถุที่หวงแหวน. ควรทำความเข้าใจไม่ประมาทในการบริจจาคว่า การบริจจาควัตถุเหล่านั้นเป็นความสวัสดีอย่างเดียวกัน.

อีกอย่างหนึ่งพิจารณาว่า ผู้ขอเมื่อขอเป็นผู้คุ้นเคยของเราเพราะบอกความลับของตน เป็นผู้แนะนำแก่เราว่า ท่านจงละสิ่งควรถึง ถือเอาของของตนไปสู่โลกหน้า เมื่อโลกถูกไฟคือมรณะเผา เหมือนเรือถูกไฟเผา เป็นสหายช่วยแบกของของเราออกไปจากโลกนั้น เมื่อเขายังไม่แบกออกไป เขาก็ยังไม่เผา วางไว้ เป็นกัลยาณมิตรอย่างยิ่ง เพราะความเป็นสหายในกรรมงาม คือทานและเพราะความเป็นเหตุให้ถึงพุทธภูมิที่ได้ยากอย่างยิ่ง เลิศกว่าสมบัติทั้งปวง.

อนึ่ง พึงเข้าไปตั้งความน้อมในการบริจจาคว่า ผู้นี้ยกย่องเราในกรรมอันยิ่ง. เพราะฉะนั้นควรทำความยกย่องนั้นให้เป็นความจริง. แม้เขาไม่ขอเราก็อให้ เพราะชีวิตของเขาแจ้งชัดอยู่แล้ว. ไม่ต้องพูดถึงขอละ. ผู้ขอมาแล้วเองจากที่เราแสวงหาด้วยอหยาตย์อันยิ่ง ควรให้ด้วยบุญของเรา. การอนุเคราะห์ของเรานี้โดยมุ่งถึงการให้แก่ยาก. เราควรอนุเคราะห์โลก แม้

ทั้งหมดนี้เหมือนตัวเรา. เมื่อยากไม่มี ทานบารมีของเราจะพึงเต็มได้อย่างไร เราควรยึดถือทั้งหมดไว้เพื่อประโยชน์แก่ยากเท่านั้น. เมื่อไรยากทั้งหลายไม่ขอเราพึงถือเอาของของเราไปเอง. เราพึงเป็นที่รักและเป็นที่ชอบของยากทั้งหลายได้อย่างไร. ยากเหล่านั้นพึงเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของเราได้อย่างไร. เราเมื่อให้ก็พอใจ แม้ให้แล้วก็ปลื้มใจ เกิดปีติโสมนัสได้อย่างไร หรือยากทั้งหลายของเราพึงเป็นอย่างไร เราจึงจะเป็นผู้มีอหยาศัยกว้างขวาง. ยากไม่ขอ เราจะรู้ใจของยากทั้งหลายได้อย่างไรแล้วจึงให้ เมื่อทรัพย์มี ยากมี การไม่บริจาค เป็นการหลอกลวงของเราอย่างใหญ่หลวง. เราพึงสละอวัยวะหรือชีวิตของตนแก่ยากทั้งหลายได้อย่างไร. อีกอย่างหนึ่ง ควรทำจิตให้เกิดขึ้นเพราะไม่คำนึงถึงประโยชน์ว่า ชื่อว่าประโยชน์นี้ ย่อมติดตามทายกผู้ไม่สนใจ. เหมือนตักเตนติดตามคนแผลงศรผู้ไม่สนใจ.

อนึ่ง ฝึกว่า ผู้ขอเป็นคนที่รัก พึงให้เกิดโสมนัสว่า ผู้เป็นที่รักของเรา. แม้ผู้ขอเป็นคนเฉยๆ พึงให้เกิดความโสมนัสว่า ยากนี้ขอเรายอมเป็นมิได้ด้วยการบริจาคนี้แน่แท้. แม้ผู้ให้ก็ยอมเป็นที่รักของยากทั้งหลาย แม้บุคคลผู้มีเวรขอ ก็พึงให้เกิดโสมนัสเป็นพิเศษว่า ศัตรูขอเรา. ศัตรูนี้เมื่อขอเราเป็นผู้มีเวร ย่อมเป็นมิตรที่รักด้วยการบริจาคนี้แน่แท้ พึงยังกรุณามีเมตตาเป็นเบื้องหน้าให้ปรากฏ แล้วพึงให้แม้ในบุคคลเป็นกลางและบุคคลมีเวร.

ก็หากว่า โลกธรรมอันเป็นวิสัยแห่งไทยธรรม พึงเกิดขึ้นแก่โลกะ เพราะบุคคลนั้นอบรมมาช้านาน. อันผู้ปฏิญาณเป็นพระโพธิสัตว์นั้นพึงสำเหนียกว่า คู่ก่อนสัตบุรุษท่านบำเพ็ญอุกนิหารเพื่อความตรัสรู้มิใช่หรือ ได้สละกายนี้เพื่อเป็นอุปการะแก่สรรพสัตว์ และบุญสำเร็จด้วยการบริจาคกายนั้น. ความข้องเป็นไปในวัตถุแม้ภายนอกของท่านนั้น เป็นเช่นกับอาบนํ้าข้าง. เพราะฉะนั้น ท่านไม่ควรให้ความข้องเกิดในที่ไหนๆ. เหมือนอย่างว่า เมื่อต้นไม้เป็นยาใหญ่เกิดขึ้น ผู้ต้องการรากย่อมนำรากไป. ผู้ต้องการสะเก็ดเปลือก ลำต้น ค่าคบ แก่น กิ่ง ใบ ดอก ย่อมนำไป ผู้ต้องการผล ย่อมนำผลไป. ต้นไม้นั้นไซ้เรียกร่องด้วยความวิตกว่า คนพวกนี้นำของของเราไป ฉันทิด เมื่อกายไม่สะอาดเป็นนิจ จมอยู่ในทุกข์ใหญ่อันเราผู้ถึงความขวนขวาย เพื่อประโยชน์แก่สรรพโลกประกอบการ เพื่ออุปการะแก่สัตว์เหล่าอื่น ไม่ควรให้มีจฉาวิตกแม้เล็กน้อยเกิดขึ้นฉันทันนั้น หรือว่าความพิเศษในธรรมเครื่องทำลาย กระจัดกระจาย และกำจัดโดยส่วนเดียว อันเป็นมหาภูตรูปภายในและภายนอกเป็นอย่างไร. แต่ข้อนี้เป็นความหลงและความชบเซาอย่างเดียว. คือการยึดถือว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตนของเรา. เพราะฉะนั้น ผู้ไม่ค้ำในมือเท่านั้นตาเป็นต้น และในเนื้อเป็นต้น แม้ในภายในคฤกายนอก พึงมีใจสละว่า ผู้มีความต้องการสิ่งนั้น ๆ จงนำไปเถิด.

อนึ่ง เมื่อมหาบุรุษสำเหนียกอย่างนี้ ประกอบความเพียรเพื่อตรัสรู้

ไม่คำนึงในกายและชีวิต กายกรรม วาจกรรม มโนกรรม เป็นอันบริสุทธิต์
ด้วยดีโดยไม่ยากเลย. มหาบุรุษนั้นมีกายกรรม วาจกรรม มโนกรรมบริสุทธิต์
ด้วยดี มีอาชีพบริสุทธิต์ตั้งอยู่ในการปฏิบัติเพื่อบริสุทธิต์ เป็นผู้สามารถเพื่ออนุเคราะห์
สรรพสัตว์ ด้วยการถึงพร้อมด้วยความเป็นผู้ฉลาดในความเลื่อม และฉลาด
ในอุบาย ด้วยการบริจาคไทยธรรมโดยประมาณยิ่ง และด้วยการให้อภัยให้
พระสัทธรรม นี่เป็นนัยแห่งการพิจารณาในทานบารมีด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง พิจารณาในศีลบารมีอย่างนี้ว่า ชื่อว่าศีลนี้เป็นน้ำล้างมลทินคือ
โทสะอันไม่อาจชำระได้ด้วยน้ำในแม่น้ำคงคาเป็นต้น. เป็นการกำจัดอันตราย
มีรากเป็นต้น อันไม่สามารถกำจัดได้ด้วยจันทน์เหลืองเป็นต้น. เป็นเครื่อง
ประโยชน์อย่างวิเศษของคนดีทั้งหลาย ไม่ทั่วไปด้วยเครื่องประดับของชนเป็น
อันมาก มีสร้อยคอมงกุฎและต่างหูเป็นต้น. มีกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่วทุกทิศ และ
เหมาะสมทุกกาล. มีอำนาจอย่างยิ่ง เพราะนำมาซึ่งคุณอันภักษัตริย์มหาศาล
เป็นต้น และเทวดาทิ้งหลายควรไว้. เป็นแถบบันไดก้าวขึ้นสู่เทวโลก มี
สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาเป็นต้น. เป็นอุบายบรรลุมานและอภิญา. เป็น
ทางให้ถึงมหานครคือนิพพาน. เป็นภูมิประดิษฐานสาวกโพธิ ปัจเจกโพธิ
และสัมมาสัมโพธิญาณ. อีกอย่างหนึ่ง ศีลย่อมอยู่บนแก้วสารพัดนึกและต้น
กัลปพฤกษ์เป็นต้น เพราะเป็นอุบายให้สิ่งที่ปรารถนาต้องการสำเร็จ.

สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ศีลย่อม
สำเร็จเพราะผู้มีศีล เป็นผู้บริสุทธิต์ด้วยความตั้งใจแน่วแน่. แม้ชื่ออื่นก็ตรัสไว้

มีอาทิว่า ก่อนภิกษุทั้งหลาย หากภิกษุพึงหวังว่าเราพึงเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจ เป็นที่เคารพ เป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย. ภิกษุพึงผู้ทำความบริบูรณ์ในศีลทั้งหลายนั้นแล. อนึ่ง ดูก่อนอาณนที ศีลเป็นกุศลมีความไม่เดือดร้อนเป็นประโยชน์. ดูก่อนคบคิดทั้งหลาย อาณิสงส์ ๕ อย่างเหล่านี้ของผู้มีศีล พึงพิจารณาคุณของศีลด้วยสามารถแห่งสูตร มีศีลสัมปทาสูตร เป็นต้น. พึงพิจารณาโทษในการปราศจากศีล ด้วยสามารถแห่งสูตร มี อัคคิขันโธปมสูตร เป็นต้น พึงพิจารณาศีลโดยเป็นนิमितแห่งปิตีและโสมนัส โดยความไม่มีการติเตียนตนกล่าวโทษผู้อื่น และภัยจากอาชญาและทุกติ โดยความเป็นสิ่งอันวิญญูชนสรรเสริญ โดยเป็นเหตุแห่งความไม่เดือดร้อน โดยเป็นที่ตั้งแห่งความสวัสดิ และโดยเป็นสิ่งยอดเยี่ยมอย่างยิ่ง กว่ากรถึงพร้อมด้วยชนยิ่งใหญ่ สมบัติ อธิปไตย อายุ รูป ฐานะ พวกพ้องมิตร จริงอยู่ ปิตีและโสมนัสใหญ่ย่อมเกิดแก่ผู้มีศีล เพราะเหตุแห่งศีลสัมปทาของตนว่า เราได้ทำกุศลแล้ว. เราได้ทำความดีแล้ว. เราได้ทำการป้องกันความกลัวแล้ว.

อนึ่ง ผู้มีศีลย่อมไม่ติเตียนตน. วิญญูชนไม่กล่าวโทษผู้อื่น. ภัยเพราะอาชญาและทุกติย่อมไม่มีเกิด วิญญูชนทั้งหลายสรรเสริญว่า เป็นบุคคลผู้มีศีล มีธรรมงาม. อนึ่ง ความเดือดร้อนใดย่อมเกิดแก่ผู้ทุศีลว่า เราได้ทำความชั่วแล้วหนอ. เราได้ทำกรรมหยาบช้าทารุณแล้ว. ความเดือดร้อนนั้นย่อมไม่มีแก่ผู้มีศีล. อนึ่งธรรมคาสีลนี้ชื่อว่าปฐานแห่งความสวัสดิ เพราะตั้งใจในความไม่ประมาท เพราะยังประโยชน์ใหญ่ให้สำเร็จ ด้วยหลักการคุ้มครอง

มีความพินาศแห่งโกะเป็นต้น และเพราะความเป็นมงคล. คนมีศีลแม้มีชาติตระกูลต่ำก็เป็นปุชณียบุคคล ของกษัตริย์มหาศาลเป็นต้น เพราะเหตุ- นั้นศีลสัมปทาจึงอยู่กับกุลสมบัติ. มหาบพิตรพระองค์สำคัญข้อนั้นเป็นไฉน. ในบทนี้ คำมีอาทิว่า ทาสกรรมกรพึงเป็นตัวอย่างแก่มหาบพิตรเป็นอย่างดีในเรื่องนี้. ศีลย่อมอยู่กับทรัพย์ภายนอก เพราะไม่ทั่วไปด้วยโจรเป็นต้น เพราะอนุเคราะห์โลกอื่น เพราะมีผลมากและเพราะอธิษฐานคุณมีสมณะเป็นต้น. ศีลย่อมอยู่กับความเป็นอิสระของกษัตริย์เป็นต้น เพราะตั้งมั่นความอิสระทางใจเป็นอย่างยิ่ง. จริงอยู่ ศีลนิमितเป็นอิสระของสัตว์ทั้งหลายในหมู่สัตว์นั้น ๆ. เพราะกล่าวได้ว่าชีวิตที่มีศีล แม้วันเดียวก็ประเสริฐกว่าชีวิตที่ยังยืนยาวประมาณ ๑๐๐ ปี และเมื่อยังมีชีวิต ศีลก็ประเสริฐกว่าชีวิต เพราะกล่าวได้ว่า ร่างกายเมื่อตายไปก็พัง. ศีลย่อมอยู่กับรูปสมบัติ เพราะนำความพอใจมาแม้แก่ศัตรู และเพราะความชราโรคและวิบัติครอบงำไม่ได้. ศีลย่อมอยู่กับความวิเศษของสถานที่ที่มีปราสาทและเรือนแถวเป็นต้น เพราะตั้งใจความวิเศษอันเป็นสุข. ในบทนี้คำมีอาทิว่า มารดาบิดาไม่พึงทำอะไรได้ยกเป็นตัวอย่าง เพราะศีลให้สำเร็จประโยชน์โดยส่วนเดียว และเพราะอนุเคราะห์โลกอื่น. อนึ่ง ศีลเท่านั้นประเสริฐกว่า กองทัพช้าง ม้า รถ และทหารราบ และกว่าการประกอบความสวัสดิด้วยมนต์และยาวิเศษ โดยการรักษาตนที่รักษาได้ยาก เพราะอาศัยตนไม่อาศัยผู้อื่น และเพราะวิสัยยิ่งใหญ่. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า **ธมฺโม หเว รุกฺขติ**

ธมฺมจาโร ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม. เมื่อมหาบุรุษพิจารณาเห็นว่า
ศีลประกอบด้วยคุณมากมายอย่างนี้ ศีลสัมปทาที่ยังไม่บริบูรณ์ ย่อมถึงความ
บริบูรณ์ ที่ยังไม่บริสุทธ์ย่อมถึงความบริสุทธ์.

ก็หากว่าธรรมทั้งหลายมีโทษะเป็นต้น เป็นปฏิบัติยอก่อศีลพึงเกิดขึ้นแก่
มหาบุรุษนั้นในระหว่างๆ ด้วยสะสมมานาน. อันผู้ปฏิญาณเป็นพระโพธิสัตว์
นั้นพึงพิจารณาอย่างนี้ว่า ท่านตั้งใจแน่วแน่เพื่อตรัสรู้มิใช่หรือ. แม้สมบัติ
เป็นโลกียะท่านก็ยังไม่สามารถจะถึงได้ด้วยความไม่ปกติของศีล. ไม่ต้องพูดถึง
สมบัติเป็นโลกุตระเลย. ศีลเป็นการอธิษฐานเพื่อสัมมาสัมโพธิญาณอันเลิศ
กว่าสมบัติทั้งปวง ควรให้ถึงความอุกฤษฎ์อย่างยิ่ง. เพราะฉะนั้นท่านผู้รักษา
ศีลโดยชอบตามนัยดังกล่าวแล้วมีอาทิว่า **กิติว อณฺฑํ** คุณนกต้อยดีวิจิตรศึกษาไว้
ฉะนั้นควรเป็นผู้มีศีลเป็นที่รักด้วยดียิ่ง.

อีกอย่างหนึ่ง ท่านควรทำการหยั่งลงและความเจริญแก่สัตว์ทั้งหลาย
ในยาน ๓ ด้วยการแสดงธรรม. ไม่ควรปรารถนาถ้อยคำของผู้มีศีลผิดปกติ.
คุณการเยียวขาของหมอผู้ตรวจดูอาหารผิดสำแดง. เพราะฉะนั้นควรเป็นผู้มี
ศีลบริสุทธ์ตามสภาพว่า เราเป็นผู้มีศรัทธาพึงทำการหยั่งลงและความเจริญ
แก่สัตว์ทั้งหลายได้อย่างไร. ความเป็นผู้สามารถในการทำอุปการะแก่สัตว์
ทั้งหลายและการบำเพ็ญบารมีมีปัญญาบารมีเป็นต้นของเราด้วยการประกอบ
คุณวิเศษมีฉานเป็นต้นโดยแท้. อนึ่งคุณทั้งหลายมีฉานเป็นต้น เว้นความ

บริสุทธฺิแห่งศีลย่อมมิได้ เพราะเหตุนี้ จึงควรยังศีลให้บริสุทธฺิโดยชอบ
ที่เดียว.

อนึ่ง พึงทราบการพิจารณาในการครองเรือนโดยนัยมีอาทิว่า การ
ครองเรือนคับแคบเป็นทางแห่งฐฺุลิ. ในกามทั้งหลายโดยนัยมีอาทิว่า กาม
ทั้งหลายอุปมาด้วยโครงกระดูก และโดยนัยมีอาทิว่า แม้มารดาที่ทะเลาะกับ
บุตร. เบื้องต้นเห็นโทษในกามฉันทะเป็นต้นโดยนัยมีอาทิว่า เหมือนอย่าง
บุรุษกู่หนีไปประกอบกรงาน. ในเนกขัมมบารมีด้วยการพิจารณาอันสงสฺ์
ในบรรพชาเป็นต้นโดยนัยมีอาทิว่า. บรรพชาเป็นอัปโภกาส คือโอกาสดียัง
โดยปริยายดังกล่าวแล้ว. นี้เป็นสังเขปในที่นี้. ส่วนความพิสดารพึงทราบ
ในทุกักขันธสูตรและอาสิวิโสปมสูตรเป็นต้น.

อนึ่ง พึงมนสิการถึงปัญญาคุณว่า ธรรมทั้งหลายมีทานเป็นต้น เว้น
จากปัญญาย่อมบริสุทธฺิมิได้. ย่อมไม่มีความสามารถชวนชวายนตามที่เป็น
ของตนได้. เหมือนอย่างสรริยนต์เว้นชีวิตก็ย่อมไม่งาม. อนึ่งย่อมไม่สามารถ
ปฏิบัติในกิริยาทั้งหลายของตนได้. และอินทรีย์ทั้งหลายมีจักขุเป็นต้น
เว้นวิญญานเสียแล้วก็ไม่พอที่จะทำกิจในวิสัยของตนได้. อินทรีย์ทั้งหลาย
มีสัทธาเป็นต้น ก็อย่างนั้นเว้นปัญญาเสียแล้วก็ไม่สามารถในการปฏิบัติ
กิจของตนได้ เพราะเหตุนี้ปัญญาจึงเป็นใหญ่ในการปฏิบัติมีการบริจา
กเป็นต้น. จริงอยู่พระมหาโพธิสัตว์ทั้งหลายผู้มีปัญญาจักขุอันลึ้มแล้ว ให้แม่

อวัยวะน้อยใหญ่ของตนเป็นผู้ไม่ยกตนไม่ข่มผู้อื่น. เป็นผู้เกิดโสมนัสแม้ใน ๓ กาล ปราศจากการกำหนดจุดตั้งไม้ที่เป็นยา. จริงอยู่การบริจาคโดยประกอบด้วยความฉลาดในอุบายด้วยปัญญา ย่อมเข้าถึงความเป็นทานบารมี เพราะเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น. เพราะว่าทานเป็นเช่นกับกำไรอันเป็นประโยชน์ของตน.

อนึ่ง ความบริสุทธิ์แห่งศีล โดยไม่ปราศจากความเศร้าหมองมีต้นหา เป็นต้น ย่อมเกิดไม่ได้เพราะไม่มีปัญญา. การอธิษฐานคุณแห่งความเป็นพระสัพพัญญูจักมิได้แต่ไหน. ผู้มีปัญญาเท่านั้นพิจารณาเห็นโทษ ในการครองเรือน ในกามคุณและในสงสารและอาณิสงส์ ในการบรรพชา ในฉานสมาบัติ และในนิพพานด้วยดี ครั้นบวชแล้วยังฉานสมาบัติให้เกิดมุ่งหน้าต่อนิพพาน และยังคนอื่นให้ตั้งอยู่ในฉานสมาบัตินั้น. ไม่ยังความเพียรปราศจากปัญญาเพียงตั้งความปรารถนาไว้ให้สำเร็จได้เพราะเริ่มไม่ดี. การไม่เริ่มยังประเสริฐกว่าการเริ่มไม่ดี. การบรรลุลยาก ใดๆใดอย่างหนึ่งด้วยความเพียรประกอบด้วยปัญญา ไม่ประเสริฐกว่าการปฏิบัติโดยอุบาย. อนึ่ง ผู้มีปัญญาเท่านั้นเป็นผู้มีความอดกลั้นต่อความเสียหายของผู้อื่น เป็นต้น. ผู้มีปัญญาทราไม่เป็นผู้อดกลั้น. ความเสียหายที่ผู้อื่นนำไปให้แก่ผู้ปราศจากปัญญา ย่อมเพิ่มพูนความเป็นปฏิปักษ์ของความอดทน. แต่ความเสียหายเหล่านั้นของผู้มีปัญญาย่อมเป็นไป เพื่อความมั่นคงแห่งขันตินั้นด้วยเพิ่มพูน

ความสมบูรณ์แห่งขันติ. ผู้มีปัญญาเท่านั้นจะรู้สัจจะ ๓ อย่าง เหตุแห่งสัจจะเหล่านี้ และปฏิบัติตามความเป็นจริงเป็นผู้ไม่กล่าวผิดแก่ผู้อื่น.

อนึ่ง ผู้อุปถัมภ์คนด้วยกำลังปัญญาเป็นผู้ตั้งใจสมาทานไม่หวั่นไหวในบารมีทั้งปวงด้วยการถึงพร้อมด้วยปัญญา. ผู้มีปัญญาเท่านั้น ไม่ทำการแบ่งแยกคนที่รัก คนกลางและคนที่เป็นศัตรู เป็นผู้ฉลาดในการนำประโยชน์เข้าไปในที่ทั้งปวง. อนึ่ง เป็นผู้มีความเป็นกลางเพราะไม่มีความผิดปกติในการประสบโลกธรรมมีลาภ เลื่อมลาภเป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งปัญญา. ปัญญาเท่านั้นเป็นเหตุแห่งความบริสุทธิ์ของบารมีทั้งปวงด้วยประการฉะนี้ เพราะเหตุนั้นควรพิจารณาคุณของปัญญา. อีกอย่างหนึ่ง เว้นปัญญาเสียแล้วทัศนสมบัติย่อมมีไม่ได้. เว้นทิวฐิสัมปทาโดยระหว่างศีลสัมปทาก็มีไม่ได้. ผู้ปราศจากศีลสัมปทาและทิวฐิสัมปทา สมาธิสัมปทาก็มีไม่ได้. อนึ่งผู้มีจิตไม่ตั้งมั่นไม่สามารถแม้เพียงประโยชน์ตนให้สำเร็จได้. ไม่ต้องพูดถึงประโยชน์ผู้อื่นอันถึงขั้นอุกฤษฏ์กันละ เพราะเหตุนี้พระโพธิสัตว์ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่นควรสอนตนว่า ท่านควรทำความเพียรในความเจริญด้วยปัญญาโดยเคารพมิใช่หรือ. จริงอยู่ พระมหาสัตว์ตั้งมั่นในอธิษฐานธรรม ๔ ด้วยบุญญา-นุภาพอนุเคราะห์โลกด้วยสังคหัตถุ ย่อมยังสัตว์ทั้งหลายให้ยังลงในมรรคอันเป็นการออกไป. และยังอินทรีย์ของสัตว์เหล่านั้นให้เจริญงอกงาม.

อนึ่ง พึงกำหนดคุณของปัญญามีอาการไม่น้อยโดยนัยมีอาทิว่า ผู้มากด้วยการค้นคว้าในชั้นช้อยคนจะเป็นต้น ด้วยกำลังปัญญากำหนดรู้ความเป็น

ไปและการกลับตามความเป็นจริงแนะนำคุณมีทานเป็นต้น อันเป็นส่วนแห่งความรู้อย่างวิเศษเป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ ในการศึกษาของพระโพธิสัตว์แล้วพึงพอกพูนปัญญาบารมี.

อนึ่ง กรรมอันเป็นโลกียะแม้ปรากฏอยู่ก็ไม่สามารถบรรลุได้ด้วย ความเพียรชั้นต่ำ. ผู้ปรารถนาคความเพียรไม่คำนึงถึงความลำบาก จะบรรลุได้ไม่ยากเลย. จริยอยู่ผู้มีความเพียรต่ำไม่สามารถจะปรารถว่า เราจักยังสรรพสัตว์ให้ข้ามพ้นจากห้วงใหญ่คือสงสาร. ผู้มีความเพียรปานกลางปรารถแล้ว ย่อมถึงที่สุดระหว่าง. ส่วนผู้มีความเพียรอุกฤษฏ์ไม่เพ่งถึงความสุขของ สัตว์ ย่อมบรรลุบารมีที่ปรารถไว้ เพราะเหตุนั้น พึงพิจารณาถึงวิริยสมบัติ อีกอย่างหนึ่งพึงพิจารณาถึงคุณของความเพียรโดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า การปรารถเพื่อถอนจากเบือกคตมคือสงสารของตนของบุคคลใด การถึงที่สุดแห่ง ความปรารถนาในความเป็นผู้มีความเพียรย่อหย่อน แม้ของบุคคลนั้นไม่ สามารถให้เกิดขึ้นได้. ไม่ต้องพูดถึงการสร้างอภินิหารเพื่อถอนโลกพร้อมกับ เทวโลกกันละ เพราะหมู่แห่งกิเลสเป็นเครื่องประทุษร้ายมีรากะเป็นต้น ห้ามได้ยากดุจขสารคกมัน เพราะการสมาทานกรรมอันมีกิเลสเป็นเครื่อง ประทุษร้ายนั้นเป็นเหตุ เช่นกับเพชรฆาตเงี้ยวดาบเพราะทุกดิอันเป็นนิมิต แห่งกรรมนั้นเปิดอยู่ตลอดเวลา เพราะมิตรชั่วชกชวในกรรมนั้นได้เตรียม ไว้แล้วทุกเมื่อ และเพราะทำตามโอวาทของมิตรช้วนั้น. ในความมีสติของ ความเป็นปฤชชนคนพาล จึงควรรออกจากสงสารทุกข์เองได้ เพราะเหตุนี้

มิจฉาวิตกย่อมอยู่ไกลด้วยอานุภาพของความเพียร และหากว่าสามารถบรรลุสัมโพธิญาณได้ด้วยความเพียรอาศัยตน. อะไรเล่าจะทำได้ยากในข้อนี้.

อนึ่งชื่อว่าขันตินี้ เป็นอาวุธไม่เบียดเบียนคนดี ในเพราะสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติ เพราะกำจัดความโกรธอันเป็นปฏิปักษ์ต่อคุณธรรมไม่มีส่วนเหลือ เป็นเครื่องประดับของผู้สามารถครอบงำผู้อื่นได้. เป็นผลสัมปทาของสมณพราหมณ์. เป็นสายน้ำกำจัดไฟคือความโกรธ. เป็นเครื่องชี้ถึงความเกิดแห่งกิตติศัพท์อันดีงาม. เมื่อเป็นมนต์และยาวิเศษระงับพิษคำพูดของคนชั่ว. เป็นปกติของผู้มีปัญญาอดเยี่ยมของผู้ตั้งอยู่ในสังวร. เป็นสาครเพราะอาศัยความลึกซึ้ง. เป็นฝั่งของมหาสาครคือโทสะ. เป็นบานประตูปิดประตูอบาย. เป็นบันไดขึ้นสู่เทวโลกและพรหมโลก. เป็นภูมิที่อยู่ของคุณทั้งปวง. เป็นความบริสุทธิ์ ภาย วาจา และใจ อย่างสูงสุด. พึงมนสิการด้วยประการฉะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้เดือดร้อนในโลกนี้ เพราะไม่มีขันติสมบัติ. และเพราะประกอบกรรมอันทำให้เดือดร้อนในโลกหน้า. หากว่าทุกข์มีความเสียหายของผู้อื่นเป็นนิमितเกิดขึ้น. อดภาพอันเป็นเขตของทุกข์นั้น และกรรมอันเป็นพิษของทุกข์นั้นอันเราปรุจจาแต่งแล้ว. นั้นเป็นเหตุแห่งความเป็นหนีของทุกข์นั้น. เมื่อไม่มีผู้ทำให้เสียหายขันติสัมปทาของเราจะเกิดได้อย่างไร. แม้หากว่าบัดนี้ผู้หนึ่งไม่ทำให้เสียหาย. ผู้นั้นก็ทำได้ทำอุป-

การแก่เรามาก่อน. อีกอย่างหนึ่งผู้ไม่ทำให้เสียหายนั้นแหละเป็นผู้มีอุปการะ เพราะมีขันติเป็นนิमित. สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ทั้งหมดเป็นเช่นบุตรของเรา. ใครจักโกรธในความผิดที่บุตรทำได้. บุตรนี้ทำผิดแก่เราโดยมิใช่เพศของ ปิตาจที่โกรธอันใด เราควรแนะนำบุตรผู้มีใจเพศที่เป็นความโกรธนั้น. ทุกข์นี้เกิดแก่เราด้วยความเสียหายใด. แม้เราก็เป็นนิमितของความเสียหาย นั้น. ทำความเสียหายด้วยกรรมใดและทำในที่ใด กรรมเหล่านั้นแม้ทั้งหมดก็ ดับไปในขณะนั่นเอง. บัดนี้ใครพึงทำความโกรธแก่ใคร. และใครผิดแก่ ใครเพราะกรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา พิจารณาดังนี้ควรเพิ่มพูนขันติสัมปทา ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง หากว่าความโกรธมีการทำความเสียหายต่อผู้อื่นเป็นนิमित ด้วยการสะสมมาตลอดกายของบุคคลนั้นพึงครอบงำจิตตั้งอยู่. บุคคลนั้นควร สำเหนียกว่าดังนี้ ชื่อว่าขันตินี้เป็นเหตุช่วยเหลือการปฏิบัติเป็นปฏิบัติแก่ผู้ ไม่ทำความเสียหายต่อผู้อื่น. ขันติเป็นปัจจัยแห่งศรัทธาโดยให้ทุกข์เกิดว่า ศรัทธาอาศัยทุกข์เป็นความเสียหายของเราและแห่งอนิกริติสัญญา คือกำหนด ประกอบสม่าเสมอในอารมณ์อันน่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนาในอินทรีย์ ปกตินั้น การประกอบสม่าเสมอในอารมณ์อันไม่น่าปรารถนาไม่พึงมีแก่เรา ด้วยเหตุนี้ การประกอบสม่าเสมอในอารมณ์ไม่น่าปรารถนานั้น จะพึงมีได้ ในที่นี้แต่ไหน. สัตว์ผู้ตกอยู่ในอำนาจของความโกรธมัวเมาด้วยความโกรธมี

จิตฟุ้งซ่าน. ในสัตว์ผู้ตกอยู่ในอำนาจของความโกรธนั้นจะได้อะไรด้วยการช่วยเหลือ. สัตว์เหล่านี้ทั้งหมด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงคุ้มครองจนบุตรเกิดแต่อกะนั้น. เพราะฉะนั้น เราไม่ควรทำใจโกรธในสัตว์นั้น. เมื่อผู้ทำความผิดมีคุณ เราไม่ควรทำความโกรธในผู้มีคุณ. เมื่อไม่มีคุณควรแสดงความสงสารเป็นพิเศษ. ยศอันเป็นคุณของเราย่อมเสื่อมเพราะความโกรธ. สิ่งเป็นข้าศึกทั้งหลายมีผิวพรรณเศร้าหมองและการอยู่เป็นทุกข์เป็นต้น ย่อมมาถึงเราด้วยความโกรธ. อนึ่งชื่อว่าความโกรธนี้กระทำสิ่งไม่เป็นประโยชน์ได้ทุกอย่าง ยังประโยชน์ทั้งปวงให้พินาศเป็นข้าศึกมีกำลัง. เมื่อมีขันติข้าศึกไร ๆ ก็ไม่มี. ทุกข์มีความผิดเป็นนิमितอันผู้ทำความผิดพึงได้รับต่อไป อนึ่งเมื่อมีขันติเราก้ไม่มีทุกข์. ข้าศึกติดตามเราผู้คิดและโกรธ. เมื่อเราครอบงำความโกรธด้วยขันติ ข้าศึกเป็นทาสของความโกรธนั้นก็ถูกรองงำโดยชอบ. การสละขันติคุณอันมีความโกรธเป็นนิमितไม่สมควรแก่เรา. เมื่อมีความโกรธอันเป็นข้าศึกทำลายคุณธรรม ธรรมมีศีลเป็นต้น จะพึงถึงความบริบูรณ์แก่เราได้อย่างไร. เมื่อไม่มีธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้น เราเป็นผู้มากด้วยอุปการะแก่สัตว์ทั้งหลาย จักถึงสมบัติสูงสุดสมควรแก่ปัญญาได้อย่างไร. เมื่อมีความอดทนสังขารทั้งหลายทั้งปวง ของผู้มีจิตตั้งมั่นเพราะไม่มีความฟุ้งซ่านในภายนอก ย่อมทนต่อการเพ่งโดยความเป็นของไม่เที่ยงโดยความเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงย่อมทนการเพ่งโดยความเป็นอนัตตา และนิพพานย่อมทนต่อการเพ่งโดยความเป็น อสังขตะ อมตะ สันตะ และปณีตะเป็นต้น และพุทธธรรมทั้งหลายย่อมปรากฏโดยเป็นอจินไตย และหาประมาณมิได้. ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง แต่นั้นพึงทราบการพิจารณาขันติบารมีโดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า ผู้ตั้งอยู่ในขันติอันเหมาะสมย่อมควรแก่การเพ่ง เพราะเป็นผู้ไม่ตั้งมั่นอยู่ใน อหังการมมังการว่า ความเป็นสิ่งธรรมดาเว้นจากการถือตัวถือตนเหล่านี้อย่าง เดียว ย่อมเกิด ย่อมเสื่อม ด้วยปัจจัยทั้งหลายของตน. ย่อมไม่มาแต่ที่ไหน ๆ. ย่อมไม่ไปในที่ไหน ๆ. ทั้งไม่ตั้งอยู่ในที่ไหน ๆ. ทั้งไม่มีความขวนขวายไร ๆ ของใคร ๆ ในที่นี้ ดังนี้. พระโพธิสัตว์เป็นผู้เที่ยงต่อโพธิญาณ เป็นผู้ ไม่กลับมาเป็นธรรมดา ดังนี้.

อนึ่ง พึงพิจารณาความถึงพร้อมแห่งสัจจบารมี โดยนัยมีอาทิว่า เพราะเว้นสัจจะเสียแล้ว คิดเป็นต้นก็มีไม่ได้. เพราะไม่มีการปฏิบัติอัน สมควรแก่ปฏิญญา. เพราะรวมธรรมลามกทั้งปวง ในเพราะกำวล่วงสัจจ- ธรรม. เพราะผู้ไม่มีสัจจะเป็นคนเชื่อถือไม่ได้. เพราะนำถ้อยคำที่ไม่ควร ยึดถือต่อไปมาพูด. เพราะผู้มีสัจจะสมบูรณ์เป็นผู้ตั้งมั่นในคุณธรรมทั้งปวง. เพราะเป็นผู้สามารถบำเพ็ญโพธิสมการทั้งปวงให้บริสุทธ์ได้. เพราะกระทำ กิจแห่งโพธิสมการทั้งปวง ด้วยไม่ให้เกิดสภาวะธรรม และเพราะสำเร็จใน การปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ ดังนี้.

อนึ่ง พึงพิจารณาคุณในอธิษฐานโดยนัยมีอาทิว่า การสมาทานมั่น ในทานเป็นต้น และการอธิษฐานไม่หวั่นไหวของคุณเหล่านั้น ในเพราะ การประชุมธรรมเป็นปฏิปักษ์ต่อการสมาทานมั่นนั้น การสะสมบารมีมีทาน-

บารมีเป็นต้น อันมีสัมโพธิญาณเป็นนิमित เว้นความเป็นผู้มีปัญญาและความกล้าในอธิษฐานนั้นเสีย ย่อมมีไม่ได้ ดังนี้.

อนึ่ง พึงพิจารณาคุณของเมตตา โดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า อันผู้ตั้งลงในคุณเพียงประโยชน์ตน เว้นความเป็นผู้มีจิตมุ่งประโยชน์ในสัตว์ทั้งหลาย ไม่สามารถบรรลุสมบัติในโลกนี้และในโลกหน้าได้. ไม่ต้องพูดถึงผู้ใคร่ยังสรรพสัตว์ให้ตั้งอยู่ในนิพพานสมบัติกันละ. บัดนี้ หวังโลกียสมบัติก็ควรแล้ว ภายหลังจึงค่อยหวังโลกุตรสมบัติแก่สรรพสัตว์. บัดนี้ เราไม่สามารถทำการนำเข้าไปซึ่งประโยชน์สุขแก่สัตว์เหล่าอื่นด้วยคุณเพียงอหยาศัยได้ เมื่อโรจึงจักให้ประโยชน์นั้นสำเร็จด้วยความเพียรเล่า. บัดนี้ เราให้เจริญด้วยการนำประโยชน์สุขเข้าไปให้ ภายหลังสหายผู้จำแนกธรรมจักมีแก่เรา. เพราะฉะนั้น พึงเข้าไปตั้งความเป็นผู้มีอหยาศัยบำเพ็ญประโยชน์ในสรรพสัตว์ พร้อมกับความวิเศษว่า สัตว์เหล่านี้ เป็นบุญเขตอย่างยิ่ง เป็นบ่อเกิดแห่งกุศลอย่างเยี่ยม เป็นที่ตั้งแห่งความเคารพอย่างสูงของเรา เพราะเป็นเหตุให้สำเร็จความเจริญด้วยพุทธคุณทั้งปวง. พึงเพิ่มพูนเมตตาในสรรพสัตว์ แม้โดยความอธิษฐานกรณอย่างแท้จริง ความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะกำจัดสิ่งไม่มีประโยชน์และทุกข์ของสัตว์เหล่านั้น มีกำลัง มีรากมั่นคง ย่อมเกิดแก่ผู้ยินดี นำประโยชน์สุขเข้าไปให้ในสัตว์ทั้งหลาย ด้วยใจที่ไม่มีขอบเขต. อนึ่ง กรณา เป็นเบื้องต้น เป็นจรณะ เป็นหลัก เป็นมูล เป็นหน้า เป็นประมุขของพุทธการกธรรมทั้งหลาย ทั้งปวง.

อนึ่ง พึงพิจารณาอุเบกขาบารมี โดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า ความเสียหายที่สัตว์ทั้งหลายทำ เพราะไม่มีอุเบกขา พึงให้เกิดความพิการทางจิต เมื่อจิตพิการก็ไม่มีการสะสมบารมีมีทานบารมีเป็นต้น. เมื่อจิตยังผูกพันอยู่ด้วยเมตตา เว้นอุเบกขาเสียแล้ว การสะสมบารมีก็มีไม่ได้. ผู้ไม่มีอุเบกขาไม่สามารถจะน้อมบุญสมภารและประโยชน์เกื้อกูล อันเป็นผลของบุญสมภารนั้นเข้าไปในการสะสมทั้งหลายได้. เพราะไม่มีอุเบกขา ไม่ทำการจำแนกไทยธรรมและปฏิคาหก แล้วไม่สามารถบริจาคนั้นได้. อันผู้ปราศจากอุเบกขาไม่มณสิการถึงอันตรายแห่งปัจจุเป็นเครื่องนำมาซึ่งชีวิตและชีวิต แล้วไม่สามารถทำศีลให้บริสุทธิ์ได้.

อนึ่ง ความสำเร็จแห่งการตั้งจิตสมาทานโพธิสมภารทั้งปวงให้บริบูรณ์ย่อมสำเร็จด้วยอานุภาพแห่งอุเบกขา คือ โดยความไม่ยินดีและความยินดีพินหนึ่ง สำเร็จด้วยกำลังแห่งเนกขัมมะ ด้วยอำนาจแห่งอุเบกขา โดยเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งการพิจารณา โดยสำเร็จกิจแห่งการสะสมบารมีทั้งปวง โดยไม่ทำกิจการใหญ่ ๆ ในเพราะไม่เพ่งถึงความเพียรที่เริ่มไว้มากแล้ว โดยความวางเฉย โดยมีความเพ่งถึงความอดกลั้นโดยไม่พุดผัดต่อสัตว์สังขารด้วยอำนาจแห่งอุเบกขา โดยความสำเร็จ ความตั้งใจ อันไม่หวั่นไหวในธรรมที่สมาทานแล้ว ด้วยความวางเฉยต่อโลกธรรม โดยความสำเร็จแห่งเมตตาวิหารธรรม ด้วยการไม่ผูกใจในความเสียหายของผู้อื่นเป็นต้น. การพิจารณา

โทษและอนาถสงส์ ตามลำดับ ในการไม่บริจาคนและการบริจาคเป็นต้น อย่างนี้
พึงเห็นว่า เป็นปัจจัยแห่งบารมีมีทานบารมีเป็นต้น.

อนึ่ง พึงทราบ จรณธรรม ๑๕ และอภิญา ๕ พร้อมด้วยธรรมเป็น
บริวาร ดังต่อไปนี้. ศีลสังวร ๑ การคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ๑ ความ
รู้จักประมาณในการบริโภค ๑ การประกอบความเพียรเนื่องๆ ๑ สัทธรรม ๗
และฌาน ๔ ชื่อว่า จรณธรรม. ในจรณธรรมเหล่านั้น ชุติสังค ๑๓ และ
ความมกน้อยเป็นต้น เป็นบริวารของธรรม ๔ มีศีลเป็นต้น. ในสัทธรรม
ทั้งหลาย ความที่จิตนุ่มไปในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ศีล จาคะ
การระลึกถึงเทวดา การเว้นบุคคลเศร้าหมอง การคบหาบุคคลผู้สันนิท การ
พิจารณาธรรมอันน่าเลื่อมใส เป็นบริวารของศรัทธา. ความที่จิตนุ่มไปใน
การพิจารณาโทษของอกุศล ของอบาย การพิจารณาความอุปถัมภ์ของกุศล-
ธรรม การเว้นบุคคลที่ปราศจากหิริโอตตปปะ การคบบุคคลที่ถึงพร้อม
ด้วยหิริโอตตปปะเป็นบริวารของหิริโอตตปปะ. ความเป็นผู้มีอินทรีย์แก่กล้า
ด้วยการสะสมมีการสอบถาม การประกอบความเพียรในเบื้องต้น การตั้งอยู่
ในพระสัทธรรม และดำรงอยู่ในวิชาอันไม่มีโทษ ความที่จิตนุ่มไปในการ
เว้นการฟังน้อยถึงความไกลจากกิเลส และเสพการฟังมาก เป็นบริวารของ
พาหุสังจาจะ ความที่จิตนุ่มไปในการพิจารณาเห็นภัยในอบาย พิจารณา
เห็นทางดำเนิน พิจารณาถึงการบูชาธรรม พิจารณาถึงการบรรเทาถิ่นมัทธะ
การเว้นบุคคลเกียจคร้าน การคบบุคคลปรารถนาความเพียรและความเพียร

ชอบ เป็นบริวารของวิริยะ. ความที่จิตโน้มไปในการเว้นบุคคลผู้ขาดสติสัมปชัญญะ หลง ๆ ลืม ๆ และคนบุคคลผู้มีจิตตั้งมั่นเป็นบริวารของสติ. ความที่จิตโน้มไปในสติให้ถึงความบริบูรณ์ด้วยอินทรีย์ ทำความเฉียบแหลมในเรื่องที่สอบถาม เว้นบุคคลปัญญาทรมาม คบบุคคลมีปัญญา และพิจารณาถึงข้อควรประพฤติอันเป็นญาณลึกซึ้ง เป็นบริวารของปัญญา. หมวด ๔ แห่งคุณมีศีลเป็นต้น, บุพภาคภาวนาในอรามณ์ ๓๘, และการการทำวสี มีอวัชชนวสีเป็นต้น เป็นบริวารของฌานทั้ง ๔. พึงเจาะจงกล่าวตามสมควรถึงความที่จรณะเป็นต้น เป็นปัจจัยแห่งการสะสมบารมีมีทานบารมีเป็นต้น โดยนัยมีอาทิว่า ชื่อว่า เป็นผู้สามารถในการให้อภัยสัตว์ทั้งหลาย ด้วยความบริสุทธิ์แห่งการประกอบด้วยศีลเป็นต้น ในการให้อามิส ด้วยความบริสุทธิ์แห่งอภัยสัจย ในการให้ธรรมด้วยความบริสุทธิ์ทั้งสองอย่าง. เราจะไม่เจาะจงกล่าวเพราะเกรงว่าจะพิสดารเกินไป. แม้สมบัติจกรเป็นต้น ก็พึงทราบว่าเป็นปัจจัยแห่งทานเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้.

อะไรเป็นความเศร้าหมอง. ความดูแคลาด้วยตัณหาเป็นต้น เป็นความเศร้าหมองแห่งบารมีทั้งหลาย โดยไม่ต่างกัน. แต่โดยความต่างกันเป็นความเศร้าหมองแห่งทานบารมี เพราะกำหนดไปยธรรมและปฏิคาหก. เป็นความเศร้าหมองแห่งศีลบารมี เพราะกำหนดบุคคลและกาลเวลา. เป็นความเศร้าหมองแห่งเนกขัมมบารมี เพราะกำหนดความยินดีและความไม่

ยินดีในการเข้าไประงับกิเลสในกามภพ. เป็นความเศร้าหมองแห่งปัญญา
บารมี เพราะกำหนดว่า เรา ของเรา ดังนี้. เป็นความเศร้าหมองแห่ง
วิริยบารมี เพราะกำหนดด้วยความหดหู่และความฟุ้งซ่าน. เป็นความเศร้า
หมองแห่งขันติบารมี เพราะกำหนดตนและผู้อื่น. เป็นความเศร้าหมองแห่ง
สังขบารมี เพราะกำหนดด้วยมีการเห็นในสิ่งที่ไม่ได้เห็นเป็นต้น. เป็น
ความเศร้าหมองของอธิษฐานบารมี เพราะกำหนดด้วยโทษและคุณ ใน
โพธิสมภารและฝ่ายตรงข้ามกับโพธิสมภาร. เป็นความเศร้าหมองของเมตตา
บารมี เพราะกำหนดด้วยประโยชน์และมิใช่ประโยชน์. เป็นความเศร้าหมอง
ของอุเบกขาบารมี เพราะกำหนดด้วยสิ่งน่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา
พึงเห็นด้วยประการฉะนี้แล.

อะไรเป็นความฟุ้งแว่ว. พึงทราบว่า การไม่เข้าไปอาฆาตด้วยตัณหา
เป็นต้น การปราศจากความกำหนดตามที่กล่าวแล้ว เป็นความฟุ้งแว่วของ
บารมีเหล่านั้น. เพราะบารมีมีทานบารมีเป็นต้น ปราศจากการกำหนด
โทษธรรมและปฏิกิริยาเป็นต้น อันกิเลสทั้งหลายมี ตัณหา มานะ ทิฏฐิ โภคะ
อุปนาหะ มกขะ ปลาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาทิลย ถัมภะ สารัมภะ
มทะ ปมาทะ เป็นต้น ใจะเข้าไปกระทบ ย่อมเป็นบารมีบริสุทธิ์ผุดผ่อง.

อะไรเป็นปฏิบัติ? ความเศร้าหมองแม้ทั้งหมด อกุศลธรรมแม้
ทั้งหมด เป็นปฏิบัติของบารมีเหล่านั้น โดยไม่ต่างกัน. แต่โดยความ
ต่างกัน พึงทราบว่า ความตระหนี่เป็นต้น ที่กล่าวแล้ว ในตอนก่อนเป็น

ปฏิบัติของบารมีเหล่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง ทานเป็นปฏิบัติแก่โลภะ โทสะ และโมหะ เพราะประกอบด้วยคุณ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ใน ๒ไทยธรรม, ปฏิภาหและผลของทานทั้งหลาย. ศีลเป็นปฏิบัติแก่โลภะ เป็นต้น เพราะปราศจากความคดคือโทสะมีกาย เป็นต้น. เนกขัมมะเป็น ปฏิบัติแก่หมวด ๑ แห่ง โทสะ เพราะเว้นจาก กามสุข การเข้าไป เบียดเบียนผู้อื่น และการทำตนให้ลำบาก. ปัญญาเป็นปฏิบัติของโลภะ เป็นต้น เพราะทำความมีคมนแก่โลภะ เป็นต้น และเพราะทำความไม่มีคมน แก่ญาณ. วิริยะเป็นปฏิบัติแก่โลภะ เป็นต้น ด้วยไม่ย่อหย่อน ไม่ฟุ้งซ่าน และปรารถนาเพื่อความรู้. ขันติเป็นปฏิบัติแก่โลภะ เป็นต้น เพราะอดทนต่อ ความสูญของสิ่งที่น่าปรารถนาและสิ่งไม่น่าปรารถนา. สัจจะเป็นปฏิบัติแก่ โลภะ เป็นต้น เพราะเป็นไปตามความเป็นจริง เมื่อผู้อื่นทำอุปการะและทำ ความเสียหาย. อริยฐานะเป็นปฏิบัติแก่ความโลภะ เป็นต้น เพราะครอบงำ โลกธรรม แล้วไม่หวั่นไหวในการสั่งสมบารมีตามที่สมาทานแล้ว. เมตตา เป็นปฏิบัติแก่ความโลภะ เป็นต้น เพราะสงบจากนิเวศน์. อุเบกขาเป็น ปฏิบัติแก่ความโลภะ เป็นต้น เพราะกำจัดความคล้อยตามและความคับแค้น ในสิ่งที่น่าปรารถนาและสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา และเพราะเป็นไปอย่างสม่า เสมอ พึงเห็นด้วยประการฉะนี้.

อะไรเป็นข้อปฏิบัติ ? การทำความอนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลายโดยส่วนมาก ด้วยการสละเครื่องอุปกรณ์ความสุข ร่างกายและชีวิตด้วยการกำจัดภัย และ

การที่แจ้งธรรมเป็นข้อปฏิบัติของท่านบารมี. ในทานบารมีนั้นมีทาน ๓ อย่าง โดยเป็นวัตถุที่ควรให้ คือ อามิสทาน ๑ อภัยทาน ๑ ธรรมทาน ๑. ในทานเหล่านั้น วัตถุที่พระโพธิสัตว์ควรให้มี ๒ อย่าง คือ วัตถุภายใน ๑ วัตถุภายนอก ๑. ใน ๒ อย่างนั้น วัตถุภายนอกมี ๑๐ อย่าง คือ ข้าว ๑ น้ำ ๑ ผ้า ๑ ยาน ๑ ดอกไม้ ๑ ของหอม ๑ เครื่องลูบไล้ ๑ ที่นอน ๑ ที่อาศัย ๑ ประทีป ๑. บรรดาวัตถุมีข้าวเป็นต้น มีวัตถุหลายอย่าง โดยจำแนก ของควรเลี้ยงและของควรบริโภคนั้นเป็นต้น. อนึ่ง วัตถุ ๖ อย่าง คือ รูปารมณ์จนถึงธรรมารมณ์. อนึ่ง บรรดาวัตถุมีรูปารมณ์เป็นต้น วัตถุหลายอย่าง โดยการจำแนกเป็นสี่เขี้ยวเป็นต้น. อนึ่ง วัตถุหลายอย่าง ด้วยเครื่องอุปกรณ์อันทำความปลาบปลื้มหลายชนิด มีแก้วมณี กนก เงิน มุกดา ประพาฬ นา ไร่ สวน ทาสหญิง ทาสชาย โค กระบือ เป็นต้น.

ในวัตถุเหล่านั้น พระมหาบุรุษ เมื่อจะให้วัตถุภายนอกรู้ด้วยตนเอง ว่า จะให้วัตถุแก่ผู้มีความต้องการ. แม้เขาไม่ขอก็ให้. ไม่ต้องพูดถึงขอละ. มีของให้ จึงให้. ไม่มีของให้ ย่อมไม่ให้. ให้สิ่งที่ปรารถนา. เมื่อมีไทยธรรม ย่อมไม่ให้สิ่งที่ไม่ปรารถนา. อาศัยอุปการะตอบยอมให้. เมื่อไม่มีไทยธรรม ย่อมแบ่งสิ่งที่ปรารถนาให้สมควรแก่การแจกจ่าย. อนึ่ง ไม่ให้ศัสตราวุธ และของเมาเป็นต้น อันจะนำมาซึ่งความเบียดเบียนผู้อื่น. แม้ของเล่นอันประกอบด้วยความพินาศ และนำมาซึ่งความประมาท ก็ไม่ให้. อนึ่ง ไม่ให้ของไม่เป็นที่สบาย มีน้ำดื่มและของบริโภคนั้นเป็นต้น หรือของที่เว้นจากการ

กำหนดแก่ผู้ขอที่เป็นไข. แต่ให้ของเป็นที่สบายเท่านั้นอันสมควรแก่
ประมาณ.

อนึ่ง คฤหัสถ์ขอก็ให้ของสมควรแก่คฤหัสถ์. บรรพชิตขอก็ให้ของ
สมควรแก่บรรพชิต. ให้ไม่ให้เกิดความเบียดเบียนแก่ใคร ๆ ในบรรดาบุคคล
เหล่านี้ คือ มารดาบิดา ญาติสาโลหิต มิตรอำมาตย์ บุตรภรรยา ทาส
และกรรมกร. อนึ่ง รู้ไทยธรรมดีมาก ไม่ให้ของเศร้าหมอง. อนึ่ง ไม่ให้
อาศัยลาภสักการะความสรรเสริญ. ไม่ให้อาศัยการตอบแทน. ไม่ให้หวังผล
เว้นแต่สัมมาสัมโพธิญาณ. ไม่ให้รังเกียจผู้ขอหรือไทยธรรม. อนึ่ง ไม่ให้
ทานทอดทิ้ง ยากจากผู้ไม่สำรวม แม้ผู้ต่ำและผู้โกรธ. ที่แท้มีจิตเลื่อมใสให้
อนุเคราะห์ด้วยความเคารพอย่างเดียว. ไม่ให้เพราะเชื่อมงคลต้นข้าว. ให้
เพราะเชื่อกรรมและผลแห่งกรรมเท่านั้น. ไม่ให้โดยที่ท้อยากให้เศร้าหมอง
ด้วยการให้เข้าไปนั่งใกล้เป็นต้น. ให้ไม่ทำให้ยากเศร้าหมอง. อนึ่ง ไม่ให้
ประสงค์จะลงหรือประสงค์จะทำลายผู้อื่น. ให้มีจิตไม่เศร้าหมองอย่างเดียว.
ไม่ให้ทานใช้วาจาหยาบ หน้านิ้วคิ้วมวด. ให้พูดน่ารัก พูดก่อน พูดพอ
ประมาณ. โลภะมีมากในไทยธรรมใด เพราะความพอใจยิ่งก็ดี เพราะสะสม
มานานก็ดี เพราะความอยากตามสภาพก็ดี. พระโพธิสัตว์รู้ที่อยู่บรรเทาไทย-
ธรรมนั้นโดยเร็ว แล้วแสวงหาจากให้. อนึ่ง ไทยวัตถุใดนิดหน่อย
แม้ยากก็ปรากฏแล้ว แม้ไม่คิดถึงไทยวัตถุนั้น ก็ทำตนให้ลำบาก แล้วให้
ยากนับถือเหมือนอกิตติบัณฑิต ฉะนั้น. อนึ่ง มหาบุรุษ เมื่อบุตรภรรยา

ทาสกรรมกรบรุษของตน ไม่รู้เองเรียกถึงความโสมนัสขอ ย่อมไม่ให้แก่
ยาจกทั้งหลาย. แต่เมื่อชนเหล่านั้นร้องเรียกถึงความโสมนัสโดยชอบ จึงให้.
อนึ่ง เมื่อให้รู้ว่าย่อมไม่ให้แก่ยักษ์ รากษส ปิศาจ เป็นต้น หรือแก่มนุษย์
ผู้ทำกรงานหยาบช้า. อนึ่ง แม้ราชสมบัติก็ไม่ให้แก่คนเช่นนั้น. ให้แก่
ผู้ที่ไม่ปฏิบัติเพื่อความไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ เพื่อความพินาศแก่โลก
ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม ค้ำครองโลกโดยธรรม. ฟังทราบการปฏิบัติในทาน
ภายนอก ด้วยประการฉะนี้.

ส่วนทานภายในฟังทราบโดยอาการ ๒ อย่าง. อย่างไร ? เหมือน
บรุษคนใดคนหนึ่งสละตน เพราะเหตุอาหารและเครื่องปกปิดแก่ผู้อื่น. ย่อม
ถึงความเป็นผู้เชื่อฟัง ความเป็นทาสจันใด. พระมหาบรุษก็ฉนั้นเหมือน
กัน มีจิตปราศจากอามิสเพราะเหตุสัมโพธิญาณ ปรรณนาประโยชน์สุขอัน
ยอดเยี่ยมแก่สัตว์ทั้งหลาย ประสงค์จะบำเพ็ญทานบารมีของตน จึงสละตน
เพื่อคนอื่น ย่อมถึงความเป็นผู้เชื่อฟัง ความเป็นผู้ต้องทำตามความประสงค์.
ไม่หวั่นไหว ไม่ท้อแท้ มอบอวัยวะน้อยใหญ่มีมือเท้าและนัยน์ตาเป็นต้น
ให้แก่ผู้ต้องการด้วยอวัยวะนั้น ๆ. ไม่ข้องใจ ไม่ถึงความสยิวหน้า ในการ
มอบให้ฉนั้น เหมือนในวัตถุภายนอก. เป็นความจริงอย่างนั้น พระมหาบรุษ
ยังความปรารถนาของยาจกเหล่านั้นให้บริบูรณ์ ด้วยการบริโภครตามสบาย
หรือด้วยความชานาญของตน จึงสละวัตถุภายนอกด้วยอาการ ๒ อย่าง ด้วย
หวังว่า เราให้ทานหมดสิ้นแล้ว จักบรรลुสัมโพธิญาณด้วยการเสียสละอย่างนี้
ดังนี้. ฟังทราบการปฏิบัติในวัตถุภายใน ด้วยประการฉะนี้.

ให้ว่าตฤภายในที่ให้ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ยากโดยส่วนเดียวเท่านั้น. ไซ้จะให้พวกนั้น. อนึ่ง พระมหาบุรุษ เมื่อรู้ย่อมไม่ให้อัตภาพหรืออวัยวะใหญ่ของตนแก่มารหรือแก่เทวดาผู้เนื่องด้วยหม่อมมาร ผู้ประสงค์จะเบียดเบียน ด้วยคิดว่า ความฉิบหายอย่าได้มีแก่มารเหล่านั้น. ย่อมไม่ให้แม้แต่ตุ๊กตาแป้ง เหมือนไม่ให้แก่เทวดาผู้เนื่องด้วยหม่อมมาร ฉะนั้น. ไม่ให้แม้แก่คนบ้า. แต่คนพวกนั้นขอให้ตลอดไป. เพราะการขอเช่นนั้นหาได้ยาก และเพราะการให้เช่นนั้นทำได้ยาก.

ส่วนอภัยทาน พึงทราบโดยความป้องกันจากภัย ที่ปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลาย จากพระราชา โจร ไฟ น้ำ ศัตรู สัตว์ร้ายมีราชสีห์ เสือโคร่ง เป็นต้น.

ส่วนธรรมทาน ได้แก่การแสดงธรรมไม่วิปริต แก่ผู้มีจิตไม่เศร้าหมอง. การชี้แจงประโยชน์อันสมควร นำผู้ยังไม่เข้าถึงศาสนาให้เข้าถึง ผู้เข้าถึงแล้วให้เจริญอกงาม ด้วยทฤษฎีธรรมิกประโยชน์ สัมปรายิกและปรমัตถประโยชน์. ในการแสดงธรรมนั้น พึงทราบนัยโดยสังเขป ดังนี้ก่อน คือ ทานกถา สีลกถา สักคกถา โทษและความเศร้าหมองของกามและอานิสงส์ในการออกจากกาม. ส่วนโดยพิสดาร พึงทราบประดิษฐานและการทำให้่องแผ้วในธรรมนั้นๆ ตามสมควร ด้วยสามารถการประกาศคุณของธรรมเหล่านั้น แก่ผู้มีจิตน้อมไปแล้วในสวากโพรธิญาณ คือ การเข้าถึงสรณะ การสำรวมศีล ความคุ้มครองทวารอินทรีย์ทั้งหลาย ความรู้จักประมาณ

ในการบริโภคน การประกอบความเพียรเนื่องๆ สัทธิธรรม ๗ การประกอบสมณะ ด้วยการทำความในอภิมัน ๓๘ การประกอบวิปัสสนา ด้วยหัวข้อคือการยึดมั่นตามสมควรในการยึดมั่นวิปัสสนา ในรูปกายเป็นต้น. ปฏิบัติเพื่อความสะดวกอย่างนั้น การยึดถือความถูกต้อง วิชชา ๓ อภิญญา ๖ ปฏิสัมภิตา ๔ สวากโทธิญาณ. อนึ่ง พึงทราบการประดิษฐาน การทำให้ผ่องแผ้วในญาณทั้งสอง ด้วยการประกาศความเป็นผู้มีอานุภาพมาก ของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น ในฐานะแม่ ๓ อย่าง โดยหัวข้อประกาศมีสภาวะลักษณะและรสเป็นต้น ของบารมีมีทานบารมีเป็นต้น ตามสมควรแก่สัตว์ทั้งหลาย ผู้น้อมไปในปัจเจกโทธิญาณ และในสัมมาสัมโทธิญาณ. พระมหาบุรุษยอมให้ธรรมทานแก่สัตว์ทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง พระมหาบุรุษเมื่อให้อามิสทานแก่สัตว์ทั้งหลาย ย่อมให้ทานข้าว ด้วยตั้งใจว่า เราพึงยังสมบัติมีอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณเป็นต้น และสมบัติคือผลเลิศน่ารื่นรมย์ให้สำเร็จแก่สัตว์ทั้งหลายด้วยทานนี้. อนึ่ง ให้น้ำเพื่อระงับความกระหายคือกามกิเลสของสัตว์ทั้งหลาย. ให้ผ้าเพื่อให้ผิวพรรณงาม และเพื่อให้สำเร็จเครื่องประดับคือหิริโอตตปปะ. ให้น้ำเพื่อให้อาหารสำเร็จ อิทวิธี คือการแสดงฤทธิได้ และนิพพานสุข. ให้ของหอม เพื่อให้สำเร็จความหอมคือศีล. ให้ออกไม้และเครื่องลูบไล้เพื่อให้สำเร็จความงามด้วยพุทธรุณ. ให้อาสนะเพื่อให้สำเร็จอาสนะ ณ โทษิมณฑล. ให้อาสนะเพื่อให้สำเร็จตถาคตไสยา คืออนอนแบบพระตถาคต. ให้อาสนะเพื่อให้สำเร็จ

ความเป็นสราณะ. ให้ประทีปเพื่อให้ได้ปัญญาจักขุ. ให้รูปเป็นทานเพื่อให้สำเร็จรัศมีออกจากกายวาหนิง. ให้เสียงเป็นทานเพื่อให้สำเร็จเสียงคุณเสียงพรหม. ให้รสเป็นทานเพื่อเป็นที่รักของโลกทั้งปวง. ให้โภกฐัพพะเป็นทานเพื่อความเป็นพุทธสุขุมล คือความละเอียดอ่อนของพระพุทเจ้า. ให้เภสัชเป็นทานเพื่อความไม่แก่ไม่ตาย. ให้ความเป็นไทแก่ทาสทั้งหลายเพื่อปลดปล่อยความเป็นทาสคือกิเลส. ให้ความยินดีในของเล่นที่ไม่มีโทษเป็นทานเพื่อความยินดีในพระสังฆธรรม. ให้บุตรเป็นทานเพื่อนำสัตว์ทั้งหมดออกไปจากความเป็นบุตรของตนในชาติเป็นอริยะ. ให้ภรรยาเป็นทานเพื่อถึงความใหญ่แห่งโลกทั้งสิ้น. ให้ทองแก้วมณี แก้วมุกดา แก้วประพาฬเป็นต้น เป็นทานเพื่อความสมบูรณ์ด้วยลักษณะงาม. ให้เครื่องประดับนานาชนิดเป็นทานเพื่อความสมบูรณ์แห่งอนุพยัญชนะ. ให้คลังสมบัติเป็นทานเพื่อบรรลुพระสังฆธรรม. ให้ราชสมบัติเป็นทานเพื่อความเป็นพระธรรมราชา. ให้สวน สระ ป่า เป็นทานเพื่อความสมบูรณ์แห่งฉานเป็นต้น ให้เท้าเป็นทานเพื่อก้าวไปสู่รัศมีโพธิมณฑลด้วยเท้ามีรอยจักร. ให้มือเป็นทานเพื่อให้มือคือพระสังฆธรรมแก่สัตว์ทั้งหลาย เพื่อถอนออกจากโอฆะ ๔. ให้หูและจมูกเป็นทานเพื่อได้อินทรีย์มีสังขารินทรีย์เป็นต้น. ให้จักขุเป็นทานเพื่อให้สมันตจักข คือจักขุโดยรอบ. ให้เนื้อและเลือดเป็นทานด้วยหวังว่า จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่สรรพสัตว์ตลอดกาลทั้งปวง ในการเห็น การฟัง การระลึกถึง การบำเรอเป็นต้น. และกายของเราพึงเป็น

กายอันโลกทั้งปวงพึงเข้าไปอาศัย. ให้อวัยวะสูงที่สุด เป็นทานด้วยหวังว่าเราจะพึงเป็นผู้สูงที่สุดในโลกทั้งปวง.

อนึ่ง มหานุรุษเมื่อให้อย่างนี้ไม่ให้เพื่อนแสวงหาผิด ไม่ให้เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่ให้เพราะกลัว เพราะละอาย เพราะเคืองทักขิไณยบุคคล. เมื่อมีของประณีตไม่ให้ของเศร้าหมอง. ไม่ให้ด้วยการยกตน ด้วยการข่มผู้อื่น ด้วยหวังผล ด้วยเกลียดชัง ด้วยไม่เคารพ. ที่แท้ให้ด้วยความเคารพ. ให้ด้วยมือของตน. ให้ตามกาล. ทำความเคารพแล้วให้. ให้ด้วยไม่แบ่งออก. ให้มีใจยินดีใน ๓ กาล. ครั้นให้แล้วก็ไม่เดือดร้อนในภายหลัง. ไม่ยกย่องและดูหมิ่นปฏิคาหก. เปล่งถ้อยคำน่ารัก รู้คำพูด ผู้เข้าไปขอให้พร้อมทั้งบริวาร. เพราะเมื่อให้ข้าวเป็นทานย่อมให้พร้อมด้วยผ้าเป็นต้น ด้วยตั้งใจว่า เราจักทำสิ่งนั้นให้เป็นบริวารแล้วให้. อนึ่ง เมื่อให้ผ้าเป็นทานย่อมให้พร้อมทั้งข้าวเป็นต้น ด้วยตั้งใจว่า เราจักทำผ้าเป็นบริวารแล้วให้ แม้ในการให้ยานเป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

อนึ่ง มหานุรุษเมื่อให้รูปเป็นทานกระทำเมื่อบริวารนั้น ให้เป็นบริวารของรูปนั้นแล้วให้. แม้ในบทที่เหลือก็อย่างนี้. ได้รูปเป็นทานอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาดอกไม้และผ้าเป็นต้น มีสีเขียว เหลือง แดงและขาวเป็นต้น แล้วนั่งขัดสมาธิกำหนดรูปคิดว่า เราจักให้รูปเป็นทาน. รูปเป็น

ทาน เป็นของเราทำพร้อมวัตถุยังทานให้ตั้งอยู่ในทักษิณบุคคลเช่นนั้น.
นี่ชื่อว่ารูปเป็นทาน.

ฟังทราบการให้เสียงเป็นทานด้วยเสียงกลองเป็นต้น. ในการให้เสียง
เป็นทานนั้นไม่สามารถให้เสียงได้จุดอนง่าและรากบัว และจุดวางกำดอก.
บัวเขียวลงบนมือ. แต่ทำให้พร้อมกับวัตถุ แล้วให้ชื่อว่าให้เสียงเป็นทาน.
เพราะฉะนั้น ในกาลใดทำเองและใช้ให้ทำเพลงบูชาพระรัตนตรัยด้วยดนตรี
อย่างใดอย่างหนึ่งมีกลองและตะโพนเป็นต้น ด้วยคิดว่าเรจักให้เสียงเป็น
ทาน. ตั้งไว้เองและให้ผู้อื่นตั้งกลองเป็นต้น ด้วยตั้งใจว่า เสียงเป็นทาน
ของเรา. ให้ยาเสียงมีน้ำมันและน้ำผึ้งเป็นต้นแก่พระธรรมกถึกทั้งหลาย.
ประกาศฟังธรรม. สวดสรภัญญะ. กล่าวธรรมกถา. ทำเองและให้ผู้อื่นทำ
อุปนิสินนกถา คือกถาของผู้เข้าไปนั่งใกล้ และอนุโมทนากถา คือกถา
อนุโมทนา. ในกาลนั้นชื่อว่าให้เสียงเป็นทาน.

อนึ่ง มหาบุรุษได้วัตถุมีกลิ่นหอมนำยื่นคืออย่างใดอย่างหนึ่ง มีกลิ่น
หอมที่รากของต้นไม่มีกลิ่นเป็นต้น หรือกลิ่นไร ๆ ที่อบแล้ว นั่งขัดสมาธิ
กำหนดกลิ่นคิดว่า เรจักให้กลิ่นเป็นทาน. กลิ่นเป็นทานของเราแล้วทำเอง
และให้ผู้อื่นทำการบูชาพระพุทธรัตตะเป็นต้น. มหาบุรุษบริจาควัตถุมีกลิ่น
มีกฤษณาและจันทน์เป็นต้นเพื่อบุชากลิ่น. นี่ชื่อว่าให้กลิ่นทาน.

อนึ่ง มหาบุรุษได้วัตถุมีรสน่ายินดีอย่างใดอย่างหนึ่งมีรากที่รากเป็นต้น
นั่งขัดสมาธิกำหนดครครคิดว่าเราจักให้รสเป็นทาน รสเป็นทานของเราแล้ว
ให้แก่ทักษิณายบุคคล. หรือสละข้าวเปลือกและโคเป็นต้นอันมีวัตถุเป็นรส.
นี้ชื่อว่าให้รสเป็นทาน.

อนึ่ง ให้โกฎฐัพพะเป็นทานพึงทราบด้วยสามารถเที่ยงและตั้งเป็นต้น
และด้วยสามารถเครื่องลาดและเครื่องคลุมเป็นต้น.

มหาบุรุษได้วัตถุเป็นโกฎฐัพพะไม่มีโทษน่ายินดี มีสัมผัสสหาย มี
เที่ยงตั้งผูกหมอนเป็นต้น หรือมีผ้าถุงผ้าห่มเป็นต้น นั่งขัดสมาธิกำหนด
โกฎฐัพพะคิดว่า เราจักให้โกฎฐัพพะเป็นทาน. โกฎฐัพพะเป็นทานของเรา
แล้วให้แก่ทักษิณายบุคคล. ได้วัตถุเป็นโกฎฐัพพะตามที่กล่าวแล้วสละ. นี้
ชื่อว่าให้โกฎฐัพพะเป็นทาน.

อนึ่ง พึงทราบธรรมทานด้วยสามารถแห่งชีวิตคัมคัมมีโอชะ เพราะ
ประสงค์เอาธรรมารมณ. จริงอยู่ มหาบุรุษได้วัตถุน่ายินดีอย่างใดอย่างหนึ่ง
มีรสโอชะเป็นต้น แล้วนั่งขัดสมาธิคิดว่า เราจักให้ธรรมเป็นทาน. ธรรม
เป็นทานของเราแล้วให้ของมีรสอร่อยมีเนยใสเนยข้นเป็นต้นเป็นทาน ให้
ปานะ ๘ อย่าง มีอัมพปานะเป็นต้น. มหาบุรุษนั่งขัดสมาธิคิดว่าจะให้ชีวิต
เป็นทาน จึงให้สลากภัตตรและปักษิกภัตตรเป็นต้น. จัดหาหมอเขี้ยวคนเจ็บ
ป่วย. ทำลายตาข่าย. รื้อไซดักปลา. เปิดกรงนก. ให้ปล่อยสัตว์ที่ผูกไว้

ด้วยเครื่องผูก. ตีกลองป่าวประกาศมิให้ฆ่าสัตว์. ทำเองและให้ผู้อื่นทำกรรม
อย่างอื่นและกรรมเห็นปานนี้เพื่อป้องกันชีวิตสัตว์ทั้งหลาย. นี้ชื่อว่าให้ธรรม
เป็นทาน.

มหาบุรุษน้อมทานสัมปทาตามที่กล่าวแล้วนี้ทั้งหมด เพื่อประโยชน์
สุขแก่โลกทั้งสิ้น. อนึ่ง น้อมทานสัมปทาเพื่อสัมมาสัมโพธิญาณของตน
เพื่อวิมุติไม่กำริบ เพื่อฉันทะ วิริยะ สมาธิ ปฏิภาณ ญาณ วิมุติไม่
สิ้นไป. พระมหาสัตว์ปฏิบัติทานบารมีนี้พึงปรากฏอนิจจังสัญญาในชีวิต ใน
ภคาก็เหมือนกัน. พึงมนสิการถึงความเป็นสาธารณะอย่างมากแก่สัตว์
เหล่านั้น. พึงให้ปรากฏมหากรุณาในสัตว์ทั้งหลายเนื่อง ๆ สม่่าเสมอ. ถือ
เอาทรัพย์สินที่ควรถือเอาไปได้ นำสมบัติทั้งหมดและตนออกจากเรือนคู
ออกจากบ้านที่ถูกไฟไหม้ไม่ให้มีอะไรเหลือ. ไม่ทำการแบ่งในที่ไหน ๆ.
โดยที่แท้เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งสะหมดเลย. นี้เป็นลำดับแห่งการปฏิบัติทาน.
บารมี.

อนึ่ง พึงทราบลำดับแห่งการปฏิบัติศีลบารมีต่อไป. มหาบุรุษผู้
ประสงค์จะตกแต่งสัตว์ทั้งหลายด้วยเครื่องประดับ คือศีลของพระสัมพันธ
ควรชำระศีลของตนตั้งแต่ต้นก่อน. อนึ่ง ศีลข้อมบริสุทธฺิ์โดยอาการ ๔ อย่าง
คือโดยความบริสุทธฺิ์แห่งอชยาศัย ๑ โดยการสมาน ๑ โดยไม่ก้าวล่วง ๑
และโดยทำให้เป็นปกติเมื่อมีการก้าวล่วง ๑ จริงอยู่ บางคนมีตนเป็นใหญ่

เพราะอชชาตยบริสุทธิ์ เกลียดบาปยังหิริให้ปรากฏในภายใน แล้วมีสมา-
จารบริสุทธิ์ด้วยดี. อนึ่ง บางคนเมื่อมีการสมათาน ถือโลกเป็นใหญ่ สะดุ้ง
ต่อบาปยังโอดตปปะให้ปรากฏ เป็นผู้มีสมาจารบริสุทธิ์ด้วยดี. ด้วยประการ
ฉะนี้ คนเหล่านั้นย่อมตั้งอยู่ในศีล เพราะไม่ล่วงแม้ทั้งสองอย่าง. ก็แต่ว่า
บางคราว เพราะหลงลืมไปศีลก็จะพึงขาดไปเป็นต้น. กระทำศีลที่ขาดไปนั้น
ให้เป็นปกติโดยเร็ว ด้วยการอยู่กรรมเป็นต้น เพื่อความถึงพร้อมแห่งหิริ-
โอดตปปะตามที่กล่าวแล้วนั้น.

ศีลนี้มี ๒ อย่าง คือวาริตตศีล ๑ จาริตตศีล ๑. ในศีล ๒ อย่าง
นั้น พึงทราบลำดับการปฏิบัติ ในวาริตตศีลของพระโพธิสัตว์ดังต่อไปนี้.
พึงเป็นผู้มีจิตเอ็นดูในสรรพสัตว์โดยที่แม้ฝนก็ไม่พึงเกิดความอาฆาต. ไม่พึง
จับต้องของของของคนอื่นดูจง เพราะยินดีในการช่วยเหลือผู้อื่น หากเป็น
บรรพชิต เป็นผู้ประพฤติกว้างไกลจากอพรหมจรรย์ ปราศจากเมถุนสังโยค
๗ อย่าง. ไม่ต้องพูดถึงจากการล่วงภรรยาคนอื่นละ. อนึ่ง หากว่าเป็น
คฤหัสถ์ไม่ใช่บรรพชิต แม้จิตลามกก็มีให้เกิดขึ้นในภรรยาของผู้อื่นทุกเมื่อ
เมื่อพูดก็พูดคำพอประมาณเป็นคำจริงมีประโยชน์ น่ารัก แกละกล่าวธรรม
ตามกาละ. ไม่โลภ ไม่พยาบาท ไม่เห็นวิปริต ประกอบด้วยกัมมัตสกตญาณ
มีศรัทธามั่นคงในการปฏิบัติชอบ มีความรักมั่นคงในที่พึงปวง

เมื่อมหานรุชงควั้นจากอกุศลกรรมบถอันเป็นทางแห่งอบาย ๔ และ
วิภูฏทุกข์และจากอกุศลธรรม แล้วตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถอันเป็นทางแห่ง

สวรรค์และนิพพาน ความปรารถนาอันเข้าไปประกอบประโยชน์สุขแก่สัตว์ทั้งหลายตามปรารถนา เพราะเป็นผู้มีอหิชาศัยบริสุทธีย่อมสำเร็จเร็วพลัน. บารมีย่อมบริบูรณ์. มหาบุรุษนี้เป็นอย่างนี้. มหาบุรุษย่อมให้อภัยทานแก่สรรพสัตว์ด้วยไม่ประพฤติเบียดเบียน. ยังเมตตาภาวนาให้สมบูรณ์โดยไม่ยาก. ย่อมบรรลุนิสงส์เมตตา ๑๑ ประการ. มีอาพาธน้อย ไม่ป่วยเจ็บ มีอายุยืน มีสุขมากย่อมถึงลักษณะพิเศษ. และตัดความอันเป็นโทษได้.

อนึ่ง เพราะไม่ลักทรัพย์จึงได้โภคสมบัติอันไม่ท่วไปด้วยโจรเป็นต้น. คนอื่นไม่รังเกียจ เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ นำคบหาไม่ข้องวิภวสมบัติชอบบริจจาค และตัดความอันเป็นโลภะได้.

เพราะไม่ประพฤติผิดพรหมจรรย์จึงเป็นผู้ไม่โลเลมึนกายใจสงบ. เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจ ไม่เป็นที่รังเกียจของสัตว์ทั้งหลาย. กิตติศัพท์อันงามของเขาย่อมฟุ้งไป. ไม่มีจิตข้องในมาตุคามทั้งหลาย มีอหิชาศัยไม่โลก. มากไปด้วยเนกขัมมะย่อมได้ลักษณะพิเศษและตัดความอันเป็นโลภะได้.

เพราะไม่พูดเท็จจึงเป็นประมาณของสัตว์ทั้งหลาย เป็นที่เชื่อถือได้ไว้ใจได้มีถ้อยคำควรถือได้. เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของทวยเทพ. มีปากหอมรักษาภยสมาจาร วจีสมาจาร. ย่อมได้ลักษณะพิเศษ. และตัดความอันเป็นกิเลสได้.

เพราะไม่พูดต่อเสียดจึงมีกายไม่แตกแยก มีบริวารไม่แตกแยก แม้ด้วยความพยายามของคนอื่น. มีเสียงไม่แตกแยกในพระสังฆกรรม. มีมิตรมั่นคง เป็นที่รักของสัตว์ทั้งหลายโดยส่วนเดียวดุจสะสมไว้ในระหว่างภพมากด้วยความไม่เศร้าหมอง.

เพราะไม่พูดหยาบ จึงเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของสัตว์ทั้งหลาย มีปกติอยู่เป็นสุข พูดเพราะ น่ายกย่อง. เสียงของเขาประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมเกิดขึ้น.

เพราะไม่พูดเพื่อเจ้อจึงเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ น่าเคารพ น่ายกย่องของสัตว์ทั้งหลาย มีถ้อยคำควรเชื่อถือได้ พูดพอประมาณ. มีศักดิ์และอำนาจมาก. ฉลาดในการแก้ปัญหาด้วยปฏิภาณจับพล้น. สามารถในการแก้ปัญหามากมายของสัตว์ทั้งหลาย หลายภาษาด้วยคำคำเดียวเท่านั้นในพุทธภูมิ.

เพราะเป็นผู้ไม่โลภ จึงมีลาภที่ต้องการ. ได้รับความชอบใจในภกษามากมาย. เป็นที่ยอมรับของกษัตริย์มหาศาลเป็นต้น. เข้าศึกษารอบงำไม่ได้. ไม่ถึงความเป็นผู้มีอินทรีย์พิกลพิการ. และเป็นบุคคลหาผู้เปรียบมิได้.

เพราะไม่พยายาทจึงเป็นผู้น่ารัก. เป็นที่ยกย่องของสัตว์ทั้งหลาย ให้สัตว์เลื่อมใสโดยไม่ยาก เพราะเป็นผู้พอใจยิ่งในประโยชน์ของผู้อื่น. อนึ่งเป็นผู้มีสภาวะไม่เศร้าหมอง อยู่ด้วยเมตตา. เป็นผู้มีศักดิ์มีอำนาจมาก.

เพราะเป็นผู้ไม่เห็นผิดจึงยอมได้สหายดี. แม้จะถึงตัดศีรษะก็ไม่ทำกรรมชั่ว. เป็นผู้ไม่เชื่อมงคลตื่นข่าวเพราะเห็นความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน. ศรัทธาของเราเป็นรากตั้งมั่นในพระสัทธรรม. เชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคต. ไม่ยินดีในลัทธิอื่นคุณพระยาหงส์ ไม่ยินดีในที่มิขยะฉะนั้น. เป็นผู้ฉลาดในการกำหนดรู้ลักษณะ ๓ อย่างไร. และเป็นผู้ได้อนารมณญาณในที่สุด. ยังไม่บรรลุโพธิญาณเพียงใด จะเป็นผู้เด่นในหมู่สัตว์นั้น ๆ เพียงนั้นและถึงสมบัติมากมายกายกอง. พึงยังการนับถืออย่างมากให้เกิดขึ้นว่า ชื่อว่าศีลนี้เป็นที่ตั้งแห่งสรรพสมบัติ. เป็นแดนเกิดของพระพุทธรูททั้งปวง. เป็นเบื้องต้น เป็นจรณะ เป็นหน้า เป็นประมุขของพุทธานุสสทั้งปวงแล้ว พึงเป็นผู้ไม่ประมาทในการสำรวมกายวาจา ในการฝึกอินทรีย์ ในความบริสุทธิ์ของอาชีวะและในการบริโภคน้ำจืดทั้งหลาย ด้วยกำลังแห่งสติสัมปชัญญะ กำหนดคลากสักการะและความสรรเสริญ คุณศัตรูต่อหน้าทำเป็นมิตรแล้วให้ศีล สมบูรณ์โดยเคารพตามนัยดังกล่าวแล้ว มีอาทิว่า กิถิว อณฺฑํ ดังนี้. นี้เป็นลำดับของการปฏิบัติในจาริตตศีล.

ส่วนการปฏิบัติในจาริตตศีลพึงทราบอย่างนี้. พระโพธิสัตว์กระทำอภิวัต ๓ อ่อนรับ อัญชติกรรม สามิจิกรรม แก่กัลยาณมิตรผู้ดำรงอยู่ในฐานะครุฑตลอดเวลา. อนึ่งทำการบำรุงกัลยาณมิตรเหล่านั้นตลอดเวลา. ทำการช่วยเหลือคนไข้ทั้งหลาย. พึงบพิศุภายิตแล้วทำสาธารณุการ. พรรณาคุณของ

ผู้มีคุณธรรม อดทนในการทำความเสียหายของคนอื่น. ระลึกถึงผู้ทำ
อุปการะ. อนุโมทนาบุญ. น้อมบุญของตนเพื่อสัมมาสัมโพธิญาณ. อยู่ใน
ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลายตลอดกาล. เมื่อมีโทษเห็นโดยความ
เป็นโทษแล้ว แจ้งแก่สหธรรมิกเช่นนั้นตามความเป็นจริง. บำเพ็ญสัมมา
ปฏิบัติให้ยิ่งโดยชอบ.

อนึ่ง เมื่อควรทำสิ่งเป็นประโยชน์อันสมควรของตนแก่สัตว์ทั้งหลาย
เป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านถึงความเป็นสหาย. อนึ่ง เมื่อทุกข์มีความเจ็บป่วย
เป็นต้นเกิดขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้จัดการช่วยเหลือตามสมควร. เมื่อ
สัตว์ทั้งหลายตกอยู่ในความเลื่อมมีความเสื่อมจากญาติและสมบัติเป็นต้น ก็
ช่วยบรรเทาความเศร้าโศก เป็นผู้ตั้งอยู่ในสภาพที่จะช่วยเหลือ ข่มผู้ที่
ควรข่มโดยอุทธรณ เพื่อไม่ให้พ้นจากอกุศลแล้วตั้งอยู่ในกุศล. ยกย่องผู้ที่
ควรยกย่องโดยธรรม. กรรมใดที่ทำได้ยากอย่างยิ่ง กว้างขวางที่สุด มี
อานุภาพเป็นอินทรีย์อันนำประโยชน์สุขมาให้แก่สัตว์ทั้งหลายโดยส่วนเดียว
อันพระมหาโพธิสัตว์แต่ก่อนได้ประพาดแล้ว. โพธิสมภารของพระมหา-
โพธิสัตว์เหล่านั้นได้ถึงความแก่กล้าโดยชอบด้วยกรรมใด. ฟังกรรมเหล่านั้น
แล้วไม่หวาดสะดุ้ง มหาบุรุษแม้เหล่านั้นก็เป็นมนุษย์เหมือนกัน. มีอิทธิบาท
อบรมเพื่อความบริบูรณ์แห่งการศึกษาตามลำดับ ได้บรรลุถึงบารมีอย่าง
อุกฤษฏ์ในโพธิสมภารเพื่อถึงพร้อม ด้วยอานุภาพอันยอดเยี่ยมเช่นนั้น.

เพราะฉะนั้น แม้เราก็พึงปฏิบัติอย่างนั้นโดยชอบในสิกขามีศีลสิกขาเป็นต้น. ไม่สละความเพียรอันมีศรัทธาเป็นบุเรจาริกด้วยคิดว่า แม้เราก็จะบำเพ็ญ สิกขาให้บริบูรณ์ตามลำดับด้วยการปฏิบัติ แล้วจักบรรลุตามถึงบทนั้นโดย ส่วนเดียว ดังนี้ชื่อว่าเป็นผู้ทำความบริบูรณ์ในศีลทั้งหลายโดยชอบ.

อนึ่ง มหาบุรุษเป็นผู้ปกปิดความดี เปิดเผยโทษ. มักน้อย สันโดษ สงัด ไม่คลุกคลี ทนต่อทุกข์ ไม่หวาดสะดุ้ง ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่เย่อหยิ่ง ไม่ ห้วนไหว ไม่ปากร้าย ไม่แสหาเรื่อง มีอินทรีย์สงบ ใจสงบปราศจาก มิฉฉาชีพมีการหลอกลวงเป็นต้น ถึงพร้อมด้วยอาจารย์ และโคจร เห็นภัย ในโทษ แม้มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบท ปรรวาทความเพียร มีตนมั่นคง ไม่คำนึงถึงกายและชีวิต. ไม่ยอมรับละบรรเทาความเพ่งในกาย และชีวิตแม้มีประมาณน้อย. ไม่ต้องพูดถึงมีประมาณมากละ. ละบรรเทา อุกิเลส มีโกรธ และผูกโกรธเป็นต้น อันเป็นเหตุแห่งความเป็นผู้ทุศีล แม้ทั้งปวง. เป็นผู้ไม่ยินดีด้วยการบรรลุธรรมวิเศษอันมีประมาณน้อย. ไม่ ท้อแท้ใจพยายามเพื่อบรรลุธรรมวิเศษยิ่ง ๆ ขึ้นไป.

สมบัติตามที่ได้แล้ว ไม่มีส่วนแห่งความเสื่อมหรือความมั่นคง. อนึ่ง มหาบุรุษเป็นผู้นำคนตาบอด บอกทางให้. ให้สัญญาด้วยนิ้วมือแก่คนหูหนวก อนุเคราะห์ประโยชน์. คนไข้ก็เหมือนกัน. ให้ตั้ง ให้ยานแก่คนพิการ หรือ นำไป. คนไม่มีศรัทธาพยายามให้มีศรัทธา, คนเกียจคร้านพยายามให้เกิด

อุตสาหะ. คนหลงลืมพยายามให้ได้สติ. คนมีใจวุ่นวายพยายามให้ได้สมาธิ. คนมีปัญญาทราชมพยายามให้มีปัญญา. คนหมกมุ่นในกามฉันทะ. พยายามบรรเทา กามฉันทะ. คนหมกมุ่นในพยาบาท ถีนมิตระ อุทัจจกุกุจจะ และวิจิกิจฉา พยายามให้บรรเทาวิจิกิจฉา. คนไม่ปกติมีกามวิตกเป็นต้น พยายามบรรเทาวิจิกิจฉามีกามวิตกเป็นต้น. อาศัยความเป็นผู้รู้คุณที่ทำแล้ว แก่สัตว์ผู้เป็นบุรพการี จึงพูดขึ้นก่อน พูดน่ารัก สงเคราะห์ นับถือ โดยทำการตอบแทนเช่นเดียวกันหรือยิ่งกว่า.

มหาบุรุษย่อมติดตามช่วยเหลือสหายในอันตรายทั้งหลาย. มหาบุรุษ กำหนดครุฑตนและสภาพปกติของสหายเหล่านั้น ๆ แล้ว อยู่ร่วมกับสหายเหมือนที่เคยอยู่ร่วมกันมา. อนึ่ง ปฏิบัติในสหายเหมือนอย่างที่เคยปฏิบัติมา. ด้วยให้พ้นจากอกุศลแล้วให้ตั้งอยู่ในกุศล. มิใช่ให้ตั้งอยู่โดยอย่างอื่น. เพราะการตามรักษาจิตของผู้อื่นของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ก็เพียงเพื่อความเจริญอย่าง ยิ่งเท่านั้น. เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงไม่ควรเบียดเบียนสัตว์อื่น. ไม่ควรทะเลาะ. ไม่ควรให้ถึงความเป็นผู้เก้อเจิน เพราะอหยาศัยนั้น. ไม่ควรให้เกิดความรังเกียจสัตว์อื่น. ควรทักท้วงในฐานะที่ควรข่ม. เมื่อเขาอยู่ต่ำกว่าไม่ควรวางตนในที่สูงกว่า. ไม่ควรคบในผู้อื่นจนหมดสิ้นก็หาไม่ได้. ไม่ควรคบมากเกินไป. ไม่ควรคบพรั้าเพรีอ.

แต่คบสัตว์ที่ควรคบตามสมควรแก่กาลเทศะ. ไม่ติเตียนคนที่รักหรือ
สรรเสริญคนที่ไม่รัก ต่อหน้าผู้อื่น. ไม่วิสาสะกับคนที่ไม่คุ้นเคย. ไม่ปฏิบัติ-
เสถียรการเชื่อเชิญที่เป็นธรรม. ไม่แสดงตัวมากไป. ไม่รับของมากเกินไป.
ย่อมยินดีกับผู้ที่มึศรัทธาด้วยการกล่าวอานิสงส์ของศรัทธา. อนึ่ง หากว่า
พระโพธิสัตว์เป็นผู้ถึงกำลังปัญญา แสดงนรกเป็นต้น ตามสมควรด้วยกำลัง
อภิญญา ยังสัตว์ผู้ถึงความประมาทให้สังเวชแล้วยังสัตว์ผู้ไม่มีศรัทธาเป็นต้น
ให้ตั้งอยู่ในศรัทธาเป็นต้น. ให้หยั่งลงในศาสนา. ให้เจริญงอกงามในคุณ-
สมบัติมีทานเป็นต้น. สัตว์นี้เป็นผู้ประพฤติดตามจาริตของมหาบุรุษเป็นผู้หลัง-
ไพล บุญกุศลหาประมาณมิได้ ย่อมเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป พึงทราบด้วยประ-
การจะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ท่านตั้งคำถามไว้ว่า ศิลคืออะไร ศิลด้วยอรรถว่า
กระไร แล้วกล่าวความพิสดารของศิลไว้ในวิสุทธิมรรคด้วยประการต่าง ๆ
โดยนัยมีอาทิว่า ธรรมมีเจตนาเป็นต้น ของผู้งดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น
หรือผู้บำเพ็ญวัตรปฏิบัติ ชื่อว่า ศิล. กถาทั้งหมดนั้นควรนำมากล่าวในที่นี้.
ในวิสุทธิมรรคนั้นศิลกถามาด้วยอำนาจแห่งสาวกโพธิสัตว์อย่างเดียว. ในที่
นี้ท่านกล่าวถึงศิลกถา ทำความเป็นผู้ฉลาดในอุบายคือกรุณาเป็นส่วนเบื้องต้น
ด้วยอำนาจแห่งพระมหาโพธิสัตว์ เพราะเหตุนี้แหละเป็นความ
ต่างกัน. มหาบุรุษไม่น้อยไปเพื่อวิชา ๓ อภิญญา ๖ ปฏิสัมภिता ๔ สาวก-
โพธิญาณ ปัจเจกโพธิญาณ เหมือนศิลนี้ ไม่น้อยไปเพื่อพ้นความเศร้าหมอง

ในทุกดิของตน ไม่น้อมไปเพื่อราชสมบัติ เพื่อจักรพรรดิสมบัติ เพื่อเทว-
สมบัติ เพื่อสักกสมบัติ เพื่อมารสมบัติ เพื่อพรหมสมบัติ แม้ในสุดติ. ที่
แท้พระมหาโพธิสัตว์ยอมน้อมไป เพื่อให้ถึงศีลาสังการอันยอดเยี่ยมของสัตว์
ทั้งหลายด้วยความเป็นพระสัพพัญญูจะนี้แล. นี่คือนำดับแห่งการปฏิบัติศีล-
บารมี.

อนึ่ง เพราะการเกิดขึ้นแห่งกุศลจิตเป็นไปแล้วด้วยการออกจากกาม
และภพทั้งหลาย มีการเห็นโทษเป็นเบื้องต้น กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาด
ในอุบายคือกรุณา ชื่อว่า เนกขัมมบารมี. ฉะนั้นกามทั้งหลายมีความยินดี
น้อย มีการผูกพันด้วยสิ่งไม่เป็นประโยชน์มากมายลึ้มเลีย ความที่ขมราวาส
ไม่มีโอกาสหาความสุขในเนกขัมมะได้และความใคร่ จุลลิมเลียหยาดน้ำผึ้งที่
ติดอยู่บนคมมีด เพราะตั้งอยู่กับความเศร้าหมองทั้งสิ้น เพราะคับแค้นมาก
ด้วยบุตรภรรยาเป็นต้น เพราะวุ่นวายด้วยการตั้งใจทำการงานหลายอย่างมี
กสิกรรม และพาณิชย์กรรมเป็นต้น. ได้เวลานิดหน่อยจุการฟ้อนรำที่ต้อง
ใช้แสงไฟ. ได้สัญญาวิปริต จุเครื่องประดับของคนบ้า. เป็นการตอบแทน
จุปกปิดไว้ด้วยจุล. ไม่อ้อม จุค้ำน้ำที่นิ้วมืออันเปียกด้วยน้ำ. มีความไม่สบาย
จุบริโภคาอาหารในเวลาหิว. เป็นเหตุรวมความพินาศ จุเหยื่อที่เบ็ด เป็น
เหตุเกิดทุกข์ใน ๓ กาล จุความร้อนของไฟ. มีการผูกเป็นเครื่องหมาย
จุยางคักกลิง. มีการปิดไว้ด้วยสิ่งไม่มีประโยชน์ จุปิดด้วยเปรียง เป็นที่ตั้ง
แห่งภัย จุอยู่บ้านศัตรู. เป็นเหยื่อของกิเลสมารเป็นต้น จุเลี้ยงศัตรู. มี

ทุกข์เกิดจากการปรวนแปรไป คุณสมบัติมหัสพ. มีการเผาภายในจุไฟในโพรงไม้. มีโทษไม่น้อย คุณัญญาปล้องห้อยลงไปในหลุมเก่า. เป็นเหตุแห่งความกระหาย คุณค้ำน้ำเค็ม. การเสพของชนชั้นต่ำ คุณสุรามริย. อุปมาด้วยโครงกระดูกเพราะมีความยินดีน้อย. อนึ่ง เพราะเนกขัมมะเป็นเหตุของบรรพชา. ฉะนั้น จึงไม่ยกบรรพชาขึ้นมาก่อน. และเมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติ พระมหาสัตว์ดำรงอยู่ในบรรพชา จึงไม่ยกบรรพชาของคาบสปริพาชกผู้เป็นกรรมวาที กิริยาวาที ขึ้นมากล่าว.

ก็เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายทรงอุบัติแล้ว ควรบวชในพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น. อนึ่ง ครั้นบวชแล้วอันผู้ตั้งอยู่ในศีลตามที่กล่าวแล้วควรสมาทานธุดงค์คุณ เพื่อความผ่องแผ้วแห่งศีลบารมีนั้นนั่นแล. จริยอยู่มหาบุรุษทั้งหลายสมาทานธุดงค์ธรรม แล้วบริหารธุดงค์ธรรมเหล่านั้นโดยชอบเป็นผู้มีกนน้อย สันโดษ มีสมาจารทั้งปวงบริสุทธิ์ด้วยคุณของผู้มีศีลอันหาโทษมิได้ เพราะเป็นผู้มีมลทินคือกิเลสบัววนออกด้วยน้ำคือคุณธรรม มีความขัดเกลากิเลส สงัด ไม่คลุกคลี ปรารภความเพียร เลี้ยงง่าย คงที่ เป็นต้น ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ๓ อันเป็นของเก่า เข้าถึงฉานอันมีประเภท เป็นอุปจารฉาน และอัปนาฉาน ตามสมควรในอารมณ ๔๐ เพื่อบรรลุอริยวงศ์ คือความเป็นผู้ยินดีในภavanaที่ ๔ อยู่. ด้วยประการฉะนี้ เป็นอันมหาบุรุษนั้นบำเพ็ญเนกขัมมบารมีโดยชอบแล้ว.

อนึ่ง ในที่นี้พึงกล่าวกรรมฐาน และวิธีภาวนาแห่งสมาธิภาวนา ๔๐ คือ กสิณ ๑๐ พร้อมด้วยอรูปฌาน ๑๑ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อรูปฌาน ๔ สัจญา ๑ วัตถานะ คือการกำหนดธาตุ ๑ โดยพิสดาร. เพราะทั้งหมดนั้นท่านกล่าวไว้พิสดารแล้ว ในวิสุทธิมรรค โดยประการทั้งปวง. ฉะนั้นพึงทราบโดยนัยดังกล่าวแล้ว ในวิสุทธิมรรคนี้แล. จริงอยู่ในวิสุทธิมรรคนี้ท่านกล่าวด้วยอำนาจแห่งสาวกโพธิสัตว์อย่างเดียว. ในที่นี้ควรกล่าวทำความเข้าใจผู้ฉลาดในอุบาย คือกรุณาด้วยอำนาจแห่งพระมหาโพธิสัตว์ ความต่างกันมีด้วยประการฉะนี้. พึงทราบลำดับแห่งเนกขัมมบารมีในที่นี้เป็นอย่างนี้แล.

อนึ่ง ปัญญาเป็นดวงแสงสว่าง ย่อมไม่ร่วมกับโมหะอันเป็นความมืด ฉะนั้นพระโพธิสัตว์ผู้หวังในปัญญาบารมีสมบุรณ์ จึงควรเว้นเหตุแห่งโมหะก่อน. พึงทราบถึงเหตุแห่งโมหะเหล่านี้ ดังต่อไปนี้ :- ความริษยา ความเฉื่อยชา ความชบเซา ความเกียจคร้าน ความยินดีในการคลุกคลีด้วยหมู่ ความหลับง่าย การไม่ตั้งใจแน่วแน่ ความไม่สนใจในญาณ ถือตัวผิด การไม่สอบถาม การไม่บริหารร่างกายให้ดี จิตไม่ตั้งมั่น คบบุคคลปัญญาทราม ไม่เข้าไปใกล้คนมีปัญญา ดูหมิ่นคน โกรธรวญพิศ ยึดถือวิปริต มั่นในกายมาก ไม่มีความสังเวชใจ นิเวศน์ ๕ ผู้เสพธรรมโดยย่อปัญญายังไม่เกิดย่อมเกิด ที่เกิดแล้วย่อมเสื่อม. ผู้เว้นเหตุแห่งความหลงเหล่านี้ พึงทำความเพียรในพหุสัจจะ และในฉานเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้.

พึงทราบการจำแนกลักษณะของพหุสัจจะดังต่อไปนี้ :- ชั้นที่ ๕

อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อริยสัจ ๔ อินทรีย์ ๒๒ ปฏิจสมุปบาท ๑๒ สติ-
ปัญญา ๔ และประเภทกรรมมีกุศลเป็นต้น. วิทยาการอันไม่โทษในโลก การ
พยากรณ์พิเศษอันประกอบด้วยวิธีนำประโยชน์สุขให้แก่สัตว์ทั้งหลาย. พึง
ให้เกิดสุขุมยปัญญาด้วยการหยั่งลงสู่สุดวิสัยทุกอย่างทุกประการด้วยปัญญาอัน
เป็นความฉลาดในอุบายเป็นเบื้องต้น ด้วยสติ ด้วยวิริยะ ด้วยการเรียน
การฟัง การทรงจำ การสะสม การสอบถามด้วยดี แล้วให้ผู้อื่นตั้งอยู่ใน
ปัญญานั้นด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง ปัญญาอันเป็นปฏิภาณที่จะทำให้สัตว์ทั้งหลายบรรลุถึงจุดหมาย
ในสิ่งที่ควรทำ และเป็นผู้ฉลาดในความเจริญ ความเสื่อมและอุบาย พึงให้
เป็นไปตามสมควรในปัญญานั้น ๆ อาศัยความเป็นผู้แสวงหาประโยชน์. อนึ่ง
ผู้ที่ยังสัตว์ทั้งหลายให้ทนต่อความเพ่ง ด้วยการวิตกถึงอาการแห่งสภาวะธรรม
มีชั้นเป็นต้น พึงให้เกิดจินตามยปัญญา. อนึ่ง อันผู้ที่ยังโลกียปัญญาให้
เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งการกำหนดลักษณะของตน และสามัญลักษณะของ
ชั้นเป็นต้น พึงให้สมบูรณ์ด้วยภาวนามยปัญญา อันเป็นส่วนเบื้องต้น.
จริงอยู่ นี่เป็นเพียงนามรูปย่อมนเกิดขึ้นและดับไปด้วยปัจจัยทั้งหลายตามสม-
ควร. ในเรื่องนี้ไม่มีใครทำเองหรือให้ผู้อื่นทำ. เป็นความไม่เที่ยงเพราะเป็น
แล้วไม่เป็น. เป็นทุกข์เพราะเกิดเสื่อมและบีบคั้น. เป็นอนัตตา เพราะไม่
อยู่ในอำนาจตน. ด้วยเหตุนี้มหาบุรุษกำหนดรู้ธรรมภายในและธรรมภาย-

นอกไม่ให้เหลือ ละความข้องในธรรมนั้น และให้ผู้อื่นละความข้องในธรรมนั้นด้วยอำนาจแห่งกรุณาอย่างเดียวกันนั้น พระพุทธคุณยังไม่มาถึงฝ่ามือเพียงใด ยังสัตว์ทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในญาณ ๓ ด้วยการหยั่งลง และการทำให้เจริญ ยังฉานวิโมกข์สมาธิและสมาบัติ อภิญญาอันเป็นโลกียะให้ถึงความชำนาญ ย่อมบรรลุดังที่สุดแห่งปัญญา.

ในโลกียอภิญญานั้น ภาวนาปัญญา คือโลกียอภิญญา ๕ พร้อมด้วยบริภัณฑ์ของญาณ ได้แก่กลุ่ม คืออิทธิวิธญาณ ทิพโสตธาตุญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ทิพพจักขุญาณ ยถากัมมุปกญาณ อนาคตังสญาณ. อนึ่ง ภาวนาปัญญา อันเป็นโลกียะและโลกุตระ อันผู้ทำการสะสมญาณด้วยการเรียน การสอบถามในธรรมอันเป็นพื้นฐาน มีขันธอายตนะตฺถุ อินทรีย์ อริยสัง และปฏิจฺจสมุปบาทเป็นต้น แล้วตั้งอยู่ในวิสุทธิ ๒ อันเป็นรากฐานเหล่านี้ คือศีลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ แล้วพึงเจริญให้วิสุทธิ ๕ เหล่านี้อันเป็นร่างให้สมบูรณ์ ได้แก่ ทิฏฐิวิสุทธิ คือความหมดจดแห่งทิฏฐิ ๑ กังขาวิตรณวิสุทธิ คือความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องพ้นความสงสัย ๑ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ คือความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือมิใช่ทาง ๑ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ คือความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ ๑ ญาณทัสสนวิสุทธิ คือความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ ๑. เพราะวิธีการให้สำเร็จ ภาวนาปัญญาเหล่านี้ท่านกล่าวไว้พิสดารแล้วพร้อมกับจำแนกลักษณะในวิสุทธิมรรค โดย

ประการทั้งปวง โดยนัยมีอาทิว่า พระโยคีผู้เป็นอาทิกัมมิกะประสงค์จะ
ทำการแสดงฤทธิ์ มีอาทิว่า แม้นคนเดียวก็เป็นคนหลายคนได้ และโดยนัย
มีอาทิ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คือขันธ. ฉะนั้นพึงทราบ
โดยนัยดังกล่าวแล้วในวิสุทธิมรรคนั้นนั่นแล. ปัญญามาแล้วด้วยอำนาจแห่ง
สาวกโพธิสัตว์ ในภavanaปัญญานั้นอย่างเดียว. ในที่นี้ด้วยอำนาจแห่งพระ-
มหาโพธิสัตว์ พึงกล่าวถึงภavanaปัญญา ทำความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย คือ
กรุณาเป็นเบื้องต้น. พึงตั้งวิปัสสนาไว้ในปฏิบัติญาณทัสนวิสุทธิเท่านั้น
ยังไม่ถึงญาณทัสนวิสุทธิ นี่เป็นความต่างกัน. พึงทราบลำดับแห่งการปฏิบัติ
ปัญญาบารมีในที่นี้ ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง เพราะพระมหาสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อสัมมาสัมโพธิญาณ พึง
เป็นผู้ประกอบความขวนขวายตลอดกาล เพื่อให้บารมีบริบูรณ์ด้วยบำเพ็ญ
เกี่ยวเนื่องกันไป. ฉะนั้นตลอดเวลาพระมหาสัตว์พิจารณาทุก ๆ วันว่า วันนี้
เราจะสะสม บุญสมภาร หรือญาณสมภารอะไรหนอ. หรือว่า เราจะทำ
ประโยชน์เพื่อผู้อื่นอย่างไรดี พึงทำความอุตสาหะเพื่อประโยชน์แก่สัตว์.
พระโยคาวจรมีจิตไม่คำนึงถึงกายและชีวิต พึงสละวัตถุอันเป็นที่หวงแหน
ของตน เพื่อช่วยสัตว์แม่ทั้งปวง. กระทำการทุกอย่างอย่างหนึ่งด้วยกาย
หรือวาจา. พึงทำกรรมนั้นทั้งหมดด้วยใจน้อมไปในสัมโพธิญาณเท่านั้น. พึง
มีจิตพ้นจากกามทั้งหลายทั้งที่ยังและยอด. พระโยคาวจร พึงเข้าไปตั้งความ
เป็นผู้ฉลาดในอุบายแล้วพึงปฏิบัติในบารมีทั้งปวงที่ควรกระทำ.

พึงปรารถนาเพียงในประโยชน์ของสัตว์นั้น ๆ พึงอดกลั้นสิ่งทั้งปวงมีสิ่งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนาเป็นต้น. พึงไม่พุดผิดความจริง. พึงแผ่เมตตาและกรุณาแก่สัตว์ทั้งปวงโดยไม่เจาะจง. การเกิดขึ้นแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งจะพึงมีแก่สัตว์ทั้งหลาย พึงหวังการเกิดขึ้นแห่งทุกข์ทั้งปวงนั้นไว้ในตน. อนึ่งพึงอนุโมทนาบุญของสัตว์ทั้งปวง. พึงพิจารณาเนื่อง ๆ ถึงความที่พระพุทธเจ้าเป็นใหญ่มีอานุภาพมาก. กระทำกรรมใด ๆ ด้วยกายหรือวาจา พึงทำกรรมนั้นทั้งหมดให้มีจิตน้อมไปเพื่อโพธิญาณเป็นเบื้องแรกก็ด้วยอุบายนี้ พระโพธิสัตว์ผู้เป็นมหาสัตว์ประกอบความขวนขวายในทานเป็นต้น มีเรี่ยวแรง มีความเพียรมั่น เข้าไปสะสมบุญสมภารและญาณสมภารหาประมาณมิได้ทุก ๆ วัน.

อีกอย่างหนึ่ง เพื่อให้สัตว์ได้บริโภคน้ำและเพื่อค้ำครองสัตว์ จึงสละร่างกายและชีวิตของตน พึงแสวงหาและพื้่นำสิ่งกำจัดทุกข์ มีความหิวกระหาย หนาว ร้อน ลมและแดดเป็นต้น. ย่อมได้รับความสุขอันเกิดแต่การกำจัดทุกข์ตามที่กล่าวแล้วด้วยตน. อนึ่งย่อมได้รับความสุขด้วยตนเพราะไม่มีความร้อนทางกายและใจในสวน ในปราสาท ในสระเป็นต้น และในแนวไพรอันน่ารื่นรมย์. อนึ่งพึงมาว่า พระพุทธเจ้า พระอนุพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย. และพระมหาโพธิสัตว์ทั้งหลาย ตั้งอยู่ในเนกขัมมะปฏิบัติย่อมเสวยสุขในฉนและสมบัติเช่นนี้ อันเป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุข

ในปัจจุบันดังนี้ ทำความสุขทั้งหมดนั้นไปในสัตว์ทั้งหลายโดยไม่เจาะจง นี้
เป็นนัยของผู้ตั้งอยู่ในพื้นฐานอันไม่มั่นคง.

ส่วนผู้ตั้งอยู่ในพื้นฐานอันมั่นคงเมื่อน้อม ปิติ ปัสสัทธิ สุข สมภา
ยถากุศลญาณ อันเกิดด้วยการบรรลุคุณวิเศษตามที่ตนเสวยแล้ว เข้าไปใน
สัตว์ทั้งหลายย่อมน้อมนำเข้าไป. อนึ่งพระโยคาวจรเห็นหมู่สัตว์จมอยู่ใน
สังสารทุกข์ใหญ่แลในอภิสังขารทุกข์ ก็กิเลสอันเป็นนิमितแห่งสังสารทุกข์
นั้น. แม้ในหมู่สัตว์นั้นเห็นสัตว์นรกเสวยเวทนาลำบาก กล้าหนัก เผ็ดร้อน
อันเกิดจากการตัด ทำลาย ผ่า บด เผาไฟ เป็นต้น. สัตว์เดียรัจฉานเสวย
ทุกข์หนักด้วยการโกรธกันและกัน ทำให้เดือดร้อนเบียดเบียนให้ลำบาก และ
อาศัยผู้อื่น เป็นต้น. เปรต มีนิชฌามตัณหิกเปรต เป็นต้น ถูกความหิวกระ-
หาย ลมและแดด เป็นต้นแผดเผาในร่างกายด้วยกลุ่มมัลลชีพ ชูบชืดชุมมีร่อง
ขออาหารมีน้ำลายที่เขาคายทิ้ง เป็นต้น เสวยทุกข์ใหญ่. สัตว์นรกเปรต
เดียรัจฉาน ผู้ถึงความย่อยยับใหญ่หลวงมีการแสวงหาอาหารเป็นเหตุ เพราะ
ถูกรกรรมอันมีกำลังครอบงำ ด้วยการประกอบเหตุมีการตัดมือ เป็นต้น ด้วย
การให้เกิดโรคมิหิวกระหาย เป็นต้น โดยทำให้เป็นผู้มีผิวพรรณทรามน่า
เกลียดเป็นคนจน เป็นต้น เพราะการนำไปของผู้อื่น และเพราะอาศัยผู้อื่น
และมนุษย์ผู้เสวยทุกข์หนักอันไม่มีเศษเหลือจากทุกข์ในสภาย. และ กามา-
วจรเทพ ผู้ถูกความร่ำร้อนอันมีราคะ เป็นต้น แผดเผาเพราะมีจิตฟุ้งซ่านใน
การบริโภคของเป็นปกติและมีพิษ มีความเดือดร้อนไม่สงบดุจกองไฟสุ่มด้วย

ไม้แห้งมีเปลวไฟโพล่งขึ้นด้วยแรงลม อาศัยผู้อื่นกำจัดความไม่สงบ. และ
รูปาวจรเทพ อรูปาวจรเทพว่า เมื่อยังมีความเป็นไปอยู่ได้นาน เทพเหล่านั้น
ก็เหมือนนกที่โฉบสู่อากาศไกลด้วยความพยายามมาก และเหมือนลูกศรที่คน
มีกำลังชดไปตกในที่ไกล แต่ในที่สุดก็ตกเพราะมีความไม่เที่ยงในที่สุด จึง
ไม่ล่วงพ้นชาติชรา และมรณะไปได้เลย ยังความสังเวชใหญ่หลวงให้ปรากฏ
แล้วแผ่เมตตาและกรุณาไปยังสัตว์ทั้งหลายโดยไม่เจาะจง. ผู้สะสมโพธิสมภาร
ด้วย กาย วาจา และใจ เป็นลำดับอย่างนี้ บารมีย่อมเต็มเปี่ยมจันใด. ผู้ทำ
ด้วยความเคารพ ทำติดต่อ ประพฤติไม่ย่อหย่อน พึงยังความอุตสาหะให้เป็น
ไป พึงบำเพ็ญวิริยบารมีให้บริบูรณ์ จันนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง ความเพียรประโยชน์กอบด้วยความชวนชวยต่อความเป็น
พระพุทธเจ้า อันเป็นอินโดยและเป็นที่ตั้งแห่งการสะสมคุณอันหาประมาณ
มิได้ ไพบูลย์โอฬารยิ่งนัก ปราศจากมลทิน ไม่มีข้อเปรียบ ไม่มีอุปกิเลส
เป็นอานุภาพแห่งอินโดยนั้นแล. ก็ชนเป็นอันมากสามารถแม้ฟังได้. ไม่ต้อง
พูดถึงปฏิบัติกันละ.

อนึ่ง อภินิหารจิตตูปบาท ๑. พุทธภูมิ ๔. สังคหวัตถุ ๔. ความมี
กรุณาเป็นรสอย่างเอก. การทนต่อความเพ่งอันเป็นวิเสสปัจฉิมด้วยการทำให้
แจ้งในพุทธธรรม. การไม่เข้าไปเพียงดูได้ในพุทธธรรม. ความสำคัญใน
สัตว์ทั้งปวงว่าเป็นบุตรที่น่ารัก. ความไม่กระหายด้วยสังสารทุกข์. การบริจาค
ไทยธรรมทั้งปวง. ความมีใจยินดีด้วยการบริจาคันั้น. การอริยฐานอริศีล

เป็นต้น. ความไม่หวั่นไหวในอธิษฐานนั้น. ปิติและปราโมทย์ในกุศลกิริยา. ความที่จิตนุ่มไปในวิเวก. การประกอบฉานเนื่องๆ. การไม่ติเตียนธรรมที่ไม่มีโทษ. แสดงธรรมตามที่ได้ฟังมาด้วยอรรถาธิบายแก่ผู้อื่น. ให้สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ในระเบียบ. ความมั่นคงในการริเริ่ม. ความฉลาดและกล้า. ไม่มีข้อเสียหายในการกล่าวร้ายต่อผู้อื่น และทำความเสื่อมเสียแก่ผู้อื่น. ตั้งมั่นในสัจจะ. ชำนาญในสมบัติ. มีกำลังในอกิญญา. รู้ลักษณะ ๓. สะสมบารมีในโลกุตมรรค ด้วยการประกอบความเพียรในสติปัญญาเป็นต้น. ก้าวลงสู่โลกุตระธรรม ๘. การปฏิบัติเพื่อโพธิสมภาร แม้ทั้งหมดมีอาทิอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ย่อมสำเร็จด้วยอนุภาพแห่งวิริยะ. เพราะเหตุนี้ ตั้งแต่ อภินิหารจนถึงมหาโพธิพระโยคาวจรไม่สละทิ้ง ยังความเพียรให้สมบูรณ์ เหมือนความเพียรเป็นลำดับโดยเคารพอันนำคุณวิเศษมาให้ยิ่งๆ ขึ้นฉะนั้น. เมื่อความเพียรตามที่กล่าวแล้วสมบูรณ์ ฟังทราบการปฏิบัติโดยนัยนี้ แม้ในขันติเป็นต้นว่า โพธิสมภารแม้ทั้งหมดมีขันติ สัจจะ อธิษฐานะ ทาน ศีล เป็นต้น เป็นอันสมบูรณ์เพราะประพฤติดำรงความเพียรนั้น.

การทำความอนุเคราะห์ด้วยการบริจาคอุปการณ์ความสุขแก่สัตว์ทั้งหลาย โดยส่วนมาก ชื่อว่าปฏิบัติด้วยการให้. เหตุทั้งหลายมีอาทิ การรักษาชีวิต สมบัติ ภรรยา และกล่าวคำไม่ให้แตกกันน่ารักเป็นประโยชน์ และไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นชื่อว่าปฏิบัติด้วยศีล. การประพฤดิประโยชน์หลายอย่างด้วยรับอามิสและให้ทานเป็นต้นของสัตว์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติ

ด้วยเนกขัมมะ. ความเป็นผู้ฉลาดในอุบายทำประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าปฏิบัติด้วยปัญญา. มีความอดสาหะริเริ่มไม่ทอดอຍในการนั้น ชื่อว่าปฏิบัติด้วยวิริยะ. การไม่ล่อลวงทำอุปการะสมาทานและไม่พุดผิดจากความจริงเป็นต้นแก่สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติด้วยสัจจะ แมตกอยู่ในความพินาศก็มีได้ ห้วนไหวในการทำอุปการะ ชื่อว่าปฏิบัติด้วยอริยฐานะ. คิดถึงแต่ประโยชน์สุขของสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าปฏิบัติด้วยเมตตา. ไม่คำนึงถึงความผิดปกติในความอุปการะความเสียหายของสัตว์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติด้วยอุเบกขา. พระโยคาวจรปรารถนสัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้แล้ว เป็นผู้สะสมบุญสมการ และญาณสมการหาประมาณมิได้ เป็นที่รับรองเสมอของพระมหาโพธิสัตว์ผู้อนุเคราะห์สรรพสัตว์ พึงทราบว่าเป็นการปฏิบัติในบารมีเหล่านี้.

อะไรเป็นการจำแนก. บารมี ๓๐ คือ บารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตตบารมี ๑๐. บารมีเฉย ๆ เป็นธรรมชาติด้วยธรรมชาติของพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญอุกนิหารในบารมีเหล่านี้ ประกอบด้วยอหยาตัยน้อมไปในการทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น. อุปบารมีเป็นธรรมชาติไม่เจือด้วยธรรมชาติ. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ปรมัตตบารมีเป็นธรรมชาติไม่ดำไม่ขาว. หรือบารมีบำเพ็ญในกาลเริ่มต้น. อุปบารมี บำเพ็ญเต็มแล้วในภูมิของพระโพธิสัตว์. ปรมัตตบารมี บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวงในพุทธภูมิ. หรือบารมี เพราะทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นในพุทธภูมิ. อุปบารมี เพราะทำประโยชน์เพื่อตน. ปรมัตตบารมี เพราะบำเพ็ญประโยชน์ด้วยการบรรลุลผลธรรมและเวสาร์ชธรรม.

อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า การจำแนกบารมีเหล่านั้น ในตอนตั้ง
ความปรารถนา การเริ่มบำเพ็ญและความสำเร็จ คือเบื้องต้นท่ามกลางและ
ที่สุด. อาจารย์พวกอื่นกล่าวว่า การจำแนกบารมีเหล่านั้นโดยประเภท
การสะสมบุญของผู้สงบโศกะตั้งอยู่ในภรรณา ผู้บรรลุนิพพาน วิมุติสุข และ
บรมสุข. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า การจำแนกบารมีตามที่กล่าวแล้วจากการ
เกิดขึ้นของพระโพธิสัตว์ คือบารมี อุปบารมี ปรมัตถบารมี ของท่านผู้มี
ความละเอียด มีสติ มีการนับถือเป็นที่พึ่งพิง ของท่านผู้มีโลกุตระธรรมเป็น
ใหญ่ของผู้หนักอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา ของท่านผู้ข้ามไปได้แล้ว ของพระ-
อนุพุทธ พระปัจเจกพุทธ และพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. อาจารย์พวกอื่นกล่าวว่า
การสะสมบารมีเป็นไปแล้วตั้งแต่การตั้งความปรารถนาทางใจ จนถึงตั้งความ
ปรารถนาทางวาจาชื่ออามารมี. การสะสมบารมีเป็นไปแล้วตั้งแต่ตั้งความ
ปรารถนาทางวาจา จนถึงตั้งความปรารถนาทางกาย เป็นอุปบารมี. ตั้งแต่ตั้ง
ความปรารถนาทางกายไปเป็นปรมัตถบารมี. แต่อาจารย์พวกอื่นกล่าวว่า การ
สะสมบารมีเป็นไปแล้ว ด้วยอำนาจการอนุโมทนาบุญของผู้อื่นเป็นบารมี.
การสะสมบารมีเป็นไปแล้ว ด้วยอำนาจการให้ผู้อื่นทำเป็นอุปบารมี. เป็นไป
แล้ว ด้วยการทำเองเป็นปรมัตถบารมี.

อนึ่ง อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า บุญสมภาร ญาณสมภาร อันนำ
ความสุขมาให้เป็นบารมี. การนำนิพพานสุขมาให้แก่ตนเป็นอุปบารมี. การนำ

สุขทั้งสองอย่างนั้นมาให้เป็นปรมัตถบารมี. อนึ่งการบริจาคบุตรภรรยาและ
อุปกรณ์มีทรัพย์เป็นต้นเป็นทานบารมี. การบริจาคอวัยวะเป็นทานอุปบารมี.
การบริจาคชีวิตของตนเป็นทานปรมัตถบารมี. อนึ่งศีลบารมี ๓ อย่างด้วยการ
ไม่ก้าวล่วงเหตุแม่ทั้ง ๓ อย่าง มีบุตรและภรรยาเป็นต้น. เนกขัมมบารมี
๓ อย่าง ด้วยการตัดอาลัยในวัตถุ ๓ อย่างเหล่านั้นแล้วออกบวช. ปัญญา
บารมี ๓ อย่าง ด้วยการประมวลค้นหาในอุปกรณ์ อวัยวะ ชีวิตแล้วทำการ
ตัดสินประโยชน์มิให้ประโยชน์ของสัตว์ทั้งหลาย. วิริยบารมี ๓ อย่าง ด้วย
การพยายามบริจาคประเภทตามที่กล่าวแล้ว. ขันติบารมี ๓ อย่างอดทนต่อผู้ที่
จะทำอันตรายแก่อุปกรณ์ อวัยวะและชีวิต. สัจจบารมี ๓ อย่างด้วยการไม่
สละสัจจะเพราะเหตุอุปกรณ์ อวัยวะและชีวิต. อธิษฐานบารมี ๓ อย่าง
ด้วยการอธิษฐานไม่หวั่นไหว แม้ถึงคราวที่อุปกรณ์เป็นต้นพินาศไป โดย
เห็นว่าบารมีมีทานบารมีเป็นต้น ย่อมบริสุทธิด้วยอำนาจอธิษฐานไม่กำเริบ.
เมตตาบารมี ๓ อย่าง ด้วยไม่ละเมตตาในสัตว์ทั้งหลาย แม้ผู้เข้าไปทำลาย
อุปกรณ์เป็นต้น. อุเบกขาบารมี ๓ อย่าง ด้วยได้ความที่ตนเป็นกลางในสัตว์
และสังขารทั้งหลาย ทั้งที่มีอุปการะและทำความเสียหาย วัตถุ ๓ อย่าง
ตามที่กล่าวแล้ว. พิงทราบการจำแนกบารมีเหล่านั้น โดยนัยมีอาทิอย่างนี้
ด้วยประการฉะนี้แล.

พิงทราบวินิจัยในบทนี้ว่า อะไรเป็นการสงเคราะห์. พิงทราบบารมี
๖ อย่างโดยสภาวะคือ ทาน ศีล ขันติ วิริยะ ฌาน และปัญญา เหมือน

บารมี ๓ อย่างโดยการจำแนก ๑๐ โดยความเป็นทานบารมีเป็นต้น. จริยอยู่ในบารมีเหล่านั้น เนกขัมมบารมีสงเคราะห์เข้าด้วยศีลบารมี ในเพราะการบรรพชาของเนกขัมมบารมีนั้น. อนึ่งสงเคราะห์เข้าด้วยฉานบารมีในเพราะความสังัดจากนิเวรณ. สงเคราะห์ด้วยแม่ทั้ง ๖ ในเพราะความเป็นกุศลธรรมสังฆบารมีเป็นเอกเทศของศีลบารมี ในเพราะเป็นฝ่ายแห่งจวิรัตสังฆะ. อนึ่งสงเคราะห์เข้าด้วยปัญญาบารมีในเพราะเป็นฝ่ายแห่งญาณสังฆะ. เมตตบารมีสงเคราะห์เข้าด้วยฉานบารมีเท่านั้น. แม่อุเบกขาบารมีก็สงเคราะห์เข้าด้วยฉานบารมีและปัญญาบารมี. เป็นอันทานสงเคราะห์อริยฐานบารมี แม่ด้วยบารมีทั้งหมด.

บารมีทั้งหลายมี ๑๕ คู่ ของการสัมพันธ์กันแห่งคุณทั้งหลาย ๖ มีทานเป็นต้นเหล่านี้ เป็นอันให้สำเร็จเป็นคู่ๆ ได้ ๑๕ คู่เป็นต้น เป็นอย่างไร. ความสำเร็จแห่งคู่คือทำและไม่ทำสิ่งเป็นประโยชน์โยชน์และไม่เป็นประโยชน์เพื่อผู้อื่นด้วยคู่ทานกับศีล. ความสำเร็จคู่อโลกะและอโทสะด้วยคู่คือ ทานกับขันติ. ความสำเร็จคู่จาละและสุตะด้วยคู่คือ ทานกับวิริยะ. ความสำเร็จคู่การละกามและโทสะ ด้วยคู่คือทานกับฉาน. ความสำเร็จแห่งคู่คือยานและแอกของพระอริยะด้วยคู่คือ ทานกับปัญญา. ความสำเร็จทั้งสองอย่างคือ ความบริสุทธิ์แห่งปโยคะและอาสยะ. ด้วยคู่ทั้งสองคือศีลและขันติ. ความสำเร็จภาวนาทั้งสอง ด้วยคู่ทั้งสองคือศีลกับวิริยะ. ความสำเร็จทั้งสองอย่างคือละความเป็นผู้ทุศีล และความหมกมุ่นด้วยคู่ทั้งสองคือ

ศีลกับฌาน. ความสำเร็จงานทั้งสองด้วยคู่คือศีลกับปัญญา. ความสำเร็จคู่
ทั้งสองคือ ความอดทนและความไม่มีเดชะ ด้วยคู่คือขันติกับวิริยะ. ความ
สำเร็จคู่คือวิโรธ คือความพิโรธ และอนุโรธะ คือความคล้อยตาม ด้วยคู่
คือขันติกับฌาน. ความสำเร็จคู่ทั้งสองคือขันติและปฏิเวธของสุญญตา ด้วยคู่
คือขันติกับปัญญา. ความสำเร็จคู่ทั้งสองคือปีคหะ. คือการประคองไว้ และ
อวิกเขปะ คือความไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยคู่คือวิริยะกับฌาน. ความสำเร็จคู่คือ
สรณะด้วยคู่ คือวิริยะกับปัญญา. ความสำเร็จหมวด ๒ คือยานด้วยคู่ คือ
ฌานกับปัญญา. ความสำเร็จ ๓ หมวดคือละ โลกะ โทสะและโมหะ ด้วย ๓
หมวดคือ ทาน ศีล และขันติ. ความสำเร็จ ๓ หมวด คือการให้สิ่งเป็น
สภาวะคือสมบัติ ชีวิต และร่างกาย ด้วย ๓ หมวด คือ ทาน ศีล และ
วิริยะ. ความสำเร็จบุญกิริยาวัตถุ ๓ ด้วยหมวด ๓ คือ ทาน ศีลและฌาน.
ความสำเร็จ ๓ หมวดคืออามิสทาน อภัยทาน และธรรมทานด้วย ๓ หมวด
คือ ทาน ศีล และปัญญา. ด้วยประการฉะนี้แล.

พึงประกอบตักะ และจตุกกะเป็นต้น ตามที่ปรากฏด้วยกะ และ
จตุกกะ แม้นอกนี้ดังนี้.

อนึ่ง พึงทราบการสงเคราะห์ด้วยอธิษฐานธรรม ๔ แห่งบารมีเหล่านี้
นั้นแม้ ๖ อย่างด้วยประการฉะนี้. จริยอยู่อธิษฐานธรรม ๔ โดยรวมบารมี
ทั้งหมดไว้. คือสังจาธิษฐาน จาคาธิษฐาน อุปสมาธิษฐาน ปัญญาธิษฐาน.
ในอธิษฐานธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อธิษฐาน เพราะเป็นเหตุตั้งมั่น. หรือ

เป็นที่ตั้งมั่น หรือเพียงตั้งมั่นเท่านั้น. ชื่อว่า **ตั้งจาธิชฐาน** เพราะสัจจะ และอธิชฐาน. หรือเพราะเป็นที่ตั้งแห่งสัจจะ หรือเพราะมีสัจจะเป็น อธิชฐาน. แม้ในอธิชฐานธรรมที่เหลือก็เหมือนอย่างนั้น. ในอธิชฐาน ธรรมนั้นโดยไม่ต่างกัน ตั้งจาธิชฐาน เพราะกำหนดบารมีทั้งปวงสมควรแก่ ปฏิญญาของพระมหาสัตว์ ผู้อนุเคราะห์สรรพสัตว์ สะสมบุญญาภิหารใน โลกุตตรคุณ. **จาคาธิชฐาน** เพราะสละสิ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อสัจจะ. **อุปสมาธิชฐาน** เพราะสงบจากสิ่งไม่เป็นคุณของบารมีทั้งปวง. **ปัญญาธิชฐาน** เพราะเป็นผู้ฉลาดในอุบายอันเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ด้วยอธิชฐานธรรม เหล่านี้.

แต่โดยที่ต่างกัน **ทาน** เป็นปทัชฐานแห่งอธิชฐานธรรม ๔ แห่งกุศล- ธรรมทั้งหลาย เพราะปฏิญญาว่า เราจักให้ไม่ให้จากผิดหวัง เพราะให้ ไม่ผิดปฏิญญา เพราะอนุโมทนาไม่ผิดทาน เพราะสละสิ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อ มัจฉริยะเป็นต้น เพราะสงบจากภัยคือโลภะ โทสะ และโมหะในไทยธรรม ปฏิคคาหกทานและความสิ้นไปแห่งไทยธรรม เพราะให้ตามสมควรตามกาล และตามวิธี และเพราะปัญญายัง. อนึ่ง **ศีล** เป็นปทัชฐานแห่งอธิชฐาน ธรรม ๔ เพราะไม่ล่วงสังวรสมาทาน เพราะสละความทุจริต เพราะสงบจาก ทุจริต และเพราะปัญญายัง. **ขันติ** เป็นปทัชฐานแห่งอธิชฐาน. เพราะ อดทนได้ตามปฏิญญา เพราะสละการกำหนดโทษของผู้อื่น เพราะสงบความ โกรธและความหมกมุ่น และเพราะมีปัญญายัง. **วิริยะ** เป็นปทัชฐานแห่ง

อธิษฐานธรรม ๔ เพราะทำเพื่อประโยชน์ผู้อื่นตามสมควรแก่ปฏิญญา เพราะ
สละความสละสลวย เพราะสงบจากอกุศล และเพราะมีปัญญายัง. ฉานเป็น
ปทัฏฐานแห่งอธิษฐานธรรม ๔ เพราะคิดถึงประโยชน์ของโลกตามสมควร
แก่ปฏิญญา เพราะสละนิเวศน์ เพราะสงบจิต และเพราะมีปัญญายัง **ปัญญา**
เป็นปทัฏฐานแห่งอธิษฐานธรรม ๔ เพราะฉลาดในอุบายทำประโยชน์เพื่อ
ผู้อื่นตามปฏิญญา เพราะสละการกระทำอันไม่เป็นอุบาย เพราะสงบความ
เร่าร้อนอันเกิดแต่โมหะ และเพราะได้ความเป็นพระสัพพัญญู.

ในอธิษฐานธรรมเหล่านั้น **สังจาธิษฐาน** ด้วยการจัดตามปฏิญญา
เพื่อสิ่งควรรู้. **จาคาธิษฐาน** ด้วยการสละวัตถุและกิเลสตาม. **อุป-**
สมาธิษฐาน ด้วยการสงบทุกขอันเกิดแต่โทสะ. **ปัญญาธิษฐาน** ด้วยการ
ตรัสรู้ตามและการรู้แจ้งแทงตลอด.

สังจาธิษฐาน มีขันธ์คือโทสะ ๓ อย่าง กำหนดด้วยสังจาจะ ๓ อย่าง
จาคาธิษฐาน มีขันธ์คือโทสะ ๓ อย่าง กำหนดด้วยจาคะ ๓ อย่าง. **อุป-**
สมาธิษฐาน มีขันธ์คือโทสะ ๓ อย่าง กำหนดด้วยอุปสมะ ๓ อย่าง. **ปัญญา-**
ธิษฐาน มีขันธ์คือโทสะ ๓ อย่าง กำหนดด้วยญาณ ๓ อย่าง.

จาคาธิษฐาน อุปสมาธิษฐาน และปัญญาธิษฐาน กำหนดด้วยสังจา-
ธิษฐาน เพราะพูดไม่ผิดความจริง เพราะจัดตามปฏิญญา. สังจาธิษฐาน
อุปสมาธิษฐานและปัญญาธิษฐาน กำหนดด้วยจาคาธิษฐาน เพราะสละสิ่ง
เป็นปฏิปักษ์ และเพราะผลแห่งการสละทั้งปวง. สังจาธิษฐาน จาคาธิษฐาน

และปัญญาธิชฐาน กำหนดด้วยอุปสมาธิชฐาน เพราะสงบจากความเร่าร้อน คือกิเลส เพราะสงบจากกามและเพราะสงบจากความเร่าร้อนคือกาม. สัจจาธิชฐาน จากาธิชฐานและอุปสมาธิชฐาน กำหนดด้วยปัญญาธิชฐาน เพราะมีญาณถึงก่อน และเพราะหมุนไปตามญาณ. บารมีแม้ทั้งหมด ประกาศสัจจะ ทำจากระให้ปรากฏพอกพูนอุปสมะ มีปัญญาบริสุทธิ์อย่างนี้ด้วยประการฉะนี้. จริงอยู่สัจจะเป็นเหตุเกิดบารมีเหล่านั้น.

จากระ เป็นเหตุกำหนดบารมี. อุปสมะ เป็นเหตุเจริญรอบ. ปัญญา เป็นเหตุแห่งความบริสุทธิ์. อนึ่ง สัจจาธิชฐานมีในเบื้องต้น เพราะสัจจะปฏิบัติปัญญา.

จากาธิชฐานมีในท่ามกลาง เพราะสละตนเพื่อประโยชน์ผู้อื่นของผู้ทำความตั้งใจแน่วแน่. อุปสมาธิชฐานมีในที่สุด. เพราะความสงบทั้งปวง เป็นที่สุด ปัญญาธิชฐานมีในเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุด เพราะเชื่อสัจจะ จากระ อุปสมะ มีปัญญาก็มี เพราะเมื่อสัจจะ จากระ อุปสมะไม่มี ปัญญา ก็ไม่มี และเพราะมีตามปฏิบัติปัญญา.

ในอริชฐานธรรมนั้น มหาบุรุษทั้งหลายเป็นคฤหัสถ์ ย่อมอนุเคราะห์สัตว์อื่นด้วยอามิสทาน โดยทำประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่นเนื่อง ๆ โดยทำความเป็นผู้นำเคารพ น่ารักและด้วยสัจจาธิชฐาน และจากาธิชฐาน. อนึ่ง เป็นบรรพชิต ย่อมอนุเคราะห์ผู้อื่นด้วยธรรมทาน โดยทำประโยชน์ตน

ประโยชน์ผู้อื่น โดยทำความเป็นผู้นำเคารพ น่ารัก และด้วยอุปสมาศิษฐาน และปัญญาธิษฐาน.

ในภพที่สุดนั้น พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอุชิษฐานธรรม ๔ ให้บริบูรณ์. อาจารย์บางคนกล่าวว่า เป็นความจริงพระโพธิสัตว์มีอุชิษฐานธรรม ๔ บริบูรณ์แล้วจะอุบัติในภพสุดท้าย. ก็ในการอุบัติในภพสุดท้ายนั้น พระโพธิสัตว์มีสติสัมปชัญญะ โดยเริ่มด้วยปัญญาธิษฐาน ในการหยั่งลงสู่พระครรภ์ การดำรงอยู่และการประสูติ เพื่อยังสัจจาธิษฐานให้บริบูรณ์ พอประสูติในบัดเดี๋ยวนั้น ทรงบำเพ็ญพระพักตร์สู่ทิศเหนือ อย่างพระบาทไป ๗ ก้าว ทรงตรวจดูทิศทั้งปวงมีพระวาจามุ่งมั่นในสัจจะ ทรงบันลือสีหนาท ๓ ครั้งว่า **อคุโหลกสูมิ โลกสูส, เชฏโหลกสูมิ โลกสูส, เสฏโหลกสูมิ โลกสูส** เราเป็นผู้เลิศแห่งโลก. เราเป็นผู้เจริญแห่งโลก. เราเป็นผู้ประเสริฐแห่งโลก.

พระโพธิสัตว์ผู้ฉลาดในการชี้แจงธรรม ๔ ประการ ผู้เห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิต ด้วยการเริ่มอุปสมาศิษฐาน เป็นความสงบของผู้เฒ่าในความเป็นหนุ่ม ความไม่มีโรค ชีวิตและสมบัติทั้งหลาย. การสละไม่คำนึงถึงวงศ์พระญาติใหญ่ และจักรวรรดิราชสมบัติอันจะถึงเงื้อมพระหัตถ์ด้วยเริ่มจากาธิษฐาน.

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า อุชิษฐานธรรม ๔ บริบูรณ์แล้วในอภิสัมโพธิญาณในฐานะที่ ๒. เพราะในฐานะนั้นการตรัสรู้หรือริยสัจ ๔ โดยเริ่ม

ด้วยสัจจาธิษฐานตามปฎิญา แต่เนิ่นสัจจาธิษฐานจึงบริบูรณ์. การสละกิเลสและอุปกิเลสทั้งปวงโดยเริ่มด้วยจาคาธิษฐาน เพราะแต่นั้นจาคาธิษฐานจึงบริบูรณ์ การบรรลุถึงความสงบอย่างยิ่งโดยเริ่มด้วยอุปสมาธิษฐาน เพราะแต่นั้น อุปสมาธิษฐานจึงบริบูรณ์. การได้อโนวาระณญาณ โดยเริ่มด้วยปัญญาธิษฐาน เพราะแต่นั้นปัญญาธิษฐานจึงบริบูรณ์. ข้อเนิ่นยังไม่สมบูรณ์นัก เพราะแม้อภิสัมโพธิญาณก็เป็นปรมัตถธรรม.

อาจารย์พวกอื่นกล่าวว่า อธิษฐานธรรม ๔ บริบูรณ์ ครั้งทรงแสดงพระธรรมจักรในฐานะที่ ๓ เพราะในฐานะนั้นสัจจาธิษฐานบริบูรณ์ด้วยการแสดงอริยสัจ โดยอาการ ๑๒ ของท่านผู้เริ่มด้วยสัจจาธิษฐาน. จาคาธิษฐานบริบูรณ์ด้วยการทำการบูชาใหญ่ ซึ่งพระสัทธรรมของท่านผู้เริ่มด้วยจาคาธิษฐาน. อุปสมาธิษฐานบริบูรณ์ด้วยการสงบกิเลสเหล่านี้ของผู้สงบด้วยตนเอง ผู้เริ่มด้วยอุปสมาธิษฐาน. ปัญญาธิษฐานบริบูรณ์ด้วยการกำหนดอริยาศัยเป็นต้น ของเวไนยสัตว์ ของผู้เริ่มด้วยปัญญาธิษฐาน. แม้ข้อเนิ่นก็ยังไม่สมบูรณ์นัก เพราะพุทธกิจยังไม่จบ. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า อธิษฐานธรรม ๔ บริบูรณ์ในการปรินิพพานในฐานะที่ ๔. เพราะในฐานะนั้น สัจจาธิษฐานบริบูรณ์ด้วยการสมบูรณ์แห่งปรมัตตจสัจ เพราะปรินิพพานแล้ว. จาคาธิษฐานบริบูรณ์ด้วยการสละอุปธิทั้งปวง. อุปสมาธิษฐานบริบูรณ์ด้วยการสงบสังขารทั้งปวง. ปัญญาธิษฐานบริบูรณ์ด้วยการสำเร็จประโยชน์ด้วยปัญญา.

ในอธิษฐานธรรม ๔ นั้น ความบริบูรณ์ด้วยสัจจาธิษฐาน เป็นความเฉียบแหลมของพระมหานรุษผู้เริ่มด้วยสัจจาธิษฐาน ในอภิชาติอันเป็นเขตแห่งเมตตาโดยพิเศษ. ความบริบูรณ์ด้วยปัญญาธิษฐาน เป็นความเฉียบแหลมของพระมหานรุษผู้เริ่มด้วยปัญญาธิษฐาน ในอภิสัมโพธิญาณอันเป็นเขตแห่งกรุณาโดยพิเศษ. ความบริบูรณ์ด้วยจาคาธิษฐานเป็นความเฉียบแหลมของพระมหานรุษผู้เริ่มด้วยจาคาธิษฐาน เมื่อครั้งทรงแสดงพระธรรมจักรอันเป็นเขตแห่งมุทิตาโดยพิเศษ. ความบริบูรณ์ด้วยอุปสมาธิษฐาน เป็นความเฉียบแหลมของพระมหานรุษผู้เริ่มด้วยอุปสมาธิษฐาน ในการปรินิพพานอันเป็นเขตแห่งอุเบกขาโดยพิเศษ. พึงเหตุด้วยประการฉะนี้แล.

ในอธิษฐานธรรม ๔ นั้น สील พึงทราบด้วยการอยู่ร่วมกันของพระมหานรุษผู้เริ่มด้วยสัจจาธิษฐาน. ความสะอาด พึงทราบด้วยกิจการของพระมหานรุษผู้เริ่มด้วยจาคาธิษฐาน. กำลัง พึงทราบในเวลามีอันตราย ของพระมหานรุษผู้เริ่มด้วยอุปสมาธิษฐาน. ปัญญา พึงทราบด้วยการสนทนาของพระมหานรุษผู้เริ่มด้วยปัญญาธิษฐาน. พึงทราบความบริสุทธิ์แห่งศีล อาชีวะ จิตและทิฎฐิ ด้วยอาการอย่างนี้. อนึ่ง ไม่ถึงโทสาคติ เพราะหลอกลงงโดยเริ่มด้วยสัจจาธิษฐาน. ไม่ถึงโลภาคติ เพราะไม่เกี่ยวข้องกับโดยเริ่มด้วยจาคาธิษฐาน. ไม่ถึงภยากติ เพราะไม่ผิดโดยเริ่มด้วยอุปสมาธิษฐาน. ไม่ถึงโมหาคติ เพราะตรัสรู้ตามความเป็นจริงโดยเริ่มด้วยปัญญาธิษฐาน.

อนึ่ง ไม่ประทุษร้ายอดกลั่นด้วยอธิษฐานธรรมข้อที่ ๑. ไม่โลภ
เสพด้วยข้อที่ ๒. ไม่กลัว เว้นด้วยข้อที่ ๓. ไม่หลง บรรเทาได้ด้วยข้อที่ ๔.
การบรรลุนกขัมมสุข ด้วยอธิษฐานธรรมข้อที่ ๑. การได้ปีติสุขเกิดแต่ความ
สงบ ความสงบ และสัมโพธิ ด้วยอธิษฐานธรรม นอกนั้นพึงทราบ
ด้วยประการฉะนี้. อนึ่ง การได้อุเบกขาสุขเกิดแต่วิเวก เกิดแต่ปีติสุข สมภา
เกิดแต่สุขทางกายอันเกิดแต่ปีติสุขและไม่ปีติ และสติบริบูรณ์ ย่อมมีตาม
ลำดับ ด้วยอธิษฐานธรรม เหล่านี้. พึงทราบการประมวลบารมีทั้งหมดลง
ด้วยอธิษฐานธรรม ๔ อันเกี่ยวพันด้วยคุณไม่น้อยด้วยประการฉะนี้. อนึ่ง
พึงเห็นว่า การประมวลบารมีทั้งหมดลงแม้ด้วยกรุณาและปัญญา เหมือนการ
ประมวลบารมีทั้งหมดลงด้วยอธิษฐานธรรม ๔. เพราะโพธิสมภารแม้ทั้งหมด
ท่านสงเคราะห์ด้วยกรุณาและปัญญา. คุณมีทานเป็นต้น กำหนดด้วยกรุณา
และปัญญาเป็นมหาโพธิสมภาร มีความสำเร็จความเป็นพระพุทธเจ้าเป็นที่
สุด. พึงทราบการสงเคราะห์บารมีเหล่านี้ด้วยประการฉะนี้แล.

อะไรเป็นอุบายให้สำเร็จ? คือการสะสมบุญญาภิสมภารแม้ทั้งสิ้น
อุทิศสัมมาสัมโพธิญาณโดยไม่ทำให้บกพร่อง. การทำด้วยความเคารพใน
สัมมาสัมโพธิญาณนั้น ด้วยความเอื้อเฟื้อและความนับถือมาก. การทำความ
เพียรติดต่อ ด้วยความพยายามเป็นลำดับไป. และความพยายามตลอดกาล
นานเป็นต้น ในระหว่างด้วยการให้ถึงที่สุด. ปริมาณกาลของอุบายให้สำเร็จ
นั้นจักมีแจ้งข้างหน้า. การประกอบองค์ ๔. เป็นอุบายให้บารมีเหล่านั้นสำเร็จ

ด้วยประการดังนี้. อนึ่ง พระมหาสัตว์ผู้ปฏิบัติเพื่อตรัสรู้ ธรรมอบตนแต่ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เพื่อสัมมาสัมโพธิญาณก่อนที่คิดว่า ข้าพเจ้าขอมอบ อุตภาพนี้แต่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย. ควรสละก่อนแต่จะได้วัตถุที่หวงเหนืงั้น ๆ ในทานมุขว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งอันของใช้ประจำชีวิตซึ่งเกิดแก่ข้าพเจ้า สิ่งนั้น ทั้งหมด เมื่อมีผู้ขอ ข้าพเจ้าจักให้. ข้าพเจ้าจักพึงบริโภคส่วนที่เหลือจากที่ ให้แก่ยากเหล่านั้นเท่านั้น.

เมื่อมหาบุรุษนั้นตั้งใจเพื่อบริจาคโดยชอบอย่างนี้ วัตถุที่หวงเหนืงั้น หรือวัตถุไม่มีวิญญานอันใดเกิดขึ้น. การผูกใจในทาน ๔ คือ การไม่สะสมทาน ในกาลก่อน ๑ ความที่วัตถุหวงเหนืงั้นน้อย ๑ ความพอใจยิ่ง ๑ ความคิดถึงความหมกมึน ๑ ในวัตถุนั้น. ในการติดตามทานเหล่านั้น ในกาลใด เมื่อ ไทยธรรมมีอยู่แก่พระมหาโพธิสัตว์ และเมื่อยากปรากฏ จิตในกาลให้ไม่ เล่นไปไม่ก้าวไป. ด้วยเหตุนี้ควรแนใจในข้อนี้ได้ว่า เมื่อก่อนเรามีได้ สะสมในการให้เป็นแน่. ดังนั้นในบัดนี้ ความใคร่ที่จะให้ของเราจึงไม่ตั้งอยู่ ในใจ. พระมหาโพธิสัตว์นั้น บริจาค มีมือสะอาด ยินดีในการเสียดสละ มีผู้ขอ ยินดีในการแจกทาน ย่อมให้ทานด้วยคิดว่า ต่อแต่นี้ไป เราก็กมี ใจยินดีในทานเป็นอย่างยิ่ง. เอาเถิดเราก็กให้ทานตั้งแต่วันนี้ไป. การผูกใจ ในทานข้อที่หนึ่ง เป็นอันถูกขจัดไป ตัดขาดไปด้วยประการดังนี้.

อนึ่ง พระมหาสัตว์ เมื่อไทยธรรมมีน้อยและบกพร่อง ย่อมสำเหนียก ว่า เมื่อก่อนเพราะเราไม่ชอบให้ บัดนี้เราก็กินขาดแคลนปัจจุขัยอย่างนี้. เพราะ

ฉะนั้น บัดนี้แม้เราจะเบียดเบียนตนด้วยไทยธรรมตามที่ได้นิคหน้อยก็ตาม
เลวกก็ตาม จะต้องให้ท่านจนได้. เราจักบรรลุตานบารมีเมื่อดำเนินไปถึงที่สุด.
พระมหาสัตว์นั้น บริจาค มีฝ่ามือสะอาด ยินดีในการเสียดสละ มีผู้ขอ ยินดี
ในการแจกจ่ายทาน ให้ท่านตามมีตามได้. การผูกใจในทานข้อที่ ๒. เป็น
อันถูกขัดไป ตัดขาดไป ด้วยอาการอย่างนี้.

อนึ่ง พระมหาสัตว์ เมื่อจิตใครจะไม่ให้เกิดขึ้นเพราะเสียดสละไทย-
ธรรม ย่อมสำเนียงว่า ลูกก่อนสัตว์บุรุษ ท่านปรารถนาสัมมาสัมโพธิญาณ
อย่างสูงสุด ประเสริฐกว่าสิ่งทั้งปวงมิใช่หรือ. เพราะฉะนั้นท่านควรให้ไทย-
ธรรมที่พอใจอย่างยิ่ง เพื่อสัมมาสัมโพธิญาณนั้นเท่านั้น. พระมหาสัตว์นั้น
บริจาค มีมือสะอาด ยินดีในการเสียดสละ มีผู้ขอ ยินดีในการแจกจ่ายทาน.
การผูกใจในข้อที่ ๓ ของพระมหาสัตว์ เป็นอันถูกขัดไป ตัดขาดไป ด้วย
อาการอย่างนี้.

อนึ่ง พระมหาสัตว์เมื่อให้ทาน ย่อมเห็นความสิ้นเปลืองของไทย-
ธรรมในกาลใด. ย่อมสำเนียงว่า สภาพของโภคะทั้งหลายเป็นอย่างนี้ คือ
มีความสิ้นไป เสื่อมไปเป็นธรรมดา. อีกอย่างหนึ่ง เพราะเราไม่ทำทาน
เช่นนั้นมาก่อน. โภคะทั้งหลายจึงปรากฏความในรูปอย่างนี้. เอาเถิดเราจะ
พึงให้ท่านด้วยไทยธรรมตามที่ได้น้อยก็ตาม ไพบูลย์ก็ตาม. เราจักบรรลุถึง
ที่สุดแห่งทานบารมีต่อไป. พระมหาสัตว์นั้น บริจาค มีมือสะอาด ยินดี
ในการเสียดสละ มีผู้ขอ ยินดีในการแจกจ่ายทาน ให้ท่านด้วยของตามที่ได้.

การผูกใจในทานข้อที่ ๔ ของพระมหาสัตว์ เป็นอันถูกจัดไป ตัดขาดไปด้วยอาการอย่างนี้. การพิจารณาตามสมควรแล้วปิดเป้าไป เป็นอุบายของความไม่มีประโยชน์ อันเป็นการผูกใจในทานบารมี ด้วยอาการอย่างนี้. พึงเห็นแม้ในศีลบารมีเป็นต้น อย่างเดียวกับทานบารมี.

อีกอย่างหนึ่ง การมอบตนแด่พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ของพระมหาสัตว์ นั้นเป็นอุบายให้บารมีทั้งปวงสำเนียงโดยชอบ. จริงอยู่พระมหาบุรุษมอบตนแด่พระพุทธรเจ้าทั้งหลายแล้วดำรงอยู่ เพียรพยายามเพื่อความบริบูรณ์แห่งโพธิสมภารในบารมีนั้น ๆ เมื่อตัดอุปกรรมอันทำให้ร่างกายเป็นสุขทนได้ยาก ข้าง ลำบากมีความยินดีได้ยากข้าง ความพินาศร้ายแรง อันคร่าชีวิตไป น้อมนำเข้าไปในสัตว์และสังขารตั้งความปรารถนาว่า เราบริจาควัตถุอันนี้แด่พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย. ขอการบริจาค่นั้นจงเป็นผลในโลกนี้เกิด. นิमितนั้นไม่หวั่น ไม่ไหว ไม่ถึงความเป็นอย่างอื่นแม้แต่น้อย เป็นผู้มีอริยฐานมั่นคงในการทำกุศลโดยแท้. แม้การมอบตนอย่างนี้ก็เพื่อเป็นอุบายให้บารมีเหล่านั้นสำเร็จได้.

อีกอย่างหนึ่งว่าโดยย่อ ผู้สะสมบุญญาภิหารมีความเชื่อใจในตนจีจาง มีความเชื่อใจในผู้อื่นเจริญ เป็นอุบายให้บารมีเหล่านั้นสำเร็จได้. จริงอยู่ เพราะบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ ความเชื่อใจในตนของพระมหาสัตว์ ผู้กระทำมหาปณิธานไว้ ผู้ไม่คิดในธรรมทั้งปวงด้วยกำหนดรู้โดยความเป็นจริงย่อมถึงความสิ้นไป ความเหนื่อยหน่าย. ความเชื่อใจด้วยเมตตาและ

กรุณาในสัตว์เหล่านั้น ย่อมเจริญแก่พระมหานุรุษผู้เห็นสรรพสัตว์จุบุตรที่
น่ารักเปี่ยมด้วยมหากรุณา. แต่นั้นพระมหานุรุษได้ทำสิ่งที่เป็ปฏิบัติต่
โพธิสมภารมีมีจรรย์เป็นต้น ให้ไกลแสนไกลกระการหยั่งลงในยาน ๓
เบื้องบน และความเจริญงอกงาม ด้วยการทำความสงเคราะห์แก่ชนโดย
ส่วนเดียวด้วยสังคหวัตถุ ๔ คือ ทาน ปิยวาจา อตฺถจริยา คือการ
ประพศติประโยชน์ และสมานัตตา คือความมีตนเสมอต้นเสมอปลาย ตามไป
ด้วยอริยฐานธรรม ๔.

จริงอยู่ มหากรุณา และมหาปัญญา ของพระมหาสัตว์ทั้งหลายประดับ
ด้วยทาน. ทานประดับด้วยปิยวาจา. ปิยวาจาประดับด้วยอตฺถจริยา. อตฺถ-
จริยาประดับและสงเคราะห์เพราะเป็นผู้มีตนเสมอคือไม่ถือตัว. เมื่อพระมหา-
สัตว์เหล่านั้นทำสัตว์แม่ทั้งปวง ไม่ให้มีเศษด้วยตนปฏิบัติในโพธิสมภาร
ความสำเร็จย่อมมี เพราะความมีตนเสมอกัน เพราะมีสุขทุกข์เสมอในที่ทั้ง
ปวง. การปฏิบัติด้วยการทำความสงเคราะห์ส่วนเดียวแก่ชนด้วยสังคหวัตถุ
๔ เหล่านั้น อันเป็นการทำอริยฐานธรรม ๔ ให้บริบูรณ์และเจริญยิ่งยอม
สำเร็จแก่พระมหาสัตว์ทั้งหลาย แม้เป็นพระพุทธรเจ้าแล้ว. เพราะทานเป็น
ความบริบูรณ์และเจริญยิ่ง ด้วยจาคาธิฐานของพระสัมมาสัมพุทธรเจ้าทั้ง
หลาย. ปิยวาจา เป็นความบริบูรณ์และเจริญยิ่งด้วยสัจจาธิฐาน. อตฺถจริยา
เป็นความบริบูรณ์และเจริญยิ่งด้วยปัญญาธิฐาน. สมานัตตาเป็นความ
บริบูรณ์และเจริญยิ่งด้วยอุปสมาธิฐาน. จริงอยู่ พระตถาคตเป็นผู้เสมอด้วย

พระสาวก และพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งปวงในการปรินิพพาน. ในการปรินิพพานนั้นท่านเหล่านั้นเป็นอย่างเดียวกันโดยไม่ต่างกันเลย. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ความต่างกันแห่งวิมุติย่อมไม่มี.

อนึ่งในข้อนี้มีคาถา ดังต่อไปนี้ :-

พระศาสดาผู้มีสัจจะ มีจาคะ มีความสงบ
มีปัญญา ผู้อนุเคราะห์ ผู้สะสมบุญบารมีทั้งปวง
ไม่พึงยังประโยชน์ชื่อไรให้สำเร็จบ้าง. พระ-
ศาสดาผู้มีพระมหากรุณา แสวงหาคุณอันเป็น
ประโยชน์ ผู้วางเฉยและไม่คำนึงในสิ่งทั้งปวง
โอ พระชินเจ้า นำอัสจรรย. พระศาสดาผู้ทรง
หน่วยในสรรพธรรม ทรงวางเฉยในสัตว์ทั้ง
หลาย ทรงชวนชวายประโยชน์แก่สัตว์ทุกเมื่อ
โอ พระชินเจ้า นำอัสจรรย. พระศาสดาทรง
ชวนชวายไม่เกียจคร้าน เพื่อประโยชน์ เพื่อ
ความสุขแก่สรรพสัตว์ ในกาลทั้งปวง โอ
พระชินเจ้า นำอัสจรรย.

ให้สำเร็จประโยชน์โดยกาลไหน ? ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า โดยกำหนดอย่างคำสี่องไขยแสนมหากัป. โดยกำหนดอย่างกลาง แปดอง-

ไชยแสนมหาภป. ส่วนโดยกำหนดอย่างสูง สิบหกอสงไชยแสนมหาภป ความต่างกันเหล่านี้พึงทราบด้วยอำนาจแห่งปัญญาธิกะ ศรัทธาธิกะและ วิริยาธิกะ ตามลำดับ. จริงอยู่

ศรัทธาอ่อนปัญญากล้าย่อมมีแก่ผู้เป็นปัญญาธิกะทั้งหลาย ปัญญา ปานกลางมีแก่ผู้เป็นศรัทธาธิกะทั้งหลาย ปัญญาอ่อนย่อมมีแก่ผู้เป็นวิริยา- ธิกะทั้งหลาย.

อนึ่งพึงบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณด้วยอนุภาพแห่งปัญญา.

ฝ่ายอาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า นี่เป็นการแบ่งกาลของพระโพธิสัตว์ ทั้งหลายด้วยความแก่กล้า ปานกลางและอ่อนแห่งความเพียร แต่โดยความ ไม่ต่างกัน โพธิสมภารทั้งหลายย่อมถึงความบริบูรณ์แห่งบารมีเหล่านั้น โดย ความต่างแห่งกาลตามที่กล่าวแล้ว โดยความแก่กล้าปานกลางและอ่อนแห่ง ธรรมทั้งหลายอันบ่มบารมีให้แก่กล้าด้วยวิมุตติ. เพราะเหตุนี้ความต่างแห่ง กาล ๓ เหล่านี้จึงควรแล้ว. ด้วยอาการอย่างพระโพธิสัตว์ทั้งหลายย่อมมี ๓ ส่วนในขณะแห่งอภินิหารโดยความต่างกันแห่ง อุกมภูติตัณญา วิปัสสิตัณญา และเนยยะ. ใน ๓ อย่างนั้น ผู้ที่ฟังคาถา ๔ บท ต่อพระพักตร์ของพระ- สัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อยังไม่จบคาถาบทที่ ๓ เป็นผู้มีอุปนิสัยสามารถบรรลุ พระอรหัตด้วยอภิญญา ๖ พร้อมด้วยปฏิสัมภิตา เป็นอุคฆฏิตตัณญา. หากพึง น้อมไปในสาวกโพธิญาณ.

บุคคลประเภทที่สองฟังคาถา ๔ บท ต่อพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อยังไม่จบคาถาบทที่ ๔ เป็นผู้มิอุปนิสัยสามารถบรรลุพระอรหัตด้วย อภิญญา ๖ พร้อมด้วยปฏิสัมภทา. หากฟังน้อมไปในสาวกโพธิญาณ.

ส่วนบุคคลประเภทที่สามฟังคาถา ๔ บท ต่อพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจบคาถาแล้วเป็นผู้มิอุปนิสัยสามารถบรรลุพระอรหัตด้วย อภิญญา ๖.

พระโพธิสัตว์ ๓ จำพวกเหล่านี้ เว้นความต่างแห่งกาลละละสมบุญญาภิหาร และได้พยากรณ์ในสำนักของพระพุทธเจ้าทั้งหลายบำเพ็ญบารมีมา โดยลำดับ บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณตามกาลมีประเภทตามที่กล่าวแล้ว. เมื่อประเภทแห่งกาลเหล่านั้น ๆ ยังไม่บริบูรณ์พระมหาสัตว์เหล่านั้น ๆ แม้ให้มหาทานเช่นกับทานของพระเวสสันดรทุก ๆ วัน แม้สะสมบารมีธรรม ทั้งปวงมีศีลเป็นต้นตามสมควร แม้สละมหาบริจาต ๕ แม้ยังญาติตถจริยา โลกัตถจริยา พุทธชัตถจริยา ให้ถึงที่สุดอย่างยิ่ง ก็จักเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในระหว่าง. ซื่อนั้นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้. เพราะเหตุไร. เพราะญาณยังไม่แก่กล้า เพราะพุทธการกธรรมยังไม่สำเร็จ. จริงอยู่ แม้พยายามด้วย อุตสาหะทั้งหมดในระหว่างนั้นก็ไม่สามารถบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณอันสำเร็จ ด้วยกำหนดกาลตามที่กล่าวแล้วได้. คงช้าวกล่าสำเร็จตามที่กำหนดไว้เท่านั้น เพราะเหตุนี้พึงทราบว่ ความบริบูรณ์แห่งบารมีย่อมสำเร็จด้วยกาลพิเศษ ตามที่กล่าวแล้ว.

อะไรเป็นอนานิสงส์. ท่านพรรณนาอนานิสงส์ของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย
ผู้สะสมบุญญาภิหารไว้ดังนี้ว่า :-

นรชนทั้งหลายผู้สมบูรณ์ด้วยอวัยวะทั้ง
ปวง ท่องเที่ยวไปตลอดกาลยาวนาน นับได้
ร้อยโกฏิกัป เป็นผู้เที่ยงต่อโพธิญาณ. ย่อมไม่
เกิดในอเวจี และในโลกันตรนรก. ไม่เกิด
เป็นนิชฌามตัณหิกเปรต ขุปีปาลิกเปรตและ
กาลกัญชิกาเปรต. สัตว์เล็ก ๆ แม้เข้าถึงทุกติ
ก็ไม่มี. สัตว์เหล่านั้นเมื่อเกิดในมนุษยโลก
ก็ไม่เกิดเป็นคนตาบอด หูหนวก และเป็นใบ้.
ไม่เป็นอุภโตพยัญชนกและบัณเฑาะก์ และก็
ไม่ถึงความเป็นสตรี. นรชนทั้งหลายยังไม่
สำเร็จก็จะพ้นจากรก มีโคจรบริสุทธ์ในที่
ทั้งปวงเที่ยงต่อโพธิญาณ. เชื้อกรรม ผลของ
กรรมไม่เสพมิถาภิภูฏี แม้อยู่ในสวรรค์ก็ไม่
เข้าถึงความเป็นผู้ไม่มีความรู้สึก. ย่อมไม่มี
เหตุในทวารโลกชั้นสุทธาวาส.

**สัตบุรุษทั้งหลายย่อมไปในเนกขัมมะไม่
เกี่ยวข้องกับภพน้อยภพใหญ่. ย่อมประพฤติ
โลกัตถจริยา. บำเพ็ญบารมีทั้งปวง.**

อนึ่ง ชนิดกรรมนำอัครรรย์ไม่เกษมิ ๑๖ อย่าง โดยนัยมีอาทิว่า
คู่ก่อนอนนทฺ พระโพธิสัตว์มีสติสัมชัญญะจตุจากเทพชั้นดุสิตแล้วหยั่งลงสู่
กรรมมารดา. อนึ่ง มีชนิดแห่งบุรพนิมิต ๓๒ อย่าง โดยนัยมีอาทิว่า ความ
หนาวปราศไป. และความร้อนสงบ. สละโดยนัยมีอาทิว่า คู่ก่อนสารีบุตร
เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติ หมั่นโลกธาตุนี้ย่อมหวั่นไหว สั่นสะเทือน. หรือว่า
อานิสงส์แม้อื่นใดมีอาการที่ได้แสดงไว้ในชาดกและพุทธวงศ์เป็นต้นนั้น ๆ มี
อาทิอย่างนี้ว่า ความเป็นผู้ชำนาญในกรรมเป็นต้น เป็นความสำเร็จความ
ประสงค์ของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย. ทั้งหมดนั้นเป็นอานิสงส์แห่งบารมีเหล่า
นั้น. อนึ่ง พึงทราบว่าอานิสงส์มีคู่แห่งคุณธรรมมีอโลภะและอโทสะเป็น
ต้น มีประเภทตามที่ได้แสดงไว้แล้ว.

อีกอย่างหนึ่ง เพราะพระโพธิสัตว์เป็นเสมอบิดาของสรรพสัตว์ทั้ง
หลาย ตั้งแต่สะสมกนิหารเพื่อแสวงหาประโยชน์ เป็นผู้ควรทักษิณา นำ
เคารพน่ายกย่องและเป็นบุญเขตอย่างยิ่งด้วยประกอบคุณวิเศษ. และโดยมาก
พระโพธิสัตว์เป็นที่รักของมนุษย์ของอมมนุษย์ ทวยเทพคุ้มครอง สัตว์ร้ายเป็น
ต้น ครอบงำไม่ได้ เพราะมีสันดานอบรมด้วยเมตตากรุณา. อนึ่ง พระ-

โพธิสัตว์เกิดในหมู่สัตว์ใด ๆ ย่อมครอบงำสัตว์อื่นในหมู่นั้น ๆ ด้วย วรรณ
ยศ สุข พละ อธิปไตยอันยอดเยี่ยม เพราะประกอบด้วยบุญพิเศษ.

เป็นผู้มีอาหารน้อย มีโรคน้อย. ศรีทราชของพระโพธิสัตว์นั้นบริสุทธิ์
ด้วยดี. ความเพียรบริสุทธิ์ด้วยดี. สติ สมาธิ ปัญญา บริสุทธิ์ด้วยดี. มี
กิเลสเบาบาง มีความกระวนกระวายน้อย มีความเร่าร้อนน้อย. เป็นผู้ว่าง่าย
เพราะมีกิเลสเบาบาง. เป็นผู้มีความเคารพ. อุดมสงบเสงี่ยม. อ่อนโยน
ฉลาดในปฏิสนธิสถาน. ไม่โกรธ ไม่ผูกโกรธ ไม่ลบหลู่ ไม่ตีเสมอ. ไม่ริษยา
ไม่ตระหนี่. ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา. ไม่กระด้าง ไม่ถือตัว. ไม่รุนแรง ไม่
ประมาท. อุดมต่อความเคียดแค้นจากผู้อื่น ไม่ทำผู้อื่นให้เคียดแค้น.
อันตรายมีภัยเป็นต้นที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดในตำบลที่ตนอาศัยอยู่. และที่
เกิดแล้วย่อมสงบไป. ทุกข์มีประมาณยิ่งย่อมไม่เบียดเบียนผู้อื่นเป็นอันมาก
ในอบายที่ทุกข์เกิด. ย่อมถึงความสังเวชโดยประมาณยิ่ง. เพราะฉะนั้นพึง
ทราบว่าคุณวิเศษเหล่านั้น มีความเป็นทักษิณชุกคลีเสมอด้วยบิดาเป็นต้น
ของสัตว์ทั้งหลาย เป็นอานิสงส์ที่พระมหาบุรุษได้ในภพนั้น ๆ ตามสมควร.

อนึ่ง แม้อคุณสมบัติเหล่านี้ คือ อายุสัมปทา รูปสัมปทา กุศลสัมป-
ทา อิศริยสัมปทา อาเทยขจันตา คือพูดเชื่อได้ มหานุภาวตา พึงทราบว่า
เป็นอานิสงส์แห่งบารมีทั้งหลายของมหาบุรุษ. ในคุณวิเศษเหล่านั้น
ชื่อว่า อายุสัมปทา ได้แก่ความมีอายุยืน ความตั้งอยู่นานในการเกิดนั้น ๆ

ยังกุศลสมาทานตามที่เริ่มไว้ในอายุสัมปทานั้นให้ถึงที่สุด และสะสมกุศลไว้
มาก. ชื่อว่า **รูปสัมปทา** ได้แก่ความมีรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส เป็นผู้
นำมาซึ่งความเลื่อมใส น่ายกย่องของสัตว์ทั้งหลายที่ถือรูปเป็นประมาณด้วย
รูปสัมปทานั้น. ชื่อว่า **กุศลสัมปทา** ได้แก่การเกิดในกุศลอันยิ่ง ควร
เข้าไปหา ควรเข้าไปนั่งใกล้ แม้ผู้มีมัวเมามีมัวเมาด้วยชาติเป็นต้น ด้วยกุศล-
สัมปทา ทำจนเหล่านั้นให้หมดพศด้วยเหตุนี้. ชื่อว่า **อิสริยสัมปทา**
ได้แก่ความเป็นผู้มีสมบัติมาก มีศักดิ์ใหญ่ และมีบริวารมาก เป็นผู้สามารถ
สงเคราะห์ผู้ที่ควรสงเคราะห์ และข่มผู้ที่ควรข่มโดยธรรม ด้วยอิสริยสัมปทา
นั้น. ชื่อว่า **อาทฤษฎยจนตา** ได้แก่ความเป็นผู้เชื่อได้ เชื่อถือได้ เป็นประมาณ
ของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยความเชื่อถือนั้น คำสั่งของพระโพธิสัตว์นั้นกลับกลอก
ไม่ได้. ชื่อว่า **มหานุภาวตา** ได้แก่เพราะมีอานุภาพมาก คนอื่นครอบงำ
ไม่ได้. แต่ตนเองครอบงำคนอื่นได้โดยแท้ โดยธรรม โดยเสมอและโดย
คุณตามเป็นจริงด้วยความเป็นผู้มีอานุภาพใหญ่นั้น. ฟังทราบว่าคุณวิเศษมี
อายุสัมปทาเป็นต้นเหล่านี้ เป็นอานิสงส์แห่งบารมีทั้งหลายของพระมหานุรุช.
และเป็นเหตุแห่งความเจริญของบุญสมภารหาประมาณมิได้ และเป็นเหตุแห่ง
การหยั่งลงและความเจริญองงามของสัตว์ทั้งหลายในญาณ ๑.

อะไรเป็นผล. กล่าวโดยย่อความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผล
ของบารมีเหล่านั้น. กล่าวโดยพิสดาร สิริธรรมกายอันงดงามทั่วไปตั้งขึ้นด้วย

คุณหาประมาณมิได้ ไม่มีสิ้นสุดตั้งแต่สมบัติของรูปกายอันรุ่งเรืองด้วยหมู่คุณ
ไม่น้อยมีอาทิ มหาปริสติกษณะ ๓๒ อนุพยัญชนะ ๘๐ พระรัศมีวาหนึ่ง
เป็นคัน อธิษฐานธรรม ทศพลพลาณ เวสารัชชญาณ ๔ อสธารณญาณ ๖
พุทธธรรม ๑๘ หมวด. อนึ่ง แม่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ไม่สามารถจะ
สรรเสริญพระพุทธรูปทั้งหลายให้สิ้นสุดลงได้ด้วยกัปไม่น้อย. นี่เป็นผลของ
บารมีเหล่านั้น. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า :-

แม่พระพุทธเจ้าก็พึงสรรเสริญคุณของ

พระพุทธรเจ้า. หากกล่าวกะผู้อื่นแม่ตลอดกัป.

กัปสิ้นไปในระหว่างเป็นเวลายาวนาน แต่

พระคุณของพระตถาคตยังไม่สิ้นไป.

พึงทราบปณิณกถาในบารมีทั้งหลายในที่นี้ ด้วยประการฉะนี้. แต่
บทใดในบาลี ท่านแสดงบารมีแม่ทั้งหมดรวมกันโดยนัยมีอาทิว่า **ทตฺวา**
ทาทพุทฺถํ ทานํ ให้ท่านที่ควรให้ดังนี้แล้วกล่าวคาถาสองคาถาสุดท้าย โดย
นัยมีอาทิว่า **โกสขุชฺชํ ภัยโต ทิสฺสุวา** เห็นความเกียจคร้านโดยความเป็นภัย
ดังนี้ข้างหน้า. บทนั้นท่านกล่าวเพื่อให้โอวาทแก่เวไนยสัตว์เพื่อบ่มวิมุติให้
แก่กล้า ด้วยธรรมที่เป็นเมตตาภาวนาปรารภความเพียร ตามที่กล่าวแล้ว
ด้วยอัปมาทวิหαρธรรม พุทธการกธรรมถึงความบริสุทธิ์ และการบ่มวิมุติ
ของตนกล่าวคือสัมมาสัมโพธิญาณให้แก่กล้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอานิสงส์ ในการปรารภความเพียรด้วย ห้วข้อแสดงถึงโทษในฝ่ายที่เป็นปฏิปักษ์ ด้วยบทที่ว่า โสชชฺชํ ภยโต ทิสฺวา, วิริยารมฺภณฺจ เขมโต เห็นความเกียจคร้านโดยความเป็นภัย และ เห็นการปรารภความเพียรโดยเป็นธรรมเกษม ดังนี้. ทรงชักชวนในการ ปรารภความเพียรด้วยบทที่ว่า อารทฺธวิริยา โหถ ท่านทั้งหลายจงเป็น ผู้ปรารภความเพียรเถิด. อนึ่ง เพราะทรงประกาศไว้โดยสังเขปว่า :-

การไม่ทำบาปทั้งปวง ๑ การเข้าถึงกุศล ๑

การทำจิตของตนให้ผ่องใส ๑ ทั้ง ๓ นี้ เป็น

คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

แต่โดยพิสดารทรงประกาศความสมบูรณ์ แม้ทุกอย่างอาศัยธรรม เป็นที่ตั้งแห่งความเพียรชอบ โดยส่วนเดียวเท่านั้น ด้วยพุทธพจน์ทั้งสิ้น. ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงชักชวนในการปรารภความเพียรแล้ว จึง ตรัสว่า **เอสา พุทฺธานุสาสนี** นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

ในบทนั้น มีความสังเขปดังต่อไปนี้. การปรารภความเพียรประกอบ ด้วยสัมมัปปธาน ด้วยยังอธิศีลสิกขาเป็นต้น ให้สมบูรณ์ เพราะเห็นความ เกียจคร้านโดยความเป็นภัยว่า ความเกียจคร้านเป็นตัวจัดความพินาศทั้ง ปวง โดยเป็นรากแห่งความเศร้าหมองทั้งปวง และการปรารภความเพียร โดยความเป็นปฏิปักษ์ต่อความเกียจคร้านนั้น โดยให้ปลอดจากโยคะ ๔ โดย

ความเป็นธรรมเกษม. การชักชวนชอบในการปรารภความเพียรนั้นว่า ท่านทั้งหลาย จงปรารภความเพียรกันเถิด ดังนี้. นี้เป็นคำสอน คำพร่ำสอน โอวาทของพระพุทธเจ้าผู้มีพระภาคทั้งหลาย. แม้ในกาลาที่เหลือก็พึงทราบความโดยนัยนี้แล.

แต่ความต่างก็มีดังนี้. บทว่า **วิวาท์** คือพูดด้วยความโกรธ. อธิบายว่า เถียงกันด้วยวิวาทวัตถุ คือเหตุแห่งความวิวาท ๖ ประการ. บทว่า **อวิวาท์** คือ เมตตาวจกรรม หรือ เมตตาทานา อันเป็นปฏิปักษ์ต่อความวิวาทกัน. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อวิวาท์** คือสาราณียธรรม ๖ อย่าง อันเป็นเหตุไม่วิวาทกัน. บทว่า **สมคฺคา** คือไม่แบ่งพวก. อธิบายว่า ร่วมกันทางกายและใจ ไม่เว้นไม่แยกกัน. บทว่า **สขิลา** คือน่ารักอ่อนโยน. อธิบายว่า มีใจอ่อนโยนในกันและกัน. ในบทว่า **เอสา พุทฺธานุสาสนี** นี้ คือไม่อาศัยการวิวาทกันโดยประการทั้งปวง แล้วชักชวนให้อยู่ร่วมสามัคคีกันโดยบำเพ็ญสาราณียธรรม ๖. พึงประกอบบทว่า **เอสา พุทฺธานุสนฺธิจฺจ** นี้เป็นคำพร่ำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. จริงอยู่ชนทั้งหลายอยู่ร่วมกันด้วยความสามัคคี มีศีลและทักขณธรรมเสมอกัน ไม่วิวาทกัน จักยังไตรสิกขาให้บริบูรณ์ได้โดยง่ายทีเดียว เพราะเหตุนี้พระศาสดา. จึงทรงแสดงว่า การชักชวนให้อยู่ร่วมสามัคคีกัน เป็นคำสอนของพระองค์ ดังนี้.

บทว่า **ปมาท์** คือความประมาท. ได้แก่การหลงลืมกุศลธรรมและการปล่อยจิตใจให้ตกอยู่ในอกุศลธรรม. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ความประมาท

เป็นไฉน. การปล่อย เพิ่มการปล่อยจิตลงในกายทุจริต วาจาทุจริต มโนทุจริต หรือในกามคุณ ๕ ไม่ทำความเคารพ ไม่ทำความเพียรติดต่อกัน ไม่ทำความมั่นคง ประพฤติย่อหย่อน ทอดฉันทะ ทอดธุระ ไม่เสพ ไม่อบรม ไม่ทำให้มาก เพื่อความเจริญแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย. ความประมาท ความมัวเมา ความเป็นผู้มัวเมา เห็นปานนี้ เรียกว่า **ปมาโท**.

บทว่า **อปฺปมาทํ** คือความไม่ประมาท. พึงทราบความไม่ประมาทนั้น โดยเป็นปฏิปักษ์ของความประมาท. เพราะโดยอรรถความไม่อยู่ปราศสติ ชื่อว่า ความไม่ประมาท. บทว่า **สตฺยฺยา อวิปฺวาโส** ความไม่อยู่ปราศจากสตินี้เป็นชื่อของสติที่เข้าไปตั้งมั่นแล้วเป็นนิจ. แต่อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า อรูปขันธ์ ๔ เป็นไปโดยตั้งสติสัมปชัญญะไว้ ชื่อว่า **ความไม่ประมาท**. ก็ชื่อว่า อัปมาทภาวนา ไม่มีการภาวนาแยกออกจากกันเป็นหนึ่ง. บุญกิริยา กุศลกิริยา ทั้งหมดพึงทราบว่า เป็นอัปมาทภาวนาทั้งนั้น.

แต่โดยความต่างกัน สีลภาวนา สมาธิภาวนา ปัญญาภาวนา กุศลภาวนา อนุวัชชภาวนา คือภาวนาอันไม่มีโทษ อัปมาทภาวนาทั้งหมด ประสงค์เอาสรณคมน์ และการสำรวมกายวาจา อันเข้าไปอาศัยวิวิญญะ คือนิพพาน. จริงอยู่ บทว่า **อปฺปมาโท** นี้ แสดงถึงอรรถใหญ่. กำหนดอรรถใหญ่ตั้งอยู่. พระธรรมกถึกนำพระพุทธพจน์อันเป็นไตรปิฎก แม้ทั้งสิ้น

มากล่าวขยาขอรอดแห่งบท **อปฺปมาท** ไม่ควรพูดว่า **ออกนอกถิ่นนอกทาง**.
เพราะเหตุไร. เพราะบทแห่ง **อปฺปมาท** กว้างขวางมาก. เป็นความจริง
ดังนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าบรมในคราวปรินิพพาน ในระหว่างคันสาละ
คูณ กรุงกุกินารา ทรงแสดงธรรมที่พระองค์ตรัสมา ๔๕ ปี ตั้งแต่อภิธรรม-
โพธิกาล สงเคราะห์ด้วยบทเดียวเท่านั้น ได้ทรงประทานโอวาทแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า **อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ** เธอทั้งหลายจงยังความไม่ประมาท
ให้ถึงพร้อมเถิด. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย**
รอยเท้าสัตว์ทั้งหลายที่เกี่ยวไปเหล่าใดเหล่าหนึ่ง. รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมด
ย่อมรวมลงในเท้าช้าง. เท้าช้างท่านกล่าวว่า เลิศกว่าเท้าสัตว์ทั้งหลายเพราะ
เป็นเท้าใหญ่ฉนั้นใด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็
ฉนั้นนั้นเหมือนกัน ทั้งหมดนั้นมีความไม่ประมาทเป็นมูล หยั่งลงสู่ความไม่
ประมาท. ความไม่ประมาทที่ท่านกล่าวว่าเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น. พระศาสดา
เมื่อทรงแสดงถึงอปฺปมาทภาวนา ถึงความเป็นยอด จึงตรัสว่า ภาเวถกุญฺจกั
มคฺคํ พวกเธอจงเจริญมรรคมีองค์ ๘ เถิด.

บทนั้นมีความดังนี้. พวกเธอจงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ สงเคราะห์
เข้าในขั้น ๑ มีศีลขั้นเป็นต้น มีสัมมาทิฏฐิเป็นบทนำ ด้วยสามารถ
แห่งองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นนั้นแล. จงยังมรรคนั้นให้เกิดในสันดาน
ของตน. พวกเธอไม่ต้องอยู่เพียงมรรคที่เห็น จงเจริญโดยให้มรรค ๑ ข้างบน

เกิดขึ้นด้วย. อัปปรมาทภานาของพวกเธอจักถึงยอดด้วยประการฉะนี้. บทว่า
เอสา พุทธานุสาสนี นี้ คือความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย. อนึ่ง
การขวนขวายความไม่ประมาทนั้นแล้วบรมอริยมรรค นี้เป็นคำสอนเป็น
พระโอวาทของพระพุทธเจ้าผู้มีพระภาคทั้งหลาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาจริยาปิฎก ด้วยธรรมเป็นยอดแห่ง
พระอรหัตต์ด้วยประการฉะนี้. บทว่า อิตถึ ในบทมีอาทิว่า อิตถึ สุตฺถิ ได้แก่
โดยประการมีอาทิว่า กปะเปจ สตสหัสเส คือในแสนกัป. บทว่า สฺว ทํ
เป็นเพียงนิบาต. บทว่า ภควา ชื่อว่า ภควา ด้วยเหตุมีความเป็นผู้มีโชค
เป็นต้น. บทว่า อตฺตโน ปุพฺพจริยํ บุรพจริยาของพระองค์ คือ การ
บำเพ็ญกุศลกิริยาอันเป็นข้อปฏิบัติของพระองค์ ในชาติเป็นอกิตติบัณฑิต
เป็นต้น ในกาลก่อน. บทว่า สมุทฺทายมาโน คือทรงประกาศโดยชอบ
คัจฉิมะขามป้อมบนฝ่ามือฉะนั้น. บทว่า พุทฺธาปทฺธิยํ นาม ชื่อว่า พุทธา-
ปทาน เพราะแสดงถึงกรรมเก่าอันเป็นอริกิจที่ทำได้ยากแต่ก่อนของพระ-
พุทธเจ้าทั้งหลาย. บทว่า ธรรมปริยายํ คือการแสดงธรรมหรือเหตุที่เป็น
ธรรม. บทว่า อภาสิตฺถ คือได้กล่าวแล้ว. อนึ่ง บทใดที่มีได้กล่าวไว้ใน
ที่นี้ ฟังทราบว่าเป็นที่นั้นไม่ได้กล่าวไว้ เพราะมีนัยดังกล่าวไว้แล้วในหนหลัง
และเพราะมีความง่ายแล้ว.

จบ ปกิณณกถา

บทสรุป

พระศาสดามีพระจิตบริสุทธิ์ ทรงถึงฝั่งแห่งพุทธิจริยา ทรงฉลาดในสรรพจริยาทั้งหลาย ทรงเป็นอาจารย์ของโลกอย่างยอดเยี่ยม. ทรงบรรลุความอัศจรรย์ทั้งปวงแห่งอัจฉริยธรรมทั้งหลาย ทรงประกาศอนุภาพแห่งบุรพจริยาของพระองค์. พระศาสดาผู้เป็นที่พึ่ง ทรงแสดงจริยาปิฎกและพระเถระผู้สังคายนาพระธรรม ได้สังคายนาจริยาปิฎกเหมือนอย่างนั้น. เพื่อประกาศความแห่งจริยาปิฎกนั้น ข้าพเจ้าจึงเริ่มพรรณนาความ อาศัยนัยแห่งอรรถกถาเก่า. เลือกประกาศความอันยิ่งในจริยาปิฎกนั้นตามสมควร โดยชื่อว่า ปรมัตถทีปนี. การวินิจฉัยไม่ยุ่งยาก ถึงความสำเร็จโดยภาณวารแห่งบาลี ๒๘ บริบูรณ์. ขอให้ข้าพเจ้าผู้ปรับปรุงปรมัตถทีปนีนั้น ได้บรรลุถึงบุญอันเป็นคำสอนของพระโลกนาถ ด้วยอนุภาพ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม ๕ ภาค ๓ - หน้าที่ 676

แห่งบุญนั้น. ขอสัตว์โลกแม่ทั้งปวง จงหยั่ง
ลงเพื่อปฏิบัติศีลเป็นต้น อันบริสุทธิแล้วจะมี
ส่วนแห่งวิมุตติรสเถิด. ขอศาสนาของพระสัม-
มาสัมพุทธเจ้า จงประดิษฐานอยู่ในโลกตลอด
กาลนาน. ขอสัตว์แม่ทั้งปวง จงมีความเคารพ
ในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเป็นนิ-
เถิด. แม่เทพผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ขอจงให้
ฝนตกตามฤดูกาลโดยชอบ. เป็นผู้ยินดีใน
พระสัทธรรม จงปกครองโลกโดยธรรมเถิด
ด้วยประการฉะนี้แล.

นิคมณฑล กิโอบทสรูปนี้ พระอาจารย์ธรรมปาละผู้อยู่ในพัทธิด-
วิหาร ได้แต่งไว้.

จบ อรรถกถาจริยาปิฎก